

Változó világ – változó közösségek a Kárpát-medencében

Balassi Intézet
Márton Áron
Szakkollégium

HATÁRHELYZETEK

A BALASSI INTÉZET MÁRTON ÁRON SZAKKOLLÉGIUM
KUTATÓI SZAKKOLLÉGIUMÁNAK ÉVKÖNYVE

VI.

Sorozatszerkesztő:
SZARKA LÁSZLÓ

VÁLTOZÓ VILÁG – VÁLTOZÓ KÖZÖSSÉGEK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Szerkesztette:
FEDINEC CSILLA és SZOTÁK SZILVIA

Balassi Intézet
Márton Áron
Szakkollégium

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
Budapest, 2013

A kötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Balassi Intézet közös pályázata alapján a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiuma keretében működő 2012–2013. évi Kutatói Szakkollégium hallgatóinak tanulmányait tartalmazza.

Szerkesztette

FEDINEC CSILLA és SZOTÁK SZILVIA

A kötetet lektorálta

Pálné Kovács Ilona és Szarka László

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A borító a füleki várról Schnelzer Zoltán által készített fotó felhasználásával készült.

© Szerzők és szerkesztők, 2013

Borítóterv és nyomdai előkészítés

Kalonda Bt.

Nyomdai kivitelezés

Virágmandula Kft.

Felelős kiadó

Hatos Pál, a Balassi Intézet főigazgatója

ISBN 978-615-5389-11-5

ISSN 2064-3918

TARTALOM

ELŐSZÓ (<i>Szarka László</i>).....	9
--------------------------------------	---

I. A HÁBORÚ ÉS A BÉKE KÉNYSZEREI

MOLNÁR FERENC

A Bereg vármegyei görög katolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában.....	15
---	----

SUSLIK ÁDÁM

Az Osztrák–Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában (statisztikai elemzés).....	40
---	----

BOROS LÁSZLÓ

A magyar légvédelmi rendszer kiépülése és fejlődése Kárpátalján (1938–1944).....	61
---	----

KOSZTYÓ GYULA

Kárpátalja szovjetizálásának hatása a magyar kisebbség identitására (1944–1953).....	78
---	----

BÓNA LÁSZLÓ

Kényszerasszimiláció és önvédelem. Reszlovakizáció a Losonci járásban (1946–1949).....	90
---	----

BAJCSI ILDIKÓ

Kisebbségi magyar női sorsok a 20. századi (Cseh)Szlovákiában (életútinterjúk alapján).....	107
--	-----

II. RÉGIÓPOLITIKA

MÁTYUS ÁKOS

A vajdasági magyarság a 2012. évi választások tükrében	137
--	-----

RÓZSA RITA

Európai Vajdaság: fikció vagy lehetséges jövő?	155
--	-----

III. NYELVÁLLAPOT TÉRBEN ÉS IDŐBEN

LULIĆ EMIL

Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe177

GAZDAG VILMOS

Államnyelvi kontaktuselemek a kárpátaljai magyar sajtóban199

GÖRÖG NIKOLETT

Kontaktusjelenségek az ungvári egyetemisták nyelvhasználatában243

IV. IRODALOM ÉS REGIONALITÁS

ROGINER OSZKÁR

A jugoszláviai magyar irodalom és a geokulturális identitás
a második világháború utáni években259

SZAKÁCS TÍMEA

Fekete Vince Udvardér című kötetének transzközép jegyei.....290

V. MIRE TANÍTJUK A LEGIFJABB NEMZEDÉKEKET?

SZENTGYÖRGYI NOÉMI ERZSÉBET

A szövegből való tanulás képességének megalapozása a romániai
elemi iskolai anyanyelv tankönyvekben309

STARK GABRIELLA MÁRIA

Elemi iskolai magyar nyelvű alternatív tankönyvek Erdélyben336

MOLNÁR ANITA

„Kizöldültek a fűk!” Szóbeli szövegalkotás beregszászi óvodások
körében.....359

VI. SZEMÉLYES ÉS KÖZÖSSÉGI TEREK

FENDRIK BERTALAN

Életminőség és egészségmegtartás a vajdasági magyar fiatalok
körében.....381

MEZŐ ANDREA

Életmód, mentális egészség és asszertivitás a kárpátaljai fiatalok
körében.....400

LŐKÖS MÓNICA

Falusi turizmus Viskén.....415

BODÓ IZABELLA

Fejlesztési partnerség Marosvásárhely vonzáskörzetében431

UTÓSZÓ (*Harsányi Zoltánné*)453

A KÖTET SZERZŐI457

MUTATÓ461

ELŐSZÓ

A 21. század második évtizedének eddig eltelt évei adnak némi reményt arra, hogy kontinensünkön a nemzetközi szervezetek, kivált az Európai Unió által biztosított kooperációs, ellenőrzési és fejlesztési lehetőségek, mechanizmusok képesek megakadályozni a fenyegető pénzügyi, gazdasági, politikai és katonai válságfolyamatokat, s ezzel esélyt kínálnak a szemünk láttára megújuló nemzetállamoknak, hogy saját történeti adottságaiknak, fejlettségi szintjüknek megfelelő válságkezelési és fejlesztési elképzeléseket dolgozzanak ki.

Régióink, benne Magyarország és a – nemzetközi státusok szempontjából – még mindig meglehetősen összetett szomszédsága mostanra talán végérvényesen maga mögött hagyta azokat a nyíltan nacionalista színezetű konfliktusokat, amelyek a fenti menetrendek és eszközrendszerek érvényesítését mindig is megnehezítették. Nehéz ott 5–10 évre érvényes politikai üzeneteket megfogalmazni, ahol belső és külső konfliktusok akadályozzák az együttgondolkodást. Szerencsére évszázadunk második évtizedében több a kedvező elmozdulás, mint a visszafelé húzó tényező. Így például Horvátország uniós tagsága, Szerbia, s legújabban a keleti partnerség egyes országai társulási szerződésének felvetése még a legoptimistábbak várakozásait is felülmúltni látszik. Az európai integrált tér – igaz ma még a schengeni övezet romániai, bulgáriai kiterjesztése nélkül – egyebek közt éppen a felsőoktatásban és a kutatásban kínálja fel szinte naponta azokat a lehetőségeket, amelyekbe kapaszkodva legalább részben képesek lehetünk a válságok által megtépázott költségvetési hátországunkat konszolidálni.

Mindenesetre a nyugat–keleti lejtő megannyi zavarba ejtő és elszomorítóan tartós negatív tendenciája még ma is meghatározza a dunai régió államainak és társadalmainak közérzetét, egyéni és családi stratégiáját.

A Márton Áron Szakkollégium hat évvel ezelőtt útnak indult kutatói és tehetséggondozói programjaiban résztvevő külhoni magyar egyetemi hallgatók, doktoranduszok elemzéseiből összeállt *Határhelyzetek* című sorozat eddigi és mostani tanulmányait olvasva, egyszerre tapasztalhatjuk meg az európai idő és a felgyorsult világok erőteljes változásokat generáló hatását. Miközben mostani kötetünkben is dominálnak a történeti tárgyú munkák, még ezekben is érezni azt a szemléletváltást, amely a kanonizált nemzeti történelemképek mellett igyekszik megjeleníteni az egyéni, közösségi emlékezetekben fennmaradt

korabeli alternatívákat, a tankönyvekbe került olvasatok mellett azokat a kiegészítő, a történeti folyamatokat a maguk összetettségében megmutatni képes narratívákat, amelyek nélkül a történelem elbeszélése a hiteltelenség és a hitelvesztés kockázatát hordozza magában.

A Kárpát-medence párhuzamos nemzetépítő nacionalizmusainak egyik lehetséges kezdőpontjától, az 1848. évi magyarországi forradalmak beregi görögkatolikus, illetve a száz éve kirobbant nagy háború rutén részvételének vizsgálatától egészen a szovjet idők ideológiai tömeghatásának, vagy éppen a közelmúlt vajdasági választásainak elemzéséig terjed a történeti-politológia tanulmányok időhatára. A többségi-kisebbségi választóvonalak kijózanító esélykülönbségeit figyelembe véve a szerzők többsége szembesül a cselekvő és érző ember, a szolidáris közösség történelemformáló vagy éppen történelemnek kiszolgáltatott szerepével.

A legtöbbször egyéni, családi és kisközösségi kényszerhelyzetekre visszavezethető asszimilációs döntések mellett a kötet tanulmányai jelzik a kétnyelvű élethelyzetek mindennapos népszavazásának eredményeit és veszteségeit, az aktív magyar nyelvtervezés állami felkarolását sürgető nyelvpolitikai hiányokat.

S minthogy a Határhelyzetek a pályakezdő külhoni magyar társadalomkutatók egyik fontos műhelyévé vált, különösen figyelemre méltó az a fajta közösségi elkötelezettség, amely a történeti munkák mellett a szociolingvisztikai, oktatás- és életmód-kutatási témákat feldolgozó tanulmányok szövegéből is kiolvasható. A rendszerint többnyelvű kisebbségi magyar régiók megpróbálják előnyükre fordítani határokhöz való közelségüket. A határ menti kereskedelem, forgalom, turizmus mellett az ugyancsak határokon átnyúló regionális fejlesztési elképzelések nemzetközi pályázati háttere jelentheti és jelenti máris a hosszú évtizedeken át perifériálétre kárhozott magyar többségű vagy magyar jellegű tájegységek fejlődésének egyik lehetőségét.

Még akkor is, amikor a pártállami idők jórészt passzív – és persze szigorú határőrizettel ellenpontosított – közvetítő hídszerépét osztották ki a „szocialista nemzetiségeknek”, akkor is sikerült Erdélyből, Vajdaságból, a Felvidékről és Kárpátaljáról olyan magyar és nem magyar kulturális értékeket „átcsempészni”, amelyeknek köszönhetően egyre gyakrabban sikerült megtörni a kollektív nemzeti amnéziára ítélt, történelem nélküli közélet süket csendjét. S amellett az egyre inkább egynyelvű anyaország a nagy példányszámban megjelent irodalmi fordításoknak, filmeknek köszönhetően együtt tudott érezni és gondolkodni a Duna-táj többi „tejtestvér” nemzetével.

A kötet olvasói a megbízható, adatokban és szempontokban gazdag tanulmányokat, s azok mellékleteit, lábjegyzeteit, józan és mégis meggyőző következtetéseit olvasva megérezhetnek valamit abból a mindennapos küzdelemből, melynek demográfiai, egyéni és közösségi tényei hatalmasak. S talán meglátják azt is, hogy minden nehézség ellenére Székelyföldön, Partiumban, Vajdaságban, Csallóközben, Bodroghözben is felgyorsult az idő. S persze megint egyre többen szembesülnek a „menni vagy maradni” örök kisebbségi dilemmájával, hiszen a nyugati centrumok életszínvonalához való felzárkózás késlekedése immár megint évtizedekben mérhető.

Okos, merész, interdiszciplináris megközelítések, kanonokat átlépő irodalmi, didaktikai megfontolások döbbsenhetik rá a figyelmes olvasót arra, hogy a felgyorsult változások közben maguk az elemzési fogalmak és keretek is szükségszerűen képlékenyebbé váltak. De talán éppen ezért érdemes makacsul életben tartani, továbbfejleszteni a Márton Áron Szakkollégium kutatói és tehetséggondozói programjait, mert éppen a folyamatosan megújuló tudományos utánpótlás biztosíthatja a generációs kontroll és a kutatásban is szükséges szakmai szakítások lehetőségét.

A fiatal szerzők hipotézisei, elemzései, következtetései jelzik, a kisebbségi magyar régiók ezer baja és panasza mellett megtapasztalták: a letagadhatatlan társadalmi, gazdasági, kulturális és nemzetiségi változások mögött a kisebbségi magyar közösségeket felelősséget érző falusi, városi csoportok, értelmiségi, vállalkozói kezdeményezések állnak, ami végső soron az értelmes politikai cselekvés számára is teremthet megint támaszt és bázist.

Tisztelettel ajánlom minden érdeklődő figyelmébe e kötetet.

Szarka László
kutatásvezető

I.

A HÁBORÚ ÉS A BÉKE KÉNYSZEREI

A Bereg vármegyei görögkatolikus papság az 1848. évi forradalom sajtójában*

A 19. század a közép-európai modern nemzetek kialakulásának kora. Ez a folyamat a történelmi Magyarországon élő népekre is markánsan hatott. A nemzetté válás feltételeit illetően azonban jelentős különbségek adódtak a magyarok és az etnikai kisebbségek között. A hét „fő nemzetiség” közül lélekszámban a ruszin volt a legkisebb. S mind anyagi, mind pedig kulturális tekintetben a legszegényebb népcsoportként tartották őket számon.¹ Társadalmuk csonka, más szóval hiányos struktúrájú volt, túlnyomó többségben írástudatlan parasztokból állt. Nemesség és polgárság híján görögkatolikus papságuk töltötte be az elit szerepét. Nemzeti kultúrájuk, irodalmuk kifejlesztésére az egyházi szervezet nyújtott megfelelő keretet és bázist.²

Az 1840-es évek a ruszin nemzetépítés fejlődését hozta. Annak ellenére, hogy a ruszin mozgalom nem tudott a többi magyarországi nemzetiség szintjére emelkedni, mégis felhívta magára a magyar nemesség figyelmét. Ennek nyomán a magyar–ruszin ellentétek kisebb, kezdeti megnyilvánulásai is felszínre kerültek.

Jelen tanulmányban a Bereg megyei görögkatolikus papság magyar sajtó által megjelenített képét kíséreljük meg felvázolni az 1848-as események ún. forradalmi szakaszában. Ennek megfelelően vizsgálódásunk a március 15-i forradalom és Josip Jellačić horvát bán szeptemberi támadása közötti időszak

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Erdődy Gábor, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest).

¹ Dobszay Tamás – Fónagy Zoltán: A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 83. p.

² Ács Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996. 149. p.; S. Benedek András: A gens fidelissima: A ruszinok. Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, Budapest, 2003. 16. p.; Gergely Jenő: Vallási és nemzeti identitás – egyházak, felekezetek és állam kapcsolata 1945 előtt. In: Kocsis András Sándor (szerk.): Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008. 15–18. p.; Molnár Ferenc: A munkácsi görögkatolikus püspökség az 1848–1849-es események viharában. In: Kisebbségkutatás. 2012. (21) 2. 287–288. p.

releváns eseményeit dolgozza fel a szakirodalom,³ levéltári források (a Kárpátalja Területi Állami Levéltárban a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1848 évi iratanyaga és a Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltárban a Hajdúdorogi Esperesi Levéltár 1848. évi iratai) és több korabeli, országos jelentőségű sajtókiadvány anyagai alapján.

A sajtó kutatás szempontjai

Az 1848. március és szeptember közötti időszak sajtója meglehetősen sokszínű képet mutatott. A forradalom nagy hatást gyakorolt a lapkiadásra. Egyes – 1848 előtt is megjelenő – kiadványok igyekeztek igazodni az új helyzethez. Emellett számos hosszabb-rövidebb életű lap alapítására is sor került.

A korszak sajtója különböző politikai irányzatok szerint csoportosítható. A sajtóorgánumok tagoltságát igyekeztünk tanulmányunkban is megjelelni. Így munkánkhoz olyan újságokat dolgoztunk fel, amelyek különféle politikai irányzatot képviseltek, a konzervatívtól a liberálison át a radikálisig. Az orgánumok kiválasztásánál útmutatóul szolgáltak továbbá azok a történeti munkák, melyek számos 1848-as sajtóközleményt is feldolgoztak.⁴ A tanul-

³ A görögkatolikus ruszinság 1840-es évek elején kibontakozó kulturális jellegű mozgalmát taglaló munkák: Perényi József: A ruszinok történetének vázlata 1800–1918. Kandidátusi értekezés, kézirat. Budapest, 1954. 313 p.; Magocsi, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Harvard University Press, Cambridge – London, 1979. 640 p.; Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 211 p.; Arató Endre: *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 292 p.; Ács Zoltán: *Nemzetiségek, i. m.* 196 p. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye és a ruszinság 1848. évi történetéről ld. Hodinka Antal: *Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez*. In: Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kézíratai*. Vasvári Pál Társaság, Nyíregyháza, 1992. 27–34. p.; Bendász István: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye*. KMKSZ, Ungvár 1997. 191 p.; Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története. 2. kötet. Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1990. 245 p.; Uő.: Görögkatolikusok az 1848-as szabadságharcban*. In: Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 149–164. p.; Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események)*. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2009. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/solymosijozsef/diss.pdf> (2013-06-25); Molnár Ferenc: *A munkácsi görögkatolikus püspökség, i. m.* 287–309. p.

⁴ Perényi József: *A ruszinok, i. m.*; Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc, i. m.*

mányunkban elemzett lapok rövid bemutatását *A magyar sajtó története* című összefoglaló munka⁵ alapján végeztük el. Az ismertetés során használt idézeteket is e könyvből vettük.

A forradalom idején a sajtókiadványok minden eddiginél élesebben és határozottabban juttatták kifejezésre a különböző politikai irányzatokat. Az 1848 előtti idők sajtóját a konzervatív lapok túlsúlya jellemezte. Ezt a helyzetet a pesti forradalom megszüntette. A konzervatív szellemű orgánumok közül a *Nemzeti Újság* és a *Budapesti Híradó* cikkeit vizsgáltuk meg. Előbbi konzervatív-klerikális irányzatáról volt ismert a forradalom előtt. A lap 1848. május 2-ától *Nemzeti* címmel jelent meg. Elsőként ez az újság próbált meg alkalmazkodni a liberális, esetenként forradalmi közhangulathoz. A *Nemzetit* 1848 végéig adták ki. Megszűnésében döntő szerepet játszott az a tény, hogy hiteltelenné vált olvasóközönsége, főként a vidéki papság előtt. A forradalmat követően a *Nemzeti Újsággal* ellentétes utat járt be a *Budapesti Híradó*, amely március idusa előtt a kormánypárt, azaz a „bukott rendszer lapja” volt. A *Budapesti Híradó* tudomásul vette ugyan a változásokat, de alapvetően hű maradt korábbi monarchikus hangvételéhez. A lap július 18-án fejezte be működését. Utódja, a *Figyelmező* a jobboldal egyetlen ellenzéki újságaként képviselte a dinasztiahű vonalat.

A márciusi fordulattal új politikai irányzatok és újságok láttak napvilágot. A politikai spektrum legszembetűnőbb helyét foglalták el a radikális lapok. Jelenlétük valóságos politikai súlyuknál nagyobbak bizonyult. Többségük rövid életű volt. Kivétel ez alól a *Marczius Tizenötödike*, melyet még 1849-ben is a jelentősebb orgánumok között tartottak számon. Kutatásunk során azonban kénytelenek voltunk szembesülni azzal a ténnyel, hogy a lap érdeklődése nem terjedt ki a Bereg vármegyei görögkatolikus lakosságra. Ezért a radikális újságok által megjelenített véleményeket a *Reform* és a *Radical Lap* segítségével mutatjuk be.

A *Reform* a konzervatív *Honderű* utódaként, 1848. április 6-án indult meg. Szerkesztői között a kispolgárság azon tagjait találjuk, akik a forradalmat követően azért fordultak át a radikalizmushoz, mert az „nemcsak mohó ambícióiknak, hanem alapjában véve társadalmi feltételeiknek is valóban jobban megfelelt”. A lap olvasmányos volt. Leggyengébb cikkei a nemzetiségi kérdést illetően születtek. A *Reform* „szélső formában képviselte a nemesség immár

⁵ Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története 1848–1867.* 2/1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 676 p.

hagyományos nacionalizmusát”. 1848. június 1-jén adták ki a *Radical Lap* első számát. Mindössze másfél hónapot élt meg. Több alkalommal keveredett polémiába a *Reformmal*, amelyet – indokolatlanul – szélsőségesnek tartott. A *Radical Lap* munkatársai közé tartozott a görögkatolikus Mészáros Károly (1821–1890), aki egy elszegényedett nemesi család korán árván maradt fia volt. Mészáros a márciusi fordulat előtt konzervatív körökben tevékenykedett, majd a szélső radikálisokhoz csatlakozott.

A nyár folyamán kiderült, hogy a radikális lapok – a *Marczius Tizenötödike* kivételével – nem tudnak saját lábukon megállni. A *Radical Lap* és a *Reform* beolvadt a velük hasonló politikai irányvonalat képviselő *Népelembe*. Ez utóbbi is csak szeptember végéig jelent meg. A radikális lapok rövid életét főleg a mögöttük álló politikai tábor gyengesége magyarázza.

Az új, radikális sajtóval többször került vitába a *Pesti Hírlap*, amely a forradalom előtt a polgári-nemesi liberális reformtörekvések legfőbb orgánumának, a kormány ellenzékének számított. Korábbi álláspontján lényegében nem változtatott, így „az új spektrumon belül viszonylag jobbfelé tolódva a forradalomból született kormányhoz állt közel”. A *Pesti Hírlap* rövid ideig a Batthyány-kormány hivatalos lapjaként működött. A lap a mérsékelt liberalizmust testesítette meg; a liberális táboron belül kiegyenlítő álláspontra törekedett. A *Pesti Hírlap* az ország egyik legjelentősebb újságja volt. Vizsgálatunkba való bevonása mindenképpen indokolt.

A kutatás szempontjából ugyancsak nélkülözhetetlen információkkal szolgált az első hivatalos magyar nyelvű lapként létrehozott *Közlöny*. A Batthyány-kormány lapja, 1848. június 8-tól napilapként jelent meg egészen a szabadságharc végéig. Állami kiadvány volt, munkatársai a Szemere Bertalan vezette belügyminisztérium alkalmazottaiként dolgoztak. „A *Közlöny*, legalábbis az első hónapokban, az őszi válságig, elsősorban a kormány szervezési közlendőinek orgánuma, amelyből lehetőleg kihagyták a politika tartalmi, érdemi tárgyalását.” A lap nem akarta kielezni a miniszterek közötti ellentéteket.

A *Közlöny* visszafogottsága nem volt alkalmas a kormányon belüli eltérő vélemények kifejezésére. Ez végül ahhoz vezetett, hogy a pénzügyminiszterként tevékenykedő Kossuth Lajos saját politikai hírlap alapítására szánta el magát. A miniszter neve ekkor már szimbólumnak számított, ezt tükrözi lapjának címválasztása is. A *Kossuth Hírlapja* július 1-jétől jelent meg Bajza József szerkesztésében. Tulajdonosa Kossuth volt, aki az újság részére több

cikket is írt. Az orgánium „a kormányon belüli ellenzék lapjaként” funkcionált. Programja: a nemzet erőinek széleskörű összefogása az új, polgári-nemzeti Magyarország létrehozása és védelme érdekében. „Tartalmával, sokoldalú hírszolgálatával és nem utolsósorban politikai irányának jelentőségével a forradalom és szabadságharc valamennyi sajtóorgánuma közül a legelső helyet foglalta el.” Az újságot – jelentőségéből kifolyólag – az elemzésre szánt sajtótermékek körébe választottuk.

Bereg vármegye földrajzi elhelyezkedése, közigazgatása és demográfiai adatai

Bereg vármegye a történelmi Magyarország északkeleti részén helyezkedett el. Északon a Galíciából szervezett osztrák koronatartomány, keleten Máramaros, délen Ugocsa, illetve Szatmár, nyugaton pedig Szabolcs és Ung vármegyék határolták.⁶ Míg a vármegye északi részét az Északkeleti-Kárpátok belső vulkanikus vonulatai foglalták el, addig déli területein az alföldi jellegű táj bizonyult meghatározónak. A természetföldrajzi kettőség az etnikumok közötti kapcsolatokban és a földrajzi munkamegosztásban is megmutatkozott. A magyarok a megye déli, termékeny részeit népesítették be. Mezőgazdasággal és földműveléssel foglalkoztak.⁷ A ruszinok viszont a magasabban fekvő északi területeket foglalták el, ahol pásztorokdással foglalkoztak.⁸

A korabeli közigazgatási beosztás szerint Bereg vármegye a Tiszán inneni kerület törvényhatóságai közé tartozott. Négy főbírói járásra⁹ oszlott, amelyekben 10 mezőváros, 260 falu és 4 „népes pusztá” volt található.¹⁰ A megyegyűléseket Beregszászon és Munkácson tartották.¹¹ A vármegyének három

⁶ Fényes Elek: Magyarország leírása. Magyarország részletesen. 2. kötet. K. n., Pest, 1847. 320–321. p.

⁷ Kókai Sándor: Bereg vármegye vonzásközpontjai és -körzetei a XIX. század közepén. In: Boros László (szerk.): Kárpátalja. A Nyírségi Földrajzi Napok előadásai. (Nyíregyháza, 1998. november 16–19.). K. n., Nyíregyháza, 1999. 145. p. A megyében főként kukoricát, zabot és búzát termesztettek, emellett egyes helyeken nagy jelentősége volt a borászatnak. Fényes Elek: Magyarország leírása, i. m. 321. p.

⁸ A hegyes vidéken elterjedt volt a juhtenyésztés, míg a síkvidéken inkább szarvasmarhát és sertést tartottak. Uo. 321–322. p.

⁹ Munkácsi, kaszonyi, felvidéki és tiszaháti járások. Uo. 323. p.

¹⁰ Uo. 322. p.

¹¹ Ebből is látszik, hogy Bereg vármegyében a megyeszékhely szerepköre nem volt egyértelműen tisztázva. „A megyeszékhely ekkor még nem volt olyan fontos, mint napjainkban,

rendezett tanácsú városa (Beregszász, Munkács és Mezővári) volt. A településhierarchia csúcsán Munkács állt. A város népességszáma,¹² ipari és kereskedelmi jelentősége alapján kiemelkedett a megye települései közül.¹³ A „határon átnyúló társadalmi-gazdasági kapcsolatainak erejét jól jelzi, hogy a Galíciából beáramló zsidóság egyik kedvelt letelepedési központja” volt.¹⁴

Vizsgált korszakunkban Bereg vármegye lakossága nemzetiségi és vallási megoszlás tekintetében elég tarka képet mutatott. A megye legnépesebb etnikuma a ruszin (67 029 fő) volt. 125 962 fős összlakosságából 50 091 volt magyar, ezenkívül a zsidók (5 382 fő), a németek (2 756 fő) és a szlovákok (704 fő) népességszáma volt jelentős. A vallási megoszlást illetően a következő volt a helyzet: görögkatolikus 71 869 fő, református 38 958 fő, római katolikus 9 138 fő, zsidó 5 382 fő és evangélikus 615 fő.¹⁵

A ruszinság szinte kizárólagosan a görögkatolikus vallást követte. Bereg megyei hívei a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye joghatósága alatt álló beregi főesperességhez tartoztak. Ez az egyházigazgatási egység hét esperességi kerületre¹⁶ oszlott. 1847-ben a beregi főesperesség 75 anya- és 225 fiók-egyházat foglalt magában.¹⁷

s jórészt az alkalmas épület (levéltár, börtön stb.) holléte és megye legnagyobb földbirtokosainak érdeke döntötte el a kérdést.” Kókai Sándor: Bereg vármegye vonzásközpontjai, i. m. 150–151. p.

¹² A 19. század közepén a város összlakossága körülbelül 4 000 fő volt. Ebből 1 388 görögkatolikus, 980 római katolikus, 895 református, 651 zsidó és 87 evangélikus vallású volt. Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. 3. kötet. K. n., Pest, 1851. 119. p.

¹³ Munkácson évi hat országos vásárt tartottak, amelyek gabonára és állatokra egyaránt forgalmasak voltak. A város rendelkezett illetékhivatallal, gyárral, gyógyszerházzal, postahivatallal stb. Vára Északkelet-Magyarország egyetlen erődtítménye volt. Kókai Sándor: Bereg vármegye vonzásközpontjai, i. m. 153–154. p.

¹⁴ Uo. 154. p.

¹⁵ Fényes Elek: Magyarország leírása, i. m. 322. p.

¹⁶ Ezek a következők voltak: beregszászi, borzsovai, bubuliskai, krajnai, munkács-szentmiklósi, szolyvai és vereckei kerületek. Lehoczky Tivadar: A Beregmegyei görögszertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig. KMKSZ, Ungvár, 1999. 60–61. p.

¹⁷ Uo. 62. p.

Ruszin–magyar konfliktusok az 1840-es évek elején

A magyar nemzeti mozgalom élén a köznemesség állt, amely a vármegyékben a politikai hatalmat is kezében tartotta. Ez Bereg esetében is így volt. A vármegyei vezetés a reformkor késői szakaszában több alkalommal fejezte ki elkötelezettségét a liberális ellenzéki politika mellett. A liberális eszmékkel való azonosulását az 1840. évi diéta is ösztönözte, amelyet követően törekvések indultak el a közélet magyarosítására.¹⁸

1841-ben nagy visszhangot keltett az útlevelek nyelvének ügye. Az osztrák hatóságok nem ismerték el egy mesterlegény vándorkönyvét, amelyet Bereg vármegye állított ki.¹⁹ Az eljárást Bereg, Pest és Tolna országgyűlési hatáskörbe tartozó sérelemnek nyilvánították, s feliratban kérték a viszonyosság elvének érvényesülését a magyar és az osztrák hatóságok között. Ugyancsak Beregben született döntés arról az indítványról, amely magyar levelezésre szólította fel a harmincad-hivatalt. S itt fogalmazták meg azt a körlevelet, amely a görögkatolikus szertartáskönyvek magyarra fordítását ajánlotta a legközelebbi diéta figyelmébe.²⁰

A magyar nemesség elvárásaihoz képest a ruszinság lényegesen szerényebb, kulturális jellegű igényeket támasztott. Utóbbiak sorában említhetjük a ruszin tannyelvű iskolák létesítését szorgalmazó kezdeményezéseket. Előzményként egy kincstári levél említhető, amely arra hívta fel Popovics Bazil munkácsi püspök²¹ figyelmét, hogy „az ungvári kincstári birtokon az elemi oktatás leg-
elemibb feltételei is hiányoztak”. Ennek nyomán a Munkácsi Görögkatolikus

¹⁸ Varga János: Helyét kereső Magyarország, i. m. 47–48. p.

¹⁹ Az útlevelek nyelvének kérdését nem szabályozta törvény. Uo. 49. p.

²⁰ Uo. 49–50. p.

²¹ Popovics Vazul (Bazil, 1796–1964): 1837-ben lett a munkácsi egyházmegye püspöke. Görögkatolikus megyés püspökként kapott meghívást az 1847–48. évi magyar országgyűlés felsőházába. 1848. augusztus 14-től az elemi oktatási bizottságban tevékenykedett. Szeptember 4-én a 100 fős bécsi küldöttség tagjává választották, de nem vállalta a részvételt. 1849. március 26-tól – a szakirodalom számára ismeretlen okok miatt – fel volt mentve a felsőházban való megjelenéstől. 1849 májusában üdvözölte a Habsburg-ház trónfosztását és a Függetlenségi Nyilatkozatot. A szabadságharc leverését követően az osztrák hatóságok igazoló eljárást indítottak ellene, majd rehabilitálták. 1850 októberétől látta el ismét az egyházmegye vezetését. Bendász István: Az 1848–1849-es szabadságharc, i. m. 30–31. p.; Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002. 1071. p.; Solymosi József: Forradalom és szabadságharc, i. m. 32. p.

Egyházmegye ungvári székhelyén összeült a püspökség legfelsőbb döntéshozó szerve, az ún. konzisztórium. A főpapi testület felszólította az egyházközségeket, hogy állítsanak fel iskolákat, s ezekben az egyházi jellegű ruszin nyelvet részesítsék előnyben. A rendelet az egyre többször jelentkező parasztmozgalmak kialakulását is meg szeretne volna akadályozni. A klérus szerint ugyanis e felkelések mögött a nép tudatlansága húzódott meg.²²

A konzisztórium közoktatás terén megfogalmazott elképzelései nem vezettek sikerre. Ehhez sem az egyházmegye, sem hívei nem tudtak elegendő anyagi forrást biztosítani. A népiskolák alapítására tett kísérletek azonban felkeltették a polgári átalakulás megvalósításáért küzdő magyar nemesség figyelmét. A helyi liberális vezetőréteg ugyanis a ruszinnyelvű iskolák esetleges felállítását „a magyar nyelv elterjesztésével szembenálló lépésnek tekintette”.²³

Ezekben az években a magyar liberális nacionalizmus²⁴ fokozottan törekedett a közélet nyelvének magyarrá tételére, illetve a nemzetiségek magyarosítására. E célkitűzések a horvát és a szlovák nacionalizmussal konfliktusok kiéleződéséhez vezettek. A liberális nemesség a magyarországi szláv nemzetiségektől való félelmeit kivetítette a sokkal fejletlenebb ruszin mozgalomra. Ennek kapcsán felszínre kerültek a nemzetiségi ellentétek első megnyilvánulásai. A kibontakozó viták a korabeli sajtóban is teret kaptak.

1841 tavaszán a *Pesti Hírlap* tudósítása szerint a görögkatolikus papság a „muszka-orosz nyelv” elterjesztését szorgalmazza. Válaszként Zemplén megye magyar iskolák alapítását javasolta a ruszinok által lakott északkelet-magyarországi területeken.²⁵

A vita élesedését mutatják azok az írások, amelyek 1841–1842-ben jelentek meg a *Regélő* és a *Jelenkor* című lapok hasábjain. A *Regélő* egy 1841-ben

²² Perényi József: A ruszinok, i. m. 87. p.; Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek, i. m., 241–242. p.

²³ Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek, i. m. 242. p.

²⁴ A liberális nacionalizmus nemzetkonceptiója az 1840-es években született meg. Vélekedése szerint a nyelv és az etnikum önmagában nem tekinthető nemzetteremtő tényezőnek. „Nemzetté az etnikum csak akkor emelkedik, ha történelmi múltja van, ha államot alkotott és alkot.” A liberálisok a magyarosítás legfőbb mozgatórugójának a jogkiterjesztő asszimilációt tartották. Úgy vélték, hogy a jogkiterjesztésért cserébe a nem magyarok feladják nemzeti törekvéseiket, majd fokozatosan és önkéntesen asszimilálódnak. Pajkossy Gábor: A reformkor (1830–1848). A rendi társadalom utolsó évtizedei. In: Gergely András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 207. p.

²⁵ Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek, i. m. 242. p.

kiadott cikke (*Bereg megyei oroszok*) azt állította, hogy a helyi görögkatolikus papság imáját „nem a magyar király, hanem az orosz cár életéért” mondja.²⁶ A lap tudósítása az 1842 márciusában megtartott megyei közgyűlést is befolyásolta: Beregben egy esetleges parasztfelkelés megakadályozására statáriumot rendeltek el.²⁷

A görögkatolikus papság álláspontját Jámbor Antal, az ungvári papnövelde tanulmányi felügyelője képviselte. Jámbor a *Jelenkor* 1842. május 21-i számában indokolatlannak nevezte a statárium bevezetését. Ehelyett iskolák felállítását indítványozta. Cáfolta továbbá a klérust ért pánszláv vádakat. „A cár [...] a szláv nyelvben királyt jelent, az oroszok pedig uralkodójukat nem cárnak, hanem imperátornak, cézárnak nevezik. Ők [...] imádkoznak a moszkvai császárért, de nem név szerint, hanem általában, miután minden misén kéri az istent, hogy az eretnekeket vezesse vissza az igaz hitre.”²⁸

A ruszin nyelv melletti kiállás ehhez hasonló példái csak elvétve fordultak elő.²⁹ Valójában a ruszin értelmiség nagyfokú asszimilálódása volt tapasztalható. Az elmagyarosodásban közrejátszott az ungvári papképző szeminárium „léggöre”,³⁰ továbbá e tendenciába illeszkedett az az egyházmegyei határozat

²⁶ Uo.

²⁷ Perényi József: A ruszinok, i. m. 89–90. p. A cári Oroszországtól való félelem a vasút-ügy vitájában is megjelent. Bereg és számos más megye például úgy érvelt, hogy „a vaspályaépítés kormányérdekben álló politikai szükséglet is, mert 'az orosz kolosszus ellenében' könnyíti meg a katonaság szállítását”. Varga János: Helyét kereső Magyarország, i. m. 97. p.

²⁸ Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek, i. m. 242. p.

²⁹ Uő: A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1840–1848. 2. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. 209–211. p.

³⁰ A magyarországi ruszin intelligencia egy olyan egyházi környezetben szocializálódott, ahol a karrierépítés a magyar kultúrával való azonosuláson át vezetett. Annak a ruszin fiatalnak, aki népe elitjéhez akart csatlakozni, felvételiznie kellett az ungvári papképző szemináriumba. Az itt tanulók többsége falusi papok fiai, vagy unokái voltak. Tanulmányaikat szülőfalvaik zárt etnikai környezetében kezdték meg, ahol az egyházi iskola tanítási nyelve a helyi ruszin dialektus volt. Ungvárra érkezésükkor azonban merőben más helyzettel találták szemben magukat. Magyarul beszéltek a kollégiumban, az osztályokban, az utcákon és a város üzleteiben is. Az új társadalmi és kulturális környezetbe való beilleszkedéshez kitűnően el kellett sajátítaniuk a magyar nyelvet. Egy sikeres életpálya építéséhez ennél is többre volt szükség: azonosulniuk kellett a társadalmi miliő külső formáival, a magyar életstílus elemeivel. Ennek eredményeként a ruszin értelmiség már az 1840-es évek erőteljes magyarosítási törekvései előtt jelentős mértékben asszimilálódott. Magocsi, Paul Robert: *The Shaping*, i. m. 17–20. p.; Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok, i. m. 13. p.

is, amely 1845-től a latin helyett a magyart vezette be a püspökség hivatalos nyelveként.³¹

A pánszláv vádak feléledése a Bereg megyei ruszinság ellenében 1848-ban

Az 1840-es években megfigyelhetőek voltak bizonyos ellentétek a Bereg megyei magyar és ruszin elit között. Ezek a viták azonban nem vezettek végletekig feszülő ellentétekhez.

A két nép kapcsolatában az 1848-as események újabb fordulatokat hoztak. A magyar forradalom meghatározó szerepet játszott a ruszin nemzeti fejlődésben. Az addig kulturális síkon mozgó nemzetépítéshez egyes esetekben politikai igények is társultak.

A munkácsi egyházmegye a világosi fegyverletételig a magyar szabadságküzdelem szolgálatában állt.³² A káptalan elfogadta a változásokat, Popovics Bazil püspök pedig felkérte papjait a forradalom, majd a szabadságharc támogatására.³³ Ebben szerepet játszott a forradalom céljaival való azonosulás mellett az is, hogy 1848-ban a püspök és köre az egyházi vagyon kézbentartására törekvő magyarországi katolikus klérus ellenében az állam segítőkészségében bízott. Örömmel fogadták a Batthyány-kormány egyházi ügyekre vonatkozó XX. törvénycikkét. A magyar liberális vezetők és a munkácsi püspökség között egy kölcsönösen jó kapcsolat alakult ki.³⁴

A magyar kormányzat a vallás- és közoktatásügyi tárcán keresztül tartotta a kapcsolatot a munkácsi egyházmegyével. A kormány az egyesült szertartású papság feladatául szabta a parasztmozgalmak megakadályozását, az áprilisi törvények szószékről való kihirdetését és magyarázatát.³⁵

³¹ Hodinka Antal: Adatok, i. m. 27. p.

³² A harcokban több mint 80 felszentelt görögkatolikus pap vett részt nemzetőrtisztként, tábori lelkészként és haditudósítóként. Pirigyí István: A magyarországi görögkatolikusok, i. m. 156. p.; Bagu Balázs: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2010. 134. p.

³³ Molnár Ferenc: A munkácsi görögkatolikus püspökség, i. m. 287–298. p.

³⁴ Uo. 289–298. p.

³⁵ Vö. Bendász István: Az 1848–1849-es szabadságharc, i. m. 20–21. p.; Pirigyí István: A magyarországi görögkatolikusok, i. m. 154. p.; Molnár Ferenc: A munkácsi görögkatolikus püspökség, i. m. 298–299. p.

A magyarországi közvélemény a *Nemzeti* című újság egyik beszámolóját követően kezdett foglalkozni a Bereg megyei ruszinsággal. A lap arról tudósított, hogy Román Ferenc uradalmi ügyész³⁶ ugyan összeírta volna nemzetőrnek a megyében élő „oroszkokat”,³⁷ viszont nem adott volna számukra fegyvert. Szerinte ugyanis fennállt a veszélye, hogy pánszláv propaganda hatására „ballépéseket” követhetnek el.³⁸

A beregi ruszinság megbízhatatlanságáról szóló hírek kormányzati szinten is megjelentek. Eötvös József báró, vallás- és közoktatásügyi miniszter április végi leiratában Bereg megyei „nem magyar ajkú lakosok” mozgólódásai miatt aggódott. (Itt nagy valószínűség szerint a helyi ruszinokról volt szó.) Eötvös felszólította a munkácsi egyházmegye vezetését, hogy tájékoztassa híveit az áprilisi törvények parasztságot érintő kedvező intézkedéseiről, egyúttal intse engedelmességre őket. Az egyházmegyei vezetés alaptalannak tartotta a nemzetiségi mozgalmakról szóló vádakát, mindazonáltal együttműködéséről biztosította a kultuszminisztert.³⁹

A vita ezzel nem ért véget, sőt tovább élesedett. Ezt tükrözi az a tudósítás is, amely június 8-án látott napvilágot a kormány hivatalos lapjaként működő

³⁶ Román Ferenc (1804–1868): elmagyarosodott román nemesi családból származott, amely ortodox hitről tért át görögkatolikusra. Munkácson született. Jogi tanulmányokat végzett. 1833-tól Bereg vármegye tiszteletbeli, két év múlva rendes alügyésze. Ezután táblabíróként tevékenykedett. 1841–1845 között a vármegye főjegyzői teendőit látta el. E tisztségét 1845-ben jövedelmezőbbnek ígérkező állásra cserélte: a Kamara munkácsi uradalmának ügyésze lett. Új munkája mellett továbbra is figyelemmel kísérte a megyei közéletet. A forradalom győzelmét követően a vármegye közbátorsági választmánya őt nevezte ki annak a bizottságnak az élére, amelynek feladata a munkácsi járásban található nemesfém pénzek és -tárgyak összegyűjtése volt. Liberális meggyőződésű tisztségviselő hírében állt. Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés, i. m. 728–730. Az életrajzot Takács Péter írta.

³⁷ Azaz ruszinokat. A magyar népnyelv a korban orosz szóval illetve a ruszin népet és nyelvet, valamint a görögkatolikus vallást. Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikuságunk néprajzában. Etnikum Kiadó, Budapest, 1996. 14. p.

³⁸ Az tudósítás ide vonatkozó része: „A leendő birtokos nemzetőrök összeírására neveztetett küldöttség, kiknek Román Ferenc előadására meghagyattat, hogy a jelen nemzet beléletét s kül viszonyát szem előtt tartva, olyanoknak fegyvert ne adjanak, kik az orosz propaganda irányzatára legkisebb ballépést tehetnének; de azért összeirandók. Megyénk egyharmad orosz ajkú lakosa fegyvert nem kapand.” *Nemzeti* (12.) 1848. máj. 19. 45.; Perényi József: A ruszinok, i. m. 117. p.

³⁹ Bendász István: Az 1848–1849-es szabadságharc, i. m. 20–21. p.; Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok, i. m. 154. p.; Molnár Ferenc: A munkácsi görögkatolikus püspökség, i. m. 298–299. p.

Közlöny első számában. A cikk drámai képet festett a Bereg megyei ruszinokról. A lap szerint ugyanis a helyi görögkatolikus klérus „alattomos propagandával” támogatja a pánszláv mozgalmat. A papok célja: a hatalom megszerzése Bereg megyében. Ezt a közelgő országgyűlési választások segítségével kívánják elérni. A tudósítás szerint a „kormánynak még csírájában el kell fojtani e mozgalmakat”. Ellenkező esetben vészjósló következményeket sejtett.⁴⁰

A kormánylap által közzétett állásponthoz a radikális lapok is csatlakoztak. A *Radical Lap* cikkének szövege szinte teljesen megegyezett a *Közlönyével*.⁴¹ A *Reform* pedig azon túl, hogy beszámolt a görögkatolikus papság nyílt „lázításáról”, kilátásba helyezte számonkérésüket.⁴²

Görögkatolikus álláspontok

A korabeli sajtó helyet biztosított az egyesült szertartású klérus álláspontjának is. A Bereg megyei munkácsi választókerület „magyar érzelmű orosz papjai” például a *Nemzetiben* tiltakoztak a pánszlávizmus vádjá ellen.⁴³ Hangsúlyozták, hogy minden alapot nélkülöz az az állítás, miszerint a „muszka propaganda céljaira dolgoznak”, egyúttal kifejezték feltétlen hűségüket V. Ferdinánd magyar király iránt. Az uralkodóhoz való kötődésük alátámasztására több érvet hoztak fel: a magyarországi ruszinság soha nem árulta el törvényes királyát; az uralkodó nevét naponta több alkalommal is megemlíti a görögkatolikus szertartásokban; a ruszinok csak a király által jóváhagyott törvényeket és rendeleteket fogadják el.

A tudósítás szerint a Bereg megyei papságról szóló rémhíreket a helyi nemesség terjesztette el. Utóbbiak mindenképpen maguk közül szerettek volna nemzetgyűlési képviselőt választani. Ennek eléréseért nem válogattak az eszközökben. Az „uradalmi írnokok” néhány hordó pálinkával igyekeztek elnyerni a tanulatlan paraszttömegek támogatását. Akiket nem tudtak meggyőzni, azokat azzal rémisztgették, hogy „jobb lesz [ott]hon maradni, mert

⁴⁰ „Illy előzmények után történhetik, hogy legközelebbi követválasztásunk eredménye az orosz tömeg győzelme lesz, az intelligencia ellenében. 'S ha az lesz, akkor közöttünk mindennek vége!’ Közlöny (1.) 1848. jún. 8. 3. p.

⁴¹ *Radical Lap* (9.) 1848. jún. 10. 35. p.

⁴² *Reform* (20.) 1848. jún. 11. 161. p.

⁴³ *Nemzeti* (32.) 1848. jún. 17. 124. p.

választáskor *vérengzés*⁴⁴ lesz”. Figyelmeztették továbbá a görögkatolikus híveket, hogy „a papoknak nem kell hinni, mert ámitanak”⁴⁵

A nemesi tábor felsorolt tettei a papság számára elfogadhatatlanok voltak. Meg voltak ugyanis győződve, hogy ezen intézkedések csökkenteni fogják tekintélyét a hívek előtt. Ez pedig komoly veszélyeket hordozott magában. Akár olyan eseményekhez is vezethetett volna, melyek megzavarhatják a megye békés életét. A papságot ugyanis a kormány és a püspöki vezetés a nép felvilágosításával bízta meg. Ennélfogva fontos szerepet töltött be a rend fenntartásában, valamint a forradalom hátszágának biztosításában.⁴⁶

Szintén a görögkatolikus klérus pánszláv érzelmei cáfolatára vállalkozott az eperjesi püspökség titkára és kanonoka, Dobránszky Viktor.⁴⁷ *Szózat Magyar-*

⁴⁴ Kiemelés a szerzőtől.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Dobránszky Viktor (Добрянський Віктор Іванович, 1816–1860): vizsgált korszakunkban az Eperjesi Görögkatolikus Püspökség titkára és kanonoka. Adolf fivéréhez (1817–1901) hasonlóan a ruszin kulturális és politikai mozgalom kiemelkedő alakjai között tartják számon. A Zemplén vármegyei Rudlóban született. Édesapja görögkatolikus pap volt. A gimnáziumot Lőcsén végezte. A bécsi görögkatolikus szemináriumban (Stadtkonvikt) filozófiát és teológiát hallgatott. Ezután az eperjesi püspökség szolgálatába lépett. Az 1848. évi forradalmat kezdetben támogatta. Később – Adolffal együtt – egy szűk körű Habsburg-barát ruszin értelmiségi csoport tagja. E csoport 1849. január közepén Eperjesen határozatot fogadott el az északkelet-magyarországi és a galíciai ruszin területek egy autonóm tartományba való egyesítéséről. 1849 októberében Dobránszky Viktor egy hattagú ruszin küldöttség tagjaként Bécsbe utazott, ahol memorandumot nyújtottak át az uralkodónak. (A küldöttség a ruszinok nyelvi-nemzeti jogainak figyelembe vételét kérte, elsősorban a közigazgatásban, középiskolák alapításában.) Az osztrák kormányzat nem sok konkrétummal bízta a delegációt. A legfontosabb eredmény Dobránszky Adolfnak, az újonnan szervezett ungvári polgári kerület vezető helyettesévé és tanácsnokává való kinevezése volt. Ezt követően Dobránszky Viktor is Ungváron nyert alkalmazást: tanfelügyelővé nevezték ki. E minőségében nagy erőfeszítéseket tett a ruszin tannyelvűként való használatára. 1850 elején bevezette a ruszin oktatási nyelvet az ungvári gimnáziumban. „1851 tavaszán pedig javasolta az alkotmányra és a nemzeti egyenjogúság elvére hivatkozva, hogy az intézményt egyértelműen minősítsék rutén oktatási intézménynek.” A minisztérium azonban nem támogatta terveit. Az ungvári kerület felszámolása után Kassára helyezték át. Itt a tanügyi bizottság munkatársaként az Eperjes környéki ruszin iskolahálózat létrehozását szorgalmazta – sikertelenül. Részt vett a Duchnovics Sándor eperjesi kanonok vezetésével működő első ruszin irodalmi és kulturális társaság (Eperjesi Irodalmi Társaság, 1850–1853) munkájában. Tevékenységét a hatóságok nem nézték jó szemmel, ezért áthelyezték Budára. Élete hátralévő szakaszáról nem sokat tudunk. A kormányzat bizalmatlanságát nehezen viselte. Önkezüleg vetett véget életének Eperjesen. Павленко, Григорій: Діячі історії,

ország oroszajku lakosai ügyében című kétrészes írását június végén publikálta a *Budapesti Híradóban*.⁴⁸

A szerző a pánszlávizmus rémképével ijesztgetők tevékenységét a közép-kori boszorkányüldözésekhez hasonlította. Sajnálátát fejezte ki amiatt, hogy e vádak nemcsak egyes személyek, hanem az állami hatóságok is osztják.⁴⁹ Dobránszky Román Ferenc – már említett – javaslatával folytatta, amely a Bereg megyei ruszinság megbízhatóságát kérdőjelezte meg. A püspöki titkár szerint, ha a ruszinok valóban hazaárulást követettek el, akkor Románnak kötelessége lett volna feljelenteni őket. Amennyiben ezt elmulasztotta, ő követett el hazaárulást. Dobránszky Bereg megye vezetőin az egyenlő bánásmód biztosítását is számon kérte.⁵⁰ A ruszinságnak nem adtak lehetőséget az ellene felhozott gyanúsítások tisztázására, illetve a vádlókat nem kötelezték konkrét bizonyítékok felmutatására.

A továbbiakban a szerző történelmi érvekkel igyekezett bizonyítani népe magyarsághoz való hűségét. Ismertetette, hogy az „orosz” nép egy része Kijevnél csatlakozott a magyar törzsekhez, így közösen vettek részt a honfoglalásban. Az Árpáddal érkező, majd a később bevándorolt ruszinok ősei a történelem folyamán a magyarokkal együtt harcoltak a közös hazáért és a szabadságért.⁵¹ Hazafiságukat tehát számtalanszor bizonyították. Ennek ellenére 1848-ban mégis cárbarátsággal vádolták őket. Dobránszky ennek okát abban

науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. Патент, Ужгород, 1999. 60–61. p.; Поп, Иван (ред.): Энциклопедия Подкарпатской Руси. Издательство В. Падеяка, Ужгород, 2001. 158. p.; Magocsi, Paul Robert – Pop, Ivan (eds.): Encyclopedia of Rusyn history and culture. University of Toronto Press, Toronto–Buffalo–London, 2005. 397, 474. p. Az idézetet közli: Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 265. p.

⁴⁸ Budapesti Híradó (872. és 873.) 1848. jún. 27. és 28. 605–606., 610. Vö. Perényi József: A ruszinok, i. m. 117–121. p.

⁴⁹ „Mások erősebbek a hitben, ők tudnak meggyőződni ha nem látnak is; s azok különös boldogsága bizonyosan kétségbe nem vonható; valamint vitázni nem érdemes velők, a meny nyiben csak egyes személyek. De szomorúbb szint ölt a dolog, ha egész hatóságok sajnos babonahitben elfogulva elragadtatják magokat rendszabályokra, melyek becsületölőleg egy egész néptörzsekre nehezednek.” Budapesti Híradó (872.) 1848. jún. 27. 605–606. p.

⁵⁰ Az ide vonatkozó idézet: „vagy talán azon nap, mely Magyarországon minden gyermekeinek a szabadság áldásait hozta, csak az oroszajku, egy milliót megközelítő lakosság számára szült szolgálókat, bizalmatlanságot és gyalázatot?” Uo. 606. p.

⁵¹ „Első s leghivebb szövetsége a magyaroknak, s győzelmes hadmenetükben tevékeny kísérője, a kievi orosz népnek hozzájuk csatlakozott része volt. Annak vére egy évezred alatt, s nem különben a későbbben bevándorlottaké évszázadok óta a magyar vérrel minden csata-

látta, hogy a magyarok mind a honi ruszinság, mind pedig a cári birodalom alattvalói megnevezésére az „orosz” szót használták. Ebből sokan arra következtettek, hogy a ruszinok szimpatizálnak a nagyorosz hatalommal. A püspöki titkár e feltételezést határozottan tagadta. Állítását négy „politikai tényezővel” (nemzetiség, nyelv, vallás és anyagi érdekek) kívánta bizonyítani.

Egyik argumentumául szolgált, hogy a magyarországi ruszinok és a nagyoroszok nem állnak szoros rokonsági kapcsolatban. Dobránszky szerint ősei az egykori Kijevi Rusz északi részén („kis ruszlia”) éltek. Később e területet a „muszkák” meghódították, s az ott élő lakosságot pedig fennhatóságuk alá vonták. A szerző vélekedése szerint ez is bizonyítja, hogy „nem a mi nemzetünk [...] a muszka nemzet; hanem nemzetünknek elnyomója”.

Dobránszky a két nép nyelvének egymáshoz való viszonyával is foglalkozott, s arra a megállapításra jutott, hogy a ruszinok nyelve csak annyiban rokonítható az oroszsal, mint bármely más szláv dialektussal. A püspöki titkár megkülönböztetett figyelmet szánt az ún. „vallási tényezőnek”. Határvonalat húzott a görögkatolikus egyház és a keleti ortodoxia közé, továbbá elítélte a cár egyház fölötti befolyását. Hivatkozott az Orosz Birodalom fennhatósága alatt élő unitus lakosság hatóság általi üldözésére és sanyarú sorsára.⁵² Ehhez viszonyítva a magyarországi helyzetet lényegesen kedvezőbbnek ítélte: „Valóban mennyivel kellemesb a magyar ég, Szibíria olly fagyos pusztáinál, melyek az utolsó husz évek óta, felekezetünk papjai- s hiveivel olly tetemesen

mezőn egybe folyva, éltető nedvévé vált a szabadság fájának, melynek árnya alatt polgári létünk olly reménydus kifejlésre fakadt.” Budapesti Híradó (873.) 1848. jún. 28. 610. p.

⁵² Lengyelország három részre osztása után jelentős görögkatolikus népesség került az orosz kormányzat fennhatósága alá. A cári birodalomban pravoszláv volt az államvallás. Az unitus egyházzal szemben nagyfokú türelmetlenség volt tapasztalható. A cél a görögkatolikus egyház ortodoxiába való beolvasztása volt, ami egyben utat engedett volna az állami szintű ellenőrzésnek. Az egyesült szertartásúak üldözése I. Miklós cár uralkodása idején (1825–1855) drasztikus méreteket öltött. Meghirdették az ún. „hivatalos népiség” programját, amely célul tűzte ki a pravoszláv vallás egyeduralmának megteremtését. Ezen elv mentén haladva görögkatolikus szemináriumokat és templomokat zártak be, papokat száműztek Szibériába, ingatlanokat koboztak el. Az egyesült szertartásúak oroszországi helyzetéről bővebben ld.: D. Molnár István: Vallási kisebbség és kisebbségi vallás. Görögkatolikusok a régi és a mai Lengyelországban. Balassi Kiadó, Budapest, 1995. 88–91, 100–115. p.; Jávorai Mária: Ukrán unitusok a kezdetektől a XX. elejéig. In: Pro Minoritate. 1997. (6) 2. A „hivatalos népiség” programjáról bővebben ld. Gecse Géza: Bizáncról Bizáncig. Az orosz birodalmi gondolat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007. 52–58. p.

népesítették: annyival kedvesebb előttünk a magyar szabadság, a muszka kényuralomnál.”⁵³

Dobránszky a magyarországi viszonyoknál maradva tért át az „anyagi jóllét” kérdésére. Méltatta a polgári átalakulásért küzdő Batthyány-kormány eredményeit. Ugyanis meg volt győződve arról, hogy az úrbéri terhek megszüntetése kifogta a szelet a cári propaganda vitorláiból. Ezért még inkább értetlenül állt Bereg vármegye és Román gyanúsításai előtt. A szerző azzal a gondolattal zárta sorait, hogy a forradalom jelenlegi nehéz helyzetében az alaptalan vádakodások helyett a magyar és a ruszin nép összefogását kell elősegíteni.⁵⁴

A papság és a nemesség küzdelme a munkácsi kerület mandátumáért

Mint láthattuk, a magyarországi sajtóorgánumok különféle álláspontoknak adtak helyet a beregi ruszinságot illetően. Az egymással gyakran szöges ellentétben álló véleményeket később újabb szempontok árnyalták. A tudósítások szoros összefüggésben álltak a közelgő országgyűlési választásokkal.

A tájékoztatások közül elsőként a *Pesti Hírlap* június 11-i számát érdemes kiemelni. A lap szerint Bereg megyében csend és béke uralkodott. „Van-nak ugyan itt is keringésben mindenféle téveszmék és szabadságróli hibás fogalmak, de ezek is oszlanak már lassanként a felvilágosítás üdvös, jótékony malasztjai által.” A munkácsi szolgabírák jelentésére hivatkozva elismerte, hogy a helyi klérus egyes tagjai mozgolódni kezdtek, hogy „bizonyos papot” képviselővé válasszanak.⁵⁵ Törekvéseiket azonban „nem pánszláv irány vezeti”. Néhány nappal később hasonló véleményt fogalmazott meg a *Buda-pesti Híradó* is.⁵⁶

A fenti lapok tehát körvonalazták, hogy a Bereg megyei görögkatolikus papság mozgolódása nem az egész törvényhatóságra, csupán egy konkrét helyre és eseményre korlátozódott. Ez pedig a június 20-ra kiírt, a munkácsi kerület-

⁵³ Budapesti Híradó (873.) 1848. jún. 28. 610. p.

⁵⁴ „Félre tehát minden igazságtalan gyanuval, kivált e borus időben! hogy az elválás perczei beköszöntvén, egy szeretetben egy lelkesedésben állhassanak ki mindnyájan, kiket annyi századok óta, közösen ontott vér, közösen ejtett veríték, egy bonthatlan testté forrasztott!” Uo.

⁵⁵ Pesti Hírlap (80.) 1848. jún. 11. 541. p.

⁵⁶ „Beregben az oroszország közt izgatások jelei mutatkoznak, melyek azonban nem panszláv irányuak, és csak is a követválasztásokra szoritkoznak, a mennyiben egynémely gör. kath. pap ohajtana követté lenni.” Budapesti Híradó (863.) 1848. jún. 16. 571. p.

ben megtartandó országgyűlési választás volt. A szakirodalom alapján ismeretes, hogy a képviselői mandátumra két jelölt aspirált. Nem meglepő módon, az egyik közülük a helyi nemesség támogatását élvező Román Ferenc uradalmi ügyész volt. Kihívóként Hajdú Jeromos munkácsi görögkatolikus pap⁵⁷ jelentkezett, aki Románhoz hasonlóan szintén Bereg megye táblabírája volt.⁵⁸ A kérdés a továbbiakban az, hogy milyen módon kapcsolódott be a munkácsi pap a képviselői székért folytatott küzdelmekbe.

A beregi klérust pánszlávizmussal vádoló *Közlöny*-tudósítással egy napon (június 8.) a munkácsi püspöki hivatal ungvári székhelyére érkezett Hajdú felirata. Ebben indítványozta, hogy nemzetgyűlési képviselőnek választása esetén az egyházmegye gondoskodjon javadalmának lelki ellátásáról. A püspökség elfogadta Hajdú kérését.⁵⁹ Ez alapján kijelenthetjük, hogy Popovics püspök és főpapsága nemcsak, hogy tudott a munkácsi pap képviselői törekvéseiről, hanem minden bizonnyal támogatta is őt céljai megvalósításában. Az 1848-as országgyűlési választások ugyanis a püspökség számára is lehetőséget adtak a görögkatolikus érdekeket képviselő jelöltek támogatására. Az egyházmegye vezetése ezzel élni is kívánt. Ennek egyik bizonyítéka az a május 9-i konzisztórium határozat, amelyben felhívták a klérus figyelmét: országgyűlési „képviselőknek oly egyéneket válasszanak el, kikben tökéletesen megbízhatják érdekeik

⁵⁷ Hajdú Jeromos (1810–1855): Tokajon született. Ungváron és Bécsben teológiát hallgatott. 1834-ben szentelték pappá. 1834–1835 között tanítóképzői tanár Ungváron, 1835-ben gimnáziumi tanárként működött ugyanitt. Papi szolgálatot Beregszászban (1835–1844) és Munkácson (1844–1855) végzett. 1835-től vármegyei tisztséget vállalt: táblabíró lett Beregben. A forradalom győzelme után tagja lett annak a bizottságnak, amely a munkácsi járás toborzási ügyeit intézte (1848. május 26.). A szabadságharc idején a munkácsi várórség tábori papja. A pesti forradalom egyéves évfordulóján, és a Habsburg-ház trónfosztása alkalmából hálaadó misét tartott. Mészáros Károly egyik kéziratban fennmaradt írásából tudjuk, „hogy miután 1849-ben a debreczeni országgyűlésnek áprilistól keltezett végzetes függetlenségi nyilatkozatát a templomban [...] kihirdeték s magyarázta volna, a forradalom lezajlásával egyházi kormánya (Melőleg Csurgovics János akkori püspöki helynök) által nem csak keményen megdorgáltattott, de házi fogságra is büntettetett.” Munkácson halt meg tüdősorvadásban. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2497, l. 6. (A munkácsi esperességi kerület 1848. évi összeírása); Bendász István: Az 1848–1849-es szabadságharc, i. m. 98–99. Mészáros munkáját illetően ld. Kobály József: *Sine ira et studio*. KMKSZ, Ungvár, 1998. 144. p.

⁵⁸ Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés, i. m. 728–730. p.; Solymosi József: *Forradalom és szabadságharc*, i. m. 25. p.; Molnár Ferenc: *A munkácsi görögkatolikus püspökség*, i. m. 302–303. p.

⁵⁹ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 166.

képviseltetését és haza javának előmozdítását”.⁶⁰ A döntést egyházmegyei körlevél formájában tették közzé. Az irat Csurgovics János nagyprépost és püspöki helynök⁶¹ aláírásával jelent meg, s a választásokon való aktív részvételre szólította fel az arra jogosult híveket. Hangsúlyozta azonban, hogy ebbéli tevékenységüket a törvényi előírások messzemenő tiszteletben tartásával végezzék.⁶²

A felsőbb intelmek betartása egyre nagyobb kihívást jelenthetett a kampányelőrehaladta során. Június 16-án például Munkács és néhány környékbeli település római katolikus és református vallású lakosai a püspökség vezetése előtt panaszt tettek Hajdúra. „Munkácsi Lelkész Hajdú Jeromos nép képviselőnek akarván magát elválasztatni, paptársai által ezen cél kivitelére alantas eszközöket használ.” A káptalan törvényes eszközök használatára és az esetleges kampányvisszaélések megszüntetésére utasította a munkácsi papságot.⁶³

Valószínű, hogy a választási küzdelem alkalmával mindkét tábor részéről történtek kisebb-nagyobb visszaélések. Ezek azonban a választás előtti napig nem fajultak tettelegességgé. A *Közlöny* révén tudjuk ugyanis, hogy június 19-én este, Munkácson találkoztak egymással a két tábor hívei, s kisebb összetűzésbe keveredtek. A nagyobb méretű konfrontációt Hajdú békéltető fellépése akadályozta meg.⁶⁴

Az igazi bonyodalmak másnap következtek. A választás napjának reggelén Hajdú támogatói a munkácsi paplak udvarán és a szomszédos templomnál gyűltek össze. Az ellenpárt hívei – feltehetőleg a választás helyszínére menet – ugyanazon az utcán vonultak el, ahol a görögkatolikus papság toborozta támogatóit. Amikor a „Román-párt” Hajdú lakhelye elé ért, az ellentábor kődobálással keltett botrányt. A feszült helyzetben egy puskalövés további

⁶⁰ Molnár Ferenc: A munkácsi görögkatolikus püspökség, i. m. 301. p.

⁶¹ Csurgovics János (1791–1862): a munkácsi egyházmegyei káptalan helynöke, nagyprépost. 1827-től az ungvári főgimnázium igazgatója és kanonok. Pócsi Elek püspök halála után 1831–37 között káptalani helynökként a nyugati jogrendet érvényesítve kormányozta az egyházmegyét. Kiváló teológus, egyházi szónok és pedagógus volt. Vizsgált korszakunkban, Popovics püspök távolléte idején ő elnökkölt az Ungváron összeülő konzisztórium tanácskozásokon. Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok, i. m. 62–63. p.

⁶² A körlevél ide vonatkozó indoklása: „mert mind azok, kik polgári és vallásbeli kötelességeiket gondatlanul megszegik, a rendet, és békét felzavarják, azok megölői egyszersmind a fiatal szabadságnak, mellynek arany gyümölcseit csak a béke és rend érlelheti meg.” Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspöki Levéltár. IV. – 2. Hajdúdorogi Esperesi Levéltár iratai, 7. doboz, 21. szám, l. 1.

⁶³ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 173.

⁶⁴ *Közlöny* (18.) 1848. jún. 27. 69. p.

riadalmakat okozott, mivel ennek következtében az uradalmi ügyész egyik híve karsérülést szenvedett. Dulakodás alakult ki, amelynek a nemzetőrség vetett véget.⁶⁵

A választásra ilyen előzmények után került sor. Az előírt helyszínen és időben azonban Hajdú nem jelent meg. Ezért a munkácsi paphoz egy tekintélyes férfiakból álló küldöttséget menesztettek. Hajdú e küldöttségnek átadta lemondó nyilatkozatát, amelyet továbbítottak a választási bizottság elnökének. A kéziratot kétszer felolvasták a megjelent választók előtt, s miután más jelölt nem volt, Román Ferencet közfelkiáltással választották népképviselővé.⁶⁶

A történekről a sajtó meglehetősen egyoldalúan tudósított, s egyértelműen Román oldalára állt. Az összetűzések kialakulásáért szinte minden esetben a görögkatolikus „párt” támogatóit marasztalta el. Hajdút pedig olyan „orosz papként” mutatta be, akinek „ajánlója sem volt”.⁶⁷ Kutatási eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy ezen kijelentések igazságtartalma több szempontból vitatható. A továbbiakban ezeket az állításokat kívánjuk közelebbről megvizsgálni.

A munkácsi összetűzésekből valószínűleg a nemesi táborral szimpatizálók is kivehették részüket. Feltételezésünket erősítik azok a tudósítások, amelyekben Hajdú és paptársai a rivális fél által elkövetett atrocitásokról számoltak be a konzisztóriumnak. A választókerület görögkatolikus papjainak megbízottai például arról tájékoztatták a püspökséget, hogy „f. év. Junius 19n felfegyverzett Román pártiak, fegyvertelen orosz ajku polgárokat az uradalmi tisztek biztatására annyira megtámadták, hogy azok közül többeket főbe vertek, 100 feljebb pedig megsebesítettek”.⁶⁸

A Hajdú „oroszságát” hangoztató híradások sem minden esetben helytállóak. A *Pesti Hírlap* egyik számából ugyanis megtudhatjuk, hogy „tösgyökeres magyar” volt.⁶⁹ Esetében az „orosz” jelző tehát nem jelentett egyúttal vallási és etnikai (azaz ruszin) hovatartozást.

⁶⁵ Közlöny (21.) 1848. jún. 30. 82.; Nemzeti (32.) 1848. jún. 17. 124., Pesti Hírlap (80.) 1848. jún. 11. 541., (83.) 1848. jún. 16. 555., (94.) 1848. jún. 29. 600–601.; Solymosi József: Forradalom és szabadságharc, i. m. 25. p.

⁶⁶ Budapesti Híradó (885.) 1848. júl. 12. 657.; Közlöny (21.) 1848. jún. 30. 82.; Pesti Hírlap (94.) 1848. jún. 29. 600–601. p.

⁶⁷ Budapesti Híradó (885.) 1848. júl. 12. 657.; Közlöny (18.) 1848. jún. 27. 69. és 1848. jún. 30. 82.; Nemzeti (32.) 1848. jún. 17. 124.; Pesti Hírlap (94.) 1848. jún. 29. 600–601. p.

⁶⁸ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 183–184.

⁶⁹ Pesti Hírlap (128.) 1848. aug. 8. 738. p.

A munkácsi pap kandidálását nagy valószínűség szerint – ahogy már említettük – támogatta egyházmegyéjének vezetése. Sőt, a főpapság a választási botrányokat követően is segítséget nyújtott számára. Erre utal, hogy a konzisztórium ülés július 17-én elfogadta Hajdú azon felterjesztését, melyben pártfogást kért a munkácsi küzdelem idején elszenvedett sérelmeiért. Ezt követően a főpapi testület az ekkor Pesten tartózkodó Popovics püspököt kérte meg: járjon közben Szemere Bertalan belügyminiszternél a munkácsi pap ügyében.⁷⁰ (A kezdeményezés nem járt sikerrel.)⁷¹

Azonban nemcsak a korabeli sajtótudósításokban fordulnak elő pontatlan-ságok. Az 1848–49-es képviselők életrajzi adatait közlő legjelentősebb összefoglaló munkában például ezt olvashatjuk a munkácsi uradalmi ügyészről: „Ellenfele az ortodox pópák által támogatott Hajdú Jeromos volt, aki azonban megtapasztalván Román Ferenc népszerűségét, támogatóinak nagy táborát, 1848. június 21-én, a választás napján visszalépett [...]”.⁷² A mondatból kitűnik, hogy a szerző tévesen állapította meg a papság felekezeti hovatartozását, megnevezésére⁷³ helytelen kifejezést használt, továbbá az időpontot is pontatlanul közölte.

A forráskritikai elemzés után térjünk vissza a munkácsi választást követő eseményekre. A Román győzelméről megjelenő beszámolók után a sajtó szinte

⁷⁰ KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520 és 2521, l. 100. és 207–208.

⁷¹ Az országgyűlés Horváth Boldizsár előadásában 1848. július 7-én tárgyalta Román munkácsi képviselő ügyét. „Még aznap igazolták mandátumát, mivel a választási jegyzőkönyv szerint Hajdú önként lépett vissza, és a választók panasza későn érkezett.” Kossuth Hírlapja (7.) 1848. júl. 8. 25.; Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés, i. m. 729.; Csizmadia Andor: A magyar választási rendszer 1848–1849-ben. (Az első népképviselői választások.) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 176. p. Román egyébként szinte a szabadságharc leveréséig részt vett a magyar törvényhozás munkájában. 1848 végéig Pesten maradt, majd a következő év januárjában „követte az országgyűlést és az Országos Honvédelmi Bizottmányt Debrecenbe”. 1849 tavaszán belépett a Radical Pártba, amely az ország teljes függetlenségéért és demokratikus köztársasággá való alakításáért szállt síkra. A képviselőházat Szegedig követte. Világos után vizsgálati fogásba került, a vád felségsértés volt. Vagyonelkobzásra és halálra ítélték. I. Ferenc József császár (1848–1916) azonban csakhamar amnesztiában részesítette. Megyebizottmányi tag 1860–61-ben és 1867-ben. Halála után „rokonai a munkácsi temetőben helyezték örök nyugalomra, görögkatolikus egyház szertartása szerint”. Pálmány Béla (szerk.): Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés, i. m. 730. p.

⁷² Uo. 729. p.

⁷³ A görögkatolikus papság magára nézve sértőnek tartotta a pápa megnevezést. Vö. Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok, i. m. 11. p.

alig foglalkozott a Bereg megyei görögkatolikusokkal. A *Pesti Hírlap* augusztus 8-i tudósítása alaptalannak nevezte a *Közlöny* első számában megfogalmazott gyanúsításokat. A cáfolat a megye többi kerületében lezajlott választásokra hivatkozott. Példaként említette a felvidéki és a kaszonyi kerületeket, ahol a nemesség képviselői a környékbeli görögkatolikus papság hathatós segítségével szereztek mandátumot. A cikk Hajdút illetően megjegyezte, hogy „vérengzés” miatt kényszerült visszalépni a jelöltségtől. A pánszlávizmus vádjával kapcsolatban azt emelte ki, hogy a ruszinság Árpád magyarjaival érkezett a Kárpát-medencébe. Az azóta eltelt évszázadok során bizonyította hazafiságát, s most „semmit sem ohajt jobban, mint mi előbb megmagyarosodni”. A lap ennek eszközét a magyar nyelvű iskolák létesítésében látta.⁷⁴

Az előbbi beszámolót napra pontosan egy hónappal előzte meg a *Budapesti Híradó* tudósítása, amely pozitívan értékelte az Ung megyei görögkatolikus klérus választások idején tanúsított szerepét. A lap két olyan főpapot⁷⁵ is említ, akik nagy eséllyel indulhattak volna az országgyűlési mandátumokért folyó küzdelemben. Ők azonban a legkisebb mértékben sem kívánták megzavarni a köznyugalmat, ezért távol tartották magukat a választási versengéstől.⁷⁶

Az ungi klérus elővigyázatosságát jogosnak tekinthetjük. Különösen annak tudatában, hogy a liberálisok között is szép számmal akadtak olyanok, akik éles kritikával illették a (görög) katolikus egyházat.⁷⁷ A papság politikai jellegű törekvéseit gyanakvással figyelték, bennük reakciós megnyilvánulásokat észleltek. (Az egyik tudósítás például Hajdú híveit is reakciónak nevezi.)⁷⁸ Mindazonáltal arról sem szabad megfeledkezni, hogy a klérust gyakran a haladás ellenségének kikiáltó nemesség Bereg megyében is erőteljesen ragaszkodott meglévő hatalmi pozícióihoz. Ezért a papság választásokon való szereplését csak abban az esetben tudta elfogadni, ha az a nemesség jelöltjeit támogatja. Megválasztását követően a szabadelvű Román Ferenc is hasonló meggyőződésnek adott hangot. „Követ csak szabad férfi lehetvén, az se papi

⁷⁴ „Csak iskolákat hát nekik polgártársak! s ez izmos nép [azaz a ruszinság] teljesen összeolvadand a magyar fajjal.” *Pesti Hírlap* (128.) 1848. aug. 8. 738. p.

⁷⁵ A cikk által említett személyek: Csurgovics János püspöki helynök és Hadzsega Bazil püspöki titkár.

⁷⁶ *Budapesti Híradó* (882.) 1848. júl. 8. 646. p.

⁷⁷ Vö. Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Argumentum Kiadó, h. n., 2008. 246–247. p.; Adriányi Gábor: *A Bach-korszak katolikus egyházpolitikája 1849–1859*. Kairosz Kiadó, h. n., 2009. 7. p.

⁷⁸ *Pesti Hírlap* (94.) 1848. jún. 29. 600–601. p.

se világi olly hivatalt, melly őt előljáróitól függővé teszi, ne viselhessen.”⁷⁹ Tény, hogy Román mandátumának igazolásával a beregi ruszin klérus elleni sajtóvádak is megszűntek.

Összegzés

Az éledő nacionalista áramlatok az 1840-es évek elejétől kezdve kiélezték a magyar és a nemzetiségi vezetők viszonyát. A reformerek célkitűzéseiben kiemelt helyen szerepelt a magyar nyelv ügye. Elsősorban a közélet, az iskolák és az igehirdetés nyelvének magyarrá tételét tartották kívánatosnak. Emellett megkérdőjelezték az egyház oktatási-nevelési monopóliumát. A nemzetállam létrehozása érdekében foganatosított asszimilációs szándékok mögött a társadalompszichológiai tényezők (a nemzethaláltól, a szláv nemzeti ébredéstől és a pánszlávizmus rémképétől való félelem) mellett az a hit húzódott meg, hogy a „szerény vezetőréteggel rendelkező etnikumok elmagyarosíthatók”.⁸⁰

Ezidőtájt a már erősen asszimilálódott egyházi értelmiség által vezetett ruszin nemzetiségi mozgalom főleg kulturális síkon mozgott. Amikor a munkácsi egyházmegye főpapsága – kincstári ajánlásra – ruszin elemi iskolák létesítésére szólította fel egyházközségeit, e lépésében nem a nemzeti célok követése motiválta. Mindössze a nagymértékű analfabetizmus visszaszorítását szerette volna elérni. Meglátása szerint ugyanis a nép kulturális színvonalának emelése csökkenteni fogja a parasztmozgalmak kialakulásának esélyét.

Az iskolaalapításra tett szerény kezdeményezések a magyar nemesség aránytalanul heves tiltakozását váltották ki. Így volt ez Bereg vármegyében is, ahol a helyi papságot pánszlávizmussal és cárbarátsággal vádolták meg. A támadás hátterében valószínűleg az állt, hogy a helyi politikai elit a görögkatolikus népiskolák felállítását a magyar nyelv elterjesztésével szemben álló lépésnek ítélte.

Az 1848-as folyamatok meghatározó szerepet játszottak a ruszin nemzeti fejlődésben is. A hatalomra kerülő Batthyány-kormány intézkedései kedvező feltételeket teremtettek a polgári átalakulás számára. Ugyan a magyar liberális

⁷⁹ Közlöny (21.) 1848. jún. 30. 82. p.

⁸⁰ Pajkossy Gábor: A reformkor, i. m. 207. p.

vezetők továbbra is csak a magyart fogadták el politikai nemzetként és nemzetiségi jogokat sem ismertek el, mégis több olyan intézkedést (jobbágyfelszabadítás, egyéni jogok biztosítása) hoztak, amelyekkel a nem magyar ajkúak tömegeit tudták maguk mögé állítani.

Az áprilisi törvények a Bereg megyei ruszin papságnak is lehetőséget adtak a nemzetgyűlési választásokon való indulásra. Hajdú Jeromos munkácsi pap jelöltsége csakhamar a vármegyei ruszinságról tudósító sajtó központi témájává nőtte ki magát. Ennek kapcsán az újságok ismét pánszlávizmusról és cárbaratságról számoltak be. A támadások intenzitása soha nem látott méreteket öltött. A vádakra a ruszin papság saját pozíciója védelmére szorítkozott, s a magyarság melletti kiállását hangsúlyozta. Végül, a döntő pillanatban, maga Hajdú sem vállalta a megmérettetést. Politikai ambícióinak feladásával az országos sajtó is barátságosabb hangnemre váltott.

A görögkatolikus papság tehát saját érdekei érvényesítése helyett a nemesség által elvárt alkalmazkodást választotta. A ruszin nemzetépítés szempontjából e magatartásra Miroslav Hroch koncepciója alapján hiányosságnak kell tekintenünk. A jeles cseh történész ugyanis amellettt érvel, hogy a sikeres nemzeti mozgalmak és a modern nemzetté válás egyik legfőbb ismérve az ún. „releváns konfliktusok” felvállalása.⁸¹

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a beregi papok politikai téren való fellépése megingatta a liberálisok azon hitét, hogy a megadott jogok birtokában a szerény vezetőréteggel rendelkező ruszinság önkéntes módon asszimilálódik, s felhagy politikai jellegű törekvéseivel. A liberális nemesség a nemzetiségek politikai mozgalmaira úgy tekintett, mint amelyek veszélyeztetik a történelmi Magyarország integritását. Ennek tükrében az ország keleti határán fekvő Bereg vármegye pozíciója („védőbástya szerep”) felértékelődött, a helyi vezetőréteg pedig kötelességének érezte megvédeni hazáját a haladást veszélyeztető despotikus cári birodalomtól. Másként fogalmazva, a liberális reformerek „körében a nem magyar identitású lakosok kirekesztése nem lehetett cél, sőt, éppen politikai integrációjuk adta nemzetteremtés lényegét”, ezért „a magyarság ellenségképét voltaképpen nem a magyar

⁸¹ Vö. Hroch, Miroslav: *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations.* Columbia University Press, New York, 2000. XV.

népekben, hanem a pánszláv politikai törekvéseket képviselő szellemi elitjeikben konstruálták meg”.⁸²

Helynévjegyzék

Magyar név	Mai elnevezés
Beregszász	Берегове
Borzsova	Боржава
Bubuliska (Borhalom)	Бобовище
Eperjes	Prešov
Kassa	Košice
Kijev	Київ
Lőcse	Levoča
Mezőkaszony	Косонь
Mezővári	Вари
Munkács	Мукачеве
Szentmiklós (Beregszentmiklós)	Чинадійово
Szolyva	Свалява
Ungvár	Ужгород
Verecke (Alsóverecke)	Нижні Ворота

⁸² Tevesz László: A magyar liberális nacionalizmus nemzetfogalma a „Kelet népe-vita” időszakában, 1841–1843. In: Századvég. 2007. (12) 44. 65–66. p.

Ferenc MOLNÁR

The Greek Catholic clergy of Bereg county in the press of the Hungarian Revolution of 1848

Religion always had a deep impact on national developments in Central and Eastern Europe. This was particularly true in case of the Rusyns, who populated the northeastern corner of the Hungarian Kingdom. Most of them lived under the jurisdiction of the Greek Catholic diocese of Mukachevo. The events of the Hungarian Revolution of 1848 led to a turning point in the history of the Greek Catholic Church. Liberal reforms of the Batthyány Government were received favourably by the local Rusyn clergy. The newly accepted April Laws provided an opportunity to develop the Rusyn national movement and claim political demands. For example, in Bereg County a priest called Jeromos Hajdú being supported by the local Greek Catholic clergy, entered the list as a candidate for the upcoming election. Therefore, the local Hungarian nobility, fearing a loss of its own political influence, began to spread rumours reviving the old accusations, that Rusyns were panslavists and hence a danger to the state and progress. In our work we tried to define how the contemporary Hungarian press presented the Greek Catholic clergy of Bereg County between March and September 1848. Our investigations were carried out on the basis of the contemporary Hungarian press and relevant archival sources.

Az Osztrák–Magyar Monarchia rutén katonasága az első világháború időszakában

(statisztikai elemzés)*

Az 1867-ben létrejött és több mint ötven éven keresztül fennálló Monarchia alappilléret a hadsereg jelentette. A közös ügyekbe – külügy, hadügy, pénzügy – bár mindkét országnak volt beleszólási joga, a döntéshozatal során Ferenc József kizárólagos rendelkezési joggal bírt. Egyedül a katonai kiadás és újoncmegajánlás jogát ruházta rá látszólagosan a magyar országgyűlésre. A hadsereg nemzetek feletti, identitással nem rendelkező intézmény volt, melyben a király és a birodalom iránti hűség mindenek felett állt. A századfordulón kibontakozó nacionalizmusok bár éreztették hatásukat a hadseregben, megingatni azonban nem tudták. Ahogy Doromby József *A magyar gyalogság* című kötetben megfogalmazta: „Nemzetiségi kérdés nem volt sehol. A más nyelvűek is épp olyan magyarok voltak, mint a többiek.”¹

A világháború kitöréséig a hadsereg hivatásos és tartalékos állománya fokozatosan növekedett, ezek nemzetiségi összetétele színes képet mutatott. A német, a cseh és a magyar katonák a tényleges állományú tisztikarnak a zömét adták, míg a többi nemzetiség népességarányának megfelelően képviseltette magát, néhány kivétellel. Ilyen volt a rutén nemzetiség,² amelynek létszáma az 1910-es népszámlálási adatok szerint 464 270 fő körül mozgott,

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Balla Tibor, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum (Budapest).

¹ Doromby József: *A magyar gyalogság*. Reé László Könyvkiadó, Budapest, 1940. 168. p.

² A tanulmányban nem célozom nyelvi és nemzeti hovatartozásának vizsgálata, kizárólag a rutén etnonimát használom, mivel a német katonai statisztikák (*Militärstatistisches Jahrbuch*) 1870-es kiadásától kezdve ruténnek nevezik az e népcsoporthoz tartozó katonaköteles egyéneket, valamint a magyar *Statisztikai Évkönyv* 1911-től a kimutatásokban szintén ezzel a névvel illeti őket. Ugyanez a helyzet a veszteségkimutatásokhoz felhasznált irodalom és források esetében: Wilhelm Winkler: *Die Totenverluste*. Verlag von Seidl und Sohn, Wien, 1919.; Mike Gyula: *A Magyar Birodalom és a mai Magyarország vérvesztése a világháborúban*. In: *Magyar Statisztikai Szemle*. 1927. 7. szám.; a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött kéziratok: Julier Ferenc: I. világháború; Dr. Bodart Gaston: *Die Menschenverluste im Weltkrieg* (1921).

a Magyar Királyság területén ez főleg Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyékben összpontosult, valamint egy 8 ezer fős rutén kisebbség élt a horvát-szlavón területeken. Az Ausztriához tartozó Galíciában és Bukovinában pedig mintegy 48 kerületben találhatunk ruténeket, de őket a statisztikák szintjén kizárólag az ukrán lakossággal azonosították, így létszámuk együtt itt megközelítette a 3 998 000 főt. Mégis képviselőjük a hadseregben a köz-katonák kivételével elenyésző. Az első világháború katonai embervesztése a hősi halottakat, sebesülteket és hadifoglyokat is beleértve elérte a több millió főt, de vajon mekkora lehetett pontosan a rutén veszteség?

A háború után íródott visszaemlékezések, főleg a katonai elithez tartozó volt vezérkari tisztek munkái a katonai vereség okait a nemzetiségek árulásával magyarázták.³ A kutatás során arra szerettem volna választ kapni, hogy ez megállja-e a helyét a rutén nép tekintetében. Így a katonai statisztikák és veszteségkimutatások segítségével a népességarány, a katonai részvétel és veszteség egymás mellé helyezését tűztem ki célul, hogy megközelítő értékeket kapjunk. Természetesen az eredmények következtetések, hisz a statisztikák abszolút számokkal dolgoznak.

Ahhoz, hogy a rutének számát megállapítsam, vizsgálnom kell, mely császári és királyi, valamint a honvéd gyalogezredek sorait gyarapították, mivel az ezredek harci beosztása és rendeltetése az ezredtörténeti és a levéltári forrásoknak köszönhetően már ismeretesek.⁴ A háború folyamán bevonult közkatonák száma mellett a katonai felső és középszintű vezetésben is ismerünk kell nagyságukat, hisz a veszteségek első időszakában a tisztek halálozási rátája a legmagasabb.⁵ A rutének esetében ez különösen fontos, hisz ismereteim szerint ilyen jellegű kutatás eddig nem folyt.

³ Rubint Dezső: Az összeomlás. 1918. Globus Nyomdai Műintézet, Budapest, 1922.; Rubint Dezső: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1924.; Szabó Miklós: Mi okozta az összeomlást és a forradalmakat? Athenaeum, Budapest, 1922.

⁴ Hadtörténelmi Levéltár (HL), a 39. honvéd gyalogadosztály hadművelleti csoportjának az iratanyaga; HL. II. 587. A kassai 9. honvéd gyalogezred iratanyaga; HL. II. 588. A munkácsi 11. honvéd gyalogezred iratanyaga. 1914–1918; HL. II. 589. Szatmári 12. honvéd gyalogezred iratanyaga; HL Tanulmánygyűjtemény (TGy). VII. 233. I. világháború. XIII. kötet. 1755. szám. 132. doboz.

⁵ 1915 januárjáig körülbelül 3618 tiszt esett el, ha ide számítjuk a sebesülteket és fogságba került tiszteket is, akkor ez a szám eléri a 22 310 főt. Wilhem Winkler: Berufsstatistik der Kriegstoten der Österreich-Ungarischen Monarchie. Bécs, 1919. 6–8. p.

A rutének részaránya a császári és királyi, valamint a honvéd gyalogezeredekben

Nagy valószínűséggel a katonai iskolákban és akadémiákon végzett rutén hallgatók rutén alakulatokhoz kerültek, mivel szláv nyelvet beszélő tisztek kevesen voltak az északkeleti vármegyék ezredeiben.⁶ A magyarországi tartalékos tisztek és tiszthelyettesek 74%-a magyar anyanyelvű, míg a többi nemzetiség aránya nem haladta meg a 15%-ot: német 12%, szerb-horvát 6%, román 4%, szlovák 3%, rutén, örmény és cigány származásúak részaránya pedig nem érte el még az 1%-ot sem.⁷ A rutén anyanyelvű tisztek egy része a honvédségben, a császári és királyi haderőben magyarnak vallotta magát, de Hajdu Tibor szerint ez csak következtetés, mivel a galíciai ukránok (rutének) egy része pedig lengyelnek mondta magát.⁸ Az akadémiákon és kadétskólákban 1848 előtt a Habsburg Monarchia keretein belül az ukrán vagy rutén nemzetiségek egyáltalán nem voltak képviselve,⁹ ami az északkeleti vármegyék esetében a népesség rossz életkörülményeivel magyarázható. Deák István ezt az alulreprezentáltságot vallásfelekezeti szempontból vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy igen alacsony a tanult elit száma.¹⁰ A vagyonsodni kívánó rétegek nem a magyar társadalmi osztályokhoz, csoportokhoz kívántak felzárkózni, hanem főleg a tisztek esetében Bécs volt a cél. Ez inkább a galíciai rutének (ukránok) esetében figyelhető meg, hisz a Magyar Királyság területén élő rutének középosztállyal nem rendelkeztek, értelmiségi rétegük a papi vagy tanítói pályát választók köréből került ki, ezért itt csak szűk körrel beszélhetünk. Nem mehetünk el amellett sem, hogy a csekély, de létező katonacsatládok sarjainál erős volt az asszimilációs készség. A kiegyezést megelő-

⁶ A hivatásos tisztek jártassága az idegen nyelvek (rutén) tekintetében: 1870-ben 5,14%, 1904-ben pedig 7,8% használta vagy beszélte ezt a nyelvet. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar. Gondolat Kiadó, Budapest, 1993. 131. p

⁷ Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály a dualizmus korában. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1991. 16–17. p.

⁸ Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály a dualizmus korában. Historia, Budapest, 1999. 166. p.

⁹ A Mária Terézia Katonai Akadémián az 1912/1913-as évfolyam 438 tanulója közül nemzetiségi, anyanyelvi kimutatásban 1 fő vallotta magát ruténnek, viszont vallási, felekezeti megoszlásban 4 fő volt görögkatolikus. Lakhely szerint pedig 33 fő galíciai és bukovinai. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar, i. m. 121. p.

¹⁰ Uo. 215. p.

zően számuk a haderőben kb. 1%, ez az arány később tovább csökkent, sőt, a fogyás 1902-től még inkább érzékelhető.¹¹

Bár a hadsereg kötelékein belül a hivatásos és tartalékos állományú rutén tisztek aránya kisebb, mint népességarányuk,¹² de az állami és katonai tisztviselők között szláv többség mutatható ki, főleg az ukránok esetében.¹³ Az is figyelemre méltó, hogy az 1903-as adatok szerint a katonaszökevények legnagyobb hányada szláv származású. Balla Tibor *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai* című könyve szerint a háborút megjárt 178 tábornok közül három fő volt az, aki a III. kassai honvédkerület¹⁴ területén az általam vizsgált Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros –, de tágabb értelemben Szabolcs, Szatmár vármegyéket is ide vehetjük – valamelyikében született, azonban egyikükről sem valószínűsíthető, hogy rutén nemzetiségű lett volna.¹⁵

A négy vármegye területén 1860 és 1886 között összesen öt gyalogezredet állítottak fel, ebből három a közös hadsereghez, kettő pedig a honvédséghez tartozott. Az első ezred az ungvári 66., amely a dualizmus előtt nagy „karriert” futott be, részt vett mind a porosz, mind a boszniai háborúban. A második a munkácsi 65., az ún. Ludwig bakák, a harmadik pedig az 1886-ban létrehozott máramarosi 85. cs. és kir. ezred.¹⁶ Az északkeleti vármegyék katonaköteles

¹¹ Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, i. m. 113, 157. p.

¹² 1910-es statisztikai adatok szerint a galíciai rutének a hivatásos vagy tartalékos állományban lévők száma nem érte el a 100 főt.

¹³ Hajdu Tibor: Tisztikar és középosztály, i. m. 158. p.

¹⁴ A kassai honvédkerület katonai körzete: Abaúj, Bereg, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Szepes, Torna, Ugocsa, Ung, Zemplén és egy-egy helyiség kivételével egész Közép-Szolnok és Kraszna megye, továbbá egy Hajdú kerületre és Kővár vidékre, Bihar megye 15 és Nagy-Kún kerület 2 helyiségére oszlott. Mikár Zsigmond: A magyar királyi honvédség Schematizmusa. Madarász Henrik Nyomda, Pécs, 1870. 51. p.

¹⁵ Gerstenberger Friedrich Valentin (Debrecen-Szabolcs vármegye), livnói Hadfy Imre (Nagykároly-Szatmár vármegye) valamint nagybányai és vásárosnaményi Lónyay Albert gróf. In: Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 138, 150, 215. p. Talán az egyik legismertebb, de nem tábornoki rangban lévő katonai vezető, az árulásáról elhíresült, galíciai születésű, elnémetesedett rutén család gyermeke – Redl ezredes, akit az I. világháború alatt vezérőrnaggyá léptettek elő.

¹⁶ A munkácsi 65. császári és királyi gyalogezred tulajdonosa Lajos Viktor főherceg gyalogsági tábornok. Elnevezését a Munkácsi Katonai Kiegészítő Parancsnokságtól kapta, mivel kiegészítése ezekről a területekről történt meg. Ennek ellenére az ezredtörzs és az I. és III. zászlóalj Miskolcon, a II. zászlóalj Munkácson, a IV. zászlóalj pedig Besztercebányán állomásozott. Az ungvári 66. császári és királyi gyalogezred tulajdonosa Péter Ferdinánd főherceg, vezérőrnagy. Ezredtörzse, a III. és IV. zászlóalj Ungváron, az I. zászlóalj Kassán, a II.

egyénei a k. u. k. hadseregen, valamint honvéd gyalogezerdeken kívül egyéb elitalakulatnak számító egységekben is szolgáltak. Ilyen volt a 29. és 32. cs. és kir. tábori vadász zászlóalj, melyeket szintén a négy vármegyéből egészítettek ki. Az előbbinek állomáshelye Monfalconében (ma: Olaszország), pótszázada pedig Losonc (ma: *Lučenec* Szlovákia), a 32. állomáshelye Trembowla (ma: *Terebovlya* Ukrajna), pótszázada Eperjesen (ma: *Prešov* Szlovákia) volt.

A kiegyezést meggyorsító történések (vesztes osztrák–porosz háború, Észak-Itália elvesztése) új katonai reformok bevezetését tették szükségessé. A honvédség létrehozásáról az 1868. XLI. törvénycikk rendelkezett, melynek értelmében gyalogsági és lovassági alakulatokat hoztak létre.¹⁷ A Magyar Királyság területét hat honvédkerületre (Dunáninneni, Dunántúli, Tiszáninneni, Tiszántúli, Erdélyi és a Horvát-Szlavón) osztották. 1871-től a kerületeket római számmal különböztették meg, majd végleges formájukat 1899-ben nyerték el, amikor is a kerületek száma eggyel növekedett: I. budapesti, II. szegedi, III. kassai, IV. pozsonyi, V. székesfehérvári, VI. kolozsvári, VII. zágrábi horvát-szlavón.¹⁸ A törvény továbbá előírta, hogy a honvédkerületi parancsnokságok területe, elnevezése és alárendeltsége háború esetén nem változik.¹⁹ A kerületeken belül létrejött katonai alakulatok kezdetben területi megnevezést kaptak (pl. 35. beregi), majd ezek összevonásával a féldandár (zászlóalj) kifejezést használták. A magyar ezred a szóhasználatban 1890-től volt érvényben. A zászlóaljak századjárásai viszont továbbra is megmaradtak.²⁰ A katonai hadkiegészítő kerületek határai a megfelelő megyék határaival estek egybe. 1912-től a kiegészítési rendszer megváltozott, a kiegészítő parancsnokság

zászlóalj a boszniai Gorazdében állomásozott. Kiegészítő területe Ung, Zemplén vármegye. A máramarosi 85. császári és királyi gyalogezered tulajdonosa Kis-Demeteri Gaudernák József lovassági tábornok. Az ezredtörzs, az I. és IV. zászlóalj Lőcsén, a II. zászlóalj Máramarosszigeten, a III. zászlóalj Ragotícán állomásozott. Kiegészítő területe Máramaros, Ugocsa vármegye volt. Dorombi József: A magyar gyalogság, i. m. 425, 225. p.

¹⁷ Illésfalvi Papp Mihály: A m. kir. Honvédség fejlődése 1869–1899. Grill Nyomda, Budapest, 1899. 2. p.

¹⁸ Uo. 11. p.

¹⁹ Uo. 16. p.

²⁰ 1886 előtt a zászlóaljak parancsnokai közül feltehetőleg 3 személy rutén származású volt a fennálló öt zászlóalj parancsnokságában: 35. beregiben 1873–1874 között Mihajlovits Döme százados, 1882–1883 között Pervulesko Sándor százados; 36. ungi zászlóaljnál 1869–1874 között Marschalko Tamás őrnagy-alezredes, és a bereginél is megfordult 1874–1879 között Mihajlovits Döme, itt már őrnagy-alezredes. Berkó István (szerk.): A magyar királyi honvédség története. 1868–1918. M. Kir. Hadtörténeti Levéltár, Budapest, 1928. 406. p.

többé nem viselte az ezred számát és csak kiegészítéssel foglalkozott. Területe is megváltozott, megegyezett a közös hadsereg kiegészítési területével.

Az északkeleti vármegyék általam vizsgált régiójában két olyan honvéd ezredet találunk, melyeket 1886-ban hoztak létre. Ezek magyar vezényleti nyelvűek voltak sok rutén katonával: a 11. munkácsi és a 12. szatmári gyalogezred, amelyek a III. kassai katonai kerület alá tartoztak. A 11. honvéd gyalogezred összetétele az 1918-as adatok szerint a következő: 77% magyar, 15% rutén, 4% német, 3% szlovák és 1% román. A szatmári 12. honvéd gyalogezred összetételében viszont kisebbek az eltérések: 42,5% magyar, 29,5% román, 22,5% rutén, 4% szlovák és 1,5% horvát.²¹ Kiegészítésük szintén az adott vármegyéből történt.²² Létszámuk viszont béke idején nem érte el az európai államok hasonló alakulatainak nagyságát, így jobb esetben is zászlóaljnyi embertömegről beszélhetünk (800–1000 fő). Egy 1879-es határozat szerint a kassai kerület béke létszáma éves lebontásban a következő lehetett: I. március 15-től szeptember 31-ig 844 fő, II. október 1-jétől a követő év márciusáig 620 fő.²³ Mi lehetett ennek az oka? A katonaság kiképzése nem egy időben történt, de ez a különböző fegyvernemeknél is megfigyelhető (a lovas-ság kiképzése legtöbbször az adott év tavasza). Az újonc(ok) kiképzése ősszel, a tiszteké vagy altiszteké a téli hónapokban történt meg. A közkatonákat nyolcheti kiképzést követően szabadságolták, majd a szükségeshez mértén hívták be őket szolgálatra. Az őszi gyakorlatok idején a szakasz, század kiképzést zászlóalj, ezred harci kiképzéssel egészítették ki, ezek után pedig

²¹ HL TGy. VII. 762. K. u. K. Armeekommando /Op. Abt./ Honvedinfanterieregimenter. Nr. 9. Ezek az adatok megközelítőleg megegyeznek az ezredtörténeti munkákban szereplő adatokkal. A 12. honvéd gyalogezred volt parancsnoka szerint a zászlóaljat 55% magyar, a maradék 45%-ot fele-fele arányban román és rutén nemzetiségű katonák alkották. Deseő Lajos: A M. Kir. Szatmári 12. honvéd gyalogezred, valamint menet és népfölkelő ezredeinek története. Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., Budapest, 1931. 15. p. A cs. és kir. 85. gyalogezrednél a kiképzés megkönnyítése végett a ruténeket a III. és IV. zászlóaljba sorozták be. Vö.: Szemelvények a volt cs. és kir. 85. gyalogezred történetéből. S. n., Budapest, 1928. 40. p.

²² Az 1886-ban létrejövő szatmári 12. honvéd gyalogezred II. zászlóalja Máramaros vármegyéből egészült ki. 1889–1912 között a visói, izavölgyi, máramarosszigeti, tisza-izavölgyi és taracsvízi járások területéről sorozták be az embereket. Legismertebb parancsnoka 1907–1910 között Daubner Samu őrnagy, aki később a miskolci 10. honvéd gyalogezred ezredese, háború alatt pedig Deseő Lajos őrnagy és Gabányi János alezredes. Hogy volt e rutén parancsnokuk, azt nehéz megállapítani, csak következtethetünk erre. Egy személy, bizonyos Mihajlov alezredes 1915. május–június között irányította a máramarosi zászlóaljat.

²³ Illésfalvi Papp Mihály: A m. kir. Honvédség, i. m. 24. p.

elkezdődhetett a tényleges szolgálat. 1883-ban, majd 1886-ban a kassai kerület létszámát állandósították 592, majd 584 főben.²⁴

A tehetségesebb katonákat altiszti továbbképzésre küldték különböző tanosztályokba.²⁵ A tanosztályok mellett létezett egyéb katonai nevelő és képző intézet is. Ezekben számszerűleg kevés rutén tanult. Ennek oka, hogy a magyar hadapródiskolában magyarul, a császári és királyi iskolákban pedig németül folyt az oktatás, így az alulképzett rutének eleve hátránnyal indultak a sikeres vizsga abszolválásánál. További nehézséget jelentett, hogy ezek az iskolák (főleg az akadémiák) igen magas tandíjat (400–800 forint) állapítottak meg. A tandíj-kötelezettség alól csak azokat mentették fel, akiknek édesapja legalább 20 évet szolgált katonaként vagy állami tisztviselőként, valamint azokat, akik állami vagy magánalapítványi ösztöndíjban részesültek. A hadapródiskolákba 14 éves kortól lehetett jelentkezni megfelelő előképzettséggel és műveltségi szinttel.²⁶ Ezek a kiképzett hivatásos vagy tartalékos tisztek képezték a kapcsot a parancsnok és a katonai alakulatok között.

1. táblázat. A haderő állományának nemzetiségi megoszlása az 1910-es katonai statisztika adatai szerint

Nemzetiség	Hivatásos tiszt	Közlégény
Német	14 014	375 595
Magyar	1 656	344 296
Cseh	854	192 269
Szlovák	–	53 656
Lengyel	445	117 746
Rutén	35	113 274
Horvát és szerb	427	134 141
Szlovén	89	35 771
Román	160	104 332
Olasz	124	19 375
Összesen:	17 808	1 490 459

A tartalékos tisztikar az általános hadkötelezettség bevezetése folytán jött létre az 1800-as évek második felében, funkciója a hivatásos tisztek hábo-

²⁴ Uo. 25. p.

²⁵ Uo. 78. p.

²⁶ Danczer Alfons: A mi hadseregünk. Franklin, Budapest, 1889. 563. p.

rús veszteségeinek pótlása, valamint béke idején a polgárság és az értelmiség „felmentése” a háromévi szolgálat alól a paraszti származású katonák között. A tartalékos tiszt előmenetelét tekintve bár főhadnagyi rangnál magasabbra nem vihette, annál magasabb volt presztízse a társadalomban.²⁷ A rutének a tartalékos tisztikarban alulreprezentáltak (34 fő). Ennek ellenére valószínűleg sokkal nagyobb hányaduk végezte el a középiskolát, amely biztosította számukra a jogot, hogy egy évre önkéntesként vonuljanak be. Vajon milyen nyelvű intézményekben tanultak az adott iskoláskorú személyek?

A nemzetiségek közül a legnagyobb gyarapodást (9,3%) a Monarchián belül a rutének érték el az 1910-es népszámláláskor. Ez Benisch Artúr szerint annak köszönhető, hogy míg 1900-ban szlováknak regisztrálták Sáros, Zemplén és Ung vármegye lakosságát, ugyanazok tíz évvel később már ruténnek vallották magukat. Indoklásképp közli, hogy 1910-ben 101 000 görög-katolikus szlovák volt, viszont kisebb részük elmagyarosodott rutén. Középiskolájuk nem volt, elemi csak 59, összesen 45 130 tanulóval, melyből csak 4042 tanult anyanyelvén. Az írni-olvasni tudók aránya 22,2% volt.²⁸ Katus László szerint a középiskolai, műszaki akadémiai és egyetemi végzettség aránya a rutén diákok esetében ezerből mindössze 3,63 fő (összességében 14 512 diák).²⁹ Wolfdieter Bihl vizsgálata alapján 1912-ben 520 000 lakosra jutott egy rutén középiskolás, amely így lehetőséget nyert egy esetleges katonai akadémiai felvételre. Így érthetővé válik alulreprezentáltságuk a katonai pályán.³⁰ A hivatalos katonai statisztika az iskolák növendékeinek nemzetiségi megoszlását – elkülönítve a Magyar Királyság állampolgárait a Monarchia egyéb állampolgáraitól – 1887-től vezette be, majd pedig 1897-től különválasztotta a hivatásos és tartalékos állományú tisztek adatait is. Ekkor jelent meg a hivatásosok nemzetiségi kimutatása a hadsereg adatai között.³¹ A hivatásos és

²⁷ Hajdu Tibor: Hivatásos és tartalékos tisztek a Monarchia Hadseregében. In: Hajdu Tibor (szerk.): *A magyar katonatiszt (1848–1945)*. (Társadalom és Művelődéstörténeti Tanulmányok 5.) MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 1989. 41–43. p.

²⁸ Benisch Artúr: *Magyarország nemzetiségei*. Hornyánszky Viktor Nyomda, Budapest, 1920. 53–54. p.

²⁹ Deák István: Volt egyszer egy tisztikar, i. m. 227. p.; Katus László: „Die Magyaren” Die Völker des Reiches. In: Adam Wandruszka – Walter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band 3: Die Völker des Reiches. 1. Teilband*, Wien, 1980. 483. p.

³⁰ Wolfdieter Bihl: *Die Ruthenen*. In: Adam Wandruszka – Walter Urbanitsch (Hrsg.): *Die Habsburgermonarchie*, i. m. 574. p.

³¹ Hajdu Tibor: *Tisztikar és középosztály*, i. m. 107, 167, 156. p.

tartalékos rutén tisztek túlreprezentáltsága fegyvernemenkénti megoszlás szerint főleg a gyalogságnál, a lovasságnál az ulánus alakulatoknál, valamint a vonatszolgálatosoknál figyelhető meg.

A *Militärstatistische Jahrbuch für das Jahr 1870–1911* katonai statisztikai évkönyvet Hajdu Tibor és Deák István a tisztikarról és a középosztályról végzett kutatásaihoz használta, mely így számomra is az egyik elsődleges forrást jelentette. A leginkább használhatóak a vallási kimutatások, amelyek segítségével ellenőrizni lehet a nemzetiségi adatokat. A nemzeti és vallási kimutatók közötti eltéréseket Hajdu Tibor az asszimilációval magyarázza, mivel az adott személy a pályaválasztással egyúttal az asszimilációt is választotta.³² A Monarchia összlakossága 1914-re elérte az 56 millió főt, ebből 10,6% vallotta magát görögkatolikusnak. A hadseregben a közkatonák 10,9%-a, a tartalékosok 1,2%-a volt görögkatolikus. A hivatásos tiszteknél pedig ez az arány 1,0% volt.³³ Ha ezt az adatsort vesszük figyelembe, melyet összehasonlítottunk a hivatalos statisztikai adatokkal, ahol a rutének száma 1910-ben a hivatásosoknál 33, tartalékosoknál 34 fő,³⁴ akkor adja magát a következtetés, hogy a Hajdu Tibor által hangsúlyozott asszimiláció igen erős, hisz vallásilag a tartalékosoknál 160 főt kell tekintenünk görögkatolikusnak, a hivatásosoknál ez a szám 1910-ben 178, 1911-ben 180 fő.

A közkatonákkal való közvetlen érintkezést az altisztek végezték, akik általában az adott nemzetiség értelmiségi vagy vagyonos helyzetük folytán nem ide-sorolható, de társadalmilag megkülönböztetett csoportjába tartoztak. Danczer Alfons megjegyzi, hogy „a tiszt nem csak csapatának parancsnoka és vezetője, hanem egyúttal legénységének oktatója és nevelője”, akinek a legénység hűséggel és engedelmességgel tartozik.³⁵ A hivatásos tisztek kinevezésénél fontos szempont volt az ezred nyelvének ismerete mellett az egyéb nemzetiségek nyelvének legalább katonai szakzsargon szintjén való ismerete is, hisz szolgálatban, az iskolákban és parancskiadásnál (pl. hadgyakorlat idején a céltárgyak megjelölésénél) elő volt írva, hogy a tiszt azt a legénységnek anyanyelvén magyarázza el.³⁶

³² Uo. 1999. 158. p.

³³ Deák István: Volt egyszer egy tisztikar, i. m. 216. p.

³⁴ Ezek a számadatok abból adódtak, miszerint 1000 hivatásos tisztből 2 volt rutén, tartalékosoknál pedig 5 fő. Adam Wandruszka – Walter Urbanitsch (Hrsg.): Die Habsburgermonarchie, i. m. 572. p.

³⁵ Danczer Alfons: A mi hadseregünk, i. m. 107. p.

³⁶ Uo. 203. p.

Akiket valamilyen okból nem soroztak be, azok számára létrehozták a pót-tartalékot, illetve a népfölkelő állományt. A póttartalékosok szolgálatuk idején kizárólag közlegények maradtak, kiképzési idejük a már említett 8 hét. Ide tartoztak az elemi iskola oktatói, akik feleségük (gyáripáros, munkáscsalád lánya) miatt nem kerülhettek be más katonai kategóriába, valamint ide sorolták az öröklött földbirtok tulajdonosát, aki maga művelte földjét, de 5 személynél többet nem tartott el, a szüleit eltartó fiút és a 155 cm-nél alacsonyabb személyt is.³⁷

A népfelkelés intézményéről 1868-ban, majd 1886-ban határoztak, mely a fegyveres erők kiegészítő részét képezte. A létszámfelettiék, és azok a személyek tartoztak ide, akik vagyoni helyzetük folytán nem voltak sorolhatók a tartalékos vagy póttartalékos állományba, de a közkatonától eltérően más bánásmódban részesültek. Háború esetén ide irányították a csendőrség, a pénzügyőrség és az államrendészet szerveit is, ha a hadiesemények folytán azok működése nem volt megvalósítható. A tervek szerint a népfelkelő alakulatokat az ország határain belül kellett alkalmazni karhatalmi feladatokra, a határokon túl csakis a törvényhozás beleegyezésével. Területi vezetőjük a zászlóalj-, majd az ezredparancsnok, aki alá egy nyilvántartó hivatal tartozott a feladatok ellátására.³⁸

A honvédkerületek parancsnoksága alatt egyéb intézményeket is létrehoztak, mint például a katonai kórház és a tábori lelkészség. Ismereteim szerint a háború előtt csak Munkácson létezett csapatkórház, ami később honvédkórházzá alakult, ahol egy törzstiszti orvos és egy honvéd lelkész szolgált. A kórház a budapesti honvédkerületnek volt alárendelve. A különböző nemzetiségek vallásfelekezeti különbségét figyelembe véve a katonai alakulatoknál találunk katolikus (római és görög) és protestáns (református, evangélikus) lelkészeket is.³⁹ A háború folyamán a rutén értelmiség (papok gyermekei) a magyar államtól különböző juttatásokban részesültek, továbbá

³⁷ Hajdu Tibor: Hivatásos és tartalékos tisztek, i. m. 46. p. V. ö. Deák István: Volt egyszer egy tisztikar, i. m.; Alfons Danczer: A mi hadseregünk, i. m. Lásd még Alfons Danczer: Unter den Fahnen. Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen. Wien–Prag–Leipzig, 1889.

³⁸ Illésfalvi Papp Mihály: A m. kir. Honvédség, i. m. 152–155. p.

³⁹ A kórházakban képezték ki a segédszemélyzetet. Az ápoló és felügyelő személyzet a legénységből került ki. A csapatkórház abban különbözik a honvéd kórház intézményétől, hogy ott nincs anyakönyvi állomány, valamint a gyalogdandár vezetése alá tartozik. Ahol nincsenek egészségügyi intézetek, de a legénység meghaladta a 300 főt ott gyengélkedő kórházakat hoztak létre.

tanulmányaikat Szent István Kollégium keretein belül finanszírozták. Erről maga Tisza István és Csernoch János hercegprímás rendelkezett.⁴⁰ A skizmaperek⁴¹ (1913) után a bizalmatlanná váló rutén kisebbség támogatását a Monarchia vezetői próbálták megnyerni. Katonai szempontból sem volt előnytelen ez a terv, hisz a papok és papnövendékek póttartalékosként szerepeltek a hadsereg állományában. Ahol az ezreden belül a rutén nemzetiségű közkatonák aránya elérte a 20%-ot, a magyar mellett a rutén nyelv is ezrednyelv lett, emellett katonai lelkészeket kellett biztosítani számukra. Ahogy Danczer Alfons is írja: „A vallás minden erkölcsi erőnek az alapja, az erkölcsi erő pedig minden hadsereg fennállásának és sikerének első föltétele.”⁴²

Az első világháborús veszteségek nagysága

A 19. század utolsó harmadától kezdve az Osztrák–Magyar Monarchia terjeszkedésének fő iránya a Balkán-félsziget. Az 1914. július 28-i szarajevói merényletet követően a hadvezetőség július végén elrendelte a részleges, majd teljes mozgósítást. A birodalom nemzetiségei az uralkodó és az ország iránti hűségüket bizonygatva azonnal felsorakoztak a háború mellett. Az ukrán és rutén galíciai főtanács is elérkezetnek látta az időt, hogy a „nép ősi ellensége”, Oroszország ellen harcba szólítson mindenkit.⁴³

A katonai terveknek⁴⁴ megfelelően Oroszország hadba lépése a kétfrontos háborút vetítette elő. Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros vármegyék

⁴⁰ 1915. február 20-án kelt jegyzék szerint a hazai támogatott rutének számát a főiskolákon 25–30 főben szabták meg, amelyre évente 20 000 koronát szántak. Iványi Emma: Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek az első világháborúból 1914–1918. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1960. 120., 396. p.

⁴¹ Máramarossziget háború előtti politikai jelentőségű pere a skizmatikus per, melyet Bobrinszki gróf ellen folytattak le, az ügyész állítása szerint a „hiszékeny és vallásos ruténeket” arra próbálta rávenni, hogy azok hazájukhoz és királyukhoz hűtlenek legyenek. Az ügyész szerint a Times-ban megjelent egy maga a gróf által írt cikk, melyben arra figyelmeztet, hogy egy Oroszországgal vívandó háború esetén az oroszok elfoglalják a Kárpátokat. Lándor Tivadar – Hazai Samu (szerk.): A Nagy háború írásban és képen. I. kötet. Atheneum Kiadó, Budapest, é. n. 189–190. p.

⁴² Danczer Alfons: A mi hadseregünk, i. m. 152. p.

⁴³ Lándor Tivadar – Hazai Samu (szerk.): A Nagy háború, i. m. 110. p.

⁴⁴ Gerbert Károly: A Kassai VI. hadtest harcai 1914. augusztus 25–30. A hadsereg jobbszárnyának válsága a Komarowai találkozó csatában. M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, 1929.; Stromfeld Aurél: Hadseregszervezés. Pallas Irodalmi és Nyomdai RT, Budapest, 1911.

közös hadseregbeli és honvéd ezredeit, két zászlóaljnyi kivétellel, az orosz harctérre irányították.⁴⁵ Az orosz harctérre került rutén katonák Sebestyén Béla jellemzése szerint bizalommal és ragaszkodással voltak tisztjeik iránt, viszont „tiszt nélkül kevésbé alkalmazhatóak, de ha elől volt a tiszt, akkor vakon követték”.⁴⁶ Mátyás Sándor a jó katona és a rutén katona jellemvonásai között három ismérvet sorol fel: „nagy szolgálatkészség, hű ragaszkodás és nagyfokú igénytelenség”, ami szükséges a sikeres háborúhoz.⁴⁷

A pozitív hangvételű megnyilatkozások ellenére és a kezdeti kudarcok hatására a minisztertanácsi üléseken felmerült az a kérdés, hogy mit is kellene kezdeni a ruténnel, főleg a galíciai származásúakkal. Az 1915. október 2-án kelt határozati javaslat szerint „a kelet-galíciai lakosság megbízhatatlan rutén elemei nem képezhetnek olyan becses anyagot, amelyhez feltétlenül ragaszkodni kell, északkeleti részét Oroszországnak át lehet adni.”⁴⁸ Szerintük az átengedés katonapolitikai szempontból szintén előnyös volna, mivel az így létrejövő Bug–Złota Lipa–Dnyeszter természetes határvonal jól védhető egy esetleges háború esetén.

A harcok az orosz vagy „északi” fronton közben tovább fokozódtak. Az orosz katonai alakulatok 1914. szeptember 22. és 1915. január 23. között három alkalommal is betörték Magyarország területére. Tisza István magyar miniszterelnök már 1914. augusztus 6-án tudomást szerzett arról, hogy Oroszország háborúba lépését követően Trencsén–Túrócz, Árva, Liptó, Szepes, Sáros, Abaúj-Torna, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék az operáló haderő területére fog esni, míg ezektől délre lévő országrészek alkotják majd a hátszágot, a szükséges védelem megszervezése azonban nem történt meg.⁴⁹ Az orosz csapatok kiverésében a kisebbség is nagy szerepet vállalt. A szakirodalmak ezeket a szláv katonai alakulatokat kivétel nélkül ukránoknak nevezi, mint Máramarossziget 1914. október 7-i visszafoglalásánál,⁵⁰ vagy az uzsoki-szorost védő és Benke ezredes által

⁴⁵ Horváth László: Az Osztrák–Magyar hadsereg felvonulása Oroszország ellen és az 1914. évi nyári hadjárat. Budapest, 1928.

⁴⁶ HL TGy. VII. 692. Császári és királyi 85. gyalogezred története (1915. február 27–28.) 26–27. l.

⁴⁷ Szemelvények, i. m. 40. p.

⁴⁸ Iványi Emma: Magyar Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, i. m. 190. p.

⁴⁹ Református Zsinati Levéltár: 6/20 iratanyag. 142. l.

⁵⁰ Lándor Tivadar – Hazai Samu (szerk.): A Nagy háború, i. m. 192. p.

vezetett 102. népfölkelő gyalogezrednél.⁵¹ Sütő László írásai szerint az itt lévő tábori csendőrséget oláhok, rutének, morvák, csehek, tótok, horvátok, oszt-rákok, s galíciai zsidók alkották. Létszámuk 200–300 fő volt zászlóaljanként, felszerelésüket 11 mm-es régi Wrendl-féle puska, továbbá hátizsák képezte, néhány maroknyi tölténnyel, öltözetük ingre húzott fekete köpeny, rutének, oláhok esetében szalmakalap és bocskor.⁵²

Néhány rutén településen azonban szimpátiával fogadták a betörő oroszokat, ezért 1915. december végén a hadügyminiszter elrendelte, hogy Kőrösmező, Nagybocksó, Talaborfalva ruténjei csakis a Szerbia ellen küzdő császári és királyi 85. gyalogezred III. zászlóaljába sorozhatók be.⁵³ Érdekes módon a *Rendeleti Közlöny* a szláv (ukrán vagy rutén) alakulatok közül kizárólag csak az ukrán légióra vonatkozó szabályrendeleteket közöl.⁵⁴ Az ukrán légio nemzetiségi összetételét vizsgálva pontos adat nem áll rendelkezésünkre, de egy 1918-ban kiadott statisztika alapján 100%-ban ukrán nemzetiségű katonákból állt.⁵⁵

A rutén veszteségek vizsgálatánál fontos, hogy a veszteséglistákat külön lehet-e kezelni az ukrán kimutatásoktól. Tudnunk kell, hogy harci cselekményekben elhunyt katonák azon részének hazaszállításáról, akiket nem a Monarchia területén, hanem a megszállt övezetben temettek el, a család vagy a rokonság nem, vagy csak ritka esetben tudott gondoskodni. Ennek oka vagyoni helyzetükben keresendő. Valószínűsíthetően sírjaik ma is ott találhatóak, ahol azokat létesítették.⁵⁶ A temetőekben lévő fejfák és azok típu-

⁵¹ József főherceg: A világháború amilyennek én láttam. 1. kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926. 174. p.

⁵² HL TGy. VII. 1825. Sütő László. Szemtanú leírás. Egy honvéd tüzérosztály szereplése a Máramarosziget körül vívott harcokban. 7. l.

⁵³ Mátyás Sándor: 85-ik gyalogezred története 1914–1918. Stádium Kiadó, Budapest, 1941. 762. p.

⁵⁴ Rendeleti Közlöny (R. K.). Szabályrendeletek. 1914. 79. szám. 537–539. l.; 11. szám, 53. l.; 1915. 75. szám. 401. l.; 1917. 64. szám, 469. l. Ezek a rendeletek a légiós tiszt rangjáról, parancsnoklási lehetőségeiről és a belépett légiósok családjainak juttatásairól rendelkeznek, mely szerint az ukrán önkéntes, aki tényleges katonai szolgálatra bevonult, kötelessége ugyanaz lett, mint társainak, tehát jogaik is egyenlőek, de katonai szempontból nem rendelkeznek önálló döntéshozattal.

⁵⁵ HL TGy. VII. 762. K. u. K. Armeekommando /Op. Abt./ Gendarmerie-Streif-und Freiwilligen Formationen. Nr 13.

⁵⁶ Rendeleti Közlöny (R. K.). Szabályrendeletek. 11. szám. 1916. március 4.: 1916. január 1-jétől a holttestek kiadását és átszállítását kérvények útján lehetett véghezvinni. A katonák kérvényét az előljáró parancsnoksághoz, polgári személyeknek a tartózkodási helyükre nézve illetékes közigazgatási hatóságokhoz kellett benyújtani, ahol az illető nevét, lakhelyét,

sai számos információval szolgálnak, utalhatnak vallási, felekezeti hovatartozásra, hiszen csupán név alapján nemzetiségi megkülönböztetésük nehézkes. Az utóneveket ugyanis az anyakönyvekbe magyar nyelven kellett bejegyezni akkor is, ha házasságról vagy halálesetről volt szó, nem számítva azt, ha az illetők neve a felekezeti születési anyakönyvbe esetleg idegen nyelven volt bejegyezve.⁵⁷ A századfordulót követően a katonai nyelvezetben a cseh-morva és a szerb-horvát nyelvet többé már nem kezelték különálló nyelvként, de a többi, köztük a rutén (ukrán) is nemzeti nyelv maradt.⁵⁸ Ezért kimutatások elkészítésénél további változtatásokat tettek szükségessé a pontos azonosítás érdekében. Hogy személyazonosságuk megállapítható legyen, 1915 márciusától a legénységi veszteségi kimutatások megjegyzés rovatába bevezették az anyakönyvi lapszámot, valamint a sorozási évszámot.⁵⁹ Egy másik kimutatás szintén jól példázza a nyelvi nehézségeket, ahol annak kiküszöbölésére vallási adatokat közöltek.

A veszteséglisták 1-től 100-ig terjedő jegyzékét 1915. március 30-án küldték meg Tisza Istvánnak, amelyet a levéltári források szerint már 1914 novemberében elkezdtek összeállítani.⁶⁰ Összehasonlítva a Statisztikai Hivatal Tiszának küldött kimutatásait Wilhelm Winkler adataival, arra a következtetésre juthatunk, hogy az 1915. márciusi adatsorok az 1914-es évre vonatkoznak, hisz a Hadügyminisztérium 1914. augusztus 1. és 1918 áprilisa között 8 csoportba sorolható kimutatást készített, amelynek ez valószínűsíthetően az első része (1914. augusztus 1.–1915. január 4.).⁶¹

Wilhelm Winkler a halottak, eltűntek és hadifogságba került személyek számát a Hadügyminisztérium adatai alapján 2 772 106 főben állapította meg. A magyar kimutatás elkészítéséért központilag a Belügyminisztérium II. osztálya felelt. Az adatokat a Honvédelmi és a volt közös Hadügyminisztérium forrásai alapján próbálták meg rekonstruálni. A továbbiakban közlöm az általam vizsgált veszteségkimutatások típusait.

valamint az elhunyt nevét, rendfokozatát, csapattestét, rokoni viszonyát, elhalálozás helyét és idejét kellett feltüntetni.

⁵⁷ Református Zsinati Levéltár: 5/18 iratanyag. 61. l.

⁵⁸ Deák István: Volt egyszer egy tisztikar, i. m. 129. p.

⁵⁹ Rendeleti Közlöny. Szabályrendeletek. 1915. 24. szám. március 20. 121. l.

⁶⁰ Az 1–38. számú listákat tartalmazó első kimutatás a magyarországi ezredek részletezésével 1914. november 3-án érkezett meg Tiszához. Református Zsinati Levéltár: 7/22 iratanyag. 42. l.

⁶¹ Wilhelm Winkler: Die Totenverluste, i. m. 3. p.

2. táblázat. A máramarosi közkórház elmeógyógyintézeti osztálya⁶²

Név	Vallás	Felvétele a kórházba	Elbocsátva/ Elhalálozott	Megjegyzés
Diemin Andrej	Görög- katolikus	1918. március 14.	Elhalálozott: 1918. május 30.	–
Dietl Franz	Felekezeten kívüli	1916. január 11.	Elbocsátva: 1916. április 16.	Vizsgálati fogoly
Dihenes János	–	1915. július 6.	Elbocsátva: 1915. július 23.	Zúzóadás, elgázolták
Dirle László	Görög ke- leti-román	1914. október 8.	Elbocsátva: 1914. október 26.	Szúrt seb az alkaron
Virzs Johann	–	1917. július 20.	Elbocsátva: 1917. augusztus 3.	Sokkot kapott, nem tudta megmondani, hogy cseh származású
Dzidek Francisek	Római katolikus	1914. október 7.	Elbocsátva: 1914. október 26.	Szúrt seb a jobb felkaron
Dzildzié Michael	Római katolikus	1917. június 4.	Elbocsátva: 1917. június 25.	–
Drzic Johann	–	1917. július 5.	Elbocsátva: 1917. július 17.	–

3. táblázat. A császári és királyi gyalogezredek veszteségei
a Magyar Királyság területéről a zsinati levéltár adatai alapján 1915-ig

	Meghalt, %	Megsebesült, %	Halott/fő	Sebesült/fő
Magyar	46,9	47,9	4 654	27 535
Német	12,1	11,7	1 201	6 726
Szlovák	10,6	10,1	1 052	5 806
Román	13,4	13,7	1 330	7 875
<i>Rutén</i>	2,8	2,6	278	1 540
Horvát	6,6	6,1	655	3 507
Szerb	5,2	5,5	516	3 162

⁶² HL. III. 143. 3. doboz.

4. táblázat. A honvédség veszteségei a zsinati levéltár adatai alapján 1915-ig

	Meghalt, %	Megsebesült, %	Halott/fő	Sebesült/fő
Magyar	60,5	60,5	7 935	46 243
Német	7,2	7,2	944	5 503
Szlovák	6,5	6,5	853	4 968
Román	11,7	11,7	1 535	8 943
Rutén	1	1	131	764
Horvát	7,7	7,7	1 010	5 886
Szerb	4,6	4,6	603	3 516

5. táblázat. A katonai emberveszteségek 1914–1918 között
a különböző kimutatások szerint

	Winkler 1918-as adatai alapján	Magyar Statisztikai Szemle 1927-es adatai alapján ⁶³	Bodart Gaston adatai alapján 1915-ig
Halott	687 534	905 299	105 347
Sebesült, eltűnt	855 283	837 483	316 699
Hadifogoly	1 229 289	1 479 289	301 761
Összesen	2 772 106	3 222 071	723 807

Galícia és Bukovina veszteségei a népesség számához viszonyítva 16,6 és 19,4 ezrelék, a tisztán ukrán veszteség pedig 21,5 ezrelék⁶⁴ Ausztria, 11,9 ezrelék a Magyar Királyság területére nézve. A galíciai frontvonálhoz legközelebb eső, így a leggyorsabban mozgósítható és a frontra irányítható alakulatok közül az általam vizsgált négy vármegyének a veszteségei csekélyek. A 6 legkevesebb veszteséggel rendelkező vármegye közül négy szerepel a listán.⁶⁵ A hivatalos statisztikák mellett támpontot adhatnak nekünk a visszaemlékezések is, bár az 1915. január 14-i 63. M. eln. rendelet kimondja, hogy a háborúval kapcsolatos

⁶³ Mike Gyula: A Magyar Birodalom, i. m. 626. p. Az adatok eltérése a korábbiaktól abból adódhatott, hogy a Statisztikai Hivatal 1920-as népszámlálási ívén kérdezték a háborúban elhunytakat és a túlélők esetleges sebesüléseit, rokkantságát, hadifogságát is.

⁶⁴ Wilhelm Winkler: Die Totenverluste, i. m. 6–8. p.

⁶⁵ A listán összesen 30 város és megye található. A 6 vármegye és vesztesége: Ung (1739), Bereg (2880), Ugocsa (1141), Verőcze (2998), Máramaros (4630), Belovár (4193). Uo. 13–14, 34. p.

élménybeszámolók és előadások a háború borzalmairól nem szólhatnak.⁶⁶ A fent említett császári és királyi katonaság, valamint honvéd gyalogezredek mellett szót kell ejtenünk a népfölkelőkről, akik Przemyśl várában teljesítettek szolgálatot és estek hadifogságba. Az orosz fogságban vagy az 1920-as években íródott visszaemlékezések szerint az erőd védelmében az osztrák és a magyar ezredek kötelékeiben kisebb-nagyobb arányban más nemzetiségek tagjai is harcoltak (rutének, lengyelek stb.). A cs. kir. 85. Landwehr gyalogdandár 19. és 35. ezrede rutén és lengyel ezred volt, melyek a IV–V. védőkörletben teljesítettek szolgálatot. 1914. november 5-től a vár feladásáig, 1915. március 22-ig látták el a két körlet védelmet, sőt a kitörési kísérletekben is alkalmazták őket.⁶⁷ A jelentések szerint az erődrendszerben az 19 200 népfölkelőből 4800 fő volt rutén és lengyel fele-fele arányban.⁶⁸ Az észak-keleti vármegyék népfölkelő alakulatai a m. kir. 97. népfölkelő gyalogdandár⁶⁹ kötelékében kerültek a várba.

6. táblázat. Az ukránok és rutének által lakott területek népessége és az arányukhoz mért veszteségi kimutatás

	Lakosság az 1910-es népszámlálási adatok alapján	Összvesztesség (halottak száma)	Rutén veszteség 1915-ig a Református Zsinati Levéltár adatai alapján	Ukrán és rutén veszteség 1918-ig Wilhelm Winkler adatai alapján
Galícia	8 117 444	134 948	–	65040
Bukovina	770 327	14 977	–	6349
Ung vármegye	159 267	1739		
Bereg vármegye	235 193	2880	409 halott, 2304 sebesült	5534
Ugocsa vármegye	91 532	1141		
Máramaros vármegye	355 719	4630		
Összesen	9 729 482	160 315		76 923

⁶⁶ HL TGY. VII. 4535. Magyar királyi szegedi és kassai honvédkerületi parancsnokság. 1914–1918. Hadműveleti iratok. 1. l.

⁶⁷ 1914. november 14-i kitörésben Rokietnica irányába alkalmazták őket először.

⁶⁸ HL TGY. VII. 1863. Geőcze Bertalan: Przemyśl védelme. 89. l.

⁶⁹ A dandár létszáma: 9. kassai népfölkelő gyalogezred: 1960 fő, miskolci 10.: 2660 fő, munkácsi 11.: 2640 fő, besztercebányai 16.: 2250 fő, 16. honvéd menetzred 2520 fő. HL TGY. 1863. 33. l.

Az Ausztriához tartozó galíciai és bukovinai 48 rutén és ukrán kerületben, a nemzetiségi veszteség mértéke 11 kerületben nem éri el a 15 ezreléket, viszont egy sem éri el a kritikusnak mondható 35 ezreléket. Átlagban ez a szám 22,9.⁷⁰ Ha azt vesszük figyelembe, hogy az 1910-ben aktív szolgálatot teljesítő nemzetiségi személyek közül, akik a gyalogsághoz voltak beosztva, amely fegyvernem a legnagyobb veszteségeket szenvedte el a háború folyamán, arra következtethetünk, hogy igen magas a rutének aránya (75 000 fő), az egész haderőt nézve pedig összesen 113 931 fő. De ők kizárólag a k. u. k. ezredek kötelékeibe voltak beosztva. A legnagyobb részarány a bevonultakat tekintve a német (375 015), magyar (344 210), cseh és morva (191 878), szerb-horvát (134 019) és lengyel (118 168) után a ruténeké, ők a hatodik helyen szerepelnek, de ha csak a gyalogságot nézzük, akkor már negyedik, így későbbi magas veszteségeik indokolhatóak.⁷¹ A honvédségről pontos számszerű adatokkal nemzetiségi lebontásban viszont nem rendelkezünk, csakis a katonai képzőintézetek tekintetében vannak forrásaink, ezek részletes kimutatásait a *Statisztikai Évkönyv Véderő* részében megtalálhatjuk. A besorozott katonák számát a háború kitörését közvetlenül megelőzően még meg kell toldanunk néhány ezer fővel, mivel a haderő létszámának növekedése 1914-ig állandó volt. A Magyar Királyság területéről (vagyis az észak-keleti vármegyék területéről) a k. u. k. ezredekbe beosztottak létszáma körülbelül 16 000 fő volt a kezdeti időszakban. Halálozási mutatójuk Wilhelm Winkler 1917-es évet bezáró kimutatása szerint 5500 fő, a rokkantak és hadifogságba kerültek számát pedig még nem ismerjük.⁷²

Bodart Gaston *Die Menschenverluste im Weltkrieg* című 1921-ben írt tanulmányában a nemzetiségi veszteségeket 10 000 főhöz viszonyítottan állapította meg. Ezek alapján a rutén veszteség 10 000/119 halott, a lakosság arányához mért szinten 5500 körüli a Magyar Királyság területén, ha a galíciai részeket

⁷⁰ Winkler: *Die Totenverluste*, i. m. 17. p.

⁷¹ *Militärstatistische Jahrbuch für das Jahr 1910*. 190–191. p.

⁷² A rutének viszonylag magas részvétele a haderőben azért lehet érdekes számunkra, mert míg a lengyelek esetében a katonák létszáma körülbelül 5000 fővel több, mint a ruténeké, de népessége majdnem 1 000 000 fővel magasabb is. Ezeket az eltéréseket a galíciai lakosság rossz életkörülményeivel magyarázták a korban, viszont a rutének még szerényebb körülmények között éltek (lásd rutén akció). A *Statisztikai Évkönyv* 1901-es kimutatása ezt cáfolja is. Ha a honvédkerületeket nézzük a megbetegedések és halálozások tekintetében a kassai kerületnél azt vesszük észre, hogy 1899-et követően itt a legkisebb a katonák közötti megbetegedések aránya. *Statisztikai Évkönyv*. 1901. 427. p.

is vizsgáljuk, akkor 47 576 fős a veszteség.⁷³ Julier Ferenc szerint, ha mindezt nemzetiségi alapon vizsgáljuk, akkor külön kell kezelnünk az osztrák és magyar területeket. Így a Magyar Királyság területén a legnagyobb veszteségeket arányukhoz képest a magyarok, románok majd pedig a szlovákok (tótok) szenvedték el. A listán nem szerepelnek a rutének. Viszont Ausztriában a németek, a szlovének, a morvák (csehek) után a rutének következnek, megelőzve az olaszokat és a lengyeleket.⁷⁴ Ha azt nézzük, hogy a bukovinai hucul zászlóalj 1914 novemberében 1250 személyt számlált, 1916-ra már csak 23 főből állt, akkor a veszteség több mint 90%.⁷⁵ A Református Zsinati Levéltár által őrzött, 1915-ig lezárt kimutatások rutén veszteségekre vonatkozó alacsony számadata arra enged következtetni, hogy a halottak időbeli és térbeli eloszlását szűk időszakra kell korlátozni. A veszteségek zöme saját vagy ellenséges offenzívák idején keletkezett, az 1915-ös májusi gorlicei áttörés, majd Olaszország hadba lépése és az újabb frontszakasz megnyitása, később pedig az 1916-os Bruszlov offenzíva szerint, támaszkodva Wilhelm Winkler adataira, ezt 1915 és 1917 közötti időszakra tehetjük. Előtte a rutén csapatoktól való félelem, valamint az oroszok által megszállt területeken a katonakötelesek hiánya és az 1918-ban tömegessé váló dezertálások csökkentették a veszteségeket. Mégis azt kell mondanunk, hogy a rutének képviselte a haderőben és azok veszteségei a lakosság arányához mérten egyes katonai kerületekben igen magasak.

Összegzés

A 20. század első nagy világhége az új típusú háborúk kezdetét jelentette. A régi elképzelés, miszerint a győzelmet a gyalogságra támaszkodó tömeghadseregnek kell kivívnia, csődöt mondott. A légielő megjelenésével a felderítés tökéletesedett, sok esetben így a meglepetésszerű támadás kudarcba fulladt. Az új fegyverek, technikák alkalmazása (mérgek, gázok, tankok), valamint a tüzérség szerepe lett a meghatározó, egyes frontszakaszokon való alkalmazásuk időlegesen, de sikerrel járt. Az ellenség teljes kivéreztetése lett a cél. Az egymással szembenálló szövetséges hatalmak minél nagyobb hadseregek fenntartására törekedtek, hogy a veszteségek pótlása időben és gond nélkül megoldható legyen. A statisztikák szerint az Osztrák–Magyar

⁷³ HL TGY. 1755. Julier Ferenc: I. világháború. 132. doboz. 55. l.

⁷⁴ Uo. 52. l.

⁷⁵ Wolfdieter Bihl: Die Ruthenen, i. m. 573.

Monarchia a háború alatt 56 milliós lakosságából közel 8 300 000 fő vonult be, ebből 3 600 000 fő a Magyar Királyság területéről. A különböző nemzetiségek a háború kezdetén az uralkodó és a Monarchia mellé álltak. A galíciai rutének előtt felsejlett egy esetleges autonóm terület kialakításának lehetősége. Az egyes nemzetiségek veszteségei 1918 őszére halottakban elérték a több százezret. Balla Tibor *Doberdó, Isonzó, Trianon* könyve, valamint Wilhelm Winkler és Wolfdieter Bihl 1910-es adatai szerint minden 100 katonából 8 rutén volt, mely közel 150 000 katonát jelentett. Egyes korabeli történészek szerint a csekély számú rutén tiszti állomány jól képzett, a legénység pedig megfelelő irányítással hűséges és ragaszkodó volt. Szintén köztudott, hogy az olasz fronton az egyik legjobban harcoló egységeket képezték. Alul-reprezentáltságuk a dualizmus időszakában a katonai pályán állandó volt, ezzel szemben a tisztviselői pályán magas volt a képviseletük. A tisztek száma a hivatásos és tartalékos állományban 67 fő volt, a vallási kimutatások szerint mintegy háromszorosa ennek a számnak. Az északkeleti magyar vármegyék ruténjei három császári és királyi, valamint két honvéd gyalogezred kötelékében harcoltak végig a háborút. Összvesztességük a népfölkelő alakulatokkal együtt körülbelül 12 000 fő. Annak ellenére, hogy a galíciai és egy időre a Kárpátok orosz megszállási övezetébe került területekről a katonaköteles évfolyamokat nem lehetett behívni, veszteségük a halottak számát tekintve magas, az 52 rutén és ukrán kerület közül csak 11-ben nem érte el a 15 ezreléket. Megállapítható, hogy a rutének részvétele a háborús eseményekben fontos és meghatározó volt, hisz mind az orosz kárpáti betörések idején, mind a nagy orosz offenzívák alatt bebizonyították, hogy akár nagy véráldozatok árán is képesek sikeres harcok megvívására.

Ádám SUSLIK

**Ruthenian Military in Austro-Hungarian Monarchy during World War I
(Statistical Analysis)**

Beside the changes of border lines after the First World War, we should not overlook the other damages which were caused to other countries by the Big War that lasted four and a half years. The disabled and death casualties of the war increased over several million. According to new studies the number of victims of the multi-national Austro-Hungarian Monarchy reached as much as 660 thousand. In several cases the rate of this number equals to the ratio of population of the 11 nationalities. In my essay I am focusing on the loss of the Ruthenian minority especially the Galician and Bukovinian Ruthenes as well as that of the Ruthenian population of the Hungarian Kingdom (Carpathian-Ukrainians). Beside all this the study also observes the construction of military establishments and the level of education in Ung, Ugocsa, Bereg and Máramaros Counties. It is highly important in case of official and inactive troops. The important proceeds of this study are the assessment of losses of the Ruthenian minority during World War I, and estimating them from a military point of view.

A magyar légvédelmi rendszer kiépülése és fejlődése Kárpátalján (1938–1944)*

„Amikor bátyámmal megépítettük az első, embert hordozó repülőgépet és repültünk is vele, arra gondoltunk, hogy a világ végre olyan újítás birtokába jut, amely lehetetlenné teszi majd a háborúkat. Milyen szép álom volt és micsoda rémálom lett belőle!” (Orville Wright, 1917)¹

Tanulmányom témája a légvédelmi rendszer kiépülése Kárpátalján. A légvédelem különböző ágai közül a felszíni telepítésű elhárító és felderítő egységek tevékenységét kívánom bemutatni egy hosszabb kutatás részeredményeként. Budapesten a Magyar Országos Levéltárban (MOL), a Hadtörténelmi Levéltárban (HL), az Országos Széchényi Könyvtárban (OSZK), az Országgyűlési Könyvtárban (OGYK), valamint Ukrajnában a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében (KTÁL) végeztem a kutatást. A fő nehézség a kutatás során abból adódott, hogy Kárpátalja a magyar légvédelmi rendszer periferiáján helyezkedett el, és az eddigi publikációk nem helyeztek rá nagyobb hangsúlyt. Tanulmányomban Kárpátalját az országos rendszer részeként kezelem.

A légvédelem nem létezhetne a repülés nélkül. Tekintsük át ennek a több évezredes álomnak a főbb mérföldköveit. Az emberiség repülés iránti vágyának rögzös útján nagy lépést tett előre 1783. szeptember 19-én. Ez volt az a nap, amikor Versailles-ban felszállt az első léggömb. A következő nagy ugrásig a gravitáció legyőzésében 120 évet kellett várni. 1903. december 17-én az észak-karolinai Kitty Hawk település mellett, a Wright fivérek Flyer nevű propelleres repülője, Orville Wrighttal² a „fedélzetén”, 12 másodpercet repült.³

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Horváth Miklós, Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest).

¹ Mészáros Károly: A légvédelmi tűzérség fejlődése a századfordulótól a második világháború kitöréséig (1870–1939). In: Haditechnika. 2000. 2. szám. 2. p.

² Orville Wright (1871–1948).

³ Bödök Zsigmond: Magyar feltalálók a repülés történetében. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2002. 9; 11. p.

Innentől számítjuk a mai modern repülés kezdetét. A repülés fejlődése, majd hadi célokra való alkalmazása magával hozta a légvédelem megjelenését.

De mi az a légvédelem? A légi fenyegetettség észlelése, és a támadás elhárítása (aktív légvédelem), vagy a támadások következményeinek mérséklése (passzív légvédelem, légoltalom). Ez a légvédelem fő feladata és egyben problémája a technikai fejlődés ellenére a mai napig sem változott. A támadó eszközök nagy sebességéből, a támadás észlelésének nehézségeiből, valamint a támadásra való reagálás időigényéből adódóan nagy szerepet tölt be a légvédelem területi és strukturális szervezettsége.⁴

Az 1870–71-es porosz–francia háborúban találkozunk először a mai légvédelem által is használt fegyverek elődeivel. Ezeket az akkori egyetlen légi eszköz – a léggömb – elleni harc hívta életre.⁵ Főleg tüzérségi ütegeket alakítottak át erre a célra. Sokáig a légvédelem a tábori tüzérség mostohagyereke maradt. Az első világháború kitöréséig csak a németek fejlesztettek ki külön légvédelmi ágyútípust. Magyarországon az első korszerű légvédelmi ütegek csupán 1915–1916 fordulóján jelentek meg. Fő feladatuknak az ellenséges repülőgépek áthaladásának megakadályozását jelölték meg.⁶ Magyarország légvédelme érdekében 1917 áprilisától megszervezték a légi figyelő és riasztószolgálatot is.⁷ Elsősorban az olasz légierő elleni sikeres tevékenységhez kellett az információt biztosítani a vadásziparok számára. A korabeli technikai feltételek miatt az ország belső területei védelmet élveztek a légitámadásokkal szemben.

A trianoni döntés súlyos következményekkel járt a légierő számára is. A Népszövetség tagállamainak légierije szabadon használhatta Magyarország légtérét. Ez csak Magyarország taggá válása után szűnt meg. Kényszerből a légierő és a légvédelem megszervezése titokban kezdődött meg.

Magyarország területét 1922-ben hét légvédelmi kerületre osztották, majd 1924-ben ezeket légvédelmi körzetté szervezték át. Ugyanebben az évben kezdődött meg a figyelő- és jelentőőrsök kiépülése, melyeket a Légvédelmi Központok felügyeltek. Az országos központot a Citadellában rendezték be.

⁴ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek 1922–1944 között. In: Hadtudomány. 2005. 2. szám. 125. p.

⁵ Mészáros Károly: A légvédelmi tüzérség, i. m. 2. p.

⁶ Veres Mihály: Légvédelmi tüzérek és rakétások. A légvédelmi tüzér- és rakétacsapatok története (1948–2000). Püski Kiadó, Veszprém, 2012. 14–15. p.

⁷ Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett. Zrínyi Katonai Könyvkiadó, Budapest, 1992. 13. p.

Ezt követően 10 évnek kellett eltelnie, hogy megkezdődjön a rendszer tényleges kiépítése. 1933 novemberében hiába jött létre az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP),⁸ 1935-ig körzetenként csupán csak egy fő – a parancsnok – látta el a szükséges légvédelmi feladatokat, az irányító törzseket csak ekkor hozták létre.⁹

A honi légvédelem két fő részből tevődött össze: katonai és katonai polgári szervezetű légvédelmi figyelőszervekből. A rendszer szintjei a következők voltak:

1. Országos Légvédelmi Figyelő és Riasztó Őrs;
2. Országos Légvédelmi Szárnyközpont;
3. Légvédelmi Kerületi Központ;
4. Országos Légvédelmi Parancsnokság Központ.¹⁰

A nyílt fegyverkezés megkezdése fordulatot jelentett. A „Győri program” a légvédelem számára is hatalmas fejlődést irányzott elő. Három ütemben 1941. április 1-jéig kívánták kiépíteni a csapatok légvédelmi kapacitását. A tervekbe beleszóltak a történelem előre nem látható eseményei. Más ütemben és sokkal hamarabb érték el az ekkor kitűzött célokat.¹¹ A második világháború előtt a légvédelmi tüzérség kivált a tábori tüzérség kereteiből és önálló fegyvernemmé vált.¹²

A légvédelem és Kárpátalja

A Felvidék katonai megszállásának előkészítése új helyzetet teremtett a légvédelem számára. Hivatalosan a légvédelmi rendszer továbbfejlesztésével magyarázták a különböző egységek feltöltését hadi létszámmra.¹³ 1938. szeptember 23-án először mozgósították a magyar honvédség légvédelmi tüzérségét. Az előzetes készülődés ellenére komoly gondokat okozott, hogy a tervezett 112 darab gépágyúból csak 76 darab állt a csapatok rendelkezésére.

⁸ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 128. p.

⁹ Uo. 125–126. p.

¹⁰ Uo. 126–127. p.

¹¹ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség fejlődése a Horthy-korszakban. Hadtörténelmi Levéltár. Tanulmányok és visszaemlékezések gyűjteménye, 2974. 288. p.

¹² Mészáros Károly: A légvédelmi tüzérség, i. m. 7. p.

¹³ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség, i. m. 298. p.

A hiányt az exportra szánt és már elkészült Boforsok¹⁴ ideiglenes lefoglalásával oldották meg. Az ily módon felfegyverzett légvédelmi csapatok zömét Budapest környékére összpontosították. Tűzharcra sehol sem került sor. A területnövekedés jelentős fejlődést hozott a légvédelem számára. Részben a VIII. hadtest felállítása, valamint az Előd III helyébe lépő Huba I hadrend előírásai miatt.¹⁵ Az 1938 végén újonnan felállított VIII. hadtest magába foglalta a Nyíregyházi 8. Kerületi Légvédelmi Központot. Két légvédelmi fegyverekkel felszerelt dandár tartozott a kötelékébe: a) 1. lovas dandár Nyíregyházán; b) 2. gépkocsizó dandár Kassán.¹⁶

A magyar hatóságok megörökölték a visszacsatolt területen a Csehszlovák Köztársaság CPO-ja¹⁷ által kidolgozott rendszert. Ennek helyi vezetői tisztét a körjegyző látta el. A települések önállóan tevékenykedő figyelő, tűzoltó, egészségügyi és álcázó csoportokat tartottak fent. Az ezekbe beosztott személyek listája ma is fellelhető a KTÁL-ban.¹⁸

Ideiglenesen 1939. január 6. és 24. között, a Munkács alatti ún. „Vízkereszti csata” utáni feszült helyzetben a VI/2. gépágyús üteget kihelyezték Szolnokról Kárpátaljára.¹⁹ A 2. gépkocsizó dandár gépágyús ütegét 1939-ben Kassáról szintén áthelyezték Munkácsra. A légvédelem azonban nem kapcsolódott bele közvetlenül a határincidensekbe.²⁰

A légvédelem következő próbája 1939 márciusában jött el a szlovák-magyar ún. kis háborúban. A 2. gépkocsizó dandár gépágyús üteg volt az, amely 1939. március 24-én 14:50-kor Palócnál a szlovák légierő kötelékébe tartozó, Avia B 534 típusú vadászgépet lelőtte. Ez volt a magyar légvédelmi tüzérség első sikeres akciója, korábban csak károkat okoztak az ellenséges

¹⁴ Bofors – a svéd Bofors Művek L/60 csőhosszúságú gépágyúja. Svéd licenc alapján a MÁVAG gyártotta. Magyarországon 36M légvédelmi gépágyú néven rendszeresítették.

¹⁵ Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség légvédelme 1920–45. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2010. 11–12. p.

¹⁶ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség, i. m. 310. p.

¹⁷ CPO = Civilná protiletecká ochrana – Polgári Légvédelem.

¹⁸ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi részlege. Fond 233, opisz 2., od. zb. 7., cmp. 29–45. p.

¹⁹ Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség, i. m. 13. p.

²⁰ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség, i. m. 394. p.

gépekben, de nem sikerült őket megsemmisíteni.²¹ Ugyanezen a napon Ungvárt, Szobráncot és Nagybereznát szlovák légítámadás érte.²²

A ruszin Kárpátalja 1939. márciusi visszafoglalása új helyzetet teremtett a légvédelem számára is. Módosult a területi kiterjedése a VIII. Légvédelmi Kerületnek is, melyet a Felvidék visszacsatolásakor hoztak létre.²³ A Huba I. hadrend eredetileg 231 honi figyelőőrsöt írt elő. Számuk nem nőtt a Felvidék és Kárpátalja visszacsatolása után, területi megoszlásuk azonban megváltozott. A tervek szerint Nyugaton kevesebb, Keleten több figyelőőrs került volna kihelyezésre.²⁴

Az optimista légkör ellenére az OLP 1939. április 1-jei helyzetjelentése nem fest túl jó képet a rendszer működőképességéről. A figyelőőrsök szak- és híradós felszerelése hiányos volt. A jelentések 50%-a érkezett csak meg öt percen belül. A fejlesztés részeként eldöntötték, hogy automatizálják a Kerületi Légvédelmi Központokat. Nyíregyháza az első ütembe került besorolásra. Az év végéig a „szakfelszerelést” is sikerült beszerezni és a csapatoknak átadni. Ez a legtöbb esetben egy 6x30-as látcsőt jelentett.²⁵ A minisztérium először 248 darab, majd később 41 darab látcsövet utalt ki a már működő és az újonnan megalakítandó őrsök részére.²⁶ Decemberre sikerült elérni a Huba I által előírt 231 őrsöt és további 95 szervezését is megkezdtek.²⁷

1939. augusztus 24-én estétől ideiglenesen légvédelmi elsötétítést rendeltek el a Beregszászi járás területén.²⁸ Majd október 26-án országos légvédelmi gyakorlatot tartottak. A KTÁL-ban megtalálhatóak a Benei Körjegyzőséghez tartozó települések jelentései erről a próbariadóról. A gyakorlat eseménytelenül telt, a korábban a CPO-ban részt vevő személyek figyelőszolgálatot láttak el. A gyakorlatban részt vettek a m. kir. csendőrség tagjai is.²⁹ Az iratok alapján minden tökéletesen működött, a különböző jelentések szóról szóra meg egyeznek, csak a település neve és a résztvevők adatai térnek el.

²¹ Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség, i. m. 13. p.

²² Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 325. p.

²³ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 128. p.

²⁴ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség, i. m. 352. p.

²⁵ Uo. 351–352. p.

²⁶ HL, HM 32798/Eln. 3/a. 1939.

²⁷ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség, i. m. 353. p.

²⁸ KTÁL. Fond 233, opisz 2., od. zb. 7., cmp. 63. p.

²⁹ Uo. cmp. 13–25. p.

1940. február 1-jén az OLP parancsnokságát vitéz nemes Justy Emil vezérkari ezredes vette át dr. vitéz nemes Fábry Dániel tábornoktól. Újra felmerült a már előző évben megfogalmazott igény (88939/Eln. lgv. 1939.), hogy a magyar, valamint a német figyelő- és jelentőszolgálat működését össze kellene kapcsolni. A vezérkar főnöke azonban elutasította ezt a javaslatot.³⁰

1940. március 1-jei határidővel Munkács, mint új alközpont, csatlakozott a VIII. Kerületi Légvédelmi Központhoz (KERLÉKÖZ). Ugyanazon év júniusára kilences számmal már egy új KERLÉKÖZ központja lett.³¹ A tervek szerint 42 órs tartozott volna alá, ezekből még 10 nem volt felállítva.³² Március 16-án döntés született a munkácsi központ automatizálásához szükséges anyagi források előteremtéséről.³³ A Romániával kialakult feszült politikai helyzet miatt áprilisban elhatározták a keleti országrész megfigyelő rendszerének megerősítését, a nyugati légvédelmi kerületek rovására.³⁴ Honi figyelőszolgálatra azokat hívták be, akik még nem részesültek katonai kiképzésben, valamint úgynevezett „Igénybevételi jegy”-gyel leventéket vagy cserkészeket, akik napi két pengő illetményt kaptak.³⁵

1940 nyarán a második bécsi döntés előtti feszült időszakban számos légvédelmi egység megfordult Kárpátalján: 103./3. ágyús üteg júliusban Munkácson, szeptember 9-től Királyházán; 104./2. ágyús üteg júliusban Beregszászban; 104./3. ágyús üteg július 3-án Tiszaújlakon, augusztus 26-ától Nagybecskón; 105./1. és 4. ágyús üteg valamint a 266. honi gépágyús szakasz júliusban Csapon; 2. gépkocsizó gépágyús üteg és a 24. táborigád osztály Ungváron; VIII./1. ágyús üteg Bányán, majd június 23-án Bulcsuban, július 3-án az Aknaszlatina melletti Magurán; VIII./2. gépágyús üteg Nagy- és Kisdobronyban, majd július 3-án Rahó környékén; VIII. önálló gépágyús félszakasz Ungváron foglalt el tüzelőállást.³⁶ Kárpátalja légvédelmi körzeteinek határai ekkorra véglegesedtek.

1941 elején a honvédelmi miniszter átszervezte az OLP-t. A légvédelem a légierő kötelékébe került át március 1-jétől. Az OLP új neve „HM. VI. /lég-

³⁰ HL, VKF I.o. 2263/Eln. 1940.

³¹ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 129. p.

³² Berkovics Gábor – Koczka József – Krajnc Zoltán: A magyar légvédelem „szeme” és „füle” 1917–1945. In: Haditechnika. 2006. 2. szám. 2–8. p.

³³ HL, VKF I. o. 3219/eln. 1940.

³⁴ HL, VKF I.o. 4185/Eln. 1939.

³⁵ Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség, i. m. 25. p.

³⁶ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzéség, i. m. 435–436. p.

oltalmi/ Csoportfőnök” lett.³⁷ Június 22-én reggel nyolc órakor riadóztatták a légvédelmi egységek és központok személyi állományát Kárpátalja területén (I. Melléklet). Sajnos a frissen behívott tartalékos személyzet kiképzettsége nagyon alacsony szinten állt. A legtöbb esetben nem tudták azonosítani a berepülő gépeket és csak motorzúgásról tettek jelentést. Szlovákia július 25-én hadat üzent a Szovjetuniónak. A hadban álló felek többször megsértették a magyar légeret. Június 26-án Kisszolyvánál három szovjet repülő három német repülőgépet üldözött. A magyar határ elérésekor a szovjet gépek visszafordultak. Ugyanezen a napon kilenc szovjet gép egy hármast és egy hatos csoportban felderítő repüléseket hajtott végre a Vereckei-hágó és a Tatár-hágó körüli légtérben. 12 óra 10 perckor három, feltehetőleg szovjet vadászgép végiggéppuskázta a Rahó közelében haladó 1701. számú gyorsvonatot. A támadás három halálos áldozatot követelt. A szemtanúk vörös csillagos, csillagmotoros vadászgépekről számoltak be. A jelentés vétele után a VIII. hadtest elrendelte, hogy az 1. lovasdandár légvédelmi gépágyús ütege másnapra foglaljon állásokat Volóc környékén. Míg a vonattámadás részleteit próbálták tisztázni, június 26-án máig ismeretlen gépek légicsapást mértek Kassára (II. Melléklet).³⁸ Ez volt az a döntő tényező, melynek hatására pár nappal később Magyarország belépett a Szovjetunió elleni háborúba.

1941. június 27-én egy nappal a vitatott kassai légítámadás után délelőtt 10 órakor három ismeretlen repülőgép jelent meg Ungvár felett. A VIII. önálló repülőtéren gépágyús félszakasz elűzte őket légelhárító tüzeivel.³⁹ A háború kitörése után a Beregszászi Légvédelmi Központban a Beregszászi Magyar Gimnázium cserkészei teljesítettek szolgálatot.⁴⁰

1942 januárjában a honvédelmi miniszter az I. honi légvédelmi hadtestnek rendelt alá valamennyi honi légvédelmi alakulatot. Vezetésüket az Országos Légvédelmi Központból (ORLÉKÖZ) a hadtestparancsnokságnak kellett végrehajtania. Egyben újból rögzítették azt a tényt és irányelvet, hogy a „honi légvédelmi figyelő rendszer a katonai szervezetű országos légvédelmi riasztási

³⁷ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 130. p.

³⁸ Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború, i. m. 59–61. p.

³⁹ Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség, i. m. 35. p.

⁴⁰ Boros László: Cserkészek és levették Kárpátalján (1938–1941). In: Acta Beregsasiensis. 2011. 1. szám. 98. p.

rendszerből, valamint a szervesen hozzá kapcsolódó helyi katonai és polgári légvédelmi figyelő rendszerek”-ből áll fel.⁴¹

1942 februárjában a Légvédelmi Hadtestparancsnokság felfedte a honi figyelő- és jelzőrendszer egy súlyos hibáját. A 45 év feletti és 20 évnél fiatalabb személyzet (leventék, cserkészek) fizikai adottságaiból adódóan a riasztások 80%-a téves volt. A számukra fizetett napidíj pedig nem fedezte a költségeiket. Ezért az illetéket 1942. március 1-jétől 4 pengőre emelték, ha 2 órányinál messzebb kellett a lakhelyüktől eltávolodniuk feladatuk ellátása érdekében.⁴² 1942. április 9-i jelentés alapján már 391 honi figyelőőrs állt szolgálatban. A munkácsi központ teljes kiépülés még nem fejeződött be. A fő problémát a technikai eszközöket gyártó üzemek leterheltsége, és más körzetek kiépítésének nagyobb prioritása okozta.⁴³ Végül június 6-ával befejeződött a 9. Munkácsi Központ automatizálása.⁴⁴ A körzet szeptember 20-ára állt teljesen készen feladatai ellátására.⁴⁵

1942. március 31-én csökkentett légvédelmi készültséget rendeltek el az országban. A frontvonal eléggé eltávolodott a határoktól, feltételezték, hogy a szovjet légierő támadásaitól nem kell már tartani. Június 20-án a m. kir. kassai VIII. honvéd hadtestparancsnokság ideiglenes légvédelmi készültségi tervek elkészítésére adott utasítást a járási főszolgabíróknak. A fő szempont az volt, hogy a kijelölt munkacsoportok tagjait minél hamarabb, akár órákkal a készültség elrendelése után be lehessen hívni aktív szolgálatra.⁴⁶ A túlzott optimizmus miatt azonban nem siettek el ezek elkészítését. Ekkor derült égből villámcsapás módjára érte az országot szeptember 4-én, majd 9-én a szovjet légitámadás. Az elsőnél, a csökkentett készenlét és a légvédelmi rendszabályok nagy részének feloldása miatt, a honi légvédelmi rendszer teljesen csődöt mondott. Budapest teljesen ki volt világítva, mintha béke lenne és nem háború. A figyelő- és jelentőszolgálat „főpróbája” tehát teljes bukással végződött. A rendszer nem hajtotta végre az eltervezett feladatokat az ellenséges repülőek feltűnésekor, nem riasztotta sem a katonai erőket, sem a civil lakosságot. A tanulság és a szükséges intézkedések nyilvánvalóak voltak.

⁴¹ HL, VKF I. o. 4143/Eln. 1942.

⁴² Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség, i. m. 38. p.

⁴³ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzéség, i. m. 670. p.

⁴⁴ HL, VKF I.o. 4596/Eln. 1942.

⁴⁵ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 131. p.

⁴⁶ KTÁL. Fond 1506, opisz 1., od. zb. 8., cmp. 1–3. p.

A katonai vezetés szeptember 5-én szigorított honi légvédelmi készenlétet rendelt el. A második támadásnál már a figyelő- és jelentőszolgálat is tisztes-ségesen működött. A jelentések megfelelő pontossággal és időben megérkeztek az ORLÉKÖZ-ökbe. Az elrendelt rendszabályok hatására a szolgálat ettől kezdve már megfelelt a kitűzött irányelveknek. December 31-ig az Országos Tűzrendészeti Felügyelő szigorúan bizalmas levelében utasította az összes hivatásos tűzoltó egyesületet, hogy mérje fel a területén lévő ipari létesítmények tűzvédelmét. Részletes szempontrendszer szerint felsorolták az ellenőrizendő ipari létesítményekkel szemben támasztott követelményeket. Erre azért volt szükség, hogy megtegyék a megfelelő lépéseket az ipari üzemek védelmére egy légítámadás okozta tűzzel szemben.⁴⁷

1943 áprilisában elkezdődött egy légvédelmet is érintő program kivitelezése. Ennek lényege az álcázás növelése volt. Ezt úgy kívánták megoldani, hogy a közlekedési útvonalak mentén fákat ültetnek.⁴⁸ Az év közepére a magyar jelző- és figyelőrendszer szinte teljesen kiépült. Viszont az 1930-as évek követelményei szerint létrejött légvédelmi komplexum nem bírta a versenyt az 1940-es évek légierőjével. A továbblépés egyik útját a radar jelentette. Nem találtam arra vonatkozó iratanyagot, hogy működtek-e ilyenek Kárpátalja területén a vizsgált időszakban.⁴⁹ A másik utat a helységek légvédelmének a megszervezése jelentette.

Korábban is működött már ez a rendszer, de csak nagyvárosok területén. A községi légvédelem kiépítésére az utasítást április 14-én adták ki konkrétan Ugocsa vármegyének, de hasonló volt a helyzet a többiben is. Három feladatkörre bontották a rendszer kiépítését:

- a) lakóház légoltalma – a törvényi előírásoknak megfelelő felszerelések megléte: 200 literes vizes hordó vödörrel, a háztető gerincéig felérő létra, homok, tűzoltó horog stb. A rendelkezés kiadása után nyolc nappal a helyi tűzoltóparancsnoknak ellenőriznie kellett, hogy a fentebb felsorolt eszközök rendelkezésre állnak. Az ellenőrzésről jegyzőkönyvet kellett készíteni és eljárást indítani azok ellen, akik nem tettek eleget a követelményeknek. Külön felhívták a figyelmet, hogy a gyúlékony vagy égést fokozó anyagokat (pl.: széna, szalma) tilos a lakóházak közvetlen közelében tárolni.

⁴⁷ KTÁL. Fond 1103, opisz 1., od. zb. 12., cmp. 1–11. p.

⁴⁸ KTÁL. Fond 258, opisz 4., od. zb. 188., cmp. 34 p.

⁴⁹ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 132–133. p.

- b) lakóházcsoport légoltalma – 15–20 lakóházból épült fel egy házcsoport. Irányítását a tűzvédelmi parancsnok és két helyettese látta el. Ha a község rendelkezett több tűzoltó fecskendővel, abban az esetben ők voltak kiképezve annak használatára. A kiképzés más szempontjait a tűzoltó-parancsnoktól, az orvostól és a paptól sajátíthatták el. A lakóházcsoport lakóit nekik kellett kiképezni a tűzoltásra és a különböző gyújtólapok hatástalanítására. Riasztó-, kárjelentő- és figyelőszolgálat felállítása is az előírásokban szerepelt. Riasztást az akkori utasítások szerint olyan községekben, ahol nem volt óvóhely, jelentősebb ipar vagy más szempontból kiemelt létesítmény (kivéve: Nagyszőlős, Királyháza, Tiszaúj-lak) nem volt muszáj elrendelni, csak ha tűz vagy egyéb kár keletkezett. A lakóházcsoportok egymást kölcsönösen kötelesek voltak segíteni a védekezésben.
- c) község légoltalma – a község térképén fel kellett tüntetni a lakóházcsoportokat színes vonalakkal elválasztva. Ha a településen 600–700 háznál több volt 15–30 lakóházcsoportból községrészt szükséges szervezni. A település vagy a községrészek legfelső vezetője a légóparancsnok. Ezt a tisztelet a körjegyzőségi központokban a vezető jegyző látja el, amit másra át nem ruházhat. Az alsóbb szintekről befutó jelentések alapján ő irányítja a megfelelő helyre a rendelkezésre álló tűzoltó csapatokat. Az alsóbb szintek vezetőit is ő jelölte ki.

A települések közötti kölcsönös segítségnyújtás érdekében a járási központokban tűzoltó szolgálati ügyeletet kellett megszervezni és működtetni. A rendszer működéséhez szükséges feladatokat május 25-ig be kellett fejezni.⁵⁰ A térképet négy példányban és az elkészült tervek jóváhagyásra be kellett terjeszteni a vármegyei légvédelmi parancsnoknak. Ez a folyamat azonban a tervezethez képest igen lassan haladt. 1944. június 30-ig csak hat település küldte be a szükséges iratokat jóváhagyásra.⁵¹ A települések számára szükséges technikai eszközöket (mentőládák, orvosi táskák, különböző fecskendők stb.) a vármegyék központilag szerezték be a Honvédelmi Minisztériumon keresztül.⁵² Szerencsére ez az év légvédelmi szempontból csendesen telt el. Az ellenséges légierők nem hajtottak végre támadásokat, de a felderítő gépek egyre gyakrabban tűntek fel a magyar légterben.

⁵⁰ KTÁL. Fond 258, opisz 4., od. zb. 188., cmp. 17–19. p.

⁵¹ Uo. cmp. 155. p.

⁵² Uo. cmp. 75–76 p.

A következő év azonban fordulatot hozott ezen a téren. Már 1944. január 24-én kiadták az utasítást az óvóhelyek megépítésére a lakóházcsoportokban. Egy részletes tájékoztató brosúra mutatta be miként kell korszerű óvóhelyeket létesíteni.⁵³ Ennek ellenére a munkálatok lassan haladtak. Több esetben is meg kellett sürgetni a helyi önkormányzatokat.⁵⁴

1944 márciusában új hadrend lépett életbe a légvédelmi csapatoknál. Ennek értelmében a 8. Léköz a VIII. légvédelmi tüzér osztályhoz tartozott Kassa központtal, a 9. és 10. Léköz az 52. légvédelmi tüzér osztályhoz került Ungvár centrummal.⁵⁵ Ezzel egy időben megindult az országos rádióhálózat kiépítése, elsősorban az ORLÉKÖZ és a Légvédelmi Kerületi Központok (LÉKERKÖZ), illetve a központok között.⁵⁶ Megkezdődött,⁵⁷ majd 1943 második, illetve 1944 első felében befejeződött az addig hagyományos üzemmódban dolgozó LÉKERKÖZ-ök, köztük a 10. máramarosi, automatizálása is.⁵⁸ Március 10-én a Taracvölgyi járás főszolgabírója rendeletet adott ki, amelyben az óvóhelyek állapotának felmérésére utasítja a körjegyzőket. Sürgette a még el nem készült létesítmények befejezését.⁵⁹ Március 20-án a Kelecsényi Körjegyzőség iratai szerint elkészült a település mozgósítási terve. Ebben külön alpont foglalkozott a légvédelemmel.⁶⁰ Április 8-án a Honvédelmi Minisztérium a riasztások rádió útján való továbbítását is szabályozta. Ennek értelmében a vidéki területeken ezt a csendőrségi rádióhálózat végezte. A rádióadások hallgatására és a légvédelmi központokkal való kapcsolattartásra leventéket kívántak alkalmazni. A riasztásról a csendőrség tájékoztatta az adott település vezetőségét.⁶¹

1944. július 25-én Nagyszőlős légvédelmi és tűzoltó parancsnokai egy súlyos problémára hívják fel Ugocsa vármegye alispánjának figyelmét. A katonai és munkaszolgálatra való behívások miatt a város tűzoltósága lassan a megszűnés határára sodródott. Kérlemezik, hogy a 18 hivatásos tűzoltóból legalább

⁵³ KTÁL. Fond 42, opisz 1., od. zb. 3932., cmp. 32–42. p.

⁵⁴ Uo. cmp. 53–54. p.

⁵⁵ Barczy Zoltán: A magyar légvédelmi tüzérség, i. m. 1034–1036. p.

⁵⁶ HL, VKF 1.o. 4776/Eln. 1943.

⁵⁷ HL, VKF 1.o. 4625/Eln. 1943.

⁵⁸ Berkovics Gábor: A magyar légvédelmi kerületek, i. m. 132. p.

⁵⁹ KTÁL. Fond 1081, opisz 1., od. zb. 9., cmp. 2. p.

⁶⁰ KTÁL. Fond 1460, opisz 1., od. zb. 1., cmp. 3. p.

⁶¹ KTÁL. Fond 42, opisz 1., od. zb. 3180., cmp. 74. p.

12-öt mentsenek fel a behívások alól, ellenkező esetben nem tudnak felelősséget vállalni az esetleges támadás okozta károkért.⁶²

Augusztus 5-én több település felterjeszti légvédelmi tervét a Kárpátaljai Hadművelési Terület vezetőjének. Ezekben részletesen felsorolja ki milyen feladatot lát el légi veszély esetén.⁶³ Szintén ezen a napon Nagyszőlős légvédelmi parancsnoka elrendeli, hogy „légi veszély” vagy „zavaró repülés” feliratú táblákat készítsenek. Ha a fent említett helyzet előáll, azokat forgalmas helyekre ki kell helyezni.⁶⁴ 1944. augusztus 16-án két darab szovjet vadászbombázót lőttek le Ungvár környékén.⁶⁵

Októberben és novemberben súlyos harcok dúltak Kárpátalja területén. Az Árpád-vonalból folyamatosan kivonuló magyar és német csapatokat számos légitámadás érte. A légvédelem hatékonyságáról sajnos nem maradt fent számottevő forrás. Csap városát porig bombázták a harcok folyamán.

Összességében elmondható, hogy a magyar légvédelem fejlődése nem maradt el a vezető államokétól. Az első világháború kitörése után ez a fegyvernem is rohamos fejlődésnek indult. Trianon hatása sajnos ezen a területen is súlyos törést okozott. Az éveken át titokban felépített rendszer jó alapnak bizonyult a későbbiekben. Az 1930-as évek végére már saját gyártmányú légvédelmi gépágyukkal rendelkezett, mely megfelelt a kor követelményeinek. Ezek a gépágyuk képezték a légvédelem gerincét, ugyanis mindenki számára egyértelmű volt, hogy a bombázók súlyos károkat tudnak okozni Magyarországon. Az első bécsi döntés, majd Kárpátalja visszacsatolása és végül a második bécsi döntés jelentős területgyarapodással jártak. A korábban más államokhoz tartozó területek eltérő szisztémáit hatalmas anyagi és szellemi ráfordítások árán integrálta a magyar légvédelmi rendszer. A legjelentősebb feladat kezdetben a helyi és az anyaországi távközlési hálózat összekapcsolása egy közös rendszerbe. Munkács jelentőségét már elég hamar felismerték a szakemberek és pár hónap alatt alközpontból, egy önálló légvédelmi körzet központja lett. Szintén fontos felismerésnek tartom, hogy a Keleti területeken nagyobb számban állomásoztak légvédelmi egységek. Ezen egységek túlnyomó része figyelő- és riasztószolgálatot látott el. Kárpátalja több szempontból is az első helyet foglalja el a magyar légvédelem történelmében. Itt lőtték le az első ellenséges

⁶² KTÁL. Fond 258, opisz 4., od. zb. 188., cmp. 16. p.

⁶³ KTÁL. Fond 42, opisz 1., od. zb. 4014., cmp. 9–12; 17–20. p.

⁶⁴ KTÁL. Fond 258, opisz 4., od. zb. 188., cmp. 168. p.

⁶⁵ Barczy Zoltán – Sárhidi Gyula: A magyar királyi honvédség, i. m. 74. p.

repülőgépet, itt történtek az első légitámadások Magyarország ellen, amelyek következményeként elkezdődött a Szovjetunióval való háború. A védelem a legfontosabb ipari központok köré összpontosult, Magyarországon ez Budapestet jelentette főleg. Viszont időre volt szükség, amíg a rendszer a riasztás után működni kezdett. Az időt a figyelő- és riasztóőrsök hármas gyűrűje biztosította. Az országhatárok és a főváros közötti távolságot ennek ellenére meg lehetett tenni észrevétlenül. Ezt szovjet bombázók 1941 szeptemberében be is bizonyították. Az 1941-es év után túlzott optimizmust vélek felfedezni a légvédelemmel kapcsolatban. Nem a katonai, hanem a polgári oldalán. A hadsereg tanult Budapest bombázásából, mert a hibát ők követték el azzal, hogy csökkentették a készségi szintet. A települések azonban 1942–43-ban nem nagyon fordítottak erre figyelmet és nem vonták le a tanulságokat. A polgári közigazgatás utasításait alig vagy egyáltalán nem hajtották végre. Mentségükre legyen mondván, hogy más utasításokat is lassan és többszöri sürgetés után tartottak be. Egyes településeknek még 1944-ben sem volt kidolgozott tervük egy légitámadás következményeinek elhárítására.

Kutatásom egyik fő eredményének tartom, hogy sikerült a helyi levéltári akták között a témát érintő fontos iratokat felkutatnom. Sajnálatos, hogy az 1944-es év második felének légvédelmi irataiból csak kevés maradt fent. Eddigi forrásaim alapján a légvédelmi tűzéréség java Budapestet védte, Kárpátalján csak a fontosabb ipari és közlekedési központok kaptak ilyen védelmet. Az itt lévő egységek fő feladata az ország központi régióinak időben való riasztása volt. A Szovjetunióval való háború egyre nagyobb terheket rakott erre a fegyvernemre. A hatalmas erőfölényben lévő szövetséges légierők ellen az 1930-as évek rendszere nem bírta a küzdelmet. Magyarország mindent megtett légtere védelmében. Kárpátalja fontos szerepet játszott ebben, de az erőforrások szűkösen bizonyultak. A megoldást a rádiólokátorok jelentették volna. A korszerű radarok csak a háború végén jelentek meg Magyarországon, Kárpátaljára sajnos egy sem jutott belőlük.

Helynévjegyzék

Magyar név	Mai elnevezés
Aknaszlatina	Солотвино
Bátyú	Батіве
Bene	Бене
Beregszász	Берегове
Csap	Чон
Kassa	Košice
Kelecsény	Келечин
Királyháza	Королеве
Kisszolyva	Скотарське
Munkács	Мукачеве
Nagy- és Kisdobrony	Велика і Мала Добронь
Nagyberezna	Великий Березний
Nagyszőlős	Виноградів
Rahó	Рахів
Tiszaújlak	Вилок
Ungvár	Ужгород
Volóc	Воловець

MELLÉKLETEK

I. Melléklet

H.M. 25.000./eln. 1/a. – 1941. számhoz:

3. számú melléklet:

(Csatolando a 40.400./eln. 1/a. – 1940. sz. rendelethez mint 6./a. sz. melléklet. :)

A m.kir. 1-13. honvéd kerületi légvédelmi központ szervezési és állománytáblázata. ①

Folyószám	Megnevezés	Egy				
	állománycsapat	beosztás	fégyver. nem. stb.	rangosztály, rendfokozat	ken. lgv. közp. összesen	
1.	2.	3.	4.	5.	6.	
2.	hízt	kat. áll. hízt	ken. lgv. közp. pk.	hín	VI.-X.	
3.	ht.	szakszolg.	hín m.	all. dg. - örm.	1	
4.	legénység	csap.	beosztott	hín	őrm., szkv.	2
5.		szak-szolg.	hín m.		tíz, őrv	1
6.		csap.	beosztott		rendf. nélküli	5 ②
7.		szak-szolg.	hín m.			
8.		csap.	beosztott			
9.	Jármű	10 szgk. (10)				1

Megjegyzés: ① A ken. lgv. központok állomáshelyei:

1. Budapest,

2. Komárom,

3. Veszprém,

4. Kapasvár,

5. Kiskunfélegyháza,

6. Szolnok,

7. Miskolc,

8. Gyeregyháza,

9. Munkács,

10. Máramarossziget,

11. Zilah,

12. Szászrégen,

13. Csíkszereda

② Csak 1 fő

gk. vezető

5

Megjegyzés: ① A ken. lgv. központok állomáshelyei:

1. Budapest;

2. Komárom;

3. Veszprém;

4. Kaposvár;

5. Kiskunfélegyháza;

6. Szolnok;

7. Miskolc;

8. Gyíregyháza;

9. Munkács;

10. Máramarossziget;

11. Zilah;

12. Szászrégen;

13. Csíkszereda

② Csabai fő

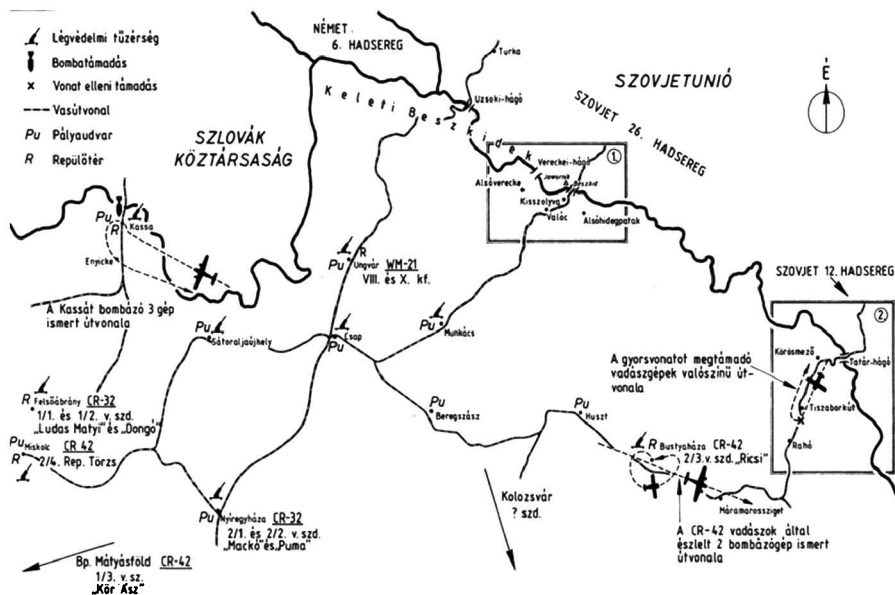
gk. vezető

5

Forrás: HL, VKF 1. oszt. HM. Eln. 1/a. – 1941. 25 000. sz.

Digitized by Google

Az 1941. június 25-26-i légi helyzet Északkelet-Magyarországon

Forrás: Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború, i. m. 61. p.

László BOROS

The build-up and development of the Hungarian Air Defence System of Transcarpathia (1938–1944)

Development of air defence in Hungary took place in the 1920's. In 1938, after the First Vienna Award the existing system had to be modified several times. Areas of the northern and north-eastern air defence districts increased. Southern Transcarpathia became the part of the air defence zone VIII. In 1939 another reorganization took place. The whole territory of Transcarpathia was attached to the air defence zone VIII. The system reached its final territorial distribution in 1940. The area of the present-day Transcarpathia was shared by four districts (VIII, IX, X and XI). The lack of financial resources and equipments were the largest obstacles of their functioning. Members of the Levente Youth Organisation as well as scouts were employed to help the small number of qualified operators in their work. In 1944, Transcarpathia became operational area. Despite previous developments, they were powerless against the mighty Soviet air dominance. To sum up, Hungary did everything to ensure the protection of its airspace as far as possible.

Kárpátalja szovjetizálásának hatása a magyar kisebbség identitására (1944–1953)*

Kárpátalja társadalmi és gazdasági életében a szovjet érdekszférába kerülés 1944 őszén egyet jelentett egy mindent átfogó rendszerváltással. A kutatás arra tesz kísérletet, hogy megvizsgálja e rendszerváltás hatását a Kárpátalján élő magyar kisebbség identitástudatára. Kárpátalja integrálása a szovjet tömbbe korábban már jól bevált forgatókönyv szerint zajlott. Ehhez jelentős segítséget nyújtottak a Szovjetuniónak a más kisebbségekkel kapcsolatban korábban szerzett „integrációs” tapasztalatai. A foganatosított intézkedések: a terület megszállása; a hatalmi legitimáció; a helyi pártvezetők, párttitkárok félreállítása; a magyar és a német etnikummal szembeni represszió; kollektivizálás stb.

A terület megszállása

A régiót már 1944. április 1-jétől hadműveleti területté nyilvánították, amely már magában egy sajátos negatív érzelmi állapotot idézett elő a helyi lakosság körében. A háború nehézségei, a frontról érkező információk a fizikai megsemmisülés képét vizionáltak. A megszállást egyfajta legitimációs tevékenység követte. A formálódó kommunista hatalom tendenciózusosan nekilátott a negatív töltetű kulák, imperialista, magyar bérencek, fogalmak elültetéséhez a társadalmi közfelfogásban.

Általános jellemzője az államszocializmus kiépülésének, hogy mindent átható változással – forradalommal, vagy Kelet-Európa esetében – háborús verességgel jött létre. Az emberek életviszonyainak, az adott közösség társadalmi helyének, a szociális struktúrában betöltött szerepének az átértékelése adja a helyzet kulcsát.¹ A negatív helyzetértékelést ugyancsak befolyásolta egyfajta trianoni „déljávú”. Az identitástudat számára ez jelentős negatív töltést adott. Az újabb elcsatolás a Trianon utáni érzést elevenítette fel és a nem-

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Molnár D. Erzsébet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász).

¹ Balázs Sándor: Identitástudatunk zavarai. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1995. 23. p.

zeti hovatartozás érzését, az anyaországhoz való kötődést egyfajta bizonytalanság érzésévé transzformálta.

A katonai megszállás értékelését az 1939–1944 között kifejtett kommunista ellenes propaganda is befolyásolta. Az illegálisan működő kommunista szervezetek tevékenységét ellensúlyozandó a magyar kormány azokat a személyeket használta fel, akik 1940–1942 között Kárpátaljáról átszöktek a Szovjetunióba. Egy részüket a szovjet határőrök visszatoloncolták Kárpátaljára, majd a magyar belügyi szervek közreműködésével eljutottak a helyi falvak iskoláiba, ahol beszámoltak a Szovjetunióban szerzett „élményeikről”.² Ezeken az „ismeretterjesztő” körutakon kívül a magyar belügyi szervek betiltották minden kommunista tartalmú röplap, karikatúra terjesztését. Tevékenységük elsősorban röplapkészítésre és -terjesztésre, agitációs és propaganda feladatok ellátására irányult, s elsősorban a hegyvidéki (szláv nyelvű) területeken volt sikeres. Ezzel tulajdonképpen jelentős mértékben megnehezítették az 1943-tól Kárpátalján tevékenykedő szovjet partizánok tevékenységét is. Az utóbbiak „hatékonsága” akkor növekedett meg jelentősen, amikor a Magyarországi Munkáspárt Külföldi Bizottságának közreműködésével speciális kiképzőtáborokban, célirányosan ideológiai tevékenységre magyar nemzetiségű partizánegységeket képeztek ki és vetettek be Kárpátalja magyar községeiben.³

A katonai térfoglalás nyomán a 4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezése a kárpátaljai németeket és a magyar nemzetiségű hadköteles férfi lakosokat elhurcolták. A magyarság számbeli csökkenésében annak is szerepe volt, hogy ezután nem merték megvallani nemzetiségüket. A frusztrációt jelentős mértékben erősítették a pártsajtóban súlykolt negatív sztereotípiák („magyar rabszolgatartó uralom”,⁴ „a földbirtokos osztály ezeréves átkos uralma”⁵). Ezeket a negatív sztereotípiákat a helyi magyar lakosok a sajtótermékek olvasgatása során magukra vetítették. Szürke szemlélőjévé vált a helyi magyar közösség a környezetében végbemenő folyamatoknak. Emiatt a kisebbségi létformában élő személyek önkifejezése, cselekvése megbénult, mert a pártsajtóban a tapasztalataiktól eltérő víziók, utópiák és állapotok

² Botlik József: Hármaskereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997). Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 1997. 261–262. p.

³ Hadtörténelmi Levéltár. VIII. 134. A 165. sz. juzzsai (talicai) antifasiszta iskola története 1943–1945. 20–23. p.

⁴ Akik régen képviselték a mi népünket. In: Vörös Zászló. 1947. 6. (119.) szám. 2.

⁵ A hatalmas szovjet nép hatalmas hadserege. In: Vörös Zászló. 1947. 18. (131.) szám. 1.

A szovjet Kárpátontulon

A szovjet Kárpátontulon. In: Kárpáti Igaz Szó. 232. szám. 1951. október 2.

uralkodtak a korabeli kárpátaljai társadalomban, amelyeket a kommunista hatalom skizofrén módon még ráadásul demokratikusnak aposztrofált.

Szovjet állami propaganda

Kárpátalja lakosságát történelmének szinte minden időszakában szegény népesség alkotta. A világpolitikai változások és azok helyi hatásai következtében nem tudott kialakulni szilárdan a polgári ala-

pokon nyugvó társadalmi berendezkedés. Az elszegényedett, alacsonyabb társadalmi rétegekben az identitástudat leginkább érzelmi formában létezik.⁶ Ezt használta ki a kommunista hatalom is, mindent átható propaganda-tevékenységével. Már a háború közepette megkezdődött az ideológiai munka a kárpátaljai magyarság körében. Ezt a Vörös Hadsereg speciális, kifejezetten erre a célra kiképzett Politikai Hivatala végezte. A Hivatal agitátorai a fronttal együtt haladtak s mikor egy települést a Vörös Hadsereg megszállt, ott azonnal megszervezték a politikai tartalmú előadásait a kolhozosításról, a Szovjetunió Alkotmányáról, és a Vörös Hadsereg keresztény küldetéséről Európában. Az előadásos agitációs módszert a háború után is használták az ideológiai munkában, azonban hatékonyságban nem vehette fel a versenyt a központilag ellenőrzött, rendszeresen megjelenő pártsajtóval.

A helyi magyar identitástudatra gyakorolt központi propaganda-tevékenység hatásaként a három legfontosabb dolgot emelném ki: a hamis tudat kialakítását, a nemzeti emlékezet korlátozását, a külvilágtól való elszigetelést. Az új állami ünnepek tartalma és célja a központilag szorgalmazott szocializmus építését szolgálta.

Ugyanakkor a hatékonyság növelése érdekében a szovjet állam felhasználta a magyar nyelvűséget is. Egy példa. 1947. szeptember 4-én az Ukrán Kommunista Párt határozatott fogadott el. Arról szólt, hogy a magyar és a román

⁶ Balázs Sándor: Identitástudatunk, i. m. 85. p.

lakosság körében fokozni kell a tömegpolitikai munkát. Ennek értelmében kötelezték a kárpáti körzet járási pártbizottságait, hogy magyar nyelven rendszeresen rendezzenek magyar nyelvű politikai, tudományos és irodalmi előadásokat. Kezdeményezte az Ukrán Kommunista Párt e határozatban, hogy 1947. szeptember 10-től október 1-jéig propagandisták részére szemináriumok rendezését. Kötelezte továbbá a körzet kultúrfelvilágosító osztályát arra, hogy az olvasótermekben, kultúrházakban, klubokban rendezzenek olvasóesteket a magyar munkásöntudat érdekében magyar nyelven. Ezeken az olvasóesteken a szovjet írók és költők alkotásait fordították le a politikai agitátorok magyar nyelvre. Az Ukrán Kommunista Párt Központi Bizottsága jóváhagyta, hogy a párt agitációs osztálya az ún. agitátor jegyzetfüzetet⁷ 2500 példányban havonta újranyomtassa. Ezen felül az UKP kezdeményezte, hogy Magyarországról Kárpátalja területére magyar nyelven írt szépirodalmi, marxista-leninista és politikai kiadványokat szállítsanak.⁸

A pártvezetői magatartás

A vezetésről alkotott szociálpszichológiai tézis szerint a vezetés célja a mások befolyásolása annak érdekében, hogy valamely problémára közös megoldást találjanak.⁹ Szintén szociálpszichológiai axióma, hogy nem mellékes a befolyásolást vezető személye sem. Van ennek jelentősége a kisebbségi helyzetbe került közösségekben is. Ha az adott pártfunkcionárius iránt nincs meg a kellő bizalom, és az nem rendelkezik kellő tapasztalattal a vezetés területén, akkor

Magyar könyvek városunkban

Egyre gyakrabban érkeznek Moszkvából magyar politikai és szépirodalmi könyvek.

A „Szojuzpecsáty” kioszkjában a következő magyar könyvek szerezhetők be:

Karpiuszkij V. A.: A SzSzKSz társadalmi és állami szervezete. Marx Károly: A gótai program kritikája. Marx Károly: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Végül: A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Alkotmánya. (Alaptörvénye).

Magyar könyvek városunkban. In: Vörös Zászló. 76. szám. 1947. szeptember 17.

⁷ Блокнот Агітатора.

⁸ Новіков М. – Славик О.: Радянське Закарпаття 1946–1958. Документи і матеріали. Видавництво «Карпати», Ужгород, 1985. 81–83. p.

⁹ Csepeli György: Szociálpszichológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 368. p.

pusztán nyers kényszerítésről beszélhetünk.¹⁰ A kárpátaljai magyar kisebbség helyzetének átértékelésében a kinevezett vezetőknek nagy szerep jutott úgy, hogy e személyek kinevezésében a helyi magyarság közvetlenül nem is vett részt. A „vezéregyenéseket” pártszelekcióval választották ki. A megfelelő káder kiválasztásához sok esetben elegendő volt pusztán a pártkönyv megléte, míg a szakmai rátermettség és az iskolázottság hosszú ideig nem tartoztak a figyelembe veendő tényezők közé.¹¹ A párt a hozzá hű személyeket többek között magas fizetéssel emelte ki az átlagemberek közül.

A magyar falvakban a kommunizmust megvalósítani törekvő partfunkcionáriusokat is komoly nyomás, ellenőrzés alatt tartotta a felsőbb vezetés. Szinte mindent beszőtt a besúgók hálózata, amelynek jelentős szerepe volt a kárpátaljai magyar kisebbség napjainkban is tapasztalható megosztottságában. A kolhozelnököket, helyi pártvezetőket a tanács- és kolhozgyűléseken megfigyelték és néha még komoly büntetésben is részesítették a besúgó jelentést készítő javaslatára. A Beregszásztól hét km-re található, közel 100%-ban magyar lakosú Beregdéda község kolhozelnökétől egy besúgó 70 munkanap (két és fél hónap) levonását javasolta a felsőbb vezetésnek, mert a kolhozelnök nem tartja be a kolhoz alapszabályát. A jelentés szerzője ugyanis a kolhozban uralkodó állapotokat a kolhoz vezető elnök mulasztásának tekinti.¹²

Gyakori, hogy a körzeti vagy megyei pártsajtóban az adott helyi vezetők ellen lejárató sajtópropagandát is indított a párt, ezáltal tartva őket nyomás alatt a gyors szovjetizálás érdekében. Egyik eset során a munkácsi körzet pártbizottsága került a pártsajtóban pellengére a mezei munkák elhanyagolása miatt.¹³ Egy másik esetben az Ukrán Kommunista Párt huszti körzetének titkárát rótták meg amiatt, hogy felületesen és pontatlanul tartották meg a pártgyűlést.¹⁴ Néha azért kerültek egyes magyar települések negatív elbírálás alá, mert nem tanúsítottak megfelelő buzgóságot az államkölcson jegyzésében.¹⁵ Néhány esetben a falu vezetője túlteljesítette még a párt elvárásait is. A beregdédai kommunista párttitkár például a 100%-ban magyar lakosú településre

¹⁰ Balázs Zoltán: A politikai közösség. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 70. p.

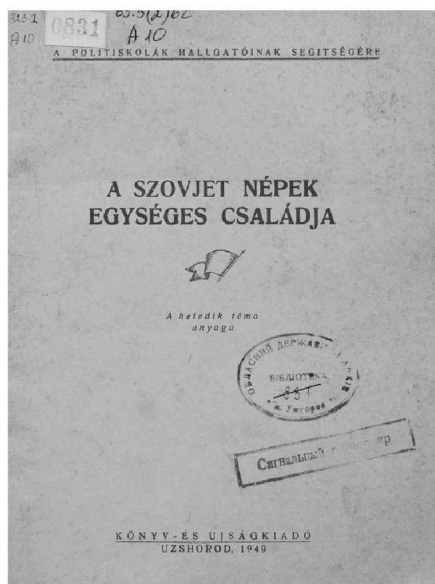
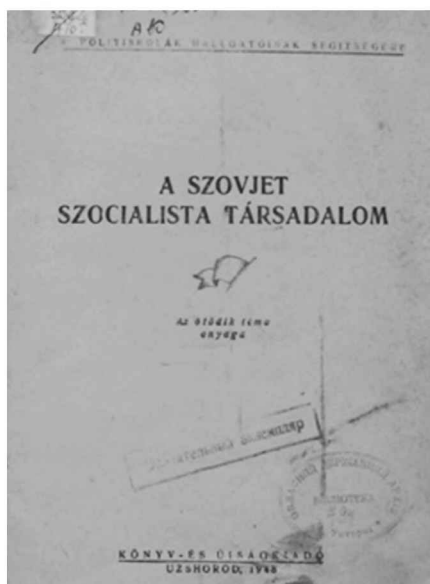
¹¹ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009. Történelem, politikai, kultúra. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010. 219. p.

¹² Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL). Fond P-1156., op. 3., od. zb. 7., 4. p.

¹³ Horecki: Ahol irányítás helyett üléseznek. In: Kárpáti Igaz Szó. 1948. 68. szám. 2.

¹⁴ Kaszilov M.: Amikor a napirendet felülről diktálják... In: Kárpáti Igaz Szó. 1947. 136. szám. 2.

¹⁵ Folyik az államkölcsonjegyzés. In: Vörös Zászló. 1946. 37. (46.) szám. 1.

Két kiadvány címlapja az ungvári Kárpáti Kiadó 1940-es évek végi terméséből.

szláv lakosok betelepítését kéri, mivel a helyi magyarság nem fogékony a szocializmus eszméire.¹⁶

A kolhozosítás hatása

A kényszerítő hatások miatt következtethetünk arra, hogy a magyar falu párttitkára minden módon törekedett egzisztenciáját védeni és – kis hányadtól eltekintve – teljesítette a párt elvárásait. Ennek velejárója volt például az agresszív megnyilvánulás például a kolhozosítás során, a kuláknak nyilvánított személyek lejáratása a nyilvánosság előtt. A kolhozosítás, mint „választható” mezőgazdasági módszer először Kárpátalján a Vörös Hadsereg Politikai Hivatalának agitátorai által végzett propaganda előadásokon kerül szóba 1944 októberében.¹⁷ 1944 előtt Kárpátalja agrárjellegű vidék volt. A paraszti

¹⁶ Körzeti kultúrmunkások gyűlése Beregszászon. In: Vörös Zászló. 1946. 52. (61.) szám. 2.; Jászik József: Dedovo (Déda) a javulás útján. In: Vörös Zászló. 1946. 69. (73.) szám. 2.

¹⁷ Довганич О. – Шекета А. – Делеган М.: Воз'єднання. Збірник архівних документів і матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) про воз'єднання Закарпатської України

gazdálkodás az utolsó maradványa volt a magántulajdonnak a vidéken, amelynek mielőbbi felszámolása az államszocializmus számára egyre égetőbbé vált. A pártfunkcionáriusok kizárólag a kollektív gazdálkodást tartották választható útnak, amelyhez a falusi lakosság anyagi és szellemi fejlődését kötötték központi propagandájukban. A gyors kollektivizálás érdekében minden eszközt felhasználtak: agitációt, káderek betelepítését, igazságtalan adóztatást azokkal szemben, akik nem akarnak belépni a kolhozba. Ennek eredményeként gyorsan növekedett a kolhozok száma: 1946-ban még csak két kolhoz volt Kárpátalján, 1950-ben 532 és rövidesen elérték papíron a 100%-ot.¹⁸

A magyar kisebbség az 1946-tól kezdődő kolhozosítás során olyan eszközöket és vagyont (ló, ökör, ólak, stb.) veszített el, amelyeket több generáció során gyűjtött össze. A kollektivizálást nagymértékben segítette a terror és az állami propaganda miatt fokozódó elszigetelődése a magyar közösségnek, ami miatt nem tudott megszerveződni saját védelme érdekében. Az állami kézben lévő nyomtatott sajtót is hatásos módon használták fel a kolhozosítás során. A gazdasági tőke elvétele a kisebbségi lét felszámolásának egyik lépcsőfoka¹⁹ s egyfajta marginalizálása²⁰ a közösségnek.

A marginalizáció a szociálpszichológiában egyet jelent a közösség asszimilációjával. Ennek az asszimilációs folyamatnak azonban két jól megkülönböztethető típusa különíthető el: beletörődés, lázadás.²¹ A kárpátaljai magyar kisebbség a lehetőségeihez mérten és a maga módján egyfajta lázadó ellenállást tanúsított a kolhozosítás során 1947–1950 között, abban a stádiumban, amikor e gazdálkodási típus bevezetésében semmi ellenmondást nem tűrt meg a kommunista hatalom. Néhány magyar közösség azonban megtalálta annak a módját, hogy kifejezze nemtetszését a kollektív munkával kapcsolatban, így egyes esetekben például tömegesen nem jelentek meg a kiosztott földterület megművelésén.²² Ezeket a jelenségeket a mindenkori hatalom „kapitalista csökevényeknek”, „kulákelemeknek” nevezte a pártsajtó lapjain. Sőt, egyes esetekben kifejezetten a magyar közösséget nevezték a kollektív gazdálkodás útjában álló legfőbb problémának.

з Радянською Україною. Видавництво «Закарпаття», Ужгород, 2000. 93. p.

¹⁸ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009, i. m. 274. p.

¹⁹ Csepeli György: Szociálpszichológia, i. m. 508–509. p.

²⁰ Almássy Ágnes (szerk.): Pszichológiai lexikon. Helikon Kiadó, Szekszárd, 2007. 263. p.

²¹ Balázs Sándor: Identitástudatunk, i. m. 186–187. p.

²² KTÁL. Fond P-1156., op. 3., od. zb. 7., 6–7. p.

1948 elején a berehovói (beregzászi) körzet megtartotta első pártkonferenciáját. Ezen felszólalt Duhanec párttitkár 218 személy előtt. Beszédének egy részlete kitért a berehovói körzetben tapasztalt kolhozosítási problémákra. A berehovói körzetben ugyanis 1948-ban még voltak olyan magyar (például: Beregdéda, Gát) települések, ahol e gazdálkodási típus megszervezése egy helyben állt. Duhanec titkár úr így jellemezte ezt az állapotot a beszédében: „Itt még csak alig harmadik éve építjük a szocializmust és az ellenség – bármilyen formában is – de igyekszik megakadályozni a szocializmus sikeres felépítését, mindenekelőtt a mezőgazdaság kollektivizálását. A szovjet hadsereg által megsemmisített, fasiszta uralom itt frissebb, mélyebb nyomokat hagyott, a kapitalizmus csökevényei nagyobb mértékben befolyásolták itt a szocialista társadalom építését. A másik körülmény pedig az, hogy itt magyar nemzeti-szerű dolgozók élnek, ezért itt nehezebb a propagandamunka feltételei.”²³

A települések e lázadó viselkedésével szemben a területi pártszervezetek lejárató sajtópropagandába kezdtek. „Szavak helyett tettekre van szükség. Nem tűrhető, hogy egyes elvtársak, pártkönyvvel a zsebükben, tétlenül nézik a kulákelemek propagandáját és hogy a kezdeményező csoportok egy helyben topognak, mint Gáton és Dédában.”²⁴

Ezzel a lázadó magatartásával a magyar közösség több eredményt is elért. Először is megcáfolta azt a szociálpszichológiai tézist, hogy a kisebbségi közösség marginalizálása hosszú távon egyenlő a közösség asszimilációjával. Ez a magyar kisebbség esetében nem így történt, hisz a falusi és városi lakosság közül a magyar asszimilálódott a legkevésbé, 1989-ben a magyarok 0,6%-a tartotta anyanyelvének az orosz, míg a 2%-a az ukránt.²⁵

A másik eredménye e magatartásnak, hogy a magyar nyelv használatának új lehetőségeket teremtett. A magyar nyelv használata azonban részlegesnek volt mondható. 1944 után következő években az orosz nyelv fokozatosan privilegizált, kizárólagos helyzetbe került a hivatalos ügyintézésben. Ezzel szemben a kisebbségi nyelvek „egyenlősége” csak a propaganda szintjén valósult meg, vagy például az 1946-os választások során, amikor a szavazócédlák 19%-át magyar nyelven állították ki Kárpátalján.²⁶

²³ Csanádi György: Sorsfordító évek sodrásában. Poliprint, Ungvár, 2004. 200. p.

²⁴ A falu szocialista átalakulásáért. In: Kárpáti Igaz Szó. 1948. 31. szám. 3.

²⁵ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009, i. m. 259. p.

²⁶ Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat Kiadó, Budapest. 2013. 212–235. p.

**A Haza nevében végzett
odaadó munkával erősítjük
a békét**

A Haza nevében végzett odaadó munkával erősítjük a békét. In: Kárpáti Igaz Szó. 233. szám. 1951. október 3.

A magyar nyelvű oktatás helyzete

A oktatásnak a jelentősége a nemzeti identitás szempontjából megkérdőjelezhetetlen. Az oktatással minden kisebbség saját „elitjét”, intelligenciáját neveli ki.

A magyar nyelvű oktatás helyzetében jelentős változások mentek végbe 1944–1953 között. A terület megszállása után az irányítást Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának oktatásügyi bizottsága felelt.²⁷ Az elfogadott dekrétumok kimondták, hogy a tanárok haladéktalanul kezdjék meg az okta-

tást, minden tanintézetben össze kell gyűjteni minden tankönyvet, térképet, illusztrációt, amelyek idegen nyelven íródtak, és nem utolsó sorban el kell távolítani mindazokat a pedagógusokat, akik elárulták a népet és a megszállóknak szolgáltak.²⁸

A magyar nyelvű iskolahálózat e kezdeti intézkedések után jelentős átalakuláson ment át.²⁹ A magyar nyelven folytatott középiskolai képzés lehetősége ebben az időszakban megszűnt. A magyar nyelvű középiskola hiányán kívül az anyanyelvű felsőfokú képzés sem létezett a területen ebben az időszakban.

Sajnos az oktatás színvonalának tényleges fejlődésébe beleszólt a területen tapasztalható jelentős elszegényedés is. 1946–1947 folyamán általánossá vált, hogy az iskolások a családok rossz anyagi helyzete miatt nem tudtak megfelelő lábbelit, ruházatot vásárolni. Ezen a helyzeten kívánt változtatni 1947-ben Dudnik közoktatásügyi miniszter, aki bejelentette, hogy 60 ezer pár

²⁷ Fedinec Csilla: A rendszerváltás Kárpátalja oktatásügyében 1944–1945-ben. In: Pánsíp. 1997. 3. szám. 32. p.

²⁸ Uo.

²⁹ Fedinec Csilla: Fejezetek a kárpátaljai magyar közoktatás történetéből (1938–1991). Nemzetközi Hungarológiai Központ, Budapest, 1999. 54–55. p.

Körzeti kulturmunkások gyűlése Beregszászon

Beregszász és körzetének kulturmunkásai vasárnap délután gyűlést tartottak. A gyűlést Duhaneč elvtárs körzeti párttitkár nyitotta meg, utána Morgenthau elvtárs, a körzeti végrehajtóbizottság elnökhelyettese beszélt az ötéves terv fontosságáról és egész életünkre kiható jelentőségéről. Különösen kiemelte a kultúra ápolásának szükségességét és buzdította a jelenlévőket kulturális intézmények, kulturházak, klubok, olvasótermek, könyvtárak, Vörös Sarkok szervezésére, valamint az iskolaépületek jókarban tartására. Ezután mintegy 14-en jelentkeztek hozzászólásra. Ezek közül volt Dóda község részéről Jaszik elvtárs, aki azzal okolta meg a dádaiak közönyös magatartását mindennel szemben, hogy a községi végrehajtóbizottság nem tölti be hívatását kellőképpen és minden kezdeményezéstől tartózkodik. Szükséges lenne a községi vezetőséget felváltani olyan egyénekké, akik a munkától nem irtóznak és a község javát szolgálják.

Felszólalt még Szocska András, a

kárpátj területi kulturális és felvilágosító-ügyszóltály kiküldötte, aki főbb vonásokban ismertette a kulturális munkát, melyet körzetünkben el kell végezni.

Végül Duhaneč elvtárs kimerítően foglalkozott az ötéves tervben lefelelt kulturális és népfelvilágosító követelmények egész sorozatával. Majd kritizálta a berehovói 2 számú állami téglagyár kulturmunkáját, felémelte, hogy a gyár vezetősége kevés gondot fordít a dolgozók szellemi életének emelésére. Megtörténik az, hogy a falj vilámba helyezett újságok napokig ott függenek anélkül, hogy újakkal cserélnék ki azokat, holott az ottani munkások örömmel olvassák az új példányokat.

A gyűlésen résztvevők elhatározták, hogy az iskolaépületeket a hó 25-ig és a kulturházukat júl. 1-ig teljesen rendbehozva adják át rendeltetésüknek.

A gyűlés Duhaneč elvtárs zárószavaival ért véget.

Mackó.

Mackó: Körzeti kulturmunkások gyűlése Beregszászon.

In: Vörös Zászló. 1946. június 27.

lábbelit utal ki a körzet megsegítésére. Azonban ezeket elsősorban az ukrán iskolák kapták meg. Több magyar településen csak úgy tudtak segíteni ezen az áldatlan állapoton, hogy ruhát és olcsón előállított cipőt osztottak. 1947-es tanév végére a beiskolázottság aránya a magyar lakosság körében igen alacsony volt Kárpátalján.³⁰

³⁰ Uo. 48. p.

Összegzés

A kárpátaljai magyarság identitástudatát az 1944–1953 közötti időszak jelentős mértékben próbára tette. A mindent átfogó szovjetizálás hatásaként a magyar közösség kollektív identitástudata meggyengült, lehetőségei egyre inkább beszűkültek. 1944 végén a terület berendezkedésének szovjet mintára történő átalakítása terrorral kezdődött. A terror hatására fokozatosan eluralkodott a félelem és a frusztráció. Az 1946-tól kezdődő kolhozosítás, amely a több generáció alatt összegyűjtött vagyonától is megfosztotta az amúgy is jelentős mértékben elszegényedett magyar lakosságot, teljessé tette a kétségbeesést és kiszolgáltatottság érzését. A magyar kisebbség Kárpátalján politikailag és gazdaságilag jelentősen marginalizálódott. Mindezek hatására azonban a kárpátaljai magyar közösség nem asszimilálódott, hanem a bezárkózás állapota alakult ki. Az asszimilációs folyamatokat jelentős mértékben hátráltatta, hogy az elhúzódó kolhozosítással összefüggésben a központi hatalom az agitációs és propagandamunkában engedélyezte a magyar falvakban a magyar nyelv részleges használatát.

Gyula KOSZTYÓ

Effects of sovietization on the Hungarian minority's identity in Transcarpathia (1944–1953)

The identity of the Transcarpathian Hungarians had been tried significantly during the period of 1944 and 1953. Deportation of the male population resulted in the state of a constant fear which led to the development of an identity crisis. This fear has quickly altered into a kind of frustration which was mostly reflected at the time of the census in 1946. This frustration was increased even more by the measures of sovietizations. The feeling of despair and vulnerability was completed by the kolkhozation started in 1946. The already impoverished Hungarian population got even more deprived of its property collected hardly through many generations. People from the Hungarian villages could get no legal remedy to their problems from local leaders during the times of collectivization since almost all of them had been selected by the Communist Party. This situation resulted in distrust towards the soviet leaders. As a result the Hungarian minority in Transcarpathia significantly marginalized both politically and economically but we could never talk about assimilation among the Hungarian community. This situation caused a state of isolation. The process of assimilation was significantly hindered by the dragged out kolkhozation during which the central powers allowed the partial usage of the Hungarian language in all kinds of agitation and propaganda works. As a result of sovietization all areas of the open spaces grew narrow as to the Hungarian community.

Kényszerasszimiláció és önvédelem Reszlovakizáció a Losonci járásban (1946–1949)*

Németország még harcban állt, amikor 1945. április 4-én Kassán kihirdették az új csehszlovák állam kormányának programját. Az új program a nemzetállami eszme jegyében fogant, egyben – a Szovjetunió támogatásában bízva – előrevetítette a kisebbségek retorzióját. A dokumentum a német és a magyar kisebbséget kollektív alapon az állam szétverésével vádolta, és nem megbízható lakossággként definiálta. A potsdami konferencián a három nagyhatalom eldöntötte a németek egyoldalú kitelepítését, ám Prága nem kapta meg az engedélyt, hogy ezt az eljárást a kisebbségi magyarokra is érvényesíthessék. A csehszlovák kormányzat így saját belső erejére és kreativitására támaszkodott. A belső telepítések, az állampolgárság megvonása, a fasiszmissal vádolt magyarok ezreinek pere és a lakosságcsere mellett a szlovák Belügyi Megbízotti Hivatal 1946. június 17-én meghirdette az ún. részlovakizációt. A csehszlovák döntéshozók kijelölték a részlovakizáció célterületeit: Kassa, Losonc, Léva, Verebély, Ógyalla, Újvár, Vágselye és környékük. Az akció súlypontja az első bécsi döntés által Magyarországnak juttatott déli járásokra tolódott. „A határ menti területeket a legmegbízhatóbb elemekkel kell betelepíteni. A magyar etnikumot ezért onnan el kell mozdítani.”¹

Ennek a témának ma gazdag szakirodalma van, mindenekelőtt Vadkerty Katalin,² Štefan Šutaj³ és mások kutatómunkájának köszönhetően viszonylag jól feldolgozott. Kevésbé érvényes ugyanakkor ez a megállapítás az esemény regionális, járási vonatkozásaira, amelyek nagyrészt a mai napig feltáratlanok. Tanulmányomban a Losonci járás tekintetében igyekszem pótolni ezt

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Popély Árpád, Selye János Egyetem (Komárom).

¹ Štátný Archív – Bratislava (ŠA-B), Reslovakizačná komisia, 52. doboz (Podklady k reslovakizácii – A részlovakizáció alapjai), 1–14.

² Vadkerty Katalin: A részlovakizáció. Kalligram kiadó, Pozsony 1993. 214 p.

³ Šutaj, Štefan: Reslovakizácia (zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. Svetovej vojne). Spoločenskovedný ústav SAV, Košice, 1991. 67 p.

a hiányt. Ehhez a szakirodalom mellett elsősorban levéltári forrásokat és oral history interjúkat használtam fel.

Reszlovakizáció a Losonci járásban

A történeti Nógrád vármegye területén elhelyezkedő Losonci járás etnikai arculatát – csak úgy, mint a többi magyarlakta járásban – már az első Csehszlovák Köztársaság idején is belső telepítésekkel próbálták fellazítani. Sőt, „a nógrádi telepítési tömb a felső-csallóközi és a Vág menti kolóniacsoport után a harmadik legerősebb telepítési csoportot [...] jelentette, amelyekbe többnyire közepes nagyságú kolóniák tartoztak”.⁴ Összesen 12 kolónia létesült, melyből három ma már önálló falu a járásban.⁵ Ezek a telepítések egyrészt a létfontosságú államvasutat és a határt védték, másrészt fellazították a Losonc és Fülek közötti magyar etnikai területet. A telepéseknek nyitott, jól menedzselt és ingyen tankönyvekkel kecsegtető új „1927-es” szlovák tan nyelvű iskolák pedig megnyitották a helyi lakosság számára is az asszimilációs lehetőséget.

A részlovakizációs előkészületek során az 1930. évi csehszlovák népszámlálást tekintették alapnak. E szerint a Losonci járásnak 77 359 lakosa volt, melynek 53 240 lakosa „csehszlovák”, míg 18 586 lakosa magyar nemzetiségű. Ez a népszámlálás nem tért ki az anyanyelvre, csupán a számos támadható felületet mutató, sokkal nehezebben megragadható nemzetiségre kérdezett rá, az adatok az alábbi, szerző által készített *1. térképen* szemléltetve láthatók.

A részlovakizációs előkészületeknél és a kérvények elbírálásánál odafigyeltek a vallási adatokra is.⁶ Százalékra vetítve ez 24,03%-nyi magyarságot jelent. A magyarok által lakott települések a járás déli, Magyarországgal határos sávjában terültek el, összefüggő területet alkotva. A harminc magyarok által is lakott településen folyt jelentősebb mértékben a részlovakizációs agitáció. Mindezt természetesen megelőzték Anton Granatier részlovakizációs főkomisszár

⁴ Simon Attila: Telepesek és telepesfalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között. Fórum Kisebbségkutató Intézet Somorja, 2009. 181. p.

⁵ Négy állami (Bozita, Törincs, Losonc, Szoliszkópuszta) és nyolc magánkolónia (Telkipuszta, Kisromhánypuszta, Sátorospuszta, Bükkrétpuszta, Ragyolc, Csőrepuszta, Vilke, Fülek) kb. 3500 hektár területtel és 250 letelepült családdal.

⁶ Különös odafigyeléssel vizsgálták például a református részlovakizálókat, a korban „divatos” anakronista elmélet szerint ugyanis aki katolikus – az szlovák, aki magyar – az református.

1. térkép

részletes elemzései és számításai, amelyeket egész Szlovákiára vonatkozólag elkészített. Nemcsak sorba vette az 1880-tól az összes népszámlálás (az 1941-es magyart kivéve) adatait járásról járásra, hanem a legtöbb kérdéses településre

nézve utánanézett azok korábbi etnikai múltjának is.⁷ Bár kevésbé volt elfogultan, irataiban, jegyzeteiben folyamatosan hangsúlyozza, hogy ezek az adatok csupán becslések, mégis elegendőnek tartotta a részlovakizáció kiindulópontjának. A Losonci járás 75 települését a következő kategóriákba sorolta:⁸

- magyar falvak: Béna, Bolgárom, Ipolygalsa, Jelsőc, Kalonda, Fülekkovácsi, Miksi, Múlyadka, Ipolynyitra, Pinc, Füleksávoly (11 falu);
- szlovák falvak (47 falu);⁹
- vegyes lakosságú falvak, melyekben a szlovákok aránya a 1930. évi népszámlálás szerint több mint 50%: Perse (53,2%), Fülekpilis (54,7%), Losonc (59,9%), Kétkeresztúr (73,0%);
- vegyes lakosságú falvak, melyekben a szlovákok aránya 20 és 50% közötti: Vilke (27,6%), Ragyolc (44,0%), Mucsény (21,2%), Fülekkelecsény (34,7%), Csákányháza (21,3%), Fülel (28,8%);
- vegyes lakosságú falvak, melyekben a szlovákok aránya kevesebb mint 20%: Törinc, Terbeléd, Rapp, Nagydaróc, Panyidaróc, Bolyk, Fülekpüspöki.

Egyes falvakhoz kommentárt is fűzött: „Már a neve is szlovák eredetére vall. A vezetéknevek többsége is szlovák.” (Vilke); „Már Šafárik is szlovák falunak könyvelte el. Majdnem az összes vezetéknev szlovák.” (Ragyolc). Ehhez hasonló érveket sorol még fel Csákányháza, Bolyk, Panyidaróc és Fülekpüspöki esetében is, másutt, Törinccsel kapcsolatban cseh kálvinistákról, Rapp esetében pedig „Zvolenskej” nevezetű területről – valószínűleg Zólyom vármegyére gondolt – idetelepülteknek titulálja az itt élők mintegy felét. „Istennek hála, hogy bizonyítékaink vannak a lakosok elmagyarosítására” – írja Panyidaróc esetében, Korabinszky és Vályi adataira támaszkodva.¹⁰

⁷ ŠA-B, Anton Granatier, 5. doboz (Anton Granatier: Štatistické a demografické podklady k reslovakizácii – Anton Granatier: Statisztikai és demográfiai kiindulópont a részlovakizációhoz, 1945–1947).

⁸ Uo.

⁹ Ábelová, Breznička, České Brezovo, Budiná, Bystrička, Cinobaňa, Divín, Dobroč, Halič, Stará Halič, Hrachovo, Hradište, Kalinovo, Kotmanová, Krná, Slaná Lehota, Lehôtka, Lentvora, Lovinobaňa, Luboreč, Lupoč, Madačka, Málinec, Mašková, Mládzo, Mýtná, Nedelište, Opatová, Ozdín, Píla, Podkriván, Podrečany, Polichno, Poltár, Praha, Rovňany, Ružiná, Točnica, Tomášovse, Tuhár, Turíčky, Uderiná, Uhorské, Velká Ves, Vidiná, Geregova Vieska, Zelené.

¹⁰ ŠA-B, Anton Granatier, 5. doboz (Anton Granatier: Štatistické a demografické podklady k reslovakizácii – Anton Granatier: Statisztikai és demográfiai kiindulópont a részlovakizációhoz, 1945–1947). J. M. Korabinszky 18. században élt statisztikai kartográfus,

A névelemzés módszereit alkalmazó szakemberek is elismerik, „az egyértelmű, hogy az egyén identitása pusztán név alapján nem azonosítható be.”¹¹ Az identitás megállapítására a mai, saját bevallású nemzetiségi statisztikák is támadhatóak. A korábbi évszázadokban, az összeírók által felvett adatok mellett a vallás határozottan identitásképzőbb szerepű volt, mint a szinte teljesen mellékes „mondokolt nyelv”.¹² Ebből indult ki Anton Granatier is, amikor csoportosította a falvakat aszerint, hogy mely településről a lakosság hány százalékát kellene kitelepíteni, illetve áttelepíteni, és a maradékból hány főt reszlovakizálni. Javasata szerint az 1930. évi népszámlálás által kimutatott 18 586 magyarból 13 111-et szükséges áttelepítenie, a maradék 5 475-öt pedig reszlovakizálná.¹³ A 13 111 főt a magyar és a kevert falvak lakossága adná össze: Perse, Fülekpilis, Fülekkelecsény, Törincs, Nagyardóc, Panyidaróc és Fülekpüspöki lakosságának felét, Ragyolc, Mucsény, Terbeléd és Bolyk lakosságának 60%-át, Kétkeresztúr, Csákányháza és Rapp lakosságának 70%-át, Vilke lakosságának pedig 80%-át telepítené át.¹⁴

A reszlovakizáció első hulláma után, Anton Granatier – akkor már a reszlovakizációs kérvények számának ismeretében – újból véleményezte a járás(ok) és közöttük a Losoncra vonatkozó helyzetet. „Losoncon a 26 magyar vagy magyar–szlovák faluból csak 16-ban kielégítőek az eredmények, kevésbé kielégítőek 6 községben, mégpedig Múlyadka, Galsa, Ipolynyitra, Nagyardóc, Bolyk, Pinc, illetve teljesen elégtelen 3 községben, Bénán, Sávolyban és Bolgáromban.”¹⁵ Ennek függvényében „legjobb tudása és lelkiismerete szerint javasolja”, hogy a reszlovakizációs agitálást jóakarátúan folytassák azokban a községekben, ahol az eredmények kielégítőek, de a hangsúlyt helyezték a nevezett hat településre. Az utolsó három községben viszont csak azokat javasolja

honismereti kutató, valamint Vályi András 18. századi pedagógus és statisztikus leírói munkáira támaszkodik.

¹¹ Demeter Gábor – Bagdi Róbert et. al.: Migráció és asszimiláció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban (1715–1992). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2007. 5. p.

¹² Uo.

¹³ ŠA-B, Anton Granatier, 5. doboz (Statisztikai és demográfiai kiindulópont a reszlovakizációhoz, Losonci járás, Pozsony, 1946).

¹⁴ Uo.

¹⁵ ŠA-B, Reslovakizačná komisia, 52. doboz (Anton Granatier, predseda slovenskej ligy k ústrednej reslovakizačnej komisii – Anton Granatier, a Szlovák Liga vezetője a reszlovakizációs bizottságnak, 1947. aug. 8.).

reszlovakizálni, akik 1930-ban szlováknak vallották magukat.¹⁶ Ebből is nyilvánvaló, hogy a járási bizottságok, akik felügyelték a részlovakizációs propagandát, nyilvánvalóan eltérően léptek fel az egyes települések esetében, mint másokéban. Különös figyelmet szenteltek Losonc városának, amely az egész térség „sarok köve” volt, és „be kellett biztosítani északról, délről és nyugatról a szlovák hátteret”.¹⁷ Tehát a már említett hat falu az, amely Losonc magyar háttereként is szolgált, illetve ezen falvak lakói látják el Losonc városát, éppen ezért hangsúlyozta a nagyobb agitálást.¹⁸ Nem mellesleg ezekben a falvakban folyt a legerősebb ellenpropaganda a térségben.¹⁹ Anton Granatier úgy fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy „sajnos pont ebben a térségben csalódtunk a részlovakizációban, és nem tudni miért.”²⁰ Ezt a tényt országosan is elismerik a *Náš Národ* című lapban is, ahol a részlovakizáltak és a Magyarországról visszatelepültek vagyoni jellegű vitáiról is szó esik, és azokról az egyénekről, „akik csak papíron szlovákok, és érzéseik még Budapesttel hozhatók összhangba [...] az ilyen elemek nem hogy hasznára volnának, de inkább destruktívan hatnak a déli környékre.”²¹

Emellett Anton Granatier tanúbizonyságot tett arról is, hogy Losonc városában nagyon liberálisan kell elbírálni a részlovakizációs kérvényeket. Ami pedig Losonc „határvédelmét” illeti, Törincsré és Kalondára is „jobban agitálni kellene”.²² A pontos számokat elemezve bosszúsán fejezi ki csalódását, hogy a részlovakizáltak jó része 1930-ban szlováknak vallotta magát, így a valóban „rexelők” csupán töredéke az itt lévő magyarságnak.²³ Itt is látható, hogy mikrorégióként máshogy értelmezték a vitatott hovatartozású, valójában kettős vagy többes identitással rendelkezőket. Ott, ahol a részlovakizációs döntéshozók szerint a megfelelő, eredeti szlovák környezet még

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Múlyadka, Ipolygalsa, Ipolynyitra, Nagydaróc, Bolyk, Pinc.

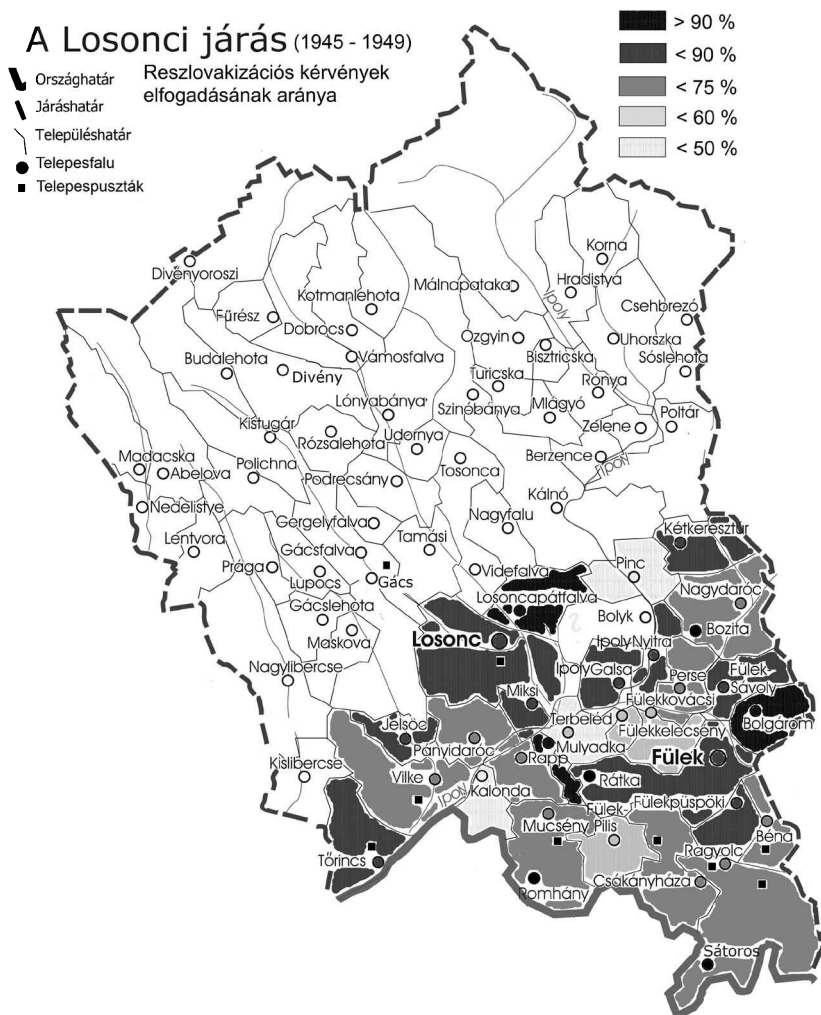
¹⁹ Bolyk, Ipolygalsa. Lásd Vadkerty Katalin: A részlovakizáció, i. m. 57. p. 1946. június 28. Szatnai Rezső a budapesti *Szabad Szóban* Kiáltvány a világhoz c. írásában tiltakozik a részlovakizáció ellen.; 1946. július 3. A budapesti (baloldali kommunista) *Szabad Nép* Igazságot a szlovákiai magyaroknak c. vezércikkében tiltakozik a részlovakizáció ellen.

²⁰ ŠA-B, Reslovakizačná komisia, 52. doboz (Anton Granatier, predseda slovenskej ligy k ústrednej reslovakiačnej komisii – Anton Granatier, a Szlovák Liga vezetője a részlovakizációs bizottságnak, 1947. aug. 8.).

²¹ Presídlenci a reslovakizanti [Áttelepültek és részlovakizáltak]. In: *Náš Národ*. 1947. okt. 5. 3.

²² Uo. Valószínűleg a magyar elemmel szembeni védelemre gondolhatott.

²³ Interjúalanyaim így is nevezték a részlovakizálókat.

2. térkép

ügymond elbírta a részlovakizált magyarságot, ott engedték, ahol viszont nem volt jelentős háttérük, ott a már legalább 1930-ban államhűsége hajlandó elemeket szerették volna visszatéríteni. A részlovakizációs kérvények elfogadása – összességében – ennek megfelelően településenként arányta-

lanul történt. Óvatosabban fogadták el a magyar határ menti településekről érkező kérvényeket, és sokkal pozitívabban bírálták el a Losonc és közvetlen környékének kérelmeit, és hasonló elbírálásban részesült Fülek városa és környező falvai. Az elfogadások tervszerűsége jól látható a 2. térképen.

Ami Losonc városát illeti, valóban kulcsfontosságú település, hiszen tőle északra csak Zólyom, keletre Rimaszombat, nyugatra viszont egészen Léváig nem találhatunk hasonló súlyponttal rendelkező várost.²⁴ A *Náš Národ* c. hetilap, a Szlovák Liga propaganda szócsöve is kitüntetett figyelmet szentelt Nógrádnak és a városnak, itt tartották a Szlovák Liga XVI. össz-szlovákiai kongresszusát is.²⁵ A részlovakizáció második hulláma a járáson belül jelentkezők számát csupán 19%-kal gyarapította.²⁶ „A propagátorok most is panaszkodtak, hogy a felkeresettek »értetlenül« hallgatták őket [...] s többen kijelentették, magyarok voltunk és azok is maradunk.”²⁷ Losoncon a második hullám viszonylagos eredménytelenségét a szlovák nyelv erőletett liturgikus nyelvvé tételében látták, melyről később a *Mi nemzetünk* c. ultranacionalista hetilap nagy örömmel be is számol.²⁸

A részlovakizáció az emberi emlékezetben

A statisztikai adatok nem hozzák közelebb azt a személyességet, az emberi érzelmi válságot, amit ebben az esetben az interjúalanyok segítségével meg tapasztalhatunk. Összesen hat darab interjút készítettem, az interjúalanyok mind füleki, vagy környékbeli illetőségűek. Egy kivételével mindnyájan az

²⁴ Losoncon volt bejegyezve a Szlovák Liga 147. számú egyesülete Branislav Viest vezetésével. Az egyesület legfőbb céljának „a tőle eltávolodott lelkek átnevelését” tartotta, és minden lehetséges eszközzel támogatták a részlovakizációt és a szlovák kultúra térnyerését. Branislav Viest: 147. sbor v minulosti a prítomnosti [A 147. számú egyesület múltja és jelene] In: *Náš Národ* (č. 6.) 1947. okt. 5.

²⁵ *Náš Národ* (č. 6.) 1947. évi 6. számában foglalkozik Losonc városával és annak környékével (megjelent 1947. okt. 5.).

²⁶ 19 073 az első hullámban, összesen pedig 22 706 fő.

²⁷ Vadkerty Katalin: A részlovakizáció, i. m. 106. p.

²⁸ *Náš Národ* (Ročník II.) č. 8–9 számában közölnek egy-egy cikket Losonc városának hitéletéről (megjelent 1948. feb.).

1920-as években születtek, és V. F. kivételével munkás vagy paraszt családból származnak.²⁹

A Losonci járásban 22 076 reszlovakizációs kérelem született – az 1930-as csehszlovák népszámlálás 18 586, az 1941-es magyar pedig 33 523 magyart talált a járásban –, azonban interjúalanyaim közül csupán egy beszélt az reszlovakizáció elfogadásáról, *„de nagyon sok hajlamos volt arra, hogy no aláírja a papírt, minden és hogy maradjon a munkahelyén”*.³⁰ Úgy vélem, nagyon kicsi az esélye annak, hogy a reszlovakizációt elutasító személyek közül úgy-mond rátaláltam azokra, akik azt pont elutasították.³¹

A két eltérő népszámlálásból adódó nagyarányú statisztikai különbség egyébként rámutat a 20. századi népszámlálások anyanyelvi, nemzetiségi adatfelvételeinek különbségeire, és a hatalmas arányú kettős identitású népes-ségre, akik közel 60%-át tették ki a magukat „stabilan” magyarnak vallóknak. Ezt illusztrálja a 3. térkép községenkénti bontásban.³²

A reszlovakizációról a lakosság tudott, sokat beszélt róla, és aki vállalta, az szégyellte. *„Ki fogja azt elmondani, hogy magyar létire, hogy no én reszlovakizáltam, fogja hangoztatni? [...] Egymás közt azt mondtuk, hogy eladta a nemzetiségét.”*³³ Szégyelltek *„főleg az állami alkalmazottak, féltették a munkájukat, azért rexeltek”*.³⁴ A jogfosztottság éveiben *„ez egy olyan téma volt, hogy arról nem lehetett nem beszélni, mert mindenkinek, [...] az otthona, a hazája volt a probléma, hogy ha reszlovakizál, avagy itt marad, ha nem reszlovakizál, akkor meg kitelepítenek, [...] mindenki titkolta azt, hogy ő milyen reszlovakizált, vagy nem reszlovakizált”*.³⁵ Az összes általam megkérdezett személy hasonlóan vélekedett, az az egy személy pedig, aki nyíltan beszélt annak elfogadásáról, nehezen nyílt meg, közelebb hajolt és láthatóan zavarban volt: *„Hát meg volt félemlítve mindenki, nem mert senki semmit csinálni, mindenki félt hogy rá kerül*

²⁹ Az interjúalanyok kifejezetten kérték, hogy teljes nevük ne szerepeljen. Az interjúk hanghordozón és legépelt változatban a szerző tulajdonában vannak.

³⁰ A. P., sz. 1927, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. április.

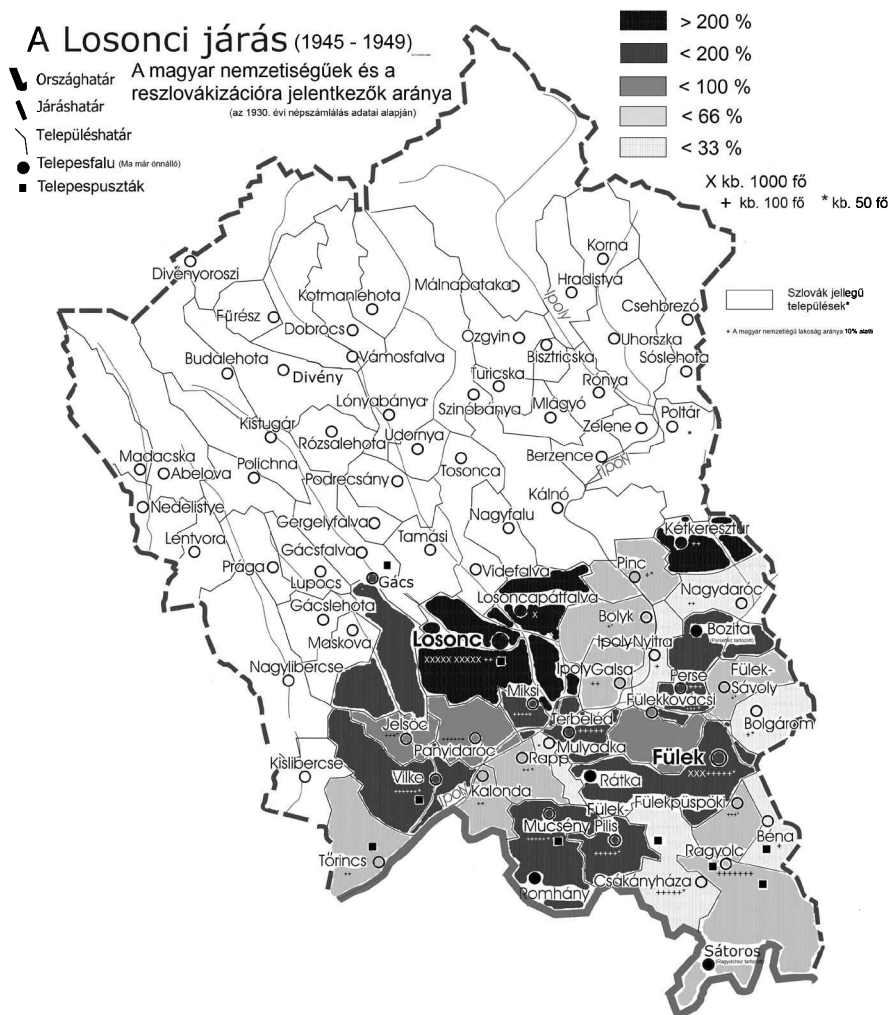
³¹ Matematikailag nagyon kicsi az esélye, hogy a hat interjúalanyból öten elutasították volna a reszlovakizációt. Az interjúk teljes szövege is arra enged következtetni, hogy az alanyok nem merték ezt bevallani.

³² A legszembevetőbb aránytalanság Losoncot és közvetlen környékét érinti, melynek oka a nagyarányú kettős identitású népesség és a határozottabb reszlovakizációs agitáció volt.

³³ A. P., sz. 1927, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. április.

³⁴ M. házaspár, sz. 1929, ill. 1934.

³⁵ V. F., sz. 1928, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

3. térkép

a sor [...] akkor meg ugye, úgy volt hogy mindenki azon volt, hogy ugye csend legyen, rend legyen, nem akartuk egymást megbántani, és akkor mindenki meg húzódkodunk és beilleszkedtünk az államba ahol élünk. [...] amit kellett azt

megcsináltuk, mert mindenkinek saját érdeke volt hogy jó legye.”³⁶ Egy másik interjúalany, H. N. szavaiból is az szűrődött le, hogy elfogadta a reszlovakizációt, azonban a konkrét kérdésekre kitérő választ adott. „Mikor aztán bejöttek az oroszok még az volt nálunk a szerencse, hogy én meg az egész család tudott szlovákul, édesapám oroszul is, németül is így mindegyikkel beszélt így aztán nem volt, nem történt semmi bajunk [...]” Reszlovakizáció? „Nem, nem. Valahogy nem érdekelt engem a politika, soha semmibe bele se léptem.”³⁷ A falukban azonban mégiscsak hamarosan kiderült, hogy ki az, aki nem reszlovakizált, és kik azok, akik reszlovakizáltak: „mert azokat 50-előtt elvitték katonának [...] de engemet nem vittek, én otthon maradtam, engem csak azután vittek katonának, mikor már az állampolgárság megvolt...”³⁸ Ebből aztán gúnyos megjegyzések, sanda tekintetek és pletykák keltek szárnyra: „valakit megtudtak [...], akkor mutogattak rá, no ez is reszlovakizált”³⁹

A reszlovakizáció elutasítását magyar érzellemmel – „énnekem édesapám, [...] magyar érzelmű volt, nem hajlott arra, hogy ő szlováknak vallja magát” –, vagy konkrét pragmatikus indokkal magyarázták interjúalanyaim.⁴⁰ A jogfosztottság éveiben, egyes esetekben még vonzó is volt a Magyarországra telepítés réme: „édesapám, mert az OMM-ben vasutas volt [...] mert 38-ba mikor visszajöttek a magyarok [...] kinyugdíjazták. [...] És azután mint nyugdíjas volt és ezért nem bántuk mondjuk ha kitelepítenek minket, mert ő ott tovább kapta volna a nyugdíjat és lett volna miből élni, a bátyám meg ott volt Pesten az adóhivatalnál, és én meg folytattattam volna a tanulmányaimat”.⁴¹

A jogvisszaadás folyamatát kivétel nélkül valamennyi interjúalany a baloldali fordultnak tulajdonította. „Gottwald jött má, ugye változott kicsit a nézet [...]”⁴² Mert „mikor már Gottwald lépett fel a magyaroknak semmi bajuk nem volt, aztán már mindenki úgy csinálhatott, ahogy akart”.⁴³ Ez azonban pontatlan, hiszen az 1948-as februári fordulat után mintegy fél évvel még folytatódtak a retorziók, sőt, a koalíciós években is egymással „versenyeztek” a pártok politikusai a magyar- és németellenes cselekedetekben. Csupán Moszkva

³⁶ S. M., sz. 1930, nő; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

³⁷ H. N., sz. 1921, nő; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

³⁸ V. F., sz. 1928, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

³⁹ A. P., sz. 1927, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. április.

⁴⁰ V. F., sz. 1928, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

⁴¹ Uő.

⁴² A. P., sz. 1927, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. április.

⁴³ H. N., sz. 1921, nő; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

érdeke diktálta, hogy „baráti” országai között helyreálljon a rend, hiszen „*most már mégiscsak megjön az igazi világ, mert Rákosi lett a kommunista párt főtitkára*” és lehetőleg minimalizálják a súrlódási felületet.⁴⁴

Összegzésként elmondható, hogy a pontosan megtervezett és levezényelt részlovakizáció az összes kísérőjelenségével együtt rövidtávon igen eredményes volt, azonban a csehszlovák állam adminisztrációját és távlati terveit súlyosan megzavarta a vad nacionalizmusból szinte átmenet nélküli internacionalista transzformáció. A megennyhült légkörben, ahogy a *Náš Národ* utolsó, megszűnése előtt álló száma fogalmazott: „A szocialista társadalom nem képes tovább túrni [...] a sovinizmust [...] és a nemzetek közötti művileg emelt korlátokat [...] így ezzel a törvénnyel a magyar nemzetiségű polgárok is egyenrangú állampolgárai lesznek Csehszlovák köztársaságunknak [...]”.⁴⁵ A korszak egyéb, súlyosabb és nyomást gyakorló eseményei mellett ez az akció egy viszonylag egyedi, pár röpké hónap alatt lezajlott erőszakos asszimilációként értelmezhető, melyre a kisebbségi lakosság – a körülményeket tekintve – rendkívül pozitívan reagált. A kéthullámú részlovakizáció és a csehszlovák állam kisebbségi etnikumának célzott és tervezett megcsonkításának változatos repertoárja azt eredményezte, hogy az 1950-es években, legalábbis az 1950. évi népszámlálás szerint, közel 350 000 főre olvadt a magyarok száma. A részlovakizációt aláíró magyar nemzetiségű lakosokat, a körülményeket tekintve, a szerző magánvéleménye szerint nem terheli semmilyen erkölcsi felelősség. Az eseményt megélt lakosság többsége ennek ellenére, úgy tűnik, szégyelli a történeteket.⁴⁶ Mégis, mintegy tíz évvel később, 1961-ben a részlovakizáltak többsége ismét magyarnak vallotta magát, ugyanis a korabeli censusban már 520 000 magyar nemzetiségű állampolgárt számláltak meg.

⁴⁴ V. F., sz. 1928, férfi; interjúkészítés időpontja: 2013. május.

⁴⁵ *Náš Národ* (Ročník II.) č. 49. (megjelent 1948. dec. 6.).

⁴⁶ Az elkészült interjúk erre engednek következtetni.

MELLÉKLET

Reszlovakizáció a Losonci járásban

Településnév (magyar/szlovák)	Lakosság száma, 1930		Lakosság száma, 1941		Reszlovakizá- ciós kérvényt beadottak száma	Elfogadott kérvények	
	összes	cseh- magyar szlovák	összes	cseh- magyar szlovák			
Ábelfalva-Abelova	826	0	811				
Bolgárom-Bulhary	354	300	17	391	374	1	138
Béna-Belina	457	442	11	493	475	12	71
Bolyk-Bolkovce	473	379	75	455	433	22	2
Budaszállás-Budíná	1413	1	1412				
Csákányháza-Čakanovce	1107	851	231	1299	980	319	414
Csehberék-České Brezovo	1282	10	1236				
Dabar-Dobroč	1604	0	1604				
Divény-Divín	1610	32	1510				
Divényoroszi-Podkriván	1534	0	1461				
Étrefalva-Turický	204	0	201				
Fülek-Filakovo	4291	2551	1170	5415	5083	290	2781
Fülekelecsény-Filakovské Kľačany	132	52	43				193
Fülekkovácsi-Filakovské Kováče	559	434	65	767	756	11	306
Fülekpilis-Pleš	844	377	456	868	420	444	305
Fülekpüspöki-Biskupice	897	806	57	976	917	49	151
Füleksávolj-Šávoľ	576	436	76	623	588	34	
Fűrész-Píla	672	0	669				
Gács-Halič	1440	50	1258	958	431	508	40

Településnév (magyar/szlovák)	Lakosság száma, 1930		Lakosság száma, 1941		Reszlovakizá- ciós kérvényt beadottak száma	Elfogadott kérvények
	összes	cseh- magyar szlovák	összes	cseh- magyar szlovák		
Gácsfalva-Stará Halič	710	9	698			
Gácsliget-Lehôtka	431	2	371			
Gácsprága-Prága	301	0	301			
Gergelyfalva-Gregorova Vieska	208	6	200			
Ipolyberzence-Breznička	411	0	403			
Ipolybeszterce-Bystrička	215	0	214			
Ipolygalsa-Holiša	561	456	56	32	215	177
Ipolymagyari-Uhorské	814	1	678			
Ipolynitra-Nitra nad Ipľom	444	317	42	4	97	85
Ipolyróna-Rovňany	319	8	276			
Ipolszele-Zelené	452	2	441			
Jelsőc-Jelšovce	396	358	24	10	342	274
Kálnó-Kalinovo	1201	15	1144		1	1
Kálnógaráb-Hrabovo	525	1	524			
Kalonda-Kalonda	355	280	50	5	141	69
Kétkeresztúr-Nové Hony	313	81	223	80	207	161
Kiskorna-Krná	502	5	496			
Kisműlyad-Muľka	139	122	17	0	32	30
Kotmány-Kotmanová	679	0	678			
Lentő-Lentvora	230	0	219			
Lónabánya-Lovinobaňa	922	5	905			

Településnév (magyar/szlovák)	Lakosság száma, 1930		Lakosság száma, 1941		Reszlovakizá- ciós kérvényt beadottak száma	Elfogadott kérvények
	összes	cseh- magyar szlovák	összes	cseh- magyar szlovák		
Losonc- Lučenec	15459	4007	8725	1735	10223	8872
Losoncapátfalva-Opatová	1397	124	1179	237	1011	966
Losonctamási-Tomášovce	958	4	939			
Losoncznagyfalva-Nagyfalva	457	1	416			
Lupocs-Lupoč	431	0	422			
Madácsi-Madačka	552	0	526			
Málnapatak-Málinec	6822	22	6885		6	1
Maskófalva-Mašková	420	4	412			
Miksi-Mikušovce	330	280	49	307	15	194
Mucsény-Mučín	665	423	141	750	636	378
Nagydaróc-Velké Dravce	874	647	154	773	753	140
Nagylibercse-Luboreč	738	2	727			
Nederes-Nedelište	322	0	314			
Nemesfalva-Mládzovo	234	1	223			
Ozdin-Ozdín	380	1	372			
Panyídaróc	807	742	56	754	729	437
Parlagos-Polichno	513	0	507		583	
Patakalja-Podrečany	346	15	314			
Perse-Prša	511	237	271	623	558	181
Pinc-Pinciná	482	379	91	460	411	56
Poltár-Poltár	1 460	54	1392		35	30

Településnév (magyar/szlovák)	Lakosság száma, 1930		Lakosság száma, 1941		Reszlovakizá- ciós kérvényt beadottak száma	Elfogadott kérvények
	összes	cseh- magyar szlovák	összes	cseh- magyar szlovák		
Ragyolc-Radzovce	2 244	1 168	1832	1402	689	468
Rapp-Rapovce	696	470	733	720	253	170
Rózsaszállás-Ružiná	586	0	562			
Sósliget-Slaná Lehota	231	0	231			
Száranyfés-Breznička	411	0	403			
Szinóbánya-Cinobaňa	2440	39	2366		1	1
Terbeléd-Trebeľovce	617	481	110			
Törincs-Trenč	710	443	119	639	505	266
Tósár-Točnica	337	8	328	641	176	139
Tugár-Tuhár	604	0	578			
Udvarház-Uderiná	310	1	309			
Vámosfalva-Mýtina	1040	1	1005			
Várkút-Hradište	862	0	819			
Videfalva-Vidiná	715	20	667			
Vilke-Velká nad Ipľom	995	623	262	1027	803	428
Összesen	77359	18586	53240		22706	17925
Lakosság száma, %	24,02%		68,82%			

Forrás: 1930. évi népszámlálás adatai: Mimoriadne Zprávy Štátneho Úradu Štatistického Republiky Československej, Ročník IV. (1935), Číslo 24–33. 1941. évi népszámlálás adatai: http://foruminst.sk/hu/11/telepulesek/5/1941_es_nepszamlalasi_adatok/1 (2013-09-30). Reszlovakizáltak adatai: Álltány Archiv – Bratislava, Slovenská liga – Szlovák liga, 7. fond.

László BÓNA

Forced assimilation and self-defense: Reslovakization in Losonc County (1946–1949)

This work is concentrating on the attempted ethnic cleaning in Czechoslovakia after the Second World War. The main part of this study is concerned with the subject of reslovakization in Losonc County. The Reslovakization Act released on the 17th of June 1946 by the Representative of the Slovak Interior had offered an opportunity to avoid deportation and outlaw status in the country. The 2/3 of Hungarian minority chose the reslovakization in these outlaw period after war. This fact is standing alone in Hungarian minority's life, because more than 400 000 people chose to give up his nationality. The number of people undergoing reslovakization was quite varied in the county area – as well as throughout the whole country – since Bratislava for furthering its own goals had imposed different kinds of pressure on the Hungarians in the given cities and villages. This work sheds light on the reslovakization plans concerning Losonc County. Specific figures are shown in charts, and aiding a wider visual understanding ethnic maps had been created (by the author of this study). For reflecting human memory of the events taking place in the life of the Hungarian minority living in Slovakia oral history interviews were used by the author.

Kisebbségi magyar női sorsok a 20. századi (Cseh)Szlovákiában (életútinterjúk alapján)*

Tanulmányomban az 1920-as években született magyar nők sorsát elemzem a 20. századi (Cseh)Szlovákiában. Ez a generáció, amelyet Győry Dezső szimbolikusan „új arcú magyaroknak” nevez verseskötetében.¹ Az új arcú magyarok nemzedéke vagy teljes egészében, vagy részben már kisebbségi magyarként szocializálódott. Míg szüleik identitása elsősorban az 1920 előtti Magyarországhoz kötődött, addig ők maguk életük meghatározó részét, vagy teljes egészét a csehszlovák állam területén töltötték. Életútjuk nemcsak azért különösen fontos, mert új nemzedéket alkottak, hanem azért is, mert a (cseh) szlovákiai magyarság története szempontjából jól elkülöníthető, jelentős korszakok mindegyike jelen van életükben. Megélték az első Csehszlovák Köztársaság idejét. Az első bécsi döntést követően éltek Magyarországon, vagy maradtak az önálló Szlovákia területén. Mindemellett átélték a második világháború nyomorúságos eseményeit is. Ezt követően pedig életük meghatározó időszakát az újonnan megalakult Csehszlovákiában töltötték a kommunizmus hosszú időszakában. Ezenkívül részesei voltak az 1989-es eseményeknek is. Életük során több rendszerváltás és államjogi váltás történt. Ezek az események pedig egzisztenciális krízisként is leírhatók szempontjukból és összekapcsolhatók saját életük sorseseeményeivel.²

A tanulmány egy paraszttasszony, egy értelmiségi nő és egy zsidó identitású asszony életútjának vizsgálatára vállalkozik, az egyes női életutak elemzése

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Szarka László, Selye János Egyetem (Komárom).

¹ Erről ld. Szalatnay Rezső: Új arcú magyarok. <http://www.korunk.org/?q=node/8-&ev=1929&honap=12&cikk=5047> (2013-09-30)

² Kovács Éva fontos módszertani megfigyelése, hogy minden életúttörténetben kijelölhető a „sorseseemény”, amely újraszervezi, más kontextusba helyezi az életút korábbi és későbbi szakaszait. Kovács Éva: Vakmerő tézisek az identitásról. Szocháló társadalomtudomány online. http://www.szochalo.hu/uploads/media/kovacseva_vakmero_tezisek.pdf (2013-09-30)

által a kor társadalmi folyamatainak jobb megértését célozza. Az eltérő társadalmi csoporthoz tartozó, eltérő identitású, kisebbségi sorsban élő nők személyes identitása kerül a középpontba.³

Módszerek, célok

A 21. században Magyarországon a történetírásban olyan „léptékváltás” történt, mely az 1990-es évek után más módszereket jelölt ki a tudományos kutatásban. A politikatörténetre fókuszáló makrotörténelem mellett felértékelődtek a mikrotörténeti kutatások. Az új megközelítésmód által olyan társadalomtörténeti részletekbe nyerhetünk betekintést, melyeket a statisztikai és a makrotörténeti szempontú megközelítések nem vesznek figyelembe. Gyáni Gábor a következőket írja ezzel kapcsolatban: „A nagy elméletek adta szellemi biztonság eltűntével helyet kell szorítani a történeti képben mindannak, amit maguk az érintettek világukról és benne saját magukról érvényesnek gondoltak [...]”.⁴

A mikrotörténetírás térnyerésével párhuzamosan kerültek előtérbe a nőtörténeti kutatások.⁵ A nők ugyanis a politikatörténet egyeduralmával összefüggésben hiányoztak a magyar történetírásból. A nő mint történelmi személyiség a 20. század második feléig nem volt bevonva a történelmi diskurzusba. Pető Andrea történész-szociológus a nőtörténeti kutatások célját a következőkben fogalmazza meg: „A nőtörténetírás célja: a nőket a történeti elemzés középpontjába állítani, elbeszélés alanyaivá tenni, politikai eseményekben, mozgalmakban és társadalmi változásokban játszott szerepüket megvizsgálni. Ennek köszönhetően a nőtörténetírás rendkívül különböző

³ Kovács Éva: A társadalom mint szöveg. Elbeszélés és azonosság a társadalomkutatásban. http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=832&tip=0 (2013-09-30)

⁴ Gyáni Gábor: A cselédkép változatai a századforduló diskurzusában. In: Nagy Beáta – S. Sárdi Margit (szerk.): Szerep és alkotás: női szerepek a társadalomban és az alkotó művészetben. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 227–233. p.; Tóth Eszter Zsófia: Kádár leányai. Nők a szocialista időszakban. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2010.

⁵ A társadalmi nemek története a munkástörténetek, valamint a kisebbségek történetével párhuzamosan nyert teret, akárcsak az oral history. Így vált divattá a világban az 1970-es évektől nőkkel, munkásokkal és etnikai kisebbségekkel interjúzni. Horváth Sándor: Muszáj interjúzni? Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem. <http://www.forrasfolyoirat.hu/1107/horvath.pdf> (2013-09-30)

témákat kutat, és munkái főleg esettanulmányok, melyek a női munka, a reprodukció és a női politizálás történetével foglalkoznak.”⁶ A magyarországi nőtörténet-kutatásban a fordulópontot az 1990-es évek hozták meg. Míg azonban korábban elsősorban a női foglalkozási csoport vagy női társadalmi kategória került a vizsgálódás középpontjába, ma egyre inkább a személyes identitás alapján definiálható női múlt rekonstrukciója került előtérbe.⁷

A tanulmányban a társadalmi folyamatok, valamint a személyes identitások vizsgálatára a mikrotörténeti kutatások egyik legjellemzőbb módszerét, az oral historyt használom.⁸ A módszer egyik legfőbb előnye, hogy a történelem és a társadalomtudományok összefüggéseire, valamint az őket elválasztó problémákra is rámutat. A módszer nem csupán azt vizsgálja, hogy mi történt, hanem ennél jóval többet. Ahogy az a műfaj egyik klasszikusára, Alessandro Portellire utalva megfogalmazódik: „az oral historyban nem csupán az határozza meg a jelentést, hogy mit mondunk el, hanem az is, hogy miként.”⁹ A módszer kapcsán érdemes kiemelni, hogy az élményekre és a tapasztalatokra helyeződik a hangsúly. Ahogy azt Gyáni Gábor is kiemeli munkájában „nem a múlt szintén narratív módon feldolgozott tapasztalatát, hanem a jelen horizontjából feltáruló múltat beszéljük el.”¹⁰

A munka az oral history módszerén belül a (narratív) életútinterjúk válfajával dolgozik. Niedermüller Péter a következőket írja az élettörténetekkel kapcsolatban: „az individuális életek és élettörténetek nem csupán, illetve nem elsősorban egyediségükben érdekesek, hanem mindig szélesebb társadalmi, történeti, politikai kontextusokat reprezentálnak. Másként fogalmazva, az élettörténetek nem csupán azt mutatják meg, hogy emberek hogyan éltek, gondolkoztak, éreztek egy-egy történelmi korban, társadalmi helyzetben, hanem azt is – vagy mindenekelőtt azt –, hogy miképpen működtek és működnek társadalmi rendszerek, milyen társadalmi és

⁶ Pető Andrea: A nőtörténetírás története. In: Rubicon. 2001. 6. szám. 44. p.

⁷ Erről ld. Bakó Boglárka – Tóth Eszter Zsófia: Határtalan nők. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008.

⁸ Kovács Éva (szerk.): Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. 2. jav. kiadás. Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció és Médiaudományi Tanszék, h. n., 2008.

⁹ Horváth Sándor: Muszáj interjúzni, i. m.

¹⁰ Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág Kiadó, Budapest, 2000. 134–135. p.

kulturális logikákat követnek.”¹¹ A módszer kialakítása elsősorban Gabriel Rosenthal nevéhez fűződik.¹²

A narratív életútinterjú módszere az egyéni életutak által olyan társadalmi folyamatokba nyújt betekintést, amely az interjúalanyok társadalmi mobilitásával, státusváltásával, vagy épp kiemelkedésükkel kapcsolatos. Emellett fontosnak számít az interjúalanyok kisebbségi közösségépítési folyamatokban betöltött szerepe, s a (cseh)szlovák államon belüli integráció és asszimiláció, a Magyarországhoz fűződő kapcsolatok vizsgálata is. A tanulmány célja a társadalomtörténeti folyamatok bemutatása mellett egyedi, személyes női identitások rekonstruálása. A társadalomtörténeti folyamatok és a női identitásban bekövetkező változások között kimutatható összefüggések értelmezésére fókuszál.

A tanulmány három női életúttörténet rekonstruálására vállalkozik az oral history módszere által. Cs. Eszterrel, valamint Mayer Judittal személyesen készített interjúkat dolgoztam fel.¹³ A zsidó származású Magdaléna Adlerová esetében a Centropa adatbázisban elérhető élettörténetet használtam fel.¹⁴

„Vót bajom ölig. És megírtem mennyi időt”

Egy (cseh)szlovákiai magyar parasztasszony életúttörténete az első Csehszlovák Köztársaság idejétől napjainkig

A paraszti családból származó Cs. Eszter 1921-ben született a komáromi járáshoz tartozó Nemesócsán az édesapja által épített házban.¹⁵ Az asszonyt fiatal korában tragédiák sora érte, mely komoly kihatással volt egész életére,

¹¹ Jakab Albert Zsolt – Keszeg Anna – Keszeg Vilmos: Emberek, életpályák, élettörténetek. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kriza Lajos Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2007. 8. p.

¹² Tóth Eszter Zsófia: „Puszi Kádár Jánosnak” Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben. Napvilág Kiadó, Budapest, 2007. 14. p.

¹³ I. interjú: Cs. Eszter. Készült 2013. február 18. Nemesócsa; II. interjú: Mayer Judit. 2013. március 12. Pozsony.

¹⁴ Magdaléna Adlerová élettörténete. Zsidó élettörténetek a huszadik században. <http://www.centropa.hu/>

¹⁵ Duba Gyula: Szabadesés. Vajúdó parasztvilág. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1978. 324–326. p.

személyes identitásának alakulására. Ezek a tragikus események pedig szorosan összekapcsolódnak a politika által befolyásolt történeti eseményekkel.¹⁶

Az első Csehszlovák Köztársaság évei (1918–1938) egy ellentmondásokkal teljes időszak volt a csehszlovákiai magyarság számára. Egyrészt erősen élt bennük Trianon traumája, másrészt a demokratikus Csehszlovák Köztársaság sok szempontból kedvező viszonyokat biztosított számukra. Cs. Eszter elsősorban a hétköznapi élet pragmatikus szempontjai szerint közelített a kérdéshez. Életének ez az időszaka a boldog gyermekévek idejét jelentette számára. A demokratikus köztársaságban az elemi iskolában a saját anyanyelvén tanulhatott, a szlovákokkal pedig soha semmiféle konfliktusa nem alakult ki.¹⁷ Az egyetlen komolyabb változást ebben az időszakban az jelentette, hogy a hatodik, majd a hetedik osztályt a Nemesócsa községtől húsz kilométerre fekvő Komárom városában végezte, ahol Édesapja a sörgyárban dolgozott. Cs. Eszter nagy tisztelettel beszélt szüleiéről, akik kemény munka árán nevelték fel egyetlen lányukat, Esztert. Az első köztársaság éveit tehát viszonylag nyugodt körülmények között élte meg az interjúalany. Ezek a gyermekévek boldog, ám rövid idejét jelentették számára.

1938, az első bécsi döntés esztendeje a szlovákiai magyarság nagy része számára a remények beteljesülését jelentette. A döntés által ugyanis az 1918-ban Csehszlovákiához csatolt magyarság döntő része ismét Magyarországhoz került. A visszatérést nagy örömmel fogadta a felvidéki magyarság, ám hamarosan szembe kellett néznie a gondokkal is. Cs. Eszter életében is egy új időszak vette kezdetét az évben. A „magyar idők” emlékezete azonban nem a visszacsatolás eseményei kapcsán maradt emlékezetes esztendő számára. Cs. Eszter ugyanis első férjével ebben az évben házasodott össze. Ez azonban

¹⁶ Erre közvetlenül az életútja kezdetén kitért. Elcsukló hangja is azt jelezte, hogy életében meghatározó jelentőségük volt ezeknek a tragikus eseményeknek: Édesapja korai halála mellett, miután 17 évesen férjhez ment, férjét is elveszítette a háborúban. Kisebbik lánya pedig komoly betegségben szenvedett. Az asszony fiatalon egyedül maradt az édesanyjával és a gyerekeivel. Abban az időben nagyon nehéz volt megélni két asszonnak az árva gyerekekkel. Éjjel-nappal dolgoztak, nagyon sok szenvedést hoztak számára ezek az évek: „Anyám özvegy, én özvegy, ott vót a árva két gyerek, vót bajom ölig. És megírtam mennyi időt. (sír) Éjjel nappal dolgoztunk, mikor firhő mentem, íjjel gépet hajtottam, mer varrtam fél falunak, úgy hogy a kössigtű kaptam könyvet, nos cédulára, nos oda köllött fizetnem, úgy varrtam, vót három-nígy leány is, aki így segített.” Itt és a továbbiakban: I. interjú: Cs. Eszter. 2013. február 18. Nemesócsa.

¹⁷ Ehhez természetesen hozzátartozik az is, hogy ahogy azt az interjúalany elmondta, szülőfalujában jóformán egyáltalán nem éltek szlovákok ebben az időben. Uo.

inkább negatív emlékként jelent meg nála. Kihangsúlyozta, hogy hibát követett el azzal, hogy fiatal lányként ment férjhez. Majd hozzátette, hogy döntésében édesapja betegsége is közrejátszott, hiszen szükség volt a fiatal, erős férfira a családban. Abban az időben ugyanis elengedhetetlen volt a parasztszaládban a megélhetéshez egy jó munkabírásu férfi. Csakhogy Cs. Eszterre ezek után vártak a legnehezebb évek. Fiatalkori vágyai közé tartozott, hogy fodrász legyen, ám másként alakult az élete. A kor és a társadalmi körülmények, valamint a család elvárásai azonban megkívánták, hogy Cs. Eszter mielőbb férjhez menjen. Elsősorban édesanyja hatott rá, akire felnézett, és akinek a véleménye komoly befolyással bírt a fiatal lányra. Cs. Eszter ma már másként vélekedik minderről. Gondolkodásmódja egy „modern” nő gondolkodását tükrözi. Sokkal nagyobb értéknek tartja, ha valaki legalább harminc évesen megy férjhez és addig kitart egyedül: *„aztán én szerettem vóna fodrász lennyi [...] aztán meg azt mondta a mama [...] á leányom, egy leányom vagy te, nos minden nap mennyé, maradjál itthon velem. Itthon maradtam, aztán kétévire meg férő mentem. Fiatal valagamat férő adtam. De nagy marha mind, aki ilyen fiatalon férő megy. Mind az, elmegy az esze az embernek. Azt igen, igen böcsülöm, aki kitart addig, hogy legalább harminc évig.”*

A második világháború kitörése szinte minden (cseh)szlovákiai magyar család életében válságos időszak kezdetét jelentette. Cs. Eszterre és családjára is komoly kihatással voltak a háborús események. Újdonsült férjét, akivel alig voltak együtt, hamarosan bevitték a harctérre. Ekkorra már megszületett első kislányuk, Terike is. A történet tovább bonyolódott, miután a férfit egy kis időre hazaengedték a frontról. Ekkor fogant meg ugyanis második lányuk, Ibolyka.¹⁸ Kislányuknál a későbbiekben súlyos betegséget diagnosztizáltak, ami szintén komoly befolyással volt Cs. Eszter életére, hisz a későbbiekben kénytelen volt ápolni beteg lányát. Az asszony az interjában a kislány születésének körülményei, valamint betegségének okai között is összefüggéseket keresett. Az asszony vajúdása éppen egybeesett Győr bombázásával.¹⁹ A cse-

¹⁸ *„Összeismerkedtünk, fiatal hülye voltam. Egy leány voltam, apám beteges volt. Mondom jó lesz egy szíp erős ember, közénk kerül, izétem rajta, hogyhát hozzámegyek. Alig vótunk együtt. Csak addig hogy a két leány meg-, először a Terikénk, az is három évire lett. Aztán két évig, meg mert a uramat bevitték a harctérre, hazaengedték, ha azt nem engedik haza, akkor Ibolyka nincs, nem született volna.”*

¹⁹ *„Mikor vajudtam, a ablakunk, hát az öreg ház volt, a hátsó szobábo volt, a ablak ki-be járt, Győrt bombázták.”* Cs. Eszter párhuzamot vont a kislány születésének és halálának időpontja közé is és kiemelte, hogy gyermeke ugyanannak a hónapnak ugyanazon napján

csemővel az asszony gyakran kényszerült menekülni a bombázások miatt. Ennek a körülménynek szintén komoly jelentőséget tulajdonított Ibolyka későbbi tragikus sorsával kapcsolatban: „Abban az időben szültem, na aztán meglett az Ibolyka, egy hetis, két hetis, már egy-két hetes volt az Ibolyka, nos a pap háza van a pince, oda két hétig oda futkároztunk, mert bombáztok állandóan. Hát ki tudja, hogy az a drága Ibolykám [...], ott is pólyábo vittem itet, de mindehun ott, úgyhogy ott a kerítések voltak, meg, meg sáros utca volt. Nem volt itten izé beton. Tiszta sárbo mentünk, meg a kerítés mellett a falomboknál mentem. Így vittem pólyábo a Ibolykát. A kisleányt meg a anyám vezette, a Terikét, mert két éves volt akkor.”

A háborús évek nyomorúságát tovább nehezítette, hogy Cs. Eszter férje 1944-ben meghalt. Kiütéses tifusz végzett vele, melyet a fogságban kapott el. Cs. Eszter értesülése szerint férjével pár nap alatt végzett a betegség. Kolosztinban egy fogolytáborban halt meg, ahol a foglyokat ötvenesével rakták a sírba.²⁰

1946-ban, miután értesült házastársa halálhíréről, Cs. Eszter édesapja is meghalt. Így egyedül maradt az asszony édesanyjával és a két árvával. Ahogy azt már korábban is említette, édesanyjával éjjel-nappal dolgoztak, hogy mindenük meglegyen. A háborús évek megrázkódtatásai után ismét folytatni kellett a munkát. Termelni kellett, hisz élni kellett – ez volt a paraszti életforma alaptörvénye.²¹ Cs. Eszter és családja is állatokkal foglalkozott, tyúkokat és csibéket nevelt, a földet is gondozta.²² Úgy éltek, hogy igyekeztek minden

született és halt meg: „Megszületett a drágo Ibolykám december hatodikán, akkor is temettük, [...] akkor született december hatodikán, Mikulás hozta itet.”

²⁰ „De én azt mondom, hogy abba a kiütéses tifuszba volt a harctéren. Avval voltak kórházbo, aztán kigyógyult félig-meddig, aztán ott a fogságbo újbú visszakapta, azír halt meg. Pár nap alatt meghalt, azt mondta ez a tanyi Ledeczky. Követték, hogy hun a Szoboszlay, mert az volt a tábori rendőr, nos azt mondták, hogy azt már ne kövessik, mert az már meghalt. Hét nap volt lázos, víge lett. Ötvenesével tették a sírba őket [...] Kolosztinba.” Valószínűleg: Koroszteny, város a mai Ukrajnában.

²¹ „A parasztéletmód sorsfolytonosság a természethez hasonló állandó megújulás, mely nem ismeri a megállást, mint ahogy a fű, a fa, a gabona sem ismeri a növekedésben a megtorpanást.” Duba Gyula: Szabadadás, i. m. 420. p.

²² „Bizony, sokon átmentem én Ildike, aztán itt maradtam ugye, se píz, semmi nem volt [...]. Ugye két özvegy, ahogyan tudunk, úgy ítünk. Dógoztunk íjjel-nappal, hogy legalább a mindennapi meglegyen. Mama libákkal, tyúkokkal, mert a föld meg termett. Aztán gyűtt a tyúkász, nem volt pízünk, esszefogtunk egy négy-öt csibét, vittük ki. Csöngött az autó, izével járt, kocsival, lovaskocsival, mingyá lett pízünk, ölég volt két hétig mindig ha valamire kellett. Divat nem volt, mert az újak, a rosszbu vót csinávo a új. Sokszor két ruhábú csináltom ruhát, úgy nőttek, nem ám ez a világ.”

lehetőséget megragadni az adott körülményekhez mérten. Cs. Eszter az állattenyésztés, valamint a földművelés mellett ruhákat varrt. Ebből tudta finanszírozni lányai tanulmányait: *„Varrtam, én olyan férfi ingeket, akkor örütek ám neki [...]. Negyven koronáért varrtam meg egy öltözőruhát, aztán hat-hét ruhát egy héten megvarrtam. Abbú taníttattam a leányomat, a pedagógiai könyveket mind úgy vette. Mert akkor nem adtak ám egy könyvet se ingyér, mindent venynyi köllött. Az, hát így mindent gonddal ítem, Ildikém, fájdalmas gonddal [...].”* A háború viszonyosságaihoz hozzátartozott, hogy nagyon nehéz volt hozzájutni a ma természetesnek számító, hétköznapiakhoz szükséges árucikkekhez.²³ Ezért egyfajta cserekereskedelem alakult ki, melyben nagyon gyakran éltek vissza helyzetükkel a katonák. Cs. Eszter egy konkrét esetet is elmesélt ezzel kapcsolatban.²⁴

A nehéz anyagi körülmények ellenére Cs. Eszter szerint mégis más volt az élet akkoriban. Kiemelte, hogy a mai rohanó világgal szemben, mikor már nincs elég idejük egymásra az embereknek, akkoriban még volt szeretet. Télen a férjével szánkón jártak át a szomszéd faluba az ismerősökhöz, ami mindig nagy örömet okozott neki: *„Hát, hiábo, [...] mentünk télen, télen szánkóval mentünk Keszire, ismerősökhő. Úgy örütem, ha valahova mentünk. Mámo? Há, hova megy, máma nincs akihő menjen [...]. Hát mámo egy fiatal főlnyő úgy, hogy talán még a testvérjühő se ír rá elmenni [...]. Meg nincs is az a szeretet, beleüll a tévébe inkább, mind oda elmenjen, vagy a elmenjen az anyjáhő. Inkább a tévét nézi. Há mámo ez a világ lett, aztán ez a sok rossz a tévébe van, onnan tanújják a fiatalok.”* Cs. Eszter szerint az emberek elhidegültek egymástól. Megszűnt az egymásra való kölcsönös odafigyelés. Hiányolja a falu idősekről való gondoskodását.

Cs. Eszter a háború utáni időkben folytatott életmódról is beszélt. Elmondta, hogy ma már sok szempontból elképzelhetetlen számára az az életforma, ami a háború utáni években még egészen természetes volt. Elsősorban az állattenyésztéssel kapcsolatos különbségeket említette: *„Vót valami ötven kiskácsa, mindig malomárokon neveltük, nem ám itthon, úgy hajtottuk ki malomárookra [...]. Azon ott kimentünk, nos má ott vótunk a kácsákkó minden nap.*

²³ *„[...] aztán dudli, Győrbű a német katonákkal hozattunk, nem volt, dudlit se tuttam [...].”*

²⁴ *„Akkor voltak a Nyilasok. Sonkát adtam egy katonának, hogy adjon a kisleányak [...] pokrócot. Gyütt egy nyilas katona, [...] lekapta a kisleányrű, elvitte, falu vigin meg elatta. Ilyen világ vót. Bizony. Disznót őtünk, sonka vót, avval is fizettünk. Amivel tudtunk. Olyan világ vót. Nem jó rá visszagondúnyi.”*

Aztán kinn maradtak malomárkon, nem tuttuk kihozni iket. [...] Egész nyáron nem köllött etetni iket, hallal fölnyöttek. Hát ilyen világ volt. Istenem, hogy az ember ahogy visszagondul arra, hogy nem is létezik! Mámo nem tunná megcsinányi. Há, hugyan tunnám én a kiskácsákat oda kihajtani, létezne olyan? Pedig nem ám csak mink, [...], vót kinn ezer kácso ott a malomárkon, meg libák, meg tehenyek, akinek volt egy tehene, vitte ki, nos, engedte izére legelni a tallóra.”

Cs. Eszter szerint a régi idők körülményei teljes mértékben eltértek a maiától. Elmondta, hogy abban az időben még villanyuk sem volt és a villany-számlát sem kellett várni. Televízióról pedig nem is álmodtak az emberek.²⁵ A későbbiekben az első televíziós élményét is elmesélte, mely egy felejthetetlen közösségi élmény volt. A falubeliek rácsodálkoztak a falusi tanító tulajdonában lévő új találmányra.²⁶ A televízió megjelenésének szenzációját, valamint azt a vizuális élményt, mely teljes újdonságot jelentett a korabeli faluközösség számára, Duba Gyula is megemlíti munkájában.²⁷

Cs. Eszter életében 1950-ben új szakasz kezdődött. Nemcsak azért, mert ez egyúttal a kommunizmus kezdeti időszakát is jelentette az országban, hanem elsősorban azért, mert az asszony másodszor is férjhez ment. A szlovákiai magyarság túl volt a hontalanság időszakán.²⁸ Újdonsült férjét, Laci bácsit szintén Nemesócsáról választotta, akivel egy „házi buliban” ismerkedtek meg. Ilyen „házimulatságokat” egyébként bárki rendezhetett akkoriban a faluban, akinek erre személyes oka volt.²⁹ Az asszony kihangsúlyozta, hogy hatvanegy

²⁵ „Ilyenkor a világosan már pucútam a cilindert, hogy ijjelre, este már meg tudjam gyújtani. Villanyunk nem vót, nem köllött villanyt fizetni. Cilinder, petróleon volt, mindenhun [...]. Akkor nem gyűtt, hogy jaj, Ūristen, gyün a elseje, vagy a ötödike, vagy a nyócadika. Mibű fizetem a gázt, meg a villanyt? Telefon, telefon nem volt akkor. Tévé, dehogy volt.”

²⁶ „Itten a papházba lakott a [...] tanító néni [...]. Azok vettek a faluba meg a legelső [...] kis, ekkora televízió volt-e. Nos, mentünk oda [...]. Aztán azok, mink, átmertünk, székeket hozott a tanító néni, mert most lesz egy filmbe, a valami izé lesz benne. Niztük, mind a majmok, mert még olyant nem láttunk, nem volt a faluba televízió.”

²⁷ Duba Gyula: Szabadesés, i. m. 520. p.

²⁸ Cs. Eszter a jogfosztottság éveiről egyébként mindössze annyit említett, hogy ők nem voltak érintettek a deportálásokban, viszont tudomása van róla, hogy sokakat kitelepítettek Csehországba: „Minket nem, de nagyon sokat a faluból elhordtak Csehországba. Sokat elvittek, a Simonék meghaltak, ezeket is elvitték. Mesélte Mariska szegény [...]. Minket nem deportáltak el, sokat elvittek, aztán meg visszagyűttek, aztán visszaengették iket...”

²⁹ „Pajtákban, üres kamrákban, hirtelenében kiürített szobákban vagy akár az udvaron, a csilagos ég alatt gyűlt össze a fiatalság, a harmonika megszólalt, és táncoltak a legények, lányok, fiatalasszonyok. Szabadon, alkalmyszerűen, kötetlenül.” Duba Gyula: Szabadesés, i. m. 416–417. p.

évet élt együtt hűségben második férjével, pedig mivel özvegyasszonyként ment férjhez és két árva gyermeket nevelt, férje szülei ellenezték a házasságot: *„Házi buliban elvitt táncúnyi [...]. Aztán ott megismerkedtem vele, fiatal voltam még, pedig itt volt a két kisleány. Gondolhatod, a paraszt gyereket ellenezték ám mind a ménkü. Hogyhát mi lesz, hugyan ínek meg, hát egyszem leány, kényesztetett. Nem voltam én elkényesztetve, két kisleány itt volt a nyakamba, a apám meghalt, a anyám özvegyen maradt, ide nősüt, nígy fehrínípre. Hát két kisleány, meg a két özvegy [...]. És látod, hatvanegy évet mink szípen kitarottunk egymás mellett.”*

Az egyházi és magántulajdon felszámolása az országban sokakat mélyen érintett. Cs. Eszter nem tartozott a kulákok közé, második férjének a szülei viszont igen. A kommunizmus éveinek kezdeteiben azonban számukra is nehéz volt ez élet. Elmondása szerint ennek az időszaknak a haszonélvezői a párttagok voltak.³⁰

A későbbiekben kemény munka árán valamivel jobbra fordult a sorsuk. Cs. Eszter férjével együtt nehéz fizikai munkát végzett a szövetkezetben. Állatokat etetett és mosott. Kezeiben azóta is fájdalmat érez azok megerőltetése miatt: *„Én a állatoknál, hízóbikáknál voltam [...], öt mázsás bikáknál. Ketten a urammal voltunk, hatvan darab volt nekünk. Aztán azt minden nap mosnyi kellett, a kezeim azért így nyújtom be, [...] Mindennap a hatvan darabot megmostuk slággó. Tíz óra volt, mikor hazajöttünk, négy órakor mentem, tízkor gyűttem, aztán dilután háromkor megint mentünk, akkor is körülötte, állotokat kétszer etettük.”*

Cs. Eszter és családja sorsa a nehéz évek után lassan jobbra fordult. Bár sokat dolgoztak a kommunizmus kezdeti időszakában, a munka meghozta gyümölcsét. Cs. Eszter megfogalmazása szerint a 1960-as évek már egyértelműen a pozitív változás időszakát jelentették. Ez valószínűleg összefügg azzal is, hogy miután a gazdasági ellentétek megszűntek, a szövetkezeti dolgozók helyzete és egyre inkább megszilárdult a faluközösségben.³¹ Ez Csehszlovákiában is az enyhülés időszaka volt, egyúttal pedig a csehszlovákiai magyarság „csúcsidőszaka”. Cs. Eszter unokájának, Gyurikának a születéséhez köti

³⁰ *„Aztán volt a kommunizmus bizony [...]. Itten jobban mingyá mindent, akik a pártbo vótak, részesütek, azért aki nem volt benne, ki lett volna benne. Én uram ez nem vót, ez kuláknak volt. A apja két hónapra be lett csukva háború után, mert kulák volt, aztán hazaengedték itet, hát mink nem voltunk sehun, mink nem is kaptunk semmit. Dógoztunk, úgy lett mnindenünk.”*

³¹ Duba Gyula: Szabadesés, i. m. 503. p.

ennek a pozitív időszaknak a kezdetét, aki 1969 decemberében jött a világra. Cs. Eszter szerint ekkor már rengeteg gabonát kaptak a szövetkezettől, ami számára nagy segítséget jelentett.³²

A későbbiekben kifejti, hogy anyagilag olyan jól éltek ebben az időben, hogy fiának kulcsra épített házat ajándékozott. Majd azt is megfogalmazta, hogy ezt a mai viszonyok között már nem tudná megtenni. Végül pedig azt is hozzátette, hogy ma már nincs rokon vagy barát, aki segítene, mint a kommunizmus éveiben.³³ Az anyagi nehézségek ismét jelen vannak az életében. Elsősorban fia és unokája –, akiknek a személye gyakran megjelent az interjújában – munkahelyi gondjait emelte ki az asszony. Végül újra azt hangsúlyozta Cs. Eszter, hogy számára a kommunizmus évei voltak a legjobbak, a kezdeti nehézségeket leszámítva: *„Nem, én azt mondom, hogy a legjobb akkor lett, mikor a JRD-be a fődeket beattuk. Dógoztunk a JRD-be, megkaptuk a píz, megkaptuk a osztalíkot, vót mibű esszeraknyi. Nem vót, nincsen. Tunnák én most ilyan házra valót összeraknyi? Soha talán. Ha fiatal vónák se, esetleg úgy, mind a, anyu, hogy kimegy külföldre, nos úgy dógozik.”*

Azonban azt is hozzátette Cs. Eszter, hogy ahhoz, hogy sorsa jobbra fordulhasson, szükség volt szorgalomra és kitartásra. Kihangsúlyozta, hogy sohasem válogatott a munkák közül. S annak ellenére, hogy „finom” varrónő volt, elment a szövetkezetbe állatokat etetni, amilyen az ismerősei is elcsodálkoztak.³⁴

A rendszerváltás utáni időszakot illetően Cs. Eszter elsősorban azt hangsúlyozta, hogy anyagilag egyre nehezebb helyzetbe került. Nehezen szokta meg az új pénznem (Euro) bevezetését. Olyan érzése van, mintha elértéktelenedett volna a pénz.³⁵ Emellett bizalmatlanságát fejezte ki a jövőt illetően is.

³² „Az összes idő alatt énnekem körülbelül olyan hánybo vót az, mikor a kis Gyuri született? Hatvannyóc, mer a Gyurika született hatvankilenc decemberin, hát majnem hetvenbe. Akkor már jobb világ vót ránk, mer a JRD-bű kaptuk a sok gabonát. Annyi gabonát kaptunk, hogy a szomszédba hordtam át, mert ötven-hatvan zsákokkal hozták.”

³³ „Hát itt sincs, há van, még magyarba tudott a onokám dógozni. Hét vagy nyóc évig vót ott a Nokiába szakács. Meg a Kati meg a konyhán. Most itten ilyen helyre ment e, hogy megdöglik a dologba, a sógora nem is tuggya azt, hogy rokon, á-, nem, nem.”

³⁴ „Mondta is a Csémi [...], hát [...] én izémnek, uramnak, ezt nem gondútam, hogy, azt mondja, a Esztiike elmenjen etetni. Mért, mondom a munka nem szígyen! [...] Hogy varrtam, mert a finom varrónő volt, Csorbának varrtam, uri helyekre varrtam. Ennek a papnének én voltam a varrónője, aki ott lakott. Leányának, Editnek én voltam a varrónője.”

³⁵ „Átment minden sorba, csak a píz voltunk bajba. Mer mindig most ezt, még ezt a rohadt eurót is megszoknyi. Én ezelőtt ha elmentem avval a háromszáz koronával a bótba, egy szatyor holmit vettem. Most elmegegyek hatszáz korona értikkel, húsz euróval, alig viszek haza valamit.”

Számos katasztrófát említett, mely napjainkban sújtja az emberiséget. Egyfajta negatív előjelként említette meg a katolikus egyházfő lemondását is: „Hát, ez a rossz világ. Há nem veszünk semmit, nos nincs pénzünk, a kereset meg háromszáz eurókat fizetnek ezeknek a fiataloknak, há má mi az? [...] a Lacika is háromszáz eurónál többet nem igen hozott, nem fizették meg a munkájukat, meg a Kati is, a konyhán kétszázötven euró, Jézus Mária. Aztán ment már hajnalba, nos juj, este gyűtt haza. Ez, ez, ez nem jó világ, nem, és mindig rosszabb van, most ez a pápa is hát lemondott-e. Miért? Ez nem lesz jóra. Hun meg, hun volt az a izé, ami lepottyant, a oroszoknál, az a, az a Mi a fene a?”

„Én a hivatásomat valóban nagyon szerettem”

Egy pozsonyi értelmiségi nő életútja Csehszlovákiában a 20. században

Következő interjúalanyom egy pozsonyi értelmiségi nő volt, akit Mayer Juditnak hívnak.³⁶ Elbeszélése egy egészen más megközelítésű élettörténetet tükröz, mint a parasztasszony története. A parasztasszony életútjával ellentétben Mayer Judit elsősorban szakmai pályafutásáról, valamint a nagypolitika eseményeiről beszélt. Míg a parasztasszonnyal készített interjúban elsősorban a családjával töltött hétköznapi eseményekre helyeződött a hangsúly, addig Mayer Judit elbeszélése egy értelmiségi nő élettörténetét mutatja be, akinek az életében fontos szerepet töltött be szakmai pályafutása. Ebben természetesen közrejátszhatott az is, hogy interjúalanyom nem ment férjhez és gyermeke sem született. Szerelmi életéről sem beszélt az interjúban. Az „új arcú magyarok” generációjához tartozó Kovács Endre szlovákiai magyar történész, író és irodalomkritikus emlékirataiból azonban annyi kiderült, hogy Mayer Judit irányába különleges vonzalmat érzett, ő azonban semmilyen érdeklődést nem mutatott az újavári tanító felé. A Pozsony városában tanítói állást betöltő író emlékirataiból emeltt azt is megtudhatjuk, hogy mennyire vágyakozott arra, hogy Judit családjába befogadja őt, ami jól rámutat a pozsonyi magyar Mayer család presztízsére.³⁷

Mayer Judit 1923. július 14-én született Pozsonyban, értelmiségi családban. Édesapja középiskolai tanár, édesanyja pedig tanítónő volt. Életének

³⁶ Itt és a továbbiakban: II. interjú: Mayer Judit. 2013. március 12. Pozsony.

³⁷ „Egy nagyon tekintélyes pozsonyi tanár, M. Imre otthonában folyt a társalgás azzal az őszinteséggel, melyet a tanár úr demokratikus meggyőződése eleve biztosított. Jelen volt

jóformán egész időszakát a mai Szlovákia fővárosában töltötte, mely sok szempontból meghatározó volt életében. Elmondása szerint Pozsony az első Csehszlovák Köztársaság idején egy nagyon csendes, szelíd városka volt, ahol nem számított, hogy németül, magyarul vagy szlovákul beszéltek az emberek. Ez elsősorban az elemi iskola időszakát jelentette az asszony számára, aki a békés időszak liberalizmusát, annak pozitívumaival, többször is kiemelte a vele készített interjújában.³⁸ Erre elsősorban a korabeli parlament gyakorlatát hozta fel példaként, amikor is a gyűléseken még lehetett a magyar nyelvet használni: *„Mert példának okáért sokkal több szabadság volt olyan szempontból, hogy lehetett a gyűléseken magyarul beszélni, amit most meg nem engednek ugye, úgyhogy ilyesmik [...] Az első köztársaságba a prágai parlamentbe mindenki úgy beszélt, ahogy akart: németül, magyarul, ruszinul, ez a négy nyelv megvolt ugye bár ott engedve, szlovák természetesen. S egyszer a parlamentet nem nyitották meg, mert nem volt ruszín tolmács, bizony, ez volt Masaryk köztársasága. Ez tény és való.”*

A kor liberalizmusát és a kisebbségpolitika pozitívumait igazolja Mayer Judit később említett példája is, mely a korabeli postai gyakorlathoz kötődik. A kor liberalizmusának pozitívumai interjúalanyom esetében a mai körülményekkel szembeállítva jelennek meg. Elsősorban a rendszerváltozás éveit követő demokráciával hasonlítja össze az első köztársaság viszonyait. Mayer

a ház kisassznya, Judit is, aki Pesten a bölcsészszéken hallgatott történelmet, s akivel – mint egykori tanára-leveleket váltottam –, Néhányszor találkoztunk is Pesten, kávéházban, utcán, s ilyenkor részletesen elmondta, milyen élet folyik az egyetemen, milyen mulatságokon vesz részt az Eötvös Kollégiumban, jellemezte tanárait. Dehogynis gondoltam akkor arra, hogy egy napon én is belépek a történészek társaságába. Engem Judit érdekelt, az ő fiatalosága, széke szépsége, de nem állíthatnám, hogy az érdeklődés kölcsönös lett volna. Így tehát némi szívzorongással ültem a jól fűtött családi otthonban. Valami befeszültség, valami belső csonkaság érzése kerített hatalmába. Látnom kellett, hogy e harmonikus családi együttes szemében aligha jelentek többet a vidéki tanárnál, aki eljegyezte magát a szegénységgel, a primitív lakásvizonyokkal, aki helyett, hogy megpróbálna magasban szárnyalni, beéri egy vidéki, szűk tanári életformával.” Vihar és napsütés: Kovács Endre kiadatlan emlékirataiból (Érsekújvár és Vidéke független hírportál) http://watson.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=645:vihar-es-napsutes-kovacs-endre-kiadatlan-emlekirataibol-els-koezles&catid=56:default&Itemid=73 (2013-09-30)

³⁸ „[...] szóval az a helyzet, ugyebár hogy, hogy első köztársaságban bizonyos liberalizmus azért érvényesült. Hát igen, ott határozottabban liberálisabb volt a demokrácia.”

Judit erre vonatkozóan megfogalmazta, hogy a kor a demokráciája jóval „liberálisabb” volt a mainál.³⁹

Mivel Pozsonyt nem csatolták vissza Magyarországhoz az első bécsi döntés során, Mayer Judit és családja 1938-tól az önálló szlovák állam területén éltek. Az interjúalany elbeszélésében kitért ennek okára és részletezi a nemzetközi politikai helyzetet, melynek komoly szerepe volt abban, hogy a város végül az önálló Szlovákia része lett: *„Ez a németeken is múltott, hogy ők ezt nem akarták ugye, mert hát a náci Németország mindenhová kinyújtotta a mancsát, és hát Hitler meg jól kibabrált a magyarokkal is, mert hát a szlovákokat a magyarok ellen, a magyarokat a szlovákok ellen használta ki, úgyhogy ez eléggé kellemetlen időszak volt. Na, most ebben az időszakba esik bele az ugye, hogy tulajdonképpen a kis Szlovákiához mindössze körülbelül hatvan-hetvenezer magyar tartozott, annyian maradtunk, mert ugye Kassa és vidéke átkerült.”*

Mayer Judit az 1938-as esztendőről, mint törésvonalról beszél, ami „lázás” időszakként jelent meg Pozsonyban is. A városban ugyanis elmondása szerint sokan szerették volna, ha visszakerül az Magyarországhoz.⁴⁰ Mayer Judit emellett elbeszélte a „forrongó” Pozsony városának eseményeit és hangulatát a komáromi tárgyalások idején, ahol ugyan komolyabb atrocitásokra nem került sor, ám mégis előfordultak kisebb lázongások: *„[...] én nagyon jól emlékszem arra a szeptemberi vasárnapra, amikor ugye már nagyon forrott itt minden, és a komáromi tárgyalások folytak, és nem tudtak megegyezni. És akkor a Szent László templom volt a mi diáktemplomunk. Itt reggel nyolckor volt a diákmise és utána, mikor az befejeződött és jöttünk ki, akkor már ott álltak bácsik, nénik, akik mondták, hogy tízkor a ferenceseknél. A ferencesek temploma ott van ugye bár a Ferenciek terén. És az volt a magyar templom, mert ottan volt mindig magyar mise. Na és ezek már akkor tulajdonképpen a magyar mise után, a diákmise után már énekelték a himnuszt a diákok. Úgyhogy az már szemet szúrt, és akkor mikor átmentünk oda a ferencesek templomához,*

³⁹ Mayer Judit megemlíti a kor igazságtalanságait is, de ezek eltörpülnek annak liberalizmusa mellett: *„Hát persze voltak akkori is kis trükkök ugye bár hogy, hogy a gyerekeket vadászták, hogy menjenek a szlovák iskolába. Hajlandók voltak nekik téli kabátot ajándékozni, meg hát ilyen kicsit, ilyen lélekhalászat azért volt. [...] Hát, mondjuk, hogy azért ott is voltak olyan igazságtalanságok, hogy amikor a harmincas népszámláláskor kiderült, hogy nincsen húsz százalék magyar, akkor a városnak első dolga volt a háromnyelvű utcatáblákat eszedni és kicserélni kétnyelvűre [...]”*

⁴⁰ *„Tulajdonképpen akkor nagyon sok mindenki szerette volna, ha Pozsonyt is visszacsatolják Magyarországhoz [...]”*

akkor ott is ugyanez ismétlődött meg. amit kevesen tudnak, hogy először ott hangzott el a kórház utcai Szent László templomban [...] a magyar himnusz.”

Az önálló Szlovákia területéhez kerülve aztán sok mindenben megváltozott a magyarok helyzete az első köztársaság viszonyaihoz képest. Az interjúalany arra is kitért, hogy az egész ország politikája Hitlerhez volt kötve. Mayer Judit elbeszélése szerint ennek egyik oka az volt, hogy magyarok és képviselőjük, Esterházy János szembe került a náci Németország zsidóellenes politikájával: *„[...] a Slovenský Štát-ban [...] a szlovák önállóság az nagyon kötötte magát a Hitleri vonalhoz. És Tisoék ugye bár nagyon kivonultak a zsidóság ellen és ez a magyaroknak sehogy sem volt inyére, ugye. Különösképpen nem Esterházynak, mert ő igyekezett a zsidóknak segíteni, hogy el tudjanak innen menni. Meg egyáltalán és hát végeredményben őt nem ismerték el, hogy joga volna arra a Yad Vashem-re. Pedig hát joga volna, mert máskor valaki két embere megmentett, abból csináltak mindjárt nagy hőst, de ő meg megmentett egy egész sereg embert és abból mégsem csináltak semmit, még a zsidók maguk is rosszul viselkedtek, mert féltek.”*

Az elemi iskolák elvégzése után Mayer Judit a pozsonyi evangélikus gimnáziumban folytatta tanulmányait, ott érettségizett 1941-ben az önálló Szlovákia területén. Az érettségi vizsga után (1941) újságírónak szeretett volna jelentkezni, de szülei és tanárai javaslatára Pestre ment tanulni a Pázmány Péter Tudományegyetemre. Mayer Judit a magyarországi Erzsébet Nőiskolának nevezett kollégiumban élt négy esztendeig. 1943 tavaszán tette le az első államvizsgáját, akkor még vissza tudott menni az országba, majd miután bevonultak a németek Magyarországra 1944 márciusában, már nem engedték vissza. Miután elvégezte az abszolutóriumot, befejeződött a háború.

Az újonnan megalakult Csehszlovák Köztársaság nacionalista politikája szintén komoly jelentőséggel bírt az asszony sorsára. Mayer Judit tanulmányait ugyanis nem ismerte el az állam. Leginkább azt kifogásolták, hogy szlovák állampolgárként nem Szlovákiában, hanem Magyarországon végezte felsőfokú tanulmányait: *„[...] csakhogy ugye miután befejeződött a háború, [...] én itt értem meg a frontot és a többi kellemetlenséget. Akkor se előre, se hátra, nem ismerték el nekem ezt a tanulmányt, azt mondták nekem, hogy Magyarországon tanultam, mikor itt is volt egyetem, és szlovák állampolgár voltam, az volt az egyik dolog.”*

A nacionalista intézkedéseket illetően az adott bizottság egy Milan Hodža által hozott régi törvényre hivatkozott, miszerint Mayer Juditnak újra le kéne

tennie vizsgáit, mert azok nem érvényesek.⁴¹ Ezzel együtt Mayer Juditot is megfosztották állampolgárságától. Az interjúalany beszélt a reszlovakizációról, ami szerinte fölösleges volt. Miután az események jobbra fordultak, állampolgársági eskü fejében kapta vissza nemzetiségét, ami számára nevetséges volt. Az interjúalany kiemelte, hogy ebben a nehéz időszakban a kollektív bűnösség nevében bármit meg lehetett tenni a magyarokkal, amit a korabeli csehszlovák politika ki is használt: *„Mert annak idején, mikor a reszlovakizáció volt, nemzetiséget cseréltek. Én azonban nem mentem sehova, mert az volt a véleményem, hogy az semmire nem jó, úgyhogy kibírtam [...]. Úgyhogy arra emlékszem, amikor visszaadták az állampolgárságunkat, le kellett tenni az állampolgári esküt, ugye bár. Külön szám volt, mikor itt születtem és soha nem éltem máshol, ugye csak pár hónapot ott az egyetemen. Na, tehát akkor mindent lehetett a kollektív bűnösség nevében ugye bár. Az, aki azt nem érte meg, az nem is tudja elképzelni, hogy az milyen Wirschaft volt és bizony mennyien elmentek Magyarországra, mert nem bírták itt ki, és hányat hurcoltak oda Csehországba és ott is hogy bántak velük. De azért onnan úgy vissza tudtak szivárogni nagyon sokan.”*

A magyarok kitelepítése és elhurcolása mellett az asszony kitért a szlovákok széttelepítésére is, akik gyakran szintén a kor politikai eseményeinek elszenvedőivé váltak. Mayer Judit, mivel elveszítette állampolgárságát és felsőfokú tanulmányait sem fogadták el az újonnan megalakult Csehszlovák Köztársaságban, kénytelen volt egy kisebb hivatali állást vállalni. Egy golyóscsapágyat gyártó olasz cégnél dolgozott, mint afféle „technikai” hivatalnok. Mayer Judit nagyon nehezen fogadta el új munkahelyét, annak hosszú munkaidejével. A későbbiekben az interjúalany átkerült a Mezőgazdasági Kiadó szerkesztőségébe. Először korrektorként, majd szerkesztőként alkalmazták. Ezen a helyen már kifejezetten jól érezte magát az interjúalany.⁴² Ezután 1958-ban egy „általános igazolási eljárás” által Mayer Judit főnökét „kikadereszték”. Ez összefüggött az magyarországi 1956-os forradalom eseményeivel. Őt is a forradalomról kialakított véleményéről faggatták, ám a pártelnöknek

⁴¹ „A bizottság tagjai között hiába nem ismerték el azokat a féléveket és egyáltalán semmit, mert azt mondták, van egy régi törvény, amit még a Milan Hodža hozott, hogy mindent hogy is mondták azt, mindent át kell, újra kellett letenni a vizsgákat, mert ezek nem érvényesek [...]”

⁴² „[...] egész jól megvoltam én azokkal. Volt egy nagyon rendes főnököm és összesen hárman voltunk abban a magyar szerkesztőségben, [...] ugyanis panaszra nem volt okom, hamarosan átminősítettek korrektorból szerkesztővé.”

köszönhetően a későbbiekben mégis meghagyták posztján: „[...] én nekem nem esett különösebb bajom, engem is székíroztak természetesen olyan ostoba kérdésekkel, hogy mit szólok az magyarországi forradalomhoz, stb.? Miért nem mondtam én azt akkor is így, meg mit tudom én. Szerencsére nagyon tisztességes pártelnökünk volt, aki azt mondta, hát mit mondott volna szegény, súlyosan beteg volt, tényleg sárgaságom volt akkor, úgyhogy akkor ezzel le volt véve a műsorról, úgyhogy meghagytak engem azon a poszton.”

Mivel Mayer Judit elbocsátott főnöke helyére nem hoztak senkit, ezért rengeteg munka hárult az alkalmazottakra, emellett 1958-ban Mayer Judit beiratkozott a pedagógiai főiskolára. Ekkorra ugyanis, ahogy azt az interjúalany is kiemelte, a magyarokat illetően már több szempontból konszolidálódott a helyzet az országban. Az interjúalany visszakapta az állampolgárságát is. Mayer Judit azonban, mivel ő maga nem volt párttag, nem vezethette a szerkesztőséget. Ezért hamarosan kapott egy feletttest, aki elmondása szerint egy olyan műveletlen káder volt, akiről még az is elképzelhetetlen volt, hogy leérettségizett: „Elég az hozzá, hoztak egy kádert, aki ugye bár olyan buta volt szegény, hogy még az ábécét se ismerte, de elvégezte a mezőgazdasági főiskolát, mint munkáskáder, amin én nem is csodálkoztam, mert az ilyesmi ugye bár nagyon jól tudjuk, hogy hogyan ment. De hogy hogy tette le az érettségit, azt nem tudom, mert az egy súlyosabb esemény lehetett az ő életében. Na, azon kívül, szegény olyan bizalmatlan volt és olyan gyáva, hogy na ne beszéljünk róla.”

Mayer Judit, miután új felettesével megromlott a viszonya, felmondott és új munkát vállalt a Magyar Kiadónál, amely a Tatran Kiadónak az üzeme volt. Bár kisebb fizetést kapott, mégis úgy döntött, hogy főnöke miatt ott-hagyja régi munkahelyét. Ez 1967-ben történt. Az ezt követő évben a Magyar Kiadóból megalakult az önálló Madách Kiadó. Mayer Judit helyzete stabilá vált az új helyen. Nyugdíjas koráig ebben a szerkesztőségben dolgozott. A későbbiekben a fordítási irodalomhoz tartozó részlegen alkalmazták, ahol elsősorban a cseh irodalommal foglalkozott. Itt elmondása szerint, szorosabb kapcsolatot sikerült kialakítania a magyarországi kiadókkal. Erre olyan alkal-mak által is lehetőség nyílt, mint amilyen a Magyarországon megszervezett ünnepi könyvhét is volt. Mayer Judit kiemelte, hogy e rendezvények alkal-mával 15 évig ő képviselte a kiadót. Felejtethetetlen élményként tartja számon, amikor is egy ilyen könyvhét alkalmával a magyarországi miniszter külön üdvözölte őt. Azt is kihangsúlyozta, hogy akadt olyan eset is, amikor igazga-tója is féltékenyen tekintett emiatt az interjúalanyra: „De hát akkor a szociban,

engem úgy ismertek az egyetemről. Úgyhogy a miniszter ugye külön örömmel üdvözölt, mert kollégám volt annak idején a történelem szakon és akkor az én kedves főnököm, akkor már igazgatóm volt, az már szintén egy nagy káder volt és nagyon féltékeny volt mindenkire. Ő meg volt sértve, mert [...] miniszter, ugye odasétált a mi sátrunkhoz és örömmel üdvözölt. Engem még meg is ölelt, ha jól emlékszem. És ő pedig ott állt, mint a csacsi a hegyen és nem törődött vele a kutya sem, úgyhogy meg volt sértve.”

Mayer Judit elbeszélésében gyakran jelenik meg a műveletlen, gyáva káder felettes, akire az interjúalany szánalommal tekint. Ezekhez a történetekhez hozzátartozik az is, hogy az ilyen helyzetekben Mayer Judit szakmailag általában felettesei fölé helyezte magát. Ilyen felettes szerepében jelent meg „Sárkány elvtárs” is, aki a Madách Kiadó igazgatói tisztségét töltötte be: „Sárkány elvtárs, Isten nyugtassa, az is egy olyan káder volt, akinek még a térde is reszelt, hogyha ráíjcsztettek [...]. Akkor őt kinevezték hozzánk Madách Kiadóba igazgatónak. Na, de az neki úgy állt a kezéhez, hogy nem is tudta, mit kell egy igazgatónak csinálni és egyáltalán fogalma sem volt semmiről, és a Tatran igazgatója, akikkel egy házban voltunk, az mindig nevetett rajta és azt mondta, hogy ez nem olvas, mert fáj a feje. Nem olvasott egész egyszerűen. Egy furcsa jószág volt. És hát szerette az itókát.”

Mayer Judit 1987-ig ennél a kiadónál dolgozott. Ekkor nyugdíjba vonult. A kollégák és ő is szerette volna, ha pár évig még maradhat a kiadónál, de „Sárkány elvtárs” Mayer Judit helyére saját emberét akarta vinni, ezért aztán neki mennie kellett. Ezeken a történeteken keresztül jól kirajzolódik a szocialista időszak káderpolitikája. Mayer Judit a sok igazságtalanság ellenére azonban kiemelte, hogy nagyon szerette munkáját, pedig arra csak későn talált rá. Ezt igazolják azok a díjak és kitüntetések is, melyeket munkássága elismeréseként kapott: „Közben kaptam egy Madách díjat is, egy olyan fordításért, amikor még dolgoztam. Az volt a Wágner – Schneiderová, ez volt a két szerző és a címe az volt, hogy Az oroszán nem az állatok királya. A második pedig, akkor már nyugdíjban voltam, és a Juraj Schpitzernek a Kétség és remény c. kéziratáért. Szóval, mikor megjelent a könyv, azért kaptam második Madách-díjat, közben még volt egy másik díjam is, amit a kiadó adott. Szóval ilyenek voltak. És aztán később, mikor már hetvennyolc éves voltam, akkor kaptam a Štúr-rendet. Szlovák testvéreimtől, 2001-ben. És hát aztán kaptam Magyarországról is egy szép kitüntetést, az ott van abban a zöld dobozban, ott a rádión. Ugye, az nem volt olyan régen, amikor már nyolcvan nem tudom öt éves voltam, vagy

menyi. [...] Hát, szóval ez az én életem nagyjából, azt még hozzá kell tennem, hogy én a hivatásomat valóban nagyon szerettem, kicsit későn nagyon későn találtam rá, mert 54-től voltam csak a Mezőgazdasági Kiadónak a szerkesztője. És hát ott jöttem én rá, hogy ez való nekem igazán.”

Mayer Judit a rendszerváltás eseményeit is átélte, s a vele készített interjúban elsősorban azt emelte ki, hogy a várt remények ellenére a rendszerváltozás után a nacionalizmus is felütötte a fejét az újonnan megalakult országban, ami sajnos nagy hátrányt jelent a szlovákiai kisebbség számára. Ilyen szempontból, bár az interjúalany kiemelte, hogy nagy reményeket nem fűzött a rendszerváltás eseményeihez, fellelhető némi csalódottság Mayer Judit elbeszélésében, ami az 1989–1990-es változásokat illeti: „Nagyon közel volt az hozzám és a tévében mindig mutogatták azt, úgyhogy sokszor néztem én azt. Idejöttek holmi barátok is és együtt néztük itten, hogy mi a helyzet. Meg voltam én ott kint is egy-párszor, de olyan nagy reményeket nem fűztem én ehhez, mert gondoltam én, hogy az csak olyan átmeneti dolog, hogy most még a kisebbségekhez is nagyon udvariasak voltak. Úgyhogy azt meg kell adni, hogy az elején az nem látszott, hogy itt van egy olyan hely, szlovák társaság, akik majd tesznek róla, hogy ne legyen itt barátság. És hát volt is az a Štúrová spoločnosť, vagy minek hívták őket. Azok igyekeztek itten elég sok mindenbe belebeszélni és hát ma már nem is tudjuk ezeket a neveket sem, akik akkor szerepeltek ugye bár. És az úgynevezett VPN, Verejnosc' Proti Násilu, annak nagyon szép elvei voltak az elején, ottan nem volt hiba. No, de hát a nacionalizmus az egy nagyon kártékony dolog [...]” Emellett azt is kiemelte az interjúalany, hogy a rendszerváltozás után anyagilag egyre nehezebbé és bizonytalanná vált az élet. Szlovákia az 1989–1990-es évek változásai után nemcsak pozitív értelemben, hanem negatív értelemben is a „korlátlan lehetőségek” országává vált.⁴³

⁴³ „Hát persze most már ezek a nyugdíjak se elegek semmire, ha én nem gondoltam volna arra, hogy mégis kell egy kis pénzt félretenni, akkor most felkopna az állam, de hát hála Istennek volt annyi eszem. csak néha gondolom, hogy még az is elkövetkezhet, hogy elveszik a bankbetéteket. [...] Ki tudhatja hát korlátlan lehetőségek országa vagyunk, nem?”

„A hitet megtartani”

Egy zsidó asszony élettörténete a 20. századi Csehszlovákiában

Adlerová Magdaléna 1924-ben született Galántán, zsidó családban.⁴⁴ Családja, valamint a zsidó hagyományok bemutatásának komoly jelentőséget tulajdonított az asszony elbeszélésében. Magdaléna öt évig járt zsidó iskolába. A polgárit szlovák nyelven végezte. Az asszony kiemelte, hogy az első Csehszlovák Köztársaság idejében nem érték őt antiszemita megnyilvánulások.⁴⁵ A polgári iskola látogatásának időszakában Adlerová Magdaléna tehát zsidóellenességet nem tapasztalt. Az asszony a (cseh)szlovákiai zsidókra jellemző többes identitással rendelkezett. Három nyelven beszélt: magyarul, németül és szlovákul is.⁴⁶ Az asszonynak a korban zsidó és nem zsidó barátai egyaránt voltak, elmondása szerint ez soha nem volt számára lényeges. A zsidó hagyományt és vallást elmondása szerint teljes mértékben átadták neki szülei. Ebben a testvérei is segítségükre voltak: *„A szülők a zsidó hagyományokból és a vallásról mindent átadtak nekünk. A főzést, az étkezést és a vallást. A hitet megtartani. Az édesapámmal keveset, inkább a nővéreimmel tanultam. Amíg hittanra jártam, akkor segítettek megoldani a hittanfeladatokat, az iskolai dolgokat meg mindent. Ha volt idejük, akkor esténként segítettek. A zsidó elemiben héberül tanultunk írni és imádkozni. Iskolán kívül volt hittanóránk, a Seidl rabbi lánya tanította.”*

Magdaléna elmondása szerint a holokauszt előtti időkben munkatársai tudták róla, hogy zsidó, ez azonban soha nem okozott problémát egyiküknek sem.⁴⁷ Az 1938-as esztendő volt az az év, amikor Magdaléna először találkozott antiszemita megnyilvánulással. Többé nem mehetett iskolájába,

⁴⁴ Itt és a továbbiakban: Adlerová Magdaléna élettörténete a Zsidó élettörténetek a huszadik században nevű oldalon, Centropa adatbázis. <http://www.centropa.hu/index.php?nID=30&x=PXVuZGVmaW5lZDsgc2VhcmNoVHlwZT1CaW9EZXRhaWw7IHNIYXJjaFZhbnVlPTU7IHNIYXJjaFNraXA9MA==> (2013-09-30)

⁴⁵ *„Öt évig jártam zsidó iskolába, ide, Galántára. Az iskola a templom mellett állott. Buxbaum rabbi legfiatalabb lánya, Miriam volt a barátnőm. A polgáriban szlovák nyelven tanultunk. [...] Nem volt akkor antiszemitizmus, legalábbis nem éreztük”.*

⁴⁶ Az asszony egyébként kalap- és sapkakészítést tanult.

⁴⁷ *„Ahogy inaslánny lettem, a barátnőim, akikkel szombatonként összejöttünk, ők zsidó lányok voltak, az utcabeliek pedig katolikusok voltak. Bejöttek hozzánk az udvarba, vagy kint az utcán játszottunk. Az uzsonnámat is megosztottam velük, mert majdnem mindegyikük szegény családból származott. Tudták ők mind, hogy zsidó vagyok, de nem volt emiatt soha semmi probléma. [...] Gyerekkoromban egyáltalán nem találkoztunk antiszemitizmussal. Mi, gyerekek,*

ugyanis miután Galántát is Magyarországhoz csatolták 1938-ban, településén a szlovák polgárit bezárták. Ő pedig nem akart magyar iskolába járni, mivel ezen a nyelven sem írni, sem olvasni nem tudott.⁴⁸ Elmondása szerint településéről 1940-től vitték ki a fiatalokat Auschwitzba. Az asszony szerint fizettek az embereknek, hogy bántalmazzák őket. Az utcákon megjegyzéseket tettek rájuk, édesapját megverték a magyar csendőrök. Édesapja szódagyárát is eltulajdonították. Bátyját 1942 januárjában elvitték katonának. A másik két bátyját pedig nemsokára munkaszolgálatra kényszerítették: „Az utcán már megjegyzéseket tettek a rovásunkra. A rég itt lakók azonban ezt nem csinálták, csak azok, akiket megfizettek, hogy bántsanak bennünket. Aztán a magyar csendőrök is bántottak minket. Az édesapámat is megverték. Eljöttek, hogy elvisszik a szódagyárát, az állatokat és mindent. Az édesapám természetesen nem engedte. Ez 1943-ban történt. Az édesapám semmiféleképpen nem engedte, ezért a magyar csendőrök megverték. Végül apám szódagyárát Belopotocký galántai szódagyáras tulajdonította el. Bátyáim nem voltak már otthon. A legidősebbet [Ferenc] elvitték 1942 januárjában mint katonát. Nemsokára be kellett vonulnia a másik két bátyámnak [Dezső és Ernő] is munkaszolgálatra.”

A család sorsa a zsidótörvények értelmében lassan még rosszabbra fordult. A család az otthoni készletekből élt. 1944. március 15-én megalakult a helyi gettó is, ahová a környékbeli zsidókat zsúfolták. Ekkorra a családnak már semmije sem maradt, minden vagyonukat elvették. Az egész utcájukból gettó létesült, amit állandóan rendőrök őriztek. „A zsidótörvények értelmében a nővéreim nem varrhattak a saját szalonjukban. Azt be kellett zárniuk, más munkalehetőség viszont nem akadt. Az otthoni készletekből éltünk, volt baromfink és miegymás. 1944-ben a lányoknak, akik otthon voltak, be kellett menniük dolgozni. A szülőknek nem. A mi utcánkból, abból az utcából, ahol születtem, alakult meg a gettó 1944. március 15-én, akkor még nem voltam húszéves sem [...]. 1944-ben már semmink se maradt, mert mindenünket elvettek.”

Magdaléna családját 1944 májusában hurcolták el otthonról. Először a galántai majorba kerültek, amely a diószegi cukorgyár részeként működött.

jóban voltunk mindenkivel. Miféleképpen nagyon sok szegény ember lakott. Megvoltunk mind-egyikkel, kisegítették egymást. Azt hiszem, hogy a zsidóság mindig segítette az embereket.”

⁴⁸ „Sajnos nem fejeztem be a polgárit, ugyanis 1938-ban bejöttek a magyarok [lásd: első bécsi döntés]. Megszállták ezt a részt, és a szlovák iskolák megszűntek. Ezért a harmadik polgárit nem fejezhettem be, csak a osztályt, mert nem akartam magyar iskolába járni. Magyarul nem tudtam sem írni, sem olvasni.”

A majorból júliusban továbbszállították a családot egy téglagyárba, ahol szintén nagyon sokat szenvedett a zsidó közösség. Nagyon rossz körülmények közé kerültek, rengeteget dolgoztak, alig ettek, ebből kifolyólag hamarosan meg is betegedtek. Magdalénát szüleivel együtt hamarosan Auschwitzba hurcolták, ahol szüleit is elveszítette. Az asszony hosszasan részletezte az utazás ideje alatt, valamint a táborban uralkodó embertelen körülményeket: *„Nem tudom, hogy mikor érkeztünk Auschwitzba – Osvienčimbe, azt se tudjuk, hány napot utaztunk. Talán öt napig hurcoltak bennünket. Amikor megérkeztünk [Érsek]Újvárból, és kiszálltunk a vagonból, akkor lehetett június huszadika. Sokszor meg is álltunk. Semmit sem adtak be a vagonba, még vizet se, sőt, még ki sem nyitották. Ott, ahol halott volt, azt megkérdezték, és az ablakon keresztül vették ki, de élet ki nem engedtek. A táborban rögtön a megérkezésünk után megverték engem. A németek a fiatalokat a bal oldalra terelték, számolni kezdtek. Puskával, illetve bottal hajtottak bennünket, hogy merre menjünk. Én a szüleim után futottam, nem néztem hátra, sehová sem néztem. Akkor az egyikük fejbe vágott, mert elhagytam a helyem.”*

A későbbiekben Magdalénát a németországi Allendorfbba szállították át azzal a céllal, hogy majd Buchenwaldba viszik őket tovább. Ekkorra azonban már megérkeztek az amerikaiak, akik által felszabadultak. Ők voltak azok, akik elmesélték azt is, hogy valójában mi is történt Magdalénáék szüleivel: *„Alighogy ez megvolt, ismét vagonba raktak, és elvittek bennünket a németországi Allendorfbba [Buchenwald egyik altáborra volt Allendorfbban, a foglyokat a Munituonsfabrik Dynamit Nobel AG nevű üzem számára dolgoztatták. – B. I.]. Ott barakkokba helyeztek el bennünket. A németek sorba állítottak minket, még mielőtt az amerikaiak felszabadítottak volna, és Buchenwaldba akartak szállítani bennünket, szelektálásra. Közben azonban megérkezett az amerikai katonaság. Ezért a németek otthagytak bennünket a határban, elszökdöstek. A háború után az amerikaiak elmesélték nekünk, hogy mit műveltek a németek. A szülők már nem éltek, mert a németek megölték őket. A testvérek még élhettek.”*

Mindezek után Magdalénát (testvérével együtt) hazaengedték. Az asszony elmondta, hogy miután hazatértek a táborból, milyen nehéz volt újra kezdeni az életet. Mindentől megfosztották őket, semmijük sem maradt.

Magdaléna számára az egyetlen vigaszt testvérei jelentették, akikkel együtt élt, és akikkel sokat segítettek egymáson. Másrészt azt is kiemelte az asszony, hogy nem csupán a zsidó származásúaktól kaptak segítséget, hanem a falubeli nem zsidó szomszédoktól is.

Magdaléna életében tehát egy új szakasz vette kezdetét 1946 után. A kommunizmust illetően az asszony elmondta, hogy semmiféle fenntartása nem volt a rendszerrel szemben. Ez feltételezhetően azzal hozható összefüggésbe, hogy a zsidó család a sok meghurcoltatás után teljes mértékben elhatárolódott a politikai élettől: *„[...] nem zsidó szomszédok, amikor hazajöttünk, nagyon sokat segítettek, úgy, ahogy tudtak, mert ők is szegények voltak. Amikor hazatértünk, a házból és az állatokból semmit, de égvilágon semmit nem találtunk. A hitközség teljesen felbomlott. Nem volt egyszerű újrakezdeni az életet a háború után. Igaz, hogy a saját házunkban éltem a bátyáimmal és a nővéreimmal. Önálló politikai nézeteink nem voltak, mi nem avatkoztunk semmibe, ahhoz igazodtunk, amit az orosz hadsereg kívánt. Amikor megalakult Csehszlovákia, és kommunista élet volt, akkor sem avatkoztunk semmibe.”*

1947-ben az asszony férjhez ment. Férje a szintén zsidó származású Adler Lajos lett, akivel második unokatestvérek voltak. Magdaléna párválasztását nem csupán az befolyásolta, hogy férjével gyermekkor óta jól ismerték egymást, hanem házastársa vallása is nagyon komoly szerepet játszott a férfi kiválasztásában: *„Adler Lajos a férjem, Tomaškovón [Tallóson] született. A szülei kóser hentesüzletet nyitottak Nádszegen [Nádszeg – Pozsony vm.-i nagyközség, az 1910-es népszámlálás idején 2400 főnyi magyar ajkú lakossal. A trianoni döntést követően Csehszlovákiához került. – B. I.]. Az elemi iskola után a férjem, aki egyben a második unokatestvérem is, Dunaszerdahelyen kitanulta a hentesmesterséget. Gyerekkorunktól ismertük egymást. A férjem a nádszegi hentesüzletét az édesapjától örökölte, és a bátyjával együtt vezette. [...] A házastárs választásánál annak kiléte és vallása igenis, az egyik legfontosabb szempont volt a számomra. Az esküvőnket 1947. június 14-én tartottuk Pozsonyban, a Heyduk utcai zsinagógában. Három gyerekünk született.”*

Miután Galántán házat épített férjével, egy mozgó üzletben dolgoztak együtt. Magdalénának három gyermeke született házasságából. Az asszony azt is elbeszélte, hogy nagyon fontos volt számára gyermekei zsidó nevelésben való részesítése. Az asszony továbbra is nagyon komolyan vette a zsidó hagyományok megtartását. Ezt igazolta az is, hogy Magdaléna férjével együtt minden zsidó ünnepet megtartott: *„Házat építettünk Galántán. A Jednota [üzlethálózat] vett egy mozgó üzletet [autó], amellyel a férjem olyan falukba járt, ahol nem voltak üzletek. Huszonhat faluja volt. Én is alkalmazásba léptem, így együtt dolgoztunk. gyerekeim a többi zsidó gyerekek között nevelkedtek. Katz rabbi bottal kergette őket, ha nem ültek csöndben, és nem*

imádkoztak. Zsidó nevelésben is részesült. 1951-ben jöttünk Galántára lakni, a férjemet a Jednotában alkalmazták. Nádszegen feladta az üzletet, és eljött ide hentesnek. Minden zsidó ünnepet megtartottunk. Katz rabbi udvarában is laktunk egy ideig, albérletben, amikor bejöttünk Galántára.”

Magdaléna többször kiemelte élettörténetében, hogy a kommunista hatalomátvétel után sem ő, sem családja nem avatkozott a politikába. Ezzel kapcsolatban kitért arra is, hogy a rendszer toleráns volt a zsidókkal. Magdaléna számára ez jelentette az egyik legfontosabb tényezőt a rendszerhez való viszonyulása szempontjából. A zsidó család feltételezhetően ezért mutatott toleranciát a rendszer irányába: „A 1948-as kommunista hatalomátvételre nem reagáltam, mert mindig a munkával voltunk elfoglalva. Az üzlet egyformán ment, mi nem avatkoztunk semmi politikába. A férjem se, én sem és a gyerekek sem. A kommunizmus alatt a zsidóságból kifolyólag semmi gondom nem volt. [...] Közülünk senki sem lépett be a pártba. A férjem nem volt tagja semmilyen szervezetnek. Nem kényszerített senki, és nem is léptünk be. Idő sem volt rá. Nekem annyira elegendő volt az előző életből, hogy nem léptem be semmilyen pártba. 1968-ban sem avatkoztunk semmibe. Folyt az életünk tovább, semmi nem történt.”

Miután az asszony férje fiatalon, 48 évesen elhunyt, Magdaléna számára gyermekei váltak a legfontosabbakká. Ezek után több betegséggel is küzdött, élete pedig egyre nehezebbé vált. Hamarosan rokkantságiba került. Az asszony gyermekei miatt azonban továbbra is dolgozott. Az 1989-es rendszerváltozás kapcsán kiemelte, hogy bár a politikába akkor sem avatkozott bele, annak nagyon örült, hogy szabaddá vált az utazás.⁴⁹ A rendszerváltozást követő helyzet kapcsán azonban előző két interjúalanyomhoz hasonlóan az ő véleményében is előbukkant a rendszerrel kapcsolatos ambivalencia, valamint a létbizonytalanság kihangsúlyozása: „Én nyugdíjas vagyok már régen. A gyerekeknek megváltozott a munkahelyükön a fizetésük, különben nem állt be különösebb változás. Valamikor jobb munkahelyük volt, és nyugodtabbak voltak. Nem kellett attól félniük, hogy holnap kikerülnek az utcára. A politika engem nem nagyon érdekel. Legyen munkájuk a lányaaimnak és a unokáknak

⁴⁹ „Az 1989-es rendszerváltásra nem tudok semmit mondani. A gyerekek dolgoztak. Én nem avatkoztam bele semmiféle politikába, pártba. Számomra fontos az, hogy munkám legyen, és megélhessünk. Annak ugyan megörültünk, hogy szabadon utazhattam a fiam után. Tévéből, újságból néztem a tüntetéseket.”

is. És nyugalom legyen. A zsidósághoz való viszonyunk nem változott. Egyformán megtarthattuk a kommunizmus alatt is, és most is.”

Összegzés

A tanulmány egyéni-egyedi történelem konstruálására törekszik 20. századi kisebbségi női sorsok bemutatása által. Célja a csehszlovákiai magyarság 20. századi társadalmi folyamatainak a jobb megértése életútinterjúk segítségével. Emellett pedig személyes női identitások rekonstruálására vállalkozik. Ezekben a történetekben a politikatörténettel szemben a családi, lokális terek megjelenítésére helyeződik a hangsúly. Az egyén és közvetlen társadalmi kontextusa válik elsősorban fontossá. A történetek több szempontból, árnyaltabban mutatják be a kor eseményeit. A politikatörténeti megközelítésmód által gyakran sematikusabban ábrázolt időszakok olyan részleteibe nyerhetünk betekintést, melyek által jóval összetettebb kép jeleníthető meg az adott korról. A három interjú által ugyanakkor különböző kisebbségi női sorsokról kaphatunk képet. Ezekből az eltérő női történetekből a csehszlovákiai kisebbség társadalmi folyamatainak olyan részletei rajzolódnak ki, melyek a makrotörténeti munkák számára gyakran értelmezhetetlenek. A társadalomtörténeti folyamatok mellett az interjúalanyok identitásának, valamint az abban bekövetkező változások összefüggései is kirajzolódnak.

Első interjúalanyom Cs. Eszter volt, aki egy falusi paraszttasszony. Elbeszélését elsősorban családi élete bemutatásaként értelmezte. A kor politikatörténeti eseményei által Cs. Eszter személyes életében az első Csehszlovák Köztársaság boldog gyermekévei után számos tragédia történt, melyek komoly befolyással bírtak az interjúalany identitására, valamint az abban bekövetkező változásokra. Az 1938-as esztendő a remények beteljesülése helyett az asszony „szenvédéstörténetének” a kezdetét jelentette. Az asszony a második világháború eseményeivel összefüggő nyomorúság és szenvedések mellett azt is kiemeli, hogy a mai kor viszonyaival ellentétben sokkal bensőségesebb kapcsolatokat ápoltak egymással az emberek. Az 1950-es évek Cs. Eszter életében egy új időszak kezdetét jelölik. Második férjével a kemény munka idejét jelenítik meg, melyet a szövetkezetben végeztek. A szocializmus időszakát árnyalja az 1960-as évek „csúcsideszakának” a bemutatása. Cs. Eszter életében is ez az életszakasz jelentette a legpozitívabbnak minősített időszakot, melyet számára

elsősorban a gazdasági helyzet stabilitása jellemzett. A rendszerváltozás időszakában már ismét a nehézségek korszaka következett az asszony számára. Az anyagi jellegű gondok mellett Cs. Eszter a 21. században az emberi kapcsolatok elsilányulását tartja a társadalom legfőbb problémájának.

Következő interjúalanyom Mayer Judit volt, aki egy pozsonyi értelmiségi családban született. Identitásában komoly jelentőséggel bírt, hogy életének egész időszakát értelmiségiként élte le a városban. Mayer Judit életúttörténetét elsősorban szakmai elbeszélésként értelmezte, melyre valószínűleg az is kihatással volt, hogy az interjúalany élete folyamán nem házasodott meg és nem született gyermeke. Az interjúban gyakran beszélt a kor politikai eseményeiről. Az első Csehszlovák Köztársaság liberalizmusának bemutatása után az önálló szlovák állam magyarságának körülményei és annak bemutatása következett. A második világháború, valamint a jogfosztottság évei után a kommunizmus időszaka Mayer Judit életében is több nehézséget okozott. Egy olyan szakmai életút bemutatása jelenik meg, melynek alakulására a kor politikai eseményei komoly befolyással bírtak. Életútjában gyakran kerül előtérbe a kommunista rendszer káderpolitikájának igazságtalansága. Mayer Judit ennek ellenére nem kudarcként élte meg szakmai életútját. Az interjúalany büszkén emlékezett vissza a munkájáért kapott díjakra és kitüntetésekre. Elmondta, hogy valóban hivatásának érezte munkáját, s számára ez volt a legfontosabb, nem pedig a ranglétrán való feljebb jutás, melyre csak a rendszerhez lojális párttagoknak nyílt lehetősége.

Harmadik életúttörténetem a zsidó származású Adlerová Magdalénáé. A galántai származású asszony identitására komoly befolyással volt vallása. Adlerová Magdaléna elsősorban zsidónak vallja magát. Emellett erősebb kötődései vannak a szlovák nyelvhez, mint a magyarhoz. Ez a többes identitás egyébként jellemző volt a korabeli csehszlovákiai zsidóságra. Az asszony életének első felében a kor politikai történéseiből kifolyólag sokat szenvedett származása miatt. Az antiszemita megnyilvánulások kezdetét az 1938-as évek változásaihoz köti. A táborokban átélt szenvedések, valamint szülei elvesztése után egy teljesen új élet felépítése várt a fiatal lányra. A nehézségekkel teljes időszak után férjével a kommunista rendszerhez toleráns munkásokká váltak, akik mindvégig megtartották zsidó identitásukat, ám a politikai életől elhatárolódtak. Gyermekei nevelésében szintén komoly szerepet játszott a zsidó hagyományok átadása, mely mindvégig áthatotta az asszony életét. Adlerová Magdaléna számára a rendszerváltozás évei sok anyagi nehézséget

hoztak. Az asszony életében kiemelkedő jelentősége volt vallásának és hitének, mely által még a legnehezebb körülmények között is kitartott, újra tudta kezdeni életét.

Ildikó BAJCSI

Destiny of Hungarian minority women in the 20th century Czechoslovakia in light of life stories

The essay examines the destiny of Hungarian women born in the 1920's in the 20th century Czechoslovakia. This generation is the so called 'new-faced Hungarians'. While their parent's identity can be tied to Hungary before 1920, they spent the whole of or a significant part of their lives in the territory of the Czechoslovak state. The course of life of this generation is particularly important not only from the viewpoint of forming a new generation, but also due to the presence of all the well defined and important historical periods characterizing the Hungarian minority living in Czechoslovakia. The essay undertakes the examination of the life of a peasant woman, an intellectual woman as well as a woman with Jewish identity. It aims at a better understanding of the social processes of that era through the analysis of each woman's life course. Besides that the focus is on the personal identity of those minority women who belong to different social groups having different identities. Opposed to the political history it rather focuses on the family and local areas of their life. The individual itself as well as his social context gains primary importance. Events of the past are reflected through their stories with more nuances and viewpoints. It becomes possible to get a deeper insight into the details of periods which are often schematically shown by the political history approach with a more complex picture of the given era. The essay uses oral history, the most representative method of microhistorical research for the examination of social processes and personal identities. In particular, it uses narrative interview.

II. RÉGIÓPOLITIKA

A vajdasági magyarság a 2012. évi választások tükrében*

Szerbiában 2012. májusában köztársasági, tartományi és önkormányzati szintű választásokat tartottak, valamint előrehozott elnökválasztásra is sor került. Az eseménysorozat fontosságát jelzi, hogy az ország hatalmi-politikai viszonyaiban gyökeres változások következtek be, és tovább nőtt a magyar pártok közötti aszimmetria. A tanulmány elsősorban ez utóbbi momentumra koncentrál. Fontos tisztázni, mi vezetett a fenti eredményekhez? Hogyan jellemezhető a vajdasági magyar közösség az ország politikai rendszerében? Az öt képviselő etnikai pártok milyen kölcsönhatásban állnak egymással? Milyen tendenciákat mutat a magyar politikai képviselet alakulása, ezzel meghatározva Szerbia legnagyobb számú kisebbségének érdekérvényesítési lehetőségeit?

Ahhoz, hogy egy közösségnek a politikai rendszerben betöltött szerepét és aktuális helyzetképét értékelni tudjuk, fontos tisztáznunk alapvető demográfiai jellemzőit, valamint az adott társadalomban betöltött helyét. Ehhez kiváló támpontot és viszonylag friss adatokat szolgáltat a 2011-es szerbiai népszámlálás eredményssora. E szerint a balkáni ország lakossága – Koszovó és Metóhia nélkül – 7 186 862 főt számlál. 2002-őhöz képest ez 311 139 fős (4,15 százalékos) fogyás. A Vajdaság Autonóm Tartomány népességének túlnyomó részét a maga 83,32 százalékaival a szerb többség képezi, míg második helyen számbelileg a magyar közösség áll: 253 899 fő, a népesség 3,53 százaléka vallotta magát magyarnak. Utóbbi adat a tíz évvel korábbi állapothoz képest (293 299 fő) jelentős csökkenést mutat, jóval nagyobb arányút, mint a társadalom egésze esetében.¹

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Gulyás László, Szegedi Tudományegyetem (Szeged).

¹ Szerb Köztársasági Statisztikai Hivatal adatai. <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> (2013-06-21)

Az etnikai párt fogalma

A kisebbségi közösségeket képviselő politikai szervezetek mibenlétének meghatározására számos definíció látott napvilágot a nemzetközi és a hazai szakirodalomban egyaránt. Külön tanulmány tárgyát képezhetné a bennük szereplő egyes fogalmak, mint a nemzetiség, az etnikum, a kisebbség vagy akár a párt jelentéstartalmának és „árnyalatainak” tisztázása. Mivel a munka során elsősorban az etnikai párt bevett kifejezése kerül használatra, így jelen esetben csupán e meghatározás rövid bemutatására teszünk kísérletet.

A magyar kutatók közül Kántor Zoltán érvelését emelném ki, aki az alábbi megállapítást tette: „egy etnikai párt egy jól meghatározható körből számíthat szavazatokra, és ugyanannak az etnikai/nemzeti csoportnak a legtagabban vett – vélt vagy valós – érdekeit képviseli.”²

Donald L. Horowitz megközelítésében az etnikai pártok vezérmotívumát az exkluzivista, gyakran kirekesztőnek tűnő hívószavak alkalmazása jelenti a kommunikáció során. Alapvető sajátosságuk, hogy soha nem törekednek minden egyes etnikai csoport megszólítására és képviseletére.³ Kanchan Chandra a fogalmat egy viszonylag tág meghatározással olyan pártként definiálja, amely síkra száll egy etnikai „kategória” vagy „kategória csoport” egyéni, különös érdekeiért. Emellett megkülönböztet multietnikus és non-etnikus pártokat is. Előbbi véleménye szerint a társadalom összes releváns etnikai kategóriáját igyekszik megszólítani, míg utóbbi nem sorakozik fel etnikai érdekek és kategóriák mentén.⁴

A szerbiai választási rendszer kisebbségpolitikai vonatkozásai

A modern demokratikus rendszerekkel szemben mára alapvető elvárásként jelenik meg a kisebbségek részvétele a döntéshozatalban, amely gyakran az általános szabályozástól eltérő, további könnyítéseket, intézkedéseket követel. Kíváncsi, hogy az egyes képviseleti szervek a lehető legnagyobb mértékben tükrözzék a társadalmi csoportok sokszínűségét nemzeti, kulturális, nemi, kor-

² Kántor Zoltán: Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom: alternatívák vagy kényszerpályák? In: Magyar Kisebbség. 2002. 1. szám. 208–217. p.

³ Bakk Miklós – Székely István-Gergő: Egy regionalista vegyes párt esélyeiről Erdélyben. In: Magyar Kisebbség. 2012. 1–2. szám. 7–50. p.

⁴ Kanchan Chandra: What is an ethnic party? In: Party Politics. 17 (2). 2011. 151–169. p.

beli és számos egyéb vonatkozásban egyaránt. A demokratikus elv legalapvetőbb logikájából adódóan széles társadalmi rétegek maradhatnak képviselő nélkül, még úgy is, ha a jogszabályok közvetlenül nem diszkriminatívak és biztosított az általános választójog. A választókerületek határainak tudatos manipulatív meghatározása, a pártbejegyzés és a jelölési feltételek megszigorítása, vagy a kisebbségi nyelv mellőzése csak néhány eszköz a sok közül, amelyek révén a kisebbségi közösségek jelöltjei könnyen hátrányba kerülhetnek. Ezt ellensúlyozandó több nemzetközi szervezet is igyekszik döntéshozatalban való részvételüket számon kérni és támogatni. Előremutató szabályozásnak tekinthető a részarányos választási rendszer, a bejutási küszöb eltörlése, a garantált helyek biztosítása és számos további könnyítő intézkedés. Az erre vonatkozó egyezmények és ajánlások egyre szaporodó sorából kiemelendő az Európa Tanács nemzeti kisebbségekről szóló Keretegyezménye, valamint az EBESZ dokumentumai, különös tekintettel a Kisebbségi Főbiztos lundi ajánlásaira.⁵

Mint a posztszocialista országok legtöbbjében egykor, úgy ma Szerbiában is elsősorban a nemzetközi szervezetekhez való csatlakozás igénye jelenti a kisebbségi kérdés jogi-politikai rendezésének legfőbb katalizátorát. Az elmúlt évtizedben a szerb társadalom és a politikai elit túlnyomó része felsorakozott az európai integrációba való betagozódás mellett, ám e törekvésre súlyos teherként nehezedik az 1990-es évek elején lezajlott véres események emléke. Így esetében különös hangsúly helyeződik a népek országon belüli békés, bizalomteljes együttélésének biztosítására.

Az Európai Unió egészen 2004-ig nem foglalkozott érdemben a kérdéssel. Majd a kelet-közép-európai bővítések kapcsán már kíváncsúnak tekintette a nemzeti-etnikai problémáktól terhelt térség rendezését. A koppenhágai csatlakozási kritériumok részeként elvárják a tagjelölt országoktól, hogy az integrációba való belépésük előtt rendezzék vitás kisebbségi kérdéseiket, és biztosítsák a megfelelő intézményi keretek kialakítását.⁶

Nézzük meg, Szerbia milyen konkrét lépéseket tett az elmúlt bő egy évtizedben a területén élő kisebbségek jogi-politikai helyzetének rendezésére és a döntéshozatalban való részvételük elősegítése érdekében. A szerb Alkotmány és a vonatkozó törvények több-kevesebb változással évtizedek óta

⁵ Ifj. Korhecz Tamás: A nemzeti kisebbségek politikai szerveződése Szerbiában és annak sikeressége a 2012. évi választások eredményeinek az ismeretében. In: *Létünk*. 2012. 4. szám. 47–56. p.

⁶ Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.

három hatalmi szinten teszik lehetővé közvetlenül választott képviselő-testületek felállítását. Ezek közül legszélesebb jogkörrel a belgrádi Népképviselőház bír, majd ezt követi Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza, míg helyi szinten a városok és községek választott képviselő-testületei gyakorolhatnak meghatározott jogköröket. A vertikális hatalommegosztás e hagyományosnak mondható formája 2002-ben kiegészült egy – akkor még meglehetősen kezdetleges – nem területi alapon szerveződő elemmel. Utóbbi egy speciálisan a nemzetiségi polgárok részére kialakított önkormányzati rendszert takart, amely 2009-ben nyert határozottabb formát. Bár az így megalakuló Nemzeti Tanácsok jogköreit mind a mai napig számos kritika éri, mégis Kárpát-medencei viszonylatban jelentős előrelépést jelent határon túli magyar vonatkozásban. A vonatkozó jogszabályok számos kedvezményt biztosítanak a kisebbségi választók és politikai pártjaik számára, amelyek révén nagyobb eséllyel juthatnak képviselőihez az egyes képviselő-testületekben. Ezek elsősorban az anyanyelv használatának szavatolását jelentik a választási folyamatban, valamint a mandátumszerzésre nézve is könnyítéseket tartalmaznak.

A belgrádi törvényhozás 250 képviselőjének megválasztása arányos választási rendszerrel, pártlisták révén történik, amely már önmagában is kedvezőnek tekinthető, ám itt sem szabad eltekinteni az ország korábbiakban már nagyvonalakban vázolt társadalmi sajátosságaitól. A túlzott fragmentálódás elkerülése érdekében a szavazatok 5%-ának megszerzéséhez kötötték a mandátumszerzést, amely gyakorlatilag még a legnagyobb kisebbségi közösségek önálló képviselőit is ellehetetlenítené. E tény a gyakorlatban is igazolódott a 2003-as választások során. Ezt követően került sor az úgynevezett „természetes küszöb” bevezetésére az etnikai pártok esetében, amely az egy képviselőre eső szavazatszám eléréséhez, hozzávetőlegesen 0,4 százalékos eredményhez kötötte a kisebbségi képviselők megválasztását. A korábbi évek tapasztalatai alapján ez 10–15 ezer szavazatot jelent a valóságban.

Ugyanez az elv érvényesül a tartományi képviselőház esetében is, azzal a különbséggel, hogy ott csupán 60 mandátum, a képviselői helyek fele kerül arányos módszerrel kiosztásra, így a természetes küszöb eléréséhez is magasabb, hozzávetőlegesen 1,5%-os eredményt kell felmutatni. A képviselőház másik felének sorsa többségi rendszerben dől el, amely a tömbben élő kisebbségi közösségeknek kedvezhet, bár a jelenlegi körzethatárok hagynak kívánnivalót maguk után. További engedményt jelent, hogy a listaállításához szükséges 6000 aláírás helyett az etnikai pártoknak elegendő ennek felét összegyűjteni.

Ami a helyi szintet illeti, itt is eltörlésre került esetükben az 5%-os küszöb teljesítése, azonban az önkormányzati képviselő-testületek méretéből adódóan (19–90 képviselő) akár 4% is szükséges lehet a mandátumszerzéshez.⁷

Végezetül témánk szempontjából fontos tisztázni, mit ért pontosan a szerb jogrendszer az etnikai párton, és az hogyan szabályozza ezt a kérdést? Először is kiemelendő, hogy politikai pártokról szóló, 2009-ben elfogadott törvény nem használja ezt a kifejezést. Ehelyett a „nemzeti kisebbségi politikai pártok” körülírással él. Azon pártok sorolhatók e jogi kategória alá, amelyeknek tevékenysége elsősorban egy nemzeti kisebbség érdekeinek képviselésére és jogainak védelmére irányul, összhangban az ország alkotmányával, törvényeivel és a nemzetközi standardokkal, s mindez alapító aktusában, programjában és alapszabályában is megjelenik.

A jogszabályváltozások egyik legfőbb célja az évek során megszaporodott politikai szerveződések számának csökkentése, tevékenységük, támogatottságuk alapján való megszürése volt. Ezt a pártok újra bejegyeztetése révén kívánták elérni, amelyhez fő szabály szerint jelenleg 10 000 alapító tag aláírására van szükség. Az etnikai pártok ez alól kivételt képeznek, esetükben ennek tizede is elegendő.⁸ Az első olvasatra rendkívül méltányosnak tűnő szabályozás a szóban forgó közösségek létszámát tekintve már korántsem olyan kedvező. Az Alkotmánybíróság is vizsgálta az ügyet, hiszen a közel 7 milliós többségi nemzet esetében a pártalapítás koefficiense 0,036, míg a legnagyobb kisebbségi közösségnél ez a szám már csak 0,016. Egy magyar etnikai pártot tehát kétszer nehezebb bejegyeztetni, a többi etnikum helyzetéről nem is beszélve.⁹ A félelmek végül nem igazolódtak be és az időközben felmerült egyéb technikai problémákat is sikerült áthidalni. Így annak ellenére, hogy a pártok száma összességében megtizedelődött, etnikai pártból több lett. 2013 júniusáig 93 politikai párt került bejegyzésre, amelynek több mint fele, egészen pontosan 53 az utóbbi kategóriába került. Ami a vajdasági magyarságot illeti, jelenleg hat bejegyzett párt tevékenykedik deklaráltan a magyar érdekekért. Ezek alapítási sorrendben a következők: Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége (VMDK), Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ), Vajdasági Magyar Demokrata Párt (VMDP), Magyar Polgári Szövetség (MPSZ), Magyar

⁷ Ifj. Korhecz Tamás: A nemzeti kisebbségek, i. m. 47–56. p.

⁸ Uo.

⁹ Diósi Árpád: Gondot okoz a magyar helyesírás? In: Magyar Szó. 2009.08.20. http://www.magyarso.com/hu/2009_08_20/kozelet/72254/ (2013-06-22)

Remény Mozgalom (MRM), valamint egy egészen friss pártalakulat a Magyar Egység Párt (MEP).¹⁰ A vajdasági magyar pártrendszer jelentős fragmentáltságának megértéséhez röviden célszerű bemutatni ezeket a pártokat.

Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége. A szocialista rendszer négy évtizedes uralmát követően a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének 1990. március 31-i, doroszlói megalakulásával a régióban élő magyar közösség ismét saját kezébe vehette céljainak megfogalmazását, érdekeinek érvényesítését és védelmét.¹¹ A demokratizálódást követően a VMDK jelentős választási sikereket ért el, ám az akkori hatalmi viszonyok nem tették lehetővé elképzeléseinek megvalósítását. 1992-ben egy többlépcsős autonómia-koncepció kidolgozására került sor, amely három szintet foglalt magába: helyi, települési szintű autonómia, a szórvány magyarságra tekintettel kulturális, vallási és nyelvi szabadságon alapuló perszonális autonómia, valamint a tömbben élő magyarság érdekében területi kisebbségi autonómiát szeretett volna kieszközölni.¹² A koncepció alapgondolatára a mai napig meghatározó célként tekint, ám az első szakadást követően elvesztette meghatározó szerepét a vajdasági magyar politikai életben.

Vajdasági Magyar Szövetség. A Vajdasági Magyar Szövetség volt az első párt, amely alternatívaként megjelent az addig „egyeduralkodó” – mára történelmiként emlegetett – VMDK-val szemben. 1994-re számos külső és belső zététfeszítő erő nehezedett az egységes magyar képviseletre. A személyes érdekek mellett az autonómia kérdésének megítélése jelentette egyik legfőbb sarokkövét a pluralizálódásnak. A háború enyhülésével pedig nemzetközi viszonylatban is elfogyott a levegő a párt körül. Budapest és Belgrád kapcsolatában kezdett kifejezetten zavaró tényezővé válni a koncepcióival folyamatosan „tolakodó” magyar párt, amelynek következtében elkezdtek megvonni anyagi támogatását és működésének adminisztratív feltételeit.¹³ A szakadásnak végül az egyik – hűtlen gazdálkodással vádolt – pártvezető kizárása adta

¹⁰ Igazságügyi és Államigazgatási Minisztérium adatai. Izvod iz registra političkih stranka. <http://www.drzavnauprava.gov.rs/register-parties.php> (2013-06-22)

¹¹ Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 354–359. p.

¹² Győri Szabó Róbert: Kisebbség, i. m. 323–336. p.

¹³ Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek, i. m. 354–359. p.

meg a végső lendületet.¹⁴ A Vajdasági Magyar Szövetség 1994. június 18-i zentai megalakulásakor még egy pártoktól és kormánytól független polgári egyesületként definiálta magát, ám hamar túllépett e szerepkörön.¹⁵ Az Igazságügyi és Államigazgatási Minisztérium adatai alapján 1996. augusztus 31-én került politikai pártként bejegyzésre.¹⁶ Az 1990-es évek elején megfogalmazott közösségi követeléseket jelentősen felülvizsgálva, hamar a vajdasági magyarság elsőszámú pártjává lépett elő. Ugyan a VMDK egykori sikereit nem tudta megismételni, ám választási eredményei sorra jelentősen fölülmúlták a többi magyar párt szereplését.

Vajdasági Magyar Demokrata Párt. A Vajdasági Magyar Demokrata Párt megalakulása szintén az 1990-es évek közepéig nyúlik vissza. Az 1997-es választások közeledtével a VMSZ koalíciót ajánlott a VMDK-nak, amelyet állítólag Páll Sándor, a szervezet alelnöke szorgalmazott. Miután a párt közgyűlésén leváltották alelnöki tisztségéből, egy puccsra szánva el magát, 1996 decemberében, megkerülve a szervezet alapszabályzatát, híveiből közgyűlését hívott össze Óbecsén. Ennek során a párt teljes vezetősége leváltásra került, élén Ágoston Andrással, a párt elnökével. Miután a hivatalos szervek is szabályosnak és legitimnek minősítették a Becsén történeteket, a korábbi pártelnök vezetésével 1997 februárjában megalapították a Vajdasági Magyar Demokrata Pártot.¹⁷ Hivatalos bejegyzésére 1997. augusztus 22-én került sor.¹⁸ Sokáig elutasítottak bármiféle koalíciót a VMSZ-szel és felülvizsgálva korábbi nézeteiket egy „eurokonformabb” perszonális autonómia koncepcióval álltak elő. A választások során – a VMDK-hoz hasonlóan – fokozatosan háttérbe szorultak a politikai életben.

Magyar Polgári Szövetség. A kétezres évek első évtizedének közepén köztársasági szintű képviselet nélkül maradt a vajdasági magyarság. Ezen időszak alatt fogalmazódott meg egy újabb párt megalapításának igénye, amely

¹⁴ Mirnics Károly: Küzdelem a magyar politikai autonómiaért és a vajdasági magyar pártok egymás közti viszályának rövid története. Kézirat, 1999. Őrzési hely: Klebelsberg Könyvtár, Szeged.

¹⁵ Nikowitz Oszkár a Danasban: Orbán Viktor támogatja a VMSZ-t a választásokon (MTI) <http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/13075/> (2013-06-22)

¹⁶ Igazságügyi és Államigazgatási Minisztérium adatai.

¹⁷ Mirnics Károly: Küzdelem, i. m.

¹⁸ Igazságügyi és Államigazgatási Minisztérium adatai.

a Magyar Polgári Szövetség létrejöttében öltött határozott formát.¹⁹ Hivatalos bejegyzésére 2006. december 12-én került sor.²⁰ A korábbi pártokhoz képest erősebb jobboldali beállítottság jellemzi. Működése során nem tudott kitörni Zenta környéki bázisából.

Magyar Remény Mozgalom. A Magyar Remény Mozgalom hivatalos bejegyzésére 2009. január 27-én került sor Magyar Koalíció néven.²¹ A VMDP egyetlen tartományi képviselője, László Gyula hathatós támogatást nyújtott megalakulásához, amelynek elnöki posztját fia, László Bálint tölti be. A párt elnevezése nagy vihart kavart, ugyanis akkoriban volt már egy Magyar Koalíció elnevezésű többpárti összefogás. Nem ok nélkül tekintették tehát névvel való visszaélésnek a döntést, még ha tagjai közül többen részt is váltak az előbbi munkájában. A történetre végül az államigazgatási és önkormányzati miniszter tett pontot a pártok 2009-es újra bejegyeztetése kapcsán, megtagadta az addigi névén való továbbműködését, így rövidesen Magyar Remény Mozgalomra változott hivatalos elnevezése.²² A magát akciópártként definiáló szerveződést sokan a magyarországi Jobbikkal való közeli kapcsolatairól tartják számon. A modern kor infokommunikációs lehetőségeit kihasználva igyekszik jelentős hangsúlyt fektetni a fiatalok megszólítására.

Magyar Egység Párt. A Magyar Egység Párt a 2012-es választásokat megelőző hónapban jelent meg a politikai palettán. Tagjai és vezetősége elsősorban a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségének soraiból került ki. Az dolog nem volt előzmény nélküli, ugyanis a párt óbecsei tagozatában két évvel korábban jelentős feszültségek jelentkeztek. Először felfüggesztették tisztségéből Szemesi Zoltán addigi körzeti elnököt – a MEP jelenlegi elnökét –, majd rövidesen a pártból is kizárásra került. Nem sokkal ezután a helyi frakció leváltotta Tari István frakcióvezetőt, amire válaszul a párt Tanácsa feloszlatta körzeti szervezetének teljes elnökségét. Az új alakulat végül egyedül

¹⁹ Pressburger Csaba: Nem oszt, nem szoroz. In: Magyar Szó. 2005.03.08. <http://archiv.magyarso.com/arhiva/2005/03/08/main.php?l=kozelkep.htm> (2013-06-21)

²⁰ <http://www.drzavnauprava.gov.rs/register-parties.php> (2013-06-21)

²¹ Magyar Koalíció – a másik (Kitekintő) http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/02/27/magyar_koalicio_-_a_masik/#.UePL2ztM9_Q (2013-06-21)

²² Nem jegyzi be újra a Magyar Koalíció pártot az addigi névén (Kitekintő) http://kitekinto.hu/karpat-medence/2009/08/11/nem_jegyzi_be_ujra_a_magyar_koalicio_partot_az_eddigi_neven/#.UePXaTtM9_Q (2013-06-21)

Törökbecsén indult a közelgő megmérettetésen, közösen a Vajdasági Magyar Szövetséggel közösen.²³

A 2012-es választások

2012. május 6-án, a szerb nép egyik legfontosabb ünnepén, Szent György napján Szerbiában többszintű választásokat tartottak. Ennek során parlamenti, tartományi, önkormányzati, valamint előrehozott elnökválasztásra is sor került. A Köztársasági Választási Bizottság (RIK) adatai alapján 6 770 013 fő volt a választásra jogosultak száma Szerbiában és ebből 3 912 904 adta le voksát.²⁴ Bár a köztársasági elnöki ciklusnak a törvényhozásától eltérő, hosszabb periódusa fontos egyensúlyi szerepet játszik a politikai rendszer működésében, mégsem valamilyen kivételes esemény következtében ért véget korábban.

a) Államfőválasztások

Boris Tadić államfő, a kormányzó Demokrata Párt (DS) első embere taktikai okokból döntött mandátumának „lerövidítése” mellett. Okkal volt bizakodó, hiszen Szerbia 2012 márciusában elnyerte az Európai Unió tagjelölti státuszát, amely siker alapvetően pártjának volt betudható. Az elmúlt évek tendenciái és a döntést közvetlenül megelőző közvélemény-kutatások ugyanakkor az Unió egyre apadó népszerűségét jelezték az országban, amely a választások idején már nem mutatott egyértelmű többséget.²⁵ Április 4-én jelentette be lemondását, egyúttal pedig közölte újbóli indulását az elnöki székért, s magabiztos győzelmet vizionált. A nagyobb pártokkal párhuzamosan Pásztor István, a VMSZ elnöke is jelezte, hogy bár a győzelemre nincs racionális esélye, mégis indul a megmérettetésen. Kiemelte, hogy a Demokrata Párttal voltak ugyan súrlódásaik, ám a két forduló közt tárgyalni fognak támogatásuk feltételeiről.

A legnagyobb ellenzéki erőtől, a Szerb Haladó Párttól (SNS) egyértelműen elhatárolódott nyilatkozatában: „az SZHP értékrendszere annyira távol áll

²³ Fehér Rózsa: Megalakult a Magyar Egység Párt. In: Magyar Szó. 2012.05.03. http://www.magyarszo.com/hu/2012_05_03/kozelet/25726/ (2013-06-28)

²⁴ Köztársasági Választási Bizottság adatai. <http://rik.parlament.gov.rs/latinica/Rezultati/RezultatiRIK%20NP%20060512%20Lat.htm> (2013-06-21)

²⁵ Egyre több szerb ellenzi országuk uniós csatlakozását (HVG) http://hvg.hu/vilag/20120515_szeriba_unios_csatlakozas (2013-06-28)

a VMSZ által képviselt értékrendszertől, hogy az alternatívákon kár is lenne gondolkodni”.²⁶ A közvélemény-kutatások ugyanakkor nem igazolták vissza ilyen egyértelműen a két pártelnök optimizmusát. Egyedül egy rendkívül szoros küzdelem volt biztosra vehető,²⁷ ami az eredmények tükrében be is igazolódott. A május 6-i első fordulót követően a két esélyes jelölt fej-fej mellett állt. A leköszönt államfő 25,31%-ot kapott, míg riválisa a Szerb Haladó Párt színeiben induló Tomislav Nikolić mindössze tízezer szavazat különbséggel, 25,05%-ot. Nikolić a Szerb Radikális Pártot vezette 2008-ig alelnökként, ugyanis a szervezet első számú emberét, Vojislav Šešeljt a Hágai Nemzetközi Törvényszék emberiség elleni bűncselekmények elkövetésével vádolja, így nem képes ellátni a tisztséggel járó feladatokat. A párt az 1990-es évek végén kiállt Milošević rendszere mellett és a mai napig szélsőséges, nacionalista, EU-ellenes megnyilvánulásairól hírhedt. Végül az Európai Unióval kötendő stabilitási és társulási megállapodás ratifikálása vezetett először a frakció, majd a párt teljes szakadásához.²⁸ Emellett valószínűleg nagyban hozzájárult az is, hogy akkoriban már szavazótáboruk jelentős része is az integrációban látta a megoldást.²⁹ Nem ok nélkül határolódott tehát el Pásztor, akinek magyar jelöltként 63 420-an szavaztak bizalmat és a leadott voksok 1,62%-át kapta (harmadával kevesebbet, mint négy évvel korábban).³⁰

A második fordulóban, május 20-án Szerbia polgárai a változás mellett döntöttek. 49,54%-al Nikolić kerekedett felül, míg a korábbi államfőt a választók 47,31%-a látta volna ismét szívesen az ország élén.³¹ Ezzel nem csak a papírforma borult, hanem a kialakult hatalmi-politikai egyensúly is

²⁶ Virág Árpád: Május hatodikán elnökválasztás (is). In: Magyar Szó. 2012.04.05. [http://www.magyarszo.com/hu/2012_04_05/kozelet/24083/M%C3%A1jus-hatodik%C3%A1n-eln%C3%B6kv%C3%A1laszt%C3%A1s-\(is\).htm](http://www.magyarszo.com/hu/2012_04_05/kozelet/24083/M%C3%A1jus-hatodik%C3%A1n-eln%C3%B6kv%C3%A1laszt%C3%A1s-(is).htm) (2013-06-21)

²⁷ Tadić és Nikolić fej-fej mellett (VajdaságMA) <http://www.vajma.info/cikk/szerbia/16465/Tadic-es-Nikolic-fej-fej-mellett.html> (2013-06-21)

²⁸ Herner-Kovács Eszter: Szerbiai választások 2012: a szétforgácsolt magyar politika kudarca. In: Kisebbségkutatás. 2012. 2. szám. 226–240. p.; Uő: Szerbiai választások 2012. Az új szerb politikai erőter és az elmúlt egy év tanulságai, különös tekintettel a magyar érdekképviselet alakulására. In: Magyar Kisebbség. 2013. 2. szám. 92–113. p. Közli a részletes választási eredményeket.

²⁹ Egyre több szerb, i. m.

³⁰ Köztársasági Választási Bizottság adatai. <http://rik.parlament.gov.rs/cirilica/Rezultati/RezultatiRIK%20PR%201K%20060512.htm> (2013-06-28)

³¹ Köztársasági Választási Bizottság adatai. <http://rik.parlament.gov.rs/cirilica/Rezultati/2012%20KartePredsednicki%20K.pdf> (2013-06-28)

válságba került. Megingott az ország nemzetközi megítélése, egyúttal pedig kérdésessé vált Szerbia „európai úton” való maradása.

b) Népképviselőházi választások

A szerbiai népképviselőházi választásokon 18 párt, illetve koalíció listája indult. Az előzetes felmérések a törvényhozás esetében is szoros eredményt jósoltak, ám ez esetben a Szerb Haladó Párt javára állt a zászló. Utóbbi megfelelt a valóságnak, hiszen 24,04%-kal a legjobb eredményt érték el és 73 mandátumot szereztek a Népképviselőházban. Majd őket követte a Boris Tadić vezette Demokrata Párt 22,06%-kal és 67 képviselői hellyel. Mivel a két vezető párt közül egyik sem tudott önállóan kormányt alakítani, így elkezdődtek a tárgyalások a választások igazi „győztesével”, a harmadik helyen végzett Szerbiai Szocialista Párttal (SPS). Utóbbi 14,51%-kal 44 képviselőt küldhetett a törvényhozásba. A Szerbiai Demokrata Párt (DSS) a szavazatok 6,99%-át szerezte meg, amely 21 mandátumot eredményezett. A Liberális Demokrata Párt listája 6,53%-kal 19, míg az újonnan feltűnt Szerbiai Egyesült Régiók a küszöböt átlépve, 5,51%-kal 16 képviselői helyhez jutott.

Említésre méltó továbbá, hogy a Szandzsáki Demokratikus Akciópártnak etnikai pártként sikerült elérnie a természetes küszöböt, 0,71%-kal két mandátumot szerzett. A vlach kisebbség ötletes „Egyik sem a felkínált válaszok közül” elnevezésű listája 0,59%-kal szintén mandátumot szerzett, és végül a Preševo-völgyi albánok is bejutottak a maguk 0,34%-ával.³²

Ami a vajdasági magyarságot illeti, mint arról a korábbiakban már szó esett, a 2012-es választások idejére hatra nőtt a bejegyzett magyar pártok száma. Ebből három volt érintett köztársasági szinten is. A választásokat megelőző időszakban körvonalazódott egy szorosabb magyar összefogás lehetősége. 2011 decemberében a négy kisebbik magyar párt – a VMDK, a VM DP, az MPSZ és az MRM – Magyar Fordulat néven választási koalíciót hozott létre. A csatlakozás lehetősége nyitva állt a VMSZ előtt is, azonban a szervezet vezetője nyilatkozatában élesen elhatárolódott az összefogás lehetőségétől. „Szeretném ismételten hangsúlyozni, hogy továbbra is következetesen ragaszkodni kívánunk ahhoz a több mint másfél évvel ezelőtt

³² Köztársasági Népképviselőház adatai. <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/narodna-skupstina-u-brojkama.1737.html> (2013-06-28)

megfogalmazott irányvonalhoz, amely szerint a szélsőséges megnyilvánulásairól ismert pártokkal és szélsőséges politikai szervezetekkel a Vajdasági Magyar Szövetség semmi szín alatt nem tud és nem akar együttműködni.”³³ Ezt követően a választási koalíció a nagyobbik magyar párttal szemben kívánt alternatívaként szolgálni. Ám miután a magyar miniszterelnök egyértelműen állást foglalt a VMSZ támogatása mellett és bejelentette, hogy személyesen is részt vesz annak kampányban, a VMDP visszalépett a köztársasági szintű szerepléstől. „[...] községi és tartományi szintről lehet szó, köztársasági szinten nem indulunk, mert nem kívánunk ellentmondani a magyar kormányfői intenciónak” – közölte Ágoston András a szervezet elnöke.³⁴ Végül a koalíció tagjai külön utakra tértek.

A VMDK és az MPSZ egy „Mindannyian Együtt” elnevezésű szélesebb kisebbségi listához csatlakozott. Utóbbit számos bírált érte a Bosnyák Demokratikus Közösség elnöke, Emir Elfić és annak kétes megnyilvánulásai okán. Összefogásuk 0,64%-ot ért el, így listavezetőként kizárólag a bosnyák vezető került a belgrádi törvényhozásba. Csonka Áron, a VMDK elnöke ötödik, míg Rácz Szabó László, az MPSZ vezetője tizenötödik helyen szerepelt a listán. Az MRM és a VMDP nem indultak köztársasági szinten.

Önálló lista állításához egyedül a VMSZ-nek volt meg a kellő anyagi háttere és a támogatói bázisa, így a szavazatok 1,75%-át sikerült megszereznie, ami 5 mandátumot eredményezett számára.³⁵ Bár a választásokat megelőzően a szervezet vezetője százezer szavazat elérését tűzte ki célul,³⁶ mégis eredményesnek mondható a szereplésük abban a tekintetben, hogy az előző ciklushoz képest négyről öt főre nőtt a vajdasági magyarság képviselte. A VMDK és az MPSZ törvényhozásból való kimaradása borítékolható volt, nem okoztak meglepetést. Ami viszont nagy vihart kavart, az a választások tisztaságának több irányú megkérdőjelezése volt. Pásztor István, a VMSZ elnöke súlyos vádakot fogalmazott meg. A választásokat követő első nyilatkozatában azt állította, pártjuk szavazatainak közel harmadát ellopták: „Szilárd meggyő-

³³ A VMSZ elutasítja a vajdasági Magyar Fordulat által felkínált politikai mozgásteret (MTI) <http://bozokiantal.blogspot.com/2012/01/vmsz-elutasitja-vajdasagi-magyar.html> (2013-06-21)

³⁴ Virág Árpád. Magyar pártok a rajtvonalnál. In: Magyar Szó. 2012.04.11. http://www.magyarszo.com/hu/2012_04_11/kozelet/24683/ (2013-06-21)

³⁵ Köztársasági Népképviselőház adatai. <http://www.parlament.gov.rs/narodna-skupstina-/narodna-skupstina-u-brojkama.1737.html> (2013-07-08)

³⁶ Király János: Százezer szavazat a cél (Körkép) <http://www.panoramada.co.rs/201201/1-8.php> (2013-06-21)

zódésünk, hogy a vasárnapi választásokon a Vajdasági Magyar Szövetséget meglopták. A szavazatok leadásának helyétől, a szavazatok megszámlálásának momentumáig olyan események történhettek, amelyek átláthatatlanok, de meggyőződésünk, hogy ebben a fázisban olyan események történtek, amelyek felülírták a választói akaratot.”³⁷ „A VMSZ listája vasárnap éjjel még 2,4 százalékot kapott a leadott szavazatokból, szám szerint 95 ezer 375-öt, tegnapi ez a szám 67 ezer 841-re csökkent. A 7 köztársasági mandátum helyett, így már csak 5-re jogosult a VMSZ.” Emellett felettébb gyanúsnak tartotta, hogy szavazóik az adatok alapján szétszavaztak.³⁸ Tomislav Nikolić egy zsák talált szavazócédulát mutatott be a sajtó előtt, míg más pártok 200 ezer ellopott szavazatot emlegettek és az 1990-es éveket meghaladó szintű választási csalásokról beszéltek.³⁹ A VMSZ által közöltekre az egyik legelismertebb külföldi finanszírozású civil szervezet, a Szabad Választásokért és Demokráciáért Központ (CeSID) igazgatója adta meg a választ. Elmondása szerint még a választások éjszakáján jelezték a VMSZ stábjára számára, hogy legfeljebb 67 ezer szavazatra számíthatnak, ám a médiában megelőlegezték a sikert.⁴⁰ A szétszavazás ténye pedig a VajdaságMa magyar hírportál kommentezői szerint nem feltétlenül logikátlan, ugyanis felmerült, hogy különböző választási szinteken különböző pártra szavaztak.⁴¹ Mivel alapvetően nem bizonyosodott be, hogy a vádaknak lenne valós alapja, és társadalmi ellenállás sem nyomatékosította őket, a központi választási bizottság – néhány kivételtől eltekintve – végül nem semmisítette meg az eredményeket.

c) Tartományi szintű választások

A vajdasági tartományi képviselőházi választások során 1 735 616 fő volt választásra jogosult. Közülük 962 130 polgár adta le szavazatát a listaállítási feltételeknek megfelelt 14 párt és koalíció valamelyikére, illetve az egyéni

³⁷ Kartali Róbert: Pásztor István: Meglopták a VMSZ-t a választásokon (VajdaságMA) <http://www.vajma.info/cikk/tukor/4921/> (2013-07-08)

³⁸ Uo.

³⁹ Tamara Sapić: Gubitnici na izborima tvrde da su pokradeni (Blic online) <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/323124/Gubitnici-na-izborima--tvrde--da-su-pokradeni> (2013-07-08)

⁴⁰ Ágoston András: Az új kezdet esélye. VMDP Hírlevél X. évf. 106. szám. http://www.vmdp.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1096:agoston-andras-az-uj-kezdet-eselye&catid=8:agoston-andras-rovata&Itemid=32 (2013-07-08)

⁴¹ Kartali Róbert: Pásztor István: Meglopták, i. m.

képviselőjelöltekre.⁴² A voksolás a vegyes választási rendszerből adódóan – az elnökválasztáshoz hasonlóan – két körben zajlott. Az első fordulóban, május 6-án arányos módszerrel a mandátumok fele dőlt el. Az egyéni körzetekben viszont egyetlen jelöltnek sem sikerült megszereznie a szavazatok több mint felét. A tartományi pártpreferenciák hagyományosan jelentős mértékben eltérnek az országostól, ami az eredmények tükrében ismét beigazolódott. A 120 képviselői hely közel felét, 58-at a Demokrata Párt nyerte el. A Szerb Haladó Párt 22 mandátumot szerzett, a Szerbiai Szocialista Párt 13-at, a Vajdasági Szociáldemokrata Liga 10-et, a Szerb Radikális Párt 5-öt, a Szerbiai Demokrata Párt 4-et, míg a Vajdasági Fordulat 1-et.

Ami a magyar pártokat illeti, gyengült a vajdasági magyarság tartományi képvisellete, az előző ciklushoz képest 9 főről 7-re csökkent a magyar képviselők száma. A Vajdasági Magyar Szövetség 4 jelöltje jutott be listán, 10-en pedig a második fordulóban is lehetőséget kaptak. Végül a többségi rendszerben csupán 3-an szereztek mandátumot. A csókai körzetben ugyan a VMSZ jelöltje maradt a második körben is talpon, ám az óvások miatt megismételt voksoláson elbukott a DP jelöltjével szemben.⁴³

A MEP kivételével a többi magyar párt is érdekelt volt a megmérettetés szintjén. A VMSZ mellett a Magyar Remény Mozgalom is önálló listát tudott állítani, annak ellenére, hogy először vett részt területi választásokon. A VMDK és az MPSZ jelöltjei a „Mindannyian Együtt” kisebbségi listán indultak sikertelenül. A VMDP-s Gusztony András pedig egyéni jelöltként bejutott a második fordulóba Temerinben, ám a mandátumot annak ellenére sem sikerült elnyernie, hogy a VMSZ felszólította híveit a támogatására.⁴⁴

A Tartományi Képviselőház június 22-én tartotta meg alakuló ülését. Az előző ciklushoz hasonlóan ismét a VMSZ képviselőjét, ezúttal Pásztor Istvánt, a párt elnökét választották házelnökké.⁴⁵ A tartományi kormány kialakítása még több mint egy hónapot váratott magára. A Demokrata Párt stabil kormánykoalíció létrehozására törekedett, így annak ellenére, hogy csupán három mandátumra volt szüksége a többséghez, a Vajdasági Szociáldemok-

⁴² Tartományi Választási Bizottság adatai. <http://www.pik.skupstinavojvodine.gov.rs/docs/2012izvestajUkupniRezultati.pdf> (2013-07-08)

⁴³ Uo.

⁴⁴ Vasárnap a tartományi parlamenti választások második fordulója (VajdaságMA) <http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/13539/> (2013-07-10)

⁴⁵ Tartományi Választási Bizottság adatai.

rata Ligát és a Vajdasági Magyar Szövetséget is bevonta Bojan Pajtić harmadik kabinetjébe. A titkárságok száma a korábbi tizenhéttről tizenegyre csökkent. Itt Deli Andor, a VMSZ tagja megtarthatta az előző ciklusban is általa irányított oktatási, közigazgatási és nemzeti közösségi tárcát.⁴⁶

d) Helyi önkormányzati választások

A helyi ügyek intézése meghatározó jelentőséggel bír minden kisebbségi közösség számára. Az újvidéki Képviselőház megoszlása alapján jól kivehető a Demokrata Párt dominanciája a tartományban, ami alól a magyar többségű helyhatóságok jelentős része sem jelent kivételt. Olyan magyar szempontból stratégiai fontosságú településeken is relatív győzelmet tudott aratni, mint: Ada, Óbecse vagy Szabadka. Továbbá vezető szerephez jutott a tartomány székhelyén, Újvidéken is. De nem elhanyagolható a Szerb Haladó Párt nagybecskereki és az etnikai feszültségek indikátoraként számon tartott temerini győzelme sem.

A VMSZ-nek csak Zentán, Topolyán, Magyarkanizsán, Csókán és Kishegyesen sikerült relatív többségre szert tennie, ami a korábbi ciklusok eredményeihez viszonyítva jelentős visszalépést jelentett. A szövetség igyekezett több-kevesebb sikerrel más pártok embereit is megnyerni ügyének. Ennek volt eredménye a magyarkanizsai siker, ugyanis VMDP-s kötődésű jelöltek is indultak választási listáján.⁴⁷ Törökbecsén pedig a legújabb magyar párt, a MEP alelnöke csatlakozott.⁴⁸

Az eredmények összehasonlíthatósága érdekében fontos tudni, hogy 2008-ban sikerrel jártak a vajdasági magyar pártok együttműködési tárgyalásai. Mivel a négypártinak indult összefogásban a Magyar Polgári Szövetség végül nem kívánt részt venni, így a VMSZ, a VMDK és a VMDP „Magyar Koalíció” néven alkotott választási szövetséget. A kezdeményezést annak reménye hívta életre, hogy közös fellépéssel erősebb képviselőhöz jut a vajdasági magyarság

⁴⁶ Megalakult a tartományi kormány. In: Hét Nap. 2012.07.18. <http://hetnap.rs/cikk/Megalakult-a-tartomanyi-kormany-12136.html> (2013-07-10)

⁴⁷ Választási mesterkedés vagy leszámolás? In: Magyar Szó. 2012.03.21. http://www.magyar-szo.com/hu/2012_03_21/vajdasag_zenta/19999/ (2013-07-10)

⁴⁸ VMDP Hírlevél. X. évf. 99. szám. http://www.vmdp.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1078:hirlevel-x-evf-99-szam&catid=21:2012-ev-hirlevelei&Itemid=68 (2013-07-10)

és jobb eredményt sikerül felmutatni, mint a korábbi években. Köztársasági viszonylatban ugyan némileg be is igazolódott e felvetés, azonban tartományi és helyhatósági szinten nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat, így egy évvel később fel is bomlott a koalíció.⁴⁹ A 2008-as csalódást keltő adatok láttán tehát nem volt meglepő, hogy a VMSZ egyedül kívánt indulni a választásokon. Ezt erősítették meg az időközben lezajlott 2010-es Magyar Nemzeti Tanács választások tapasztalatai is, ahol az általa dominált lista a szavazatok több mint háromnegyedét szerezte meg.⁵⁰ Bár nem sikerült őket teljesen kiszorítania, mégis elérte, hogy tovább fogyjon levegő a kisebb konkurens magyar pártok körül. Néhány kivételtől eltekintve a VMSZ mögött jelentősen lemaradva, pár százalékot, esetlegesen egy-egy mandátumot tudtak csupán megszerezni. A VMDK Zomborban és Adán szerzett egyet-egyet, a VMDP Szabadkán és Óbecsén szintén egyet-egyet, még Temerinben 3-at, az MPSZ Zentán szerzett 3-at, az MRM pedig Szabadkán és Magyarkanizsán egyet-egyet.

A VMSZ huszonhárom önkormányzatban 118 mandátumra tett szert összesen: Topolyán és Szabadkán 16-ot, Zentán 12-öt, Magyarkanizsán 11-et, Csókán 9-et, Óbecsén és Kishegyesen 8-at, Adán és Törökkanizsán 6-ot, Temerinben, Bégaszentgyörgyön, Magyarcsernyén és Zomborban 3-at, Nagybecskereken, Apatinban, Kúlán, Törökbecsén (ebből egy a MEP-et illeti) és Nagyikindán 2-öt, míg Antalfalván, Palánkán, Újvidéken és Szerémségen 1-et.⁵¹

Összegzés

A 2012-es szerbiai választásokat megelőzően a magyar pártok vezetői közül többen úgy gondolták, hogy egyedül indulva jobb eredményeket érhetnek el a 2008-as összefogásnál. Ebben a várakozásban azonban csalódniuk kellett. Összességében nézve a 2012-es választásokon résztvevő négy régi magyar

⁴⁹ Fazekas László: Felbomlott a Magyar Koalíció (VajdaságMA – VMMI) <http://www.vmmi.org/index.php?ShowObject=kronika&id=1314> (2013-07-10)

⁵⁰ Zsár Virág: Győzött az Összefogas (Kitekintő) http://kitekinto.hu/karpat-medence/2010/06/07/gyzott_az_osszefogas/#.UecD2ztM9_Q (2013-07-10)

⁵¹ Bozóki Antal: Nem a magyar közösség érdekei, hanem a tisztségek elosztása a fontos. <http://bozokiantal.blogspot.com/2012/07/nem-magyar-kozosseg-erdekei-hanem.html> (2013-07-11)

párt mindegyike veszített pozícióiból. Ez alól az MRM annyiban jelent kivételt, hogy a korábbiakban még nem vett részt területi választásokon.

A VMSZ 2008-ban, gyenge szereplése ellenére, rendkívüli alkupozícióba került, amit igyekezett több-kevesebb sikerrel kamatoztatni. A 2012-es választásokat követően továbbra is együttműködött a Demokrata Párttal, néhány kivételtől eltekintve, koalícióra léptek minden lehetséges szinten. A megállapodás értelmében az adta a polgármestert, aki több mandátumot szerzett, a másik fél pedig a községi képviselőtestület elnökét jelölhette saját soraiból.⁵²

A kiábrándító tény, hogy az elmúlt 10–15 évben a magyar pártokra leadott szavazatok száma közel felére csökkent, összességében több okra vezethető vissza. Az első és legnyilvánvalóbb ok, hogy a vajdasági magyarok száma évente hozzávetőlegesen 1,5%-kal fogy. Másodsorban a magyarok lakta vidékek választási részvétele hagyományosan elmarad az országos átlagtól. Végezetül erre jön még, hogy a magyar választók körében egyre népszerűbb a szerb pártokra való átszavazás. Megerősítést nyert, hogy a VMSZ-t már régen nem a kis magyar pártok követik a preferencia-sorrendben, hanem a Demokrata Párt és a Vajdasági Szociáldemokrata Liga. Ennek legfőbb oka, hogy a szerb pártok helyi szinten nem is annyira szerbek, sikeresen integrálni tudták a helyi magyar vezetők egy jelentős csoportját.⁵³

Ákos MÁTYUS

The Hungarians of Vojvodina in light of the 2012 election

The aim of the essay is to explore the main characteristics of the Hungarian community of Vojvodina and its position in the political system, based on the experiences of the 2012 election. After circumscribing the demographical conditions of the community, the related national and international theoretical framework is defined. Following this the minority political specialities of the Serbian electoral system are discussed, as well as the main factors influencing its development. The political performance of ethnic parties is greatly defined by the legal allowances of the last decade, due to which they have a greater chance to get into certain organs of political representation. In accordance with this, the essay describes the developments in the sphere of power of

⁵² Uo.

⁵³ Badis Róbert. A vajdasági magyarság politikai felmérése. Identitás Kisebbségkutató Műhely, Zenta, 2008. http://www.idkm.org/tanulmanyok/Pol_kozv_kutatas.pdf (2013-06-21)

the Serbian politics during the election, with significant emphasis on the Hungarian parties. Besides outlining the results, political processes in the background are also revealed. The points of contact before the elections and the political fights of the six Hungarian parties are discussed in detail. Finally, by drawing the conclusions, the main tendencies of the Hungarian electoral behavior in Vojvodina can be observed, as well as the effectiveness of the organisations devoted to their representation.

Európai Vajdaság: fikció vagy lehetséges jövő?*

Szerbiában a 2000. évi demokratikus választások után megfigyelhető az Európai Unióhoz való közeledés, ezt tükrözi az is, hogy az integrációs folyamat minden nagyobb szerbiai párt programjában kiemelkedő szerepet kap.¹ Az uniós tárgyalások menetében a Szerbiában, Vajdaságban élő magyar kisebbségének szerepe is lényeges kérdéseket vet fel, melyek fontosabb állomásait és dilemmáit kívánom megvizsgálni a tanulmány szűkre szabott keretei között.

A legutóbbi népszámlálási adatok szerint Vajdaság lakossága 1 931 809 fő, s a tartományban számos népcsoport mellett 253 899 magyar él.² A kisebbségi léthelyzet dominánsan befolyásolja önmeghatározásukat, egyéni döntéshozatalukat a migráció, a munkavállalás, a továbbtanulás terén. A kisebbségben élő közösségeknek nehéz egy olyan miliőben érvényesülniük, ahol a többségi nemzet ennyire eltérő kulturális és vallási identitással rendelkezik, ezért az unióhoz való csatlakozás lehetősége és kételyei miatt is külön figyelmet kell fordítani az identitás változásaira.

Az 1990-es évek eleje óta erősen átalakult a vajdasági magyar lakosság szerkezete, tömbben már csak az észak-bácskai térségben élnek magyarok. Ennek ellenére a szórványban élők is igyekeznek megőrizni kultúrájukat, identitásukat. Az időszakban egyre jobban érezhető egyfajta politikai megfélemlítés, a csupán kulturális autonómiával rendelkező tartomány így nem tudja kielégíteni a magyarság anyanyelvi kulturális igényeit, e közösség tagjai akadályozottak a munkavállalásban, vagy a továbbtanulásban. Bár a magyar nyelv is hivatalos, illetve a középiskolák száma, a magyar nyelven végezhető szakok

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Reisz Terézia, Pécsi Tudományegyetem, Kultúratudományi Intézet (Pécs).

¹ A VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség) programja: <http://vmsz.org.rs/content/program> (2013-06-29); A VMDK (Vajdasági Magyar Demokrata Szövetség) programja: http://www.vmdk.org.rs/docs/VMDK_program_PRIHVACEN_OD_MINISTARSTVA.pdf; A MEP (Magyar Egység Párt) programja, <http://www.mep.org.rs/index.php/hu/dokumentumok/78-dokumentumok/73-a-magyar-egység-part-programja> (2013-06-29)

² 2011-es népszámlálási adatok: <http://webzrs.stat.gov.rs/WebSite/Public/ReportResultView.aspx?rptId=1210> (2013-06-29)

kínálata évről évre növekszik, ugyanakkor egy vajdasági magyar egyetem létrehozása ma még utópisztikus célnak tűnik.³ Mindezek a jelenségek a migrációs folyamatot erősítik az Európai Unió, legfőképpen Magyarország felé.

Jelen dolgozat a vajdasági magyarok és a kisebbségi magyar pártok viszonyulását kívánja feltérképezni az Európai Unió csatlakozás menetében, különös tekintettel arra, mely párt képes a magyarság érdekeit képviselni és érvényesíteni a tárgyalások során.

A vajdasági magyarok demográfiai mutatói

Az elmúlt években Szerbiában – az európai tendenciákhoz hasonlóan – az előregedés jelensége volt megfigyelhető, amely különösen a délvidéken élő magyar lakosság adataiban volt erőteljes a 2002-es adatok szerint. Egyrészt az elvándorlások jelentős mértéke, másrészt pedig a megszülető gyermekek számának csökkenés volt megfigyelhető. Ezzel a vajdasági magyarság demográfiai mutatói alapján Európához hasonlóan az előregedés szakaszába lépett. A 2002-es népszámlálás adatai szerint a magyar lakosság 37,6 százaléka szórványban, míg 62,2 százaléka él tömbben. A szórványban élők nagy területen oszlanak szét. Az átlag életkor 43,1 év, a tömbben élők 42 év, szórványban pedig 44 év felett van. A népsűrűség 84,48 fő/km². Becslések szerint, évente 1,5 százalékkal csökken a vajdasági magyarok lélekszáma. Az elvándorlások is csökkentik a jelenlétet, hiszen évente 500 és 1000 fő között van az országot elhagyók száma. A külföldre távozók nem mindig jelennek meg migránsként, hiszen az összeírás alkalmával őket is bejegyezték, de a foglalkoztatottság adatai alapján a külföldi munkavállalók számát gyarapítják.⁴ Vajdaságban a munkanélküliségi ráta meghaladta a 27 százalékot. A magyar lakosság leginkább vidéken él (kivétel Szabadka, ahol a legnagyobb magyar tömb található, mintegy 57 ezer magyar él a városban), statisztikai adatok szerint elsődlegesen mezőgazdasággal, halászattal és erdőgazdálkodással foglalkoz-

³ Vö. Korhecz Tamás: A szabadkai magyar nyelven (is) oktató egyetem. Utópia vagy merész vízió? címmel ismertette saját elképzelését egy szabadkai magyar nyelven is oktató állami alapítású felsőoktatási intézményről számba véve a projektum előnyeit, hátrányait, lehetőségeit és veszélyeit. Elhangzott: Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács konferenciáján. Szabadka, 2013. április 13. <http://vmat.rs/vmat/wp-content/uploads/2013/03/KORHECZ-TAM%C3%81S.pdf> (2013-06-29)

⁴ Badis Róbert: Látélet a vajdasági magyarok demográfiai helyzetéről. In: Pro Minoritate. 2012. 3. szám. 27–38. p.

nak, másodlagos foglalkoztatási szektor az ipar (bányászat építőipar, kisipar), s végül a szolgáltató ipar. Ám az 1990-es évektől a mezőgazdasági szektorban dolgozók inkább az ipar ágazatába vándoroltak. Erre legnagyobb hatással az 1991 és 2007 között zajló privatizációs időszak hatott.⁵ Az elmúlt években a vajdasági magyarok foglalkoztatási struktúrájában – különböző okokból – jelentős átalakulási folyamatok indukálódtak, amelyek pozícióvesztésként is értelmezhetők. A magyarok aránya jóval alacsonyabb a presztízsszakmákban, főként a szakemberek és köztisztviselők között.⁶

A szerbiai politikai szintér

Jelenleg a szerb parlamentben a Szerb Haladó Párt, a Demokrata Párt, a Szocialista Párt, a Szerbiai Demokrata Párt, a Liberális Demokrata Párt által vezetett Fordulat koalíció, a Szerbiai Egyesült Régiók, a Vajdasági Magyar Szövetség, a Demokratikus Akciópárt és a Mindannyian Együtt pártok vannak jelen, kormányt a Szerb Haladó Párt, a Szocialista Párt és Szerbiai Egyesült Régiók alakítottak. A kormánykoalíció, a korábbi várakozásokkal ellentétben, egyértelműen az EU felé törekszik.⁷ A 6 magyar párt (Vajdasági Magyar Szövetség, Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, Magyar Polgári Szövetség, Magyar Egység Párt, Magyar Remény Mozgalom, Vajdasági Magyar Demokrata Párt) közül csak a VMSZ van jelen öt képviselővel. Ez a parlamenti részvétel tükrözi a magyar politikai pártok támogatottságát. A vajdaság arányához képest magas a magyar pártok száma, ez eredményezte azt, hogy a parlamentbe csupán egy párt jutott be közülük. Az elaprózódott pártstruktúra miatt nem elég hatékony a képviselet. Fontos megjegyezni, hogy az első magyarokat összefogó párt, a Vajdasági Magyar Demokratikus Közöség (VMDK) az 1990-es évek elején alakult, és a kezdeti időszakban a magyar kisebbség szavazatainak 80%-át magáénak tudhatta. Az 1990-es évek közepén a párt széthullott, újabb pártok alakultak a régi tagságból (Vajdasági

⁵ Vajdasági helyzetkép: Gazdaság és foglalkoztatás, Együtt egymásért Európában Egyesület 4. hírlevele. <http://www.mythologic.hu/digitalcity/newsletter/newsLetter.jsp?dom=AAA-AGBKE&prt=BAADCSBF&hlv=BAAENHLB&lvl=BAAFGXTX&fmn=BAADCUHN&men=BAADCUHM> (2013-07-10)

⁶ Gábrity Molnár Irén: Képzettek a jövő. A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában. X, Regionális Tudományi Társaság, Szabadka, 2008. 13–30. p.

⁷ A Szerb Haladó Párt programja: <http://www.srpskanaprednastranka.org/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf> (2013-06-12)

Magyar Szövetség, Vajdasági Magyar Demokrata Párt, de tovább működik a pozícióját veszített VMDK is),⁸ és a magyar pártok száma azóta is növekszik.

Hipotézis

Hipotézisem szerint a vajdasági magyar pártok részvétele nem meghatározó Szerbia uniós csatlakozásában, ad hoc-jelleggel vesznek részt a csatlakozási előtárgyalásokban, nincs kezdeményező szerepük, és ezáltal nincs beleszólásuk a tárgyalások módjába, témájába és a döntések kezelésébe. A tartományban működő politikai szervezetek különböző módon vélekednek saját szerepükről. Az Uniós csatlakozás támogatása többnyire kitűnik a pártok programjaiból, de a jelenlegi intézményrendszerben a valóságban nem sok döntésben vállal(hat)nak szerepet. Egyetlen parlamenti pártként a VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség) van abban a pozícióban, hogy hozzájáruljon egy-egy kérdés megoldásához. További problémát jelent, hogy a csatlakozást segítő magyarországi kormánypárt szerepét a sajtó felnagyítja, amely azonban azt is láttatja, hogy lényegében a kapcsolatépítés nem a vajdasági magyar pártok részvételével zajlik. Az említett magyar pártok között nincs meg az együttműködés az érdekérvényesítéshez.⁹ A csatlakozási menetrend kialakításában és részvételében egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis mértékben jutnak döntéshozó szerephez.

A politikumnak és a vajdasági mindennapokban élő magyarságnak Európa-ba való integrálódása komoly dilemmákat vet fel. A Vajdaságban egyre nagyobb szétszórtságban élő – megmaradást és megélhetését kereső – fiatalok egyre árnyaltabb, de határozottabb választ adnak a politikában zajló eseményekre. A kutatás¹⁰ során adott információikból nem csupán egzisztenciá-

⁸ vö. Jugoszlávia szétesése és a vajdasági magyarság helyzete. In: Erdélyi Napló. (Budapest Analyses.) 2006. XVI. évfolyam, 23. (766.) szám. június 6. http://www.hhrf.org/erdelyi-naplo/cikk_nyomtatasi.php?id_cikk=5182 (2013-06-30)

⁹ A vajdasági magyar pártok közül négy koalícióba tömörült a mandátumhoz jutás érdekében. 2011 decemberében a Vajdasági Magyar Demokrata Párt, a Magyar Polgári Szövetség, a Magyar Remény Mozgalom és Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége annak érdekében fogtak össze, hogy közös erővel komolyabb eredményeket tudnak majd elérni a választások alkalmával. A koalícióhoz való csatlakozási tárgyalásokra meghívták a VMSZ képviselőit is, ám a párt illetékesei nem jelentek meg az egyeztetések többségén. Összefogásuk rövid életűnek és eredménytelennek bizonyult.

¹⁰ Az állampolgárság értéke a vajdasági magyarok körében című saját online kérdőíves kutatás.

lis válaszaik olvashatóak ki, hanem mobilitási és/vagy migrációs kényszereik oka, valamint az identitásukkal kapcsolatos kételyeik is határozottan körvonalozódnak.

Alkalmazott módszerek

A felvetett problémákhoz kötődve több kutatási és adatgyűjtési módszert alkalmaztam. Dokumentumok elemzésével feltártam a szakanyagokból a Szerbiában élő magyar és más nemzetiségekre vonatkozó, az uniós egyeztetés során felmerült kérdéseket és válaszokat. Mélyinterjút készítettem a témában illetékes vezetőkkel, illetve azokkal a tárgyalófelekkel, akik a csatlakozás kérdéseiben valamilyen szerepet töltenek be.¹¹ Rövid kérdőíves felmérést végeztem a vajdasági magyarok körében az Európai Unióval kapcsolatos várakozásokról.

Az uniós csatlakozás menete – különös tekintettel a kisebbségi kérdésekre

A koppenhágai kritériumokkal egy új korszak kezdődött. Az az újonnan megnyíló lehetőség, melynek révén az Európai Unió kelet felé is megnyitja kapuit, a kisebbségpolitika területét hangsúlyosan előtérbe hozta a csatlakozásra váró országok körében. 1993-ban a koppenhágai csúcstalálkozó alkalomával döntés született azokról a feltételekről, amelyeket az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó államoktól az európai közösség országai elvárnak. Az EU ezen a kritériumok szerint értékelte a csatlakozni kívánó államokat, majd rendszeres országjelentésekben számolt be az országok csatlakozásának előrehaladásáról. A bővítés időszakai különböztek egymástól, hiszen kezdetben az EU a bővítésre helyezte a hangsúlyt, majd csak később került előtérbe a kisebbség kérdése és politikai részvételük. A 1990-es évek balkáni háborúiban szerepet játszó országok is ekkor kerültek a potenciális tagjelöltek közé. Mivel további konfliktusok kialakulása feltételezhető volt a kisebbségek és a többségi nemzetek között – amelyeknek gazdasági és politikai kockázatai

¹¹ Interjúalanyok: Varga László, a Szerbiai Parlament Integrációs Bizottságának elnökhelyettese, Korhecz Tamás, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke és Schöpflin György, Magyarország Európa parlamenti képviselője.

az EU-n belülre is begyűrűzhetnek –, ezért az unió számára is fontossá vált a kisebbségi kérdések megoldása.¹²

A koppenhágai kritériumok szerint szilárd intézményrendszert kell biztosítani, melyek garantálják a kisebbségek tiszteletét és védelmét, a demokráciát, a jogállamiságot, valamint az emberi jogokat. A piacgazdaság működését biztosító új kihívásokat kellett meghatározni és teljesíteni. A kritériumok között szerepel a jogok és kötelezettségek vállalása, melyek alapvetően a közösségi jogból fakadnak. További közösségi törekvésként merült fel a politikai, gazdasági és monetáris egység kiépítése. Végül pedig az európai integráció lendületének fenntartását egyben az is biztosítja, hogy alkalmas új tagok befogadására.¹³

A 2000-ben rendezett zágrábi csúcstalálkozón már Szerbia is részt vett, majd 2001 során egy az integrációt elősegítő konzultatív munkacsoport jött létre az Európai Unió és a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság között. Már e korai tárgyalások során külön foglalkoztak Szerbia és Montenegró területével, illetve hangsúlyt fektettek arra, hogy Koszovóval is külön tárgyalásokat folytassanak. Az SAA (Stabilisation and Association Agreements) tárgyalások kezdetektől összekapcsolták a szerb európai integrációt és a már akkor kiéleződött, illetve allergikussá vált koszovói kérdést. A másik igen nagy horderejű probléma a háborús bűnösök kiadása kapcsán merült fel, amennyiben láthatóan ez a nyomós, megoldásra váró belpolitikai kérdés vált az integráció egyik fő feltételévé, ugyanis az ICTY-vel¹⁴ (International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia) való tárgyalások nem mentek olajozottan.¹⁵

Korábban az EU-nak a balkán térségre¹⁶ nem volt egységes programja, ám 1997-ben *regionális megközelítés* néven meghirdette a kétoldalú kapcsolatok politikai és gazdasági fejlesztését. Majd két évvel később, öt országnak ajánlot-

¹² Gabriel N. Toggenburg: Az Európai Unió kisebbségpolitikája: befejezetlen színdarab három felvonásban. 96–97. p. [http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/Homepage%20G%20Toggenburg/Toggenburg%20in%20Tabajdi%20\(HU\).pdf](http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/Homepage%20G%20Toggenburg/Toggenburg%20in%20Tabajdi%20(HU).pdf) (2013-05-12)

¹³ Gabriel N. Toggenburg: Az Európai Unió kisebbségpolitikája: befejezetlen színdarab három felvonásban. 96–97. p. [http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/Homepage%20G%20Toggenburg/Toggenburg%20in%20Tabajdi%20\(HU\).pdf](http://www.eurac.edu/en/research/institutes/imr/Documents/Homepage%20G%20Toggenburg/Toggenburg%20in%20Tabajdi%20(HU).pdf) (2013-05-12)

¹⁴ A volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnöket vizsgáló nemzetközi törvényszék.

¹⁵ Pámer Zoltán: A Nyugat-Balkán és az európai integráció, In: Magyar Tudomány. 2012. 4. szám. 432–442. p.

¹⁶ Balkáni országok: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Szerbia

ták fel az SAA-t,¹⁷ a stabilizációs és társulási folyamatot, melyben – Albánia, Macedónia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina mellett – Szerbia is helyet kapott. Ezt követően a CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) program előkészítésére is sor került, melynek hatására a 2001–2006-os ciklusban elkészült az a program, amely maga után vont a támogatások biztosításának lehetőségét.

A 2000-ben létrejött keretmegállapodás szerint a továbbiakban Szerbia részt vehetett a közösségi programokban, illetve bekapcsolódhatott az újonnan induló programokba is.¹⁸ Ezt az Európai Tanács 2002. decemberi koppenhágai és a 2003. júniusi thesszalóniki ülésén jelentette be azzal a politikai szándékkal, hogy az EU és a Nyugat-balkáni térség kapcsolatait erősítse.

Az előbb említett SAA tárgyalások 2005 folyamán kezdődtek meg, azonban a rákövetkező évben leállították a politikai konzultációkat, mert Szerbia nem működött együtt a volt Jugoszlávia területén elkövetett háborús bűnöket vizsgáló nemzetközi törvényszékkel. A nemzetközi konfliktusokat követően csupán 2007 júniusában kezdődtek újra a tárgyalások.

2008 során ratifikálták az EU és Szerbia előcsatlakozási szerződését, amelynek eredményeként az ország többféle támogatáshoz hozzájuthatott. Ám ugyanebben az évben Koszovó kikiáltotta függetlenségét, amely új helyzetet és egyben halmozódó problémákat teremtett a térségben, így Szerbiában is. Mindezek ellenére 2009 végén Szerbia benyújtotta uniós tagsága iránti kérelmét. Ezt követően elfogadták a vízummentességet, melyet már jelentős előre lépésként könyvelhetett el az ország, s 2010-ben Szerbia megnyitotta határait.

Ugyanebben az évben az EU külügyminiszterei felkérték az Európai Bizottságot, hogy kezdje meg a csatlakozási tárgyalásokat Szerbiával, majd Štefan Füle bővítési biztos átadta az ország felkészültségét ellenőrző dokumentumokat Belgrádnak, amellyel megkezdődtek a lényeges munkálatok a tagjelöltség megszerzése érdekében.

A 2012-es kormányváltás eredményeként 2013 elején jelentősen felgyorsultak a csatlakozást szolgáló események. A Szerb Haladó Párt korábban nem kimondottan Európa-barát politikát hirdetett. Ennek ellenére hatalomra

¹⁷ Ezután csak 2008 áprilisában írták alá az SAA-t Szerbiával és 2010-es luxemburgi értekezletén döntöttek úgy az EU külügyminiszterei, hogy jóváhagyják a megállapodás ratifikálását.

¹⁸ Például: A megkülönböztetés elleni küzdelem (2001–2006), Kultúra 2000 (2000–2006), Life (2000–2006), Leonardo da Vinci II. (2000–2006), Socrates II. (2000–2006), Ifjúság (2000–2006), Media Plus/Media Training (2001–2006), stb.

kerülésük után jelentős eredményeket értek el annak érdekében, hogy Szerbia ténylegesen európainak nevezhesse az útját. Az új politikai utat a kompromisszumos tárgyalások jelentették, amelynek nyomán megszülethetett egy megállapodás Koszovó és Szerbia között. Bár Szerbia ténylegesen nem ismerte el a régi tartomány függetlenségét, s ez számtalan politikai és gyakorlati kérdést hagyott nyitva, amely mind a tényleges konszolidációt, mind pedig az uniós folyamatokat hátráltatta. Belgrád és Pristina tíz forduló után jutott megállapodásra, s ezzel majdnem elhárult az utolsó akadály is a csatlakozási tárgyalások megkezdése előtt. Az Európai Unió konkrét eredményeket akart látni a megállapodást követően, s amennyiben ezek megvalósulnak, úgy 2014 januárjában megkezdődhetnek a csatlakozási tárgyalások a már lezárult horvát, illetve a még folyó montenegrói konzultációhoz hasonlóan.

A tagjelölti státusz elérése előtt, még 2011 áprilisában közös egyeztetésre került sor a magyar civil szervezetek, illetve a politikai pártok között a kisebbségi vonatkozású kérdésekről. Megállapodtak a politikai prioritásokban, konkrétan abban, hogy mindannyian fontosnak tartják az ország Európai Unióhoz való csatlakozását, amelynek politikai indokát a térségben élő „népek megbékélésének szükségességével” hangsúlyozták a tárgyaló felek. További politikai prioritásként az autonómia kérdése is napirendre került, amely probléma az aktuális események közepette igen kényes témának minősült. Hiszen egyrészt a jelenlegi koszovói helyzet megnehezíti Vajdaság autonómia-törekvéseit is, másrészt további problémát jelent az is, hogy – több magyarságot képviselő párt között – nincs teljes egyetértés az autonómia értelmezésében, annak közpolitikai vonatkozásában, illetve az autonómia konkrét intézményrendszerének kialakításában és működtetésének módjában sem.

Autonómia-megoldások

Az autonómia-törekvések az 1990-es évek elejéig nyúlnak vissza, miután 1989-ben megszűnt a tartomány autonómiája. Már a tartományi jogok megkurtítása után három évre, 1992-ben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége által tartott közgyűlésen a jelenlévők elfogadták a magyarok önrendelkezési jogát tartalmazó vajdasági autonómiáról szóló tervezetet. A politikai szándéknyilatkozatok nem kívánták kisebbsíteni Szerbia állami szuverenitását, de állásfoglalásuk szerint ez a dokumentum sorsfordító

lehetne az ott élő magyarság számára. Az autonómiát kinyilvánító dokumentum alapját az 1991 októberében kiadott Carrington-dokumentum¹⁹ képezte, amely egyben a vajdasági magyarok önkormányzatának is hivatkozási alapot adott.²⁰ A cél az volt, hogy az egykori tartomány politikai és gazdasági értelemben is önállóvá váljék, s ezt az alkotmányban is rögzítsék. A tervezetet – sok átalakítás után, viszonylag későn – csak 2008-ban hagyta jóvá az újvidéki törvényhozás, illetve ezt követően 2009. november 30-án szavazta meg azt a Szerb Parlament. Ezzel a törvénykezési aktussal Vajdaság úgynevezett kulturális autonómiát kapott, egyben lehetővé vált a Magyar Nemzeti Tanács felállítása, amely oktatási és kulturális kérdésekben saját hatáskörben hozhat döntéseket. A szerb kormány ezzel a lépéssel megtette az Európai Unió felé szükséges gesztust a kisebbségpolitika területén.

Varga László nyilatkozata szerint az autonómia kérdése a csatlakozási tárgyalások során a jogállami működés fejezet részeként várhatóan még felmerül. Amennyiben ez a folyamat 2014 elején elindul, ez az első kérdések között kerülhet tisztázásra. A VMSZ-nek fontos szerepe lehet abban, hogy a régóta húzódó kérdések (finanszírozás és hatáskörök) tisztázásában eredményeket érjen el és szövetségeseket találjon. A vajdasági magyarság képviselői optimisták abban a tekintetben, hogy a csatlakozási tárgyalások megoldást hozhatnak a fentebb vázolt kérdések alakulásában. Számolnak azzal is, hogy Szerbia is érdekelt a rendezési folyamat felgyorsításában. A VMSZ képviselője szerint az 1989 előtti autonómia – az aktuálpolitikai történések tanulságai szerint – immár a közeljövőben nem lehetséges. A szerb és vajdasági helyzetre kitekintő értékelése szerint, a szerb belpolitika alapvetően autonómia-ellenes, többek között Koszovóval kapcsolatosan kialakult felemás megoldás miatt is. 2002-ben a tartomány több hatáskört visszakapott, viszont a finanszírozás kérdése azóta is megoldatlan maradt.²¹

¹⁹ A Carrington-terv a régi jugoszláv tagköztársaságok közötti kapcsolatokat tárgyalta, mely kiter az erőszakos határmódosításokra, ehhez kapcsolatos európai beavatkozásra és kilátásba helyezi a nemzeti etnikai csoportok védelmét azon fenyegetéssel szemben, ahol veszélyeztetve vannak létezésükben. A katonai erők kivonását helyezi kilátásba és a regionális rendőrségek, bíróságok létrehozását. Továbbá szó esik egy nemzetközi döntőbíróóság létrehozásáról, mely a nemzetközi jog alapján dönt a vitás kérdésekben a köztársaságok között.

²⁰ Dr. Hódi Sándor: Vajdasági magyar autonómia. In: VMDK évkönyve. Ada. 81–84. p. <http://hodi.vmmi.org/hodi/konyvreszek/vmagyarauton.pdf>

²¹ Interjú Varga Lászlóval. Palics, 2013. március 30.

Vajdaság és Koszovó között gyakran párhuzamot vonnak az emberek az autonómia létrejöttének, illetve megszűnésének körülményei okán, holott álláspontom szerint valós párhuzam nem húzható a két tartomány helyzete, eseményei és azok okai között sem. Koszovó, mint állam úgy jött létre, hogy kiszakadt Szerbiából. Ez az első és egyik leglényegesebb különbség a vajdasági és a koszovói helyzet között. Koszovó²² egy független állam lett, mely etnikailag is nagyrészt homogén, hiszen a lakosság 90 százaléka albán, és csak 10 százaléka szerb. A Vajdaság kétharmad része szerb, viszont a maradék 30 százalékát vegyes nemzetiségű lakosság teszi ki. További eltérés mutatható ki a közigazgatási struktúrájuk tekintetében is. A szerb lakosság Koszovóban 4 önkormányzatra korlátozódik, esetleg még 5–6 településre, de ezek már földrajzilag szigetszerűen helyezkednek el az országon belül. Vajdaságban ilyen közigazgatási rendszer nincs, valamint az északi tartományban háború sem dúlt. Ezen a területen a kisebbség minden szempontból a demokratikus intézményrendszeren keresztül próbál érvényesülni, történetileg is kimutatható annak hagyománya, amely a koszovói albánokra nem volt jellemző. Ott mindig történik valamilyen konfliktus – mondta el Varga László.²³

Korhecz Tamás szerint sincs releváns párhuzam a két terület között, amely hasznosítható lenne Vajdaság autonómia-kérdésének rendezése, illetve autonómia-modell adaptálhatósága tekintetében. Mint ahogy Szlovénia elismerése sem vonta maga után Koszovó elismerését, a koszovói helyzet rendezése sem jelent majd megoldást Vajdaság számára. Nem ugyanazok az érdekek a két tartomány helyzetének rendezésével kapcsolatban. Akik a koszovói helyzet rendezésében érdekeltek, azok nem érdekeltek a vajdasági autonómia kérdésében.²⁴ A szerb demokrácia hagyomány, illetve a kisebbségi politika történetileg úgy alakult, hogy inkább megosztó, mintsem egységesítő igénnyel lépett fel a nemzetiségek körében. Ebből adódóan a törvények nem univerzális megoldásokként, az egykori jogállamiságot erősítendő módon alakultak, hanem egyedi megoldásokat, esetkezeléseket alkalmaztak, olykor gazdasági, máskor politikai, a közelmúltban pedig háborús eszközökkel.

A vajdasági autonómia-törekvések mintájául szolgálhatnak a már működő jó gyakorlatok, mint Dél-Tirol és Muravidék esete. Az autonómia Dél-Tirol esetében több fázisban jött létre. Az autonómia Dél-Tirolban intézményei

²² Koszovó 2008.február 17-én kiáltotta ki függetlenségét.

²³ Interjú Varga Lászlóval. Palics, 2013. március 30.

²⁴ Interjú Korhecz Tamással. Szabadka, 2013. április 13.

révén széles jogalkotási szabadsággal rendelkezik, kellőképpen alapozhat az ország stabil politikai rendszerére, továbbá gazdasági erővel is bír. A tartománynak vannak saját bevételei, részesül állami forrásokból és egyéb támogatásokkal is gazdálkodik.²⁵ A tartománynak külön parlamentje van, amelyben az olasz és a német képviselők száma egyenlő, elnökei pedig rotációs alapon váltják egymást. Hivatalos nyelve az olasz és a német, regionálisan a ladin. A dél-tiroli autonómia-modell sikerét jelenti többek között a dél-tiroli németiség identitásának rendíthetetlen megőrzése, a kisebbségpolitika egysége és koherenciája, a nyelvi status quo megtartása, a kiegyensúlyozott hatalommegosztás vagy akár az olasz politikai erők felfogásának megváltozása a kisebbségek iránt.²⁶

Ugyancsak pozitív példaként szokták emlegetni Szlovénia pozitív diszkriminációt alkalmazó kisebbségpolitikáját. A két hivatalosan is elismert kisebbség – a magyar és az olasz – nem konfliktusforrás, hanem az országot erősítő tényező az alkotmány szerint, amelyben a magyar kisebbséget államalkotó tényezőként említik meg. Nagyobb részben az ország finanszírozza a muravidéki magyar kisebbség intézményeit, anyanyelvű oktatását az óvodától az egyetemig, támogatja a kulturális tartalmú kisebbségi önkormányzataik működését, valamint országos parlamenti képviselőt biztosított számukra. Azonban ezek a rendelkezések sem jelentenek garanciát a gyakorlatban a magyarság fennmaradására.²⁷

Lehetséges forgatókönyvek

Az integrációs bizottság elnökhelyettesének álláspontja szerint a belépésre készülő Szerbiának tanácsos Montenegró csatlakozási útját tanulmányozni. Amikor megszületik a döntés a csatlakozási tárgyalások időpontjának kezdetéről, akkor a felkészülési fázison túl 35 tárgyalási fejezeten kell majd végighaladnia a szerb államnak. Montenegró esetében pl. taktikát váltott az EU.

²⁵ Különböző minisztériumok által létrehozott és finanszírozott alapok.

²⁶ Győri Szabó Róbert: Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 218–248. p.

²⁷ Szarka László – Vizi Balázs – Majtényi Mátyás – Kántor Zoltán (szerk.): Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 309–323. p.

Az eddigi tárgyalások folyamán általában a könnyebb, rövid idő alatt lezárható fejezetekkel kezdték a konzultációkat. A taktikaváltás abban mutatkozott meg, hogy az Unió már Montenegrónál is a két legnehezebb fejezettel kezdte a tárgyalásokat. A közel 200 ezer oldalnyi joganyag összeegyeztetése az ország törvényeivel várhatóan 8–10 évig fog tartani. A tárgyalások látszólag érintik azt a kérdést, hogy az EU-s joganyagot hogyan ültessék át az ország jogrendszerébe, valójában lesz olyan jogszabály, amelyet soha nem fognak alkalmazni. A másik lényeges dolog arra vonatkozik, hogy egy jogszabály érvénybe lépéséhez mennyi időt tud az ország kialakítani, amíg azt a jövőben közösségi tagként alkalmaznia kell. Vajdaságban markáns kérdés volt már a tárgyalások, sőt az időpont kijelölése előtt is a külföldiek földvásárlásának kérdése.

Szerbia az SAA végigtárgyalása után 2006-ban teljesen szabaddá tette a földvásárlást a külföldiek számára, ami meglehetősen rossz döntés volt, hiszen az új tagállamok általában a taggá válás után 10 évvel engedték ezt meg először, Szerbia pedig már a tagság előtt vállalta. Varga László elmondta, hogy ez abban az időszakban történt, amikor a VMSZ nem volt parlamenti párt, ezért ez ellen akkor nem tudtak semmit tenni. Jelenleg a külföldiek földvásárlása ugyanolyan feltételek mellett engedélyezett, mint bármelyik állampolgár számára, ezért a jövőben olyan megoldást kellene keresni, amellyel elejét lehetne venni a termőföldek külföldi kézbe kerülésének.²⁸

Schöpfung György szerint is többféle forgatókönyv lehetséges a tárgyalások során: (1) várhatóan megfeneklenek ezek a tárgyalások, és új választásokat írnak ki; (2) a következő lehetséges alternatíva, hogy marad a jelenlegi kormány és ősszel tovább folynak a tárgyalások (ezek a feltevések nem igazolódtak be, hiszen a tárgyalások eredménnyel zárultak); (3) azt is prognosztizálta a képviselő, hogy 2013 júniusában nem valószínű, hogy végeleges időpontra számíthat Szerbia (ami viszont beigazolódtott).

Magyarországi kapcsolatok

Amikor felmerül Szerbia uniós csatlakozásával kapcsolatos bármilyen kérdés, azt általában a nagy tagállamok határozzák meg – különösen Németország, a többi kisebb államnak korlátozottak a lehetőségei. Ennek ellenére Magyaror-

²⁸ Interjú Varga Lászlóval. Palics, 2013. március 30.

szág mindig is támogatta az ország integrációját. Varga László elmondta, hogy 2011-ben, amikor felmerült Szerbia tagjelöltsége a decemberi csúcson, akkor elsősorban Németország, de más államok sem érezték azt, hogy elérkezett ennek az ideje. Azt szerették volna elérni, hogy ne szülessen döntés ez ügyben, viszont ekkor a magyar miniszterelnök négyszer is felszólalt, amely során megpróbálta meggyőzni a döntéshozókat ennek ellenkezőjéről. Az uniós adminisztráció szerint világos perspektívákat kell Szerbiának nyújtania, ennek szellemében meghatároztak néhány konkrét feladatot. A magyar kiállítás eredményeként értékelhetjük, hogy Szerbia megkapta a tagjelölti státuszt.²⁹

Schöpflin György magyar Európa parlamenti képviselő szerint Magyarország egyértelműen a VMSZ mellett tette le a voksát, ám ha a többi kisebbségi párt tenne valamilyen javaslatot a magyarországi képviselők felé, akkor abban is készséggel segítenének. Jelko Kacin Szerbia jelentéstevője, a Liberálisok és Demokraták Szövetsége Európáért képviselőcsoport elnökségi tagja indítványában nem volt olyan kérdés, ami a vajdasági magyarokat érintette volna, viszont nyitottságát jelezte a javaslatokra. Kacin elfogadta és be is építette a következő jelentésébe a javaslatot tevő képviselők indítványait. Ilyen kérdésként merült fel a végrehajtó szervek szerepe.

A helyi szervek viselkedése, ha nem is döntően, de befolyásolja a kisebbségek hozzáállását. Nagy különbségek észlelhetők különösen az egyedi esetek megítélésében, mely az utóbbi időben a temerini fiúk³⁰ sorsa kapcsán éleződött ki leginkább.³¹

2013 márciusában az Európai Parlament és a szerb parlament közös ülésén Brüsszelben elfogadtak egy Közös Nyilatkozatot, melyben a vajdasági magyarságot érintő kérdésekben is döntöttek. Schöpflin György és Gál Kinga képviselők hangsúlyozták a restitúciós és rehabilitációs törvények alkalmazását, továbbá felhívták a figyelmet az egyre szaporodó magyarellenességek hatékony kezelésére. Hiszen kiszámítható intézményrendszer működése nélkül a szerb társadalom megnehezíti az együttélést a kisebbségekkel.

²⁹ Uo.

³⁰ A temerini fiúk esete 2004-ben történt, ekkor öt magyar férfi megvert egy szerb férfit, aki az esetet megelőzően provokálta őket. A jegyzőkönyvek információi szerint a szerb férfi súlyos sérüléseket szenvedett. A tárgyaláson az öt magyar férfit összesen 61 év börtönre ítélte a bíróság, ami példa nélküli eset volt, hiszen ilyen nagy büntetést nem a testi sértést okozó személyek esetében szab ki a bíróság.

³¹ Interjú Schöpflin Györggyel. Budapest, 2013. április 12.

Továbbá azt sem lehet elvárni, hogy az említett népcsoportoknak (vajdasági magyarok vagy koszóvíi szerbek) ne legyen kapcsolata az anyaországával.³²

Uniós várakozások és kételyek

Az utóbbi néhány évben a többségi nemzet körében felmérés folyt a lakosság uniós csatlakozási hajlandóságáról és vélekedéséről. A népességi lekérdezés egy internetes portálon zajlott, ahol a megkérdezettek több mint 47 százaléka úgy nyilatkozott, hogy nem szeretne az Európai Unióhoz csatlakozni, 31,5 százalékuk pedig igennel válaszolt. Ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek kétharmada markáns véleménnyel rendelkezik a kérdésben. Nagy százalékban azt vizionálták a válaszadók, hogy Szerbia soha nem lesz az EU tagja.³³ Mindkét nemzet – vagyis a szerbek és az itt élő magyarság – körében is vannak támogatói és ellenzői a csatlakozásnak, mégis a többségi nemzet ellenállása erősebbnek bizonyult a közvélemény-kutatás adatai szerint. A Szerbiától kért elvárások és az egyre több feltétel teljesítésének követelése nem hatott kedvezően az Európai Unióról alkotott kép lakossági megítélésére. Az adatok szerint a vajdasági magyarság másként élte meg, és kevésbé rossz véleményt nyilvánított a tervezett integrációról. A makrostatisztikai adatok óhatatlanul is felvetik azt a kérdést, hogy mi indokolja a többségi és a kisebbségi nemzet uniós várakozások mögött meghúzódó vélemény-különbségét?

Vajdasági magyar fiatalok vélekedése a csatlakozásról

A vajdasági magyarok körében végzett rövid kérdőíves kutatással arra kerestem választ, hogy miként vélekednek Szerbia uniós csatlakozásáról a fiatalok. Kutatásom során a véletlenszerű mintaválasztási módszert alkalmaztam. A nemek tekintetében a válaszadók 42,6%-a férfi, meghatározó hányaduk nő (57,4%-uk) volt. A megkérdezettek között a szellemi foglalkozásúak és tanulók aránya jóval magasabb volt (94%), mint a fizikai dolgozóké (6%). A mintán belül 309 fő közül 160 felsőfokú végzettséggel, a többiek általános iskolai, valamint nagyobb arányban (30%-uk) középfokú végzettséggel rendelkeztek.

³² Gál Kinga honlapja: A vajdasági magyarok jogainak érvényesítése, 2013. március 19. http://gal.fidesz-eu.hu/hir/a_vajdasagi_magyarok_jogainak_ervenyesitese

³³ Tvoj stav honlapjának felmérése, 2010. június 3. <http://www.tvojstav.com/results/PwDHgWCxa4NjRwNjHEE0/srbija-u-eu>

A legfiatalabbak, azaz a 18–35 évesek korcsoportja volt a legnyitottabb arra, hogy véleményt nyilvánítson. Ez azzal is magyarázható, hogy ez a korosztály még a nagy egzisztenciális döntések előtt áll (arányuk 71,3%), míg a középkorúak (36–55 évesek) a minta egyötödét jelentették (21,3%). A legidősebb korosztályt képviselők (az 56 évesek és ennél idősebbek) a fiatalokhoz képest visszafogottabban (8,4%) nyilvánultak meg.

A megkérdezettek 83,2%-a (ez 257 fő) támogatja Szerbia csatlakozását az Európai Unióhoz, azonban a válaszadók 16,8%-ának, vagyis pontosan 52 vajdasági magyar embernek határozottan negatív az uniós csatlakozással kapcsolatos beállítódása. A legfiatalabbak azok, akik főként maguktól várják életük alakítását, közülük is az uniótól határozottan elhatárolódva, különösen a férfiak keresnének más utat a boldogulásukra (1. táblázat).

Hasonlóan szignifikáns eredményt, vagyis erős korrelációt tapasztaltunk a csatlakozási beállítódásoknak ötfokú, illetve abból transzformált háromfokú skála alkalmazása révén is. A csatlakozással egyáltalán nem elégedett a megkérdezettek 17,6%-a, közepesen elégedett a válaszadók 21,3%-a, s markáns hányaduk (61,1%-uk) Szerbia integrációs szándékával maradéktalanul elégedett, azonosul.

A beállítódások körében tapasztalható kirívó arányú véleménykülönbségek miatt utánajártunk annak is, hogy mi az oka a pozitív és a negatív véleményalkotásnak. Akik negatívan nyilvánultak meg a csatlakozással kapcsolatban, azok az indokokat nem osztották meg velünk. A pozitív beállítódású vajdasági emberek körében azonban jól kitapinthatóak azok a várokozások és remények, amelyek miatt vonzó az Unióhoz való csatlakozás. A pozitív várokozással élő magyaroknak több mint a fele az egzisztenciális körülményeinek közvetlen vagy közvetett javulását reméli a szerbiai csatlakozástól. Úgy gondolták, hogy az életszínvonaluk és a mindennapi megélhetésük könnyítését, a jövedelmi helyzetük és munkalehetőségeik javulását hozza majd el az Unió. Közvetett módon az egzisztenciális körülmények javulását eredményezheti az ország gazdasági helyzetének javulása, az infrastrukturális és egyéb beruházások növekedése. A lakóhely, a magyar identitást adó otthonok, a nyelv, a közösségek és a táj védelme egyben a (köz)biztonság, a mobilitási lehetőségek, valamint a politikai legitimitás és demokrácia iránti igénnyel párosulva, mindez együtt az európai nyitást szorgalmazza a pozitívan vélekedők megnyilvánulásaiban.

1. táblázat. Uniós elvárások a vajdasági magyar kisebbség körében

Uniós csatlakozással kapcsolatos beállítódás	Az uniós csatlakozással kapcsolatban mi a három kívánsága/várakozása?	Válaszadók száma (fő)
	Anyagiak, jövedelmi helyzet, egzisztenciális kérdések, életszínvonal változása, életminőség	65
T	Munkalehetőség, munkavállalás, munkaerő-piacváltozások, munka értékének növekedése	78
Á	Mobilitás: határ nélkülség, utazási szabadság, szebb jövő, megújulás	15
M	Biztonsági kérdések, közbiztonság, stabilitás	8
O		
G	Gazdasági, piaci szabadság, infrastruktúra-bővítés, pályázatok, vállalkozások élénkítése, külföldi beruházások növekedése, drágulás, infláció, Schengeni-övezetbe tartozás, euró bevezetése	58
A		
T		
Ó	Politikai nyitás, lehetőségek: egyéni és ország, vajdaság lehetőségeinek változása, politikai legitimitás erősödése, törvényesség, jogharmonizáció, Schengen	20
	Közellátás változása: egészségügy, iskoláztatás	7
	Tanulási lehetőség, diploma konvertálása, kulturális élénkülés	6
NEM TÁMOGATÓ	Nem vár semmit az Uniótól, szkepticizmus	52
Összesen		309

Az előmérésünk során kapott adatok mögött tapasztalt erős várakozásokban legfőképpen az Uniótól való elvárásokra és életminőségük problémájára helyeződött a hangsúly. Az életminőség, a munkalehetőségek javítása, a jövő kifürkészhetetlensége és azzal kapcsolatos feszült szorongás az, amely a vajdasági magyarokat leginkább foglalkoztatja. Erre irányuló kérdésünkre érkezett vála-

szokból látható, hogy leginkább az anyagiak, az elszegényedéstől való félelem, valamint a munkalehetőség jelent gondot az itt élők számára (ld. 2. táblázat).

2. táblázat. Életminőséggel kapcsolatos problémák a magyar kisebbség körében

Mi az a legégetőbb gond, probléma, amely Önt jelenleg leginkább foglalkoztatja az életminőségével kapcsolatban?	Válaszadók száma (fő)
Anyagiak (egzisztenciális gondok, alacsony életszínvonal, életminőség, tartalékok-, pénz hiánya, megélhetési gondok, adósság/hitel/kamatok, alacsony jövedelem, túlélési gondok, szegénység jövedelem/bér/ösztöndj, otthonteremtéssel kapcsolatos anyagi gondok	108
Munkahelyi, munkaerő-piaci gondok, munkalehetőség	83
Biztonság hiánya, bizonytalanság, közbiztonság, béke, nyugalom, stabilitás, szociális nyugtalanság	24
Kiszámíthatóság, kilátástalanság, jövő tervezésével kapcsolatos problémák, tanulás -, saját jövő bizonytalansága	30
Korrupció, gazdasági válság, drágulás, inflációmanipuláció, provokáció, törvények	14
Makropolitikai kérdések, pártok és politikai szervezetek legitimációs válsága, szerbiai korlátozott lehetőségek, multi-globalizációs negatív hatások, bizonytalan az ország jövője	6
Rasszizmus, gyűlölködés, agresszivitás, diszkrimináció, Vajdaság leépülése, „cigány bűnözés”, etnikai másság, emberjogi kérdések, magyarság helyzete	7
Környezetvédelem	2
Oktatásügyi kérdések	9
Egészség, egészségügyi kérdések	3
Mobilitás: iskola, kulturális, határon belüli-településközi, határon túli, hazatelepülés, elvándorlás	3
Egyéb	8
Elégedett, nem tud rá válaszolni	12
Összesen	309

A kérdésre adott válaszok során egyértelműen érzékelhető az elszegényedés és a kilátástalanság mint jövőkép. Az előző válaszokhoz kapcsolódóan a vajdasági magyarság azt várja, hogy a csatlakozás ezeket a problémákat megoldja.

Összegzés

Az utóbbi időszak eseményei igazolták, hogy Szerbia képes a kompromisszumra és újszerűen közelít a régóta húzódó probléma valós megoldása felé. Az ország történelmébe beivódott, hosszú évtizedekig megoldatlannak tűnő koszovói kérdésre a közelmúltban érkezett egyfajta megoldás. Amennyiben Szerbia él a lehetőségeivel és elfogadja az Unió által kínált feltételeket és teljesíti azokat, amelyeket magára vállalt, akkor valószínűleg hamarabb kikeveredhet a több évtizede fennálló gazdasági válságból. Ehhez természetesen hozzá tartozik a kisebbségi kérdések megoldása is. Szerbia gyakran nem volt hajlandó foglalkozni ezzel a kérdéssel. Mára kedvezően megváltozott ez a politikai attitűd. További kutatásra vár az okok részletes feltárása, hiszen ma még nem körvonalazódik pontosan, hogy a pozitív változásokat Európának való megfelelésként könyvelhetjük-e el, avagy tényleg mélyreható megújulás elé néz az ország politikája. Valószínűsíthetjük, hogy a kérdésre majd csak a következő évek eseményei adják meg a választ. A sikerhez viszont mindkét félre szükség van. Amint azt a jó autonómia-modellek példáiból is láthattuk, egységes politikára lenne szükség ott, ahol az ma még láthatóan fogytán van. A vajdasági magyarság politikai képviselői több pártra szakadva próbálják bevonzani a területen élő magyarokat. Miközben a vajdasági magyar pártok között nincs együttműködés, többségében helyi jellegű problémák megoldásán fáradoznak, s nem marad elég figyelmük az európai integrációra, illetve a nagyobb volumenű, hosszabb távú megoldások keresésére. E tekintetben kevés, vagy még artikulálatlan kompetenciákkal rendelkeznek a politikai szervezetek, pedig a vajdasági fiatalok többsége jövőjének az építését az európai csatlakozástól reméli.

Jelenleg az Unió nem rendelkezik a kisebbségi közösségek megmaradását szavatoló jogi, intézményi és gazdasági megoldásokkal, illetve garanciákkal. Ez a körülmény kedvez a többségi nemzet egyéni elbíráláson, esetkezelésen alapuló politikájának, ami az eddigiekben is és a jövőben is komoly veszélyforrása marad a kisebbségek megmaradásának.

Szerbia csatlakozásának menetét és dinamikáját a koszovói kérdés határozta meg, és várhatóan az elkövetkezendőkben is alakítója lesz az integrációs folyamatnak. Előrejelzések szerint – Horvátország csatlakozása után – ebben az évtizedben nem lehet számítani további bővítésre, azonban a Nyugat-Balkán integrálása nélkül nem lehet egységes Európáról beszélni.

Rita RÓZSA

European Vojvodina – fiction or a possible future?

In 2000, the change of government resulted in promising outcomes for Serbia, however the following events have not favored the anticipated results. Although the Serbian government has slowly made some efforts toward the European Union accession, in the past ten years negotiations have been conducted mostly about the country's candidate status. Furthermore, residents of Vojvodina mainly believe that Serbia's final accession and full EU membership are merely futuristic fantasies. Regarding the ethnic minority parties' lobbying abilities, in my opinion, the Hungarian minority's political representatives are generally characterized by disintegration, as they are trying to reach out to Hungarians living in this region while being split into several different parties. Moreover, the Hungarians in Vojvodina may sometimes disregard the Hungarian minority parties' political platforms not feeling those to further their aims and interests. The Hungarian minority in Serbia still sees the EU accession as a solution for several long-lasting and serious problems in this region, such as unemployment and financial uncertainty. In order to change these circumstances the country needs to choose a different path of growth which can only and solely be the European one.

III.
NYELVÁLLAPOT TÉRBEN ÉS IDŐBEN

Újvidék sétálóutcájának nyelvi tájképe*

Újvidék (Нови Сад) a Szerb Köztársaság második legnépesebb városa, Vajdaság Autonóm Tartomány központja, egy olyan multikulturális közeg, amely nemcsak földrajzi fekvésének, hanem gazdag történelmének is köszönheti nyelvi sokszínűségét. Az elmúlt 100 évben számos országhoz tartozott, háborút vészelt át és több népcsoportnak vált otthonává. Mindezek a tényezők rányomták bélyegüket a város demográfiai összetételére és nyelvére.

E sokszínűségnek nincs is elragadóbb példája, mint a Duna utca (Дунавска улица), a város egyik sétálóutcája. A város szívében nap mint nap emberek ezrei sűrögnek-forognak: diákok, egyetemisták, üzletemberek, turisták, nyugdíjasok, koldusok... Bár a felszínen úgy tűnhet, a szerben kívül nem is hallani más nyelvet, mégis időnként elhangzik egy-egy angol, német, vagy éppen magyar szó. E sokszínűség nemcsak a beszélt nyelvben mutatkozik meg. A Duna utca teljes hosszában a többségi szerb feliratok mellett más nyelvűekkel is találkozunk.

Rodrigue Landry és Richard Bourhis módszerét követve, a tanulmány felöleli a Duna utca teljes hosszán, tehát a Jovan Jovanović Zmaj utcától egészen a folyópartig látható feliratokat. Emellett a munkám szerves részét képezi Újvidék nyelvi jogi hátterének bemutatása, így egy átfogóbb, interdiszciplináris képet festvén a városról és annak sétálóutcájáról.

A nyelvi tájkép

A nyelvi tájképek vizsgálata és kutatási módszere a 20. század végén jelenik meg a szociolingvisztikában Rodrigue Landry és Richard Bourhis munkájában.¹ Ők a nyelvi tájképet a következőképpen határozták meg: „A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevék, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület,

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Dudás Attila, Újvidéki Tudományegyetem (Újvidék).

¹ Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. In: Journal of Language and Social Psychology. Vol. 1.16. 1997. 23–49. p.

régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét.”² Mindössze néhány év alatt a módszer nagy népszerűsége tett szert világszerte, s számos kutató választotta ki egy-egy nagyváros sétálóutcaját a terepmunka színhelyéül. Említést érdemel Backhaus,³ aki a tokiói metró egyes állomásainak nyelvi tájképét kutatta, a különböző izraeli városokat kutató Ben-Rafael és szerzőtársai,⁴ az Indiát kutató munkákat megjelenítő Itagi és Singh szerkesztőpáros,⁵ és sokan mások. Tágabb környékünknek, a többnyelvű Kárpát-medencének a nyelvi tájképeit szintén többen feltérképezték a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat nyelvészei közül: Szoták Szilvia az Őrvidék magyarlakta falvainak nyelvi tájképét kutatta,⁶ Beregszászi Anikó Kárpátalján, Szabó Mihály Gizella⁷ és Petteri Laihonon⁸ pedig a Felvidéken végzett terepmunkát. Szerbia városainak és falvainak nyelvi tájképét többek között Ilić Marija kutatta, aki szerzőtársával Buljanović Sandrával Belgrád, Pancsova és Debeljacsa nyelvi tájképében megbúvó magyar feliratokat mutatta be,⁹ míg a Takács Izabella és Vukov Raf-

² Az idézet fordításának forrása: Laihonon, Petteri: Nyelv tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. Fórum Társadalomtudományi Szemle 2012. 3. 27–49 p., vö. Szoták Szilvia: Nyelvi tájképek az Őrvidéken. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): A közép-európaiság dicsérete és kritikája. Kalligram, Pozsony, 2013. 515–538. p.

³ Backhaus, Peter: Multilingualism in Tokyo: A Look into the Linguistic Landscape. In: International Journal of Multilingualism. Vol. 1.3. 2006. 52–66. p.

⁴ Ben-Rafael, E. – Shohamy, E. – Amara, M. H. – Trumper-Hecht, N.: Linguistic Landscape and Multiculturalism: A Jewish-Arab Comparative Study. Tami Steinmetz Center for Peace Research, Tel Aviv, 2004., idézi Backhaus, Peter: Multilingualism in Tokyo, i. m.

⁵ Itagi, N. H. – Singh, S. K. (eds.): Linguistic Landscaping in India with Particular Reference to the New States: Proceedings of a Seminar. Central Institute of Indian Languages and Mahatma Gandhi International Hindi University, Mysore, 2002., idézi Backhaus, Peter: Multilingualism in Tokyo, i. m. 53.

⁶ Szoták Szilvia: Nyelvi tájképek az Őrvidéken, i. m.

⁷ Beregszászi, Anikó: „Csata” a szimbolikus térért, avagy a látható/láthatatlan anyanyelv. In: Beregszászi Anikó – Papp Richárd (szerk.): Kárpátalja: Társadalomtudományi tanulmányok. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Budapest–Beregszász, 2005. 158–178. p.; Csernicskó István: Az (egykori) északkelet-magyarországi régió nyelvpolitikai fejlődése 1867-től máig. Előadás a 44. Kazinczy Napok programjában. Kassa, 2012. november 8–9.; Szabó Mihály Gizella: Milyen a dél-szlovákiai nyelvi tájkép? Egy- és kétnyelvű feliratok típusai a magyarlakta területeken. Előadás a 43. Kazinczy Napok programjában. Kassa, 2011. október 28–29. p., idézi Szoták Szilvia: Nyelvi tájképek az Őrvidéken, i. m.

⁸ Laihonon, Petteri: Nyelvi tájkép, i. m.

⁹ Ilić, Marija – Buljanović, Sandra: Hungarian in the linguistic landscape of Serbia: A comparison between Belgrade, Pančevo and Debeljača. Előadás A nyelvi tájkép elmélete és

fai Éva alkotta szerzőpáros Szabadka egyes utcáinak és azok elnevezéseinek nyelvi háttérét tárta fel.¹⁰

A Duna az egyik legnemzetközibb folyó, tíz országon folyik át, négy fővárost (Bécs, Pozsony, Budapest, Belgrád) és számos várost érint. Nem véletlen, hogy a Duna utca elnevezés ezeken a településeken népszerű, s az sem véletlen, hogy jelen tanulmányon kívül a pozsonyi Duna utca nyelvi tájképe is elkészült Lucia Satinská terepmunkájának eredményeképpen.¹¹

Mint ahogy az iménti példák is bemutatták, a nyelvi tájképek kutatása különösen érdekes többnyelvű környezetben. Itt a nyilvános feliratok vizsgálata nemcsak arra a kérdésre ad választ, hogy mely nyelvek relevánsak az adott környezetben, hanem arra is, hogy ennek jelentősége hogyan változik az idő múlásával.¹² Ezenkívül „[a] nyelvi tájkép információt nyújt a szociolingvisztikai kontextusról, és a különböző nyelvek használata a táblákon összehasonlításra ad lehetőséget az adott ország/terület hivatalos nyelvpolitikája, és a felmérésekben tapasztaltak, azaz a gyakorlat között”.¹³

Bizonyos országokban – mint a volt Szovjetunió, vagy a volt Jugoszlávia, s jelenleg Szerbia – nem elhanyagolható jelenség a digráfia, azaz egyszerre több írás használata.¹⁴ Kutatómunkámban én is külön figyelmet szenteltem e jelenségnek, amely jelentősen befolyásolja az újvidéki Duna utca nyelvi tájképét.

gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép című műhelykonferencián. Budapest, 2013. május 23.

¹⁰ Takács, Izabella – Vukov Raffai, Éva: A nyelvi tájkép kutatásának témái Szabadkán. Előadás A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép című műhelykonferencián. Budapest, 2013. május 23.

¹¹ Satinská, Lucia: Linguistic Landscape of Bratislava: Dunajská Street. Előadás A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata: Kárpát-medencei kisebbségi körkép című műhelykonferencián. Budapest, 2013. május 23.

¹² Kasanga, Luanga Adrien: Mapping the linguistic landscape of a commercial neighbourhood in Central Phnom Penh. In: Journal of Multilingual and Multicultural Development. Vol. 32. 2012. 1–15. p.

¹³ Szoták Szilvia: Nyelvi tájképek az Őrvidéken, i. m. 3. p.

¹⁴ Grivelet, Stéphane: Digraphia in Mongolia. International Journal of the Sociology of Language. Vol. 150. 2001. 75–94. p.; Takács Izabella – Vukov Raffai Éva: A nyelvi tájkép, i. m.

Újvidék történelmének rövid áttekintése

A mai Újvidék területe már a paleolitikumban lakott volt, amiről az itt feltárt archeológiai leletek tanúskodnak. A Római Birodalom idejében a várost átszelő Duna képezte a birodalom északi határát, így ez csak a város szerémségi felét ölelte fel. Az i. sz. 6. században telepednek le e területen a szlávok, amely a Birodalom széthullását követően bolgár, majd bizánci kézre kerül. A 12. század végétől 1526-ig a Magyar Királyság részét képezi. A mohácsi vészt követően az Oszmán Birodalomhoz tartozik, egészen 1687-ig, amikor Habsburg kézre kerül. Mária Terézia császárnő 1748. február 1-jén szabad királyi várossá nyilvánítja. A város neve innentől Pétervárad Sándor helyett Neoplanta, magyarul Újvidék, németül Ney-Satz, szerbül Novi Sad. Az osztrák–magyar kiegyezést követően Újvidék az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozik, 1918-tól pedig, a Monarchia szétesését követően a Szerb–Horvát–Szlovén, majd a Jugoszláv Királysághoz.

A település 20. századi történelme semmivel sem nyugodtabb. A város 1945-től a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság (később Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság) részét képező Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány fővárosa lett, egészen 1988-ig, amikor a Tartomány autonómiája megszűnt. A föderáció szétesését követően 1992-től a Szerbiát és Montenegrót magában foglaló Jugoszláv Szövetségi Köztársasághoz (később Szerbia és Montenegró Államszövetségéhez) tartozott. 2006-tól Montenegró függetlenségének kikiáltásától a Szerb Köztársaság részét képező Vajdaság Autonóm Tartomány városa lett.

A Szerb Köztársaság jogi hierarchiája

A Szerb Köztársaság jogrendszere három szintre tagolódik. A legmagasabb, a *köztársasági szint*, amelyen a legjelentősebb jogszabályok kerülnek elfogadásra: az Alkotmány, mint az állam legfőbb aktusa, valamint az Országgyűlés által megalkotott törvények.¹⁵ A törvényeknek az Alkotmány rendelkezései alapján mind magával az Alkotmánnyal, mind pedig a becikkelyezett nemzetközi szerződésekkel is összhangban kell lenniük, s mindazokkal, amelyek

¹⁵ A Szerb Köztársaság Alkotmánya. A SZK Hivatalos Közlönye. 2006. 98. szám. 194. szakasz.

a helyi önkormányzatok, illetve Vajdaság Autonóm Tartomány területén is közvetlen hatályban vannak.¹⁶

A *középső vagy köztes szint* a tartományi, amelynek megjelenési formája a Szerb Köztársaság területén a Vajdaság Autonóm Tartomány.¹⁷ A tartomány legjelentősebb jogi aktusa a Statútum (Alapszabály),¹⁸ amelyet általánosságban a köztársasági Alkotmánynak lehet megfeleltetni,¹⁹ valamint a tartományi képviselőházi rendeletek,²⁰ melyek a köztársasági törvényekhez hasonlíthatók. E jogszabályokon kívül a Vajdaság Autonóm Tartomány (VAT) Képviselőházának hatáskörében más általános aktusok, határozatok meghozatala is szerepel. Ilyen határozattal került kidolgozásra a vajdasági kisebbségek nyelvi jogi katalógusa. Újvidék esetében a tartományi szintű rendelkezéseket is figyelembe kell venni, mert Újvidék nemcsak egy, a tartomány területén fekvő város, hanem Vajdaság Autonóm Tartomány fő adminisztratív központja és a tartományi szervek székhelye.²¹

A legalacsonyabb, a polgárokhoz legközelebb álló szint az *önkormányzati*,²² amely Újvidék esetében megegyezik magával Újvidék városával. Ennek legfőbb jogi aktusa a városi Alapszabály.²³

Nyelvi jogok Szerbiában, Vajdaságban és Újvidéken

Újvidék egészének, így a Duna utcának a nyelvi tájképét jogi szempontból a *Szerb Köztársaság Alkotmánya*, a *Nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről* szóló törvény,²⁴ *Vajdaság AT Alapszabálya*, Vajdaság AT Képviselőházának határozata a *Nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával*

¹⁶ Uo. 195. szakasz.

¹⁷ Uo. 182. szakasz.

¹⁸ Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. Vajdaság AT Hivatalos Lapja. 2009. 17. szám.

¹⁹ A Szerb Köztársaság Alkotmánya. 185. szakasz.

²⁰ Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. 19. szakasz.

²¹ Uo. 10. szakasz.

²² A Szerb Köztársaság Alkotmánya. 188–189. szakaszok.

²³ Újvidék Város Statútuma. Újvidék Város Hivatalos lapja. 2008. 43. szám.

²⁴ Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről. A JSZK Hivatalos Lapja. 2002. 11. szám; Szerbia és Montenegró Államközösség Hivatalos Lapja. 2003. 1. szám; Alkotmányos Alapokmány és a SZK Hivatalos Közlönye. 2009. 79. szám.

*kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről,*²⁵ valamint *Újvidék Város Alapszabályának* fényében kell vizsgálni. Ezekon kívül a magyar nyelv hivatalos használatára kihat egy kétoldalú nemzetközi szerződés is, a *Szerbia és Montenegró és a Magyar Köztársaság közötti, a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség és a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség jogainak védelméről szóló egyezmény.*²⁶

a) A szerb alkotmány

A Szerb Köztársaság Alkotmánya kifejezetten a nyelvhasználatot csak egyetlen szakaszában szabályozza, amely szerint Szerbiában a hivatalos használatban levő nyelv a szerb, ennek is cirill betűs írásmódja.²⁷ Más nyelvek használatát az alkotmány e szakasza alapján törvény szabályozza. Elvértve azonban mégis található az Alkotmányban utalások más nyelvek használatára és tiszteletben tartására, elsősorban bírósági (büntető) eljárások esetében,²⁸ a nyelvi (és más) alapon való megkülönböztetés tilalmában,²⁹ az emberi jogokra vonatkozó fejezet kisebbségi jogokat tartalmazó katalógusában,³⁰ valamint az ország nyelvi tájképének szemszögéből legfontosabb *a sajátosság megőrzésére való jog*³¹ keretein belül. Ebben az Alkotmány deklarálja a nemzeti kisebbségek tagjainak *jogát* a nemzeti és kulturális sajátosságuk ápolására, fejlesztésére és nyilvános kifejezésére, ezen belül pedig a jogot arra, hogy „... azokban a környezetekben, ahol a kisebbségek az összlakosság jelentős számarányát képezik, a hagyományos helyi elnevezéseket, az utcaneveket, a települése-

²⁵ Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről. Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza, 2003. május 15-i ülés, A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságjogainak a védelméről szóló törvény 1. szakasz 3. bekezdése és 11. szakasza; Az egyes tartományi hatáskörök megállapításáról szóló törvény (Az SZK Hivatalos Közlönye. 2002. 6. szám) 18. és 61. szakasza; Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma 10. szakasz 1. bekezdés 3. és 4. pontja, 2. szakasz 1. bekezdés 2. pontja alapján.

²⁶ Szerbia és Montenegró és a Magyar Köztársaság közötti, a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség és a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség jogainak védelméről szóló egyezmény. Szerbia és Montenegró Hivatalos Lapja. Nemzetközi szerződések. 2004. 14. szám.

²⁷ A Szerb Köztársaság Alkotmánya. 185. szakasz.

²⁸ Uo. 27., 32–33., 199. szakaszok.

²⁹ Uo. 21., 48. szakaszok.

³⁰ Uo. 75–81. szakaszok.

³¹ Uo. 79. szakasz.

ket és topográfiai jeleket saját nyelvükön kiír[ják...]”.³² Mivel e szakasz első-sorban nem a köztársasági szintű hivatalos nyelvhasználatot rendezi, hanem kisebbségi jogokat deklarál, nem hoz létre közvetlen kötelezettséget egyetlen közigazgatási szerv részére sem, hanem a törvényhozó által követendő alapelvnek minősül csupán.

b) A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény

Az Alkotmányhoz hasonlóan ennek a törvénynek is a fő szabályozási tárgya a kisebbségi jogok védelme, azonban szabályozza a hivatalos nyelvhasználat kérdését is. A 11. szakaszban lehetővé teszi az egyes nemzeti kisebbségek számára nyelvük hivatalos használatát azokban a helyi önkormányzatokban, amelyek területén hagyományosan élnek.³³ Ez már kötelezettséget jelent azoknak a helyi önkormányzatoknak, amelyek területén az adott kisebbség az összlakosság legalább 15%-át képezi a törvény hatálybalépésének idejében. Ugyanúgy, azokban a helyi önkormányzatokban, amelyekben a törvény elfogadásakor hivatalos használatban volt bármely kisebbségi nyelv, továbbra is hivatalos használatban kötelesek tartani azt, még akkor is, ha az adott kisebbség aránya nem éri el, vagy már nem éri el az összlakosság 15%-át.

Bár a hivatalos nyelvhasználat számos nyelvi jogosultságot foglal magában, elsősorban a hivatalos szervekkel való kommunikációt, a térbeli nyelvhasználat szempontjából a legfontosabb az a szabály, miszerint „[...] az adott nemzeti kisebbség nyelvén, annak helyesírása és hagyománya szerint is ki kell írni a közhatalmi jogosítványokkal felruházott szervezetek, a helyi önkormányzat egységeinek, a településeknek, tereknek, utcáknak a nevét, illetve az egyéb földrajzi elnevezéseket.”³⁴

Az Alkotmány említett rendelkezéseivel ellentétben, a törvénynek ez a szakasza közvetlenül cselekvésre kötelezi a hivatalos szerveket, amelyek erre vonatkozó kötelességüknek rendszerint eleget is tesznek.

³² Uo.

³³ A nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény. 11. szakasz.

³⁴ Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről. 11. szakasz.

c) Vajdaság Autonóm Tartomány Alapszabálya

A tartományi szinten a törvényhozó, a köztársasági törvényhozótól eltérően, sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a nyelvi diverzitásra, már a legfőbb tartományi aktusban, az Alapszabályban is. Így a többségi szerb nyelv (és cirill betűs írásmódja) mellett Vajdaság egész területén hivatalosan használatban van még a magyar, a szlovák, a horvát, a román és a ruszin nyelv,³⁵ bár az Alkotmányhoz hasonlóan, ezzel a normával kimerül az Alapszabályban a nyelvi jogokkal kapcsolatos rendelkezések sora. Ezt a tartományi hatáskörbe tartozó kérdést³⁶ a tartományi jogalkotó határozatokban fejti ki részletesebben.

d) A nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről szóló határozat

A Vajdaság AT Képviselőháza 2003-ban fogadta el *A nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről szóló határozatot*, amely a tartomány hivatalos szervei, a tartomány területén lévő helyi önkormányzatok, valamint mindezek által irányított közvállalatok és szervezetek által megvalósuló kisebbségi nyelvhasználatot szabályozza,³⁷ többek között a térbeli nyelvhasználatot is. A határozat szerint: „Azokon a területeken, amelyeken nemzeti kisebbségi nyelv van hivatalos használatban, a helyneveket és egyéb földrajzi neveket, az utcák, terek nevét, [...] közúti jeleket, a nyilvánosságnak szánt értesítéseket és figyelmeztetéseket, továbbá más nyilvános feliratokat az illető nemzeti kisebbségi nyelven, e nyelv helyesírása és hagyományai szerint is ki kell írni.”³⁸ Ez a határozat az egyetlen, amely nemcsak a feliratok kisebbségi nyelveken történő megjelenítését szabályozza, hanem ezek egymáshoz viszonyított elhelyezését is. A kisebbségi feliratokat eszerint a szerb nyelvű alatt, vagy tőlük jobbra, de azonos betűtípussal és mérettel kell

³⁵ Vajdaság Autonóm Tartomány Statútuma. 26. szakasz.

³⁶ Uo. 29. szakasz.

³⁷ A nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről szóló határozat. 1. szakasz.

³⁸ Uo. 6. szakasz, 1. bekezdés.

feltüntetni.³⁹ A nemzeti tanácsok és más kifejezetten nemzeti vonatkozású szervezetek és polgári egyesületek neveit kivételesen a szerb elnevezés előtt vagy felett lehet feltüntetni. Hogy pontosan mely nyelvek vannak hivatalos használatban egyes helyi önkormányzatok területén, azt a határozat értelmében a helyi önkormányzatok alapszabályai szabályozzák.⁴⁰ Ennek megfelelő szabályozás található Újvidék Város Alapszabályában is.

e) Újvidék Város Alapszabálya

Újvidék Alapszabálya szerint a szerb nyelv és ennek cirill betűs írásmódja mellett hivatalosan használatban van még a magyar, a szlovák és a ruszin nyelv.⁴¹ Ez a szabályozás közvetlenül kihat Újvidék és a Duna utca nyelvi tájképére, mivel a város hatáskörébe tartozik a helységnevek, folyók és tavak neveinek és más földrajzi neveknek a kitáblázása, valamint az utcák, terek és a városi szervek nevének kiírása a nemzeti kisebbségek nyelvén.⁴²

f) Becikkelyezett nemzetközi szerződések

A szerbiai kisebbségek jogaira, többek között nyelvi jogaira kihatnak még az országok között megkötött bilaterális és multilaterális szerződések. Ezeknek egy szemléletes példája a *Szerbia és Montenegró és a Magyar Köztársaság közötti, a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség és a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség jogainak védelméről szóló egyezmény*, amelynek értelmében a szerződő országok, saját törvényeikkel összhangban, „a nemzeti kisebbségek által jelentős számban lakott, vagy számukra különleges kultúrtörténeti jelentőséggel bíró helyeken lehetővé teszik, hogy a kisebbségek anyanyelvén és helyesírása szerint feltüntessék településeik, az utcák és egyéb közterületek neveit, helyrajzi adatokat, feliratokat és közterületi információkat. A nemzeti kisebbséghez tartozó személyeknek joguk van,

³⁹ Uo. 6. szakasz, 2. bekezdés.

⁴⁰ Uo. 8. szakasz.

⁴¹ Újvidék Város Alapszabálya. 6. szakasz.

⁴² Uo. 13. szakasz, 37. pont.

hogy anyanyelvükön nyilvánosan cégtáblákat, feliratokat és egyéb magántermészetű információkat helyezzenek el”⁴³

Bár ez és az ehhez hasonló nemzetközi szerződések nem biztosítanak semmivel sem több jogot, mint a hatályban levő – a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló – törvény, mégis jelentősek a nyelvi jogok védelme szempontjából, mert egy magasabb, nemzetközi szintre emelik az országok köteleességét, hogy szavatolják ezen jogok megvalósulását.

Újvidék nyelvi jogi háttere a gyakorlatban

Mindezekből látszik, hogy Újvidék kifejezetten „kellemes” nyelvi jogi közegben fekszik, ahol a nyelvi diverzitás megőrzéséhez minden jogi előfeltétel adott. A hivatalos kisebbségi nyelvhasználat három különböző hatalmi szinten szavatolt, számos tág tartalmú normában. A normatív háttér elemzése után azonban szükséges áttérni a realitás világába; a továbbiakban bemutatásra kerül, hogy a felvázolt jogi környezetben mi jellemzi a város térbeli nyelvhasználatát.

A legutóbbi, 2011 októberében lefolytatott népszámlálás szerint⁴⁴ Szerbia lakossága túlnyomóan szerb anyanyelvű. A kérdezettek csak 11%-a nyilatkozott úgy, hogy nem a szerb az anyanyelve. Vajdaságban ez az arány a köztársasági összarány kétszerese: a kétmillió lakosság 23%-a nem vallotta az államnyelvet anyanyelvének. Újvidék a köztársasági anyanyelvi kép hű mása: a megkérdezettek 89%-a tekinti anyanyelvének a szerb nyelvet, míg a kisebbségi anyanyelvűek teszik ki a maradék 11%-ot. A legnagyobb lélekszámú kisebbségi nyelv, mind köztársasági szinten, mint pedig Újvidéken a magyar, mindkét esetben pontosan 3,4%-os részaránnyal. Ebből következik, hogy Újvidék, népességének anyanyelvi összetétele alapján tökéletesen kicsinyített mása Szerbiának.

Mindemellett fontos kiemelni, hogy e számok sem a nyelvtudást, sem pedig a nyelvhasználatot nem tükrözik. Ezért megeshet, hogy azok, akik vegyes házasságból származnak és történetesen két nyelvet is anyanyelvi

⁴³ A Szerbia és Montenegró és a Magyar Köztársaság közötti, a Szerbia és Montenegróban élő magyar kisebbség és a Magyar Köztársaságban élő szerb kisebbség jogainak védelméről szóló egyezmény. 5. szakasz.

⁴⁴ Szerbia Köztársaság Köztársasági Statisztikai Hivatala, 2011-es népszámlálási adatok. <http://webrzs.stat.gov.rs/> (2013-06-23)

szinten használnak, csak egyet jelöltek meg anyanyelvükként. Emellett ezek a személyek leggyakrabban egyáltalán nem is nyilatkoztak anyanyelvükről. Újvidéken az ilyen megkérdezettek száma elenyésző, mindössze ezer fő, ezzel is növelve e demográfiai adatok pontosságát.

a) A terepmunka bemutatása: a kutatás területe és módszertana

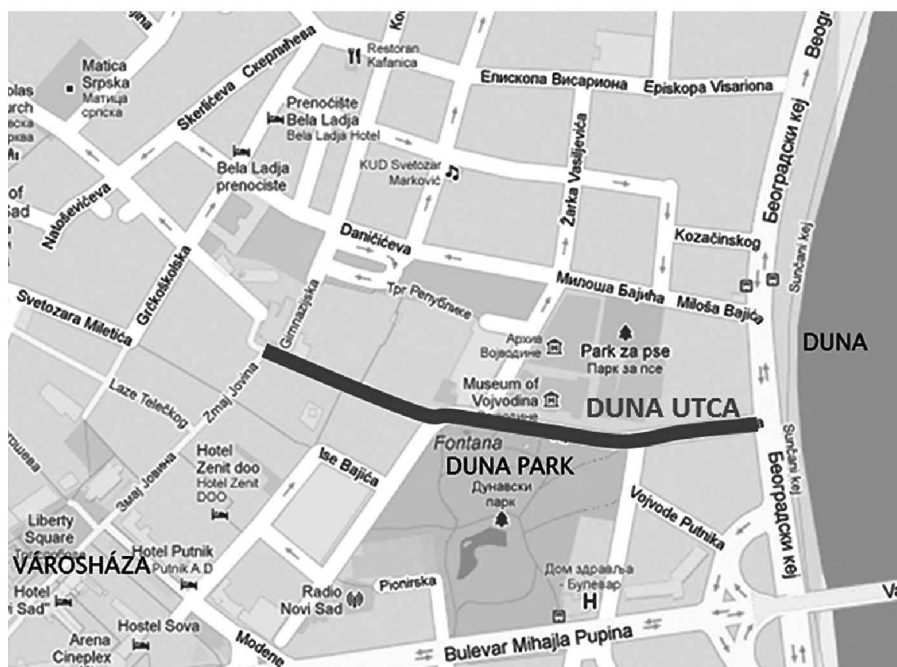
A kutatómunka objektív lefolytatása érdekében Backhaushoz hasonlóan⁴⁵ három fontos szempontból kellett a kutatási területet és a kutatási módszereket meghatározni: (1) a kutatási terület pontos földrajzi körülhatárolása; (2) a kutatási egységek meghatározása az egynyelvű és többnyelvű feliratok megkülönböztetési módja szempontjából. A módszer sajátosságaiból kifolyólag e szempontnak nincs szerepe a munkában, ezért nem került külön kiemelésre. Ehelyett inkább a vizsgált feliratok sajátosságai szerinti (3) felosztására került sor.

b) A kutatási terület földrajzi körülhatárolása

Míg a falvakban a nyelvi tájképek kutatása könnyebben felöllelheti a településen látható feliratok összességét, egy néhány százezer fő városban, mint amilyen Újvidék, ez nehezen valósítható meg. Ezért egy kisebb, reprezentatív egységet választottam, amely hűen tükrözi a város nyelvi megjelenését. Ez az egység a Duna utca Újvidék központjában, amely a város két legismertebb sétálóutcájának egyike. Összeköti a Jovan Jovanović Zmaj utcát (a másik legismertebb sétálóutcát) a Duna Parkkal és magával a Duna folyóval. Az utcának csak az egyik része sétálóutca, a másik fele az autók által is használt közút.

Noha a címben a Duna utca sétáló jellegére utalok, a kutatás vizsgálati területe az adminisztratív értelemben vett Duna utcával egyezik meg, és magában foglalja az utcán végigsétálva olvasható összes feliratot, de figyelmen kívül hagyja az utcáról nyíló több udvar belsejének, valamint az utca egy része mellett fekvő Duna Parknak a feladatait.

⁴⁵ Backhaus, Peter: Multilingualism in Tokyo, i. m. 54. p.

1. kép. A Duna utca földrajzi helyzete

c) A kutatási egységek meghatározása, az egy- és többnyelvű feliratok megkülönböztetése

Bármely statisztikai elemzés megvalósításához fontos a térben elhelyezkedő különféle feliratot egységes, összehasonlítható és számokban kifejezhető egységekbe való tömörítése. A kutatómunkán belül az egységek a feliratok célja szerint kerültek meghatározásra, nem pedig a feliratok száma alapján. Ennélfogva a két- és többnyelvű táblákon található feliratok azok nyelve alapján kerültek osztályozásra, mert ezek címzettei különböznek. Emiatt a több- és egy nyelvű feliratok megkülönböztetése nem kérdés, mert e kritériumok alapján az összes felirat csak egynyelvű. Hasonlóképpen külön osztályozásra kerültek azok az egynyelvű szerb feliratok is, amelyek két írásmódban (cirill és latin betűkkel) közlik az információt. Ugyanígy, ahol egyetlen felirat ismétlődik többször (fontos kihangsúlyozni, hogy itt tökéletes alaki, tartalmi, elhelyezési és rendeltetésbeli megegyezésről van szó), mint például az ugyanazon

falra ragasztott egyforma reklámplakátok vagy az azonos mintáról egymás mellé többször fűjt falfirkák esetében. Ezeket azonos feliratnak kell tekinteni, mert megegyezik a célközönségük és a rendeltetésük.

Ez a megközelítés, főleg a többnyelvű táblák esetében, természetesen kihat a kutatási eredményekre is, mert megtörténhet, hogy egy felirat több besorolásba is bekerült, attól függően, hogy hány nyelven szerepel (megismételve) rajtuk az adott információ. Ez a módszer figyelmen kívül hagyja a többnyelvű feliratok sajátosságait, valamint ezek egymáshoz viszonyított elhelyezkedésének jelentőségét, mégis pontosabban képes bemutatni Újvidék térbeli nyelvhasználatát. Ez elsősorban Újvidék sajátosságaiból következik, másodsorban pedig abból a tényezőből, hogy ilyen egyszerűsített módszerek alkalmazásával kimaradnak a munkából a lehetséges hibák, mert minden felirat teljesen egynemű, uniform alapra lett visszavezetve, amely így számszerűsíthető és összehasonlítható.

Bemutatásra kerül az egyes kisebbségi- és idegen nyelvű feliratok számbeli eloszlása, valamint a szerb nyelvű feliratok cirill- és latin-betűs variánsának gyakorisága. Ahol ez mégis szükséges, magyarázatok kapcsolódnak a kutatási eredményekhez, ezek teljesebb áttekinthetősége érdekében.

d) A feliratok csoportosítása

Az összes vizsgált felirat kisebb csoportokba lesz besorolva különböző kritériumok szerint, közös kiállítójuk, címzettjük, rendeltetésük vagy más közös sajátosságuk szerint. Az elsődleges felosztás a következő: a (1) hivatalos táblák, a (2) kereskedelmi jellegű és más (3) egyéb (civil) feliratok. Az első csoportban szereplő hivatalos feliratok további felosztása kiállítójuk szerint történt, azaz megkülönböztetünk köztársasági, tartományi és városi feliratokat.

A kereskedelmi feliratok két alcsoportra lettek felosztva a feliratok címzettjeitől függően. Az egyik alcsoportot a kereskedelmi céllal kiállított, vevőknek címzett reklámfeliratok képezik, míg a másikat a cégjogi előírások követelményeit kielégítő, nem vevőknek címzett feliratok.

Az összes többi felirat a civil vonatkozású csoportba került. Ezek kiállítója sem nem hivatalos szerv, sem nem gazdálkodó szervezet. Ez a csoport tartalmi szempontból magában foglalja a politikai propagandát, a nem-kereskedelmi, információs célú feliratokat, falfirkákat és a lakók neveit a kaputelefonokon. E csoporton belül a vizsgált feliratok elenyésző számából kifolyólag

nem történt további csoportosítás, függetlenül attól, hogy az egyes feliratok között kimutathatók különbségek.

A terepmunka eredményeinek bemutatása

Az eddigi, Újvidék egész területére vonatkozó és közvetett forrású, illetve idézett adatokkal ellentétben a következő adatok személyes kutatómunka, közvetlen megfigyelés eredményét képezik, melyek 2013 márciusából származnak.

a) Hivatalos feliratok

1. táblázat. A Duna utca hivatalos feliratai a kiállító és a felirat nyelve alapján

	Állami	Tartományi	Városi
Szerb Cirill	7	3	21
Szerb Latin	–	3	8
Magyar	–	2	1
Szlovák	–	2	1
Román	–	2	1
Ruszin	–	2	1
Angol	–	3	12
Összesen	7	17	45

b) A köztársasági szervek feliratai

A Duna utcában egyetlen köztársasági hatáskörbe tartozó intézmény helyezkedik el: a Honvédség Első Szárazföldi Brigádjának⁴⁶ központja. Az intézményt jelölő hivatalos feliratok katonai szigorral, az alkotmány betűje szerint, kizárólag szerb nyelven, cirill írásmódban vannak feltüntetve. Ez a szerv nem csak hivatalos feliratait tünteti fel ilyen módon. Az épület bejáratától nem messze található egy tankelhárító ágyú a második világháborúból és egy katonai mozgókonyha az elsőből, és bár ezek a hadtörténeti ereklyék a város turisták által látogatott központjában találhatóak, mégis az őket bemutató

⁴⁶ Szerbül: *Прва бригада Копнене војске*, azaz *Prva brigade kopnene vojske*.

táblák kizárólag szerbül, cirill írásmódban vannak kitéve. Egy piros, cirill betűs felirat figyelmezteti a – kizárólag szerbül értő – járókelőket, hogy ezeket nem szabad bántani.

c) Tartományi szervek feliratai

A Duna utca két tartományi szervnek ad otthont, a Vajdasági Múzeumnak⁴⁷ és a Vajdasági Modern Művészetek Múzeumának⁴⁸ (ez utóbbi szervezetileg a Vajdasági Múzeum keretein belül üzemel). Mindkét kultúrintézmény eleget tesz a tartományi jogalkotás követelményeinek, és minden használatos kisebbségi nyelven feliratozta a táblát: szerb cirill írásmóddal, horvátul, magyarul, szlovákul, románul és ruszinul. A horvát feliratot (amely nyelvileg teljes egészében meg egyezik a szerb nyelvűvel, de latin írásmódban) a kutatásban a szerb latin betűs feliratokkal egyenértékűként szerepel. Ennek az oka nem a kutató munka leegyszerűsítése volt, hanem mert minden jel arra utal, hogy a kiállító szerv célja is e két nyelv összevonása lehetett (és valószínűleg nem a horvát nyelv mellőzése). Erre utalnak elsősorban azok a feliratok, amelyek egy fémtáblába lettek bevésvé egymás alá a Vajdaság AT Alapszabályában felsorolt sorrendben, egy kivétellel – a horvát felirat nem az eszerinti negyedik, hanem a második helyen található, mindjárt a szerb nyelvű (cirill) felirat alatt. Ezenkívül hasonló következtetést lehet levonni a múzeumok által kiállított

2. kép. A katonaság szabadtéri kiállítására utaló tábla – I. világháborús mozgókonyha

3. kép. Vajdasági Múzeum névtáblája és címere

⁴⁷ Szerbül: Музеј Војводине, azaz Muzej Vojvodine.

⁴⁸ Szerbül: Музеј савремене уметности Војводине, azaz Muzej savremene umetnosti Vojvodine.

reklámfeliratok zöméből is, amelyek két nyelven: szerbül latin betűkkel és (esetleg) angolul készültek el.

Az összesen 17 felirat (*ld. 1. táblázat*) nagyon egyenletesen oszlik meg: 6 szerb (3 cirill és 3 latin írású és/vagy horvát), 2–2 a többi tartományi kisebbség nyelvén és 3 angol nyelven lett kitéve. Fontos kiemelni, hogy ez az arány nem tűnik reprezentatívnak, mert az egyes kisebbségek nyelvei kisebb arányban vannak használatban, mint erre a hivatalos intézmény névmegjelöléséből következtetni lehetne, mégis ez tökéletes mutatója a tartományi szervek viszonyulásának a kisebbségi nyelvhasználat kérdéséhez.

d) Városi feliratok

A Duna utca feliratainak többségét a város hivatalai helyezték ki. Ide sorolhatóak az Újvidéki Városi Könyvtár⁴⁹ és az Újvidék Város Múzeumának Képzőművészeti Kiállítása⁵⁰ kapcsán kihelyezett feliratok, a közvetlenül a város által kihelyezett utca- és útjelző táblák, valamint a közcivilizáció – a köztisztaság-fenntartó közcivilizáció,⁵¹ parkolási közcivilizáció⁵² és a város turisztaszervezete⁵³ – által kihelyezett feliratok. Míg a könyvtárat jelölő feliratokon látható (és olvasható!) a tartományi szint hatása, és a hat hivatalos használatban levő nyelvből öt nyelven (a horváton kívül) kiírták az intézmény nevét, a városi múzeum neve már csak szerbül (cirill) és angolul van feltüntetve.

Hasonlóan szerb (cirill betűs) és angol nyelvű kiírást alkalmaz a város turisztaszervezete is a neves épületeket megjelölő és a turistáknak felállított útirányjelző-táblákon; a parkolási közcivilizáció az automatákon és parkolójegy megvásárlására felszólító tábláin. A városi köztisztaság-fenntartó közcivilizáció feliratai szerb egynyelvűek, ami valahogy természetes is, hiszen a város lakosaihoz és nem a látogatóihoz szólnak. Érdekességük, hogy rajtuk a szervezet neve cirill írással van jelölve, míg ugyanazon a táblán a közlendő információ (hogy az adott tárgy szemeteskuka) latin írással.

⁴⁹ Szerbül: Градска библиотека у Новом Саду, azaz Gradska biblioteka u Novom Sadu.

⁵⁰ Szerbül: Музеј града Новог Сада, Збирка Стране Уметности, azaz Muzej grada Novog Sada, Zbirka strane umetnosti.

⁵¹ Szerbül: ЈКП „Чистоћа“ Нови Сад, azaz ЈКП „Čistoća“ Novi Sad.

⁵² Szerbül: ЈКП „Паркинг сервис“ Нови Сад, azaz ЈКП „Parking servis“ Novi Sad.

⁵³ Szerbül: Туристичка организација Новог Сада, azaz Turistička organizacija Novog Sada.

4. kép. Utcatáblák a Duna utcában (latin és cirill betűs)

Azt, hogy éppen a Duna utcában vagyunk, a város által kitett névtábláról olvashatjuk le, amennyiben tudunk szerbül. Ezzel a város nemcsak a köztársasági törvényt, a tartományi Alapszabályt és a tartományi kisebbségi nyelvhasználati határozatot, hanem saját Alapszabályát (!) is megsértette. Egy lehetséges kibúvó ez alól a város Alapszabályának 17. szakaszában lelhető fel, amely szerint az utca- és térnevek kiírása kötelező a kisebbségi nyelveken is, a *szokásokkal összhangban*.⁵⁴ Itt fellelhetünk egy, az évek alatt létrejött és megszokott kompromisszumot a város több mint kétharmados többsége és nagyszámú kisebbségei között, miszerint a város, a racionális hely- és pénzhasználattal összhangban nem teszi ki az összes kisebbség nyelvén az utcátáblákat, csak a többség által használt nyelven (latin) írással, de csak és kizárólag szerbül.⁵⁵ Mégis, úgy tűnik e szokásnak véget vetett a városi közigazgatás, amire utalnak az utcán egyaránt fellelhető új, cirill írással kiírt névtáblák és a régi, rozsdás, latin betűkkel kiírt táblák az utca kevésbé forgalmas felében.

Az összesen 45 feliratból a városi könyvtár nevének megjelölésén kívül, az utcán 12 angol felirat és 29 szerb nyelvű olvasható: ebből 21 cirill és 8 latin írásmódú (ld. 1. táblázat). Mindezekből látszik, hogy a város erőiesen kiáll a gazdag szerb nemzeti kultúra védelme mellett, még akkor is, amikor ez törvényellenes vagy a nyelvi kisebbségek, és az ideutazó turisták kárára van.

⁵⁴ Újvidék Város Alapszabálya, 17. szakasz, 37. bekezdés.

⁵⁵ Takács Izabella – Vukov Raffai Éva: A nyelvi tájkép, i. m.

e) Kereskedelmi jellegű feliratok

Az utcán olvasható feliratok legnagyobb hányada kereskedelmi vonatkozású. Ezek leginkább az utca sétáló részében találhatók és magukban foglalják a különböző üzletek cégereit, az éttermek és cukrászdák kifüggesztett menüit, a reklámlapokat vagy a különböző „házi készítésű” kiírásokat, melyek a magánszemélyek kereskedelmi tevékenységére hívják fel a figyelmet.

2. táblázat. A Duna utca kereskedelmi jellegű feliratai

	Kereskedelmi	Cégjogi
Szerb Cirill	13	16
Szerb Latin	120	42
Magyar	1	–
Angol	24	–
Francia	2	–
Olasz	4	–
Kínai	1	–
<i>Összesen</i>	<i>165</i>	<i>58</i>

Az eddig taglalt hivatalos, főleg kényszerítő jellegű, jogszabályokban előírt tartalmú feliratokkal ellentétben a kereskedelmi természetű feliratokban nagyon szépen látszik kiállítóik nyereségorientált hozzáállása: azaz tudják, hogy az utca emberét milyen nyelven kell megszólítani. Emiatt az összesen 165 feliratból 133 van szerb nyelven feltüntetve, ebből mindössze 13 cirill, míg a többi 120 latin írásmódú. A fennmaradó 33 idegen nyelvű: 24 angol, 2 francia, 4 olasz, egy magyar és egy kínai nyelvű felirat (*ld. 2. táblázat*). Ennek a 24 angol feliratnak is különbözőek a címzettjei: például az egyik étterem ablakában olvasható angol nyelvű menü a turistákat csalogatja; a jogi tanácsot magyarul kínáló jogász a szerbül nem beszélő magyarokat szólítja meg feliratával. Az idegen nyelvű cégek egyértelműen a város lakóinak mutatják, hogy éppen kínai étteremmel, francia divatáruüzlettel, olasz cukrászdával vagy legalábbis ezeknek tűnni vágyó üzletekkel van dolguk. A cirill feliratokkal pedig az üzletek tulajdonosai a szerb hagyomá-

nyokra akarják felhívni a figyelmet. Ebben egyesek sikeresebbek, mint például az az üzlet, ahol még a vállalkozás logójában is cirill feliratot lehet lelni, mások kevésbé, mint például az a cukrászda, amely cirill cégére alatt kínálatát latin betűkkel tüntette fel.

Külön csoportba soroltam azokat az informatív feliratokat, amelyekben a tevékenységre vonatkozó adatokat tüntetik fel a vállalkozók, s ezzel törvényes kötelezettségüknek tesznek eleget. E feliratok címzettjei nem a vevők, hanem az üzleteket járó ellenőrök, ezért kizárólag szerb nyelvűek, hiszen a törvénytisztelő gazdálkodó szervezetek jogkövető magatartásának megnyilvánulási formái.

A leírtak alapján egyértelmű, hogy a kereskedelmi szférában is a szerb nyelv dominál, méghozzá ennek latin írásmódjában. Ennek oka meglehetősen nyilvánvaló – a kereskedők törekvése, hogy minél nagyobb számú vevőt csalogassanak üzleteikbe és ezzel is maximalizálják nyereségüket.

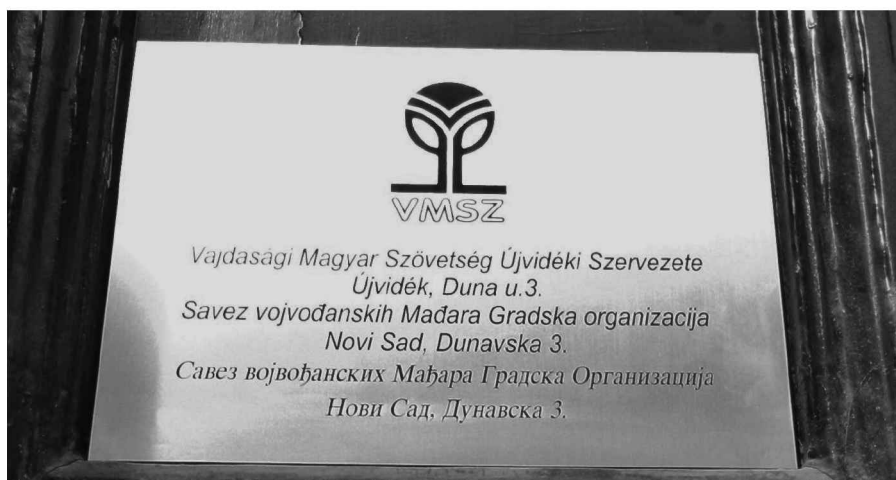
Egyéb (civil) feliratok

Az egyéb feliratok képezik a csoportosítás legnehezebben körülhatárolható egységét. Mégis, nem egyszerűen kizárásos alapon kerültek ebbe a csoportba a politikai tartalmú feliratok, az informatív tartalmú plakátok és feliratok, a falfirkák és az épületek kaputelefonjain található nevek. Ezek közös vonása, hogy mind civil vonatkozásúak, azaz a civil szférából származnak a kiállítóik vagy címzettjeik.

Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy a 89%-ban szerbek lakta Újvidéken ezeknek a megjelöléseknek 91%-a szerb nyelvű. A maradék néhány százalékot főleg angol nyelvű graffitik, azaz falfirkák képezik (4 darab). Az egyetlen magyar felirat politikai jellegű: az egyik magyar politikai párt városi szervezetének névmegjelölése. Ez két szempontból is említésre méltó. Előszörban a belevéselt három felirat sorrendje miatt, amely eltér a tartományi

5. kép. Kereskedelmi objektumok reklámtáblái és cégerei

6. kép. Egy politikai párt, a VMSZ táblája, melyen a magyar nyelv szerepel legfelül

határozatban előírt sorrendtől.⁵⁶ Elvárható, hogy egy, a magyar kisebbség helyzetéért harcoló politikai párt éljen szavatolt kisebbségi jogával, és nevét az ezt tartalmazó táblán a szerb nyelvű feliratok (cirill és latin írású) előtt tüntesse fel.

Meg kell említeni, hogy a terepi kutatómunka egy hete alatt a tábla ismeretlen okokból eltűnt. Mégis, mivel egy táj térbeli nyelvhasználata dinamikus és folyamatosan változásoknak van kitéve, a nyelvi tájképek kutatása egy adott pillanatképét képes bemutatni, ezért e tábla bekerült a kutatás számadatai közé (bár nincsen nagyobb kihatással ezekre).

A politikai és információs jellegű plakátok kizárólag szerb nyelvűek. Tendenciájuk, hogy számukkal és gyakoriságukkal szennyezik a terület nyelvi tájképét. Kiindulva abból, hogy bármely címzett, aki előtt számtalan azonos plakát jelenik meg egymás mellett, csakis egyre fókuszál, a számadatok bemutatásakor ezek csak egyszer lettek számolva. Ezért, bár a Duna utcában az épületfalak és pannók⁵⁷ tele vannak plakátokkal, ezek csak szórványosan kerültek be a kutatási eredményekbe.

⁵⁶ Határozat a nemzeti kisebbségek nyelvének és írásának Vajdaság Autonóm Tartomány területén való hivatalos használatával kapcsolatos egyes kérdések részletezéséről, 6. szakasz, 3. bekezdés.

⁵⁷ Itt: hirdetőtáblák.

Ilyen egynyelvűség mellett valódi értelemben nem lehet a különböző nyelvek megoszlásáról beszélni, mégis érdemes megemlíteni a szerb írásmódok arányát. Az összes szerb nyelvű feliratból 30 latin írásmódú, a fennmaradó 24 pedig cirill. Míg a szurkolócsoporthoz falfirkái és a Szerbia területi integritásának Koszovó megvédésére buzdító plakátok a cirill írásmódot választják, az információs jellegű plakátok és a kisebb falfirkák latin betűsek.

Összegzés

Mindent figyelembe véve párhuzamot lehet vonni a hivatalos szférában alkalmazott nyelvhasználat és a nem hivatalos személyek nyelvhasználata között Újvidéken.

A hivatalos aktusokban, az Alkotmányban és a törvényekben proklamálva van egy liberális, széleskörű nyelvi jogokat biztosító jogi környezet. A köztársasági aktusok lehetőséget biztosítanak a kisebbségek által sűrűn lakott területek nyelvi topográfiájának megfelelő kialakítására, elsősorban a tartományban és a határ menti területeken. Ahogyan haladunk lefelé az állami területigazgatás különböző szintjein, úgy válik a kisebbségek nyelvi jogainak gyakorlati alkalmazása egyre sokszínűbbé. Ennek tökéletes mutatója Vajdaság AT szabályozása, amelyben a legszámosabbak a kisebbségi nyelvi jogokra vonatkozó rendelkezések. A kisebbségek nyelvhasználati jogai Vajdaságban ugyan elvben megegyeznek a köztársasági szinten szavatolt nyelvi jogokkal, mégis ezek pontosabb körülhatárolásukból eredően megvalósíthatóbbak és a bíróságok előtt könnyebben oltalmazhatók. Ezzel szemben, a 90%-ban többségi anyanyelvű Újvidék *jogszabályaiban* ugyanúgy szavatolja a kisebbségek nyelvi jogait, de ezt inkább a *szerezett jogok* doktrínájával összhangban, mintsem de facto. A tartományi hatáskörbe tartozó intézmények szigorúan betartják az előírásokat, ami a Duna utcát nyelvileg sokszínűbbé teszi. Viszont ez már kevésbé mondható el a városi hatáskörbe tartozó intézményekről, amelyekre a szerb-angol kétnyelvűség jellemző. Amíg az utcátáblák egynyelvűsége nagyfokú jóindulattal talán elfogadható is lehetne, a város turistaszervezete az, amely e terén leginkább elmarasztható. Nem megengedhető, hogy egy gazdag multikulturális múltra visszatekintő város turistaszervezete a központi sétálóutcára, mint amilyen a Duna utca, ráerőltessen egy szerb(cirill)-angol kétnyelvűséget, amennyiben ezzel leszegényíti a tér nyelvi tájképét a jogszabályok által elvárt szinthez képest.

A nem hivatalos nyelvhasználat tökéletesen tükrözi a város népességének összetételét. A kereskedők a lakosoknak szerbül, a turistáknak angolul kínálják árujukat és szolgáltatásaikat, míg a politikai propaganda a 90%-ban szerbajkú lakosságot igyekszik anyanyelvén megszólítani. A másnyelvű feliratok is ugyanúgy tükrözik a kisebbségek jelenlétét Újvidéken, bár ezek legnagyobb számban mégsem e városrészben tömörülnek. Ők különben a szerbet környezetnyelvként szinte anyanyelvi szinten beszélik, így a kisebbségi feliratok inkább a nemzeti identitás megőrzését szolgálják.

Összesítve elmondható, hogy a Duna utca nyelvi tájképének bemutatása nemcsak jó mutatója az egész város nyelvhasználatának és a különböző közigazgatási egységek viszonyulásának a kisebbségek nyelvi jogaihoz, hanem rávilágítanak egyes nyelvi és politikai folyamatokra, amelyek bár a járókelők szeme előtt játszódnak le, mégis szükséges a bemutatásuk más aspektusból is.

Emil LULIĆ

The Linguistic Landscape of a promenade in Novi Sad

Novi Sad (Нови Сад), the second largest city in Serbia and the centre of the Autonomous Province of Vojvodina is a distinctly multicultural area, which may attribute its linguistic variety to not only its geographical setting, but also its rich history. During the past century it was consecutively incorporated into several countries, survived several wars and became home to several ethnicities. All these factors have deeply impacted the demographic compound and the language of the city itself. A captivating example of this diversity is the Danube Street (Дунавска улица), one of the promenades of the city centre. Following the method conceived by Rodrigue Landry and Richard Bourhis, the study sums up all the signs visible along the full length of the Danube Street starting from the Jovan Jovanović Zmaj Street all down to the Danube river. Presentation of the language scenery is followed by the representation of legal background of language usage of Novi Sad, offering a more thorough and interdisciplinary landscape of the city as well as the promenade itself.

Államnyelvi kontaktuselemek a kárpátaljai magyar sajtóban*

Kisebbségi létben nagy erőfeszítéseket kell tenni az anyanyelv megtartásáért, átörökítéséért, ápolásáért és oktatásáért egyaránt.¹ E „harcban” az oktatás és a vallás mellett fontos szerepe van az anyanyelvi médiának is. Ugyanis az optimális gyakoriságú anyanyelvű műsorszolgáltatás és a kisebbségekkel kapcsolatos sajtótermékek – a nemzeti szimbólumok használata és a sztemderdizált nemzeti nyelv szétterjesztése révén – nagymértékben hozzájárulnak az anyanyelvi identitás fenntartásához és a nemzeti kapcsolatok megerősödéséhez.² Ehhez azonban a magyarországi mellett mindenképp szükséges a helyi magyar nyelvű média megléte is, ugyanis a regionális színezetet, a kisebbség számára nagy jelentőséggel bíró eseményeket csak ez tudja valós formájában, értékvesztés nélkül bemutatni.

Ilyen regionális sajátosság például a másodnyelvi elemek használata a helyi magyar sajtóban, ami e szavak meghonosodásának egy újabb lépcsőfokaként is értelmezhető. Hiszen egy ún. „kodifikációs” folyamat is kezdetét veszi azáltal, hogy a regionális magyar nyelv „hivatalos” (beszélt/írott) formáiban is megjelennek e szavak. S ezzel egyidejűleg a média egyfajta normaként is szolgál, azaz magában foglalja az ismeret (tudás) és a minta, a van és kell mozzanatát, tehát

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Bárány Erzsébet, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász).

¹ Kelemen László – Szoták Szilvia – Göncz Lajos: Tannyelvválasztás a kisebbségi régiókban: Tájékoztató füzet burgenlandi magyar szülőknek és pedagógusoknak. Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, Budapest, 2009. január 2.

² Erről ld.: Papp Z. Attila: A kisebbségi sajtó értelmezési keretei. In: Pro Minoritate. 2009. Tél. 3–20. p.; Péntek János: A magyar nyelv erdélyi helyzete és perspektívái. In: Fedinec Csilla (szerk.): Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 136–152. p.; Szoták Szilvia: Törvényes garanciák és gyakorlat a horvátországi, szlovéniai és ausztriai magyarság életében. In: Magyar Tudomány. 2009 (170) 11. 1325. p.

tükör és példa is egyben.³ Vagyis a másodnyelvi elemek használata kapcsán egyfajta megerősítésként is szolgál az adott médiatermék „fogyasztói” számára.

Az anyanyelvi sajtó megteremtéséhez és fenntartásához az anyagi háttér mellett szükséges a jogszabályi háttér megléte is. Az ukrainai magyar kisebbség e szempontból pozitív helyzetűnek érezheti magát, hisz az állam az országban élő kisebbségek számára garantálja az anyanyelvű média által történő információszolgáltatás lehetőségét.

Az *Információról* szóló törvény⁴ 8. cikkelye kimondja, hogy „az információ szolgáltatás nyelvét Ukrajna Nyelvtörvénye, az ezirányú jogszabályok és Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa által ratifikált nemzetközi szerződések határozzák meg”.⁵ Ukrajna 2012. július 3-án elfogadott nyelvtörvényének (*Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól*)⁶ 24. cikkelye A tömegkommunikációs eszközök és a kiadók nyelve kapcsán kimondja, hogy „mindenki számára biztosított a tömegkommunikációs eszközök információs termékeihez bármilyen nyelven való hozzáférés joga”, illetve hogy „az állam elősegíti az audio- és az audiovizuális alkotások, nyomtatott kiadványok kiadását államnyelven, regionális vagy kisebbségi nyelveken”. Emellett „az állam garantálja a rádió- és televízióadások szabad közvetlen vételét a szomszédos országokból, melyeket ugyanazon vagy az államnyelvhez hasonló nyelven, vagy Ukrajna regionális, vagy a nemzeti kisebbségek nyelvein sugároznak.” A nyomtatott tömegátviteli eszközök nyelve kapcsán kimondja, hogy annak megválasztása az alapító okiratnak megfelelően az alapítók joga. Hasonlóképpen fogalmaz a *Nyomtatott médiáról (sajtóról)* szóló törvény 4. cikkelye is. E szerint az ukrainai nyomtatott média nyelve az államnyelv és más nyelvek.⁷ Ugyanakkor hangsúlyozza azt is, hogy a stílus és a szókincs meg kell, hogy feleljen az általánosan elfogadott erkölcsi és etikai normáknak, s megtiltja a vulgáris és brutális szavak használatát is. A törvény adta lehetőségeknek és elsősorban

³ Balázs Géza: A média nyelvi normája. In: Magyar Nyelvőr. 2000. (124) 1. 18. p.

⁴ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (2013-11-29)

⁵ Ukrajna nyelvpolitikájáról részletesen lásd: Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 575. p.

⁶ <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5029-17> (2013-11-29)

⁷ <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2782-12> (2013-11-29) A törvényről részletesen ld. Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. Kisebbségkutatás. 2012. (21) 3. szám. 568–609. p.

a magyarországi támogatásoknak köszönhetően mára a helyi magyar sajtó- és médiatermékek gazdag kínálatából válogathatnak a kárpátaljai olvasók.

Jelen kutatás keretében kísérletet teszünk a kárpátaljai magyar sajtónyelvben meghonosodott államnyelvi kontaktuselemek felgyűjtésére és értelmező-etimológiai szótári-adatállománnyá való feldolgozására.

A kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetét ismerve a következőket feltételezzük: 1. Az általunk vizsgált sajtótermékekben a köznyelvhez hasonlóan használatosak az államnyelvi kontaktuselemek; 2. használatuk sok esetben kiszorítja a standard magyar megfelelőket, vagy épp azok jelentésének a pontosítására szolgál; 3. előfordulási arányuk az egyes nyelvhasználati színtereken (esetünkben a különböző publicisztikai műfajokban: hír, közlemény, riport, interjú, portré, nyilatkozat stb.) jelentős mértékben eltérhet egymástól; 4. arányuk a köznyelvhez legközelebb álló interjúk esetében a legmagasabb.

Betekintés a kárpátaljai magyarság nyelvi helyzetébe

A kárpátaljai magyar nyelvjárások⁸ már Trianon előtt is a magyar nyelvterület peremvidékét alkották,⁹ ahol több nép élt mindennapi kapcsolatban egymás mellett. E népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással voltak egymásra. Megismerték a másik nép szokásait, elsajátítottak tőlük különböző mesterségeket, megismerték az azokhoz tartozó eszközöket, melyek idővel meghonosodtak náluk is, s ezzel együtt meghonosodtak a nyelvükben azok megnevezései is.¹⁰ Így Kárpátalján a kétnyelvűség természetes jelenség. Ugyanakkor a 20. század első harmadáig a bilingvizmus nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakóira volt jellemző.¹¹

⁸ Горват Е. И.: Венгерские говоры Закарпаття. In: Acta Hungarica I. 1992. 20–21. p.; Lizanec Péter: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet. „Ethnica” Kiadó, Ungvár–Debrecen, 2003. 827. p.; Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 393 p.; és Kiss Jenő (szerk.): Magyar Dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 380. p.

⁹ Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: Magyar nyelvhasználat – iskola, kétnyelvűség. Kaligram Könyvkiadó, Pozsony, 1997. 184. p.

¹⁰ Lizanec Petro: Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvjárások anyagai alapján). Uzshorodi Állami Egyetem, Uzshorod, 1970. 35. p.

¹¹ Lizanec Petro: Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, i. m. 89. p.; Csernicskó István: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai Ilona (szerk.): Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1995. 129–130. p.

A trianoni békeszerződés következtében jelentős magyar nemzetiségű tömegek váltak kisebbségivé az új nemzetállamokban,¹² s ezzel együtt a magyar nyelvterület jelentős része és a nyelvi kapcsolatok színterei az anyaország határain kívülre, peremhelyzetbe kerültek.¹³ A magyar nyelv helyi szinten elvesztve addigi státuszát, alárendelt szerepbe került a mindenkori államnyelvvvel szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását is magával vonta. Az anyaországtól való elszakítotttság által megváltoztak a peremvidék és a központ nyelvi kapcsolatai, fokozódott a már addig is meglévő nyelvi konzervativizmus. Viszont a határon túli, ún. őshonos magyar kisebbség többségi helyzete regionális szinten több helyütt, így Kárpátalja bizonyos részein is megmaradt.¹⁴ Épp ennek köszönhető talán, hogy a határon túli magyar kisebbségeknek máig sikerült megőrizniük anyanyelv-dominanciájukat még akkor is, ha „a társadalmi mobilitás, a városi környezet, a szórványosodási folyamatok, a vegyes házasságok egyre nagyobb aránya, az anyanyelv társadalmi presztízse, használatának jogi és kommunikációs akadályai napról napra csökkentik az anyanyelvhasználat körét”.¹⁵

A kárpátaljai magyarság – más határon túli magyar régiók lakosságához hasonlóan – a kisebbségi létből adódóan a mindennapi kommunikáció során az anyanyelve mellett kénytelen a mindenkori államnyelveket is használni,¹⁶ mely természetesen hatással van az anyanyelvi kommunikációra is. Ugyanis az effajta másod- vagy államnyelvi hatások következtében az egyes országokban a magyar nyelvnek sajátos, könnyen azonosítható jellegzetességeket mutató változatai alakultak ki,¹⁷ melyek több szempontból eltérnek egymástól

¹² Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: Bitskey Botond (szerk.): Határon túli magyarság a 21. században konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest, 2010. 12. p.

¹³ Zoltán András: Szavak, szólások, szövegek. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok. Budapest, 2005. 25. p.

¹⁴ Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 183. p.

¹⁵ Szarka László: Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. 118. p.

¹⁶ Csernicskó István – Márku Anita (szerk.): „Hiába repülsz te akárhová...” Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához. PoliPrint, Ungvár, 2007. 14. p.

¹⁷ Szilágyi N. Sándor: A magyar nyelv a Magyarországgal szomszédos országokban. In: Fedinec Csilla (szerk.): Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban. Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, Budapest, 2008. 105–106. p.

és az anyaországi nyelvjárásoktól is.¹⁸ Ezen eltérések elsősorban és a legkönnyebben a szókészlet szintjén mutatkoznak meg, de nem csak szavak, hanem más nyelvi elemek is kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba.¹⁹

A szovjet éra idején az erős orosz nyelvi dominancia hatására több ezer orosz vagy orosz közvetítésű lexikai elem honosodott meg a tagköztársaságok nyelvében, melyek jelenléte a nyelvhasználat minden színterén kimutatható.²⁰ Az ekkor meghonosodott szavak jelentős része azonban szorosan kapcsolódik a Szovjetunió különböző korszakainak politikai, ideológiai és történelmi folyamataihoz.²¹ Ebben nagy szerepet játszott az is, hogy az orosz a „nemzetek közötti kommunikáció” nyelveként funkcionált,²² s az is, hogy az oktatás minden szintjén és a kisebbségi iskolákban is kötelező jelleggel tanították.²³ Ahogy a független Ukrajna fennállása óta az ukrán nyelv is kötelező az ország minden iskolájában, s nem csak ott, ahol az oktatás nyelve az ukrán, hanem a kisebbségi, így a magyar tannyelvű iskolák tanulói számára is.²⁴

¹⁸ Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella: Magyar nyelvhasználat, i. m. 6. p.

¹⁹ Csernicskó István (szerk.): A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 125. p.

²⁰ Исаев М. И.: Этнолингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве. In: Вопросы языкознания. №6. Российская академия наук, Отделение литературы и языка. «Наука», Москва, 2002. 114. p.; az erről írt ismertetés: Zoltán András: A Szovjetunió és a posztsovjét térség etnolingvisztikai problémái. In: Kisebbségkutatás. 2003. (12) 1. 226–229. p.

²¹ Каганов Ю. О.: Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія. In: Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2012 (32). 267. p.

²² Csernicskó István – Melnyk Svitlana: Az ukrán kisebbségek és a nyelvi oktatás. In: Orosz Ildikó (szerk.): Magyarok a Tisza-forrás környékén. A Felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében. PoliPrint, Ungvár, 2007. 120–148. p.; 138.p.; Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998. 145–146. p.

²³ Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában, i. m. 213. p.

²⁴ Анафієва Е.: Проблеми двомовності і багатомовності в умовах нової мовної ситуації. In: Наукові записки. Серія: філологічні науки. Збірник наукових праць; Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка; 2010. Випуск 89 (2) 135–139. p.

Szakirodalmi előzmények

A kutatókat régóta foglalkoztatja a Kárpát-medencében együtt élő népek nyelvi kölcsönhatásának kérdése,²⁵ így a magyar nyelvészeti szakirodalomban is központi szerepet tölt be. E vizsgálatok jelentős részét a határon túli magyar nyelvváltozatokat ért államnyelvi hatások teszik ki. A kérdéskör kutatásában fontos szerepet tölt be az MTA határon túli nyelvi irodáit²⁶ egyesítő Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat,²⁷ melynek fő programja a határon túli magyar nyelvváltozatok leírása, valamint a magyar nyelv „határtalanítása”.

De nézzük végig, hogy történeti szempontból mi is jellemzi a Kárpátalján a Terminin belül működő Hodinka Antal Intézet tevékenysége révén mára rendszeres gyakorisággal megvalósuló magyar-szláv nyelvi kapcsolatok kutatástörténetét.

A magyar nyelvet ért szláv hatás rendszeres vizsgálata még az 1800-as években aktív fejlődésnek indult,²⁸ s Kniezsa István 1955-ben megjelent nagyszabású munkájával²⁹ mintegy beteljesedni látszott. Viszont a regionális, és így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vizsgálata is meglehetősen későn vette csak kezdetét. A trianoni békeszerződés még inkább gátat szabott az ezeket érintő kutatások kibontakozásának. Ezen kívül a háborút követő gazdasági visszaesés sem maradt nyomtalanul a magyar nyelvtudomány életében. A nyelvészeti folyóiratok tengődtek, nagyobb lélegzetű munkák, szintézisek

²⁵ Udvari István: A ruszin (kárpátukrán) – magyar együttélés tükröződése Dmitro Keselya: Hoszundragosi c. művében. In: Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): Szavak – Nevek – Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1997. 423–435. p.

²⁶ Felvidéken a Gramma Nyelvi Iroda, Kárpátalján a Hodinka Antal Intézet, Erdélyben a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, Vajdaságban a Magyar Nyelvi Korpusz, Újvidéken az Újvidéki Egyetem, Szabadkán pedig a Magyarságkutató Tudományos Társaság foglalkozik a helyi nyelvváltozatokra irányuló kutatások végzésével.

²⁷ A kutatóhálózat eddigi tevékenységéről ld.: Benő Attila – Péntek János (szerk.): A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve. Tanulmányok, beszámolók, kutatási programok. Gramma Nyelvi Iroda – Dunaszerdahely, Szabó T. Attila Nyelvi Intézet – Kolozsvár. 2011. 479 p.

²⁸ Ld. pl. Miklosich, Franz: Die slavischen Elemente im Magyarischen. Denkschriften der philhist. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften. 15. Band. Wien, 1871. 74 p.; Asbóth Oszkár: A szláv szók a magyar nyelvben. Budapest, 1893. 53 p.; Uő.: Szláv jövevényszavak. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. Budapest, 1907. 102 p.; Melich János: Nyelvünk szláv jövevényszavai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13. Budapest, 1910. 31 p.

²⁹ Kniezsa István: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest, 1955.

megjelentetése ez okból is eléggé reménytelenné vált.³⁰ Így érthetővé válik az a tény is, hogy a határon túli magyar területek, közöttük „a kárpátaljai magyar nyelvjárások is majdnem egészen kiestek a magyar nyelvjáráskutatás látószögéből. A helyi magyar nyelvjáráskutatás pedig még csak első lépéseit teszi, és hosszú évekre lesz szüksége, hogy behozza a lemaradást”.³¹ Ezt jelentős mértékben nehezítette az intézményi háttér hiánya. Evégett egészen az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének a megnyitásáig (1963) lényegében nem is folytak ez irányú tudományos kutatások.³²

Ezt követően a kárpátaljai magyar–ukrán, ukrán–magyar nyelvi kölcsönhatásokkal kapcsolatban több monográfia,³³ disszertáció³⁴ és tanulmány³⁵ is napvilágot látott. Ugyanakkor az első és mindmáig egyetlen olyan munka, amely monografikusan dolgozza fel egy kárpátaljai magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavait az Kótyuk István 1973-ban írt kandidátusi értekezése.³⁶ Ennek ellenére számos olyan nyelvhasználati színtér van, melyek ez irányú kutatásai még napjainkban sem kezdődtek el. Ilyen színtér például a média nyelvhasználata is, mely kétségtelenül kiemelt szerepet tölt be a határon túli magyarság

³⁰ Benkő Loránd: A „budapesti iskolá”-ról. In: Magyar Nyelv. 1991. (87) 1. 1–14. p.

³¹ Fodó Sándor: Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: Magyar Nyelvjárások. 1973. (19) 41–52. 41. p.

³² Csernicskó István: A magyar nyelv Ukrajnában, i. m. 19–20. p.

³³ Rot Alexander: A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok. Ragyanszka Skola, Kijev–Uzsgorod, 1968.; Рот А. М.: Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973.; vagy Lizanec Péter: Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok, i. m. 250 p.

³⁴ Мокань А. А.: Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области. Автореферат дис. [...] канд. филол. наук. Тарту, 1966.; vagy Kótyuk István 1973-as értekezése. Nyomtatásban: Ковтюк Иштван: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза, 2007. 340 p.

³⁵ Az ekkor született tanulmányok felsorolásával nem kívánunk foglalkozni, így csak néhány példát említünk meg: Rot Alexander: Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. In: Magyar Nyelvtör. 1967 (91). 185–191. p.; Фодо Ш.: Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы). In: Карпатская диалектология и ономастика. Москва, 1972. 258–276. p.; Lizanec Petro: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: Az ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 50–56. p. stb.

³⁶ Csernicskó István: Amit a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségéről tudunk. In: Kiss Gábor – Zaicz Gábor (szerk.): Szavak – Nevek – Szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 1997. 89. p.

nyelvi változásainak folyamatában. Tény azonban az, hogy máig nem született olyan munka, ami a kárpátaljai magyar sajtó nyelvhasználatát, az azokban tükröződő másodnyelvi hatásokat, vagy az itt megjelenő másodnyelvi elemek feldolgozását tűzte volna ki céljául.

Igaz, napvilágot látott néhány olyan általános jelleggel megírt tanulmány, melyben a sajtó nyelv is érintésre került. Ilyen munka például Balogh Lajos *A magyar nyelv Kárpátalján*³⁷ című írása is, melyből megtudhatjuk, hogy a szerző a tanulmány megírása előtti három évben „különféle kárpátaljai kiadványokat – újságokat, folyóiratokat, szépirodalmi műveket olvasott, és megfigyelte a környezetében élő emberek mindennapi nyelvhasználatát”.³⁸ Viszont leszögezi azt is, hogy az adatolt lexikai elemeket csupán technikai okokból nem különítette el eredetük szerint, s hogy „ebből a szempontból szét lehetne válogatni több kategóriát: a tájnyelvi és a regionális köznyelvi jelenségeket, az orosz vagy az ukrán nyelv hatását tükröző jelenségeket, a sajtó nyelvében élő zsargon- és divatszavakat stb. is”.³⁹

A kutatásról

Amint azt már fentebb is jeleztük, jelen kutatás keretében a kárpátaljai magyar sajtónyelvben használatos államnyelvi kontaktuselemek felgyűjtésével és különböző szempontú (eredet, szófaj, fogalomkör) kategorizálásával kívánunk foglalkozni.

E munka egy nagyobb kutatási folyamat részét képezi, mely a kárpátaljai Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban meghonosodott keleti szláv lexikai elemek felgyűjtésére irányul. Eddigi kutatásaink során elsősorban az élő nyelvet vizsgáltuk. A járás területén készült irányított beszélgetések hanganyagára alapuló vizsgálataink során 150 államnyelvi kontaktuselemet adatoltunk.⁴⁰ Emellett végeztünk még vizsgálatokat a Beregszászi Járási Kórházban, az ukrán iskolában tanuló magyar anyanyelvű gyerekek, valamint a magyar

³⁷ Balogh Lajos: *A magyar nyelv Kárpátalján*. In: Magyar Nyelvőr. 1994 (118) 2. 26–38. p.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Lásd: Gazdag Vilmos: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In: Fábri István – Kötél Emőke (szerk.): Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Hatarhelyzetek III. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010. 124–160. p.

középiskolák végzős tanulói körében is. A továbbiakban pedig meg kívánjuk még vizsgálni a különböző szaknyelveket, az irodalom nyelvét is.

A vizsgálat elvégzéséhez ugyanakkor idő- és térbeli szelektálás végrehajtása is szükségessé vált. Ugyanis a trianoni békeszerződés óta eltelt közel egy évszázad sajtótermékeinek a vizsgálata e kis régió esetében is lehetetlen feladat, még akkor is, ha tudjuk azt, hogy „1945-ben például az egyetlen magyar újság a Munkás Újság volt, amelyet néhány hónapnyi megjelenés után megszüntettek, s helyette hosszú időn át egy ukrán területi lapot és egy ukrán nyelvű járási újságot fordítottak le magyarra Kárpáti Igaz Szó és Vörös Zászló címen.”⁴¹ Az általunk vizsgált időszakban a 2000-es évek magyar sajtótermékeit veszszük górcső alá. Ez azonban még így is hatalmas adatmennyiséggel járna egy ilyen volumenű tanulmány szempontjából, hiszen „a kilencvenes évek adataihoz képest, amikor a kárpátaljai magyar sajtópalettán 20 orgánus szerepelt, ma 15-tel többet, azaz 35-t tartanak nyilván.”⁴² Evégett a vizsgált területet is némileg le kellett szűkítenünk, s a kutatás során Kárpátalja egyetlen magyar többségű⁴³ járására, a Beregszászi járásra összpontosítottunk. Az itt élő magyar lakosság ugyanis, az egyházi újságokat nem számítva, összesen öt újságot olvas. Ezek a következők: az országos szinten terjesztett Kárpáti Igaz Szó;⁴⁴ a megyei szinten terjesztett Kárpátalja⁴⁵ és Kárpátinfo;⁴⁶ a járási szintű

⁴¹ Fedinec Csilla: A Csehszlovákiától a Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja magyar kisebbségének helyzete (1944–1946). In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. MTA Kisebbségkutató Intézet, Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 220–223. p.

⁴² Kulin Zoltán: A kárpátaljai magyar média. In: Apró István (szerk.): Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011. Kutatási jelentések. Média tudományi Intézet, 2012. 199. p.

⁴³ A kárpátaljai magyarság demográfiai adatairól ld: Molnár József – Molnár D. István: Kárpátalja népsége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász, 2005. 115 p.

⁴⁴ Heti példányszám: 23 600 db. Online: <http://kisz.hhrf.org/> Kárpátalja legnagyobb múltra visszatekintő sajtóorgánuma. A jogelődnek tekintett Munkás Újság első száma 1920-ban jelent meg Ungváron. Jelenleg heti három alkalommal megjelenő országos közéleti lap. Lapalapítók: Tisza FM Stúdió Kft. és a szerkesztőség kollektívája. Főszerkesztő: Kőszeghy Elemér. Előfizethető a postahivatalokban.

⁴⁵ Pédányszám: 16 100. Online: <http://karpataljalap.net/> 2000-től megjelenő hetilap. Lapalapító és kiadó: Kárpátalja Kft. Megbízott főszerkesztő: Riskó György. A lap megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatja. A lap terjesztését a Kárpátalja Kft. lapterjesztő hálózata végzi.

⁴⁶ Pédányszám: 12 000. Online: <http://karpatinfo.net/> Családi és ifjúsági hetilap. Az 1996-tól megjelenő Bereginform független hetilap jogutódja. Lapalapító-főszerkesztő: Szoboszlai

Beregi Hírlap;⁴⁷ a városi lapként ismert (járási szinten terjesztett) *Beregszász*.⁴⁸

A felsorolt sajtótermékek alapján kijelenthetjük, hogy kutatásunk az elvégzett szelektálás ellenére is hű képet mutat Kárpátalja egész területére vonatkozóan. Ugyanakkor felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy miért csak nyomtatásban megjelenő sajtótermékekkel foglalkozunk? Talán nincsenek kárpátaljai vonatkozású online sajtótermékek/hírportálok? A válasz igen egyszerű. Természetesen léteznek online sajtótermékek is, de a megye területén élő, többnyire falusi magyar lakosság körében meglehetősen alacsony azok száma, akik rendelkeznek internet-hozzáféréssel.

Az államnyelvi kontaktuselemek kigyűjtése egy többszintű folyamat keretében zajlott. Első lépésként az egyik tetszőlegesen kiválasztott sajtótermék (a Kárpátalja hetilap) egy teljes évi (2010) lapszámait tekintettük át, folyamatosan olvasva minden cikkét, s kigyűjtve az azokban előforduló kontaktuselemeket. Ezt követően Udvari István *Ukrán–magyar szótári adatbázisa* és Gáldi László *Orosz–magyar kéziszótára*⁴⁹ alapján elkészítettük az általunk is ismert és használt jövevényszavak listáját, melyet a Kárpátalja hetilapból gyűjtött elemekkel egybevetve a vizsgált sajtótermékek online változataiban egyesével lekerestünk, s a vonatkozó példamondatokkal együtt kigyűjtöttünk.

István. A lap megjelenését a Bethlen Gábor Alap támogatja. Terjesztése lapterjesztők és újságárusok segítségével történik.

⁴⁷ Megjelenik magyar nyelven 1295 példányban, ukrán nyelven 455 példányban. Online: <http://www.beregihirnap.uz.ua/> Hetilap, 100 esztendeje a Beregvidék hivatalos közéleti lapja. 1912-től jelenik meg. A szovjetrendszerben Vörös Zászló a neve, a rendszerváltás után újra Beregi Hírlap. Lapalapítók: a Beregszászi Járási Tanács, a Járási Közigazgatási Hivatal, a szerkesztőségi kollektíva. Főszerkesztője: Volodimir Markitán. Megrendelhető a postahivatalokban. Előfizetői köre a Beregszászi járás falvaiból kerül ki.

⁴⁸ Megjelenik magyar nyelven 976, ukrán nyelven 1004 példányban. Online: <http://www.beregovo.uz.ua/hu/> 2000-től megjelenő városi hetilap. Lapalapító: a Beregszász Városi Tanács. Főszerkesztő: Mihajlo Papis. A magyar kiadásért felel: Tóth Ferenc. Megrendelhető a postahivatalokban. Előfizetői köre a Beregszász városából és a Beregszászi járás falvaiból kerül ki.

⁴⁹ Udvari István (szerk.): *Ukrán–magyar szótári adatbázis I–VI. Glossarium Ukrainicum 2–7*. Nyíregyháza, 2000–2003; Gáldi László: *Orosz–magyar szótár*. Harmadik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 1120 p.

A kölcsönzésről és a kölcsönszavakról

Mielőtt azonban rátérnénk az adatolt kontaktuselemek különböző szempontú elemzésére, ejtsünk néhány szót magáról a kölcsönzésről és a kölcsönszókról is.

A nyelv szókészlete a nyelvi rendszernek közismerten leglazábban strukturált részrendszere, amely könnyen fogad be új elemeket. A szókölcönzés a közvetlen kölcsönzésnek egyedüli reális válfaja olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át közvetlenül egyik nyelvből a másikba.⁵⁰

A kölcsönzés Haugen szerint „egy nyelv elemeinek egy másik nyelvbeli rekonstrukciójára tett kísérlet”.⁵¹ Trudgill megfogalmazásában „az a folyamat, amelynek során a kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak”.⁵² Ugyanakkor „ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartásával”.⁵³

A kölcsönszó bizonyos fokú elterjedtséggel jellemezhető, és elhelyezhető a meghonosodás folyamatának valamely szakaszán, mivel az átvevő nyelvi rendszerhez igazodva némileg átalakul hangalakja, morfémaszerkezete, esetleg módosul a jelentése. Így a kölcsönszó magába foglalja az idegen szó és a jövevényező kategóriáját is. Ugyanakkor nem tekinthető kölcsönszónak az a szó, amely egyszeri előfordulási, s csupán egy beszélőnél jelentkező interferenciajelenség.⁵⁴ A kölcsönszó alatt általában azokat az idegen elemeket értik, amelyek eredeti hangalakjukkal azonos vagy hasonló formában kerültek át az átvevő

⁵⁰ Lanstyák István: Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 15. p.

⁵¹ Haugen Einar: The analysis of linguistic borrowing. In: Language 1950. (26) 2. 212. p.

⁵² Trudgill Peter: Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 41. p.

⁵³ Sulán Béla: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. In: Magyar Nyelv. 1963. (59) 3. 261. p.

⁵⁴ Benő Attila: Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai. Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2008. 23–33. p.

nyelvbe, ugyanakkor tágabb értelemben az átvevő nyelvbe tükörfordítás, illetve jelentéskölcsönzés által bekerült szavak is kölcsönszónak minősülnek.

Az indirekt, közvetett kölcsönszó az átvevő nyelvbe tükörfordítás vagy jelentéskölcsönzés által bekerült szavak jelölésére szolgál. A tükörszó terminus hátránya, hogy magába foglalja a több szabad morfémából álló tükörkifejezéseket, sőt a tükörszólások egy részét is. A tükörszó többértelműsége végett célszerű a „kalk” műszót használni, ezáltal ugyanis a tükörszó, tükörkifejezés és a tükörszólás a kalkok egyes fajtáinak jelölésére szolgál. Ha egy átvevő nyelvi szónak nem a denotatív jelentése változik meg egy átadó nyelvi modell hatására, hanem érzelmi, hangulati értéke, használati köre, a megváltozott jelentésű szót stílusbeli kölcsönszónak tekinthetjük. A közvetlen kölcsönszavak esetében az interferenciahatás nem más, mint az egy szót vagy szókapcsolatot érintő bázistartó kódváltás, a kölcsönzés folyamata pedig közvetlen kölcsönzés. Az alaki kölcsönszavak esetében az interferenciahatás talán szintén azonosítható a bázistartó kódváltással, bár itt a helyzet a hasonló hangalakú és jelentésű átvevő nyelvi lexéma megléte végett bonyolultabb.⁵⁵

A szó- és szó szerkezet-kölcsönzés osztályozható a kölcsönzés milyensége alapján is. Eszerint beszélünk: direkt és indirekt átvételről valamint hibrid kölcsönzésről.

I. *Direkt kölcsönzésről* beszélünk akkor, ha egy másik nyelvbéli elem közvetlen alkalmazásáról van szó az átvevő nyelvben. A direkt átvételnek több formáját célszerű elkülöníteni:⁵⁶

- Tulajdonképpeni vagy lexémakölcsönzés: a szókölcönzés révén az átvevő nyelv vagy nyelvváltozat egy új szóval gazdagodik.
- Szó szerkezet és frazémák átvétele: gyakori eset, hogy nem csupán szavakat, hanem kifejezéseket is kölcsönöznek egymástól a nyelvek. Ezek a kifejezések a leggyakrabban szállóigék vagy közmondások.
- Tulajdonnév-kölcsönzés: ahogyan a köznevek, úgy a tulajdonnevek is kölcsönözhetőek. Természetesen a meghonosodás folyamatában ezeknek is módosul a hangalakjuk. A tulajdonnevek kölcsönzése során általában földrajzi és személynevek átvétele történik. A településnevek lexémakölcsönzéssel, tükörfordítással és olyan hibridszerkezetek kiala-

⁵⁵ Lanstyák István: Nyelvből nyelvbe, i. m. 21–22. p.

⁵⁶ Benő Attila: Kontaktológia, i. m. 19–23. p.

kulása révén kerülhetnek kölcsönzésre, melyek egyik tagja idegen szó, a másik pedig fordítás.

- Betűszókölcsonzés: abban különbözik a tulajdonképpeni kölcsönzéstől, hogy az átvett lexikai elem az átadó nyelvben is több szó rövidítéséből jött létre, s így gazdag információtartalom és konkrétabb jelentésvonatkozás jellemzi. Különösen a szaknyelvekben igen elterjedt formája ez az átvételeknek.
- Hangalakkölcsonzés és visszakölcsonzés: a kölcsönzés során olyan hangalak is bekerülhet a nyelv szókincsébe, melynek már van egy hasonló hangalakú és hasonló jelentésű párja is. A hangalakkölcsonzés egyik fajtája a visszakölcsonzés. Ilyenkor az átadó nyelv az átvevő nyelvben módosult nyelvi elemet kölcsönzi vissza és illeszti be új formájában a saját szókincsébe.
- Áljövevényező és szerkezetek: amikor nyilvánvaló, hogy valamely idegen nyelvből vett elemmel találkozunk, de az átadó nyelvben az adott szó vagy kifejezés nem ismert.

II. *Indirekt kölcsönzésnek* azt a folyamatot nevezzük, melynek eredményeként az átvevő nyelv elemeinek használata idegen nyelvi hatás következtében megváltozik anélkül, hogy bármilyen idegen morféma bekerülne az átvevő nyelvbe.⁵⁷ Az indirekt kölcsönzés megnyilvánulhat jelentéskölcsönzésben, tükörszavak és tükörkifejezések használatában és stíluskölcsönzésben, valamint az idegen elem tudatos kerülésében, a hiperpurizmusban is.⁵⁸

- A jelentéskölcsönzés akkor megy a legkönnyebben végbe, ha az átadó és az átvevő nyelvben is szemantikailag és fonetikailag is hasonló a szó.⁵⁹ Lanstyák István ide sorolja a tükörszó jellegű és a vonzatkölcsönzéssel járó jelentéskölcsönzést is.⁶⁰
- Tükörszavak és tükörkifejezések: Tükörszavaknak tekintjük egy más nyelvi minta alapján fordítással létrejött származék- és összetett szavakat. A tükörkifejezések két vagy több szabad lexémából álló szerkezetek,

⁵⁷ Kontra Miklós: A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 15. p.

⁵⁸ Benő Attila: Kontaktológia, i. m. 33. p.

⁵⁹ Haugen E.: The analysis of linguistic borrowing, i. m. 220. p.

⁶⁰ Lanstyák István: Egyetemi füzetek 1: A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1998. 44–46. p.

melyek a szerkezetet alkotó elemek és a jelentés tekintetében is megegyeznek az átadó nyelvi mintával.⁶¹

- Hiperpurizmus: az amikor a kontaktushelyzetben élő beszélők az idegen vagy másodnyelvi elemeket tudatosan, s a lehető legnagyobb mértékben kerülni próbálják.

III. *Hibrid kölcsönzésnek* nevezi a szakirodalom a közvetlen és közvetett kölcsönzés együttes érvényesülésének folyamatát, amely a magyar szakirodalomban a részfordításként ismert jelenséggel azonosítható.⁶²

A fentebbi felosztásra és más magyarországi nyelvészeti munkákra⁶³ alapozva a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba bekerült szláv kölcsönszavak osztályozása is elvégezhető.⁶⁴ Mivel kutatásunk írott nyelvi termékek vizsgálatával foglalkozik, így célszerű lehet azt is megnézni, hogy milyen formában is kerülnek felhasználásra a szláv kölcsönszavak.

Az államnyelvi kontaktuselemek megjelenési formái a kárpátaljai magyar sajtóban

A kárpátaljai magyar nyomtatott médiában a kontaktuselemek megjelenési formája nem egységes még egy-egy sajtóterméken belül sem. A legtöbb esetben az adott írás szerzője saját belátása alapján döntheti el, hogy e szavakat milyen formában kívánja használni. A leggyakoribb használati módok a következők:

- A szláv szó kiemelése nélkül fut a szöveg, vagyis a szó magyar nyelvi elemként kerül felhasználásra: *Eladó egy saját készítésű kétkerekű pricep*.⁶⁵

⁶¹ Benő Attila: Kontaktológia, i. m. 35–37. p.

⁶² Kontra Miklós: A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, i. m. 15. p.

⁶³ Uo.; Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1999. 268. p.

⁶⁴ Erről lásd: Csernicskó István – Hires Kornélia: A kölcsönzés In: Csernicskó István (szerk.): A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 125–138; Барань Єлизавета – Черничко Степан: Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II. In: Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. 2009. (8) 1. 91–112. p.

⁶⁵ Kárpátinfo, 2012. július 12.

- A szláv szó idézőjelben található a szövegben, vagyis a szerző éreztetni kívánja e szó idegen jellegét: *Pedig akkor még az a bizonyos „nakaz” meg sem született.*⁶⁶
- A szláv szó zárójelben található, azaz a szó a magyar megfelelő egyértelműsítésének eszközéül szolgál: *Január1-től be kell jegyeztetniük járművüket az állami közlekedésrendészetnél (DAI).*⁶⁷

A kárpátaljai magyar sajtóban általánosan elfogadott módszer az ukrainai pártok nevének többféle írása is. Így egyaránt találkozhatunk például a BJUT (pl.: *A területiális választási bizottság feladata beiktatni a BJUT új képviselőit.*⁶⁸) és a Júlia Timosenko Blokkja (pl. *2002 nyarán létrehozta a Julija Timosenko Blokkot.*⁶⁹); a Nasa Ukrajina (*Jelenleg is a Nasa Ukrajina frakciójának létszámát gyarapítja.*⁷⁰), az NU (pl. *Az NU politikai ellenlábasainál keresett védelmet.*⁷¹) és a Mi Ukrajnánk (pl. *Viktor Jusczenko volt ukrán államfő vezeti a Mi Ukrajnánk párttömörülés listáját.*⁷²); az SzPU (pl. *A narancsos forradalmat követően átült az SZPU frakciójába.*⁷³) és Ukrán Szocialista Párt (pl. *Az Ukrán Szocialista Párt delegátusa nem tudta megválasztani a párt új vezetőjét.*⁷⁴) elnevezésekkel is. Nem használatos azonban a Szabadság Párt a jobboldali Szvoboda magyar megnevezéseként.

E megnevezések a magyar nyelv morfológiai rendszeréhez igazodva gyakran kerülnek jeles és ragos formába. Így gyakran előfordul a nasás (pl. *Azóta azonban a nasás miniszterek nem járnak kormányülésre.*⁷⁵), bjutos (pl. *A Bjutos járási képviselő, Emil Takacs felesége kerül majd az árvaházból óvodává minősített intézmény élére.*⁷⁶), stb. kifejezés is.

⁶⁶ Kárpáti Igaz Szó, 2008. szeptember 9.

⁶⁷ Kárpátalja, 2010. január 8.

⁶⁸ Kárpátalja, 2010. április 2.

⁶⁹ Kárpátinfo, 2010. január 29.

⁷⁰ Kárpátalja, 2010. szeptember 29.

⁷¹ Kárpátalja, 2007. augusztus 10.

⁷² Kárpáti Igaz Szó, 2012. augusztus 2.

⁷³ Kárpátalja, 2012. április 13.

⁷⁴ Kárpátinfo, 2011. augusztus 1.

⁷⁵ Kárpátalja, 2008. szeptember 12.

⁷⁶ Kárpáti Igaz Szó, 2011. november 14.

Az adatolt kontaktuselemek különböző szempontú kategorizálása

A kigyűjtött anyagot egy etimológiai-értelmező szótár formájában dolgoztuk fel. Az így létrehozott szótári adatállomány 137 címszóba foglalt 166 államnyelvi kontaktuselemet tartalmaz. A tanulmány további részében e szavak etimológiai és szófaji vizsgálatával, valamint a fogalomkörönkénti osztályozásával fogunk foglalkozni.

Szófaji besorolás

Általános érvényű megállapítás, hogy minden nyelv számára a legvonzóbb kölcsönözhető modell a főnevek közül kerül ki, ezt követik az igék, majd a melléknevek csoportja.⁷⁷ A kárpátaljai magyar nyelvváltozatok lexikai kölcsönzéseinek túlnyomó többsége is főnév és melléknév. A Kótyuk István vizsgálta 247 lexikai elem közül 172 főnév. A Márku Anita által közölt kölcsönszavak közül 60 főnév, de szerepel a korpuszban 5 mondatszó, 4 határozószó, 3 melléknév, 2 főnévi igenév, 2 ige, 1–1 tagadószó, ragos névszó és indulatszó is.⁷⁸ Az általunk végzett korábbi kutatás során adatolt szláv lexikai elemekből pedig csupán 7 volt ige, amelyek közül mindössze kettő az, amely nem főnévből képzett ige.⁷⁹

Kótyuk István ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, hogy az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozott a szófaja.⁸⁰ E jelenség az általunk gyűjtött anyagon is kimutatható. Egyes ukrán főnevek a magyarban vagy melléknévként, vagy pedig kettős szófajú szóként honosodtak meg: *gruzin*, *hucul*.⁸¹ Az igék pedig elveszítették az ukrán igeképzés alapjául szolgáló morfológiai alakjukat és *-l* képzős formában váltak használatossá: *attesztál*, *pravoszlavizál*, *szubotnyikol*.⁸² Hasonlóképp vélekedik Csernicskó István is. Szerinte a kár-

⁷⁷ Márku Anita: Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Monográfia. Rákóczi-füzetek XLVIII. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár–Beregszász, 2008. 80. p.

⁷⁸ Gazdag Vilmos: Szláv eredetű lexikai elemek, i. m. 152. p.

⁷⁹ Ковтюк И.: Украинские заимствования, i. m. 126–127. p. Vö. Terminai magyar–magyar szótár: www.ht.termini

⁸⁰ Az idézett példák magyar jelentését lásd a 4. táblázatban.

⁸¹ A pravoszlavizál és a szubotnyikol igék a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott pravoszláv és szubotnyik szavakból lettek tovább képezve.

⁸² Csernicskó István: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség, i. m. 141–143. p.

pátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavainak a használata a magyar nyelv törvényszerűségeinek megfelelően történik.⁸³ Az átvett szavak mindegyike toldalékolható és mondatba foglalható. Emellett fontos megjegyezni azt is, hogy a szláv nyelvekben a főneveknek három nemük van (hím-, nő- és semlegesnem),⁸⁴ viszont a kárpátaljai magyar nyelvjárásokba bekerült főnevek jelentős része egyes szám alanyesetben honosodott meg.

A fentebbi kijelentéseket jelen kutatásunk is alátámaszthatja. Az általunk adatolt 166 szláv lexikai elem szófaji megoszlása a következőképpen alakul: 145 főnév; 3 ige; 6 kettős szófajú szó; 9. melléknév; 2 határozószó és 1 indulatszó (ld. 1. táblázat).

1. táblázat. Az adatolt szavak szófaji besorolása

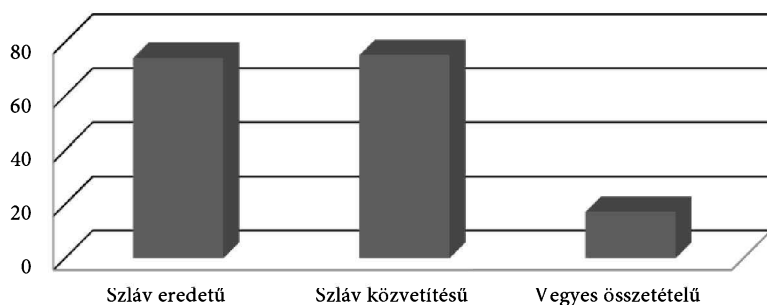
Szófaj	Darabszám	Százalékos arány
Főnév	145	87,35
Kettős szófajú szó	6	3,61
Ige	3	1,81
Melléknév	9	5,42
Határozószó	2	1,20
Indulatszó	1	0,60

Etimológiai megoszlás

A keleti szláv nyelvek számos hasonlóságot mutatnak egymással. Ezek közül talán az egyik legszembetűnőbb a lexikai állomány nagyfokú egyezése vagy hasonlósága, melyet fokoz a más nyelvekből átvett elemek kölcsönös megléte is. A kutatásunk során begyűjtött 166 kölcsönszóból ugyanis 75 szó valamely idegen nyelvből került át a szláv nyelvekbe. Szláv eredetűnek 74 lexikai elem minősül, s 17 olyan összetett szót adatoltunk, melynek egyik tagja szláv, míg a másik valamilyen más nyelvi elem (ld. 1. ábra).

⁸³ A him- és a nőnemnek a kárpátaljai magyarban történő megkülönböztetéséről lásd: Rot A.: Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség, i. m. 191. p.

⁸⁴ Ковтюк И.: Украинские заимствования, i. m. 125–127. p.

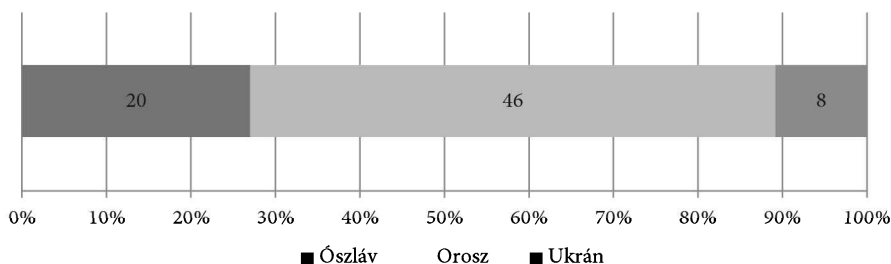
1. ábra. Etimológiai megoszlás

A nem szláv eredetű, de a magyar nyelvbe szláv közvetítéssel meghonosodott szavakat is lehet csoportosítani, mégpedig aszerint, hogy a szláv nyelvekbe milyen nyelvi elemként kerültek át. Ez alapján a 75 szó megoszlása a következő: latin – 21 szó; angol – 6 szó; német – 21 szó; francia – 15 szó; olasz – 1 szó; görög – 1 szó; török – 4 szó; lengyel – 3 szó; lett – 1 szó; tatár – 1 szó; litván – 1 szó (ld. 2. táblázat).

2. táblázat. A szláv közvetítésű szavak nyelvek szerinti megoszlása

Nyelv	Darabszám	Százalékos arány
latin	21	28,00
német	21	28,00
francia	15	20,00
angol	6	8,00
török	4	5,33
lengyel	3	4,00
olasz	1	1,33
görög	1	1,33
lett	1	1,33
tatár	1	1,33
litván	1	1,33

A szláv eredetű elemeket etimológiailag három csoportra oszthatjuk. Ószláv eredetre vezethető vissza 20 szó, 8 szó ukrán, míg 46 szó az orosz eredetű (ld. 3. ábra).

2. ábra. A szláv szók etimológiai megoszlása

A kölcsönszavak típusai

Az általunk adatolt szláv lexikai elemek a következő kölcsönszótípusokba tartoznak: közvetlen kölcsönszó – 138 szó (pl. *krah*; *plita*; *szotek*; *vojenkomát*); hangalakkölcsöznzés – 2 szó (pl. *dokument*); hibrid kölcsönszó – 17 szó (pl. *felcserközpont*; *kolhoziroda*; *komszomolbizottság*); jelentéskölcsöznzés – 1 szó (*klubb*); tükörszó – 1 szó (*beteglap*); illetve 17 képzett szó (*beszpekás*, *gréderezés*). (ld. 3. táblázat).

3. táblázat. A szavak megoszlása a kölcsönszó típusok alapján

Kölcsönszó típusa	Darabszám	Százalékos arány
Közvetlen kölcsöznzés	138	78,4
Hangalakkölcsöznzés	2	1,1
Hibrid kölcsöznzés	17	9,7
Jelentéskölcsöznzés	1	0,6
Tükörszó	1	0,6
Képzett szó	17	9,7

Fogalomköri csoportosítás

Ahhoz, hogy tényleges képet kaphassunk a beregi magyar nyelvjárásba bekerült és meghonosodott szláv kölcsönszavakról, szükségszerű elvégeznünk azok fogalomköri csoportosítását is. Ezáltal ugyanis pontosabban

kirajzolódnak azok a nyelvhasználati színterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a szláv nyelvi hatás.

A másodnyelvi elemek fogalomköri csoportosítása nem újszerű dolog a nyelvészetben. Az egyes munkák ugyanakkor a fogalomköri kategorizáció során jelentős eltéréseket is mutathatnak, melyek főleg a katalogizált elemek eltéréséből fakadhatnak.

Rot Sándor az ősmagyar–óorosz nyelvi kapcsolatok nyomán meghonosodott jövevényszavakat hét,⁸⁵ míg Bárczi Géza a honfoglalás és a mohácsi vész közötti időszakban meghonosodott szláv jövevényszavakat 17 fogalomkörbe sorolja.⁸⁶ Ehhez képest Kótyuk István az ungi nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak tematikai osztályozását 21 fogalomkör létrehozásával végzi el.⁸⁷ Több kutató készített fogalomköri csoportosítást magyar nyelv szláv jövevényszavaihoz hasonlóan az ukrán nyelvjárásokban meghonosodott hungarizmusok kapcsán is. Csopey László *Magyar szók a rutén nyelvben* című tanulmányában a kárpátukrán nyelv magyar jövevényszavait 5 tárgykörbe csoportosította.⁸⁸ Petro Lizanec 1970-ben napvilágot látott *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok* című egyetemi jegyzetének második fejezetében foglalkozik a lexikális kölcsönzésekkel és azok típusaival, valamint a lexikai hungarizmusok tematikai osztályozásával is. A szerző lexikai hungarizmusokat 29 fogalomkörbe sorolja.

A fentebb ismertetett fogalomköri csoportosítások ötvöztetésével s új csoportok létrehozásával mi is megejtjük az általunk adatolt lexikai elemek fogalomkörönkénti kategorizálását.⁸⁹ Ehhez a következő tematikai csoportokat hoztuk létre: 1. Intézmények – 9 szó; 2. Szervezetek – 13 szó; 3. Foglalkozások – 14 szó; 4. Dokumentumok – 14 szó; 5. Földrajzi és közigazgatási egységek – 3 szó; 6. Nemzetek, népek megnevezése – 2 szó; 7. Vallás – 2 szó; 8. Egészségügy – 9 szó; 9. Pénzügy – 5 szó; 10. Oktatásügy – 6 szó; 11. Katonaság – 2 szó; 12. Fogalmak – 4 szó; 13. Járművek, közlekedési eszközök és azok részei

⁸⁵ Rot Sándor: Magyar–ukrán nyelvi kölcsönhatás. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvünk a Duna-tájon*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 357–364. p.

⁸⁶ Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*. Gondolat, Budapest, 1963. Újabb kiadás: Custos Kiadó, Budapest, 1996. 117–120. p.

⁸⁷ Ковтюк И.: Украинские заимствования, i. m. 71–73. p.

⁸⁸ Csopey László: *Magyar szók a rutén nyelvben*. In: *Nyelvtudományi közlemények* XVI. 1881. 292–293. p.

⁸⁹ A szavak fogalomköri kategorizációjánál csak a címszavak kerültek besorolásra.

- 6 szó; 14. Mindennapi élet – 34 szó; 15. Ruházat – 3 szó; 16. Gasztronómia – 8 szó; 17. Edények – 1 szó; 18. Növények – 2 szó (*ld. 4. táblázatot*).

4. táblázat. Az egyes fogalomkörökhöz tartozó szavak listája

Fogalomkör	Darab	Száza- lék	Szavak
Intézmények	9	6,57	<i>birzsa</i> =munkánélküli hivatal; <i>DOK</i> →деревообработный комбинат=fafeldolgozó kombinát; <i>gasztronom</i> =élelmiszerbolt; <i>klub</i> =kultúrház; <i>kombinát</i> =szövetkezet; <i>OVIR</i> →Отдел виз и регистрации иностранцев = útlevélosztály; <i>remzavod</i> →Ремонтный завод=javítóműhely; <i>vojenkomát</i> →военный комиссариат=hadkiegészítő parancsnokság; <i>ZsEK</i> →Житлово-експлуатаційна контора=lakásgazdálkodási hivatal.
Szervezetek, pártok	13	9,49	<i>brigád</i> =munkáscsoport; <i>CVK</i> →центральна виборча комісія=Központi Választási Bizottság; <i>Cseka</i> →Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем=Összoroszországi Rendkívüli Bizottság a Szabotázs és Ellenforradalom Megakadályozására; <i>DAI</i> →Державна автомобільна інспекція=Állami Közlekedésrendészet; <i>duma</i> =tanács (hivatal); <i>gulag</i> →Главное управление исправительно-трудовых лагерей=Javítómunka-táborok Főigazgatósága; <i>KGB</i> →Комитет государственной безопасности=Állambiztonsági Bizottság; <i>kolhoz</i> →коллективное хозяйство=termelőszövetkezet; <i>komszomol</i> →Коммунистический Союз Молодёжи=Kommunista Ifjúsági Szövetség; <i>milícia</i> =rendőrség; <i>ráda</i> =tanács (szervezet); <i>szovhoz</i> →советское хозяйство=szovjetgazdaság; <i>UPA</i> →Українська повстанська армія=Ukrán Felkelő Hadsereg.

Fogalomkör	Darab	Száza- lék	Szavak
Foglalkozások, tiszségek	14	10,22	<i>brigadéros</i> =munkavezető; <i>csinovnyik</i> =hivatalnok; <i>deputát</i> =képviselő; <i>dezsurnij</i> =ügyeletes (pl. orvos); <i>gubernátor</i> =helytartó; <i>investor</i> =befektető; <i>komisszár</i> = biztos (tiszt- ség); <i>nacsalnyik</i> =főnök; <i>pionír</i> =úttörő; <i>provodnik</i> =kalauz; <i>sztarosza</i> =régí (falusi) bíró; iskolai felvigyázó; <i>sztársina</i> =törzsőrmester; <i>ucsot- csik</i> = számfejtő; <i>zsurnalista</i> =újságíró.
Dokumentumok	14	10,22	<i>akt</i> =jegyzőkönyv; <i>ankéta</i> =kérdőív; <i>dokument</i> =okirat; <i>doverenoszty</i> =meghatalmazás; <i>dovidka</i> =igazolás; <i>nákáz</i> =rendelkezés; <i>otpiszka</i> =formális (semmitmondó) válasz- levél; <i>paszport</i> =személyigazolvány; <i>plán</i> =terv; <i>práva</i> =gépjárművezetői jogosítvány; <i>propuszk</i> =belépési engedély; <i>szertifikát</i> =bizonyít- vány; <i>szprávka</i> =igazolás; <i>ukáz</i> =rendelet.
Földrajzi és közigazgatási egységek	3	2,19	<i>Donbász</i> →Донецький вугільний басейн= Donyec-medence; <i>oblaszty</i> =a megyének megfelelő közigazgatási egység; <i>verhovina</i> =hegyvidék.
Nemzetek, népek megnevezése	2	1,46	<i>gruzin</i> =grúz; <i>hucul</i> =a Kárpátokban élő ukrán népcsoport.
Vallás	2	1,46	<i>Pokrova</i> =Szűz Mária oltalma (egyházi ünnep); <i>pravoszláv</i> =ortodox.
Egészségügy	9	6,57	<i>ambulatórium</i> =rendelőintézet; <i>aptecska</i> =elsősegély csomag; <i>beteglap</i> =a keresőképtelenségre vo- natkozó orvosi igazolás; <i>dekret</i> =szülési sza- badság; <i>felcser</i> =orvossegéd; <i>gripp</i> =influenza; <i>invalid</i> =rokkant; <i>meducsiliscse</i> =egészségügyi szakközépiskola; <i>szesztra</i> =nővér.
Pénzügy	5	3,65	<i>hrivnya</i> =Ukrajna hivatalos pénzneme; <i>kassza</i> =pénztár; <i>kasszír</i> = pénztáros; <i>kopek</i> =fémpénz; <i>rubel</i> =Oroszország és a volt Szov- jetunió hivatalos pénzneme.
Oktatásügy	6	4,38	<i>atesztát</i> =(érettségi) bizonyítvány; <i>attesztál</i> =tanúsít; <i>biblioteka</i> =könyvtár; <i>komisszió</i> =bizottság; <i>metodika</i> =módszertan; <i>sztipendium</i> =ösztöndíj.

Fogalomkör	Darab	Száz- lék	Szavak
Katonaság	2	1,46	<i>komangyirovka</i> =kiküldetés; <i>lágér</i> =tábor.
Fogalmak	4	2,92	<i>balansz</i> =kimutatás; <i>holodomor</i> =éhínség; krah= csőd; <i>peresztrojka</i> =átépítés.
Járművek, közle- kedési eszközök és azok részei	6	4,38	<i>elektricska</i> = villanyvonat; <i>kapot</i> =motorházttető; <i>marsutka</i> =iránytaxi; <i>pricep</i> =pótkocsi; <i>sza moszvál</i> =billenőkocsi; <i>sztarter</i> =indító.
Mindennapi élet	34	24,82	<i>báza</i> =telephely; <i>bazár</i> =piac; <i>beszedka</i> =kerti pavilon; <i>beszpekás</i> =az államvédelmi hivatal al- kalmazottja; <i>blát</i> =protekcio; <i>brakkos</i> =selejtes; <i>dácsa</i> =nyaraló; <i>davaj</i> =gyerünk; <i>durák</i> =töklfílkó; <i>ekrán</i> =képernyő; <i>fortocska</i> =szellőztető; <i>freza</i> =talajmaró; <i>gréderezés</i> =útsimítás; <i>kalim</i> =feketén szerzett jövedelem; <i>kanalizá- ció</i> = szennyvízhálózat; <i>kombájn</i> =aratógép; <i>krán</i> =daru; <i>kriska</i> =fedő; <i>kulák</i> =zsírosparaszt; <i>majdan</i> =tér; <i>optom</i> =nagykereskedelmi áron; <i>pikírozás</i> =(palánták) kiültetése; <i>plita</i> =tábla; <i>púp</i> =köldök; <i>sáski</i> =dámajáték; <i>sifer</i> =pala; <i>sopa</i> =pajta; <i>szoljárka</i> =gázolaj; <i>szotek</i> =földrészlég; <i>sztogramm</i> =egy decili- ter (vodka); <i>szubotnyik</i> =közös munkafelaján- lás; <i>szubszídió</i> =segély; <i>zabrálás</i> =fosztogatás; <i>záprávljálva</i> =fel van töltve (energiával vagy üzemanyaggal).
Ruházat	3	2,19	<i>gimnasztyorka</i> =ingzubbony; <i>kurtka</i> =dzseki; <i>pufajka</i> =vattakabát.
Gasztronómia	8	5,84	<i>borscs</i> =célkaleves; <i>bulocska</i> =zsömle; <i>haluska</i> =gombóc; <i>marmaládé</i> =gyümölcsleves; <i>pász- ka</i> = Húsvét, ill. kovásztalan kenyér; <i>pelmenyi</i> =húsos derelye; <i>tusonka</i> =konzervhús; <i>zakuska</i> =előétel.
Edények	1	0,73	<i>bánka</i> =befőttés üveg.
Növények	2	1,46	<i>baklazsán</i> =padlizsán; <i>greicska</i> =tatárka.

Összegzés

Hipotézisünk – hogy a kárpátaljai magyar sajtótermékekben, ahogyan a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban is gyakran előfordulnak államnyelvi (orosz/ukrán) kontaktuselemek – bizonyítottan tekintendő. E szavak sok esetben a magyar megfelelőikkel párhuzamosan, azok jelentését egyértelműsítve használatosak, de gyakori az a jelenség is, hogy az államnyelvi kontaktuselemek teljes mértékben kiszorítják a standard magyar megfelelőt.

A kölcsönszavak használata és nyomtatásban való előfordulása a kárpátaljai magyar sajtótermékekben jelenleg nem egységes, s így többféle megjelenési formával találkozhatunk. Hasonló helyzet jellemzi az ukrainai pártok névhasználatát is, hiszen sokszor a hivatalos ukrán név mellett megjelenik a magyar változat, sőt akár ragozott vagy képzett alakok is előfordulnak.

Igazolást nyert azon hipotézisünk is, mely szerint az egyes publicisztikai műfajokban eltérő gyakorisággal jelennek meg az államnyelvi kontaktuselemek. A kontaktuselemekkel leginkább terhelt publicisztikai műfaj az interjú és a hirdetés. Ez a két műfaj ugyanis elsősorban a beszélt nyelv alapjaira épül, mivel bennük általában eredeti formában kerülnek közlésre a megszólaltatott interjúalanyok vagy a hirdetőik szavai. Vagyis az ilyen írásművek az élő beszéd nyelvhasználati jegyeit tükrözik vissza.

A kárpátaljai magyar nyomtatott sajtóban megjelenő államnyelvi kontaktuselemeket számos fogalomköri kategóriába sorolhatjuk be, ami által kirajzolódnak azok a nyelvi színterek, ahol a legintenzívebb az államnyelvi hatás. E téren, vagyis a fogalomkörök esetében is egyértelmű egyezés mutatható ki a beszélt köznyelv és a sajtónyelv kontaktuselemeinek az eloszlása terén. A leggyakoribbak a mindennapi élet fogalomkörébe tartozó kontaktuselemek, melyek meghonosodása a két (a magyar és a szláv) nép több évszázadra visszanyúló történelmi, gazdasági és kulturális kapcsolataival magyarázható. Gyakori a kölcsönzés a hivatali élethez kapcsolódó területeken: foglalkozások, dokumentumok, intézmények és szervezetek nevei államnyelvi alakjainak használatában. Az ide tartozó lexikai elemek meghonosodására az államnyelvi terminológia kizárólagos használata szolgálhat magyarázatul.

Ugyanakkor a kutatásnak nem csupán a szláv elemek begyűjtése és kategorizálása az egyetlen hasznosulási formája. Az etimológiai elemzések megvilágítják például azt is, hogy a szláv nyelvek (ukrán/orosz) szókészletére mely nyelvek hatottak a leginkább, valamint az ukrán és orosz nyelv magyar

nyelvvél kapcsolatos hatásmechanizmusát is, mely szoros összefüggésben áll az adott nyelvet beszélők történelmi múltjával.

MELLÉKLET

A szótári adatállomány

A szótár egyes szócikkei a következő formában kerültek rögzítésre:

- Címszó a maga helyesírási alakjában.
- Ezt követi szögletes zárójelben az adott lexikai elem etimológiai megjelölése (a meghonosodott ukrán és orosz kölcsönszavak jelentős része a szláv nyelvekbe is valamely más (latin, görög, német, olasz stb.) nyelvből átvett kölcsönszóként került be).
- Jelöljük az adott elem szófaját és a nyelvtani szerelését is, tehát a tárgyragos és az egyes szám 3. személyű birtokos személyragos alakot (csak a ragot).
- A szó nyelvjárási alakját fonetikai transzkripcióban.
- Ezt az átadó nyelv vagy nyelvekben előforduló cirill betűs alakja követi.
- Megadjuk az adott elemek standard magyar jelentését vagy jelentéseit is. A legtöbb lexikai elemnek, ahogyan a szláv nyelvekben, úgy a bereg-szászi járás magyar nyelvjárásaiban is sokszor több jelentése is ismert. Viszont jelen kutatás során az adott elemek többségénél csupán egy jelentést adatoltuk, s így a példamondatok is csak erre a jelentésre vonatkoznak. A további jelentéseket csupán tájékoztató jelleggel adtuk meg.
- Az említett sajtótermékekből gyűjtött példamondatok. Amennyiben egy kontaktuselem több sajtótermékben is előfordult, úgy mindegyik termék-ből idézünk egy példát. Természetesen a legtöbb elem az egyes újságokban nem csupán egy alkalommal fordult elő. Ugyanakkor az egyes elemek egy újságon belül gyakorisági előfordulásával e kutatás keretében a terjedelmi és az időbeli korlátok végett nem foglalkozunk.
- A visszakereshetőség és további kutatások biztosításához közöljük az adott lexikai elem megjelenésének helyét és idejét, vagyis az adott újság címét és a vonatkozó lapszám megjelenésének a dátumát.
- Szögletes zárójelben megadjuk az adott szó fogalomkörének a sorszá-mát is.

- akt** [~lat. actum] fn '-t, '-ja – *akt* < ukr., or. 'акт'; – 1. jegyzőkönyv; 2. okirat; – *Megvan az adott földrészlegre kiadott földtulajdont igazoló állami okmány (akt) is.* [Kárpátalja, 2011. március 4.]; *A főosztály szakembere azt mondta, hogy esetünkben új aktkiállítási sára van szükség.* [Kárpáti Igaz Szó, 2011. március 4.]; *Megvan az adott földrészlegre kiadott földtulajdont igazoló állami okmány (akt) is.* [Kárpátinfo 2011. március 6.]; [4].
- ambulatórium** [~ném. Ambulatórium] fn '-t, '-ja – *ambulatórium* < ukr. 'амбулаторія'; or. 'амбулатория' – rendelőintézet; – *Egy mentőautóval járult hozzá az ambulatórium felszereléséhez.* [Kárpátinfo, 2008. december 27.]; [8].
- ankéta** [~fr. enquete] fn '-t, '-ja – *ankéta* < ukr., or. 'анкета'; – 1. kérdőív; 2. úrlap; – *A vízumigénylési ankéta kitöltéséért fizetendő 50 hrvnya már kifejezetten olcsónak tűnik majd.* [Kárpátalja, 2008. február 29.]; *A vízumigénylési ankéta kitöltéséért fizetendő 50 hrvnya már kifejezetten olcsónak tűnik majd.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. február 29.]; *Egy ilyen kitöltött ankéta értékelése során már következgetni lehet az egyén esetleges rizikófaktorainak meglétére.* [Kárpátinfo, 2012. július 24.]; [4].
- aptecska** [~lat. apothēca] fn '-t, '-ja – *aptecska* < ukr., or. 'аптечка'; – elsősegély csomag; (házi, úti) gyógyszerkészlet; – *Övszer az autós apteckában.* [KárpátInfo, 2009. január 7.]; [8].
- atesztát** [~ném. Attestát] fn '-t, '-ja – *atesztát* < ukr. 'атестат'; or. 'аттестат'; – (érettségi) bizonyítvány; igazolás; – *Az érettségi bizonyítvány (atesztát) eredeti vagy közjegyző által hitelesített másolat.* [Kárpátinfo, 2012. május 10.]; [10].
- attesztál** [~ném. Attestát-ból] ige – *attesztál* < ukr. 'атестувати'; or. 'аттестовать'; – tanúsít; minősít, véleményez; – *Akik a középiskolában nem kaptak kibocsátó jegyet (tehát akiket nem „attesztáltak”).* [Kárpátalja, 2010. április 16.]; [10].
- baklazzán** [~tör. patlican] fn '-t, '-ja – *baklazzán* < ukr., or. 'баклажан'; – padlizsán (Solanum melongena L.); – *Eladó egy 2107-es Lada, 2004-es kibocsátású, baklazzán színű.* [Kárpátinfo, 2012. január 5.]; [18].
- balansz** [~fr. balance] fn '-t, '-ja – *balansz* < ukr., or. 'баланс'; – 1. mérleg, kimutatás; 2. egyensúly; – *A kereskedelmi balansz hiánya még decemberben csökkent.* [Kárpátinfo, 2009. február 13.]; [12].
- bánka** [~or. банка] fn '-t, '-ja – *bánka* < ukr., or. 'банка'; – 1. befőttesüveg; – *Magától értedően használatosak mind a falusi, mind a városi fiatalok és idősebbek beszédében az olyan szlávizmusok, mint bánka.* [Kárpáti Igaz Szó, 2007. április 24.]; [17].
- báza** [~ném. Base] fn '-t, '-ja – *báza* < ukr., or. 'база'; – áru lerakat, telephely; – *Érkezik a megbeszélte találkozóra a kárpátaljai Viskén született menedzser az egykori mester szobrához, majd irány a „báza”.* [Kárpáti Igaz Szó, 2005. június 2.]; [14].
- bazár** [~tat. bazar] fn '-t, '-ja – *bazár* < ukr., or. 'базар'; – piac; – *A központi bazár egy korabeli képen.* [Kárpáti Igaz Szó, 2010. január 22.]; *Évtizedek óta közkedvelt és megszokott bazárban vásárolja meg az élelmiszereket.* [Kárpátinfo, 2010. március 13.]; [14].
- beszedka** [~ószl. бесѣда-ből] fn '-t, '-ja – *beszedka* < or. 'бесѣдка'; – lugas; kerti pavilon; – *24 millió hrvnyából fogják Janukovics beszedkáját felújítani.* [Kárpátinfo, 2012. november 16.]; [14].
- beszpekás** [or. mozaikszó] mn, fn '-t, '-ja – *beszpekás* < ukr. 'органідержавної безпеки' →

- безнека'; or. 'органы государственной безопасности' –ból a magyar nyelvjárásokban létrejött melléknévi forma; – az államvédelmi hivatal alkalmazottja; – A *civil ruhás „beszpekások”* eljöttek és körülfogtak minket. [Kárpátalja, 2010. január 29.]; [14].
- beteglap** [~or. больничный лист-ből] fn '-t, '-ja – beteglap < or. 'больничный лист'; – a keresésképtelenségre vonatkozó orvosi igazolás; – Felmerült, hogy beteglapra megyek, de vajon jár-e egyáltalán **beteglap** egy magánvállalkozónak? [Kárpátalja, 2010. szeptember 4.]; Arra kértem, legalább egy pár napra nyisson ki **beteglapot** nekem. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. május 8.]; Amit Magyarországon betegállománynak neveznek, azt Kárpátalján rendszerint **beteglap**-ként ismerik. [Kárpátinfo, 2003. augusztus 9.]; Kérvény és **beteglap** alapján lehetővé válik, hogy ne fizessék az egységes adót szabadság, betegség idején. [Beregszász, 2011. december 13.]; [8].
- biblioteka** [~lat. bibliothēca] fn '-t, '-ja – biblioteka < ukr. 'бібліотека'; or. 'библиотека'; – könyvtár; – Támogatásban részesült a Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesületének a magyar könyvtárállománnyal rendelkező valamennyi **biblioteka** fejlesztését célzó pályázata. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. július 6.]; A **biblioteka** máig őrzi a gyógyítással foglalkozó szerzetesek szakkönyveit. [Kárpátinfo, 2012. január 9.]; [10].
- birzsa** [~fr. bourse] fn '-t, '-ja – birzsa < ukr. 'біржа праці'; or. 'биржа труда'; – munkaközvetítő ügynökség; munkanélküli hivatal; – A sokéves tanulás után megalázó körülmények között kénytelen feliratkozni az ukrán munkaügyi hivatal, a „**birzsa**” listájára. [Beregi Hírlap, 2012. június 22.]; [1].
- blát** [~lengy. blat] fn '-t, '-ja – blát < ukr., or. 'блат'; – protekció; – Ekkor jelent meg a „**blát**” fogalma is. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. november 23.]; [14].
- borscs** [~lett. burkšis] fn '-t, '-ja – borscs < ukr., or. 'борщ'; – borscsleves; ukrán cékla-leves; – A gasztronómia területén, mi is megkedveltük a **borscsot** meg a húsos dere-lyét [Kárpátalja, 2011. február 18.]; Az étlapon szerepel a viski töltött káposzta, a dere-lye, a szláv ételek közül pedig a **borscs** és a pelmenyi. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. május 10.]; Az üzemi étkezdében ebédelték aznap, ahol **borscs** levest, burgonyapürét és párolt káposztát fogyasztottak. [Kárpátinfo, 2010. szeptember 9.]; Főz egy finom **borscsot** vagy húslevest, és együtt vacsoráznak. [Beregszász, 2011. április 5.]; [16].
- brakkos** [~ném. Brack-ból] mn. – brakkos < ukr., or. 'брак'-ból a magyarban létrejött melléknévi forma; – selejtes; gyári hibás; – Gyakorlatilag minden harmadik elemzett minta „**brakkosnak**” bizonyult. [Kárpáti Igaz Szó, 2010. december 27.]; [14].
- brigád** [~ném. Brigade] fn '-t, '-ja – brigád < ukr., or. 'бригад'; – 1. munkáscsoport; 2. brigád, dandár, csapat; – Emellett egy **brigád** is dolgozik a helybeli erdőgazdaságban, de csak kevés magyar vállal benne munkát. [Kárpátalja, 2012. szeptember 21.]; A megbeszélt időpontra összeszedjük a **brigád** tagjait. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. augusztus 22.]; Valószínű, hogy még vannak kígyók, ezeket később egy **brigád** fogja kiszedni. [Kárpátinfo, 2011. szeptember 14.]; Az útépítő **brigád** egy pillanat alatt felsorakozott. [Beregszász, 2011. július 12.]; [2].
- brigadéros** [~ném. Brigadier] fn '-t, '-ja – brigadéros < ukr., or. 'бригадир'; – munkavezető; – Egy illegális bevándorlónak a határon való átjuttatásáért a „**brigadéros**” 1500-2000 dollárt kap. [Kárpátalja, 2009. április 10.]; Mivel tudtam csehül, **brigadéros** lettem.

[Kárpáti Igaz Szó, 2006. november 24.]; *Jött a **brigadéros**, mindenkit beosztott öt méter távolságra.* [Kárpátinfo, 2009. január 1.]; *Édesapám az utóbbi tíz évben **brigadéros** volt.* [Beregszász, 2012. február 22.]; [3].

bulocska [~fr. boulangé] fn '-t, '-ja – *bulocska* < ukr., or. 'булочка'; – zsemle; – *Ki ne mondott volna már életében olyat, hogy **bulocska**, paszport, pricep.* [Kárpátinfo, 2008. december 30.]; *És akkor még nem beszéltünk azokról a szavakról, amelyeket a magyar értelmiség is alkalmaz a mindennapi beszédben (dácsa, **bulocska**, paszport).* [Beregi Hírlap, 2011. november 20.]; [16].

CVK [ukr. mozaikszó] fn '-t, '-ja – CVK < ukr. 'центральна виборча комісія'; – Központi Választási Bizottság; – *A Központi Választási Bizottság (CVK) adatai szerint vasárnap országosan a választópolgárok 69,15 százaléka járult az urnához.* [Kárpát-alja, 2010. február 12.]; *A Központi Választási Bizottság (CVK) öt egyéni választókerületben nem tudott eredményt hirdetni.* [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 11.]; *A Központi Választási Bizottságnak (CVK) legkésőbb július 28-án be kell jelentenie a parlamenti választási folyamat kezdetét.* [Kárpátinfo, 2012. május 10.]; *Az elmúlt vasárnap a Központi Választási Bizottság (CVK) kihirdette a február 7-i államfőválasztás hivatalos vég-eredményét.* [Beregi Hírlap, 2010. február 22.]; *Gajdos István, a CVK határozata értelmében hivatalosan is az Ukrán Legfelsőbb Tanács képviselője lett.* [Beregszász, 2012. december 25.]; [2].

Cseka [or. moziakszó] fn '-t, '-ja – *Cseka* < or. 'Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем → Чека'; – Összoroszárszági Rendkívüli Bizottság a Szabotázs és Ellenforradalom Megakadályozására; – *Először írt az események egyik főszereplője, a sztálini **Cseka** legféltettebb titkairól.* [Kárpátalja, 2010. január 15.]; *A kozákok amolyan „ezred fiaként” befogadták a fiút, aki hamarosan kommunista, majd **CSEKA**-tag lett.* [Kárpátinfo, 2008. február 23.]; [2].

csinovnyik [~or. чиновник] fn '-t, '-ja – *csinovnyik* < ukr., or. 'чиновник'; – hivatalnok, tisztségviselő; – *Az ukrán **csinovnyik** igazsága: a hivatali helyzetének megfelelő kenőpénzeket kapni.* [Kárpátalja, 2011. április 29]; *Naponta több százezer kátyúzásra szánt hrivnyát tulajdonítanak el a **csinovnyikok**.* [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 8.]; *Egyetlen **csinovnyik** sem cselekedhet önkényesen.* [Kárpátinfo, 2007. szeptember 24.]; *Acsinovnyikok első gondja volt, hogyan maradjanak meg beosztásukban.* [Beregszász, 2013. január 23.]; [3].

dácsa [~or. дача] fn '-t, '-ja – *dácsa* < ukr., or. 'дача'; – 1. nyaraló; 2. kerti lak, házikó; – *Tovább gyűrűzik az úgynevezett Medvedcsuk-**dácsa** körüli pénzügyi visszaélésekkel kapcsolatos botrányorozat.* [Kárpáti Igaz Szó, 2005. július 1.]; *A városokból kivezető utakon viszont hatalmas dugók alakultak ki, mert mindenki megindult a **dácsára**.* [Kárpátinfo, 2008. május 1.]; *És akkor még nem beszéltünk azokról a szavakról, amelyeket a magyar értelmiség is alkalmaz a mindennapi beszédben (**dácsa**, bulocska, paszport).* [Beregi Hírlap, 2011. november 20.]; [14].

DAI [ukr. betűszó] fn '-t, '-ja – DAI < ukr. 'Державна автомобільна інспекція → ДАІ'; – Állami Közlekedérendszet – *Az Állami Közlekedés-rendszet (DAI) kihasználja, hogy a járművezetők nem ismerik a törvényeket.* [Kárpátalja, 2010. január 15.]; *EU-kompati-*

- bilis lesz a **DAI**?* [Kárpáti Igaz Szó, 2013. március 4.]; *Drágább lesz az útlevél, kevesebb illetéket fizetünk a **DAI**-nak.* [Kárpátinfo, 2011. november 17.]; [2].
- davaj** [~or. давай] indulatszó – *davaj* < ukr., or. 'давай'; – 1. gyerünk; 2. indulj, nosza; – *Reggel megint csak tovább mentünk kisebb pihenőkkel, de annál több **Daváj**-jal.* [Kárpátalja, 2010. december 3.]; *Reggel megint csak tovább mentünk kisebb pihenőkkel, de annál több **Daváj**-jal.* [Kárpáti Igaz Szó, 2010. december 3.]; [14].
- dekret** [~lat. dēcrētum] fn '-t, '-ja – *dekret* < ukr. 'декретна відсутка'; or. 'декретный отпуск'; – szülési szabadság; – *Mehet-e **dekretre** az apa?* [Kárpátalja, 2010. május 14.]; ill. az ebből létrejött melléknévi forma: **dekretes**; – *De ha esetleg van még egy negyedik **dekretes** gyerek az + 1200 hrivnyát jelent.* [Kárpátinfo, 2012. január 7.]; [8].
- deputát** [~lat. deputatus] fn '-t, '-ja – *deputát* < ukr., or. 'денуат'; – küldött, képviselő; – *Szentanúk beszámolóí szerint a teremben számos „**deputát**” helyett mások nyomták meg a szavazógombot.* [Kárpátalja, 2010. június 25.]; *A teremben számos „**deputát**” helyett mások nyomták meg a szavazógombot.* [Kárpáti Igaz Szó, 2010. június 25.]; *A teremben számos „**deputát**” helyett mások nyomták meg a szavazógombot.* [Kárpátinfo, 2010. június 26.]; [3].
- dezurnij** [~or. дежурный] fn '-t, '-ja – *dezurnij* < or. 'дежурный'; – ügyeletes, szolgálatban lévő (orvos, rendőr, tűzoltó); – *Mondom a „**dezurnijnak**”, az előbb telefonáltam, hogy jöjjenek, de már nem kell sietniük.* [Kárpáti Igaz Szó, 2011. szeptember 28.]; [3].
- DOK** [or. betűszó] fn '-t, '-ja – *DOK* < ukr. 'деревообробний комбінат → ДОК'; or. 'деревообробний комбінат → ДОК'; – fafeldolgozó kombinát; – *Megvásárolta a volt Beregszászi Fafeldolgozó Kombinát (**DOK**) épületeit.* [Kárpáti Igaz Szó, 2010. február 2.]; [1].
- dokument** [~lat. documentum] fn '-t, '-ja – *dokument* < ukr., or. 'документ'; – okmány; okirat; – *A **dokument** célja, hogy alapot teremtsen az együttműködésre.* [KárpátInfo, 2013. február 3.]; [4].
- Donbász** [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – *Donbász* < ukr. 'Донбас ← Донецький вугільний басейн'; or. 'Донбасс ← Донецкий угольный бассейн'; – Donyec-medence; donyeczi szénmedence; – *A **Donbász** szót még negyed évszázaddal ezelőtt is leginkább a donyeczi szénmedence kifejezés rövidítéseként használták.* [Kárpátalja, 2010. július 16.]; *Csak az apám született **Donbász**on, ahol orosz nőt vett feleségül.* [Kárpáti Igaz Szó, 2013. január 25.]; *Az egész összeg több mint felét **Donbász** szociális-kulturális fejlesztésére akarnák fordítani.* [Kárpátinfo, 2012. december 15.]; [5].
- doverenoszty** [~ószl. **дѣра**-ból] fn '-t, '-ja – *doverenoszty* < or. 'доверенность'; – meghatalmazás; – *A végrehajtó bizottságnak nem meghatalmazást (**doverenoszty**) kell kiadnia.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. december 20.]; *A végrehajtó bizottságnak nem meghatalmazást (**doverenoszty**) kell kiadnia.* [Kárpátinfo, 2008. december 23.]; [4].
- dovidka** [~ukr. довідка] fn '-t, '-ja – *dovidka* < ukr. 'довідка'; – 1. igazolás; 2. jelentés, tájékoztatás; – *Az I. és II. kategóriát igazoló „**dovidka**” már háromszáz dollárért megvásárolható.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. július 15.]; *Egy igazolást (**dovidka**) kell adnia arról, hogy a támogatás felvételében akadályozott pályázóval a megbízott személy közös háztartásban él.* [Kárpátinfo, 2008. december 23.]; [4].

- duma** [~ószl. *о́дѣмѣса*] fn '-t, '-ja – *duma* < ukr., or. 'дума'; – tanács (hivatal); – A törvénymódosítás tervezetét Konsztantyin Zatulin képviselő terjesztette az állami duma, az orosz alsóház elé. [Kárpátalja, 2011. október 14.]; A duma elnöke, Szergej Nariskin tavaly több mint 5 millió rubelt keresett. [Kárpáti Igaz Szó, 2012. május 14]; Az Orosz Állami Duma a kárpátaljai ruszinok ügyével foglalkozik. [Kárpátinfo, 2008. december 24.]; Aznap az orosz Duma is ratifikálta a megállapodást, amely így törvényerőre emelkedett. [Beregi Hírlap, 2010. május 1.]; [2].
- durák** [~ószl. *доурынь*] mn., fn. '-t, '-ja – *durák* < ukr., or. 'дурак'; – 1. tökfilkó, bolond; 2. népies kártyajáték; – Azt hitte, hogy még mindig magyar durákat játszik. [Kárpátalja, 2010. június 4.]; [14].
- ekrán** [~fr. écran] fn '-t, '-ja – *ekrán* < ukr., or. 'екран'; – képernyő; – Eladó egy német márkájú színes TV megkímélt állapotban, 52x40-es ekrán. [Kárpátinfo, 2011. február 17.]; [14].
- elektricska** [~lat. electricus-ból] fn '-t, '-ja – népies *elektricska* < ukr., or. 'електричка'; – villanyvonat, a magyarországi HÉV- nek megfelelő helyközi vonatjárat; – Levágta egy férfi lábát a Munkács-Szjanki között közlekedő elektricska. [Kárpátinfo, 2011. december 30]; [13].
- felcser** [~ném. Pfleger] fn '-t, '-ja – *felcser* < ukr., or. 'фельдшер'; – orvossegéd; felcser; – A felcser szerint ez a ház miatt van és nincs mitől félnem. [Kárpátalja, 2013. február 15.]; Eredeti szakmáját tekintve felcser. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. november 17.]; A helység orvosi rendelőjének felcsere azonban ilyenkor is szolgálatban van. [Kárpátinfo, 2011. január 22.]; A falu korábbi felcserével az egykor szebb napokat is látott községében beszélgettünk. [Beregi Hírlap, 2011. február 12.]; A mentőcsapat három főből áll: orvos, felcser és a sofőr. [Beregszász, 2011. március 23.] ill. az ebből képzett szóösszetétel felcserközpont – Addig csak felcserközpont működött a faluban. [Kárpátalja, 2011. április 8.]; Megtartották a megye legjobb felcserközpontja címért zajló szakmai vetélkedő döntőjét. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. december 1.]; Hollandiai támogatással új felcserközpont épül. [Kárpátinfo, 2011. október 12.]; Szó esett a nem megfelelő körülmények között működő helyi felcserközpontról is. [Beregi Hírlap, 2011. január 30.]; [8].
- fortocska** [~lengy. forta-ból] fn '-t, '-ja – *fortocska* < or. 'форточка'; – szellőztető (ablakon); – Csak a szellőzőablak, a fortocska maradt szabadon. [Kárpátinfo, 2006. november 22.]; [14].
- freza** [~fr. fraise] fn '-t, '-ja – *freza* < ukr., or. 'фреза'; – talajmaró (gép); – A motorkapa (freza) erre alkalmatlan, mivel csak aprítja a göröket. [Kárpátinfo, 2008. február 23]; [14].
- gasztronom** [~fr. gastronome] fn '-t, '-ja – *gasztronom* < ukr., or. 'гастроном'; – 1. élelmiszerbolt; – Korábban a gasztronómiáról a „gasztronom” jutott eszünkbe, ahol ritkán lehetett vaját és más hiánycikknek számító élelmiszert kapni. [Kárpátalja, 2012. október 12.]; Sokan emlékszünk még azokra a nem is oly távoli időkre, amikor sorban állhattunk a „gasztronomokban”. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. január 5.]; [1].
- gimnasztjorka** [~ném. Gymnast-ból] fn '-t, '-ja – *gimnasztjorka* < ukr. 'гімнастjerka'; or. 'гимнастjerka'; – ingzubbony; – A szigorú öltözködési kódex viharkabátot, bőrkabátot, gimnasztjorkát, klott alsót és lehetőleg fegyvert követelt meg. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. január 3.]; [15].

- grecka** [~lat. graecus-ból] fn '-t, '-ja – *grecka* < ukr., or. 'гrecка'; – tatárka, hajdinakása (Fagopyrum Gaerth); – *Eltűnt a boltok polcairól a grecka.* [Kárpátalja, 2011. május 6.]; *Semmi nem indokolja az élelem, ezen belül a grecka és a burgonya drágulását.* [Kárpáti Igaz Szó, 2010. szeptember 10.]; *2010-ben Ukrajna kevesebb greckát fog betakarítani mint egy évvel korábban.* [Kárpátinfo, 2010. október 8.]; *Még a grecka is hiánycikk volt.* [Beregszász, 2013. január 23.]; [18].
- gréderezés** [~ang. grader] fn '-t, '-ja – *gréderezés* < ukr., or. 'грейдер'-ből a magyar nyelv-járásokban többszöri képzéssel létrejött szóalak; – földgyalulás; útsimítás; – *Csak a leg-szükségesebb munkálatokat tudtuk elvégezni: kövezés, gréderezés.* [Beregi Hírlap, 2012. július 13], ill. a melléknévi forma: **gréderes** – *A Szőlőhegy felső részének gréderes (föld-gyalyu) elsimítását kérte az ott lakók nevében.* [Beregszász, 2012. szeptember 19.]; [14].
- gripp** [~fr. grippel] fn '-t, '-ja – *gripp* < ukr. 'грин'; or. 'гринн'; – influenza; – *A gripp mellett az akut felső légúti megbetegedések átlaga is jóval elmarad a sokéves átlagtól.* [Kárpátinfo, 2007. február 1.]; [8].
- gruzin** [~tör. gurdži] mn, fn '-t, '-ja – *gruzin* < ukr. 'грузин'; or. 'грузин' – 1. grúz; 2. grúz nemzetiségű ember; – *Biztos benne, hogy az ukrán és a gruzin vezetőség hirtelen NATO-csatlakozási törekvései csak próbálkozások.* [Kárpátinfo, 2008. február 22.]; [6].
- gubernátor** [~lat. gubernator] fn '-t, '-ja – *gubernátor* < ukr., or. 'губернатор'; – kormányzó; helytartó; – *Egyelőre három gubernátort támadtak meg komolyan azzal, hogy azelőtt Janukovicsra dolgozott.* [Kárpáti Igaz Szó, 2005. február 18.]; *2001-ig egyidejűleg volt gubernátor és megyei tanácsvezető.* [Kárpátinfo, 2005. november 29.]; [3].
- gulag** [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – *gulag* < or. Главное управление исправительно-трудовых лагерей → гулаг; – Javítómunka-táborok Főigazgatósága; – *A szovjetek 1944 novemberében elhurcolták a falu 171 magyar férfilakosát, akik közül 71 személy halt meg a deportálás során, illetve a Gulag táboraiiban.* [Kárpátalja, 2010. augusztus 20.]; *Egy igazgatónak egy ilyen cselekedetért minimum kirúgás, rosszabb esetben a GULAG járt!* [Kárpáti Igaz Szó, 2011. október 14.]; *Az önként jelentkező férfiak gyalog, a szolvyvai gyűjtőtáborba jutottak, onnét pedig a Gulág különböző koncentrációs táboraiiba kerültek.* [Kárpátinfo, 2008. november 30.]; *Singer Zsuzsa GULAG-kutató tartott előadást.* [Beregi Hírlap, 2010. november 27.]; *A sztálini rezsim hű szolgálai édes- apját, a magyar hadsereg tisztjét elítélték és a GULAG-ra száműzték.* [Beregszász, 2012. április 25.]; [2].
- haluska** [~ukr. галушка] fn '-t, '-ja – *haluska* < ukr., or. 'галушка'; – gombóc, knédli; galuska; – *A másfélórás haluskaevő verseny 36 résztvevője egyforma adag tejszerű haluskát kapott egy palack vízzel.* [Kárpátinfo, 2008. május 19.]; [16].
- holodomor** [~ószl. голодъ-ból] fn '-t, '-ja – *holodomor* < ukr., or. 'голодомор'; – éhínség; – *Kiemelten tárgyalták volna a múlt század harmincas éveinek elején bekövetkezett éhínséget, a Holodomort.* [Kárpátalja, 2010. március. 26.]; *Ukrajnában a holodomort kivéve valódi tényfeltáró történetmunka nem folyt.* [Kárpáti Igaz Szó, 2012. február 24.]; *Több államfő is visszamondta a Holodomor emléknapjára szóló meghívását.* [Kárpátinfo, 2008. november 20.]; *A magyar áldozatok mellett fejet kell hajtani a nagy ukrainai éhínség, a holodomor több millió áldozatának emléke előtt is.* [Beregi Hírlap, 2010. november 27.]; [12].

hrivnya [~ukr. гривня] fn '-t, '-ja – *hrivnya* < ukr. 'гривня'; – Ukrajna hivatalos pénzneme; – A kulturális szövetség közbenjárásának köszönhetően 493 ezer **hrivnya** értékű fejlesztést hajtottak végre. [Kárpátalja, 2013. március 8.]; Hivatalos fizetőeszközzé a **hrivnya** csak tizenkét évvel ezelőtt, 1996 szeptemberétől vált. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. szeptember 6.]; Szakértők előrejelzése szerint a **hrivnya** erősödni fog. [Kárpátinfo, 2013. január 6.]; Tavaly a szülői hozzájárulás 5 **hrivnya** volt. [Beregi Hírlap, 2013. február 15.]; Beregszász költségvetése csak ebben az évben esett több mint 500 ezer **hrivnya** bevételtől. [Beregszász, 2011. szeptember 13.]; [9].

hucul [~ukr. гуцул] mn, fn '-t, '-ja – *hucul* < ukr., or. 'гуцул'; – a Kárpátokban élő ukrán népcsoport; – A rahói brinzafesztiválra ellátogatott Ukrajna elnöke, Viktor Juscenko is, aki megköszönte a **huculoknak**, hogy őrzik helyi tradícióikat. [Kárpátalja, 2009. szeptember 18.]; A **hucul** zene egyáltalán nem hasonlít a környéken gyűjtött magyar népzeneire. [Kárpáti Igaz Szó, 2010. november 12.]; A fesztiválon több ezren élvezhetik a **hucul** kultúra és **hucul** konyha ízvilágát és sokszínűségét. [Kárpátinfo, 2010. április 12.]; Itt találkozhatunk a többségi szláv népcsoportok, a ruszinok és a **huculok**, valamint a románok színes néprajzi hagyományaival. [Beregi Hírlap, 2012. november 17.]; Itt találkozhatunk a többségi szláv népcsoportok, a ruszinok és a **huculok**, valamint a románok színes néprajzi hagyományaival. [Beregszász, 2012. november 27.]; [6].

invalid [~lat. invalidus] mn, fn '-t, '-ja – *invalid* < ukr. 'інвалід'; or. 'инвалид'; – rokkant; mozgássérült; – Vásárolnék egy kézzel hajtós **invalid** kocsit. [Kárpátinfo, 2011. szeptember 29.]; [8].

inveszor [~lat. investorum] fn '-t, '-ja – *inveszor* < ukr. 'інвестор'; or. 'инвестор'; – befektető; – Fontosnak tartja a megfelelő befektetői klíma megteremtését a külföldi **inveszorok** számára. [Kárpáti Igaz Szó, 2012. augusztus 22.]; Felmerült stratégiai **inveszorok** bevonásának a kérdése. [Beregszász, 2011. május 3.]; [3].

kalim [~tör. halim] fn '-t, '-ja – *kalim* < ukr. 'калим'; or. 'калым'; – feketén szerzett jövedelem, fusi; – Amikor pedig besikerül valami kis „**kalim**”, akkor kiegyenlitem a számlát. [Kárpátalja, 2008. március 28.]; Amikor pedig besikerül valami kis „**kalim**”, akkor kiegyenlitem a számlát. [Kárpátinfo, 2008. március 30.]; [14].

kanalizáció [~ném. Kanál] fn '-t, '-ja – *kanalizáció* < ukr. 'каналізація'; or. 'канализация'; – csatornázás; szennyvízhálózat; – A felújított épületben van víz, gáz, **kanalizáció**. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. szeptember 14.]; Beregszászban háromszintes családi téglaház eladó: nagy udvar, garázs, víz, városi **kanalizáció**. [Kárpátinfo, 2006. január 17.]; Csak a napi étellel foglalkoztunk, csak azzal, hogy legyen vízvezeték és **kanalizáció**. [Beregi Hírlap, 2010. június 26.]; [14].

kapot [~fr. capote] fn '-t, '-ja – *kapot* < ukr. 'канот'; or. 'канот'; – motorháztető; – Moszkvics-412 gépkocsihoz két sárvédő, ajtó, motorházfedél (**kapot**) eladó. [Kárpátinfo, 2009. november 26.]; [13].

kassza [~ol. cassa] fn '-t, '-ja – *kassza* < ukr. 'каса'; or. 'касса'; – 1. pénzszekrény; 2. a pénztár pénzkészlete; – S ha nem is túl nagy mértékben, de a szövessel is be tudok segíteni a családi **kassza** feltöltésébe. [Kárpátalja, 2011. június 24.]; A banki **kassza** nyitva tartása egységesen 7.30-15.30 óra közép-európai idő szerint. [Kárpáti Igaz Szó, 2010.

október 8.]; *Sem a községi, sem a járási **kassza** nem utal ki erre pénzt.* [Beregszász, 2011. július 20.]; ill. előfordul még különböző szóösszetételekben is: **családikassza**; – *Az alkoholizmus kezelése nagymértékben csökkenti a **családikassza** terheit.* [Kárpátinfo, 2012. szeptember 26.]; *Hosszú távon albérlésben maradni a legnagyobb bűn, amit a **családikassza** ellen el lehet követni.* [Beregi Hírlap, 2012. július 20.]; [9].

kasszír [~ném. Kassier] fn '-t, '-ja – kasszír < ukr. 'касир'; or. 'кассир'; – pénztáros; – *Háromszázhusz hrivnya lesz, mondja a **kasszír** kisasszony.* [Kárpátinfo, 2008. április 9.]; [9].

KGB [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – KGB < or. 'Комитет государственной безопасности' → КГБ'; – Állambiztonsági Bizottság; – *A szüleim keveset meséltek családunk történetéről, hisz korábbi földbirtokosokként állandóan ki voltak téve a **KGB** zaklatásának.* [Kárpátalja, 2010. január 29.]; ***AKGB** civil ruhás tisztjei naponta jelentek meg az iskolánkban.* [Kárpáti Igaz Szó, 2011. augusztus 17.]; *Viktor Janukovics ukrán elnök pénteken Ihor Kalinyin volt **KGB**-tisztet nevezte ki az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) élére.* [Kárpátinfo, 2012. február 3.]; *Alekszej Korszun hadtörténész, a **KGB** kényszernyugdíjaztatott ezredese.* [Beregi Hírlap, 2011. november 27.]; *Foglalkoztam vallásos dolgokkal a tanórákon kívüli időben, egészen addig, amíg fel nem jelentettek engem a **KGB** helyi bizottságánál.* [Beregszász, 2011. március 29.]; [2].

klub [~ang. Club] fn '-t, '-ja – *klub* < ukr. 'клуб'; – 1. a kárpátaljai magyar nyelvben elsősorban kultúrház jelentésben; 2. klub; – *A kapott sporteszközöket a **klub** a helyi általános iskolával közösen fogja használni.* [Kárpátalja, 2013. március 8.]; *Közös télüző mulatságot szervezett a Kisdobronyi Művészeti Iskola és a helyi **klub**.* [Kárpáti Igaz Szó, 2013. március 1.]; *A múlt hét folyamán farsangi mulatságot rendeztek a gecsei **klubban**.* [Beregi Hírlap, 2013. február 22.]; ill. a művelődési ház vezetője megnevezéseként szolgáló **klubvezető** – *A fiatalokon kívül köszönetet mondott Sirokai Erzsébet **klubvezető** is.* [Kárpátalja, 2013. március 8.]; ***Aklubvezető** ezúton szeretne köszönetet mondani Knobloch Györgynek.* [Beregi Hírlap, 2012. október 12.]; [1].

kolhoz [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – *kolhoz* < ukr. 'колгосн'; or. 'коллективное хозяйство' → колхоз'; – 1. termelőszövetkezet; 2. kollektív gazdaság; – *Miután 1993-ban felbomlott a helybeli **kolhoz**, ahol tehergépkocsi-vezetőként dolgoztam, elvesztettem az állásomat.* [Kárpátalja, 2013. január 4.]; *Épp megalakult a **kolhoz**, hát beálltam.* [Kárpáti Igaz Szó, 2009. október 29.]; *A traktoristáknak a **kolhozban** főztek ebédet, és megszervezték annak kihordását a mezőre.* [Kárpátinfo, 2012. április 16.]; *A katonai szolgálatomat követően 1982-től a helyi **kolhozban** dolgoztam.* [Beregi Hírlap, 2011. február 26.]; *A **kolhoz** és a szovjethatalom ellen irányuló agitáció terjesztésével vádolták meg.* [Beregszász, 2010. október 12.]; ill. az ebből képzett: **kolhozista** – kolhozi munkás; – *Később kórházi kisegítő lett, majd **kolhozista**.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. október 2.]; *Kézpénzhez pedig először majd csak hat-nyolc év múlva jutottak a **kolhozisták**.* [Kárpátinfo, 2010. március 7.]; valamint előfordul még különböző szóösszetételekben is: **kolhoziroda**; – *Visszakerült egyházközségünk tulajdonába a parókiánk, amelyben korábban **kolhoziroda** és községháza, valamint orvosi rendelő is működött.* [Kárpátalja, 2011. június 17.]; *Amikor 2005-ben árverésre bocsátották az egykori makkosjánsi **kolhoziroda** épületét,*

nem sokat tévóváztam, megvásároltam. [Kárpáti Igaz Szó, 2010. november 15.]; Az egykori **kolhozirodát** újíítottuk fel. [Kárpátinfo, 2009. szeptember 27.]; Balazsér egykori főutcájának rendbehozatalát 2008-ban kezdték el, a volt **kolhoziroda** privatizációjából származó bevételből. [Beregi Hírlap, 2010. július 12.]; **kolhozelnökök**; – Három gyermekkel utcára tette a papnét a **kolhozelnök**. [Kárpátalja, 2008. december 25.]; Egészen fiatal koromban sofőrködtem, két **kolhozelnöknek** is én voltam a pilótája. [Kárpáti Igaz Szó, 2012. december 30.]; A **kolhozelnök** megígérte, hogy aki leadja a tehenét, minden nap kap egy liter tejet a kolhoztól önköltségi áron. [Kárpátinfo, 2012. július 8.]; Ezen a vidéken nagyon sokat rontott a kolhozrendszer, és ezt függetlenül attól mondom, hogy én is **kolhozelnök** voltam. [Beregi Hírlap, 2010. november 27.]; A **kolhozelnök** elmondta, hogy a falvakban napról napra nőtt a nyugtalanság. [Beregszász, 2011. április 27.]; **kolhozrendszer**; – A szovjet **kolhozrendszer** évtizedekre tönkretette a szövetkezeti gazdálkodási forma hitelét a régióban. [Kárpátalja, 2011. november 18.]; Így volt ez a régi **kolhozrendszerben**, s nincs ez másként ma sem. [Kárpáti Igaz Szó, 2012. március 12.]; Kétezer tavaszán számolták fel véglegesen a **kolhozrendszert** Ukrajnában. [Kárpátinfo, 2008. április 12.]; Sikerült eltávolítani a város területéről a **kolhozrendszerből** visszamaradt veszélyes hulladékokat. [Beregszász, 2010. november 30.]; [2].

komangyirovka [~ném. kommandieren] fn '-t, '-ja – komangyirovka < or. командировка; – kiküldetés, misszió; – Az érvényben lévő rendelkezések értelmében a szóban forgó napokat „**komangyirovka**”, azaz kiküldetesként kellett volna feltüntetni. [Kárpátalja, 2009. augusztus 28.]; „**Komangyirovka**” Izraelbe. [Kárpátinfo, 2008. november 30.]; [11].

kombájn [~ang. combine harvester] fn '-t, '-ja – kombájn < ukr., or. 'комбайн' – 1. aratógép; 2. kombájn; – A tavalyinál nagyobb termés gondot is okoz, mert kevés a **kombájn**. [2008. július 4.]; Az épületek romos állapotban voltak, a **kombájn** nem működött. [Kárpáti Igaz Szó, 2003. december 27.]; A levágott szemes terményt már a **kombájn** alól el tudtam adni. [Kárpátinfo, 2013. január 25.]; A legtöbb **kombájn**on hiányoznak a tűzoltó készülékek, a meglévők pedig nem felelnek meg a követelményeknek. [Beregi Hírlap, 2010. július 31.]; A kft. tulajdonában lévő nagy teljesítményű Don típusú **kombájn** egy mintegy 20 hektáros árpagező termését takarította be. [Beregszász, 2012. július 11.]; [14].

kombinát [~lat. combinatus] fn '-t, '-ja – kombinát < ukr. 'комбінат'; or. 'комбинат'; – 1. szövetkezet; 2. egyesített üzem; – A szovjet időkben működött az úgynevezett Művészeti Termelési **Kombinát** és a Művészeti Alap. [Kárpátalja, 2009. január 16.]; A szálloda az egykori fafeldolgozó **kombinát** helyén, annak bázisán épült. [Kárpáti Igaz Szó, 2005. március 15.]; A romák azt állítják, a hatóságok erővel költöztették őket a **kombinát** területére. [Kárpátinfo, 2012. június 4.]; ill. előfordul még különböző szóösszetételekben is: **bútorkombinát**; – A beregszászi Tóth István az egykori bútorkombinátban szenvedett balesetet. [Beregszász, 2011. november 8.]; **malomkombinát**; – Bátyúban például a malom **kombinát** által okozott veszteségek 107,2 ezer hrivnyát tettek ki. [Beregi Hírlap, 2010. február 8.]; [1].

komisszár [~ném. Komissár] fn '-t, '-ja – komisszár < ukr. 'комісар'; or. 'комиссар'; – biztos (tiszttség); kommunista politikai biztos; A szó a csendbiztos és a rendőrbiztos megnevezéseként régen a magyar nyelvben is használatos volt. – Az a gesztus, ami-

vel a miniszterelnök egy szakmán kívüli, kétes hírnevű, lényegében bukott erdélyi politikust, egyfajta – a társadalomkutatási területet felügyelő – **komisszárnak** nevezett ki, megalázó a szakmára nézve. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 20.]; Nem a „megszorítási **komisszár**” intézményének létrehozását javasolja, hanem egy „újjiáépítési biztos” kinevezését. [Kárpátinfo, 2012. február, 29.]; [3].

komisszió [~lat. comissio] fn '-t, '-ja – *komisszió* < ukr. 'комісія'; or. 'комиссия'; – bizottság; – A **komisszió** hetente egyszer ül össze. [Kárpáti Igaz Szó, 2009. június 25.]; Mivel magyarázható például, hogy egy hónap leforgása alatt három „**komissziót**” küldött ki a szakminisztérium Ungvárra? [Kárpátinfo, 2011. április 7.]; [10].

komszomol [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – *komszomol* < ukr. 'комсомол'; or. 'Коммунистический Союз Молодежи'; – 1. Kommunista Ifjúsági Szövetség; 2. a Kommunista Ifjúsági szövetség tagja; – Legfelsőbb szinten ünneplik a szovjet ünnepeket, a **komszomol** és az USZSZK kommunista párti szatrapáinak jubileumait. [Kárpátalja, 2011. április 8.]; Fiatal korában **komszomol**-, később pártmunkásként tevékenykedett. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. június 30.]; A formáció életre hozása a **Komszomol** Kolhoznak köszönhető. [Kárpátinfo, 2007. június 2.]; Szakmáját tekintve – történész, akit az élet máshová vezetett: dolgozott a **komszomolban**. [Beregszász, 2011. augusztus 1.]; ill. előfordul még különböző szóösszetételekben is: **komszomolbizottság**; – Rövid idő után a járási **komszomolbizottság** iskolaügyi osztályvezetője, majd a Kárpáti Igaz Szó munkatársa lett. [Beregi Hírlap, 2011. április 14.]; [2].

kopek [~or. копеек] fn '-t, '-ja – *kopek* < or. 'копеек'; – fémpénz; az orosz/szovjet rubel váltópénze; – Mostantól egy utaskilométer az ÁFA-val együtt 18 **kopeket** kóstál a város-melléki és a városközi autóbuszjáratokon. [Kárpátalja, 2008. június 20.]; Én meg csinállok belőle egy kis **kopeket**. [Kárpáti Igaz Szó, 2004. október 28.]; A banán kilója nálunk jelenleg 7 hrivnya 45 **kopek**. [Kárpátinfo, 2007. december 22.]; A nyugdíjosztály az emberek számára egységesen csak 49 hrivnya 80 **kopeket** tud folyósítani. [Beregszász, 2011. július 12.], ill. az ukrán hrivnya aprópénze a **kopijka**; – A villamos energia díja a lakosság számára 2006 óta nem emelkedett, s ma egy kilowatt/óra energia ára 18 **kopijka**. [Kárpátalja, 2008. október 10.]; Jelenleg az útlelél ára 377 hrivnya 15 **kopijka**. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. március 1.]; 16 nap alatt a dízel üzemanyag 10-26 **kopijkával** drágult literenként a benzinkutakon [Kárpátinfo, 2012. október 16.]; Az ellenőrző-revivizós szolgálat munkatársai alaposan utána néznek minden **kopijka** törvényes elköltésének. [Beregi Hírlap, 2010. március 01.]; Számtalanszor előfordul, hogy néhány **kopijka** miatt kell újra átszámolni a könyvelést. [Beregszász, 2012. július 18.], ill. az ebből képzett **kopijkás** melléknévi forma; – Legfeljebb két éven belül kivonják a forgalomból az 1 és 2 **kopijkás** érmeiket. [Kárpátinfo, 2012. október 4.]; [9].

krah [~ném. Krach] fn '-t, '-ja – *krah* < ukr., or. 'крах'; – csőd, bukás, összeomlás; – Ha már egyszer beütött a **krah**. [Kárpáti Igaz Szó, 2010. június 10.]; Ha már egyszer beütött a **krah**, és az általános iskolai osztályfőnököd és a nagymamád is látta a házi videódat. [Kárpátinfo, 2010. június 11.]; [12].

krán [~ném. Kran] fn '-t, '-ja – *krán* < ukr., or. 'кран'; – emelő (daru); toronydaru; – Talán ezért is alakulhatott ki az a szóvicc a kárpátaljai vendégmunkások között, hogy

„ha nincs krán, jó az ukrán”. [Kárpátalja, 2008. augusztus 22.]; Talán ezért is alakulhatott ki az a szóvicc a kárpátaljai vendégmunkások között, hogy „ha nincs krán, jó az ukrán”. [Kárpátinfo, 2008. augusztus 24.]; [14].

kriska [~or. крышка] fn ’-t, ’-ja – kriska < ukr. ’крышка’; or. ’крышка’; – fedő (az üveg-edényen); – Az utóbbi évtizedekben magától értetődően használatosak mind a falusi, mind a városi fiatalok és idősebbek beszédében az olyan szlávizmuskok, mint bánka, befőttesüveg, **kriska**, fémfedő. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. április 24.]; [14].

kulák [~or. кулак] fn ’-t, ’-ja – kulák < ukr., or. ’кулак’; – 1. a Szovjetunióban gazdasági korlátozásokkal sújtott gazda; 2. zsírosparaszt; – A faluban „működő” besúgókat feljelentettek: hogyan kaphatok állami munkát én, a „**kulák**” lánya, „az állam ellensége”. [Kárpátalja, 2010. szeptember 4.]; Elég szegény is volt, tehát nem **kulák**. [Kárpáti Igaz Szó, 2006. május 27.]; Mondvacsínált ürüggyel bárkiből **kulák** lehetett az 1950-es években. [Kárpátinfo, 2012. március 28.]; Másodszor a kommunisták ítelték el, mint **kulákok**. [Beregszász, 2010. május 4.]; ill. a magyar nyelvjárásokban létrejött gyűjtőnévi forma: **kulákság**; – Így elmondható, hogy a parasztságot – különösen pedig a **kulákságot** – sújtó rendelkezések mind-mind a hagyományos paraszti társadalom felbomlását katalizálták. [Kárpátinfo, 2012. március 28.]; [14].

kurtka/i [~lat. curtus-ból] fn ’-t, ’-ja – kurtka < ukr., or. ’куртка’; – dzseki; rövid férfi felsőkabát; – A kisebbségi helyzetben élő beszélők először csak szavakat vesznek át a többségi nyelvből, pl.: **kurtka** (rövid kabát, dzseki) [Kárpáti Igaz Szó, 2007. október 16.]; Vadonatúj, prém gallérral, téli fél hosszított kabát (**kurtki**) fekete színben eladó. [Kárpátinfo, 2008. október 8.]; [15].

láger [~ném. Lager] fn ’-t, ’-ja – láger < or. ’лагерь’; – tábor; – Még az első gyermekünk sem született meg, amikor a következő év őszén bejöttek az oroszok, s a férjemet is elvitték a **lágerbe**. [Kárpátalja, 2011. november 18.]; Az évfordulóra mintegy ezer volt fogoly utazott a **láger** egykori helyszínére. [Kárpáti Igaz Szó, 2006. február 28.]; Timosenko kitart a derceni **láger** mellett. [Kárpátinfo, 2010. január 18.]; A Kárpátokon túli **lágerrekbe** történő elszállítás előtt a Munkácshoz közeli Szolyván kialakított gyűjtőtáborban tartották. [Beregi Hírlap, 2010. november 22.]; A beregszászi Vilk Hodinger azok között volt, akik megjárták a fasiszta **lágerek** poklát. [Beregszász, 2010. május 11.]; [11].

majdan [~tör. maidan] fn ’-t, ’-ja – majdan < ukr., or. ’майдан’; – 1. tér; összejöveteli hely; 2. Kijev főtere; 3. a narancsos forradalom megnevezése; – Sok olyan ukrán állampolgárt sikerült elriasztani, akik korábban támogatták a Majdant. [Kárpátalja, 2010. március 5.]; A rendőrségi adatok szerint másfél ezren, más források alapján több ezren gyűltek össze a **Majdanon**. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. november 23.]; Ukrajna legfontosabb kültéri fenyőfáját ezen a héten fogaik felállítani a fővárosi Függetlenség terén (**Majdan**). [Kárpátinfo, 2012. november 13.]; Hol vannak a **Majdan** hősei? [Beregszász, 2013. január 23.]; [14].

marmaládé [~fr. marmelade] fn ’-t, ’-ja – marmaládé < ukr., or. ’мармелад’; – gyümölcszselé, gyümölcssajt; – Amúgy egy kis **marmaládé** meg hal is járt a kenyérhez, inni meg forralt vizet ittunk. [Kárpátalja, 2009. október 23.]; Amúgy egy kis **marmaládé** meg hal is járt a kenyérhez, inni meg forralt vizet ittunk. [Kárpátinfo, 2009. október 24.]; Beregszász-

- ban habcsókot, **marmaládét**, itteni bort vettem. [Beregi Hírlap, 2010. február 12.]; [16].
- marsrutka** [~ném. Marschroute] fn '-t, '-ja – marsrutka < ukr., or. 'маршрутка'; – iránytaxi; – A népnyelven csak „**marsrutka**”-ként emlegetett tömegközlekedési eszközök új tarifáit a múlt héten hagyta jóvá az Ungvári Városi Tanács képviselőtestülete. [Kárpátalja, 2008. április 18.]; A „**marsrutka**” épp egy előtte haladó teherautó előzésébe kezdett. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. január 30.]; Ittas **marsrutka** vezetőt fogtak a rendőrök. [2012. szeptember 27.]; [13].
- meducsiliscse** [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – meducsiliscse < ukr. 'медичне училище→медучилище'; or. 'медицинское училище→медучилище'; – egészségügyi szakközépiskola; – Mi magyarul daloltunk, és a nyugat-ukrajnai városkában tapasztolt nekünk a nép. Különösen a „**meducsiliscse**” (egészségügyi szakközépiskola) ablakaitól a lányok. [Kárpátalja, 2010. június 4.]; [8].
- metodika** [~lat. methodus-ból] fn '-t, '-ja – metodika < ukr., or. 'методика'; – módszer-tan; – Annak idején egy alkalmatlan program és **metodika** szerint heti több órában az orosz nyelvet igyekeztek nekünk oktatni. [Kárpátalja, 2008. augusztus 29.]; ill. az ebből a magyar nyelvjárásokban létrejött **metodikai** melléknévi forma; – A megnyugtató megoldás mégiscsak az lenne, ha egy jogszabályban összefoglalt dokumentum rögzítené ezeket a **metodikai** alapelveket. [Kárpátinfo, 2010. július 9.]; [10].
- milícia** [~lat. militia] fn '-t, '-ja – milícia < ukr. 'милиція'; or. 'милиция'; – rendőrség; – Többen provokálták a ruszinokat, de a milícia időben közbeavatkozott. [Kárpátalja, 2008. március 14.]; Fellépett 2009-ben a **milícia** napja alkalmából szervezett ünnepségen. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 13.]; Ünnepi gyűlést tartottak az ukrán **milícia** megalakulásának 20. évfordulója és a **milícia** napja alkalmából. [Kárpátinfo, 2011. december 29.]; A **milícia** tekintélye a körzeti felügyelők tevékenységének eredményein alapszik. [Beregi Hírlap, 2010. június 25.]; A beregszászi **milícia** L. Bobiccsal az élen az egyik legjobbnak számít a megyében. [Beregszász, 2010. július 5.] ill. az ebből képzett **milicista** – rendőr; – Három napig a mezőkön gyalogoltunk, hogy el ne fogjanak minket a járőröző **milicisták**. [Kárpátalja, 2012. június 15.]; Az elmúlt évben 22 530 **milicista** 9750 összejevetelen vigyázott a közrendre. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. január 19.]; Tagjaik esténként piros karszalaggal a karjukon egy-egy **milicista** kíséretében járták a város forgalmasabb utcáit. [Kárpátinfo, 2011. május 22.]; Mindkét **milicista** a munkácsi kórházban van. [Beregi Hírlap, 2011. május 22.]; Egy kétszobás lakásban él a feddhetetlenségéről és megvesztegethetetlenségéről híres Lampert György egykori **milicista**. [Beregszász, 2011. augusztus 10.]; [2].
- nacsalnyik** [~öszl. **начальникъ**] fn '-t, '-ja – nacsalnyik < ukr., or. 'начальник'; – főnök; parancsnok; – Az 1956-os forradalom bukása után a **nacsalnyik** úgy érezte, eljött a bosszú ideje. [Kárpátinfo, 2011. február 23.]; [3].
- nákáz** [~öszl. **казати**-ből] fn '-t, '-ja – náház < ukr., or. 'наказ'; – utasítás; rendelkezés; – A ...múlt pénteken aláírt 238-as számú „**nákáz**” elrendeli az ukrán nyelvű tesztek ... lefordítását. [Kárpátalja, 2010. április 2.]; Pedig akkor még az a bizonyos „**nakaz**” meg sem született. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. szeptember 9.]; [4].

oblaszty [~ószl. *область*] fn '-t, '-ja –*oblaszty* < ukr., or. 'область'; – terület; a megyének megfelelő közigazgatási egység; – *A terület neve 1946. január 22-től hivatalosan Zakarpatszka oblaszty (Kárpátontúli terület) lett.* [Kárpátalja, 2012. augusztus 3.]; *A 27 ukrainai oblaszty közül elsőként itt lehet az orosz nyelvet a hivatalos ügyintézés során használni.* [Kárpátinfo, 2012. augusztus 16.]; [5].

optom [~lit. *псас*] hatsz. – *optom* < ukr., or. 'отом'; – nagyban (nagy tételben); nagykereskedelmi áron; – *Egy seprű ára négy és hat hrivnyába kerül, „optom” eggyel olcsóbb.* [Kárpáti Igaz Szó, 2007. április 28.]; *Egy seprű ára négy és hat hrivnyába kerül, „optom” eggyel olcsóbb.* [Kárpátinfo, 2007. április 29.]; [14].

otpiszka [~or. *отписка*] fn '-t, '-ja – *otpiszka* < or. 'отписка'; – formális (semmitmondó) válaszlevél; – *Ez idáig csak „otpiszkákat” kaptunk.* [Kárpátalja, 2010. január 29.]; [4].

OVIR [or. betűszó] fn '-t, '-ja – *OVIR* < or. 'ОВИР ← Отдел виз и регистрации иностранцев'; – útlevélosztály; a rendőrség külföldieket ellenőrző és nyilvántartó osztálya; – *Kizárólag a megyei OVIR által kiadott igazolást fogadjuk csak el, a helyi tanácsoknál kiállított okiratokat nem.* [Kárpátalja, 2008. február 1.]; *Többnyire csak OVIR-ként emlegetik az említett hivatalt.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. január 19.]; *Hasonló a helyzet a hétköznapi útlevélosztályokon, az úgynevezett „OVIR”-okban is.* [Kárpátinfo, 2009. május 15.]; [1].

pászka [~gr. *πάσχα*] fn '-t, '-ja – *pászka* < ukr. (nyelvjárási) 'наска' (насхальний хліб); or. 'насхальный хлеб'; – 1. Húsvétkor a zsidóknál kenyér helyett sütött kovásztalan vékony tészta; – *Apászkát a háziasszony általában egyedül szokta elkészíteni.* [Kárpátalja, 2010. április 2.]; *Ha húsvét, akkor sonka, sárgatúró, pászka és persze tojás kerül az ünnepi asztalra.* [Kárpáti Igaz Szó, 2009. április 11.]; *Húsvét vasárnapján a katolikusok pászkát szentelnek.* [KárpátInfo, 2010. április 11.]; *Természetesen, a pászka a legfontosabb, amit a Vopákban jelenleg 6,99-ért árulnak.* [Beregszász, 2011. április 27.]; ill. a Húsvét jelentésben használt **Pászka**; – *A zsidó ember pászka ünnepén azért adott hálát, hogy nem pusztult el Egyiptomban a rabságban.* [Kárpátalja, 2008. március 21.]; *Az ősegház Pászka ünnepén két megemlékezést kapcsolt össze: Krisztus szenvedésének és feltámadásának eseményét.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. március 22.]; [16].

paszport [~fr. *passport*] fn '-t, '-ja –*paszport* < ukr., or. 'насопр'; – személyigazolvány; – *Munkahelyük nem is lehetett, hisz nem vehették fel őket sehová, „paszport” híján.* [Kárpátalja, 2010. június 4.]; *Hogyan lehet ekkora adósságot felhalmozni, mikor a „paszport” igencsak borsos.* [Kárpáti Igaz Szó, 2010. március 2.]; *Az ukrán paszportot, a személyigazolványt kérem.* [KárpátInfo, 2011. március 5.]; *És akkor még nem beszéltünk azokról a szavakról, amelyeket a magyar értelmiség is alkalmaz a mindennapi beszédben (dácsa, bulocska, paszport).* [Beregi Hírlap, 2011. november 20.]; *Ő egyébként csendes, halk szavú, nyugodt, így hát nem csoda, hogy eddig paszport nélkül élt.* [Beregszász, 2011. augusztus 10.]; [4].

pelmenyi [~or. *пельмени*] fn '-t, '-ja – *pelmenyi* < ukr. 'пельмени'; or. 'пельмени'; – húsos derelye; hússal töltött barátfüle; – *Ugyanilyenek voltak a szabványok a Szovjetunió idejében is, amikor a kolbász még kolbász volt, a húsos derelye pedig valóban pelmenyi és húsos.* [Kárpátalja, 2008. szeptember 26.]; *Az étlapon szerepel a viski töltött káposzta, a derelye,*

a szláv ételek közül pedig a borscs és a **pelmenyi**. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. május 10.]; Összeállították a világ legdrágább ételeinek rangsorát, melybe burgonya, **pelmenyi** (húsos derelye), kávé és gomba is került. [Kárpátinfo, 2012. február 12.]; [16].

peresztrojka [~or. перестройка] fn '-t, '-ja – *peresztrojka* < ukr., or. 'перестройка'; – átépítés – a Szovjetunióban 1985-ben elindított gazdasági-társadalmi reformsomag neve; peresztrojka, – A **peresztrojka** szabadabb légkörében visszaigényeltük és vissza is kaptuk a templomot. [Kárpátalja, 2010. július 9.]; Mentős peresztrojka. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 20.]; Élelmiszerjegyeket Ukrajnában csak a második világháború és a **peresztrojka** idején vezettek be. [Kárpátinfo, 2010. október 13.]; Ez a nyomás nehezedett a gazdákra egészen az 1980-as évekig, amikor elkezdődött a **peresztrojka**. [Beregszász, 2012. szeptember 19.]; [12].

pikírozás [~ném. pikieren] fn '-t, '-ja – *pikírozás* < ukr. 'пикірувати'; or. 'никировать'; – (palánták) kiültetése; – A kertészek ezt a műveletet **pikírozásnak** is nevezik. [Kárpáti Igaz Szó, 2012. február 20.]; ill. az ebből képzett **pikírozott** melléknévi forma; – A március elején **pikírozott** paradicsom kiültetése április elseje környékére fog esni. [Kárpátinfo, 2011. március 24.]; [14].

pionír [~fr. pionnier] fn '-t, '-ja – *pionír* < ukr. 'піонер'; or. 'пионер'; – 1. úttörő 'fiú'; 2. pionír; 3. maga az úttörőszervezet; – **Pionír** és komzomoltag voltam, de „közlegényként” szolgáltam le a kötelező éveket. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 15.]; A **pionír** szoba visszaviszi a látogatót abba az időbe, amikor az iskolások rendszeresen használtak kürtöket és dobokat. [Kárpátinfo, 2010. június 24.]; Büszke vagyok rá, hogy ebben is „**pionírok**” leszünk! [Beregszász, 2010. március 7.]; ill. előfordul még különböző szóösszetételekben is: **pionírtábor**; – A katonai élet – cukor és méz, nem **pionírtábor**. [Beregszász, 2011. február 27.]; **pionírmozgalom**; – Egyesek úgy vélik, hogy a Szovjetunió és egyben a **pionírmozgalmak** felbomlása után keletkező úr az oka annak, hogy manapság egyre több a céltalanul elkallódó fiatal. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. március 22.]; **pionírház**; – Több mint 50 iskola működött akkoriban, mellettük számos kisegítő oktatási intézmény, mint például a **pionírházak**. [Beregszász, 2012. december 26.]; **pionírkorú**; – A legjobb a „**pionírkorú**”, de egy nyugdíjas tapasztalatával rendelkező munkavállaló. [Beregi Hírlap, 2010. június 4.]; [3].

plán [~ném. Plan] fn. '-t, '-ja – *plán* < ukr., or. 'план'; – terv, tervezet; – A sört a megszokott 45 nap helyett csak 11 napig érlelhették, mert sürgetett a „**plán**”, azaz a terv stb. [Kárpátalja, 2009. április 10.]; Napi ezer darab tőzegkocka volt a „**plán**”. [Kárpáti Igaz Szó, 2009. június 25.]; [4].

plita [~ang. flint] fn '-t, '-ja – *plita* < ukr., or. 'плита'; – tábla, lap; lemez; – 24 db 1,5m x 6m beton **plita** és 6 db 9m áthidaló eladó. [Kárpátinfo, 2010. augusztus 12.]; [14].

Pokrova [~ószl. кръвъ-ből] fn '-t, '-ja – *pokrova* < or. 'Покрова Пресвятої Богородици'; ukr. 'Покрова Пресвятої Богородиці' – Szűz Mária oltalma; búcsúval egybekötött egyházi ünnep; – Október 14-én **Pokrova** (Szűz Mária oltalma) - búcsúval egybekötött - ünnepére gyűltek össze. [Kárpátinfo, 2006. november 4.]; [7].

práva [~or. právo] fn '-t, '-ja – *práva* < ukr. 'права водія → права'; or. 'права водителя → права'; – gépjárművezetői jogosítvány; – Annyiszor halljuk a bánka, kriska, **práva** szavakat, hogy ránk ragadnak. [Kárpáti Igaz Szó, 2007. április 24.]; [4].

- pravoszláv** [~ószl. православиѣ] mn, fn '-t, '-ja – *pravoszláv* < ukr. 'православний'; or. 'православный'; – 1. ortodox; 2. ortodox vallású ember; – *A II. világháború után a szentegyházat bezárták, majd pravoszláv templomként működött.* [Kárpátalja, 2012. szeptember 7.]; *Megindult egy pravoszláv székesegyház építése is.* [Kárpáti Igaz Szó, 2007. október 20.]; *Több száz orosz turista ünnepli a pravoszláv karácsonyt ezekben a napokban Hévízen.* [Kárpátinfo, 2013. január 6.]; *Vojtovics Emil pravoszláv atya víz-szentelési szertartást celebrált Beregszászban.* [Beregi Hírlap, 2013. január 28.]; *Elhatározták, hogy pravoszláv templomban keresztelik meg.* [Beregszász, 2011. október 4.], ill. az ebből képzett **pravoszlavizál** ige; – *Erőszakkal pravoszlavizálták a görög katolikus gyülekezetet.* [Kárpátalja, 2010. június 25.]; [7].
- pricep** [~or. прицен] fn '-t, '-ja – *pricep* < or. 'прицен'; – pótkocsi; – *Üzemképes forgós pricep eladó papírok nélkül.* [Kárpátinfo, 2011. június 5.]; [13].
- propuszk** [~ószl. прустити-ból] fn '-t, '-ja – *propuszk* < ukr., or. 'пропуск'; – belépési engedély; – *Nagyon lassan, tagolva magyarázta: ahhoz, hogy tovább menjünk, propuszk kell.* [Kárpáti Igaz Szó, 2006. október 31.]; [4].
- provodnik** [~or. провідник] fn '-t, '-ja – *provodnyik* < or. 'провідник' – 1. kalauz; – *A „provodnik” – vagyis a kalauz – kifejezetten értékelte a hangos társaság vodka- és söréhségét.* [Kárpátinfo, 2005. január 4.]; [3].
- pufajka** [~or. фуфайка] fn '-t, '-ja – *pufajka* < ukr., or. 'фуфайка' – 1. pufajka, vattakabát, vattaruha; – *Egyetlen vidéknek sem népviselete a pufajka.* [Kárpátalja, 2012. október 26.]; *A pufajka meg szabályszerűen rám fagyott a sok ki-bejárástól.* [Kárpáti Igaz Szó, 2006. január 31.]; *Egyetlen vidéknek sem népviselete a pufajka.* [Kárpátinfo, 2012. október 25.]; *A jobb keze gyakorlatilag le volt vágva és a pufajka ujjában lógott.* [Beregszász, 2012. július 11.]; ill. a magyar nyelvjárásokban létrejött **pufajkás** melléknévi alak; – *Kovács Sándornak az anyai és apai nagyapja pufajkás volt.* [Kárpátinfo, 2012. október 25.]; [15].
- púp** [~ószl. пуп] fn '-t, '-ja – *púp* < ukr., or. 'пуп'; – köldök; – *A felkészítő időszakban víz gyűlt a hasüregeiben, amitől púp- és ágyéksérvet kapott.* [Kárpáti Igaz Szó, 2008. szeptember 11.]; [14].
- ráda** [~lengy. rada] fn '-t, '-ja – *rada* < ukr. 'рада'; – tanács (szervezet); – *A Femen nőjogi szervezet meztelen aktivistái megpróbálták bejutni a Ráda épületébe.* [Kárpátalja, 2012. december 21.]; *Négy párt hét képviselője szerzett mandátumot, s 43 független képviselővel is bővül a ráda.* [Kárpáti Igaz Szó, 2012. november 12.]; *A Ráda első ülészaka megnyitásának napján, hatalmas ökölharc bontakozott ki.* [Kárpátinfo, 2013. január 19.]; [2].
- remzavod** [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – *remzavod* < ukr., or. 'ремза́вод' ← Ремонтный завод; – javítóműhely; – *A beregszászi vasgyár (remzavod) a lakosságtól vagy jogi személyektől öntöttvas hulladékot vásárol fel a gyár számára.* [Kárpátinfo, 2008. május 21.]; [1].
- rubel** [~ or. рубль] fn '-t, '-ja – *rubel* < or. 'рубль'; – rubel, Oroszország és a volt Szovjetunió hivatalos pénzneme; – *Az ajándéktárgyak közül legnépszerűbbek az 5-15 ezer rubelbe kerülő sámándobok.* [Kárpátalja, 2008. május 9.]; *És micsoda rubel volt az még akkor!* [Kárpáti Igaz Szó, 2004. április 15.]; *1982-ben 1000 rubel hivatalos váltási árfolyama 1562 dollár volt.* [Kárpátinfo, 2012. június 28.]; *Évi áruforgalmuk meghaladta*

- a több mint hat millió szovjet **rubelf**. [Beregszász, 2010. március 14.], ill. az ebből képzett **rubeles** forma; – A 700-800 **rubeles** ár sokak számára egészen a rendszerváltásig megfizethetetlen maradt. [Kárpátalja, 2009. december 4.]; A szerelvényekre felkapasz-kodó fiatalokat a száz **rubeles** (alig hétszáz forintos) bírság nem riasztja el. [Kárpáti Igaz Szó, 2011. június 15.]; Elfogytak a 10 **rubeles** jegyek. [Kárpátinfo, 2012. február 10.]; valamint előfordul még szóösszetételekben is: **rubelesszámolás**; – A Szovjetunió össze-omlása és a **rubelesszámolás** megszűnése után a kárpátaljai iskolások magyarországi gyermeklap nélkül maradtak. [Beregi Hírlap, 2010. december 11.]; [9].
- sáski** [~or. шашки] fn '-t, '-ja – sáski < az ukr./or. 'шашки'; – dámajáték; – I. Péter ural-kodása idején már „**sáski**” néven is említették. [Kárpáti Igaz Szó, 2009. június 13.]; [14].
- sifer** [~ném. Schiefer] fn '-t, '-ja – sifer < ukr., or. 'шифер'; – pala; – Használt sifer eladó. [Kárpátinfo, 2012. november 15.]; [14].
- sopa** [~ném. Schober] fn '-t, '-ja – sopa < ukr. 'шона'; – pajta, fészter; – Ha éppen nyári zápor söpör végig a környéken, a társaság behúzódik a náddal körülvett **sopa** alá. [Kárpátinfo, 2005. október 21.]; [14].
- szamoszvál** [~or. самосвал] fn '-t, '-ja – számoszvál < or. 'самосвал'; – billenőkocsi; – Eladóegy GAZ 53 **szamoszvál** teherautó megkímélt állapotban érvényes műszakival, új motorral. [Kárpátinfo, 2009. február 18.]; [13].
- szertifikát** [~fr. certificat] fn '-t, '-ja – szertifikát < ukr. 'сертифікат'; or. 'сертификат'; – bizonyítvány; igazolás, tanúsítvány; – Nézzék meg, hogy azokkal a **szertifikátokkal**, melyekkel rendelkeznek, milyen szakokra lehet jelentkezni. [Kárpátalja, 2012. július 13.]; A korábbi hírekkel ellentétben nem postázzák ki a **szertifikátokat**. [Kárpáti Igaz Szó, 2010. június 1.]; Az ukrán nyelv és irodalomból kiadott **szertifikát** minden szakirányra érvényes. [Kárpátinfo, 2008. április 23.]; A regisztrációt követően a résztvevők megkap-ják a független külső tesztre vonatkozó **szertifikátot**. [Beregi Hírlap, 2010. február 3.]; A felsőfokú képzésbe való felvételihez kötelező volt és lesz az ukrán nyelv- és irodalom vizsgabizonylat (**szertifikát**). [Beregszász, 2010. május 11.]; [4].
- szesztra** [~ósl. сестра] fn '-t, '-ja – szesztra < ukr., or. 'сестра'; – nővér; – Velük volt egy magyar falusi orvos és egy **szesztra**. [Kárpátinfo, 2008. december 3.]; [8].
- szoljárka** [~or. солярка] fn '-t, '-ja – szoljárka < ukr., or. 'солярка'; – 1. gázolaj; 2. üzem-anyag; – Olyan szláv eredetű szavakat használt magyar beszédében, mint a bulocska, paszport, szprávka, **szoljárka**. [Kárpátinfo, 2010. július 26.]; [14].
- szotek** [~or. сотых] fn '-t, '-ja – szotek < ukr. 'сотий'; or. 'сотый'; feltehetően a geniti-vus pluralis alak került a kárpátaljai magyar nyelvváltozatba, vö. or. 'сотых', ukr. 'сотих'; – 1. földrészleg; – Vetettünk 92 „**szotek**” lóherét. [Kárpáti Igaz Szó, 2006. május 11.]; Egy-egy családnak átlagosan 60 **szotek** földje van. [Kárpátinfo, 2009. január 22.]; Őt **szoteken** természetünk paradicsomot, burgonyát, vagyis mindazt, amit a szomszéd-jaim a piacon vásárolnak meg. [Beregszász, 2011. augusztus 24.]; [14].
- szovhoz** [or. mozaikszó] fn '-t, '-ja – szovhoz < or. 'совхоз «советское хозяйство»' – 1. szov-jetgazdaság; 2. szovhoz; – A **szovhoz** elérte, hogy elköltöztették a tűzoltóságot az épületből. [Kárpátalja, 2009. június 26.]; Azok az állampolgárok is jogosultságot nyertek bizonyos földterületre, akik az adott kolhoz vagy **szovhoz** alkalmazottjai voltak. [Kárpáti Igaz Szó,

2006. augusztus 29.]; A szovjet éraban maga a kolhoz és a szovhoz vezetése ambicionálta a téli metszést. [Kárpátinfo, 2009. február 5.]; ill. előfordul még a szovhozüzem szóösszetételben is; – A földterületek jelentős részével mind a mai napig a Muzsalyi Szovhozüzem rendelkezik. [Beregi Hírlap, 2010. június 11.]; A beregszászi szovhozüzemben voltam alkalmazásban, mint közgazdász. [Beregszász, 2012. július 18.]; [2].
- szprávka** [~or. чправка] fn '-t, '-ja – szprávka < or. 'чправка'; – 1. igazolás; 2. tudakozódás, érdeklődés; – Olyan szláv eredetű szavakat használ magyar beszédében, mint a bulocska, paszport, szprávka, szóljárka. [Kárpátinfo, 2010. július 26.]; [4].
- sztaroszta** [~or. староста] fn '-t, '-ja – sztaroszta < ukr., or. 'староста'; – 1. régi (falusi) bíró; 2. vezető, felelős; 3. iskolai felvigyázó; – A településen a hatalom képviselőjét, illetve bizonyos irányító szerepet a bíró (sztaroszta) lát majd el. [Kárpátalja, 2010. január 1.]; Nem lehet azt gondolni, hogy örök időkre választottak meg, legyen az egy falusi sztaroszta vagy az ország elnöke. [Kárpátinfo, 2012. november 26.]; [3].
- sztársina** [~ószl. старъ-ból] fn '-t, '-ja – sztársina < ukr., or. 'старшина'; – törzsőrmester, tiszt; – A sztársina (törzsőrmester) könyörgött, hogy adjam neki a civil ruhámat, hogy leszerelés után abban mehessen haza. [Kárpátalja, 2010. június 4.]; [3].
- sztarter** [~ang. start-ból] fn '-t, '-ja – sztarter < ukr., or. 'старт'; – indító, starter; – Hogy a sztarter miért nem indult, ezt most vizsgálják. [Kárpáti Igaz Szó, 2008. december 18.]; Bontott Zsiguli-alkatrészek eladók: 1 motor, váltó sztarter stb. [Kárpátinfo, 2012. augusztus 9.]; [13].
- sztipendium** [~lat. stipendium] fn '-t, '-ja – sztipendium < ukr. 'стипендія'; or. 'стипендия'; – ösztöndíj; – Ezenkívül havonta 300 dollárt tesz ki az olimpiai aranyéremért járó sztipendium (járadék). [Kárpátalja, 2008. augusztus 1.]; [10].
- sztogramm** [az ószl. сътоис a fr. gramme összetételből] fn '-t, '-ja – sztogramm < ukr., or. 'сто грамм'; – egy deciliter (vodka); száz gramm; – Az elegánsan karcsú, általa féltételesnek gondolt palack az első „sztogram” után majd a harmadával lepad. [Kárpáti Igaz Szó, 2005. december 1.]; A megtévesztés technológiája: a „sztogramm”-tól a 100 hrivnyáig. [Kárpátinfo, 2012. május 3.]; [14].
- szubotnyik** [~or. суботник] fn '-t, '-ja – szubotnyik < ukr., or. 'суботник'; – közös munkafelajánlás "munkaszüneti napon"; – Akóbor állatok befogása nem tartozik a szubotnyikok hagyományos elfoglaltságai közé. [Kárpátalja, 2013. április 26.]; Tán a mostani szubotnyik alól is kihúzta magát? [Kárpáti Igaz Szó, 2010. április 29.]; A régi szóhasználattal élve péntekenként Kárpátalja-szerte szubotnyikot rendeznek. [Kárpátinfo, 2008. március 1.]; ill. az ebből képzett ige: szubotnyikol – önkéntes munkát végez; – Lapátal szubotnyikolt a „vezérkar”. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. április 22.]; [14].
- szubszidió** [~lat. subsidium] fn '-t, '-ja – szubszidió < ukr. 'субсидія'; or. 'субсидия'; – segély, támogatás; – Járják ki helyette az állami lakhatási támogatást, az úgynevezett szubszidiót. [Kárpátalja, 2010. május 21.]; [14].
- tusonka** [~or. тушѣнка] fn '-t, '-ja – tusonka < ukr. 'тушонка'; or. 'тушѣнка'; – (párolt) konzervhús; pörkölt; – Az egyik feldolgozó üzem „tusonkát”, húskonzervet készít az orosz piacra. [Kárpátinfo, 2003. július 22.]; [16].
- ucsotcsik** [~or. учѣтчик] fn '-t, '-ja – ucsotcsik < or. 'учѣтчик'; – 1. számfejtő; 2. nyílván-tartó; – Egészen 1959-ig, én voltam az „ucsotcsik”. [Kárpáti Igaz Szó, 2013. február 20.]; [3].

ukáz [~ószl. **казати**-ből] fn **’-t, ’-ja** – *ukáz* < ukr., or. ’указ’; – rendelet; parancs; – *A megfelelő belügyminisztériumi **ukáz** alapján ellenőrzés alá von minden tramadolt előállító vállalatot.* [Kárpátalja, 2008. július 4.]; *Tegnap reggel pedig már életbe lépett az elnöki **ukáz.*** [Kárpáti Igaz Szó, 2008. október 11.]; Az **ukázzal** kapcsolatban többen fogalmazták meg kételyeiket. [Kárpátinfo, 2012. február 28.]; [4].

UPA [ukr. mozaikszó] fn **’-t, ’-ja** – *UPA* < ukr. ’Українська новостанськаармія → УПА’; – Ukrán Felkelő Hadsereg;– *Az **UPA** pedig több alkalommal segítette a honvédségnek, hogy élelemhez jusson.* [Kárpátalja, 2010. február 12.]; Az **UPA** hősök szobrait gyalázzák a Lembergi területen. [2013. április 8.]; *Klicskót vádolják, hogy nincs pontos álláspontja az orosz nyelv, az **UPA**, az ellenzéki politikai vezérekkel szemben folytatott eljárások stb. kérdésekben.* [Beregszász, 2012. október 2.]; [2].

verhovina [~ószl. **връхъ**-ből] fn **’-t, ’-ja** – *verhovina* < ukr., or. ’верховина’; – hegyvidék; felvidék, felföld; – *A betelepülések következtében a **Verhovina** szinte teljesen ruszinná vált.* [Kárpáti Igaz Szó, 2013. január 10.]; *Július 31-én kerül megrendezése a Volócon a **Verhovina** gyöngyszeme megyei folklór fesztivál.* [Kárpátinfo, 2011. július 26.]; *A múlt héten nyílt meg a **Verhovina** művésze huszti alkotóegyesület kiállítása.* [Beregi Hírlap, 2010. február 22.]; ill. az ebből létrejött **verhovinai** melléknévi forma; – *Sok az üres porta, melyeket megvásárolnak a **verhovinai** ruszin falvakból érkezők.* [Kárpátalja, 2010. július 23.]; *Az asztalon pedig a házi kenyér mellett mindig ott van a káposztás paszuly, a legjobb **verhovinai** étel.* [Beregszász, 2013. február 12.]; [5].

vojenkomát [or. mozaikszó] fn **’-t, ’-ja** – *vojenkomát* < or. ’военкомат «военный комиссариат»’ – 1. hadkiegészítő parancsnokság; 1. sorozási hely; – *Az ügynevezett „**vojenkomát**” kiállítja önnek a valamennyi hadra fogható férfinak járó katonakönyvet.* [Kárpátalja, 2011. december 16.]; *Az ügynevezett „**vojenkomát**” kiállítja önnek a valamennyi hadra fogható férfinak járó katonakönyvet.* [Kárpáti Igaz Szó, 2011. december 16.]; [1].

zabralás [~ószl. **збрати**-ből] fn **’-t, ’-ja** – *zabralás* < ukr. ’забрати’; or. ’забрать’; – elvétele; fosztogatás; A szó a régi magyar nyelvben is használatos volt, napjainkban kiveszőben van. – *Volt egy kis „**zabralás**” is, az oroszok ezt-azt eltulajdonítottak a helybeliektől.* [Kárpátalja, 2012. május 11.]; *Nem hánytorgatják fel a településnek is kijutott „dava j csaszi”-t, a „malenykij robot”-ot, a **zabralásokat**, az erőszakot.* [Kárpáti Igaz Szó, 2009. március 14.]; ill. az ebből képzett ige: *elzabral* – *A helyi lakosok maguk között csak „dava j” néven emlegették őket, mert „Dava j, dava j”-t kiabálva, „**elzabralták**” a lovakat.* [Kárpátalja, 2012. szeptember 14.]; [14].

zakuszka [~ószl. **жжати**-ből] fn **’-t, ’-ja** – *zakuszka* < ukr., or. ’закуска’; – harapnivaló, előétel; – *A „**zakuszka**” néha csak egy harapásnyi savanyú uborka.* [Kárpátinfo, 2011. november 17.]; [16].

záprávljálva [~or. **занравлять**] hatsz. – *záprávljálva* < ukr. ’занравляти’; or. ’занравлять’; – fel van töltve (energiával vagy üzemanyaggal); – *Be van **záprávljálva** a mobilkám, csengess, hogy nyugodt legyek.* [Kárpáti Igaz Szó, 2007. október 16.]; [14].

ZsEK [or. mozaikszó] fn **’-t, ’-ja** – *ZsEK* < ukr. ’Житлово-експлуатаційна контора → ЖЕК’; or. ’Жилищно-эксплуатационная контора → ЖЭК’; – lakásgazdálkodási hivatal; – *Számtalanszor fordultunk már a **Zsek**-hez.* [Kárpátalja, 2010. június 11.];

A lakástulajdonosok önkormányzatának is nevezett társulás vállalja minden olyan teendő elvégzésének a megszervezését, amelyet eddig a helyi lakásgazdálkodási intézmények (ZSEK) inkább rosszul, mint jól végeztek. [Kárpáti Igaz Szó, 2010. december 8.]; Korábban a ZSEK (lakásgazdálkodási vállalat) adott ki igazolást a családi összetételről. [Kárpátinfo, 2013. január 28.]; Javult a lakásüzemeltető kombinát (ZSEK) munkája is. [Beregszász, 2010. március 7.]; [1].

zsurnalista [~fr. journal-ból] fn '-t, '-ja – *zsurnalista* < ukr. 'журналіст'; or. 'журналист'; – újságíró; – *Ugyanennyibe kerül a zsurnalista szak is.* [Kárpátinfo, 2008. július 9.]; [3].

Vilmos GAZDAG

Contact elements of state language in the Transcarpathian Hungarian press

The local media plays an important role in preserving the language of the Hungarian minorities abroad. The media serves as a kind of norm, i.e. mirror and example at the same time. They are mainly built on the bases of spoken language faithfully reflecting the state of local dialects. On the other hand, the use of their linguistic turns and lexical elements has an impact on the use of the language of the readers too. This process can also be observed in the use of the contact elements of state language in the press. In addition to the daily use of these contact elements, they become an integral part of a kind of codification process that confirms the use of these words for the reader. In our research we attempt to collect the contact elements of state language established in the Transcarpathian Hungarian press and use them to compile an explanatory etymological dictionary.

Kontaktusjelenségek az ungvári egyetemisták nyelvhasználatában*

Az utóbbi két évtizedben felélénkült az érdeklődés a határon túli magyarok nyelvhasználatának vizsgálata iránt, ami nem véletlen, hisz a kisebbségi környezetben élők más-más nyelvet, nyelvváltozatot használnak különböző szituációktól, beszédhelyzettől, beszédpartnertől, lakóhelytől, kortól, nemtől függően. Tanulmányomban az ungvári egyetemi hallgatók, fiatal értelmiségiek nyelvhasználati szokásait mutatom be. Hipotézisem szerint az államnyelvi kölcsönszavak jelen vannak a diákság nyelvi regiszterében. A vizsgálat során megállapítom a kontaktuselemek nyelvhasználatba való beépülésének mértékét, az adatközlők ukrán kölcsönszavakhoz való viszonyát, illetve a kölcsönzések és magyar köznyelvi megfelelőjük élőnyelvi használatának arányát.

Kárpátaljai népcsoportok

A trianoni békeszerződés következményeként magyarok nemcsak Magyarország határain belül élnek, hanem Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna, Ausztria, Szlovénia és Horvátország egyes területein is, így Erdélyben, Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján, Szlavóniában, Őrvidéken és Muravidéken. A kisebbségi helyzetben élő magyarok környezetében tehát több nyelv is használatos, hisz egy más nyelvű állam kötelékébe kerültek. Az egymással érintkező nyelvek pedig óhatatlanul hatnak egymásra, ezért a terület számos szociolingvisztikai, ezen belül a kétnyelvűségi vizsgálatoknak is ideális terepe.

Kárpátalja nemzetiiségi összetételét tekintve heterogén, a területen az ukránok vannak többségben, őket a census alapján követik a magyarok, majd az oroszok, rajtuk kívül románok, szlovákok, zsidók, cigányok, németek, beloruszok és még sokféle nemzetiiséghez tartozó nép él itt.

Kárpátalja magyar lakossága a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján 151,5 ezer főre tehető, ami az ukrainai magyarság 96,8%-át tette ki.¹

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Györke Magdolna, Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár).

¹ Csernicskó István (szerk.): Megtart a szó. Budapest–Beregszász, 2010. 16. p.

A kárpátaljai magyarság 89%-a négy egymással szomszédos járásban, a Beregszászi, a Munkácsi, az Ungvári és a Nagyszőlősi régióban él. Erre hivatkozva a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) 2000-ben a négy járás és a szomszédos járárok magyarlakta településének egy járásban való egyesülését indítványozta egy különálló közigazgatási egységként, amelyet Tisza menti járás néven, Beregszász központtal képzelt el. Ez a kezdeményezés azóta sem valósult meg.²

Nyelvi szétfejlődés, nyelvi irodák

Lanstyák István munkássága nagyban hozzájárult ahhoz, hogy elfogadottá váljon az a felfogás, miszerint a magyar nyelv többközpontú, Trianon óta egyszerre nyolc országban változik, s az anyaország határain kívül élő magyarok nyelvváltozata is a nemzeti nyelv részét képezi annak ellenére, hogy a határon túli nyelvváltozatok gyakran eltérnek az anyaországi magyar sztenderd nyelvváltozattól. A nyelvtudósok figyelme az 1990-es évektől a magyarországi magyar nyelv tanulmányozása mellett az egyetemes magyar nyelv, tehát a határon túli nyelvváltozatok vizsgálatára is kiterjedt. Ebben kezdeményező szerepet vállalt Kontra Miklós, az általa kezdeményezett Élőnyelvi Konferenciák a tudományos tanácskozások fórumaivá váltak.³ A 2000-es években olyan határon túli nyelvi irodák és kutatóállomások jöttek létre, mint a Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kolozsváron és Sepsiszentgyörgyön, a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Hodinka Antal Intézet Beregszászon, az Imre Samu Nyelvi Intézet, mely az ausztriai, horvátországi és szlovéniai kutatókat fogja össze és a Verbi Nyelvi Kutatóműhely Szabadkán. Hálózattá szerveződésük eredménye a Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat.⁴ A hálózat munkatársai folyamatosan gyűjtik a régiókban az idegen eredetű kölcsönszavakat, s ezt a Termini magyar-magyar szótárban, vagy ahogy korábban nevezték, a ht (határon túli) adatbázisban egyesítették. A ht adatbázis nem egy állandó, hanem egy folyamatosan „mozgó”, változó, bővülő, állandóan pontosított szójegyzék, amely a ht nyelvváltozatokban található közvetlen kölcsönszavak

² Csernicskó István (szerk.): A mi szavunk járása. PoliPrint, Ungvár, 2003. 112. p.

³ Borbély Anna: Rövid beszámoló a 15. Élőnyelvi Konferenciáról. In: Magyar Nyelv. 2009. (105) 1. 103–105. p.

⁴ http://ht.nytud.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=26&Itemid=44 (2013-06-15)

és idegen eredetű közvetett kölcsönszavak adatbázisa.⁵ A ht-szótár azokat az idegen eredetű szavakat gyűjti össze, amelyeket a Kárpát-medencében, az országhatáron túl élő magyarok használnak. A szótár mind a hét, Magyarország határain kívül található magyarlakta régió szavait tartalmazza (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Horvátország, Muravidék, Órvidék).⁶

De mit is foglal magába a határtalanítás? Olyan nyelvészeti (jelenleg lexikológiai és lexikográfiai) munkálatokra vonatkozik, melynek célja, hogy a magyarországi kiadványokban a magyar nyelv határon túli változatai is jelenjenek meg (pl. értelmező szótárak, idegen szavak szótára, helyesírás-ellenőrző számítógépes programok, kétnyelvű szótárak, nyelvhelyességi, helyesírási kézikönyvek), hogy az egyetemes magyar nyelvvel foglalkozzanak.⁷ A Termini kutatóhálózat munkájának gyakorlati jelentőségét bizonyítja, hogy eddig több szótárban is megjelentek a határon túli nyelvváltozatok elemei: az Osiris Helyesírásban,⁸ az Idegen szavak szótárában,⁹ az Értelmező szótárban¹⁰ és a Word helyesírás-ellenőrző programban, illetve jelenleg is folyik a Kárpát-medencei magyar földrajzi nevek kodifikációjának előkészítése.

A szókölcsonzésről

Az ukrán és a magyar nyelv egymásra gyakorolt hatásának egyik legszembetűnőbb eredménye a szókölcsonzés, ami a „közvetlen kölcsönzésnek egyedüli reális válfaja olyan értelemben, hogy csak szavak és állandósult szókapcsolatok kerülnek át közvetlenül egyik nyelvből a másikba...”¹¹ Trudgill megfogalmazása szerint a szókölcsonzés: „Az a folyamat, amelynek során kétnyelvű beszélők az egyik nyelvükből való szót használnak a másik nyelvükben, és ezek a kölcsönszavak [...] az utóbbi nyelvnek is szerves részévé válnak.”¹²

⁵ Szoták Szilvia: Kontaktusjelenségek a burgenlandi magyarság nyelvében. Egy terepmunka tanulságai. In: Nyelvünk és Kultúránk. 2008 (38) 4. 67–73. p.

⁶ <http://ht.nyud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage> (2013-06-20)

⁷ Lanstyák István: Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsonzésről, kódváltásról és fordításról. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 57. p.

⁸ Mártonfi Attila – Laczkó Krisztina: Osiris Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

⁹ Tolcsvay Nagy Gábor (szerk.): Idegen szavak szótára. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

¹⁰ Eöry Vilma (szerk.): Értelmező szótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2007.

¹¹ Lanstyák István: Nyelvből nyelvbe. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 15. p.

¹² Peter Trudgill: Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 41. p.

A szakirodalom szerint öt típusát különböztetjük meg: direkt (közvetlen) kölcsönzés, hangalakkölcsönzés, hibridkölcsönzés, jelentéskölcsönzés és tükör-szavak.

A kutatás előzményei

Kutatásom olyan kölcsönszavak köré épül, amelyek használata mindennapos az ungvári egyetemisták nyelvhasználatában. Munkám első lépéseként kiválasztottam a Termini magyar–magyar szótárból azokat a kárpátaljai felségjelzésű kölcsönszavakat, melyek valamilyen összefüggésben vannak a diákélettel. Mialatt összeállítottam a tetszés szerint kialakított szójegyzéket, számos olyan kölcsönszó is eszembe jutott Ungváron tanuló egyetemistaként, amelyek – bár nem szerepelnek a Termini magyar–magyar szótárban – a hallgatók beszédében nap mint nap előfordulnak. Lanstyák István a szótárérettség első kritériumaként a használati gyakoriságot említi, mely dialektusokhoz, regiszterekhez kötött jelenség. A következő példákat sorolja: az Fv (felvidéki) *izolacska* 'szigetelőszalag', Fv *haszák* 'állítható csavarkulcs' szavakat a felvidéki férfiak jól ismerik, a nők kevésbé vagy egyáltalán nem; ezzel szemben a Fv *logyicski* 'körömcipő', Fv *kulma*, *kulmi* 'elektromos hajsütő vas' szavakat a nők ismerik jól, a férfiak pedig kevésbé vagy egyáltalán nem.¹³ Ezt a példasort követve úgy gondoltam, hogy bizonyos szavak napi rendszerességgel használatosak az ukrán környezetben tanuló egyetemisták beszédében, ezért mindenképp érdemes a vizsgálatukkal foglalkozni, hisz az érintett regiszteren belül közhasználatú lexémákról van szó. Munkám célja tehát azoknak a kölcsönszavaknak a vizsgálata volt, melyek tapasztalatom szerint szerves részét képezik az ungvári egyetemisták mindennapos nyelvhasználatának.

A mintavételnél mindössze két szempontot vettem figyelembe: az adatközlők magyar anyanyelvűségét és azt, hogy Ungvár valamelyik felsőoktatási intézményének hallgatói vagy diplomásai legyenek. Az empirikus kutatást kérdőív segítségével végeztem.

¹³ Lanstyák István: Nyelvből nyelvbe, i. m. 61 p.

A kérdőívről

A kérdőív felépítését tekintve 5 részből tevődött össze. Először is az adatközlőt azonosító általános adatokat adtak meg a kitöltők: az adatközlő neve, születési éve, lakhelye, nemzetisége, anyanyelve; szülei anyanyelve, végzettsége, foglalkozása, származása; az adatközlő képzési helyeinek nyelve; az egyetem és a szak, melyeken tanul.

Az első feladattípusban a kitöltőknek egy gyakori kölcsönszót körülíró kérdésre kellett többnyire egyetlen szóval válaszolniuk. Pl.: *Hogy nevezzük a félév végi időszakot, amikor tudásunkra minden tantárgyból jegyet kapunk?*

A második feladattípusban a hallgatóknak olyan mondatokat kellett kiegészíteniük, melyekből szándékosan hagytam ki a behelyettesítendő kontaktuselemeket. Pl.: *Az egyetem/főiskola legfelsőbb irányítója a, helyettese a*

A kérdőív következő része helyettesítési feladatokból állt. Az adatközlők hétköznapi élőnyelvi közegből vett kölcsönszavakat, kontaktusjelenségeket tartalmazó példamondatokat olvashattak. Arra kértem a kitöltőket, hogy csak abban az esetben javítsák a kölcsönszavakat magyar köznyelvi megfelelőjükre, ha azokat a mindennapokban nem a leírt módon használják. Pl.: *A kurzusvám leadási határideje április 1-je, a zárhészton április végén lesz, így alig marad időm készülni a derzsávnéjra.* Eredeti tervem szerint egy mondatban csak egy államnyelvi kölcsönszó szerepelhetett volna, de a mondatalkotáskor kiderült, hogy egyes mondatok két vagy akár több kontaktuselemet is tartalmazhatnak, hisz arra törekedtem, hogy minél természetesebb, gyakran használatos mondatokat alkossak, vagy egyenesen az élőnyelvből vettem át őket.¹⁴

A kérdőív végén pedig arra kértem a kitöltőimet, hogy ha a kitöltés közben eszükbe jutottak hasonló, általuk rendszeresen használt szavak, jegyezzék le azokat.

Az adatközlőkről

A kérdőívet összesen 50 személy töltötte ki, 34 nő és 16 férfi, akik a következő intézményekben végzik tanulmányaikat: Ungvári Nemzeti Egyetem (УжНУ), Kárpátaljai Állami Egyetem (Закарпат), Kijevi Szlavisztikai Egyetem (КЦУ),

¹⁴ Szoták Szilvia: Kontaktusjelenségek, i. m. 67–73. p.

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ungvári Zádor Dezső Zene-művészeti Szakközépiskola, Eötvös Loránd Tudományegyetem. A felsorolt intézmények közül kettő kivételével – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és az Eötvös Loránd Tudományegyetem – mind ukrán nyelvű oktatási intézmények. A magyar tan nyelvű beregszászi főiskola és a budapesti egyetem azért szerepel a felsorolásban, mert az egyik adatközlőm párhuzamosan több helyen is végzi a tanulmányait, a másik pedig az Ungváron befejezett tanulmányai után sikeres felvételt nyert az ELTE doktorandusz hallgatói közé.

A szakok, melyeken a megkérdezett diákok tanulnak: magyar nyelv és irodalom, német nyelv és irodalom, angol nyelv és irodalom, kémia, történelem, politológia, matematika, fizika, mérnöki, zene, orvosi, fogorvosi, gyógyszerészeti, informatika, szakács-cukrász.

Az 50 kitöltő közül 47 magyar nemzetiségűnek vallotta magát, egy diák ukrán/magyarnak, egy magyar/orosz/ukránnak és egy németnek (ők mind vegyes nemzetiségű házastársak gyermekei).

A hallgatók többsége (62%) az ungvári Szent Gellért Katolikus Kollégium jelenlegi vagy volt lakója, mely intézmény az Ungváron tanuló magyar ajkú diákoknak nemcsak szállást, hanem lelki nevelést is biztosít. A kitöltők 36%-át más, az egyetemről ismert magyar nemzetiségű barátaim és ismerőseim alkották.

Az adatközlőket kétnyelvűeknek tekintem, de fontos tisztázni, hogy pontosan mit is értek ez alatt, mivel a kétnyelvűség meghatározására számos definíció létezik. A Bartha Csilla által idézett Grosjean-i meghatározás szerint a kétnyelvűség két (vagy több) nyelv rendszeres használata, kétnyelvűek pedig azok az emberek, akiknek mindennapi életük során szükségük van két (vagy több) nyelvre, és ezeket használják is.¹⁵ A kárpátaljai magyarok kétnyelvűségét mégis Lanstyák István szavaival jellemezném leginkább: Kétnyelvű beszélőközösségen olyan közösséget értek, amelyben a napi kommunikáció során két önálló nyelv használatos. Az ilyen közösségeknek nem minden tagja kétnyelvű, de ezek is tagjai a kétnyelvű beszélőközösségnek. Egyrészt azért, mert a két nyelv használatának szabályait ők is ismerik (tudják, milyen beszédhelyzetben lehet magyarul megszólalni), másrészt pedig azért, mert ők is a kétnyelvű anyanyelvvaltozatot beszélik, mivel ezt sajátították el anya-

¹⁵ Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 38. p.

nyelvként.¹⁶ Ha ellenben Skutnabb-Kangas definícióját nézzük, akkor a kárpátjai magyarok jóval kisebb aránya tekinthető kétnyelvűnek: Kétnyelvű az a személy, aki egy- vagy többnyelvű közösségben is anyanyelvi szinten képes két (vagy több) nyelven kommunikálni, a közösség és az egyén kommunikatív és kognitív kompetenciájára kirótt szociokulturális követelményeknek megfelelően, és aki mindkét (illetve valamennyi) nyelvi csoporttal (és kultúrával) vagy azok részeivel képes azonosulni.¹⁷ Hasonló a helyzet a vajdasági magyarok kétnyelvűségével, amiről Vukov Raffai Éva azt írja, hogy annak ellenére, hogy a vajdasági magyarok kétnyelvűségének fokáról csupán általánosságban beszélünk, mégis nagyon különbözőként beszél a szerb nyelvet (és helyenként a magyart is), attól függően, hogy hol élnek.¹⁸

A vizsgálat eredményei

A kérdőív összeállításakor többféle feladattípussal próbáltam a kontaktuselemek jelenlétét és gyakoriságát felmérni a megkérdezettek körében. Egyik hipotézisem az volt, hogy a diákok különböző feladattípusokban adott válaszaik különbségeket fognak mutatni (akár abban az esetben is, mikor ugyanaz a kölcsönző áll a fókuszban) attól függően, hogy előre megfogalmazott kontaktuselemet körülíró kérdésre kell válaszolniuk, vagy egy már kontaktuselemet tartalmazó mondatot kell behelyettesítéses módszerrel kijavítaniuk abban az esetben, ha nem a leírt módon használják. Így bizonyítást nyert az a feltételezésem (és egyben általánosan elfogadott tény), miszerint az írásbeli nyelvhasználat igényesebb, átgondoltabb, jobban törekszik a nyelvhelyességre.

A következő példa szemléltesse az elmondottakat. Arra a kérdésre, hogy *Minek a felmutatásakor kapnak a diákok a vonatjegy árából kedvezményt?*, a következő válaszok születtek: sztudi (16); diákigazolvány (6); sztudenszkij (5); sztudentszkij (2); sztudi, diákigazolvány (2), studi; sztudenszkij; studenszkij; sztudentszki; sztudentszkij; sztudi, diák; diákigazolvány, sztudentszkij; tanulói igazolvány (студентський); студентський квиток/ sztudi;

¹⁶ Lanstyák István: Nyelvművelésünk vétségei és kétségei. http://www.adatbank.ro/html/alcim_pdf11068.pdf (2013-06-21)

¹⁷ Bartha Csilla: A kétnyelvűség alapkérdései, i. m. 39. p.

¹⁸ Vukov Raffai Éva: Az örökíró, a hémiszka és ami körülöttük van. A magyar nyelvhasználat vajdasági terei: nyelvi tervezés és oktatás. Életjel Könyvek 146. Grafoprodukt, Szabadka, 2012. 36. p.

студентський квиток/ sztudi; sztudentszkij (студентський); sztudi, sztudentszkéj; sztudentszka; sztudentszkij, diákigazolvány; sztudentszkéj, sztudi; студентський; diákigazolvány, sztudi; diákigazolvány, sztudentszkij, sztudi. Szándékosan soroltam fel az összes megadott választ és válaszkombinációt zárójelben jelölve az előfordulási számot.

A következő mondat ugyanazt a kölcsönszót tartalmazza, amit az előző is: *A provodnyik nem ellenőrizte, hogy nálam van-e a sztudim.* A kérdéses sztudi kölcsönszót a kérdőív kitöltőinek 82%-a nem javította ki, ami azt jelenti, hogy ebben a formában használják a hétköznapijaikban, 4%-uk helyettesítette a magyar megfelelőjére, diákigazolványra, a fennmaradt 4% a sztudit a sztudentszkéj, sztudentszkéj, sztudentszkij változatokra javította.

Míg az első mondatban 22 lehetséges variációja (beleértve az ukrán kifejezés különféle képp leírt transzkripcióját) született meg a kérdéses kölcsönszónak, ebből csak 16 alkalommal szerepelt a sztudi, addig a második mondat hétféle válasza, ill. válaszkombinációja közül 41 esetben nem cserélték le a kontaktuselemet.

A magyar diákigazolványnak megfelelő ukránul „студентський квиток” kifejezésből (< ukr. Студентський diák-; ~ квиток diákigazolvány) hogy keletkezett a sztudi? A kifejezés cmyð előtagja után az -i kicsinyítő képző figyelhető meg, tehát azt látjuk, hogy egy idegen (esetünkben szláv) nyelvi elemet egy tipikusan magyar toldalék követ, így használata kevésbé idegen-szerű a hétköznapi beszédben.

Ugyanez figyelhető meg a következő mondatok esetében is. *Hogy nevez-
zük azt a diáktársat, akivel ugyanabban az évben ugyanazon a szakon kezd-
tük tanulmányainkat?* kérdésre tízféle válasz, ill. válaszkombináció született: kursztárs (15); kursztárs, évfolyamtárs (13); évfolyamtárs (10); csoporttárs (4), kursztárs, évfolyamtárs, osztálytárs; сокурсник; évfolyamtárs, osztály-
társ; szokursznék, osztálytárs; kursztárs, osztálytárs; kursztárs, szokursznék.

A javításos mondatban – *A kursztársaim közül mindenki felkészült a prak-
tikaira/ praktikai órára/ szeminárra/ kollokviumra.* – a vizsgált kölcsönszók-
nak jóval kevesebb módosítás született; a kérdőívek 80%-ában nem változtat-
tak a kursztárs használatán, 10%-ban az évfolyamtárs, 6%-ban a csoporttárs,
a fennmaradó 2–2%-ban az évfolyamtárs, kursztárs és az osztálytárs szavakra
cserélték.

Ha grammatikai szempontból vizsgáljuk meg a szóösszetételt, akkor azt látjuk, hogy az évfolyam jelentésű *kursz*¹⁹ előtaghoz az *évfolyamtárs*, *csoporttárs*, *osztálytárs* közös, *-társ* utótagja kapcsolódott, így két elem összevegyítésével egy új, összetett szó jött létre, a *kursztárs*.

A fenti mondatok azt igazolják, hogy a kérdésekre többnyire a kitöltők a kontaktuselemek magyar nyelvi megfelelőjével válaszoltak, viszont a köznyelvből átvett mondatok kölcsönszavait nem javították, így megerősítették használatukat.

Nagyon érdekes eredménye lett a következő mondat helyettesítésének: *A tanár mindenki konszpektjét ellenőrzi, hogy pontot kapjunk a háziként jegyzetelésre feladott sztáttýára*. A mondat két kölcsönszavának (*konszpekt* < ukr. конспект, *sztáttýa* < ukr. стаття) használatát vizsgálva kiderült, hogy több olyan elemet is tartalmaz a mondat, melyet szövegkörnyezettől függetlenül idegen megfelelőjével használnak: *ellenőrzi* helyett „*perevirjálja*” (< ukr. перевіряти), *háziként* helyett *domásnyára* (< ukr. домашня робота), *jegyzetelésre* helyett *konszpektelni* (< ukr. писати конспект).

Az ukránban a 'jegyzetelni' jelentés csak összetett igei szerkezettel fejezhető ki, a *konszpektelni* kifejezés pedig úgy keletkezett, hogy az ukránból átvett szóhoz (*konszpekt*) denominális verbumképző járult (*konszpektel*), majd a főnévi igenév képzője (*konszpektelni*). Hasonló a helyzet a *zályikozni*, *marsrutkázni* átvételekkel is. A kölcsönzésnek ezt a típusát részleges kölcsönzésnek nevezzük, ahol szófajváltás ment végbe.²⁰ Így bizonyítást nyert az a feltételezés, hogy írásban jobban átgondolt, helyességre törekvő, a magyar megfelelőkre hangsúlyt fektető válaszok születnek, míg az élőnyelvből idézett példák többségében a kölcsönszó jelen van.

¹⁹ < ukr. *Курс* –су 1. irány, útirány, útvonal; 2. (перен.) irányvonal; 3. évfolyam; студент першого ~су elsőéves egyetemi hallgató; 4. tanfolyam, kurzus; ~ лекцій előadás (sorozat); 5. (мед.) kúra, orvoslás; ~ лікування kúra, gyógy mód; 6. (філ.) árfolyam; ~ дня napi árfolyam; ~ падіння ~су árfolyamesés; 7. (розм.) бути в ~сі справи tájékozott v. tájékozódik az ügyben; ввести кого-п. vkit értesít v tájékoztat vmiről. Vö. Lizanec Péter (szerk.): Ukrán–magyar szótár. „IVA”, Ungvár, 2005. 360. p.

²⁰ Vukov Raffai Éva: Az örökiró, i. m. 20–25. p.

Tapasztalataim

A kérdések megfogalmazásakor és a diákok felkérésekor nagy figyelmet fordítottam annak a hangsúlyozására, hogy a valós nyelvhasználatot vizsgálom, és hogy hibás válaszokat lehetetlen adni a kitöltés folyamán. Ennek azért éreztem szükségét, mert a próbakérdések alkalmával több alany is egyfajta vizsgáztatásként tekintett a kitöltésre, és igyekezett helyes magyar válaszokat adni a kérdésekre. Azokban az esetekben, mikor jelen voltam a kérdőív kitöltésénél, úgy éreztem, sokat segít jelenlétem a közvetlen hangulat megteremtésében, mely elősegítette azt, hogy minél autentikusabb válaszokat kapjak.

A kérdőív elemzésekor kitűnt továbbá az is, hogy az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Karán tanuló diákok jóval kevesebb esetben használják beszédükben az ukrán kölcsönszavakat. Ez azzal magyarázható, hogy ezek a diákok a szaktantárgyakat magyar nyelven tanulják, így kevesebb idegen nyelvi hatás éri mind a szaknyelvi ismereteiket, mind a mindennapi kommunikációjukat. A tanulmányaikat ukrán szakokon végző hallgatók beszédében gyakrabban megfigyelhetőek a kontaktuselemek, mind a köznapi, mind pedig a szaktantárgyi ismereteik tekintetében. Többször voltam fültanúja olyan magyar nyelven folytatott beszélgetéseknek, melyben a beszédpartnerek a szakirányuk terminusait vagy csak kizárólag ukrán nyelven, vagy pedig néhány másodperces gondolkodási időt követően ukrán és magyar nyelven használták, ez az információáramlás egyirányúságával magyarázható, illetve azzal, hogy nem készültek olyan két- és többnyelvű kiadványok (szakszótárak, szakszójegyzékek), melyek felölelik a különböző tudományok szakterminológiáját.

Ugyanez elmondható a kérdőíves anyaggyűjtés alatt szerzett tapasztalataimról is. A kitöltők első reakciója a meglepettség volt, mégpedig azért, mert szokatlan volt számukra írott formában látni azokat a kifejezéseket, melyek a mindennapi beszédben teljesen megszokott formulák. A második reakcióban egyfajta kihívást fedeztem fel, mivel elgondolkodtak az adott szavak magyar megfelelőin, bár többnyire a valójában használt elemeket jegyezték le válaszként. Gyakran hangoztak el a következő megjegyzések: „... *el is felejtettem, hogy van ez magyarul*”, vagy „... *hogy is kéne ezt helyesen magyarul mondani?*”

Bár a megkérdezetteket nem kértem külön arra, hogy számoljanak be a kitöltés során szerzett élményeikről, mégis érdekes véleményeket fogalmaztak meg:

„Érdekes volt, jót nevettem rajta, meg magamon is.”

„Nagyon érdekes volt, köszi a lehetőséget!”

„Na ez jó, rájöttem, hogy nem tudok beszélni már rendesen se magyarul, se ukránul...”

„Ez szörnyű! Tényleg így beszélünk?”

„Érdekes, de rájöttem, hogy sok szót tényleg a magyar alakjában használok. Valamelyikre írtam több variációt is, mert így is, úgy is mondom.”

„Amúgy lehet, hogy én nem voltam olyan jó adatközlő, mert míg Ungvárra jártam, rengeteg ilyen kifejezést használtam, de mióta Pesten vagyok, és az itteni oktatási rendszerben veszek részt, teljesen átalakult a nyelvhasználatom.”

A legutóbbi megjegyzés egy Ungváron diplomát szerzett magyarországi doktori iskolába felvételt nyert adatközlő gondolatát és egyben nyelvhasználatát is tükrözi. A kérdőívének kitöltésekor folyamatosan feltűntette, hogyan használta adott kontaktuselemeket addig, míg ukrán nyelvű oktatási közegben tanult, s hogyan változtak meg ugyanezek a szavak, mióta magyar nyelvű oktatásban részesül. Kiss Jenő a következőképp fogalmazza meg ezt a jelenséget: „A kétnyelvűség a körülmények meghatározta jelenség, s mint ilyen a körülmények változásainak következményeként módosul(hat) maga is. [...] a társadalmi körülmények függvényében él (alakul, változik, keletkezik és szorul vissza), s minthogy a körülmények is változandóak, a kétnyelvűség nemcsak sokarcú, hanem változó jelenség is.”²¹

A magyar nyelvű oktatási közegben és környezetben nem szükséges használni a kétnyelvűségét, nem éri a másodnyelv közvetlen hatása, így a kétnyelvűségből adódó kódkeverés jelentősen visszaszorul, vagy szinte teljesen megszűnik a vizsgált nyelvi regiszterben.

A kérdőív külön érdekessége, hogy a második és harmadik feladattípusban (ahol kérdésekre kellett felelni, ill. behelyettesíteni a kihagyott kölcsönszavakat) egyes szavak esetében a kitöltők azonnal cirill betűkkel, tehát ukránul

²¹ Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995. 221. p.

írtak néhány választ; más alkalommal az ukrán válasz után feltüntették a kölcsőnelem magyar megfelelőjét is. A jelenségből kétféle következtetést lehet levonni: a másodnyelvi hatás annyira erős az adott elemnél, hogy a válaszadás esetén az idegen elem megelőzi a magyar megfelelőjét, ami használatának gyakoriságát bizonyítja; illetve hogy a kontaktuselem nem rendelkezik egyértelműen magyar megfelelővel. Az utóbbinak gyakorlatban megvalósuló példája, hogy az ukrán állampolgársággal rendelkező kárpátaljai magyarok személyes okmányaiban a nevük a szovjet gyakorlat szerint három elemből áll: családnév, keresztnév és apai név (az utóbbi: or. *otcsesztvo*, ukr. *po batykovi*). Például egy Nagy Béla nevű személy, akinek édesapját Nagy Sándornak hívják, az okmányaiban *Nagy Béla Sándorovicsként* vagy *Olekszandrovicsként* szerepel cirill betűkkel. Ez a kötelező névviseleti norma országszerte.²² A következő kérdésre tehát: *Hogy nevezzük a család- és keresztnévet követő harmadik nevet?* többször is előfordult feleletként, hogy először az ukrán megnevezést („*no-batykovi*”) írták válaszként és/vagy annak tükörfordítását (apai név).

Következtetések helyett

A kérdőív kitöltőinek kis száma nem engedi meg messzemenő következtetések levonását, azonban a kutatás azt igazolta, hogy egyetlen olyan adatközlő sem akadt, aki ne használt volna kölcsönszót. A nyelvhasználati kérdőív tartalmazta kölcsönszavak elterjedtek, gyakoriak az adott nyelvi regiszterben. Az általam összeállított kérdőív több mint 120 kontaktuselemet tartalmazott, többségében olyanokat, melyek szerepelnek a Termini magyar–magyar szótár²³ kárpátaljai szójegyzékében (*pl.: fakultet, kurszova, referát, bakalávr, szesszió, zálík, szeminár...*), s olyanokat is, melyek nem szerepelnek az adatbázisban (*pára, bál, konszpekt, perezdácsa, sztároszta, modul, obsi...*). Adatközlőim a kitöltés közben még számos általuk használt kölcsönszót is lejegyeztek (*lekció, bántyik, zszurnál, csengetni, sztolova, marsrutkás...*), olyanokat is, melyek szerepelnek a ht adatbázisban és olyanokat is, melyek nem. Ez bizonyítéka annak, hogy a ht adatbázis egy folyamatosan bővülő szójegy-

²² Beregszászi Anikó – Csernicskó István: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. In: Csernicskó István (szerk.): A mi szavunk járása, i. m. 153–63. p.

²³ <http://ht.nyttud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage> (2013-06-10)

zék.²⁴ Szabó Tamás Péter szerint ezeket a szavakat érdemes szótárba venni – ha másért nem azért, mert ezáltal sokan nyelvi görcsök alól szabadulhatnak fel. Sokan úgy döntenek el, hogy egy szó „létezik-e”, „helyes-e”, hogy megnézik az értelmező vagy a helyesírási szótárban.²⁵ A nyelvi görcsök pedig abból adódhatnak, hogy a kisebbségi magyarok nyelvhasználatában előforduló kölcsönzavak értékelése sokáig negatív volt, és sokan fölöslegesnek tartották, hisz kiszorítják a magyar szavakat, „szennyezik” a nyelvet és „szegényítik” anyanyelvünket. A valóság azonban (amit nyelvtudományi kutatások egyértelműen bizonyítanak), hogy sem „szennyezett”, sem „romlott” nyelv nem létezik: ezek a minősítések nyelvtudományi szempontból értelmezhetetlenek. „Mert [...] egyetlen olyan nyelv sincs a világon, melyben nem volnának idegen eredetű szókészleti elemek. [...] Ami fölösleges, amire nincs szükségünk, azt nem használjuk. Márpedig ezeket a nyelvi elemeket több ezer magyar ember használja nap mint nap, tehát nem lehetnek fölöslegesek: megvan a maguk funkciója, használati köre.”²⁶

A diákok kétnyelvűségéből adódó kódkeverés tekintetében különböző kommunikációs helyzetekben különbségek fedezhetők fel. Tapasztalataim szerint, míg vizsgálatom alanyai részben vagy teljesen ukrán nyelvű felsőoktatásban és közegben töltik napjaik nagy részét, a feléjük áramló információ, és az őket érintő impulzusok is ukrán nyelven történnek, értelemszerű, hogy beszédjükbe is beszivárognak különféle (főleg a tanulmányaikhoz vagy a diákélethez szorosan kapcsolódó) kontaktuselemek, addig az otthoni környezetben ezek a kifejezések jóval kevesebb alkalommal hangzanak el. Tehát nem arról beszélünk, hogy adatközlőim ne ismernék és használnák megfelelőképp a magyar nyelv szókészletét, ill. grammatikai szabályait, hanem arról, hogy a két nyelv egymásra hatása rendkívül erős a vizsgált nyelvi regiszterben, így természetes jelenség, hogy különböző elemek kerülnek át egyik nyelvből a másikba.

Érdekes, hogy a feladatok típusától függően más arányt mutatott a kölcsönzavak jelenléte; a kitöltők a kérdésekre való feleletkor az esetek többségében ösztönösen a kontaktuselemek magyar köznyelvi megfelelőivel válaszoltak, míg helyettesítések, élőnyelvi közegből vett példák esetében nem javították

²⁴ Szoták Szilvia: Kontaktusjelenségek, i. m. 69. p.

²⁵ Szabó Tamás Péter: Tudnak-e rendszeresen magyarul a határon túl? (Ny)elvtársiasság. 2011. november 30. <http://www.nyest.hu/hirek/ny-elvtarsiassag> (2013-06-10)

²⁶ Csernicskó István: Megtart a szó, i. m. 88. p.

azt, elismerve így használatukat. Ez azt bizonyítja, hogy ezek a nyelvi jelenségek a beszélt nyelv szintjén élnek és mozognak.

Az adatközlők megnyilatkozásaiból kiderült, hogy a kérdőív kitöltése felhívta a figyelmüket a választékos és pontos nyelvhasználatra és arra, hogy a különböző nyelvi-nyelvhasználati jelenségek megfelelő helyen legyenek a tudatukban.

Nikolett GÖRÖG

Contact phenomena in the language use of Uzhgorod National University's students

The study describes the results of a language use research which was conducted among ethnic Hungarian students of higher educational institutions in Uzhgorod in 2013 within the frame of a Scholarship Program of Márton Áron Research College of Balassi Institute. Hungarian communities living in minority become closely involved with the state language (in this case – the Hungarians of Transcarpathia with the Ukrainian language), the interlingual contact that has lasted more than 90 years so far influences the language system greatly, and its most obvious consequence is the phenomenon of lexical interferences. Bilingual phenomena in the vocabulary on the level of the spoken language were studied through questionnaires focusing on the borrowed words connected to student life. The study revealed that these borrowings became a natural part of the students' everyday language and that this phenomenon is constantly expanding and/or changing.

IV.
IRODALOM ÉS REGIONALITÁS

A jugoszláviai magyar irodalom és a geokulturális identitás a második világháború utáni években*

„Egyszer volt, hol nem volt, nem is olyan régen, a kizsákmányolók által boldog békebelinek nevezett, régi Jugoszlávia fiatal éveiben éldegélt, illetve bácskai gazdagparasztoknál hol szolgálgatott, hol meg részegeskedett egy paraszt, akinek nagy öröme volt egy olyan fia is, aki mindig azt mondogatta apjának, hogy „bizony én nem leszek cseléd”.

(Rácz Vince, 1949)¹

A második világháború utáni évek az az időszak, amikor kialakul a jugoszláviai magyar irodalom fogalma, létrejönnek az intézményesítés feltételei, ugyanakkor újra jelentkeznek a folyóirat-kultúra első háborút követően feltűnt hírnökei. Ebben a néhány évben a szocializmus centralisztikus intézményhálózata csak csírájában létezett. Azt a kort vizsgáljuk, amelyben kialakult a jugoszláviai magyarság saját és idegen tere közötti különbség, és amikor a második világháború után megrajzolt határok alapján az aktuális (részben szintúgy akkor létrejövő) politikai elit művelődéspolitikai lépései által megteremtődött az ún. geokulturális identitást, amely 1992-ig meghatározta a közösségi gondolkodás térbeli határait és kulcsfontosságú tényezőként hatott a folyóiratokban is lecsapódó kultúripari, oktatásbeli, popkultúrabeli, ifjúságpolitikai sajátságokra.

A kutatást az 1945 és 1950 között megjelent, szépirodalmi szövegeket is közlő sajtóra alapozom, melyek a következők: *Dolgozók*, Újvidék (1947–1950); *7Nap*, Újvidék (1946–1950); *Híd*, Újvidék (1945–1950); *Ifjúság Szava*, Újvidék (1945, 1948, 1949, 1950); *Munkánk*, Szabadka (1946–1947.) *Szabad Vajdaság – Magyar Szó*, Újvidék (1945–1950); *Zágrábi Magyar Újság*, Zágráb (1945). Ez az időszak különösen azért érdekes, mert kritikailag eddig kevesen tekintették át, így inkább átideologizált ismertetők vagy pedig – szerencsésebb esetben – személyes jellegű visszaemlékezések, memoárok, és esszék formájában léteznek. Irodalom- és művelődéstörténeti munkákban ez az a kor,

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Thomka Beáta, Pécsi Tudományegyetem (Pécs).

¹ Rácz Vince: Igaz mese. In: *Híd*. 1949. 6–7. 335. p.

amellyel általában bevezetőkben és előtörténetekben foglalkoznak. Ugyanez vonatkozik a kor sajtótörténetére, és azon belül a folyóiratokra is, ilyen értelemben az akkor kialakuló sajtóprofilok is értékes meglátásokat eredményezhetnek. A korszak fontos állomás a régió magyarságának kollektív mentális térképén, és bár a kutatás egy olyan kor irodalmi szövegein alapul, amelyben meglehetősen kevés – esztétikai normák alapján pedig még kevesebb – irodalmi mű született, az azokban megjelenített terek, valamint a hozzájuk fűződő viszony sok mindenről árulkodik. Soha nem fogjuk megtudni, hogy a háború végnapjaiban, a két politikai elit közé ékelődő interregnumban és az új rendszer megszilárdulása során a cenzúra milyen szövegeket rostált ki vagy, hogy az öncenzúra és a visszafogás mit hallgatott el. Abból viszont, hogy milyeneket válogatott be és kinek a hangját erősítette fel, egyet s más már levonhatunk.

(Művelődés)történeti támpontok

A tanulmány két végpontja jelzésértékű évszám. 1945 értelemszerűen a második világháború végét jelöli, azt a nullaállapotot, ahonnan el kellett valahogy indulni. 1950 pedig egyrészt azon évszám, amely után már a *Híd* c. időszaki kiadvány az ideológia „mindenes folyóiratától” következetesen az irodalmi normák „irodalmi folyóirata” felé fordul. Majtényi Mihály 1951 áprilisától veszi át a szerkesztését (de ténylegesen – a jelzett Ernyes György helyett – ő végzi a szerkesztői teendőket már az év eleje óta), ami lényeges paradigmaváltás volt az addig elsősorban pártfunkcionáriusokat felvonultató szerkesztőválasztási szokásokhoz képest. Az ötvenes évektől emellett már egy kicsit lazul a szerkesztéspolitikai, és akadozva, de lehetett már mással és máshogyan foglalkozni – a vizsgált időszakban ez témát és műfajt illetőleg sokkalta szabályozottabb.

1945 és 1950 között háborús perek, ki- és betelepítések, béketárgyalások zajlanak, a régió (ténylegesen az egész ország, és egyben Európa közvetlenül szovjet befolyás alatt álló része is) egy radikális átstrukturálódáson esik át. Ez alatt az öt év alatt államosítják a nagybirtokokat, szekularizálják a közszférát, továbbá a térbeli felosztást is új alapokra helyezik azzal, hogy a szövetségi és járási szint közé ékelődő adminisztratív egység mintájaként sem a megyét, sem a bánságot nem veszik – Vajdaság ekkor alakul autonóm tartománnyá. Jugoszlávia ezekben az években szakít a londoni emigrációban levő kirá-

lyi kormánnyal, számolja fel a polgári pártokat, a többpártrendszert, a Jugoszláv Kommunista Szövetség befolyásának fokozatos növekedésével pedig 1948-ban a Szovjetunióval való viszonyt is. A fentiek értelmében, a kérdéses hat év demográfiailag, ideológiailag, politikailag, esetünkben térbelileg, de számtalan más szempontból is egy bizonytalan időszak. A szövegekben címkézett terekből ítélve a háború utáni jugoszláviai magyarság még abban sem biztos, hogy mely terekkel szabad azonosulnia és melyekkel nem (1945-ben még abban sem, hogy a dunamenti németek és a dalmáciai olaszok után harmadikként zárják-e a sort). A Szabad Vajdaság első évfolyamának évében Boszniában, Horvátországban és Szlovéniában még zajlik a háború, teljességgel bizonytalan, hogy Karintia, Júlia-tartomány, Trieszt, néhány adriai sziget, sőt Bácska és Bánát északi része Jugoszlávia része lesz-e, emellett olyan sokkal nagyobb egységekkel való azonosulás lehetősége is felmerül, mint például egy, még 1948-ban is bel- és külpolitikai erőket megmozgató Balkáni-föderáció.

A háborút követő évek egy új, hatalommal addig soha sem rendelkező elit porondra lépése egyben. Egy olyan elité, amely mind gazdasági, mind kulturális tőkéjét a háborút követő években halmozza fel. A kulturális tőke hiányának jó példája az első magyar nyelvű napilap szerkesztési nehézségei, és maga az emberhiány. Újvidékre, 1944 végén Szabadkáról érkezik Gál László, Kek Zsigmond, Lévy Endre és Majtényi Mihály. A tartományi székvárosba hívott, Vajdaság különféle pontjain született értelmiségiek közé tartozott volna még Herceg János is, aki akkor még nem fogadja el a meghívást. A tőkehalmozás jegyében zajlanak az egyben fontos művelődéspolitikai szerepet betöltő intézményalapítások is.² Az értelmiségiek és az intézmények hiányát az ötvenes évekre szinte teljességgel pótolja már a vezetőség, így viszont a kulturális tőke olyan sebességű és arányú felhalmozódása zajlott le, hogy az akkori döntéshozóknak már 1950-ben egy új, akkor még feltörekvőben levő korosztállyal, az ún. „áprilisi-Híd” körével kellett megbirkóznia. 1950 után tehát már többé-kevésbé beállt viszonyokkal van dolgunk, és – bár bőven voltak még

² Már 1945. október 29-én megtartják a Vajdasági Magyar Népszínház első bemutatóját (Balázs Béla: Boszorkánytánc). 1945-ben Szabadkán már van, Újvidéken pedig 1947-ben nyitnak tanítóképzőt, amely később tanárképző főiskolává alakul. A sajtóorgánumok sorát a Magyar Szó elődje, a Szabad Vajdaság nyitja 1944 szeptemberében; majd 1945-től az Ifjúság Szava, 1946-tól a 7 Nap, 1947-től a Dolgozók hetilapokként. Az 1940-ben betiltott Híd, 1945-től jelenik meg újra, havi rendszerességgel.

tabu témák és a stigmatizálás különféle mechanizmusai még mindig viselkedésszabályzó erővel bírtak – egy kicsit szabadabban lehetett megszólalni.

A háború utáni években az a nyelv is megváltozott, amellyel az új viszonyokat kellett rögzíteni. Ez az újságírást és szépirodalmat jellemző nyelv 1950 után fokozatosan eltűnik, megritkulnak az agitációs versek és esszék, elmaradnak a kevert műfajú, riportba bújtatott, anekdotizáló prózaformák, és a különféle lapok szerkesztéspolitikája is felveszi azt az irányt, amely majd lehetővé teszi a hatvanas éveket fémjelző irodalmi és kulturális termelést. A *Szabad Vajdaság* első számait még fordítani kellett: „belemerültünk a Slobodna Vojvodina addig megjelent számainak olvasásába, tanulmányozásába, és már olvasás közben igyekeztünk átültetni a híreket a magyar zszurnalisztika hangjára. Nem kis munka volt ez, mert a polgári sajtó többé-kevésbé bulvár frazeológiája sehogyan sem felelt meg egy szocialista lap hangvételének. Minden írás, a vezércikktől egészen a napi hírekig új, szigorúan tárgyilagos és díszítő, hangulatkeltő jelzőktől mentes hangszerelést követelt meg.”³ Ez hatott ki az olyan, addig szinte ismeretlen nyelvű szövegekre, mint Thurzó Lajos *Traktor* c. verse vagy Gál László 1946-ban Szabadkán bemutatott színműve, a *Jönnek a telepések*.

1945 és 1950 között szilárdultak meg a „vajdasági magyar” és a „jugoszláviai magyar” szóösszetételek. Ilyen értelemben, amennyiben a vajdasági magyar geokulturális identitásra egy kiterjesztett csoport azonosulási csomópontjainak összességeként tekintünk, akkor az 1950/51. év az a fordulópont, amely után az önmagát már megnevezni tudó csoport egy már létező diszkurzusra utalva tud szólni arról a belakott térről, amelynek a határait ismeri és, amelyet immáron sajátjának tekint. A két szóösszetétel az ötvenes évektől adott tényként, viszonyítási pontként van jelen. A művelődéspolitikának, kultúriparnak, oktatásnak, popkultúrának sarkköve ez a két szókapcsolat és ennek első nagy megnyilvánulása 1950-ben hangzik el Újvidéken, a Vajdasági Kultúrszövetség Magyar Osztályán: „Mi, jugoszláviai magyarok, egész hangosan, nyíltan és félreérthetetlenül valljuk, hogy jó magyarok vagyunk, és azok akarunk lenni. Különös szerencsénk az, hogy éppen itt lehetünk jó magyarok és éppen azáltal, hogy jó jugoszláv hazafiak vagyunk. Miért? Vessünk egy pillantást a határon túlra. Bizonyos, hogy odaát Magyarországon, óriási változások mentek végbe [...] De bármilyen óriási horderejű is ez az esemény [...]

³ Lévay Endre: Négyen elindulnak. In: Holnapvárók. Fórum, Újvidék, 2002. 186. p.

Magyarország mindmáig megszállott ország, és szolgailag alárendeli saját érdekeit a Szovjetunió érdekeinek [...] Nincs szabadabb ország a mi hazánknál.”⁴

Irodalom, folyóirat, tér

Alapvető kérdés, hogy a második világhégés után mely terek erősödtek fel, melyek emelkedtek ki a névtelen, idegen térből, valamint melyeket aposztrofálják idegen, immáron nem a saját kollektív szubjektumhoz tartozóként. A teret ilyen értelemben nem egy tartályként, hanem kapcsolatnyalábok, időnként egyesülő és megszakadó hálózatok összességeként kell értelmezni. A kérdéses fogalom nem egy állandó, adott és változatlan jelenségként, hanem egy egymással kölcsönös függőségben levő szűkülő, bővülő, folyamatosan alakuló hálózatként létezik. Lefebvre ezért eredendő hibának nevezi a tér keret- vagy tartályként való megközelítését.⁵ Ez a tér csakis olyan elemeket tartalmazhat, amelyek kisebbek nála, egyetlen létoka pedig az, hogy megtartsa a belehelyezetteket.

Az általunk vizsgált társadalmi tér teljesen más, és pontosan a szépirodalom eszköztára az, amely a szociális értelemben vett tér ismérveire rá tud mutatni, ilyen értelemben – amellet, hogy táguló, töredező, felaprózódó, egyesülő hálózatokként és hol csoportosuló, hol osztódó, de mindenképpen egymással összefüggő kapcsolatokként van jelen – mindig mozgásban van. A tér pontosan azért nem lehet statikus, mert az őt értelmező és folyamatosan átértelmező kollektív szubjektum mindig mozgásban van. A tér nem marad érintetlen a társadalom folyamataitól, így semmiképpen nem maradhat ugyanaz, hiszen azok, akik értelmezik változnak, időnként többen, időnként kevesebben vannak – időnként ki is cserélődnek. A közösség részei leszakadnak, vagy eltávolodnak egymástól, de egyesülhetnek is. A vizsgált időszak kapcsán például egyáltalán nem mellékes, hogy az adott kollektív identitás belül mit értelmeztek fővárosként, hol látták a határokat, mely folyókat tekintették sajátjuknak a negyvenes évek előtt, illetve annak első és második felében. Nem csak az a fontos, hogy mi kerül bele az új identitásba, hanem mi válik tabuvá, mit stigmatizálnak, és hogy a kor terei nem, vagy csak részben kerülnek be magyarul az azonosulási hálóba. A hivatalos nyelvhasználat (bár

⁴ Sinkó Ervin: A Híd áprilisi számáról. In: Ifjúság Szava. 1950. június 24. 3. p.

⁵ Vö. Henri Lefebvre: The Production of Space. Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Victoria, 2007. 94. p.

nem minden téren használatos gyakorlata) a szerb-horvát elsőbbség értelmében, a földrajzi nevek magyar megfelelőjét az államnyelvi forma magyar átíratában engedélyezte. Így lett Újvidékből Noviszád (Novi Sad), Szabadkából Szubotica (Subotica), Kishegyesből Maliigyos (Mali Idoš) vagy Óbecséből Sztaribecsej (Stari Bečej) stb. Érdekes módon az Adriát, a Tiszát, a Dunát hagyományos formájukban használták.

Az irodalom az a mátrix, amely segítségével végigkövethetők az általunk vizsgált kiterjesztett csoport közösségszervezésének – ebben az esetben kisebbségszervezésének – hosszabb, mélyrehatóbb folyamatai. Az irodalmi folyóiratok azért fontosak, mert azok képviselik azt a közbeeső szintet – a könyvek és a napisajtó között –, amely terjesztésének mennyiségét, milyenségét, hatékonyságát és sebességét illetően, valamint a szövegek kimunkáltsága továbbá a szerkesztéspolitiká tekintetében tükrözik, és egyben alakítják is a kor ízlésvilágát, kollektív identitását és esztétikai, politikai, ideológiai önképét. Az irodalmi folyóiratok – a vizsgált fél évtizedben valójában a „mindenes sajtó” – azok, amelyekben egy közösség irodalma először megnyilvánul, ezeket évek múltán kötetbe szerkeszthetik, regényekké, antológiákká válhatnak, de elsődleges megnyilvánulási helyük a korába ágyazott folyóirat. Az irodalom médiuma az, amely segítséget nyújt abban, hogy egy közösség kontúrjait meg tudjuk rajzolni, hogy el tudjuk különíteni az őt körülvevő egyéb közösségektől; az előtérbe helyezett belakott tér pedig a kisebbség önszerveződésének fizikai határait mutatja meg. A kutatás során tehát a jugoszláviai magyarság térbeli önszerveződését kísérem meg leírni azon irodalom alapján, amely 1945 és 1950 között jelent meg a vajdasági nyomtatott sajtóban magyar nyelven. Elsősorban szépirodalmi szövegek érdekelnek (dráma, líra, próza), de lévén, hogy egy olyan korról van szó, amelyben a cél sok esetben szentesítette az eszközt, és, amelyben több (nem csak irodalmi, hanem képzőművészeti, filmes...) tekintetben is műfajkeveredéssel kell számolnunk, olyan szövegeket is vizsgálat tárgyává tettem, mint az esszé, az útinapló, néhány esetben még a tárcanovellához hasonlító, élménybeszámoló vagy riport.

A kor szépirodalmi szövegei a napisajtótól, a hetilapokon át a havonta megjelenő irodalmi folyóiratokig mindenhol megjelennek. A később *Magyar Szóvá* átnevezett *Szabad Vajdaság* az olyan kisméretű műfajoknak ad teret mint a születésnapi verses köszöntő, a rohammunkára buzdító költemény vagy alkalmi vers az államiság napján. Az olyan heti sajtóban, mint a *7 Nap*, a *Dolgozók* c. szakszervezeti vagy az *Ifjúság Szava* c. ifjúsági lapban már hosz-

szabb tárcanovellák, riportok kapnak helyet, amelyek – sokszor illusztrációval ellátva – már több felületet követelnek meg maguknak. A *Híd* c. havonta megjelenő folyóiratban hosszabb novellákat, folytatásos regényeket és dráma-részleteket is publikáltak.⁶

Vízrajz

„Háromnyelvű község, – gond öle, –
a mord Tisza s szűk Bega partján
mocsárral szikkel küzd mostohán”
(Galamb János, 1946)⁷

A jugoszláviai magyar geokulturális identitás vízrajzi lenyomatának jelentékeny része, a többi térbeli elemhez hasonlóan, ebben a néhány évben alakult ki. Az 1945 és 1950 között kifejtett és jól megcélzott népszerűsítés, a közösségi azonosulási hálóra bele tudta emelni azokat a tereket, amelyek majd csak az ország kilencvenes évekbeli széttagolódásával töredeznek szét és tűnnek el újra. Legtöbbször Bácska, Bánát, elvétve Baranya folyóival találkozunk. Jugoszlávia egyéb szegleteiben elterülő folyó- és állóvizekre, továbbá az Adriára, mint az ország legnagyobb vízfelszínére viszont nem igazán találunk példát sem a háború alatti, sem a két háború közötti időszak irodalmában, a térbeli azonosulási hálón való újítás tehát leginkább ezekben mutatkozik meg. „Tizenöt év után először most a Quarnérói öbölben pillantottam meg a tengert, éppen olyan volt, mint ahogy a képzeletemben élt. Az egész mint egyetlen hatalmas kék üveg ott csillogott az Alpések alján: környeskörül méltóságteljesen tükrözte a szusáki, fiumei s kissé távolabb az abbáziai palotákat.”⁸

A kor ritka, de egyik legjellemzőbb tere a tenger. Kosztolányi Fiumében vakációzó Esti Kornélja és Szenteleky Isola Bellán álmodozó Szabolcsa, valamint egy maroknyi mediterrán előfordulás után, a jugoszláviai magyar irodalomba erőteljes térbeli motívumaként ekkor vonul be az Adria, és – bár még csak néhány helyen jelenik meg – a módnak, ahogyan a jugoszláv kollektív szubjektum megélte és értelmezte a tengert, ezekben az években vetették

⁶ A tér átértelmezése szempontjából nem mellékes, hogy az első iskolai tankönyvek megjelenéséig és elterjedéséig (1947–1948) a heti és havi rendszerességgel megjelenő sajtó töltötte be az olvasókönyv szerepét is.

⁷ Galamb János: „Fehér Sár falva”. In: Magyar Szó. 1946. augusztus 2. 6. p.

⁸ Lévy Andre: Üzenet a palackban. In: *Híd*. 1947. 9. 705. p.

meg az alapjait. A szocializmust megelőző kor közép-kelet európai nyaralásának tengere nem egy magától értetődő úticél, hanem inkább a tehetősebbek kiváltsága volt, 1945 után viszont a munkásnyaralókkal és csoportosan megszervezett utazásokkal az Adria – ezen belül pedig leginkább a horvát tengerpart – mindenki számára könnyedén elérhetővé vált. *„A községben nagy volt az izgalom... Szájról-szájra futott a hír: parasztkirándulás indul a tengerpart-ra.”*⁹ Ennek ellenére, a lakosság egészét tekintve, az ötvenes évekig nyilván kevesen látták meg a tengert – az utazás lehetősége viszont, az államalakulat megszűnéséig kulcsfontosságú közösségi tényezővé nőtte ki magát. A jugoszláviai magyar irodalom tenger-motívuma csakis azért jöhetett létre, mert a kollektív azonosulás kapcsolathálózatát ki tudták rá terjeszteni, megszüntetni annak osztálybéli, valamint etnikai jellegét, és így egy idegen teret sajátként láttatni. Szenteleky és Kosztolányi tengere egyrészt az olaszok, másrészt a tehetősek tengere, a 1945-ös diskurzuscsereével viszont ennek a heterotópiának az előjele gyökeresen megváltozik.

*„Ősi erősség, kifáradt szelek
hűs otthona,
lábainál volt rabszolga népe láncon
már nem zokog.
Vég nap és új tenger ragyog most körötte.
s ormán a legszebb zászló
ott lobog...”*¹⁰

A kor folyóvizei ezzel szemben teljesen hagyományos módon épülnek bele a közösségi szubjektum különféle narratíváiba, azzal, hogy a vajdaságiak sokkal gyakrabban és nagyobb részletességgel szerepelnek – a többi tagköztársaság folyói inkább csak a kollektív mentális térkép megnevezett kiszögellési pontjait képezik. *„Egyedül járom a magas töltést – / Oly szép minden: a táj, a vadon... / Ma először látlak, Duna folyó, / Először büszkén és szabadon...”*¹¹ Az előző azonosulási hálóból átmentett folyónevekhez, természetesen újak is társulnak: *„Csobog a Piva, a Vardar, a Lim, / – vörös virág az Ozren hegyein.”*¹²

⁹ Bogdánfi Sándor: János mégis utazik. In: 7Nap. 1948. november 10. 3. p.

¹⁰ Thurzó Lajos: Dubrovnikai vár. In: Híd. 1949. 9. 477. p.

¹¹ Csíkos István: A szabad Dunán. In: Ifjúság Szava. 1949. február 12. 4. p.

¹² Gál László: Hull a fátyol. In: 7Nap. 1947. július 1. 1. p.

Vagy: „*Most már merészen hegyek mellett lépdél / Gyorslábú vonatunk a Dráva völgyén.*”¹³ A lapszerkesztők – a kor agitációs elvárásainak is eleget téve – nyilván gondosan odafigyeltek, hogy az újságok hasábjain megjelenő szövegek az új haza terének teljességét lefedjék. Thurzó Lajos, Gál László, Laták István vagy Lőrinc Péter ugyanúgy írtak a Tiszáról, Dunáról, Temesről, Begáról ahogyan Szerbia, Bosznia és Hercegovina vagy Macedónia folyóiról. Az adott folyóvizek mellett viszont külön figyelmet kell fordítani az akkor végső formáját felvevő és a kor egyik legtöbb médiafigyelmét kiérdemlő projektumra, a Duna–Tisza–Duna-csatornára.

„*De forrásul már vonal a vonalra
A papíron, s betör földünkre a jövő:
A Duna-Tisza-Duna nagycsatorna!*”¹⁴

A DTD-csatorna térbeli motívumának irodalmi helye a rákövetkező korokban alig adatolható, és a közösségi összetartozás jelképeként is csak addig volt használatban, amíg ki nem épült. A háborút követő évek össznépi összefogásának, a rohammunkának, a brigád erejének térszimbólumára addig volt szükség, amíg a – szintén elsősorban lírai műfajokban megszövegezésre kerülő – nehéz testi megpróbáltatásnak számító, kényszermunkának is tekinthető munkát a sajtóban legitimálni kellett. Az ilyen agitációs jellegű írások legtöbbször egy-egy állami ünnep napján, címlapon, jól látható helyen kerültek az olvasók elé. Majtényi Mihály Baráberek¹⁵ c. írása például a köztársaság napján kerül a *Magyar Szó* ünnepi számába, majdnem egy egész oldalon, egy kubikos illusztrációjával. A bevezető szerint egy készülő regény részletét olvashatjuk, amely a Duna–Tisza–Duna-csatorna építéséről fog szólni. A tér homogenitásának a különféle vasútvonalakkal, műutakkal, hidakkal, gyárakkal való megtörése kiemelt szerephez jutott az új elit önképének kialakításában, az ehhez hasonló szimbólumok pedig az újonnan kitermelt terekkel való kapcsolat kialakítását, a pozitív előjelű asszociációk generálását, kollektív fontosságuk hangsúlyozását, valamint a közösségi azonosulási hálóbba való beágyazást szolgálták.

¹³ Laták István: Pihenni jöttünk. In: Dolgozók. 1950. július 28. 4. p.

¹⁴ Gál László: Új esztendő elé. In: Magyar Szó. 1948. január 1. 1. p.

¹⁵ Majtényi Mihály: Baráberek. In: Magyar Szó. 1949. november 29. 7. p.

„Te vagy part közt a gát,
Az erős csatorna,
Mely ölébe kapja
– mint gyermekét anyja –
Duna-Tisza-Dunát”¹⁶

A tavak – lévén, hogy sokkalta kevesebb ember ismeri őket, nem kötnek össze és nem is igazán választanak el semmit, emellett jelentősebb, hozzájuk kapcsolható építési vagy földmunkák sem zajlottak a kérdéses időszakban – sokkal kisebb arányban vannak jelen. A népfelszabadító háború harcainak mitológiája sok esetben kötődik valami folyóhoz (Duna, Neretva, Sutjeska...), a tavak viszont ilyen téren sem váltak részévé a kulturális emlékezetnek, emellett Jugoszláviában később sem volt olyan tó, amely kozmogóniájában egy olyan hangsúlyos szerepet töltött volna be, hogy a körülötte elterülő homogén és névtelen teret megtörje és tágabb értelemben vett azonosulási csomópontként működjön. Az egyetlen tó, amely a jugoszláviai magyar közösségi szubjektumban szerényen, bár már ebben a korban jelen van, a Balaton – jelentősége viszont ekkor még javában lokális és inkább személyes jellegű: „Csitt, Balics! – ma csókot csenek! / Itt úszik Ő: isten-remek./A teste most nem hús, nem vér;/csurranó hab, tündöklő fény.”¹⁷

Makroszint

„Szerbnek, magyarnak, horvátnak és szlováknak
Egyforma jogot mért a szabad Vajdaság.”
(Láták István, 1946)¹⁸

A geokulturális identitás azonosulási hálójának legnagyobb léptékű rácshálója kétségkívül arra a makroszintre feszül, amely az új, egész államalakulatra és annak szövetségi alkotórészeire vonatkozik. A vajdasági magyar irodalomban megnyilatkozó kollektív szubjektum ilyen értelemben, az eleinte még javában bizonytalan határai ellenére, ám nemzetközileg elismert Jugoszláviával, annak köztársaságokra lebontott alkotóelemeivel, nagyobb tájegységeivel azonosul. A politikailag zavaros és meglehetősen előreláthatatlan negyvenes években

¹⁶ Szekula András: Új dalnok. In: Ifjúság Szava. 1949. április 16. 3. p.

¹⁷ Pap József: Balicsi Játék. In: Munkánk. 1946. december 20. 5. p.

¹⁸ Láták István: Földosztás. In: Magyar Szó. 1946. december 24. 4. p.

kellett a szintén keletkezőfélben levő térrel azonosulni, a kollektív identitás, ilyen értelemben, a régi/új államalakulattal párhuzamosan alakult ki.

*„Vajdaság becsületét védték mind hányan,
S megvetették bátran, dacosan a halált,
Jugoszláv Hazánknek minden népe szabad,
Tudta, s ezért harcolt a Petőfi-brigád.”¹⁹*

A jugoszláviai magyarság háborút követő években zajló térbeli identitásának kialakítása, Jugoszláviának mint hazának és a titói szocializmusnak mint ideológiának az elfogadtatása többek között a munkaerő szervezett és jól koordinált brigádokba tömörítésével, valamint a rohammunka által termelt térnek a köztudatba való beépítésével vált lehetővé: „*dal, amit Boszniában énekeltünk, / ötmillió köbméter föld, százezer tonna vas...*”²⁰ Lehetetlen párhuzamot vonni a sajtóban közölt, buzdító hangvételű versek, valamint a valós részvételi arány, ilyen értelemben a szimulált és tényleges tértapasztalat között. Az akkor íródó szövegek jórészt az agitprop magyar kezdeményezései voltak, mintsem önálló ihlet eredményei, ilyen értelemben nem tudhatjuk, hogy 1945 és 1950 között az ország különféle pontjain megszervezett munkaakciókra a különböző tájegységekről rohammunkára összeverbuvált csoportok mennyire tudták beépíteni az új tereket az akkor születő, etnikai töltetét fokozatosan felszámoló, ideológia- és területközpontú jugoszláv kultúrnacionalista közösségi identitásba. A terek sematikus reprezentációjából, és elsősorban lírai megfogalmazásából, valamint a riportszerű, és a később fokozatosan elmaradó, de ekkor még erőteljesen jelen levő anekdotizáló prózai határműfajokból²¹ viszont arra következtethetünk, hogy az 1945–50-es időszak terei inkább egy elvárt, megelőlegezett geokulturális azonosulási háló csomópontjai voltak, és kevésbé azok, amelyek majd a hivatali és szabadidő által szavatolt utazással, valamint a következetes oktatás- és kultúrpolitikával azt a későbbiekben ténylegesen képviselik. A szövetségi köztársaságok

¹⁹ Laták István: A Petőfi brigád. In: Dolgozók. 1950. december 14. 4. p.

²⁰ Gál László: Alkotmányunk. In: Magyar Szó. 1949. január 1. 2. p.

²¹ Az újságok híradásait, képes beszámolóit, tényeket közlő propagandacikkeit nem sorolom ide, mert azok egyrészt ritkán tudósítások, inkább a hírszolgálatok fordításai, másrészt pedig hangvételükben sem különböznek a környező országok vagy a nagyvilág híreinek megszövegezésétől.

– a ténylegesen megtapasztalt geokulturális identitás alkotóelemeiként – majd csak később vonulnak be az irodalomba, és ekkor már egy sokkalta színesebb, élményszerű képet kapunk a boszniai hegyekről, a különböző folyókra és városokra lebontható makroterekről, emellett ekkor már a sokkal több részlettel operáló próza is jelentősebb helyet foglal el. A negyvenes években viszont még nem ennek az esete áll fenn, a (Vajdaságon kívüli) makrotér kiterjedés nélküli, szinte pontszerű megnevezése inkább egy közös ismereteket előírányozó szimbólum, vagy legfeljebb a politikailag elvárt összetartozás metaforája. Az irodalom és a geokulturális identitás kapcsolatnyalábait a valós élmények tere majd csak az ötvenes évektől jellemzi: „ilyenkor *Pristináról* mesélt, mint az ország egyik legelhagyatottabb városáról. Mesélt a város minden fogyatékoságáról, de szavai mégis széppé varázsolták előttem Koszmet fővárosát, a siftár, a török és a szerb dolgozók nehéz küzdelmét.”²²

A legfontosabbak továbbra is Vajdaság alrégióit, a valamikori megyerendszer maradványait megnevező Bácska, Bánát, és Szerémség földrajzi vonatkozásai: „*Berlinben megsabták az árát: / Ennyit ér Bácska, ennyit Bánát / A fiainkat meg, mint a barmot / Összeterelték és levágták.*”²³ Vajdaság kivételével viszont, a Jugoszláviát alkotó szövetségi köztársaságok makrotérének megszövegezése, narratívába való belehelyezése, meglehetősen közhelyszerűen és képletesen történik. A tér, ebben a korban még nem bontható le kisebb elemekre – a befogadó tudomásul veszi, sajátként éli meg, a közösségi identitásba való beépítés viszont ezzel véget is ér. A valós tapasztalaton alapuló identitásképzés antropológiai terei háttérbe szorulnak a korabeli jugoszláv irodalomból, propagandakampányokból, plakátszólamokból, rádiós tudósításokból kölcsönzött állandó szintagmákhoz képest. Az antropológiai tér személyes tapasztalatra, történetiségre alapuló identitásalakító szerepét szinte csak Vajdaság példáján követhetjük végig, ahol a jelképes lírai megnevezés mellett sok esetben prózai megfogalmazása is van, és, ahol a makrotér Vajdasága mellett legtöbbször városok, falvak, tájegységek részletesen körülírt, esetleg útvonalakkal összekötött kisebb tereire való lebontása következik. Bosznia, Szlovénia, Montenegró, Horvátország vagy Macedónia esetében ezzel szemben, sokkal ritkábban jelenik meg az, hogy a tér megnevezése után az alkotóelemekre való ráközelítés következik. A tér lokalizálása ilyen érte-

²² Petkovics Kálmán: Koszmeti dal. In: Dolgozók. 1950. június 2. 3. p.

²³ Gál László: Azé az ország. In: Magyar Szó. 1945. december 9. 6. p.

leben inkább a tartalomnak van alárendelve, és így egy olyan illusztratív szerepet tölt csupán be, amelynek helyét akár egy másik tér másik jelzős szerkezete is leválthat. „*Makedóniából jött, ahol a kopár hegyeken / Kőtorlasz véd meg minden csöpp zöld mezőt*”.²⁴ A zsánerképekben való gondolkodás egyik legjobb példája Ács Károly *Híd*ban publikált szonettkoszorúja, amelyben, bár részben Boszniáról ír, arról – pusztá nevéen és a szokásos, szinte tankönyvszerű jellemzőkön kívül – semmi közelebbit nem tudhatunk meg.

„Télen vidám vonat visz zakatolva,
Vén Bosznián át, hol az ifjúság új
Fonált húzott forró kohók vasából.
Hogy álmait nótákba zakatolja

A föld, az erdő, és a hegy, s a Boszna,
Melyben nagy századok száz titka zárul,
És sziklaként a múlt ült rá határu;
Most énekszó, kacaj s csákány bogozza.”²⁵

A térbeli imagináció köztársasági szintje ritkán rétegződik tovább. Jugoszlávia második világháború utáni újjáépítése, valamint a negyvenes évek vajdasági telepítéspolitikája viszont néhány olyan térrel gazdagította az irodalmi megnyilatkozást, amelyek azelőtt mind egyéni, mind közösségi szempontból ismeretlenek voltak. A kor egyik a legnagyobb építkezési vállalkozása a Szarajevó–Šamac vasútvonal volt, de emellett Bosznia más tájegységeire, különféle Belgrád környéki építkezésekre és a Testvériség-Egység műúton végzett munkálatokra is vezéreltek fiatalokból álló munkaerőt rohammunkára. Az ehhez hasonló utazások emelik ki a névtelen térből Likát, a Velebitet, Szlavóniát, vagy Rijeka/Fiume, Jajce, tájegységeit. Ezeket a tereket hozta magával a belső migráció, vagyis az 1945 végétől 1947 decemberéig zajló telepítés, amellyel Vajdaság területére macedónok, dél-szerbiaiak, hercegovinaiak, montenegróiak érkeztek. Az erőteljes demográfiai módosulás mellett ez egy sor olyan földrajzi megnevezést is elhelyezett a köztudatban, amelyek például a migránsok kirajzási pontjait jelölték. Az előzőleg tárgyalt terekhez

²⁴ Gál László: Magyar paraszt, ha nálad lámpa ég. In: Magyar Szó. 1945. december 16. 4. p.

²⁵ Ács Károly: Új életek éneke. In: Híd. 1948. 3. 119. p.

haszonlón viszont, ezek is csak kevesek által ismert, hivatalos közleményekből származó, kontextusukat nem személyes tapasztalatból eredeztető elemekként jelennek meg. Emellett nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy a háborút követő években csak olyan sajtó létezett, amely az adott közösség nyelvén közvetített a pártállami törekvések és az olvasó között, tájékoztatván őt és fogadtatván el vele az államhatárokon belül (és kívül) zajló folyamatokat. Ilyen értelemben, az ezekben a sajtótermékekben közölt szépirodalom is ennek volt alárendelve, sőt még az is valószínűsíthető, hogy a többségi sajtó mintájára, az ilyen szövegek megrendelésre (pontosabban, felsőbb utasításra) íródtak. Nagy valószínűséggel így (és kevésbé a személyes tapasztalat ihletésével) írtak verset Likáról, a geokulturális identitás egyik új eleméről például Thurzó Lajos²⁶ és Gál László is: „Lika szikkadt mezői küldték, Bácska rónája fogadd / rongyos, megtépett, százszor megcsúfolt fiad”.²⁷

Régi világ – új külföld

„Habár nem loptam és nem gyilkoltam,
És nem voltam soha útonálló zsvány;
Csak a királyi jugoszláv és királyi magyar
Rendőrségi nyilvántartó örködött reám.
De most ostoba és jött-ment uralmak után
Először ül választottam a hivatalban!
Sohasem élhettem védve szabadabban;
És őszülő fejjel először nevetek igazán:
Mert először van nekem honom. Hazám!”
(Laták István, 1946)²⁸

A huszadik század során a külföld és a haza fogalma meglehetősen sokszor értelmeződött át. Első felében többször is átrendeződött a főváros, a regionális központ, a határvonal és egyáltalán szinte mindaz, ami a saját és idegen tér fogalmi különbségeit meghatározza. A második világháború után pedig még a társadalmi berendezkedés, az államforma és az ideológiai diskurzus is gyökeresen megváltozott: „dolgozott Komáromban és izzadta a pesti vasúti töltések homokját. A régi jó világban!... Amiből csak öreg, agyonkínzott

²⁶ Thurzó Lajos: Lika. In: Híd. 1948. 10–11. 488. p.

²⁷ Gál László: Magyar paraszt, ha nálad lámpa ég. In: Magyar Szó. 1945. december 16. 4. p.

²⁸ Laták István: Van hazám. In: 7Nap. 1946. november 1. 8. p.

bőrét menthette át. Jó világban. Amikor csendőr parancsolt a munkán. Most is emlékszik ott volt a csendőrállomáson az iroda mellett. Ott. Jó világ volt. Ott volt, amikor egyik munkástársát szétzúzta a vonat Pesterzsébetnél és a mérnök elásatta, mint a kutyát, ráfogta, hogy részeg volt és sirathatta a család két hét múlva, amikor elakadt a pénz.”²⁹

A korban, és azután is természetesen megjelennek az előző geokulturális identitás térbeli lenyomatai, ezeknek viszont rendre egy olyan alaptórust adnak, amely azt elítélendőnek, régletűnt vagy nemrég felszámolt rossz tapasztalatnak tünteti fel. A magyarországi vagy monarchiabéli terek egyértelműen külföldként jelennek meg. Szeged, Baja, Budapest, Veszprém, Vác, Kolozsvár, Kassa vagy a Balaton egy másik ország másik állampolgárainak a terét képezik, és – bár vannak olyan, elsősorban prózai alkotások, amelyek cselekménye, vagy a szereplők előtörténete odakötődik – minden megnyilvánulásuk egy, a jelenlegitől különböző közösségi szubjektum tereként szerepel. A régi terek szerepeltetése sok esetben a korabeli állapotokra való reflektálásként, illetve a háború utáni társadalmi-politikai-kulturális-technológiai elkülönbözödés hangsúlyozásaként történik. Ugyanakkor – annak ellenére, hogy következetesen negatív előjelűek – csak ezek a terek tudták felrepereszteni azt a burkot, amelyet a titóizmus megelőlegezett tértapasztalata a lapok szerkesztéspolitikája által terjesztett; egyben történetesítvén az identitást és rámutatván arra, hogy 1945 előtt is létezett valami. Az összes tér közül – a koncentrációs táborok közelmúltján kívül – csupán ezek a magyarországi és monarchiabéli földrajzi nevek rendelkeznek hangsúlyos és állandósított múltdimenzióval. A jelenidejű geokulturális identitással, annak térbeli lenyomatával szembeállított, minden más mellett történetiséget is képviselő kapcsolatnyalábok egy olyan mellérendelésként jelennek meg, amelyek az irodalomban egészen a hatvanas évekig ebbe a narratívába ágyazódnak.

„– Igenis! A Dunáról hozattuk. Harcsa, ponty és kecsege! A plébánia udvarán főzöm szabad tűzön.

– Szege di paprikával? — kérdezte a tábornok, mert nagy szakértő volt a halászlé főzése terén. – Anélkül nem sokat ér!

²⁹ Kálmán Tamás: Kubikusok a pancsevói réten. In: Híd. 1946. 11–12. 745. p.

– Sajnos, az egész vacak faluban nem találtam szegedi paprikát. „felelte majdnem bánatosan a főhadnagy — így hát be kellett érnem a horgosival. De szép piros így is és sűrű a leve.”³⁰

Az 1940-es évek első feléhez viszonyítva Budapest helyét Belgrád veszi át. A régi/új főváros újjáépítésére vezényelt rohammunkások képzelt vagy valós tapasztalatát tükröző szövegek elsősorban a nagy példányszámú *Magyar Szóban*, a munkásoknak szánt *Dolgozóknak* és a fiataloknak, iskolásoknak, gimnazistáknak szánt *Ifjúság Szavában* jelennek meg. A célirányos szerkesztéspolitikai így a legfiatalabbaktól, a munkavállalókon át a jövőbeli értelmiségiekig, a városiaktól a vidéken élő állampolgárokig mindenkire eljuttatta ezt a váltást. Budapest időnként még feltűnik, de az ötvenes évektől (egészen a kilencvenes évekig) egyértelműen külföldi térként tekintenek rá, és minősítésében kevésben különbözik Béctől, Prágától, Párizstól vagy Bukaresttől. Belgrád fővárosként való hangsúlyozását viszont ebben a korban rendkívüli gyakoriság jellemzi: „Soká álltam a Duna partján, / Elöttem Beográd feküdt... / Szívemben az építés vágya / Milliós üteme feszült.”³¹ Budapest ugyanekkor egy régletűnt világ helyszínékként jelenik meg: „... biztosan jó pénzt adott a gazdájuk ezekért a képekért. Pesten vagy Bécsben, ahol a földbirtokos-ízlést oly jól ki tudták szolgálni.”³²

Falvak, városok

„A diák mint akit a fény megáldott
megállott:

Tito van ott és a proletárok.

Az ott – Rudo.”

(Gál László, 1947)³³

Az 1940-es évek második felének szerkesztéspolitikája külön odafigyelt arra, hogy az évtized első felének geokulturális identitását átrendezzék. Ebben az átrendezésben a főváros hangsúlyos jelenlétén kívül a többi helyiségnév is fontos szerephez jutott. Az irodalmi megnyilatkozások ebben az esetben is

³⁰ Herceg János: Hódítók. In: *Híd*. 1949. 12. 652. p.

³¹ Csíkos István: Beográd építése. In: *Ifjúság Szava*. 1949. augusztus 13. 4. p.

³² Herceg János: Változó világban. In: *Híd*. 1949. 6–7. 328. p.

³³ Gál László: Az ott – Rudo. In: *Magyar Szó*. 1947. december 22. 2. p.

leginkább a közelmúlt közös harcainak és a jelen munkaakcióinak a helyszíneire szorítkoznak – elsősorban lírai megfogalmazásban –, vagy a szintén háborús, esetleg az utazás változó színtereivel a kor a regényeinek, riportszerű útirajzainak képében. Ebben az 1950-nel záruló időszakban jelenik meg például Gajdos Tibor (Gottesmann Tibor) *Tűz a hegyek között* c. regénye, Lukács Gyula, *A sárga háztól a csendes Donig* c. riportregénye vagy Lőrinc Péter (Löbl Árpád) *Nemzet születik Macedónia katlanjaiban* c. útirajza is. A kor szépirodalmi termése, ahogy a már említett tereknél, ebben az esetben is a jól megcélzott jugoszláviai magyar befogadó új államának képét hivatott megrajzolni. Így kerülnek hangsúlyos helyzetbe Újvidék, Szabadka, Zágráb, Eszék, valamint Macedónia, Bosznia, Szlovénia vagy Dalmácia különféle városkái. Legrészletesebben természetesen a vajdasági községek és falvak hálózata jelenik meg. Majtényi Mihály *Ebek harmincadján*³⁴ c. elbeszélésében grebenáci (Gerebenc) munkásokról, kudrici (Temeskutas) és verseci borról, fehértemplomi svábokról és izbestei (Izbistye) kútvízről ír. Gál László, *Szivárvány*³⁵ c. tárcanovellájának énelbeszélője Zrenyanintól a Jadrani Fiuméig (sic!) pásztáz végig egy életrajzot. Herceg János pedig a *Változó világban* – azután kötetként is megjelent szociográfiájában – szövege színhelyül Vajdaság több települését is megteszi, ahol többek között a régletűnt múlt és a haladó szellemiségű jelen összevetésével, a valamikori megyeszékhelynek és környékének részletes leírását adja. „A zombori városi könyvtár igazgatóságának hosszú időn át Fernbach Péter volt az elnöke, hiszen ő volt a Tisza-párt képviselője, s a könyvtár mégis a tagdíjakkól - tengődött, saját épülete sem volt, mert »anyagi eszközök híján ez nem volt megvalósítható«. Ugyanekkor Sípos Ferkó, a híres cigányprímás háromemeletes házat vett magának Pesten, a nagykorúton s gumirádlison járt a Koczkárék zsúrjaira, míg doroszlai népviseletbe öltözött nyalka parádés-kocsisa kint a bakon várt rá.”³⁶

A saját tér egyértelműsítése, és annak leválasztása a határon túl elterülő idegen tértől a háborút követő időszak egyik legmarkánsabb teendői közé tartozott. A Jugoszláviához tartozó városoknak az irodalomban való szimbolikus értékfelhalmozása ilyen értelemben kulcsfontosságú volt. A két világháború közötti Jugoszláviának kisebbségek iránti, meglehetősen közömbös és kirekesztő viszonyulása, az adminisztratív berendezkedés módosulásai, valamint

³⁴ Majtényi Mihály: *Ebek harmincadján*. In: 7Nap. 1946. december 24. 12. p.

³⁵ Gál László: *Szivárvány*. In: 7Nap, 1947. július 11. 8. p.

³⁶ Herceg János: *Változó világban*. In: Híd. 1949. 6–7. 322. p.

a második világhéges alatti felosztás többek között azt eredményezték, hogy a geokulturális identitás többnyire csak a közvetlenül megtapasztalt terekre terjedt ki. Az azonosulási háló csomópontjait így olyan urbánus politikai és művelődési központok képezték, mint például Szabadka, Újvidék, Zenta, Nagybecskerek, Versec, a kis arányban képviselt egyetemi oktatás zágrábi és belgrádi terei, valamint a vidék falvainak sokasága. A szépirodalmi tevékenység ebben az esetben is ellátta azt a geopolitikai szerepet, amely az új államalakulat városainak diffúz pontjait pozitív előjelű, ismert, saját térré alakította. A Vajdaságon kívüli jugoszláv városok és tájegységek kiemelése az idegen, ismeretlen, homogén térből és a kollektív szubjektum tértapasztalatába való beillesztés kapcsán, talán Gál László személyét kell leginkább megemlíteni. Az összes magyarul megjelenő sajtóorgánumban publikáló, a korban meglehetősen termékeny szerző kivételes ügyességgel ír verset Bosznia vagy Szerbia munkásainak helyeiről. *„Májust vár tőlünk újból a világ? / Brcko és Samac, / Új-Beograd üzen: / Hajrá, brigád!”*³⁷ Vagy egy másik helyen: *„Uzsicében kigyúlt egy csillag aztán, / s gyújtott Jajce és Bihács felett...”*, majd néhány sorral lejjebb következik az ünnepélyes, pátoszt nem nélkülöző, klisészerű felkiáltás: *„Nőnek a gyarak, s Köztársaságunk”*.³⁸ Mindkét vers természetesen állami ünnepnapon jelent meg: a munka ünnepén, illetve a köztársaság napján.

Vajdaság településhálózatának újbóli felrajzolása a térképre ugyanekkor már kevésbé hatásvadász módon zajlik. Ebben az esetben már sokkal fontosabb szerepet tölt be a közvetlen tértapasztalat, és így – lévén, hogy az új jugoszláviai magyar elit a tartományi székváros felé gravitál – Újvidék mint politikai-gazdasági-művelődési központ egyre gyakrabban és egyre nagyobb részletességgel jelenik meg. Emellett a különféle anekdotizáló riportokkal, tárcanovellákkal, valamint az elsősorban a *Híd*-ben megjelentetett hosszabb elbeszélésekkel, regényrészletekkel a vidéki községek és a kisebb-nagyobb falvak is elfoglalják a helyüket az olvasótábor térképén. *„Nem érted?... Ejnye, de szűk eszed van!... Az oroszok úgy nyomulnak előre, mint a szélvész. Már Bánátban vannak... Török-Becsén... Sőt, már Adánál... És minden percben ideérhetnek... Láthattad, hogy »hurcolkodtak« arról a svábok. Itt jöttek el erre, a nemzetközi úton... És innen is elvitte már az irháját minden betáncolt...”*³⁹ Vagy egy másik helyen, inkább a hivatalos nyelvhasználat kényszerének engedve:

³⁷ Gál László: Május. In: Magyar Szó. 1949. május 1. 5. p.

³⁸ Gál László: Szabad hazánknak szabad ünnepére. In: Dolgozók. 1947. november 29. 1. p.

³⁹ Sebestyén Mátyás: Írás a kerítésen. In: Híd. 1948. 1–2. 39. p.

„Olyan egyhangúan ejtette a német a szót, mint sötét bánáti falusi várótermek előtt a vasúti kalauz: Jabuka, Debelyacsa, Kovacsica, Petrovgrád felé, harmadik sínpár.– Benn vannak a németek!”⁴⁰

A kor szórakoztatáson és népművelésen túli politikai-agitatív feladatot ellátó, szépirodalmat is közlő sajtó az 1950-es évekre átalakul. Az évtized végére így, bár még mindig jelen van ez a tendencia, és a színvonal is csak lassan emelkedik, az ilyen jellegű szövegek megritkulnak. Vajdaság falvai, az onnan a szerkesztőségekbe érkező szerzők tollából, és a magukkal hozott vidék irodalmával vonulnak be az egyre inkább kiteljesedő közösségi identitásba. Csépe Imre egyike volt azoknak, aki Vajdaság több településén élt és dolgozott, de végül mindig szülőfalujába tévedt. Novelláiban, tárcáiban és verseiben legtöbbször munkájának helyszínei jelennek meg: „Itt már úgysincs mit keresnem, / Nagy faluba vesző Szabadkán.”⁴¹ Az anekdota struktúrájától nem sokban eltérő stílusa, népies versbeszéde a szubjektum terét szülőfalujának környezetében helyezi el. „Fájt a jaj, panasszal volt jegyes, / Új élete virradt, boldog lesz Kishegyes...”⁴²

Csépe Imréhez hasonló módon szinte mindegyik író, költő belecsempé-
szí szövegeibe szülőfaluját, városkáját vagy a tájegység egyéb településeit. Így jelenik meg Zombor, Szabadka, Óbecse, Topolya, Zenta, de az olyan kisebb falvak is, mint Gombos, Telecska-Bácsgyulafalva, Erzsébetlak. Az olvasók által egyébként is ismert terek így sokkal erősebben megkapaszkodnak a közösségi identitás kapcsolathálózatában és a háttérben kohéziós erőként működő, narratív kölcsönös függőség így egyben egyértelműsíti is a saját és idegen tér közötti különbséget.

⁴⁰ Lőrinc Péter: Maskovszki az órás. In: Híd. 1947. 4–5. 238. p. A felsorolt helységnevek: Torontálalmás, Torontálvásárhely, Antalfalva, Nagybecskerek.

⁴¹ Csépe Imre: Delelőn túl. In: Híd. 1950. 10. 644. p

⁴² Csépe Imre: Falum fölött süt a Nap. In: Híd. 1950. 10. 644. p.

Mikroszint

„A Gál-fok és a Dóra-híd között elterülő, mocsarakkal
szegélyezett tisztáson új üzem keletkezett.”

(Petkovics Kálmán, 1949)⁴³

A Zombor melletti Bezdán mikrotereit megnevező, anekdotizáló riport egyike azon szövegeknek, amelyekből talán a legtöbb volt a korban. 1946-tól már a hosszabb, a pusztá tudósításon túl, szórakoztatni is igyekvő, személyeskedőbb hangvétellű, az olvasó ismereteivel időnként összekacsintó szövegek is helyet kapnak a sajtóban. Az újságírás és a szépirodalom műfajait ügyesen ötvöző, riportszerű prózai szövegek szinte bekezdésről bekezdésre zsánert váltanak. Az énelbeszőlő utazási viszontagságainak tárgyalása után, különösebbnél különösebb szereplők vonulnak fel, a beszámoló apropójául szolgáló esemény cselekményszerű, lineáris ismertetését pedig legtöbbször párbeszédes részek, narrátori kiszólások, cselekményen kívülhelyezkedő, elméleti magyarázatok szakítják meg. A helyszín pontos lokalizációja és a riport műfajának fikcióval szembehelyezkedő, valóságra épülő kiindulópontja, valamint az anekdotikus megszólalásmód így az olvasóban az ismert, közösségileg kiterjesztett saját tér meghitt birtoklását váltja ki. A kollektív szubjektum térismeretébe ily módon olyan kisléptékű tereket lehetett becsempészni, amelyeket addig legtöbbször csak a helyiek ismertek, a szöveg közvetítésével viszont már a csoportidentitás egyik terévé, azon túl pedig, akár – amennyiben nagyobb építményről, pl. hídról, gyárról, rakpartról van szó – a jugoszláviai magyarság térismeretének és kollektív identitásának egyik részévé nőhetett.

A heti- és napisajtónak, valamint a havonta megjelenő *Hídnak* helyet adó újvidéki szerkesztőségek dolgozóinak szövegeiben, a napról napra megújuló, törmelékétől megszabaduló város mutatkozik meg legrészletesebben. A háborút követő megszövegezett cselekmények nagy része a város utcáin, terein, hídjain, rakpartjain játszódik. Az aprólékos leírás, ebben a korban Újvidék mellett csak Szabadkát illeti meg – igaz, sokkal kisebb arányban. „*Deli Péter cigarettát sodort és rágyújtott. Most fogyasztotta el az ebédjét, s lement a Dunaparra, hogy agyonüsse valamivel az ebédszünetet. Elnézte a folyót és a benne ágaskodó hídlábakat. A németek robbantották fel ezt is. Valamikor pöfögő vonatok futottak keresztül rajta és most: német hadifoglyok emelgetik ki a víz-*

⁴³ Petkovics Kálmán: Üzem a „tisztáson”. In: Dolgozók. 1949. január 21. 5. p.

ből. *Hogy megváltozott az idő!*”,⁴⁴ vagy egy kissé később íródott elbeszélésben szintén erről: „Nekitámaszkodott a korlátnak és átnézett Pétervárad felé. Mereven, szinte gögösen nézte a várfalakat, majd lecsúszott tekintete a hegyoldalra, le egészen a Dunáig. Aztán kicsit balra fordult és a hidat nézte. A hidat, melyen éppen vonat dohogott kényelmesen.”⁴⁵ Az 1945 és 1950 között íródó szövegekben tettenérhető még az az Újvidék, amely a rákövetkező évtizedek különféle városrendezési megoldásaival visszafordíthatatlanul eltűnt. Az 1950-es évektől egyre gyorsabb iramban változó város hidakkal, sugárutakkal, új városnegyedekkel és közlekedési gócpontokkal gazdagodott, a tér ilyen arányú kitermelése viszont olyan régebbi korokból áthagyományozott kapcsolatnyalábokat tüntetett el, amelyek manapság csak régi képeslapokból, de részben már a háború után is már csak emlékekből rekonstruálható. Az egyre fontosabb szerepet betöltő, nem sokra rá egyre impozánsabb, a gyakorlatin túl reprezentációs célokat is szolgáló épületekkel gazdagodó tartományi székváros egyik előképét láthatjuk még ebben a bombatölcsérekkel és romokkal tarkított korban. A mára már összeolvadt városrészek ekkor még szinte teljesen különálló egységekként jelennek meg. „A júniusi enyhe szellő fodrozása megtörte a napsugarak csillogását az Erzsébet Tó tükrében és a Limán ártéri pocsolyái beleszépültek a vakító tükrözésbe. Kora reggel volt. Szép lesz a vasárnapunk, gondolták a korán kelők a Telepen, és végig egész Szíregig. Már jóval a bejelentett munkás nagygyűlés ideje előtt, felcihelődtek a munkások, a Szalajka parasztjai is, hogy elsétáljanak a Pétervárad-híd tájára, a ligetbe, ahol bevárhatják a gyűlés kezdetét. Mert a szép göndörhajú Milán, a nyomdász, már a Szalajka parasztjait is megnyerte az eszmének.”⁴⁶

A jugoszláviai magyar munkásmozgalmi törekvések mitológia terei közül – a Petőfi-brigád második világháborús bolmáni és batinai csataszínterein túl – fontos szerepet tölt be az a szabadkai „Sárgaház”, amely manapság a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karnak ad otthont. A magyar helytartóság által 1941 novemberében itt vallatott és felakasztott Mayer Ottmár halálának helyszínéről Gál László is írt verset: „Meggzólalt a bolmáni temető, / s Szabadkán a sárgaház felel: / millió csillagos pionír, / millió csillagos ifjúmunkás”.⁴⁷ Mellette mások is megörökítették a történeteket: „Csatában, sárgaházban,

⁴⁴ Gellér Lajos: Deli Péter rohammunkás. In: Híd. 1946. 5. 282. p.

⁴⁵ Gál László: Építenek. In: Híd. 1948. 10–11. 489. p.

⁴⁶ Lőrinc Péter: Selyem zsebkendő. In: Híd. 1950. 5. 328. p.

⁴⁷ Gál László: Május. In: Magyar Szó. 1949. május 1. 5. p.

*bitón, tömegsír szélén / az elveszett élet nem volt hiába. Hősök vére / jól fogant mindig új világot az idők mélyén.*⁴⁸ A szabadkai Sárgaház terének ebben az értelemben, a jugoszláviai magyar kollektív tudatban, valamint a későbbi korosztályok kulturális emlékezetében való jelenléte egy olyan szimbólummá nőtt, amely a partizánharcok, a véres hatalomváltás, az áldozatvállalás és a vértanúság helyébe állt. A tárgyi valóságban is létező épület kiterjedés nélküli jelképpé való alakítása ebben a korban zajlott, és a nyomtatott sajtóban közölt irodalmi szövegekben elsősorban a líra volt az a terep, ahol ez legerőteljesebben és a nevelő szándék legpragmatikusabb jelenlétével végbement. A későbbi korok irodalmában és a negyvenes-ötvenes évek korosztályait leváltó nemzedékek kulturális emlékezetében ez a tér már sokkalta lényegtelenebb helyen van, a negyvenes évek második felében és az ötvenes évek elején viszont a jugoszláv típusú szocializmus iránti elkötelezettség és a közösségi legitimációs törekvések egyik hangsúlyos térbeli motívuma volt.

Terek között

*„Míg te élsz, mi is élünk,
mint gyermek nagylánnyá
nő az Egység-Testvériség,
géníusszá, óceánná
világszerte”
(Szekula András, 1949)⁴⁹*

Az 1945 és 1950 között keletkezett irodalom nemcsak a terek megnevezésére, a tér adminisztratív központosására, határok megvonására, illetve az egyes terek kiemelésére, azok jellemzésére figyelt oda. Amellett, hogy az új haza tereit, a felekezeti, ideológiai, etnikailag meglehetősen vegyes közösségek saját tereiként láttassa, hogy azokat az implicit összetartozás szimbólumaivá növesse, vagy az egyes tér kapcsolathálózatát a verbális használat által ismertté tegye, a központi pártvezetés erős befolyása alatt álló szerkesztéspolitikai külön figyelmet fordított azokra az újonnan kiépített terekre, amelyek az összeköttetés szerepét töltötték be. A szimbólumokká alakított hidak, valamint a gyors egymásutánban kiépített vasúti, közúti és vízi útvonalak sajátos

⁴⁸ Galamb János: Május van, emlékezzünk. In: Ifjúság Szava. 1949. május 1. 5. p.

⁴⁹ Szekula András: Autóút. In: Ifjúság Szava. 1949. június 4. 3. p.

súlyt képviseltek a kor irodalmában és annak közvetítésével a kollektív szubjektumban is. Az újonnan kialakított tér lírai vagy prózai megfogalmazásával pedig a kulturális és társadalmi tőke felhalmozása is megtörtént.

A tér ilyen jellegű stilizációja viszont nem mehetett volna végbe egy új nyelv meghonosodása nélkül, amely minden valószínűség szerint államnyelvi mintákat követve közvetlen kapcsolatban állt a párt adott szerveivel, és azzal az ideológiai diskurzussal, amely azt jellemezte. A buzdító hangvételű, felkiáltójeles, sok esetben elliptikus, szinte rohamra sarkalló versmondatok és a munkást, az áldozatot hozó nép fiát, a föld- és fémmunka hőjét, az elemekkel viaskodó Jedermannt tematizáló próza egy olyan nyelven íródik, amelynek kevés előzménye volt a jugoszláviai magyar szépirodalmat közlő sajtóban. A tér, amelyben a szubjektum mozog, és amelyet az ezzel a térrel azonosulandó olvasó felé közvetít így egy olyan stilizáláson esett át, amely az adott teret közösségi tulajdonná, sajátta – egy, szinte a befogadó által létrehozott térré alakított. A múltat felszámoló nyelv emellett az olvasóval egykorúvá tette a vasutat, a hidat vagy a csatornát, egy olyan szimbólummá alakítván azt, amely a kulturális emlékezet jelenidejűségét hangsúlyozva emelte bele a teret a befogadói kozmoszba.

„És csokorba kötjük a sírotonkon
virágul, tüzes, új világunkat:
az Ifjúsági Vasútvonalat,
a Duna-Tisza csatornát
újszemű gyermekeinket,
a dolgozókat,
népünket, –
és megyünk, megyünk tovább!”⁵⁰

A Testvériség-Egység az épülés jelképeiként, annak ellenére, hogy a tárgyi valóságban útvonalként, az A pontból B pontba való eljutás szükségszerűségként létezik, szépirodalmi megformálása folyamán pontosan ezt a lényegi mozzanatot hagyják el. Az utazás vagy a munka által szóba kerülő tér elveszíti relacionális értékét és egy olyan pszeudo-antropológiai helyként kezd működni, amelynek, bár ez a minősége is megmarad – a vele való közösségi

⁵⁰ Gál László: Levél élő barátainkhoz. In: Magyar Szó. 1947. november 17. 3. p.

azonosulás és a jelenbe ágyazott, megelőlegezett történetisége sokkal fontosabbá válik. A tér mint termék, mint a társadalom által létrehozott használati tárgy kulturális emlékezetbe való narratív és stilisztikai beágyazása, egy olyan sűrített tartalmakkal feltöltődött viszonyítási pontot tett lehetővé, amely önnön jelentőségét nagy valószínűséggel már a maga korában túlnőtte, annak a célnak viszont tökéletesen megfelelt, hogy – legalábbis ideiglenesen – egy közösség mentális térképén megkapaszkodhasson.

„s ne mondjanak csak egyetlen nevet, –
e név a sor, a hit, asz út
s csak annyi: Vranduk, alagút,
csak ennyi, és 1650 méter.”⁵¹

Tér mint trauma és utópia

„Karácsony. 1944 decembere ajándékol nekünk
nem hozott havat csak több szennyet, mocskot, tetvet, sarat.”
(Markovics János, 1946)⁵²

Így hangzik Markovics János *Karácsony Dachauban* c. versének első három sora, vagy egy másik, egyazon térre vonatkozó első versszaka „*Dachau, 1945 február 6-án. / Anyám! Levelemet írom / nem fehér papíron, / lenyúzott emberbőrön fut véres körömceruzám*”.⁵³ Az 1945–1950 közé zárt korszak talán leg-sajátosabb terei azok a külföldi terek, amelyek, bár nem tartoztak sem az „új”, sem a „régí világ” térképén kijelölhető helyekhez, kétségkívül a kollektív tudat részét képezték. Markovics János viszont nem az egyetlen, aki a második világháború koncentrációs táborainak helyét narratív topográfiájába illeszti. A *Híd* részleteket közöl Debreczeni József *Hideg krematórium* c. regényéből, amely 1950-ben önálló kötetként is megjelenik, és, amelyben a tábor megnevezett helye olyannyira fontos, hogy alcímében azt *Auschwitz regényeként* jelöli meg. A háború után létesített, jugoszláv vezetés ellenőrzése alatt álló táborokról szinte szó sem esik. A nagy valószínűséggel egyetlen, ennek politikai szükségességét kérdőre vonó rövid szöveg, az öt szám után „Népfront ellenes tevékenysége okán betiltott” *Zágrábi Magyar Újság* lapjain jelent meg:

⁵¹ Gál László: Vranduk. In: 7Na p. 1947. július 25. 8. p.

⁵² Markovics János: Karácsony Dachauban. In: *Híd*. 1946. 4. 221. p.

⁵³ Markovics János: Levél anyámhoz. In: *Híd*. 1946. 6. 352. p.

„Egy fiatal, sápadtképű asszony fásultan és vontatottan meséli egy körülálló csoportnak, hol járt. A férjénél járt a »logor«-ban. Jó dolga van. Jó bánásmód, rendszeres munka, kielégítő táplálkozás. – Nem tudja miért került oda, én sem tudom. Biztosan hamisvád az oka – mondja vontatottan [...] Pedig magyar ő is, férje is. Fasiszta nem volt soha. Nem lopott és nem politizált”.⁵⁴

A KZ-táborok világa, az oda és onnan elvezető utak, nemcsak a fenti szövegek két szerzőjének tértapasztalatát, hanem a háborút átvészelő nemzedék kollektív azonosulási hálójának egyik fontos csomópontját jelölik. Debreczeni regényében, a hitleri Németország halál- és munkatáborainak egész sora emelkedik ki a Reich provinciáinak névtelen teréből. A hely pontos lokalizációját és már magának a puszta helységnévnek szimbólummá válását jelzi, hogy még a *Híd*-ban közölt részlet is auschwitzi regényrészletként jelenik meg: „Ő az a zsidó gályarab, akinek titokzatos összeköttetései az auschwitzi központi német parancsnokságig nyúlnak. Így, végső fokon nemcsak a legkülönbözőbb rendű és rangú zsidó hajcsárok, hanem a német táborparancsnokok is rettegnek tőle.”⁵⁵ A folyóiratban közölt részlet Dörhauban játszódik, a regény viszont végigköveti az énelbeszélőt a vajdasági bevagonozástól, Magyarországon és a Wehrmacht irányítása alatt álló különféle területeken át egészen Auschwitzig, majd ezen túl, az onnan elvezető kisebb halál- és munkatáborokon át egészen az azon belül levő barakkokig, kemencékig, latrinákig, munkahelyszínekig. A kor negatív topográfiájának olyan elemével van dolgunk, amelynek helyszíne szervesen beépült a korabeli partizánmitológia, a keletkező, jogerősségét kiharcoló állam mítoszai és a szocializmus friss, a lakosság zömének addig szinte ismeretlen tapasztalatai mellé a közös szenvedéstörténetbe, ahol a jugoszláv antifaszizmus kitüntetett helyeként szereplő Jasenovac mellett, az egyik legfontosabb külföldi térként szerepel.

Auschwitz, és bizonyos fokig a második világháború alatt zajlott pusztítás egyéb, pontosan megjelölt helyei ilyen értelemben túlnőnek önmagukon és így magán a szövegen is, majd kiemelkedvén az egyéni és kollektív szubjektum teréből az általában vett szenvedés, a fájdalom, a pusztítás terévé, annak kiterjesztett és komplex allegóriájává válnak. Auschwitz vagy Dachau részletes, sűrű egymásutánban leírt, kondenzált kozmoszként, az élet és halál szent helyeként jelenik meg. Egy olyan, kisebb elemekből

⁵⁴ Walter Emil: Pillanatfelvételek a bárkán. In: Zágrábi Magyar Újság. 1945. november 1. 4. p.

⁵⁵ Debreczeni József: Hideg krematórium. In: *Híd*. 1950. 5. 344. p.

álló összetett térrel van dolgunk, amelynek elemeit részben talált, részben a szubjektum munkája által előállított mikroterek alkotják – barakkok, barakkon belüli elrendezés, udvari szögletek, a munka terének részletei, az árnyékszék, a konyha: „A szemben levő ablakból idetűz a toronylámpa fénycsíkja. Hajnali három óra, ilyenkor indulnak munkába a konyhások. A táborrend szerint belülről kiáltanak a kapu előtt álló, őrszemnek, aki erre kaput nyit.”⁵⁶ A KZ belső koherenciájának kisebb és nagyobb tereivel ellentétben viszont, a két teret járőrökkel, dróttal és őrtornyokkal élesen elválasztó falon túl egy üres, viszonylagos, homogén tér helyezkedik el, amelyet majd csak a táborból való szabadulást követő ismeretek törnek meg és alakítanak át semleges, végtelen térből megtapasztalttá. A láger kizárólagos törvényekkel bíró és az élet egyéb helyszíneitől teljesen függetlenített világából, valószínűleg csak a fájdalmas visszaemlékezés faragott egy nagyobb, sziléziai vagy lengyel tájba beleágyazott teret. Amint az euroatlanti világ irodalmaiban, a jugoszláviai (magyar) irodalom későbbi szövegeiben is – a társadalmi biztonság és a fokozatosan növekvő anyagi jólét hatására – lényegesen csökken a táborok terének tematikai gyakorisága. A háborút követő években (sőt, 1950-es évek során is) viszont többhelyütt is ráfuthatunk az ezzel a tértapasztalattal fémjelzett narratíva különféle megnyilatkozásaira „amikor a gázkamrák gázbafullnak, / amikor az ember-égető kemencék darabokra hullnak, / s amikor a krematórium jajos kéménye ledől.”⁵⁷

A kor másik, szintén idetartozó, 1948 előtt hangsúlyos szerepet betöltő, majd azután egyre csökkenő jelentőségű tere a Szovjetunió és azon belül Moszkva politikai, ideológiai és művelődéstörténeti központja volt. A hazaként felmutatott terekkel szemben, a Szovjetunió kiemelése – mennyiségiileg kevésbé reprezentáns, minőségileg kivételes jelentőségű – az ideológiai világkép térbeli központosításának, valamint az új államalakulat stratégiai hovatartozásának kitűnő mutatója. Moszkvának mint centrumnak a hangsúlyos helyzete egyrészt az államközi alárendeltséget, másrészt annak a perifériális szerepnek a (mint utóbb kiderült, ideiglenes) felvállalását jelenti, amely Jugoszláviát egyértelműen a szovjet befolyási övezet kontextusába helyezi.

⁵⁶ Debreczeni József: Hideg krematórium. In: Híd. 1950. 5. 353. p.

⁵⁷ Markovics János: Levél anyámhoz. In: Híd. 1946. 6. 353. p.

*„Egyszerű név, de megremeg
Ki hallja: Moszkva,
Ki magának vall, s akit átölel
Karjaid meleg, sokmértöldes-hossza;”*⁵⁸

A közösségi identitás egy új kiszögellési pontjának narratív beágyazását láthatjuk, amely – bár közvetlenül csak kevesek által megtapasztalt – szervesen beépült az új államalakulat második világháborút követő, és a Tájékoztató Iroda döntése általi törésben egy időszak végét jelölő irodalmába. Moszkva a kollektív, szépirodalomban is megmutatkozó térbeli imagináció nagyvárosának helyét foglalja el. Döntéshozó, válság idején védelmet biztosító, művelődéspolitikai szempontból pedig, a letűnt korok Bécséhez, majd Párizsához hasonlóan a haladó gondolkodás helyeként van jelen. Moszkva és a Szovjetunió egymással felcserélhető, kiterjedésükben megegyező fogalmainak, a szentségként kezelt, közvetlenül soha vagy csak ritkán megtapasztalt helyekhez hasonlóan, a narratívában előre kijelölt helye, megszövegezésének pedig előre kialakított regisztere van. Ezekről a terekről csak egyféleképpen, egy módon és legtöbbször kizárólag ünnepi köntösben lehetett megszólalni. A háborúban nyújtott szovjet segítség mitológiai tere így többnyire olyan évfordulók apropóján került megszövegezésre, mint a köztársaság napja (november 29.), a munka ünnepe (május 1.) vagy a matinai csata (november 11.) évfordulója.

*„Napkelet népe: Leniné! Sztáliné!
Jött a Volgától, – Dnyeszteren, Pruton,
s itt, Batinán, átkelt a Dunán –
és a múlton”*⁵⁹

Kevés olyan szöveg íródott, amely Moszkvát, Szentpétervárt, a Volgát, a Dont vagy a Névát nem közvetetten megtapasztalt térként jeleníti meg. A tér maga így inkább egy eszme szimbóluma, egy ideológiai kötődés absztrakt megfogalmazása. Nagy kérdés természetesen, hogy a jugoszláviai magyarság szempontjából a helységnév kiterjedésű szimbólumok mekkora

⁵⁸ Zákány Antal: Moszkva. In: Híd. 1948. 4. 175. p.

⁵⁹ Gál László: Batina. In: Magyar Szó. 1947. november 9. 5. p.

arányban képviseltek valódi kötődést, és mennyire egy államalapítási projektum ideológiai nyomvonalának pedagógiai értékét egy olyan korban, amelyben a Petőfi-brigád szerepvállalása szinte egyidőben zajlik a 1944/45/46-os tisztogatásokkal. Erről a közösség és tér között kialakult ambivalens kötődésről nem vonhatunk le messzemenő következtetést még a JKP közvetlen befolyásától független *Zágrábi Magyar Újság* alapján sem. A történelmi tényekből ítélve nagy valószínűséggel, inkább egy formálódó elit, valamint annak lefelé és oldalra irányuló hatásmechanizmusai van dolgunk, és kevésbé a nagy többség által óhajtott szovjetbarátságról. Moszkva mindazonáltal egy olyan térként szerepel, amely 1948-ig meglehetősen gyakorisággal van jelen, míg a Sztálin haláláig tartó szembenállást követő korban gazdasági, oktatási és művelődéspolitikai centrumként újból ki nem emelkedik.

*„A Néva partján még a múlt az őrszem
De forr a tűzön már a szebb jövő”⁶⁰*

A háborút követő évek nemcsak a tér funkcionális és tulajdonjogi átcímkezésének, bizonyos terek átnevezésének vagy eltüntetésének, ideológiai átfogalmazásának, hanem annak gyarapítására irányuló kísérleteknek az ideje is volt. Az aktív, minden szorgalmat felülmúló diplomáciai és agitációs tevékenység kora ez, amikor a hátszországban javában zajló társadalmi átrendeződések ideje alatt, a határregiókban magának a senkiföldjének a pontos elhelyezkedését, egyesek javára – mások hátrányára való eltolását, lakosságcseréket, száraz lakossági adatokkal, stratégiai ürüggyekkel és ideológiai maximákkal való térképezése történt. A hovatarozás kérdését képviselő Júlia-tartomány, néhány észak-vajdasági község és dalmáciai sziget mellett, a negyvenes évek valószínűleg leghíresebb térbeli propagandakampánya Triesztre és környéke irányult.

*„Isztria sikoltott, rab Trieszt kiáltott, –
belehőköltek a nyugati vének...
Süket fülekből kihullt a vatta,
S hömpölygött a sínen az ének”⁶¹*

⁶⁰ Gál László: Október. In: Magyar Szó. 1945. november 7. 5. p.

⁶¹ Gál László: Tito vonata. In: 7Nap. 1946. november 15. 5. p.

A Trieszti válság a kor kollektív identitásának egyik fontos tere, valamint a keletkezőfélben levő jugoszláv állam egyik legmarkánsabb területi követelése volt. A centralizált állam és a titói propaganda jó példája a trieszti válság lecsapódása a magyar irodalomban. A város nem igazán volt a jugoszláv mitológiai tér része, és azután is inkább úgy került bele mint a fogyasztói igények rövidtávú megvalósítását szolgáló olaszországi csempészatok végső célja. A jugoszláviai magyar irodalomban így – bár a negyvenes években irodalmat közlő sajtó programszerűen eleget tett a válság megjelenítésének – inkább külföldi térként jelenik meg, míg a hatvanas évektől a mediterrán nyugat, Olaszország küszöbe, a fogyasztói társadalom és a ruházkodási cikkek kereszttüzében szimbólummá nem alakul. A jelenleg tárgyalt időszak viszont még nem erről szól.

*„ő is itt ül betegen velünk,
hegyek közt kis padon.
Felhőkbe néz, ha van szelünk.
Csontos öklével most legyet ijeszt
és fasisztát üt dörgő szóval velünk:
»A miénk Trieszt,
Trieszt a mindenünk...!«*

*Trieszti munkás, mily csontos az ökle!
Oszlop ő, kemény,
kit vihar nem dönt le
egykönnyen legyen az fekete, barna
vagy fehér!
Míg ily erős a hite, a karja,
Elvtársak, addig van remény...!»⁶²*

⁶² Thurzó Lajos: Trieszti munkás. In: Híd. 1947. 6. 308. p.

Összegzés

A jugoszláviai magyar irodalom és a jugoszláviai magyar kollektív szubjektum tekintetében az 1945–1950 közötti időszak a háborúból való felépülés kora – a tárgyak, térek, intézmények tekintetében és intellektuálisan is. Az azonosulási háló felveszi azon formáját, amelyet majd az 1990-es évekig meg is őriz, a Testvériség-Egység pedig egy olyan kánonalakító diskurzust biztosít, amely szinte az államalakulat felbomlásáig – bizonyos értelemben még azután is – szilárdan megállja helyét. A két világháború közötti korhoz képest a kisebbségeket integrálni és nem asszimilálni vagy más módon felszámolni akarták, és ilyen értelemben maga a kisebbségség fogalma is kérdésessé lesz, hiszen a magyar kulturális megnyilvánulások (így az irodalom is) a jugoszlávok közé épült szervesen be. A második világegyezést megelőző Budapest-centrikus nézőpontot emellett egy részben Belgrád, részben Újvidék központú váltja fel, amelynek természetes hozadéka az lett, hogy míg a két világháború közötti magyar geokulturális identitás nem tekintette magát azon ország alrendszerének, amelynek állampolgára volt, addig a titói Jugoszláviában ez a gyakorlatban is megvalósult. Az irodalomban megszövegezésre kerülő saját közösségi tér a Vaskapu Dunájától az Adriáig és Maribortól Bitoláig terjedt, felváltva így az addigi, monarchiából örökölt geokulturális identitás azonosulási csomópontjait. A sajtóorgánumok meglehetősen szigorú fegyelmezése miatt nem tudhatjuk, hogy az irodalomban lecsapódó terek mennyiben képezték valós és mennyiben inkább tervezett kötődést, tény viszont, hogy az 1950-es évektől lazuló szerkesztéspolitikában az előző években elhelyezett terek továbbra is változatlanul jelen vannak, bővülnek, rétegeződnek, részleteződnek. Emellett az irodalmi termés is változatosabb lesz, és már sokkal szubjektívebb tartalmak is helyet kapnak. A JSZSZK magyar irodalma és geokulturális identitása az 1940-es évek második felében lefektetett alapok nélkül elképzelhetetlen lett volna, és értelmezésének képleteit is ebben a korban építették bele. Az 1950-es évek ilyenek értelemben a döntéshozók által már kialakított fogalmakkal operálhatott.

Oszkár ROGINER

Formation of the Hungarian Literature and Geocultural Identity in Yugoslavia after the Second World War

The study focuses on the era, which is characterized by the formation of the concept of Hungarian literature in Yugoslavia, the conditions for a web of institutions, and the first issues of printed media. It deals with the years when differentiation between the foreign and their own spaces evolved by the Hungarians in Yugoslavia, furthermore with that post-war geocultural identity, which defined the community's spatial frontiers up until 1992, and was formed according to the newly drawn borders, as well as by the new cultural policies of a (also then forming) political elite. The research is conducted on print media in which literary texts were published, between 1945–1950, and the aim is to reconstruct the development of the post-war Yugoslav-Hungarian collective subject, with the help of spatial notes found there. For the Hungarians in the region, this is a significant period on their collective mental map, and although the research is based on years, when a fairly small amount of literary texts was published, the spaces represented in, and the relations to them can reveal quite a lot. The main interest is to look into the spaces and seek which of them got into or fell out of the web of collective identity, which spaces gained relevance, and which of them lost it in comparison to the periods before 1945 and after 1950.

Fekete Vince Udvertér című kötetének transzközép jegyei*

Tanulmányomban Fekete Vince *Udvertér* című tárcanovellás kötete transzközép jegyeinek elemzésére vállalkoztam. Az első szerkezeti egységben a transzközép irányzat jellemzőit vázolom, és összevetem azokat a transzszilvanizmus ideológiájával. A második nagy szerkezeti egység Fekete Vince tárcanovelláinak jellegzetes témáit és szövegtechnikai fogásait tárgyalja. Részvizsgálatommal arra kívánok rámutatni, hogy a novellák parodisztikus-ironikus beszédmódja, témaválasztása, tér- és időkezelése, valamint nyelvezete a kötet helyét a transzközép ideológián és stílusirányzaton belül jelöli ki.

A leíró-elméleti jellegű kutatással szeretném ráirányítani a figyelmet az 1989-es rendszerváltás utáni erdélyi magyar irodalom új jelenségeire és értékeire. Módszerként elsődleges és másodlagos forrásokat tanulmányozva szövegelemzési és interpretációs eljárásokat, megközelítésmódokat alkalmaztam. A kutatás elsődleges célja az volt, hogy részletesen egy író, jelen esetben Fekete Vince egyetlen kötetét vizsgáljam meg alaposabban, és ezáltal érvényes képet mutassak a székely alkotók írásművészetének jellemzőiről. Vizsgálatom célja volt ugyanakkor egy empirikus kutatás elméleti megalapozása is: a feltárt jellegzetességek segítségül szolgálhatnak egy olvasáskutatási, illetve befogadás-esztétikai jellegű kutatás megvalósításához, amely a székelyföldi fiatalok olvasási szokásairól és az irodalommal kapcsolatos elvárásairól nyújt majd képet.

A transzszilvanizmus és a transzközép

A rendszerváltás utáni több mint két évtizedben sok vita zajlott arról, hogy az erdélyi irodalmat különálló entitásként kell-e kezelni vagy az összmagyar irodalom részeként. A kérdés jelentőségét az is érzékelteti, hogy az Erdélyi Magyar Írók Ligája (E-MIL) egy Kárpát-medencei írótabort szervezett¹ a téma köré, ahol Sántha Attila főszerző többek között azt is kimondta,

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Szántó Bíborka, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár).

¹ II. Zetelaki Írótabor, Zetelaka, 2003. augusztus 20–24.

hogy az erdélyiségről ma is beszélni kell: úgy is, mint örökségről, mint korlát-ról, és úgy is mint *couleur locale*²-ről. Láng Gusztáv irodalomkritikus szájából ugyanitt az is elhangzott, hogy a legutóbbi időig uralkodó volt az a recepció-s torzítás, hogy az erdélyi irodalom a *helytállás irodalma*, és feltétlenül erdélyi témát dolgoz fel, tehát elsősorban nem az esztétikuma, hanem az üzenete révén hat, sokszor *híradásnak* tekintendő.³

Ennek okai a két világháború közötti időszakig nyúlnak vissza, hiszen a Trianon utáni kisebbségi léthelyzetben megszületett a transzszilvanizmus ideológiája, amely az irodalom számára mintegy kijelölte az egyedül járható utat. Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István 1921-ben kiadták a *Kiáltó Szó* című röpiratot, amelyben így fogalmazták meg a transzszilván ideológia lényegét: „... mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.”⁴ Erre az alapra épült fel az az eszmerendszer, amelynek fő pillérei voltak a kisebbségi létben való helytállás, az erdélyi tájhoz való ragaszkodás, valamint a sajátos hagyományok őrzése és tudatosítása.

Cs. Gyimesi Éva az 1980-as évek közepén készült, s 1992-ben a Kriterion Könyvkiadónál megjelentetett *Gyöngy és homok* című értekezésében⁵ rámutatott arra, hogy a transzszilvanizmus eszmerendszere a jogi-politikai-kulturális értékvesztettséget értékke minősítette át, az azonosságtudat erősítését szolgálva azzal, hogy szellemi, kulturális téren ösztönzött a teljes önmegvalósításra. A tanulmányban a szerző feltárta a transzszilvanizmus ellentmondásos értékszerkezetét, a helyzettudat és az azonosságtudat közötti feszültséget, ugyanakkor részletesen elemezte ennek kifejeződését – a gyöngy- és homokszimbólumot és változatait – az erdélyi irodalomban. Ezt úgy lehetne kibontani, hogy ahogyan a kagyló védekezési reflexből létrehozta a gyöngyszemet a homokból, ugyanígy a kisebbségi sors is értékeket tud teremteni a nehézségek ellenére is. Értekezésében Cs. Gyimesi rámutatott arra, hogy a kisebbségi humánus legjellemzőbb irodalmi vetülete ebben a korszakban

² Couleur locale: irodalmi-művészi megjelenítésben a térbeli és időbeli, társadalmi és természeti jellegzetességek, egyedi vonások hangsúlyozott figyelembevétele a hitelesség növelése érdekében. Szabó B. István: Irodalmi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó, Budapest, 1999. 71. p.

³ Zsidó Ferenc: Erdélyi írók seregszemléje – Jelentés a Zetelaki Írótáborról. <http://irok.terasz.hu/erdelyi.irok/index.php?id=694> (2013-10-20)

⁴ Czine Mihály (szerk.): Erdélyi csillagok. Romániai magyar írók antológiája. Népszava, Budapest, 1988.

⁵ Cs. Gyimesi Éva: Gyöngy és homok. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1992. 103. p.

a teremtfő fájdalom lett. Ez az eszme- és irodalomtörténeti vonulat – összegzi a tanulmány írója – egy erőteljes értéknymatékot közvetített, ami segítette a mindennapi helytállásban, az objektív adottságok elviselésében. A két világháború közötti periódusban tehát az irodalom felértékelődött és kárpótolni igyekezett a kisebbségben élők lehetőségeik korlátozásaért. Ez a felértékelődés Erdélyben folytatódott a 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben, hiszen a magyar kisebbség helyzete alapvetően még ekkorra sem változott meg. Ez az oka annak, hogy a 20. század erdélyi irodalma alapvetően komor, illetve tragikus hangvételű volt, könnyedség és a kísérletező kedv kevésbé jellemezte. Cs. Gyimesi Éva azt is hangsúlyozza, hogy a kisebbségi lét bénító gátlásmechanizmusokat, kóros önvédelmi reflexeket is kialakított. Nemcsak a hétköznapi emberben, hanem az irodalomban is.⁶

1989 után változás következik be nemcsak a társadalomban, hanem az erdélyi magyar irodalomban is. Az akkor induló fiatal íróknak az új körülmények között sikerül a megmaradás szempontjait a többi, egyetemesebb szempont mellé rendelni, a befelé fordulás helyett a nyitást megvalósítani az egységes nemzeti és az európai kultúra irányába. Ők már azt képviselik, amit Cs. Gyimesi Éva a transzszilván íróknál hiányként fogalmazott meg: egységben látják a nemzetet, építkeznek a sajátosból, de nem abszolutizálják azt. Azonosulnak azzal, amit Cs. Gyimesi egy interjúban megfogalmaz: „Nekünk nem az a végső célunk, hogy helytálljunk. Ezt egyértelműen ki kell mondani, és rombolni kell a mítoszát. Nekünk az a célunk, hogy szabadok legyünk. A helytállás csakis átmeneti állapotként fogható fel és fogadható el. A cél: a teljes szabadság kivívása.”⁷

A fiatal írók beszédmódjában – ezzel egybehangzóan – lényeges változás figyelhető meg: egyértelműen elutasítják a vátesz-szerepet, azt vallva, hogy az alkotónak nem feladata többé a társadalom szócsövénél lenni. Az író nem képvisel senkit, mondják, csak önmagát, nem a közösségért és nem helyette beszél, hanem önmaga nevében. A fiatal alkotók – elődeik példáját látva – tisztában vannak azzal, hogy kisebbségi körülmények között az irodalom művelése könnyen a megmaradást szolgáló küldetessé válhat, ha azonban küldetést vállal, akkor öncsonkításra kényszerül, és ezt tudatosan el kívánják kerülni.

⁶ Uo.

⁷ Hősi pózok nélkül. Cs. Gyimesi Évával beszélget Budai Katalin. In: Romániai Magyar Szó. 1992. 826–827. sz.

Négy évvel a rendszerváltás után egy tanulmány jelent meg a kolozsvári *Echinox* folyóiratban,⁸ és ezzel új fogalom került be a köztudatba: a transzközép. Az irányzat programja szerint⁹ a transzközép elutasítja mindazt, amit a hivatalos irodalom képvisel, ehelyett inkább az egyedüli fontosra, az olvasóra helyezi a hangsúlyt. Ennek értelmében az írók lealacsonyodnak a hétköznapi befogadó szintjére, és előszeretettel parodizálják mindazt, ami ellen fordulnak, mindenben a megkérdőjelezhető, az ironizálható, a komikust keresik. A transzközép azt vallja, hogy egy irodalom csak akkor létezhet, ha van olvasója, aki szereti és érti ezt az irodalmat. Emellett ez az irányzat nem szab határokat a szavak játékanak, elveti a tabukat, amik addig az irodalomban – és egyáltalán a köztudatban – léteztek arra vonatkozóan, hogyan kell megírni egy művet, milyen témáról nem írhatnak az írók, illetve milyen szavakat nem használhatunk. Az irányzat képviselői felvállalják mindazt, ami hétköznapi, sőt – ennek szellemében – még a megbotránkoztatótól, a trágártól sem idegenkednek.

A transzközép tehát egy új irodalmat hoz létre, melynek lényegét a paródia, az ironia, a populáris irodalomhoz való közeledés jelenti. Minden tagadás és elfordulás ellenére azonban az új erdélyi irodalom szoros kapcsolatban áll a hagyománnyal: „... annak ellenére, hogy a Helyőrség elhatárolja magát a transzszilván gondolatiságtól, maga is megteremti mind nyelvileg, mind kulturálisan a maga transzszilvanizmusát”.¹⁰ Ezt azonban úgy teszi, hogy engedő magatartással azt igyekszik középre állítani, ami eddig mellőzött, perifériális volt, elutasítva a hivatalos irodalom elitizmusát és szívesen elidőzve a mindennapinál, a hétköznapiinál.

Sántha Attila, a transzközép ideológusa 2010-ben már azt mondja a transzközépről, hogy az nem más, mint székeley irodalom: „végső soron a székeleyiségünket vagy a mi saját specifikumunkat fogalmaztuk meg a transzközép megalkotásakor is; tehát a transzközépben nincs semmi egyéb, mint ami a székeley irodalom jellemzői között is megtalálható, csak annak idején más-képp neveztük”.¹¹

⁸ Sántha Attila: A transzközép irodalom. In: *Echinox*, 1993. 6.

⁹ Uo.

¹⁰ Zólya Andrea Csilla: Transzközép szöveggenerátor. El(őre)tolt kánon. In: *Korunk*. 2004. 10. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00082/2004honap10cikk763.htm> (2013-10-20)

¹¹ Mózes László: Nyelvüket köszörülő székeleyek krónikása. *Háromszék*, 2010. július 24. http://www.3szek.ro/load/cikk/31030/nyelvuket_koszorulo_szekelyek_kronikasa (2013-10-20)

És ezzel nagyjából mindenki egyetért, ezt bizonyítják többek között Sántha Attila székely versei, Orbán János Dénes székely tájnyelvi költeményei, prózái, Fekete Vince tárcái, valamint a transzközép nemzedék különböző populáris regiszterekben íródott művei. A lokálpatriotizmus mellett azonban számottevő nyitás történik a magyar és az egyetemes irodalom felé is: A transzközép nemzedék írásaiban megjelennek többek között Petri, Tandori szövegei, de sajátosan fontos helyen áll Jorge Luis Borges, Rejtő Jenő és József Attila is a különböző újraíró technikák gyakorlatában.

Mindezek ötvözésével a transzközép nemzedék egy egyedi, új erdélyi irodalom arcát hozza létre, és új írói magatartást képvisel. Ennek az írónemzedéknek már nincs kisebbségérzése és kisebbségtudata, és képes öniróniával szemlélni önmagát is, ami a korábbi nemzedékekre nem volt jellemző.

Fekete Vince így ír erről, amikor Sántha Attila egyik könyvét recenzálja: „Még alig lendültünk át az 1989-es változásokon, még sokakban benne volt a félsz, hogy óvakodni kell mindentől, hiszen ki tudja, hogy majd milyen következményei lehetnek, és akkor jön egy pimasz, szemtelen, hosszú haját lófarokba kötő fickó, s megmondja (meg akarja mondani), hogy mettől meddig az irodalomban. Például azt, hogy: 1. ezután vége a sorok közötti olvasásnak, mert a sorok között igazából nincsen semmi, csak az üres sorközök; vége az unalmas, nehezen emészthető irodalomnak, a mindennapi élet fájdalmas hatásaiból kitermelődő egyetemes emberi szellem saját sebeit nyalogató búval cseszettségének, mert most egy újabb nemzedék várakozik a kapuk előtt és kér bebocsáttatást, 2. amelynek a tagjai nem akarnak unalmasak, olvashatatlanok lenni; 3. nem a polcoknak, hanem magának a nagybetűs Olvasónak akarnak írni. Punktum, és kész.”¹²

Fekete Vince *Udvartér* című kötete

A Kézdivásárhelyen élő Fekete Vince a múlt század kilencvenes éveiben jelentkező transzközép irányzat népes nemzedékének egyik markáns képviselője, aki eddig nyolc könyvet tudhat magáénak. Az *Udvartér* című novelláskötete¹³ 2008-ban jelent meg, és félszáz rövid terjedelmű tárcát tartalmaz,

¹² Fekete Vince: A ’zember mundérja (Sántha Attila: Írások könyve). In: Székelyföld. 2012. február <http://www.hargitakiado.ro/cikk.php?a=MTU2Nw==> (2010-10-20)

¹³ Fekete Vince: *Udvartér*. H-Press Kiadóvállalat, Sepsiszentgyörgy, 2008. 167. p.

amelyek 2000–2008 között születtek, és zömmel a *Háromszék* című napilapban jelentek meg.

a) Parodisztikus-ironikus jegyek a novellákban

Az irodalommal kapcsolatban közismert, hogy azért hozza létre a maga külön létmódját, hogy az alkotó ennek révén kinyilváníthassa a világhoz való viszonyát. Az irodalom azért használja fel a valóság tényeit, hogy megmutathassa, miként ítéli meg azokat. Ezt a gondolatot ki is tágíthatjuk: az író azért használja fel más író motívumait, hogy kifejezhesse viszonyulását azokhoz. Fekete Vince – akárcsak az egész transzközép nemzedék – ezekben a tárca-novellákban ironikusan-parodisztikusan viszonyul a transzszilvanizmus ideológiájához, és egyáltalán a költő vátesz szerepéhez. Egyik novellájában (*A padlás*) a transzszilván eszmerendszer közismert motívumait idézi meg, és egyben parodizálja is azokat: „Me’ hogy a padlás a fent, szemben mondjuk a pincével, ami ugye a lent. [...] Me’ hogy aszongya: a kisebbségi létünk, ugye – idefigyelnek?, nem fogom még egyszer elmondani! – a völgy, a mélység, a bezártság, a karám. Ezzel szemben pedig a fent a tető, a szabadság hona. Haza a magosban! S ekkor hördül ködbe a szarvas, mint az orgona! Figyelnek?”¹⁴ A részletben felfedezhetőek *Az irisórai szarvas* és a *Tetőn* című Áprily Lajos versekre történő utalások, és a költemények motívumainak sajátos (parodisztikus) értelmezését is az elbeszélő szájába adja az író. A két világháború között íródott transzszilván versek vissza-visszatérő archetípusa a lent és a fent motívuma. A két Áprily versben a fent (a tető) világához pozitív értékek (erkölcsi tisztaság, fény, béke, rend, szabadság) kapcsolódnak, a lent (a völgy) világához pedig negatívak (sötétség, zűrzavar, rabság). Visszatérő gondolat a transzszilván alkotásokban, hogy az erdélyi tájnak, az ősidők óta létező fent világának az erkölcsi értékei adnak erőt a kisebbségben – az értékhiányos helyzetben – élő embernek a helytálláshoz, a megmaradáshoz. A *Tetőn* című versben a lírai én a hegyek világában találja meg az erőt az Erdély szó kimondásához (szimbolikusan: a szülőföld megtartásához, megmentéséhez). *Az irisórai szarvas*ban pedig a lent világában karámba kényszerített, borjúnak nevelt szarvas bődül – neveltetése ellenére is – a ködbe, mint az orgona, azaz megszólal a saját, ősi nyelven és a szabadság hangján.

¹⁴ Uo. 64. p.

Ezekkel az archetípusokkal később, az 1945 utáni magyar líra egyik vonulatában is találkozunk. Illyés Gyula *Haza a magosban* című költeményében is megtalálható a fent archetípusa, amellyel az újkori váteszköltő a területi, lakóhelyi szétDaraboltság és szétszórtság közepette megvallja a nemzeti közösséghez való kötődését, azt, hogy a nemzet megmentése mindennél fontosabb számára. Fekete Vince tárcájában tájnyelvi alakban fordul elő az Illyés Gyula versére való utalás: *magosban*. Ez egyszerre közvetíti az elbeszélő egyéni versolvasatát és az archetípus ironikus-parodisztikus kezelését. A *padlás* című novella tehát egyfajta választ ad arra a kérdésre, hogyan is gondol a mai székkely író ezekre a transzszilvanista – és egyben nemzeti – motívumokra. Azzal ugyanis, hogy ezeket a magasztos archetípusokat – amelyek az élet fennkölt, pozitív és negatív, pólusait képviselték – egy olyan semleges, sőt közönséges helyhez kapcsolja, mint a padlás és a pince, az egész fent–lent motívumsorozatot parodizálja.

Fekete Vince tárcáiban gyakran találunk szószerinti idézeteket, parafrázisokat vagy utalásokat, szállóigévé vált rontott idézeteket ismert íróktól–költőktől, Adytól, Aranytól, Kosztolányitól, József Attilától; vagy éppen közszájon forgó viccekre utal, azokból idéz az író (*Fenyő a sivatagba*). A *Drága* című tárcának már az első sorából az derül ki, hogy egyfajta válasz Mikes Kelemen Törökországi leveleire. A novellában az író P. E. grófnőt szólaltatja meg, megalkotja az első válaszlevelet Mikes számára: „jó Kelemenem, nagyon-nagyon sok esztendeje annak, hogy még semmi levelemet se vette kéd, holott kegyelmed kétszáznál is többet írt vala nekem” (*Drága*).¹⁵ Fekete Vince nyelvhasználata itt archaikus, a Mikes Kelemen korabeli nyelvet idézi meg. A hangvétel is panaszkodó, a téma is az eredetihez hasonló: a kisebbségi létben való élés. Az író P. E. grófnő bőrébe bújva az erdélyi életéről elmélkedik, a kisebbségi lét árnyoldalait sorakoztatja fel.

Elsőként a székkelyek román nyelvi kommunikációs nehézségét említi mint gátat a két népcsoport között ma is: „A’ való, hogy a nyelvnek nem tudása is okozhatja a hezzánk való idegenséget, mert csak nem lehetünk olyan jó szívvel ahhoz, akihez nem tudunk beszélni, mint akivel kimondhatjuk magunk gondolatját” (*Drága*).¹⁶ A székkelység mai sorsának másik nehézségeként a szegénységet említi, közismert ugyanis, hogy az ország többi régiójához viszo-

¹⁵ Uo. 121. p.

¹⁶ Uo.

nyítva valóban itt a legalacsonyabbak a fizetések, itt élnek a legnehezebben az emberek. Ugyanakkor a romániai társadalom végzetes kettészakadását is elpanaszolja Fekete Vince ebben a tárcában: „Jól mondják, hogy ez az ország a gazdag kevesek paradicsoma és a szegény többiek purgatóriuma. Elmondhatni, drága jó Kelemenem, hogy a vezetők a földi istenek. A királyhoz illenek ezeknek nagy pompájuk, gazdagságok, nagy udvarok. És ezek a vezérséget igen szeretik, és magukat is igen kedvelik. Ha gondolkodik is, ha nem is, a pócon vagyon, és ott ül, amíg lehet” (*Drága*).¹⁷ A novellából pontos képet kapunk arról, hogy a székely embernek milyen nehézségei vannak 2003-ban. A tárca teljes egészében a Mikes Kelemen-i levelek imitációja. A „panaszolkodás” végén ugyanúgy kér bocsánatot a beszélő, és esedezik megértésért, mint a székelyföldi nagy előd. A levélvégi búcsú és elköszönés is a Mikes Kelemenéhez hasonló: „Másszor többet, jobbat, de most már nincsen egyebet, amit írnom, ezért maradok kegyelmednek legnemesebb, legalázatosabb szolgálja” (*Drága*).¹⁸

A *bajusz* című novella mottójaként Arany János *A bajusz* c. versének részlete olvasható „Oh ti, kiket a természet / Bajusz-áldással tetézt, / Ti nem is gondolhatjátok, / A csupasz száj mil nagy átok!” A költő-előd alkotásának megidézésével erősödik a novella komikus-ironikus-szatirikus hangvétele: Fekete Vince a mai kor: „mélymagyarjait”, a magyarságukat külső jegyekkel kifejező politikusokat gúnyolja ki, teszi nevetségessé. Az író Fekete Vince a társalgási nyelvet idézi meg, amikor a közszájon forgó viccekre utal, azokból idéz: „Ha má eccer odamentél, akkor úgy jártál, mind a régi viccbé, hogy amikor éhesen, szomjason mejen a csórócska a sivatagba, s egyszer csak szembejő vele egy orosz lány, gyorsan felfut a fenyőfára... Asszongya erre a komája [...] hiszen a sivatagba nincs es fenyőfa. [...] amikor meg vagy ’jedve nem nézed, hogy van-e vaj nincs.” (*Fenyő a sivatagba*)¹⁹ A novellákban találunk népszerű slágerekre való utalásokat is. A *Café Balcan* c. tárca első sora a *Villa Negra* c. dalt idézi meg: „A Café Balcan nem apáca zárda. A Café Balcan nem fényes lokál” (*Café Balcan*).²⁰

¹⁷ Uo. 122. p.

¹⁸ Uo. 123. p.

¹⁹ Uo. 105. p.

²⁰ Uo. 85. p.

b) Témaválasztás, tér és idő

A hagyomány idézőjelbe tételevel együtt azonban a transzközépes székely írók természetesen vállalják székelységüket, és ebben is megmutatkozik máságuk, másfajta irodalmi hozzáállásuk. Előszeretettel fordulnak a sajátos, székely témákhoz, felvállalják a székely nyelvjárást, sőt a székely emberre a mindennapokban sokszor jellemző trágár beszédet is. Írásaikban úgy jelenik meg a székely ember, mint amilyen a valóságban: csavaros eszű, furfangos, a bajokkal szembenéző, azon felülmelkedő egyénként.

A kötet címe (*Udvarter*) is jelzi, hogy Fekete Vince írásainak jellemző jegye a vidékhez, konkrétan a Székelyföldre való kötődés. A novellabeli történetek színhelye és a megrajzolt alakok lakóhelye egy fiktív nevű város, Sajnód, az „Udvarterek városa”. Itt, ebben a fiktív és mégis pontosan felismerhető térben, és az utóbbi két-három évtizedben játszódnak a novellában elbeszélte történetek.

A kötet címe egyértelműen utal Kézdivásárhelyre, Fekete Vince szülővárosára, hiszen ez az egyedi városszerkezet csak erre a településre jellemző Székelyföldön, sőt egész Erdélyben. A novellák alapján egy olyan személy is el tudja képzelni a várost és lakóit, aki még soha nem járt az udvarterek városában. Az írónak azonban a konkrét helyen és időben megesett történeteket sikerült tipikussá, az egész székelysége jellemzővé tennie. Pécsi Györgyi így vélekedik erről: „Ha mondjuk egy ufó vagy ilyesféle, vagy egy érdeklődő globalizációs személy arra volna kíváncsi, milyen volt az élet az ezredfordulón a Székelyföldön úgy mindenestül, annak bízást ajánlanám Fekete Vince *Udvarter* című tárcanovellás-kötetét.”²¹

A kötet első részének (*Nagymonológ*) írásai a rendszerváltás előtti idők hét-köznapijait, gondjait idézik meg, a pioníratástól, a kötelező orosztanulástól, a sorban állásoktól kezdődően az ember besúgóvá süllyesztésének a gyakorlatáig. A mindennapok jellegzetes tárgyai, zenéje, szokásai felsorakoztatásával képet kapunk az akkori idők fiataljainak a világról, amelyben ott sorakozik a Queen, az Edda, Szűcs Judit, Kovács Kati, az Abbás punga, a Mentosan, a kimérős fagyi, a téglával kikoptatott farmer stb. A *Nagymonológ* című tárcában a kommunista éra embert gyötrő hatalmi eszközét, az öncélú – megfélemlítést célzó – vallatást idézi meg fájdalommal-ironikusan az író: „mondja

²¹ Pécsi Györgyi: Fekete Vince: *Udvarter*. In: Kortárs. 2009. április. <http://www.kortarsonline.hu/2009/04/fekete-vince-udvarter/4209> (2013-10-20)

el szépen az elvtárs, mikor adott túl a biciklijén, és mennyiért tette, me' hogy azt nem szabadott volna, me' ugye, az is, ugye államosítva volt és hát, ugye, közvagyon".²² A *Sor* c. tárca a vég nélküli sorban állások emlékét örökíti meg, a hosszú, kígyózó sorokat eleveníti fel játékos iróniával: „Ki volt az, akit nem hozott volna lázba egy tekintélyes hosszúságú és szélességű, amolyan csodálatos méretű sor látványa?” (*Sor*)²³

A kötet többi fejezetének a történetei a jelenhez kapcsolódnak. A *Sajnáód* című novellában a kisváros közösségi életét rajzolja meg finom iróniával az író. A vidéki állóvízszerű életre az jellemző, hogy „nincs széthúzás, nincs szembeszegülés, nincs ellenvetés, nincs erőszak, nincs betegség, nincs halál. Ha netalán fel próbálná ütni a fejét valami, ami nem illik a sajnódiakhoz, azt Sajnáodon, a tanácsban úgyis leszavazzák” (*Sajnáód*).²⁴ Az író a megfelelő helyen alkalmazott túlzásokkal, leleményes torzításokkal és ferdítésekkel pontos láttelepet nyújt az egyéni és közösségi lét fény- és árnyoldalairól, mint például a sajnódi tanács hatalmáról, a lakók érdektelenségéről, döntésképtelenségéről, illetve az egész sajnódi életéről.

A hangvétel azonban nem tragikus, hanem inkább komikus. A kötet fő összetartó ereje a humor, ez teremti meg a novellák között az egységet. A tárcák nyolc év alatt íródtak meg, sok idő telt el az elsőtől az utolsóig, mégis olyan érzése támad az olvasónak, mintha eredetileg is egy könyvnek szánta volna Fekete Vince.

A humor egyik fő forrása a témaválasztás. Ilyen téma például a részeg kocsmadumák vagy a férfiak másnapossága. Az, ahogyan az ivás után másnap szenvednek, és miért és mi más miatt szenvednének „a zemberek”, mint a nőkért és őmiattuk. Még véletlenül sem azért isszák meg locsoláskor a pálinkát, mert ők szeretnék, és jól esik nekik, hanem csakis a nőkért, mert ők kínálják, és ki merne ellent mondani egy nőnek?!

Az író olyan helyzeteket is leír, amelyek a finnyás polgárok számára botrányosnak számítanak. Ilyen komikus eseményről szól az *Sz. ügy* című tárca is: „Nincs mit kertelni, ez történt. Bő évvel ezelőtt, éppen annak a napnak a reggelén, amikor egy órával előbbre, a nyári időszámításra kellett átállítani a mutatókat, úgy reggel hat óra körül hősünk bejáratí ajtaja elé szartak. [...]

²² Fekete Vince: Udvartér, i. m. 10. p.

²³ Uo. 28. p.

²⁴ Uo. 54. p.

hősünk az ajtón belülről fültanúja, majd üldözőként 'cselekvő részese' volt az aktusnak".²⁵

Egy következő novellában (*Másik*) azt az emberi esendőséget ironizálja a szerző, ami olyan gyakori a hétköznapiakban, hogy az emberek nem tudnak örülni a másik sikerének, hanem inkább irigykednek egymásra, és a maguk bajának az okozóját is a másikban találják meg: „A másik bezzeg nem munkanélküli, nem kell járja az orvosokat, nem kell talpalnia minden kicsiségért, mert neki minden bejön az ablakon. [...] A másik minden bűn és baj forrása, miatta van minden, ami rossz. [...] Ha valami baj van, ha történik valami malőr, hát persze, hogy a másik a hibás” (*Másik*).²⁶

c) Elbeszélő(k), elbeszélt történet és szereplők

A transzközép képviselőjeként Fekete Vince az olvasóra figyel, az ő eszével gondolkodik, és gyakran belebújik egy-egy székely ember bőrébe. Így az írónak egyszerre sikerül láttatni kívülről és belülről azt a világot, amit ábrázol, egyszerre azonosul vele, és ugyanakkor bírálja is.

A narrátori viszonyulás az (el)beszélői magatartás megsokszorozásával bejárja az utat a megértő, derűs elfogadástól egészen az elutasító kritikáig. Ezekben a rövid novellákban az író különböző elbeszélőket teremt: a legtöbb esetben egy olyan narrátor szólal meg, aki azonos is, meg nem is az íróval, a székely közösségből vett figura, aki mentalitásában és nyelvhasználatában a mindennapi beszélők közé tartozik. Máskor változik az elbeszélő, van, amikor például a Magyarországon dolgozó vendégmunkás szólal meg közvetlenül:

„Hej, de furcsa egy világ van odaki, tesvér, az eccer biztos.”²⁷ (*Fenyő a sivatagba*) Máskor a busszal „Magyarba” ingázó, piacozó asszony beszéli el az élményeit: „Jaj, lelkecském, el se hiszi, lelkecském, hogy milyen egy élet a ménké.”²⁸ (*Diszkont*), vagy a padon elüldögélő és a múltján elmélkedő nyugdíjas beszél: „Vagy jönnek ezek a repülőikkel, a puskáikkal, a távirányításokkal, az Irakokkal, s osztán várhatjuk, hogy mikor lőnek ide közénk, de úgy, hogy megemlegetjük, úgy, hogy szertefricskázik az egész héccencség”²⁹ (*A pad*).

²⁵ Uo. 32. p.

²⁶ Uo. 103. p.

²⁷ Uo. 105. p.

²⁸ Uo. 114. p.

²⁹ Uo. 77. p.

A megszólaltatott elbeszélők különböző embertípust képviselnek: a kispolgár, a túlélésért mindent megpróbáló proli, a világot sajátosan értelmező nyugdíjas humoros rajza formálódik meg az egyes tárcákban. Az elbeszélő minden esetben olyan közvetlenül mesélve szól az olvasóhoz, hogy azt érezzük, valamilyen bizalmas viszony létezik közöttük és befogadói között, hogy a mindennapok közös tapasztalatai, élményei vannak ott a történetek mögött. Az a benyomásunk, hogy – mint valamikor az ősi meséléskor – csak éppen kivált egy történetmondó a közösségből, hogy mindannyiuk közös nyelven elmondja a többieknek azt, amit mindenki tud, vagy ami újdonságként éppen megtörtént vele.

Az írásokban gyakran ismétlődnek a köznapis társalgások állandósult szókapcsolatai – „*ahogy erre felé mondani szokás*”, „*nekem elhiheti*” –, amik az élőbeszédszerűséget, a közvetlen csevegés szituációját idézik meg. Néhány írás egyenesen a hétköznapi társalgási helyzetekből ellesett idézetgyűjteménynek tűnik (*Kocsmadumák*, *Másnapos dumák*). Érezni lehet, hogy az író része ennek a világnak, elfogadja azt erényeivel és hibáival együtt, a humor, az irónia és a parodisztikus ábrázolásmód azonban lehetőséget ad a visszás jelenségek bírálataira is.

d) Székely észjárás és nyelv

Az író ebben a háttérben rajzolja meg a helyi ember alakját, a maga tipikus jellemvonásaival, viselkedésmódjával, és itt rajzolódik ki igazán a székely emberre jellemző furfangos, csavaros mentalitás. Ez az észjárás sok visszatérő elemet tartalmaz, mint amilyen például a „bicska”, ami alapvetően meghatározza a székely ember identitását: „Bicska nélkül nem ember az ember, nem férfi a férfi, legalábbis nem igazi férfi [...] Legalábbis ezen a vidéken, ahol élünk”³⁰ (*Bicska*). Az író humorosan részletezi, mit is jelent a székely férfi számára a szíve felett hordott kis szerszám: „A bicska itt útlevél és valuta egy időben, borfokoló és lázmérő, és ami a legtöbb: evőeszköz, ami nélkül jól sem esik a szalonna, a hagyma, a paprika, a paradicsom” (*Bicska*).³¹

Ahogy a székely ember elengedhetetlen tartozéka, „társa” a bicska, úgy a székely falusi ház elengedhetetlen „szentélye” a pince és a kamra. „Mondjon bárki bármit, fessítsenek fel, kössenek ki, fülembe forró ólmot öntsének,

³⁰ Uo. 67. p.

³¹ Uo. 67. p.

akkor is azt mondom, tanúk előtt is ha kell, mint amit most maga előtt, barátom, hogy a világon a legjobb hely a pince” (*A szentély*).³² A pince az igazi székely ember menedéke, oda visszavonulhat meditatálni, pihenni, sőt még az asszony is örül neki, mert ilyenkor nyugodtan nézheti a „szerialját”. „Az a cél, amit itt tűzöl ki magad elé, tuti, hogy megvalósul” (*A szentély*).³³ Egy székely ember nem engedheti meg magának, hogy ne ügyeljen a pince tisztaságára, valamint arra, hogy mindig tele legyen. Ahogy a pince a gazdurat, úgy a kamra a gazdasszonyt jellemzi. „A kamra olyan, mint a tükör, megmutatja a belépőnek, hogy ki is a ház gazdája, ki is, milyen is a ház gazdasszonya.” (*A kamra*)³⁴ Itt vannak a jó zsíros szalonnák, amelyekbe a ház ura belevághatja a bicskáját, ennek aztán nem csak az ember örül, hanem a bicska is, hiszen egy jó paprikás szalonna adja meg a bicska színét, és új ízvilágot kölcsönöz neki.

A székely irodalom a szellem folyamatos vibrálását fejezi ki, s abban különbözik más tájegységek irodalmától, hogy érzékelteti: a székelységen belül a beszédnek mindig egyfajta kultusza volt. Ennek az irodalomnak a legfontosabb jellemzője a beszéd és a nyelv kifinomultsága, ez egy annyira csiszolt nyelv, hogy mindenfélét ki lehet fejezni vele, és mindenféleképpen az ellenkezőjét is. A székely íróknál nem az a legfontosabb, hogy tájszavakat használjanak, hanem az, hogy minél hitelesebben kifejezzék a hőseik észjárását.

Köztudott, hogy a nyelv szoros kapcsolatban van a nyelvet beszélő nép gondolkodásával. A székely nyelvjárás tökéletesen kifejezi a székely nép furfangosságát, csavaros észjárását. A székelyekre olyan jellemző, őket meghatározó és másoktól megkülönböztető szópárbaj ma is él, annak köszönhetően, hogy a nyelvüket folyamatosan „köszörülük”. Ez a szópárbaj a székely észjárást tükrözi, és azért maradt meg az évszázadok folyamán, s működik ma is, mert a székelyek körében még mindig fontos szerepe van az élőbeszédnek: a székely ember szívesen beszélget, mond ma is. Ha úgy esik, anekdotát vagy viccet, ha másképp, akkor szomorú történetet, de mesél a szomszédnak, rokonnak, ismerősnek és ismeretlennek.

Fekete Vince novelláiban is bármilyen helyzetben előbb-utóbb észtornára kerül sor, mert a székely ember másképp nem tud beszélgetni, illetve szerinte másképp nem is lehet. Egyfajta szellemi párbaj ez, amikor oda-odadöfnek egymásnak, élvezettel szúrnak egymáson, de nem azért, hogy sértsenek vagy

³² Uo. 58. p.

³³ Uo. 59. p.

³⁴ Uo. 61. p.

megsértődjenek, hanem mert próbálnak visszatromfolni. Az egyik novellában például azt olvashatjuk, ahogyan az asszonnyal évődik a másnapos székelly férfi: „Ittam, s akkor mi van? Járt a szájam, nyeletlenkedtem. S akkor mi van? Mintha más nem nyeletlenkedne épp eleget” (*Másnapos dumák*).³⁵

A novellákban minduntalan szembeköszön velünk a székelly ember jellemző mentalitása, az, ahogyan kópés módon a problémáit megoldja: „Milyen es lett az idén a borod, sógor? Apám érti a kérdést, egy kis fazékkal irány a pince, segíték, kacsint megint a sógor, nehogy megbotoljál, s kiöntsd a drága bort. Ha már lemennem, hát helyben meghúzzák jól a lopót. A sógor nyel vagy négyet-ötöt, majd hirtelen, mintha méh csípte volna meg, átadja apámnak, forgatja a szájában keserű ábrázattal az utolsó korty gyöngyöző, sárga szőlőlevet, úgy tesz, mintha erősen gondolkozna, hogy hogyan is mondja, majd kellő várakoztatás meg előkészítés után lenyeli, aztán kiböki: nem jó. [...] Egy cseppet olajos, s hogy es mongyam, teszi fontoskodóra a dolgot, hogy valószínűsítően kifejezzem magamot, értetted-e, olyan mégkellize van” (*Disznóölés*).³⁶

A székelly emberre az is jellemző, hogy amikor belekezd a mondandójába, egyik gondolatot követi a másik, és nem mindig engedi szóhoz jutni beszélő partnerét. Ezt figyelhetjük meg abban a szituációban, amikor a székelly autóvezető oktató – már csak a beszéd örömeért is – mondja és csak mondja a magáét, oktatja vég nélkül a rábízottat, helyet nem engedve a válaszreakciónak: „Hova menyen, ember? Ki mondta, hogy balra térjen? Mondtam én valamit is? Nem mondtam. Na ugye? S akkor? Ha így folytatjuk, ha nem figyelünk, ebből permisz az életbe nem lesz. Nem figyelünk, nem érdekel, amit nekünk mondanak. Csak mondja a másik, csak mondja. Minket nem érdekel. Mit keres ott? Beállítottuk a tükröt indulás előtt? Nem állítottuk be. A rendőr majd nem fogja megmagyarázni, hogy nem kell lehúzni tükröt állítani az ablakot. Mit keres ott? Ott nem lesz majd mese, hogy ez meg az. Kösz szépen, s helló, s pá” (*A vezetés öröme*).³⁷

A székelly nyelv jellemző sajátossága a képszerű, érzéketes beszéd is. A következő részletben azt figyelhetjük meg, hogy a jelzők, hasonlatok és állandósult szerkezetek révén a főszereplő férfinak hogyan sikerül érzékletesen jellemezni a nem-szeretett főnökét: „Aszongya a múltkor a patrony nekem, egy olyan bünagy, csemer állat pacák, úgy nézett ki, hogy es mondjam, olyan

³⁵ Uo. 96. p.

³⁶ Uo. 17. p.

³⁷ Uo. 42. p.

tedd el s elé se vedd itt nálunk felé, úgy nézett ki, mind a köcsönkérés. No, aszongya, má' nem es emlékszem, hogy mire fel... szóval valamiért belém kötött. Én má' kezdet kezdetin megmontam vót a kolégáknak, a magyaroknak, hogy ha jót akarnak, akkor ne mind herregjenek, ne cseszegessenek, mé' ki találnék fogyni a békeúrésből, s osztán meglássák, hogy mi lesz" (*Fenyő a sivatagba*').³⁸

A kötet tárcáiban a tájszavak kavalkádja is elbűvöli az olvasót. Fekete Vince bőséges humorral használja fel a székely nyelvjárás szavait és fordulatait: bicska, osztán, a disznó orjossa, lájbitépő, dühü, megbögyöröz, cefre (fiatal, nem éppen tiszta erkölcsű lány). Sok esetben olyan kifejezésekkel találkozunk az írásokban, melyeket csak egy vérbeli székely ember ért meg: Vindemásza, Abbás punga, Puisor, Eugenia. A novellákban megfigyelhető a székelyföldi köznyelvben állandósulni látszó román kölcsönszavak (pl. punga, szeriál) jelenléte is, amelyek már teljesen részévé váltak a székely ember szókincsének. De Fekete Vince játékosan olyan román szavakat is beépít a szövegébe, amelyeket a székely nyelvjárás még nem vett át, ilyen például a viácá.

A nyelvi komikum forrása lehet az is, hogy az író egy nagyon is köznapi, „alantas” témát emelkedett stílusban ad elő, illetve a választékos és a köznapi stílust keveri: „Aztán egyszer csak nagyon közel, közvetlenül az ajtó előtt, amelynek ő a túlsó oldalán, gyanút fogva, ugrásra készen várakozott, megszűnik minden nesz. Mint vihar előtt a csend. Mint eget-földet hasító villámlás és dörrenés, rittyenés közötti másodpercek haláli csendje. [...] A feszültség nőtt, „a helyzet fokozódott”. Amikor aztán egyszeriben istentelen robajjal kitört valami kint, irdatlan rotytanással koronázva meg a feszült perceket” (*Sz. ügy*).³⁹ A stílusárnyalatok keveredése, valamint felcserélése mellett a komikum forrása a novellában a késleltetés.

Összegzés és kitekintés

A tanulmány az erdélyi irodalomban 1989 után bekövetkezett váltást tárgyalja, amelynek eredményeként egy új irányzat teremtődött meg: a transz-közép. Bemutatja, hogy a rendszerváltás után induló fiatal írók a megmaradás és helytállás szempontjait az egyetemesebb nézőpontok mellé tudták

³⁸ Uo. 105. p.

³⁹ Uo. 32. p.

rendelni, és a befelé fordulás helyett a nyitást valósították meg az egységes nemzeti és az európai kultúra irányába. Ezzel együtt azt is elemzi, hogy ez a nemzedék a sajátos, erdélyi hagyományból építkezett, de nem abszolutizálta azt, mint ahogy a metaforikus beszédmódot sem, és egy populárisabb irodalmat kezdett művelni. A tanulmány Fekete Vince *Udvertér* című kötetének elemzésére vállalkozott.

Témaválasztásomat az befolyásolta, hogy – tapasztalatom szerint – a környezetemben élő középiskolás diákok és egyetemi hallgatók alig olvassák a kortárs erdélyi irodalmat, amely az érvényben levő tantervekben sem jelenik meg. Ebből fakadóan alig van ismeretük arról, hogy a jelen alkotói a befogadóra tekintve, arra törekednek, hogy az olvasói elvárásoknak (is) eleget tegyenek.

Terveim között szerepel a kutatás folytatása: a leíró-elméleti jellegű vizsgálatot követően fontosnak találom egy kérdőíves felmérés elvégzését egy székelyföldi középiskolás diákokból, valamint egyetemi hallgatókból vett reprezentatív minta körében olvasási szokásaikról, irodalommal kapcsolatos elvárásaikról, valamint a székelyföldi irodalom ismeretével kapcsolatban. Az eredmények feldolgozása és elemzése érvényes(ebb) képet tud majd adni a kortárs székelyföldi írók alkotásainak identitásképző és -alakító hatásáról.

Tímea SZAKÁCS

Transylvanian Hungarian literature characteristics of the volume *Udvertér* written by Vince Fekete

In my paper I analyse the characteristics of Transylvanian Hungarian literature in Fekete Vince's writing based on his short-story volume entitled *Udvertér*, published in 2008. Firstly, I have touched upon the characterization of the aims of Transylvanianism and that of the newer Transylvanian Hungarian literature (which underwent a process of renewal after 1989) based in their proclamation. My aim has been to present the Transylvanian Hungarian literature after 1989 in its relation to the tradition of Transylvanianism, emphasizing the idea that the new writer's generation returns to tradition by renewing it, after the initial negation and "revolt". In order to better understand the theme, I have utilized Cs. Gyimesi Éva's paper entitled *Pearl and Sand* and the proclamation of the new writer's generation after 1989. Henceforth, I briefly present the special characteristics of the new Transylvanian

Hungarian literature present in the works of the Transylvanian writers primarily through Fekete Vince's works. The main part of my paper consists of the analysis of the short stories published in the volume entitled *Udvarter* by Fekete Vince. I have showed that by using the instruments of irony, parody and humour, these short stories put a quotation mark around tradition, following this, however, I present in detail that Fekete Vince, belonging to the new Transylvanian Hungarian writer's generation factually assumes his „Szeklerness” by choosing his literary works' topic. I have pointed out in an analytic way the presence of Szekler mentality and dialect in his short stories, and how the writer manages to present the world he depicts simultaneously from the inside and from the outside, so that he identifies with it and at the same time criticizes it. In my paper I also present that evoking intertextually the motives of Transylvanianism, these become the instruments of irony and parody in the short stories. In the last quarter of my paper I have analysed the way in which word-fencing expressing the Szekler cast of mind becomes simultaneously the topic and the form of expression of the short stories. The main goal of my research has been to reveal as well as analyse the new phenomena of contemporary Transylvanian Hungarian literature.

V.
MIRE TANÍTJUK A LEGIFJABB
NEMZEDÉKEKET?

A szövegből való tanulás képességének megalapozása a romániai elemi iskolai anyanyelv tankönyvekben*

A szövegből való tanulás képességének kialakítása az elemi iskolai oktatás egyik legfontosabb feladata, hiszen az iskola erőteljesen a tananyag tankönyvből történő elsajátítására alapoz. A szövegből való tanulás képességének megalapozása az információszerző szövegek¹ feldolgozásán keresztül valósulhat meg elemi iskolákban. Ebben pedig az iskolai anyanyelv tankönyveknek, pontosabban a tankönyvekben szereplő információszerző szövegeknek van nagy szerepük, mert a szövegfeldolgozás és -értelmezés képességének elsajátítása többnyire anyanyelv órán történik.² Az olvasás készségszintű elsajátítása, az írásjelek dekódolásának megtanulása nem jár együtt kötelező módon az értő olvasás képességének kialakulásával, ez legfeljebb a mondatok szintjéig jelenti az információ megértését. Molnár Edit Katalin az olvasás készség-, illetve képességszintű működtetését a felszínes, valamint a mély tanulással hozza összefüggésbe. Az a tudás, amely pusztán az olvasási készség segítségével szerezhető meg, a szavak és mondatok kapcsolatok és összefüggések nélküli halmaza, vagyis felszínes. A mély tanulás a valóság valamely aspektusának felfogás-módjában bekövetkező minőségi változás. Ez a tanulásfogalom az olvasási készség működtetésén, a szavak és mondatok megértésén túl a szöveg fogalom-struktúrájának a megkonstruálását, valamint az ezen

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Szántó Bíborka, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár).

¹ Az információszerző, ismeretszerző és ismerettartalmú szöveg kifejezéseket a dolgozatban szinonimákként használom. Információszerző szövegnek tekintjük azt a típusú szöveget, amelynek elsődleges célja és szerepe, hogy az olvasó tudomására hozzanak valamit, amiről nincsenek ismeretei, arról tájékoztassák. Szikszainé Nagy Irma: Leíró magyar szövegten. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 509. p.

² Bár a tanulási képességek kulcskompetencia fejlesztésére mindegyik műveltségterületen figyelni kellene, II. osztálytól kezdve – de különösen III. és IV. osztályban – az anyanyelvi nevelés kiemelt feladatai közé kellene, hogy tartozzon, köztudott ugyanis, hogy az olvasás és szövegértés minősége határozza meg a szövegből való tanulás képességét.

történő műveletvégzést (pl. következtetések megfogalmazása) jelenti. A mély tanulás a szövegértelmezés és -feldolgozás képességét jelenti.³

Mind a romániai, mind pedig a nemzetközi szövegértést vizsgáló felmérések eredményei arról tanúskodnak, hogy a kisdíákok rosszul teljesítenek, s valamivel rosszabbul eredményeket érnek el az ismeretközlő szövegek értését mérő feladatok esetében, mint az élményszerző szövegek értését vizsgáló feladatokban.

Az erdélyi magyar díákok olvasási és szövegértési képességét Pletl Rita tanulmányozta. Pletl kulturális eszköztudásként tekint az olvasásra és a szövegértésre, s kimondja, hogy emiatt kiemelten kell kezelni ezen képességeket, mert ezek nagy mértékben befolyásolják az iskolai tanulás eredményességét és a közoktatás hatékonysága szempontjából is igen fontosak.⁴

Pletl kutatása azért bír nagy jelentőséggel, mert nincs átfogó képünk az erdélyi magyar díákok szövegértési képességéről annak ellenére, hogy Románia a kezdetektől részt vesz a (IV. osztály) szövegértési képességet vizsgáló nemzetközi mérésekben (PIRLS 2001, 2006, 2011). Ezekben a vizsgálatokban részt vesznek magyar tannyelvű iskolákban tanuló kisdíákok is. A vizsgálatot bemutató jelentések mintavételi eljárást ismertető fejezetéből világossá válik, hogy a magyar gyerekeket integrálták az országos mintába, mert az államnyelvtől különböző tanítási nyelvet nem tekintették olyan változónak, amelyet érdemes figyelembe venni. Ezen túl az is elmondható, hogy a mintában való részvételi arányuk nem felel meg a magyarság összlakosságához viszonyított számarányának, ugyanakkor a mintába bekerült magyar díákok a tömb két, legfeljebb három megyéjéből származnak, a szórvány vagy átmeneti régió egyáltalán nem képviselteti magát. Pletl régiók szerint csoportosította a célpopulációt, három részre osztva ezt: 1. szórvány (Brassó és Máramaros megyei iskolák), 2. átmeneti régió (Kolozs és Bihar megyei iskolák) és 3. tömb (Maros és Hargita megyei iskolák). Az átlagokat kiszámolva régiók szerint vizsgálni lehet az arányok alakulását is a nyelvi, kulturális környezetet figyelembe véve.⁵

Pletl három szinten mérte az erdélyi magyar díákok olvasási- és szövegértési képességét: az elemi iskolai, általános iskolai és középiskolai szinteken.

³ Molnár Edit Katalin: Olvasási képesség és iskolai tanulás. In: Józsa Krisztián (szerk.): Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest, 2006. 45. p.

⁴ Pletl Rita: Helyzetjelentés az erdélyi magyar díákok olvasási és szövegértési képességének színvonaláról. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2012. 7. p.

⁵ Uo. 10., 11., 23. p.

A továbbiakban az elemi iskolás diákok (III. osztály) részeredményeit kívánom bemutatni, mivel a tanulmány témája szempontjából ezek relevánsak. Az elemi osztályos diákok egy dokumentum és egy narratív jellegű szöveghez kapcsolódó olvasási tesztet oldottak meg, ezért a tanulónkénti pontok átlaga a két tesztből tevődik össze. A maximális pontszám mindkét teszt esetében 100 pont volt.⁶ A következő táblázat általános képet mutat az országos átlagról.

1. táblázat. Romániai országos átlag⁷

Régiók	3. osztály
Szórvány	43,5
Átmeneti régió	45,7
Tömb	52,2
Átlag	47,1

Az átlagok, láthatjuk, minden régióban alacsonyak, legtöbb régió az 50 pontot sem éri el. A fenti adatokból az is kiolvasható, hogy a legmagasabb érték (52,5) a tömbben van, ez emeli valamelyest az átlagot, mert a többi régióban mind jóval 50 alatti értékek szerepelnek.

Pletl az olvasási és szövegértési képesség színvonalát gondolkodási műveletek szerint is mérte, s ehhez az elemi iskolások dokumentum-, illetve narratív szövegéhez kapcsolódó feladatait három szinten csoportosította a nemzetközi mérések szempontjai alapján: 1. hozzáférést és visszakeresést (h+v); 2. értelmezést és integrációt (é+i); 3 reflexiót és értékelést (r+é) igénylő feladatok.⁸

2. táblázat. A gondolkodási műveletek szerinti átlagok régiók szerint⁹

Elemi	D	N	D	N	D	N
	h+v	é+i			r+é	
Szórvány	55,41	52,33	65,45	28,64	22,92	39,25
Átmeneti	48,56	62,10	57,73	34,96	24,86	40,37
Tömb	59,11	65,98	72,37	33,33	30,04	52,91

⁶ Uo. 19., 31. p.

⁷ Uo. 31. p.

⁸ Uo. 58. p.

⁹ Uo.

A 2. táblázatból kiolvasható, hogy a legalacsonyabb pontszámokat a 3. szinten érték el a diákok, vagyis a magasabb rendű gondolkodási műveleteknek, a reflexió és az értékelés műveletének alkalmazása okozta a legnagyobb problémát, és az is főleg a dokumentumszöveg esetében.

A romániai mérések gyenge eredményei összecsengenek az elemi osztályosok által a nemzetközi méréseken elért eredményeikkel. A IV. osztályosok olvasáskéességét mérő nemzetközi vizsgálatokon (PIRLS 2001, 2006, 2011) a romániai kisiskolás diákok folyamatosan az átlag alatt, vagy alig valamivel az átlag fölött teljesítettek. A 2006-os felmérésben a romániai negyedikes diákok mélyen a PIRLS-átlag alatt teljesítettek: az elért eredménnyel Románia a 36. helyen szerepel 45 ország közül, a tanulók 489 pontátlagot értek el (22 ponttal kevesebbet, mint 2001-ben) az 1000 lehetségesből. 2001-ben Románia a 22. helyen volt a mérésben részt vevő 35 ország közül. A legutóbbi, 2011-es mérésen a romániai diákok az 502 pontos átlageredményükkel átkerültek az alacsony képességszintű csoportból az átlagos képességszintű csoportba.¹⁰

A romániai 2006-os PIRLS mérést elemzők több okot is felsoroltak a gyenge eredményekre vonatkozóan, többek között a tanítók szakmai kompetenciájának hiányát, valamint a tantervek és tankönyvek minőségét is. A Neveléstudományi Intézet kutatója, Gabriela Noveanu, a PIRLS-mérések romániai koordinátora, kimondja: az ismeretközlő szövegek olvasása és értése nem szerepel követelményként a romániai IV. osztályos tantervekben, következésképpen a tankönyvekben is csak esetlegesen fordulnak elő ezek a szövegek, a tanítók tanítási gyakorlatából pedig hiányoznak a PIRLS-mérésekben szereplő kérdéstípusok, ebből következően a tanulók nincsenek hozzászokva, hogy első látásra elolvassanak és értsenek is nagyobb terjedelmű, ilyen típusú szövegeket.

A 2011-es PIRLS-mérés eredményeit bemutató nemzetközi jelentés 2012 decemberében jelent meg, hasonlóan a magyarországi diákok eredményeinek közzétételével.¹¹ A romániai adatokat bemutató jelentés a tanulmány befejezésekor (július) még nem volt hozzáférhető. A romániai kisdiákok gyenge vagy átlagos teljesítményének hátterében különböző, az előbb felsoroltakhoz hasonló tényezők állhatnak most is, ezen tényezők elemzése az eredmények

¹⁰ Mullis, Ina V. S. – Martin, Michael O. – Foy, Pierre – Drucker, Kathleen T.: PIRLS 2011 International Results in Reading. TIMSS and PIRLS International Study Center, Lynch School of Education, Boston College, Chestnut Hill, 2012. 374. p.

¹¹ Balázi Ildikó – Balkányi Péter – Bánfi Ilona – Szalay Balázs – Szepesi Ildikó: A PIRLS és TIMSS tartalmi és technikai jellemzői. Oktatási Hivatal, Budapest, 2012.

ismertetését követő időszak egyik legfontosabb feladata kell hogy legyen, annak érdekében, hogy javulást lehessen elérni a IV. osztályos tanulók szövegértő képessége terén.

A gyenge eredmények alátámasztják a témával való foglalkozás fontosságát, illetve azt, hogy kötelességünk keresni azokat az eredmények háttérében álló lehetséges okokat, amelyek közül egyiket az anyanyelv tankönyvek információszerző szövegeinek minőségében is megtalálhatjuk. Ezért választottam kutatásom témájaként a romániai elemi osztályos tankönyvek információszerző szövegeinek, a szövegekhez kapcsolódó kérdéseknek és feladatoknak, valamint kép- és grafikai anyagnak a mennyiségi és minőségi vizsgálatát. A kutatás fő szempontja a következő: a romániai alternatív anyanyelv tankönyvek mennyire alkalmasak a szövegből való tanulás képességének az alapozására. A kutatás tehát nem tekinti céljának a romániai anyanyelv tankönyveknek az átfogó elemzését.

Elsősorban azt tanulmányozom, hogy a vizsgált tankönyvekben előforduló információszerző szövegek mennyisége, illetve tematikus eloszlása elegendő-e a szövegből való tanulás képességének megalapozásához. A tankönyvekben szereplő információszerző szövegek mennyiségi vizsgálata arról nyújt képet, hogy az ilyen típusú szövegek mennyisége, és ezáltal a feldolgozásukra szánt idő elegendő alapot biztosít-e a szövegből való tanulás képességének alakítására.

Másrészt azt vizsgálom meg, hogy a szövegekhez kapcsolódó szövegértési feladatok mennyire segítik a szövegértés fejlődését, milyen – szövegértéshez kapcsolódó – gondolkodási műveleteket mozgósítanak. Az információszerző szövegekhez kapcsolódó kérdések és feladatok minőségi elemzése abból a szempontból elengedhetetlen, hogy ezek alapján történik az adott szöveg feldolgozása.

A kutatás célkitűzéseiként harmadrészt az fogalmazható meg, hogy a vizsgált tankönyvi szövegek igazodnak-e a II–IV. osztályos gyermekek életkori sajátosságaihoz (mondatok hosszúsága, valamint bonyolultsága, idegen (szak)szavak előfordulása, a megértést segítő ábrák, képek, rajzok megléte vagy hiánya, funkcionalitása). Az információszerző szövegeknek az életkori sajátosságokhoz történő igazodásának a vizsgálata szintén fontos, hiszen a szövegek minősége a megértés elsődleges feltétele, és fontos, hogy a szöveg érdekes legyen, hogy a diákoknak kedvük legyen olvasni. A leíró típusú tankönyvi szövegeket kiegészítő grafikai anyag vizsgálata szintén mint a megértést segítő típusú szövegek feldolgozását segítő tényező a fontos.

A vizsgálat eredményei segítséget nyújthatnak a tanítóknak abban, hogy tankönyvválasztásnál érvényesítsék a szövegből való tanulás alapozásának szempontjait. Abban is segítséget kaphatnak a tanítók, hogy kiegészítsék a tankönyvek szövegeit, azaz több és változatosabb témájú ismerettartalmú szöveget olvassanak és dolgozzanak fel. A dolgozat ugyanakkor azt is tudatosíthatja, hogy a magasabb gondolkodási műveleteket igénylő feladattípusok alkalmazása nagyban fejleszti a szövegmegértést.

A vizsgálat módszerei, a vizsgált tankönyvek, a kutatás eredményei

A tankönyv információkat közvetítő, feldolgozó dokumentum, tágabb értelemben úgy definiálható, mint az oktatásban használt olyan dokumentum, amely segíti a tanulót a megismerés folyamatában, szűkebb értelemben tankönyvnek tekintjük azt a tanítási-tanulási folyamatra ható dokumentumot, amelyben a szaktudományok eredményei redukált formában, egy célcsoport számára pedagógiai szempontok szerint transzformált módon jelennek meg, az ismeretek és készségek elsajátítását pedig differenciált didaktikai formák és struktúrák segítik.¹² A tankönyvek – a szűkebb értelmezéséből következően – két szempontból vizsgálhatók: a tankönyv mint ismerethordozó, illetve a tankönyv mint pedagógiai-didaktikai tartalmaknak a megjelenítője, azaz pedagógikum.¹³ Dárdai Ágnes felhívja a figyelmet arra is, hogy a tankönyvet mint pedagógikumot csak az utóbbi időben kezdték vizsgálni. „A tankönyvkutatás kezdeti éveiben a tankönyveket elsősorban nem pedagógiai, pszichológiai (vagy egyéb más) szempontból vizsgálták a kutatók, hanem inkább mint kordokumentumot, illetve mint bizonyos politikai-ideológiai tartalmak hordozóit. Az elmúlt évtizedekben, összefüggésben a neveléstudományi kutatások eredményeivel, amelyek közül különösen a kognitív pedagógia, valamint a tanuláselméleti kutatások eredményeit kell kiemelni, szaporodtak azok az elemzések, amelyek a tankönyvet nem pusztán történeti, politikai, ideológiai, hanem elsősorban pedagógiai szempontból vizsgálták.”¹⁴ A pedagógiai-didaktikai szempontok két terület vizsgálatára irányulnak: a tankönyv hasz-

¹² Stark Gabriella: Tanterveméleti alapismeretek. Az óvodai és elemi oktatás tantervéről pedagógus(jelölt)eknek. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013. 79. p.

¹³ F. Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás nemzetközi és hazai pozíciói. In: Iskolakultúra. 2005. 10. 120. p.

¹⁴ Uo.

nálhatósága a tanulók szempontjából, valamint a tankönyv használhatósága a tanárok szempontjából.

Pedagógiai-didaktikai tankönyvelemzés kapcsán fontos vizsgálati kérdés, hogy a tankönyv figyelembe veszi-e a tanulók lelki és szociális érettségének adott szintjét, életkori sajátosságait. Ugyancsak a tankönyv fontos pedagógiai-didaktikai elemzési szempontja, hogy milyen a benne megtalálható illusztrációk (képek, ábrák, grafikonok, térképek stb.) mennyisége, mérete, funkciója. Milyenek a tankönyvben található kérdések? Megfelelnek-e a tanulók életkorának? Változatosak-e a tankönyvi feladatok? Kutatásomban ezek az általános kérdések, amelyekre magam is választ keresek az anyanyelv tankönyvek információszerző szövegei, illetve a szövegekhez kapcsolódó feladatok elemzése kapcsán a tankönyvkutatás módszerével. Kutatásomban ugyanakkor a tankönyvet, mint médiumot is vizsgálom. A tankönyveknek a nyelvi-nyelvészeti szempontú vizsgálata csak az utóbbi években jelent meg. „Holott a nyelvi szempontok vizsgálata a tankönyvek esetében nagyon is fontos, mert pszichológiai kutatások bizonyítják, hogy az ismeretek nem megfelelő nyelvi prezentációja mekkora gátja a tanulói megértésnek” – hívja fel a figyelmet Dárdai.¹⁵ Általában a tankönyvekkel – és nem pusztán az anyanyelv tankönyvekkel szemben – támasztott alapvető kritérium, hogy feleljen meg a tankönyvi szöveg az adott nyelv helyesírási és nyelvhelyességi szabályainak, a tankönyv nyelvezete legyen közérthető és választékos, a szövegben előforduló idegen, régies, tájnyelvi szavak magyarázata legyen meg. Ami a tankönyv szókincsének a tanulók életkorának való megfelelőségét illeti, ezzel kapcsolatban igen kevés kutatás áll a rendelkezésünkre. A legutóbbi időben Kojanitz László tankönyvelemzéseit kell megemlíteni, hiszen a tankönyvekben szereplő szó- és mondatelemzéssel olyan kvantitatív adatokra hívja fel a figyelmet, amellyel a tankönyvkutatásnak ezen iránya új kutatási pozíciók megalapozását jelentheti.¹⁶

A kutatás fő módszere a tartalomelemzés vagy szövegvizsgálat, mivel a kutatási kérdésem a nyelvvel, pontosabban az írott nyelvvel, illetve annak használatával van összefüggésben. A tartalomelemzés módszerének választása azért indokolt, mert ez szűkebb értelemben olyan szisztematikus kvalitatív eljárás, amely segítségével bármilyen szöveget elemezhetünk, illetve amellyel

¹⁵ Uo. 123. p.

¹⁶ Uo. 120–126. p.

a szövegnek nem a felszíni, hanem a látens (rejtett) tartalmát, rétegét vizsgálhatjuk.¹⁷ A kutatás során a II–IV. osztályos anyanyelv tankönyvek ismerettartalmú szövegeinek, illetve az ezekhez kapcsolódó szövegértési feladatoknak a kvantitatív és kvalitatív elemzését végzem el.

A tankönyvek részanalízise során az anyanyelv tankönyvek ismeretszerző szövegeinek objektív elemzéséhez és értékeléséhez előre meghatározott szabályok szerint számszerűsíthető adatokat gyűjtök a tankönyvek különböző összetevőiről (szövegekről, feladatokról).

A romániai magyar elemi iskolák II–IV. osztályaiban tanítók öt alternatív anyanyelv tankönyv közül választhatnak. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kisebbségi anyanyelvi oktatásban sokkal kevesebb alternatív tankönyv közül választhatnak a tanítók, román nyelven sokkal több tankönyv áll a pedagógusok rendelkezésére.

Tanulmányomban a következő, az Oktatási Minisztérium által jóváhagyott anyanyelv tankönyvek tartalomelemzését végzem el az ismerettartalmú szövegek szempontjából: Kénosi Dénes Ida: Mese-beszéd, mese-szó (Tankönyv a II. osztály számára. T3, Sepsiszentgyörgy, 2003.), Lovász Andrea – Tunyogi Katalin: Magyar nyelv (Tankönyv a II. osztály számára. Stúdium, Kolozsvár, 2004), Kénosi Dénes Ida: Ablak a világra (Tankönyv III. osztály számára. T3, Sepsiszentgyörgy, 2005), Kénosi Dénes Ida: Ablak a világra (Tankönyv a IV. osztály számára. T3, Sepsiszentgyörgy, 2006), Lovász Andrea – Tunyogi Katalin: Magyar nyelv és irodalomolvasás (Tankönyv a IV. osztály számára. Stúdium, Kolozsvár, 2006).

A fenti felsorolásból kitűnik, hogy a tanítóknak a 2. és a 4. osztályban két-két tankönyv közül választhatnak, s 3. osztályban lényegében nincs választási lehetőségük. A Kénosi-féle tankönyvek teljesen lefedik az elemi iskolai anyanyelvi oktatást, talán ezzel is magyarázható, hogy az egyes iskolák pedagógusai, például a felsőháromszéki tanítók tankönyvválasztáskor ezt a tankönyvcsaládot részesítik előnyben.

Fontosnak tartom megvizsgálni azt, hogy mennyiségileg miként képviselik magukat az információszerző szövegek a tankönyvekben, hiszen értelemszerűen az ismeretszerző feladatok sem lehetnek nagy arányban, ha kevés az ismeretszerző szöveg. Az információszerző szövegek mennyisége arról

¹⁷ Dósa Zoltán – Péter Lilla: A pedagógiai kutatás alapjai. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2010. 175. p.

is képet nyújt, hogy a tankönyvszerzők mennyire tartják fontosnak az ilyen típusú szövegek jelenlétét a tankönyvekben, azaz mennyire tartják szem előtt a szövegből való tanulás képességének a fejlesztését anyanyelv órákon.

A 3. sz. táblázatban a vizsgált tankönyvekben szereplő élményszerző és ismeretterjesztő szövegek megoszlását láthatjuk. Fontosnak láttam feltüntetni azt is, hogy a szövegekhez kapcsolódnak-e vagy sem szövegfeldolgozó feladatok, hiszen ezek megléte feltétele a szövegből való tanulás képessége kialakításának. A táblázat tehát az ismeretszerző és élményszerző szövegek megoszlásán kívül azt is mutatja, hogy a szövegek közül hányhoz tartozik a szöveg megértését szolgáló szövegfeldolgozó feladat.

3. táblázat. Az élményszerző és ismerettartalmú szövegek megoszlása a vizsgált tankönyvekben

Osz.	Tankönyv	Élményszerző			Információszerző			Más	
		Sz.s.f.+	Sz.s.f. –	(%)	Sz.s.f.+	Sz.s.f.–	(%)	(%)	Össz.
I.	Kénosi–Dénes: Mese-beszéd,	89	20	73,1	2	2	0,26	36	49
	mese-szó								
	Lovász–Tunyogi: II. osztály	49	–	43,0	23	6	25,40	39	14
II.	Kénosi–Dénes: Ablak a világra	74	10	65,1	1	10	0,85	34	29
V.	Kénosi–Dénes: Ablak a világra	58	–	42,0	7	–	5,00	68	138
	Lovász –Tunyogi: IV. osztály	47	4	41,8	27	12	2,00	32	22

Az adatokból összességében az tűnik ki, hogy az ismeretközlő szövegek a II–IV. osztályos tankönyvekben alulreprezentáltak az élményszerző szövegekhez képest. A romániai magyar alternatív tankönyvek szerzői tehát kevésbé tartják fontosnak az olyan típusú szövegek megjelenését a tankönyvekben, amelyek olvasásának célja az információszerzés.

A tankönyvi szövegek esetében nagyon fontos, hogy a felkínált téma minden esetben összhangban legyen a célcsoport természetes érdeklődésével, és a tartalom illeszkedjék a korosztály fejlettségi szintjéhez. Kíváncsú tehát,

hogya a tankönyvek – tudatosan és jól tervezetten – minél változatosabb és az elemi osztályos tanulók érdeklődési köréhez közel álló tematikájú szövegeket kínálnak fel a tanulóknak.

Egyrészt azért, mert a jól válogatott, változatos témájú szövegek motiváló szerepet is betöltenek. Másrészt pedig, ha minél többféle témájú szöveggel ismerkedik meg a diák az anyanyelv órákon, annál jobban alapozható a szövegből tanulás képessége: könnyebben érti meg a különböző tudományterületek sajátos szó- és fogalomhasználatát, illetve megfelelő szövegfeldolgozó gyakorlatokkal tudatosan benne a más-más tudományterülethez tartozó információszerző szövegek rendező elve (pl. kronológiai sorrendre, két jelen-ség összehasonlítására, a fogalmak meghatározására, leírásra, általánosításra, ok-okozati összefüggések bemutatására stb. épülő szövegek).¹⁸

A tankönyvi szövegek tematikus vizsgálatára azért is szükség van, mert nagyon fontos a tanulás tanulása szempontjából a változatos szövegekkel való találkozás. Szükségesnek tartom a tankönyvi szövegek tematikus besorolását azért is, mert ez már kapcsolódik a kutatás következő részéhez, vagyis ahhoz, hogy a szövegek megfelelnek-e a gyermekek életkori sajátosságainak. Minden szöveg esetében ugyanis alapkövetelmény, hogy témája felkeltse a befogadó érdeklődését, hiszen ha a téma nem motiváló, akkor nem támaszthatunk nagy reményeket a kedvvel, odafigyelően történő olvasással szemben.

A tankönyvekben található ismerettartalmú szövegeket a következő tematikus kategóriákba soroltam:

1. Természettudományos szövegek:

- a) Az élővilág leírása/bemutatása, ezen belül az élőlények tulajdonságai, kölcsönhatás a környezettel, egészség, ökoszisztémákról szóló szövegek (az ember természetre gyakorolt pozitív vagy negatív hatása).
- b) A fizikai világ bemutatása, ezen belül az anyagok tulajdonságai, energiaforrások (pl. a fény), erő és mozgás.
- c) földrajzi: a Föld szerkezete, kialakulása, a Föld a naprendszerben.

2. Történelmi szövegek:

- a) híres személyt vagy ennek életét bemutató szövegek,
- b) történelmi eseményt bemutató szövegek,

¹⁸ Szántó Bíborka: A PIRLS-mérésben alkalmazott és a tankönyvi információszerző szövegekhez kapcsolódó feladattípusok összehasonlító elemzése. In: Dósa Zoltán (szerk.): Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2013. 161–175. p.

- c) történelmi jellegű épületet bemutató szövegek,
- d) név- és helytörténeti szövegek.
- 3. Néprajzi szövegek:
 - a) néphagyományt, népszokást, jeles napokhoz kapcsolódó szokásokat leíró szövegek,
 - b) kalendárium jellegű szövegek.
- 4. Kulturális termékekről szóló szövegek (találmányok, felfedezések, foglalkozások).

4. táblázat. Az anyanyelv tankönyvek szövegeinek tematikus megoszlása

Az ismeretszerző szövegek tematikus megoszlása													
Oszt.	Tk.	1. természet- tudományos (%)			2. történelmi (%)				3. néprajzi (%)		4. kul- turális (%)	Össz.	
		1.a.	1.b.	1.c.	2.a.	2.b.	2.c.	2.d.	3.a.	3.b.			
II.	Kénosi: Mese-beszéd, mese-szó. II. osztály	2 (50)	0	0	1 (25)	0	0	0	0	0	1 (25)	4	
	Lovász–Tunyo- gi. II. osztály	19 (65,5)	3 (10,3)	2 (6,8)	0	0	0	0	1 (3,4)	2 (6,8)	2 (6,8)	29	
III.	Kénosi: Ablak a világra. III. osztály	0	0	0	0	0	0	0	1	9	1	11	
IV.	Kénosi: Ablak a világra. IV. osztály	3 (4,2)	0	3 (4,2)	0	0	0	0	0	0	1 (1,4)	7	
	Lovász–Tunyo- gi. IV. osztály	16 (42,1)	0	1 (2,6)	2 (5,2)	2 (5,2)	1 (2,6)	1 (2,6)	4 (10,5)	2 (5,2)	10 (26,3)	38	

Az eredmények azt mutatják, hogy az anyanyelv tankönyvek információ-szerző szövegei témájukban közel állnak a gyerekekhez, hiszen a kisgyerekek nagyon érdeklődnek a természet jelenségei és élőlényei iránt, és a tankönyvek információszerző szövegei többnyire a természettudományos szövegek kategóriájába sorolhatók. E csoporton belül sem mutatnak nagy változatosságot

tematikájukban a szövegek, hiszen többnyire az első alkategóriába – az *Élővilág leírása/bemutatása* címűbe – sorolhatók. Elenyésző azoknak a szövegeknek a száma, amelyek a történelmi jellegű vagy kulturális tematikájú szövegek kategóriájába tartoznak. Az elemi osztályos tankönyvek szövegeinek tematikus megoszlásáról megállapíthatjuk tehát, hogy egybeesnek a gyermekek érdeklődési körével, viszont nem elég változatosak.

A következőkben tankönyvek ismeretközlő szövegeihez kapcsolódó feladatokat vizsgálok abból a szempontból, hogy mennyire segítik a szövegfeldolgozást, vagyis hogy milyen gondolkodási műveletet mozgósítanak.

A II–IV. osztályos alternatív anyanyelv tankönyvek információszerző szövegeihez kapcsolódó feladatokat abból a szempontból csoportosítottam, hogy ezek megoldása milyen, a szövegértéshez kapcsolódó gondolkodási műveletek működtetését feltételezi, vagyis hogy a szövegfeldolgozó képességet fejlesztik-e vagy pedig nem.

A szöveg feldolgozásához kapcsolódó feladatokat a PIRLS-felmérésben megfogalmazott gondolkodási műveletek működtetése szerint osztályoztam.

A PIRLS-vizsgálatok tesztfüzeteiben szereplő, szövegértésre vonatkozó kérdések és feladatok a gondolkodási műveletek következő négy típusát mérik:

1. konkrét, explicit információk visszakeresése,
2. egyenes következtetések levonása,
3. adatok és gondolatok értelmezése, összefoglalása,
4. a szöveg nyelvi, tartalmi és szerkesztései elemeinek mérlegelése, értékelése.

A teszt egészében ezeket a gondolkodási műveleteket működtető feladatok találhatók, de a kérdésekhez minden esetben csak egy művelet kapcsolható. A konkrét, explicit információk visszakeresése gondolkodási műveletének a működtetése azt feltételezi, hogy az olvasó azonosítja a szöveg tartalmát, azaz ki tudja keresni belőle a tényeket és információkat. Explicit információk visszakeresésekor az olvasók – információszerző szöveg olvasásakor – a következő műveleteket végzik el: 1. konkrét gondolatok kikeresése, 2. szavak, szókapcsolatok kikeresése, 3. a tételmondat vagy központi gondolat megtalálása (ha explicit módon jelennek meg).¹⁹

¹⁹ Balázi Ildikó – Balkányi Péter – Bánfi Ilona – Szalay Balázs – Szepesi Ildikó: A PIRLS és TIMSS, i. m. 172. p.

Az olvasott szöveg alapján történő *egyenes következtetések levonása* során az olvasónak két vagy több – a szövegben explicit módon megjelenő – gondolat, információ között kell kapcsolatot teremtenie. Ebben a gondolkodási műveletben a jelentés megteremtésekor az olvasónak nem föltétlenül csak a szöveg mondataira kell figyelnie, hanem koncentrálni a helyi jelentésre, a szöveg egy részletének a jelentésére vagy az egész szövegnek a globális jelentésére. E gondolkodási művelet működtetésekor az olvasók a következő műveleteket végzik el: 1. ok-okozati összefüggés felismerése, 2. a központi gondolat megállapítása a felsorolt érvek alapján, 3. annak megállapítása, hogy egy adott névmás mire vagy kire vonatkozik, 4. a szövegben rejlő általánosítások azonosítása.²⁰

Adatok és gondolatok értelmezésekor, összefoglalásakor az olvasók a szövegből kiindulva személyes ismereteiket és háttértudásukat is alkalmazzák. Az egyenes következtetések levonásához hasonlóan az olvasó a lokális vagy a teljes jelentésre is összpontosít. Adatok és gondolatok értelmezésekor, összefoglalásakor az értelmezők a következő műveleteket végzik el: 1. a szöveg átfogó üzenetének és témájának megállapítása, 2. a szöveg elemeinek összehasonlítása és összevetése, 3. az olvasottak hétköznapi alkalmazhatóságának felismerése.²¹

Az írott szöveg tartalmi, nyelvi és szerkesztésbeli elemeinek mérlegelésekor és értékelésekor az olvasók figyelme a szöveg kritikai szempontú olvasására terelődik. A tartalmi elemek értékelésekor az olvasó a szöveg megalkotott jelentését összeveti a saját világról alkotott képével. A szöveg struktúrájának és nyelvezetének az értékelésekor az olvasó azt vizsgálja, hogy a jelentés hogyan van megformálva. Ilyenkor a szöveg műfajára, felépítettségére és a nyelvi konvenciókra vonatkozó ismereteiket kell felhasználnia. Ennek a gondolkodási műveletnek a működtetésekor az olvasók a következő műveleteket végzik el:

1. az információk értékelése a teljesség vagy az átláthatóság szempontjából,
2. a szerző témával kapcsolatos nézőpontjának a megállapítása.²²

Az előbbieken felsorolt gondolkodási műveletek működtetése a tudás különböző szintjeivel áll összefüggésben: a szövegértő olvasás alacsony, átlagos, magas vagy kiváló szintjével.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

²² Uo

Elsőként a Kénosi-féle II. osztályos anyanyelv tankönyvben szereplő információközlő szövegekhez kapcsolódó feladatok típusait mutatom be (5. sz. táblázat). Ebben a tankönyvben összesen 4 ismeretközlő szöveg van, ezekhez 5 feladat kapcsolódik, de a feladatok egyike sem a szöveg értését közvetlenül segítő feladat.

5. táblázat. A Kénosi-féle II. osztályos anyanyelv tankönyv információszerző szövegeihez kapcsolódó feladatok

Tankönyv	A szöveg értését közvetlenül segítő feladatok (gondolkodási műveletek működtetése szerinti megoszlás)				A téma további kutatására vonatkozó feladatok	Nem az adott szöveg értését és értelmezését kérő feladatok	Összesen
	konkrét, explicit információk visszakeresése	egyenes következtetések levonása	adatok és gondolatok összefoglalása	a szöveg nyelvi, tartalmi és szerkesztésbeli elemeinek mérlegelése, értékelése			
Kénosi II.	0	0	0	0	2	3	5
Összesen			0		2	3	

A Kénosi-féle tankönyvben többnyire olyan feladatok kapcsolódnak az ismeretszerző szövegekhez, amelyek két, különböző tematikájú szöveg mondatainak a szétválogatását kérik (pl. Bontsd mondatokra a következő szöveget!).²³ A vizsgált feladatok közül kettő olyan, amely azt kéri a diáktól, hogy járjon utána, nézze meg, hogy hol nyomtatták az olvasókönyvét, meg hogy látogasson el a könyvtárba, könyves üzletbe, tehát ezek a további kutatásra vonatkozó feladatok csoportjába sorolhatók. Találunk egy olyan zárt, eldöntendő kérdést is a szöveghez kapcsolódó feladatok között, amelyre egy szóval válaszolhat a kisdíák: Van-e már saját kiskönyvtárad? Csak sejtethetjük, hogy a kisdíák dolga, hogy meséljen a kiskönyvtáráról, ha van neki, mondja el, milyen könyveket tart a kiskönyvtárban, hány könyve van stb.

²³ Kénosi Dénes Ida: Mese-beszéd, mese-szó. Tankönyv a II. osztály számára. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2003. 39. p.

A Lovász–Tunyogi II. osztályos tankönyvben az ismeretszerző szövegek feladatainak típusait tekintve eltér az előzőekben vizsgált tankönyvétől. Ebben a tankönyvben van példa mind a négyféle gondolkodási művelet működtetését feltételező feladatra (6. táblázat). A 23 ismerettartalmú szöveghez összesen 75 feladat tartozik, amelyből 27 (36%) nem az adott szöveg értését és értelmezését kérő feladat. A fennmaradó 58 (77,3%) feladat a szöveg értését közvetlenül segítő feladat, a 4 kategória valamelyikébe tartozik.

A feladatok többsége az első kategóriába, vagyis a konkrét, explicit információ visszakeresését kérő feladatok kategóriájába tartozik. Az 58 feladatból 40 (53,3%) ebbe a csoportba sorolható.

A harmadik kategóriába (nem az adott szöveg értését szolgáló feladatok) kevés (6) feladat tartozik. Az ilyen jellegű feladatok például az információ-szerző szöveget ürügyként használják egy-egy nyelvtani feladat elvégzésére.

6. táblázat. A Lovász–Tunyogi-féle II. osztályos tankönyv információszerző szövegekhez kapcsolódó feladatai

Tankönyv	A szöveg értését közvetlenül segítő feladatok (gondolkodási műveletek működtetése szerinti megoszlás)				A téma további kutatását kérő feladatok	Nem az adott szöveg értését segítő feladatok	Összesen
	konkrét, explicit információk visszakere- sése	egyenes következte- tések levonása	adatok és gondolatok összefogla- lása	a szöveg nyelvi, tartalmi és szer- kesztésbeli elemei- nek mérlegelése, értékelése			
Lovász– Tunyogi II.	40 (53,3)	9 (12)	7 (9,3)	2 (2,6)	29	6	75
Összesen			58 (77,3)		27 (31,1)	6 (6,4)	

A Kénosi-féle III. osztályos tankönyvben 11 ismeretközlő szöveggel találkozunk, amelyekhez 10 feladat tartozik. Ezeknek fele (5) nem az adott szöveg értését és értelmezését kérő feladat, hanem a téma további kutatására ösztönzi a diákokat (pl. Beszélgetsetek erről a furcsa népszokásról!) A szöveg feldolgozását tehát mindössze 5 feladat segíti. Megvizsgálva a feladatokat azt

látjuk (*ld. 7. táblázat*), hogy 1 feladat tartozik az első kategóriába (És úgy gondoljuk, így lesz ez is.), 4 feladat pedig a második kategóriába sorolható (pl. A hajdani ember inkább a erejét használta).

7. táblázat. A Kénosi-féle III. osztályos tankönyv információszerző szövegekhez kapcsolódó feladatai

Tankönyv	A szöveg értését közvetlenül segítő feladatok (gondolkodási műveletek működtetése szerinti megoszlás)				A téma további kutatását igénylő feladatok	Nem az adott szöveg értését és értelmezését kérő feladatok	Összesen
	konkrét, explicit információk visszakeresése	egyenes következtetések levonása	adatok és gondolatok összefoglalása	a szöveg nyelvi, tartalmi és szerkesztésbeli elemeinek mérlegelése, értékelése			
Kénosi III.	1	4	0	0	5	0	10
Összesen			5		5	0	

A IV. osztályos tankönyvekben szereplő feladatok számát, illetve típusait összesítő táblázatból megállapítható, hogy a Tunyogi-Lovász-féle tankönyvben szerepel a legtöbb információszerző szövegfeldolgozó feladat, hiszen – amint az elején bemutattuk – ebben a tankönyvben a legnagyobb az információszerző szövegek száma (*vö. 3. táblázat*). Az adatokból az is látszik, hogy a Lovász-Tunyogi-féle tankönyvben az információszerző szövegekhez kapcsolódó feladatok többsége (125) a szöveg elsődleges megértését (a közlés tartalmának megértése, felhasználása más tartalommal való összefüggés keresése vagy felismerése nélkül), és értelmezését (ismeretek alkalmazása, konkrét és sajátos esetekben való felhasználása, az adott tartalom összetevőkre, részekre bontása) fejlesztő feladatok csoportjába tartozik. A Kénosi-féle tankönyvben mindössze 21 feladat tartozik ebbe a csoportba. Mindkét tankönyvszerző könyveit figyelembe véve látható – a legtöbb feladat a konkrét, explicit információk visszakeresését kéri a tanulóktól, tehát ezek esetében a tanulónak tényeket, adatokat kell azonosítania, összegyűjtenie, meghatározni, felsorolni, válogatni, azonosítani.

8. táblázat. A Lovász–Tunyogi- és a Kénosi-féle IV. osztályos tankönyvek információszerző szövegekhez kapcsolódó feladatai

Tankönyv	A szöveg értését közvetlenül segítő feladatok (Gondolkodási műveletek működtetése szerinti megoszlás)				A téma további kutatására vonatkozó feladatok Nem az adott szöveg értését és értelmezését kérő feladatok		Összesen
	konkrét, explicit információk visszakérésé	egyenes következtetések levonása	adatok és gondolatok összefoglalása	a szöveg nyelvi, tartalmi és szerkesztésbeli eleminek mérlegelése, értékelése			
Lovász–Tunyogi	57	25	42	1	22	4	151
Összesen			125		22	4	
Kénosi	18		2	1	6	15	42
Összesen			21		6	15	

A tankönyvekkel szemben támasztott egyik legfontosabb minőségi kritérium több szerző szerint is – a szaktudományi, pedagógiai–didaktikai szempontok, könyvészeti szempontok mellett – a nyelvi szempont.²⁴ A helyes és igényes nyelvezet mellett a tankönyvi szövegek nyelvezetének (mondatok bonyolultsága és hosszúsága, szakszavak sűrűsége stb.) életkori sajátosságoknak történő megfelelése is nagyon lényeges szempont. Ezen kívül pedig az ismeretszerző szövegekkel szemben általában támasztott követelmény, hogy világosak, áttekinthetőek legyenek a mondatszerkezetei, szövegszerkezete követhető legyen, tételmondatos bekezdésekkel rendelkezzen, kevesebb tudományos szó forduljon elő bennük, mint a szaktudományos szövegekben, rövidebb mondatokban fogalmazzon stb.

A szövegek elemzési szempontja az, hogy ezek mennyire felelnek meg a 9–10 éves gyermekek életkori sajátosságainak. Összesen 56 szöveget elemeztem, azokat az információszerző szövegeket vizsgáltam, amelyekhez feladat kapcsolódik. Sok közülük nem is igazán szöveg, inkább feladat, amely

²⁴ Stark Gabriella: Tantervelméleti alapismeretek. Státus Kiadó, Csíkszereda, 2013. 81. p.

pl. két szöveg különválasztását kéri a tanulótól, vagy azt, hogy a jelzőket, számneveket keressenek ki a megadott három sorból. Gyakran az a feladat, hogy az ilyen három-négy soros szövegeket tagolják a diákok. Az ilyen gyakorlatokat is megvizsgáltam, mert a szövegeknek ismeretterjesztő jellegük van. Különböző tematikai kategóriákba tartozó ismeretszerző szöveget vizsgáltam meg a II., III. és IV. osztályos tankönyvek szövegei közül azért, hogy kiderüljön, van-e szignifikáns különbség a különböző témájú szövegek mondatainak hosszúsága, bonyolultsága között.

Az anyanyelv tankönyvek ismeretszerző szövegeinek és ábráinak elemzési lehetőségeihez a Kojanitz által kidolgozott elemzési szempontok nyújtják. Kojanitz a következő szempontokat állította fel a tankönyvi szövegek elemzésében: tartalmi telítettség, szövegezés, képi elemek, valamint a kérdések és feladatok.²⁵ A következőkben a tankönyvi információszerző szövegek szövegezését, illetve a hozzájuk kapcsolódó képi elemeket vizsgálom meg. A szövegekhez kapcsolódó kérdések és feladatok vizsgálatát az előbbiekben tárgyaltam, a tartalmi telítettség vizsgálatára pedig terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozom.

A szövegezés bonyolultságának két mutatója van: a mondatoknak a hosszúsága, illetve a főneveknek és az igéknek az aránya. „Minél hosszabb egy mondat, annál nagyobb valószínűséggel és számban fordulnak elő benne bonyolult szerkezetek, s kerülhetnek egymástól távol az összetartozó jelentésegységek. Másrészt az ember rövid távú memóriája korlátozott, ezért ha egy mondat túl hosszú, az olvasó nem tudja pontosan felidézni minden részletét. Ez pedig a megértést is akadályozza. A hosszú mondatok aránya tehát fontos mutatója a különböző tankönyvi szövegek érthetőségének.”²⁶ A mondatok hosszúsága mérésének technikája a betűhelyek – beleértve a szóközöket és az írásjeleket is – számlálása. Ez a módszer azért előnyös – írja Kojanitz –, mert érzékeli a különbséget a rövid és hosszú szavakat tartalmazó mondatok között. A romániai tantárgyi tantervekben található előírásokban az szerepel, hogy II. osztályban a legtöbb 120 szót tartalmazó, III. osztályban legtöbb 150–175 szót tartalmazó, IV. osztályban pedig leg-

²⁵ Kojanitz László: A tankönyvek használhatóságát meghatározó minőségi összetevők elemzése és összehasonlítása. Budapest, 2004. www.okm.gov.hu (2013-05-05)

²⁶ Uo.

több 200–250 szót tartalmazó szöveget tartanak befogadhatónak a gyermekek által.²⁷

A szövegek, pontosabban a szövegeket alkotó mondatok bonyolultságát azonban jobban mutatja a betűhelyek számlálásának módszere, mert – amint a fentiekben említettem – még a rövid és hosszú szavakat tartalmazó mondatok között is különbséget tud tenni. A magyarban ugyanis – amely nyelvben tömörítő és agglutináló jellege miatt gyakoriak a hosszú szavak – a mondatok bonyolultságát nem feltétlenül a szavak száma mutatja. „A szavak hosszúságát növelik a különböző elő- és utótagok, képzők. Az összetett szavak pedig különösen hosszúak lehetnek. Ilyen esetekben ráadásul sok információ zsúfolódik össze a szavakban.”²⁸ Egy három-négy szavas mondat is lehet nehezen érthető, ha hosszú, többszörösen összetett és/vagy képzett szavak fordulnak elő benne. Az átlag mondathosszúságot a vizsgált szöveg betűhelyeinek száma, valamint a szöveg mondatai számának aránya nyújtja.

Annak eldöntése, hogy milyen hosszúságú mondat jelent nehézséget az olvasó számára, a nyelvtől is függhet, illetve az olvasó olvasási készségének a színvonalától. Kojanitz kutatásai alapján a 70 vagy annál több betűhelynyi szövegek hosszúságát problematikusnak nevezi a 14–16 éves tanulók körében.²⁹

9. táblázat. Az anyanyelv tankönyvekben szereplő információszerző szövegek átlagos mondathosszúsága

Tankönyv	Átlagos mondathosszúság
Kénosi II. o.	53,50
Lovász–Tunyogi II. o.	76,43
Kénosi III. o.	83,46
Kénosi IV. o.	59,54
Lovász–Tunyogi IV. o.	86,43

A mondathosszúság betűhelyben történő mérésére vonatkozóan nem találtunk adatot ahhoz kapcsolódóan, hogy a 9–10 éves gyermekek által a hány betűhelynyi mondatok a könnyen befogadhatóak. Az adatok összehasonlíthatósága végett a PIRLS 2011 mérésben alkalmazott

²⁷ Stark Gabriella: Tantervméleti alapismeretek, i. m. 88. p.

²⁸ Kojanitz László: A pedagógiai szövegek analitikus vizsgálata – a szavak szintje. In: Magyar Pedagógia. 2004. (104) 4. 434. p.

²⁹ Uo.

információszerző szöveg mondathosszúságát mértük meg a betűhelyben (ld. 10. táblázat).

10. táblázat. Az óriásfog rejtélye c. szöveg átlagos mondathosszúsága (PIRLS 2011)

PIRLS-szöveg	Téma	Mondatszám	Betűhely	Átlagos mondathosszúság
Az óriásfog rejtélye	természettudományos	72	4785	66,45

A 9. számú táblázatból kiolvasható, hogy az anyanyelv tankönyvekben szereplő ismeretszerző szövegek mondatainak hosszúsága mind tankönyvszerzők, mind pedig osztályok szerint eltérő. Az adatok alapján az mondható el, hogy a Lovász–Tunyogi-féle tankönyvekben, illetve a Kénosi-féle III. osztályos tankönyvben az átlag-mondathosszúság messze meghaladja a kívánatosat. A II. osztályos Lovász–Tunyogi-féle tankönyvben 76,43, a IV. osztályos Lovász–Tunyogi-féle tankönyvben 86,43, a Kénosi-féle tankönyvben pedig 83,46 az átlag-mondathosszúság. Az adatok tanúsága szerint ezeknek a tankönyvi információszerző szövegeknek a mondathosszúsága meghaladja a PIRLS-felmérésben szereplő átlagos mondathosszúságot, sőt a tankönyvi információszerző szövegek mondatai a 14–16 éves korosztály számára ajánlott 70 betűhelynyi átlagos mondathosszúságnál is hosszabbak. Kénosi Dénes Ida tankönyvszerző II. és IV. osztályos tankönyveiben elfogadhatóak a szövegek mondathosszúság szempontjából (53,5; 59,54).

11. táblázat. A vizsgált tankönyvek ismeretszerző szövegeinek ige–főnév aránya

Tankönyv	Ige–főnév arány
Kénosi Dénes Ida II. o.	2,57
Lovász–Tunyogi II. o.	3,02
Kénosi Dénes Ida III. o.	3,87
Kénosi Dénes Ida IV. o.	2,46
Lovász–Tunyogi IV. o.	2,82

A 11. táblázatból kiderül, hogy a főneveknek az igeekre jutó aránya szempontjából is többnyire bonyolult mondatokat találunk a vizsgált tankönyvek

információszerző szövegeiben: mindenik vizsgált tankönyvi szövegben az egy ígére jutó főnevek száma meghaladja a PIRLS-szöveg egy ígére eső főneveinek a számát (ld. 12. táblázat).

A legbonyolultabb szövegek ilyen szempontból a Kénosi-féle II. osztályos tankönyvben találhatók: ezeknek a szövegeknek a többségében az egy ígére eső főnevek száma (3,87) meghaladja a PIRLS-felmérésben alkalmazott szöveg egy ígére eső főnevei számának kétszeresét.

12. táblázat. A PIRLS-szöveg egy ígére eső főneveinek száma

PIRLS-szöveg	Téma	Egy ígére jutó főnevek száma
Az óriásfog rejtélye	természettudományos	1,68

Mindkét tankönyvcsalád szerzőinek tankönyveivel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy a II–III. osztályos tankönyvekben az ige-főnév arány szempontjából bonyolultabb vagy csaknem olyan bonyolult szövegeket találunk, mint a IV. osztályos tankönyvekben. Az anyanyelv tankönyvek információszerző szövegei tehát nem tartják be a fokozatosság elvét az információszerző szövegek tankönyvi válogatásakor.

A tankönyvi információszerző szövegek vizsgálatának következő szempontja a szövegekhez tartozó képi elemeknek az elemzése. A képi elemek nem pusztán esztétikai funkciót töltenek be, és nem csak az (lehet) a szerepük, hogy barátságosabbá teszik a tankönyveket. A vizuális elemeknek szerepük van az érdeklődés és a figyelem felkeltésében, a tanulásra való motiválásban, ráhangolódásban is – egy sűrűn szedett tankönyvi szöveg, amelyet nem törnek meg képi elemek, riasztóan hathat a kisgyerekekre. Hasonlóan fontos szempont az, hogy a vizuális elemek elemzésre, rendszerezésre, összehasonlításra alkalmas információkat tartalmaz(hat)nak, amelyek kapcsolódnak a szöveg tartalmához. Így fontos szerepük lehet a gondolkodtatásban, a lényegkiemelésben, a folyamatok és jelenségek megértésében, összefüggések felismertetésében. A nemzetközi szövegértés-felmérések is fontosnak találják a szöveg és vizuális elemek kapcsolata felismerésének mérését: a 2011-es PIRLS-felmérés információszerző szövegéhez kapcsolódó feladatlap két kérdése is igényli a tanulóktól, hogy vizuális elemet (táblázatot) használjanak a feladat megoldásában, illetve reflektáljanak arra, hogy a szöveghez kapcsolódó ábra miként segítette őket a szöveg megértésében.

A KÖNYVTÁR

A könyv az ember társa lehet. A felnőtté is, a gyermeké is. Útitárs, ha utazunk, játszótárs, ha unatkozunk, beszélgetőtárs, ha tanácsra van szükségünk.

Fordulj hozzá mindig bizalommal!

Az első könyveket állati bőrokra írták kézzel.

A kikészített bőrt ívekre vágta és egybefűzték. Aztán két fatábla közé kötötték. A fatáblákat bőrrel bevonták, és gazdagon díszítettek. Nagy értékű volt egy ilyen könyv.

A világ egyik leggazdagabb könyvtára a mi Mátyás királyunké volt. Kézzel írt díszes, értékes könyveinek száma egyre gyarapodott. De nemcsak gyűjtötte, másoltatta, hanem olvasta is a könyveket.

A királyi palotában külön lakrészt foglaltak el a könyvek. Ennek neve könyvesház volt.

1. Látogassatok el együtt a könyvtárba! Kérjétek meg a könyvtárost, hogy beszéljen nektek a birodalmáról!

Vegyetek a kezetekbe egy-egy könyvet. Mondjátok el róla mindazt, ami rá jellemző:

- címe, írója, kiadója, a kiadás éve
- borítója, összefűzési módja, lapjai

A könyvtáros mindenben kisegít, ha elakadnátok.

2. Ha eddig nem tetted meg, most íratkozz be a könyvtárba!

122

1. ábra. A Könyvtár című szöveg és hozzá tartozó képi elem

Az információszerző szövegekhez tartozó vizuális elemek közül csak képek fordulnak elő a vizsgált tankönyvben, de ezek is sok esetben elmosódottak, torzok (az élőlényeket ábrázoló képek irreálisan nagyfejűek), már-már karikatúrához hasonlíthatóak, máskor pedig túldíszített rajzokat láthatunk.

Az 1. ábrán az irreálisan nagyfejű ábrázolási módot láthatjuk a Kénosi-féle II. osztályos tankönyvben.

A Lovász-Tunyogi-féle tankönyvcsaládhoz tartozó tankönyvek esetében szintén mindegyik információszerző szöveghez tartozik egy-egy kép, ezek többnyire elmosódottak (2. ábra).

A havasi nyúl új ruhája

A hidegebb tájakon élő nyulak szőre a nyári és téli évszakokban más és más színű.¹

Nyártól ősz derekáig a nyúl szőre szürkésbarna.²

Ősszel a barna szőr kezd kihullani, és fehér nő a helyébe. Csak a füle hegye marad fekete.^{3/4}

A fehér szőrszálak üregek⁵, a belsejükben levegő van, ezért fehérek látszanak. A szőrszálakat kitöltő levegő nem engedi elszökni a meleget, így a nyúl nem fázik a nagy hidegben sem.⁶ Mivel a barna szőrszálak nem üregek, nyáron a test melege gyorsabban illan el.⁷

Telente, mikor havazik, s fehér ruhába öltözik a világ, fehér bundájával a nyúl könnyebben rejtőzhet el, ha ellenség közeledik.⁸

Télen más állatok is fehérbe öltöznek. Így a hermelin, menyét, hófajd.

(Átdolgozás. Eredetijét lásd:

Tudománytár gyerekeknek: *Állatok akcióban*)

Az üreges szőrszálak fehérek látszanak, mert ...

A nyúl nem fázik a nagy hidegben, mert ...

Nyáron a nyúl testének melege gyorsabban illan el, mert ...

Tavasztól őszig a nyúl könnyen elrejtőzik, mert ...

Télen a nyulat nehezen veszi észre az ellensége, mert ...

Télen több állatfaj fehérre cseréli a bundáját, mert ...

76

2. ábra. Példa a Lovász–Tunyogi-féle tankönyvben szereplő képre

Az információszerző szövegek mellett található képeknek nincs feliratuk, kapcsolatuk a szöveggel esetleges, nem azt a célt szolgálják, hogy kiegészítsék, alátámasszák a szöveg információit.

Mind a Lovász–Tunyogi-, mind pedig a Kénosi-féle tankönyvekkel kapcsolatban azt is el kell mondanunk, hogy egyáltalán nem találkozunk bennük a megértést segítő térképpel, grafikonnal. Ebből következik, hogy az információszerző szövegekhez egyetlen esetben sem kapcsolódik olyan feladat, amely a képi elemeknek a tanulást segítő hatását aknázná ki.

A vizsgált tankönyvek vizuális elemeire vonatkozóan összességében megállapítható, hogy a képek, rajzok, nem tekinthetők funkcionálisaknak, szerepük pusztán az illusztrálás. A tankönyvekben egyáltalán nem találkozunk olyan képpel, amelynek szerepe lenne a szövegfeldolgozás szempontjából, hiszen egyik vizuális elemhez sem tartozik felirat, illetve feladat.

A tankönyvi szövegek belső strukturáltságának célja, hogy elősegítse a tartalmi, logikai összefüggések felismerését és megértését. A vizsgált tankönyvek szövegeinek strukturáltságára vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy a szövegek nem tagoltak, egyetlen szöveg esetében sem segítik alcímek a könnyebb átláthatóságot.

Összegzés

Kutatásomban a romániai anyanyelv tankönyvek információszerző szövegeinek vizsgálatát tűztem ki célul annak érdekében, hogy megállapítsam, az anyanyelv tankönyvek milyen mértékben járulnak hozzá az információszerző szövegek feldolgozási műveletrendjének kialakításához a tanulóknak, vagyis áttételesen: milyen mértékben alkalmasak a szövegből való tanulás képességének kialakításához 4. osztály végére. Ennek érdekében azt vizsgáltam meg, hogy az információszerző szövegek milyen mértékben reprezentáltak az anyanyelv tankönyvekben, tartoznak-e hozzájuk szövegértő feladatok, a feladatok milyen gondolkodási műveleteket mozgósítanak, illetve vizsgáltam a szövegek életkori sajátosságokhoz történő alkalmazkodását a mondatok hosszúságának, bonyolultságának, a szakszavak előfordulási sűrűségének tekintetében. Ezenkívül azt is megnéztem, hogy tartoznak-e a szöveges információkat kiegészítő, ezek megértését segítő grafikai elemek a vizsgált szövegekhez.

A kutatásból kiderült, hogy a romániai anyanyelv tankönyvekben alulreprezentáltak az információszerző szövegek az élményszerző szövegekhez képest. A különböző tankönyvszerzők könyvei azonban eltéréseket mutatnak e tekintetben: Kénosi könyveiben alig vagy egyáltalán nem találunk információszerző szövegeket, a Lovász – Tunyogi szerzőpáros könyve sokkal nagyobb hangsúlyt fektet az információszerző szövegek jelenlétére. Az is megállapítható, hogy az előbbi tankönyvszerző könyveiben található információszerző szövegekhez nem vagy alig kapcsolódnak szövegértési feladatok, míg az utóbbi tankönyvek információszerző szövegeihez a legtöbb esetben kapcso-

lódik olyan feladat, amely a szövegértés képességének kialakulását, illetve fejlődését segíti.

A tankönyvi információszerző szövegek tematikus eloszlását vizsgálva arra következtetésre jutottam, hogy ezek tematikailag nem elég változatosak, legtöbbjük az *élővilág bemutatása* kategóriába sorolható. Ez magyarázható azzal, hogy a kisgyerekek nagyon érdeklődnek a természet jelenségei, élőlényei iránt. Emellett fontos lenne, hogy a tanulók minél változatosabb témájú szöveggel is, illetve ezek feldolgozási stratégiájával foglalkozzanak, hiszen a más-más tematikájú szövegek felépítése más-más logikai rendezőelvet követ.

A tankönyvi információszerző szövegekhez kapcsolódó feladatok elemzéséből kiderül, hogy túlteng bennük a konkrét, explicit információk visszakeresését igénylő feladatok száma, lényegesen kevesebb bennük a magasabb rendű gondolkodási műveleteket működtető feladat, amelyek az egyenes következtetések levonását, ismeretek alkalmazását, érvelést, cáfolást, személyes vélemény megfogalmazását stb. kérik. A vizsgálat arra is rávilágít, hogy elenyésző azoknak a tankönyvi feladatoknak a száma, amelyek az elsődleges megértési szintet meghaladnák, és az összefüggések feltárását, illetve a bíráló olvasási képességet fejlesztenék. Következésképpen: a tankönyvi feladatok leginkább arra alkalmasak, hogy felkészítsék a diákokat tények, adatok, információk azonosítására, illetve arra, hogy lineárisan olvasva az egyes bekezdések lényeges információt megkülönböztessék a lényegtelenektől, és elkészítsék a szöveg vázlatát. A tankönyvi feladatok ezeken túlmenően kevésbé készítik fel a tanulókat az értelmező olvasásra, és egyáltalán nem a véleményalkotásra, értékelésre.

A tankönyvi szövegek szövegezésének elemzését több szempont szerint végeztem el. Vizsgáltam a szövegek szövegezését, amely a mondatok hosszúságának, illetve bonyolultságának analízisére vonatkozott. A mondatok hosszúságát a betűhely számlálásának módszerével mértem, mivel ez a módszer alkalmasnak bizonyult annak kiküszöbölésére, amelyre a pusztán a mondatok vagy a szöveg szavai számának megállapítása nem alkalmas. Ez utóbbi módszer ugyanis magában rejti azt a lehetőséget, hogy a kevesebb, de bonyolultabb szavakból álló mondatokat egyszerűbbnek minősítsük, mint a több, de egyszerűbb szavakból álló mondatokat. Az anyanyelv tankönyvek információszerző szövegeinek mondathosszúságára vonatkozóan megállapítható, hogy ezek általában meghaladják azt a hosszúságot, amely 9–10 éves gyerekek számára könnyen befogadható. A mondatok bonyolultsági fokának egyik

mutatója a főneveknek és az igéknek az aránya. Ezzel kapcsolatban szintén az mondható el, hogy a tankönyvi információszerző szövegek bonyolultak, hiszen számottevően nagyobb bennük az új információt hordozó, tehát a megértését hátráltató főneveknek a száma az igék számához képest. A szövegek életkori sajátosságokhoz történő alkalmazkodásának egyik mutatója a szövegekhez tartozó grafikai elemek mennyisége és minősége. A vizsgált tankönyvekben képi elem mindegyik tankönyvi információszerző szöveghez tartozik, de ezek nem töltenek be megértést segítő funkciót. Nem változatossak a grafikai elemek, kizárólag képekkel találkozunk bennük, a megértést segítő ábra, grafikon, térkép stb. egyetlen esetben sem fordul elő a tankönyvekben. A grafikai elemekhez ugyanakkor nem kapcsolódik egyetlen esetben sem felirat vagy feladat, tehát szerepüket tekintve pusztán illusztratívnek nevezhetjük őket, nem töltik be a szöveg feldolgozását segítő funkciójukat.

Noémi Erzsébet SZENTGYÖRGYI

Establishing the ability of learning from texts through first language elementary school textbooks in Romania

There are two purposes to be specified that account for most of the reading done by young students (elementary school aged children): for the pleasure of literary experience, and to acquire and use information. Forming the ability of learning from texts is the first-rate task of elementary school education. The ability of learning from texts can be established by the processing of informational texts in elementary school. In achieving this, elementary first-language texts books play an important role. This is the reason why I have chosen as research topic the quantitative and qualitative analysis of the informational texts, the exercises and questions as well as the visual and graphical elements related to these informational texts of elementary school books in Romania. The quantitative analysis of these informational texts gives us a picture of the fact whether the quantity of this type of texts together with the time of processing them is enough to form the ability of learning from texts. The research results show that informational texts are underrepresented in the analysed textbooks as compared to the texts offering pleasure. Another important factor is the examination of these texts from the viewpoint of the peculiarities of elementary school aged children, since quality of the text

is the primal condition of understanding. According to our research we can conclude that the complexity and length of sentences of informational texts are not in accordance with elementary school aged children's age peculiarities. The qualitative analysis of the exercises and questions related to informational texts is essential because text processing is done on the basis of these, so it is very important to look at the processes of comprehension they mobilize. Based on our analyses we can say that text processing exercises mainly mobilize inferior processes of comprehension. The analysis of the graphical elements related to informational texts is important as well, as they are factors of helping text processing. Our data show that graphical elements present in the analysed textbooks are only illustrative, they are not functional: in conclusion they do not help text comprehension.

Elemi osztályos magyar nyelvű alternatív tankönyvek Erdélyben*

A kisebbségi oktatás, azon kívül, hogy képzési és munkaerő-piaci igényeket elégít ki, hozzájárul a kisebbség öntértékeléséhez, kisebbségi identitásának fenntartásához és megerősítéséhez, a kisebbségi közösségi élmény objektív és szubjektív megéléséhez.¹ A kisebbségi oktatási rendszer vizsgálata azért is fontos, mert a legfontosabb lokális házassági piacot jelenti, jelentős szerepe van a fiatalok etnikai szocializációja, és nem utolsósorban párválasztása szempontjából. Így tehát a (kisebbségi) magyar oktatási hálózatnak közvetve központi jelentősége van az etnokulturális reprodukció szempontjából.²

A kisebbségi oktatás úgy tekinthető, mint a kisebbségi politizálás része, ugyanis nem szakmai szempontok vezetnek elsősorban, hanem kisebbségpolitikai szempontok, így a szakmai sikereket (intézményalapítás, tankönyvkiadás, anyanyelvtanítás, pedagógusképzés, stb.) politikai motívumok hajtják, s e motívumok közül a legfontosabb a kisebbségi közösség önmeghatározása és túlélése.

A kisebbségi oktatás folyamatában meghatározó szerepet játszanak a rendelkezésre álló tananyagok, tankönyvek. A Márton Áron Kutatói Szakkollégium ösztöndíjasaként az erdélyi magyar tankönyvkiadás helyzetének feltérképezését tűztem ki célul, különös tekintettel az elemi osztályos magyar nyelvű tankönyvekre. Kutatásom során többek között arra is kerestem a választ, hogy az erdélyi magyar tankönyvkiadás aktuális helyzete hozzájárul-e a kisebbségi oktatás identitásfenntartó és -megerősítő funkciójának megvalósításához?

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Péter Lilla, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Székelyudvarhelyi Kihelyezett Tagozat (Székelyudvarhely).

¹ Papp Z. Attila: Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei. In: *Educatio*. 2012. (21) 1. 8. p.

² Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. In: *Educatio*. 2012. (21) 1. 39–41. p.

A tankönyvekről általában

A kisebbségi oktatás egyik fontos, s viszonylag látványos területe a tankönyvkiadás. Ez a terület a nyelvi jogokkal is szoros kapcsolatban áll. Egy kisebbségi közösség megmaradását, nyelvének megőrzését négy tényező határozza meg: beszélők, akik fenntartják a nyelvet (demográfiai faktor); helyzetek, szinterek, ahol a nyelvet használni tudják (hasznossági tényező); jogok, melyek biztosítják a nyelv használatának lehetőségét (politikai feltétel); a beszélők szándéka, hogy akarják-e használni a nyelvet (szimbolikus érték).³ A kisebbségek oktatása kapcsán – Közös Európai Referenciakerethez hasonlóan – Ferenczi⁴ három fontos nyelvi jogot különböztet meg: „az anyanyelv használatának a jogát, az állam hivatalos nyelve elsajátításának jogát, valamint egy idegen nyelv szabad választásának és tanulásának jogát.” A nemzeti kisebbségek általában az első értelemben használják a nyelvi jogok kifejezést, megfelelkezve arról, hogy ugyanolyan fontos nyelvi joga a kisebbségnek az államnyelv és idegennyelv megtanulása, mint az anyanyelven való tanulás. Ferenczi felhívja figyelmet, hogy ebben a nyelvi jogban benne foglaltatik az államnyelv második nyelvként való elsajátítása joga. A romániai magyar kisebbség esetén a 2011-es oktatási törvény már ezt a nyelvi jogot is megadja, ugyanis lehetővé teszi a román nyelv sajátos program szerinti tanulását (második nyelvként való tanulását) a teljes közoktatási ciklusban. Ez a korábbi törvény szerint csak az elemi tagozatosok joga volt.

A nyelvi jogok kérdéséhez kapcsolódó állandó dilemma a történelem és földrajz tantárgyak oktatása, melyet a legtöbb országban csak a többség nyelvén lehet oktatni. E tárgyak nemzeti nyelven való oktatása a tér és idő nemzetiesítését, a szüntelen nemzetállami kontroll alatt tartását testesíti meg.⁵ Általános jelenség, hogy a történelem oktatás célját a nemzeti kultúra előtérbe helyezése képezi, a nemzeti történelemre való fókuszálás a többszörös örökséggel szemben.⁶ Egyes oktatási rendszerekben a történelem mellett

³ Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság–Hodinka Altal Intézet, Budapest–Beregszász, 2010. 12. p.

⁴ Ferenc Viktória: *Nyelvi jogok, nyelvpolitika a kisebbségek felsőoktatásában*. In: *Educatio*. 2012 (21) 1. 71. p.

⁵ Papp Z. Attila: *Kisebbségi magyarok oktatási részvételének értelmezési lehetőségei*, i. m. 13.

⁶ Raveaud, Maria: *Minorités, ethnicité et citoyenneté: les modèles français et anglais sur les bancs de l'école*. In: *Revue Française de Pédagogie*. 2003. 144. 19–28. p.

a földrajz, a zene és a művészeti tantárgyak programjaiban is tükröződnek a kisebbségi jegyek. Romániában az új oktatási törvény lehetővé teszi a történelem és földrajz tantárgyak magyar nyelvű oktatását. Ugyanakkor a zene-oktatási programokban is megjelenik a kisebbségi kultúra megőrzésére való törekvés a sajátos dalanyag révén.

Az oktatás tartalma a tanulók számára elsősorban a tankönyvekben objektiválódik, a tankönyv a tantárgyak tartalmi anyagának, a tantárgyi programok tartalmának didaktikai szempontú feldolgozását és bemutatását tartalmazza, amelyből a tanulók a tanítási-tanulási folyamatban alapvető ismereteket sajátítanak el.⁷ A tankönyv tehát információkat közvetítő; feldolgozó és feldolgoztató dokumentum. Fogalma mást jelent a pedagógus, illetve mást a tanuló számára. A pedagógus számára tájékoztató és betájékoztató szerepet tölt be, segít felkészülni a pedagógusnak a tanítási órára, akárcsak más segédeszközök (más tankönyvek, módszertani kézikönyvek, lexikonok, szakfolyóiratok, internet, stb), ugyanakkor segítséget nyújt abban, hogy a pedagógus minél hatékonyabban sajátíttassa el a tanulókkal az új ismereteket. A tanuló számára a tankönyv a tudományos megismerés és felfedezés alapvető munkaeszköze, az önfejlesztés eszköze.⁸ Manapság a tankönyveket nem lehet úgy jellemezni, meghatározni, mint kizárólagos információforrási lehetőséget, hanem mint egy munkaeszközt, amely segíti a tanulókat az adatgyűjtésben, kutatásban, a szelekcióban, feldolgozásban.

Dárdai szerint a tankönyv mind tágabb, mind szűkebb értelemben megközelíthető. *Tágabb értelemben* úgy definiálható, mint az oktatásban felhasznált olyan dokumentum, amely segíti a tanulót a megismerés folyamatában. *Szűkebb értelmezésben* tankönyvnek tekintjük azt a tanítási-tanulási folyamatban ható dokumentumot, amelyben a szaktudományok eredményei redukált formában, egy célcsoport számára pedagógiai szempontok szerint transzformált módon jelennek meg, az ismeretek és készségek elsajátítását pedig differenciált didaktikai formák és struktúrák segítik.⁹

⁷ Fodor László: Általános és iskolai pedagógia. Stúdium Kiadó, Kolozsvár, 2005. 263. p.

⁸ Bocoș, Mușata – Jucan, Dana: Fundamentele pedagogiei. Teoria și metodologia curriculum-ului. Repere și instrumente didactice pentru formarea profesorilor. Editura Paralela 45, Pitești, 2010. 207–208. p.

⁹ Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás hazai és nemzetközi pozíciói. In: Iskolakultúra. 2005. 10. 122. p.

A szűkebb tankönyv-értelmezésben két kutatási pozíció rejlik, amely alapján lehetséges vizsgálni a tankönyvet: ismerethordozóként, illetve a pedagógiai-didaktikai tartalmak megjelenítőjeként, azaz pedagógikumként.¹⁰

Karlovit¹¹ a különféle forrásokból és időszakokból származó tankönyv-meghatározásokat elemezte. Összegzésében az alábbi közös jegyek olvashatók: a tankönyv az oktatás fontos eszköze; hosszabb időre szóló tantervi-tantárgyi tananyagot tartalmaz, közöl, vagyis informatív dokumentum, a tudás forrása, de készség- és képességfejlesztő hatása is hangsúlyozott; a tananyagot didaktikus feldolgozásban, a használók életkorának, fejlettségi szintjének megfelelően nyújtja, tanulhatóvá-taníthatóvá teszi; elsősorban a tanulóké, de a pedagógus munkáját is – a teljes oktatási folyamatot – meg-
alapozza, segíti.

A tankönyvek számos funkciót betölthetnek. A már megemlített ismerethordozó, illetve pedagógiai-didaktikai tartalmakat megjelenítő funkció mellett¹² a tankönyv számos más funkciót is hordoz. Manolescu szerint¹³ a tankönyv informáló, tanulásszervező és tanulásirányító funkcióval bír. E három funkciót Bocoş és Jucan¹⁴ kiegészíti az önnevelő és motiváló funkcióval (a tanulásszervező funkciót formatív funkciónak is nevezi). Fodor szerint¹⁵ a tankönyvek információs, önképzési, ellenőrző-értékelő, valamint kutató funkciót töltenek be.

Kojanitz¹⁶ a tankönyv funkcióihoz hozzárendeli azokat a tankönyvi tulajdonságokat, amelyek fontos szerepet játszhatnak az egyes funkciók megvalósulásában:

¹⁰ Uo. 123.

¹¹ Karlovitz János: Tankönyvi, tankönyvelméleti alapfogalmak. In: Könyv és Nevelés. 2000. 2. 47–59. p.

¹² Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás alapjai. Dialog Campus Kiadó, Budapest, 2002. 15–16. p.

¹³ Manolescu, Marin: Curriculum pentru învățământul primar și preșcolar. Editura CREDIS, București, 2004. 197. p.

¹⁴ Bocoş, Muşata – Jucan, Dana: Fundamentele pedagogiei, i. m. 208–209. p.

¹⁵ Fodor László: Általános és iskolai pedagógia, i. m. 263. p.

¹⁶ Kojanitz László: A tankönyvek minőségének megítélése. In: Iskolakultúra. 2007. (17) 6–7. 116–117. p.

1. táblázat. A tankönyv funkciói és értékelési kritériumai¹⁷

Funkciók	Tulajdonságok
Motiváció	Illusztráltság Érdekesség Problémák bemutatása Gondolkodásösztönző egyéb megoldások
Ismeretátadás (reprezentáció, transzformáció, információ)	Érthetőség Életszerűség Tudományos pontosság
Rendszerezés (strukturálás)	Strukturáltság
Koordináció (kapcsolatok szervezése)	A többi tankönyvvel való összehangoltság
Differenciálás (racionalizálás)	Szintezett tananyag
Tanulásrányítás (vezérlés, folyamatirányítás)	A tanórai és az otthoni tanulás folyamatát orientáló eszközök alkalmazása
Tanulási stratégiák tanítása	
Az önértékelés elősegítése (ellenőrzés)	Az ismeretek alkalmazását gyakoroltató, illetve összefog- laló kérdések és feladatok száma, változatossága
Értékekre nevelés (személyiségfejlesztés)	Érzelmi hatást keltő eszközök száma és változatossága

E pedagógiai funkciók mellett a kisebbségi tankönyvek többletfunkcióval bírnak:¹⁸

- egyenlő esélyek teremtése, versenyképesség;
- ellensúlyozás (idegen nyelvi, zenei, vizuális környezeti hatások);
- tanárpótló funkció;
- anyanyelvi nevelés, valamint helyes terminológia kialakítása;
- átjárhatóság biztosítása a többségi és kisebbségi nyelv- és fogalom-
rendszere között (például a földrajz tankönyvekben);

¹⁷ Uo. 117.

¹⁸ Ádám Zita – Bunyik Zoltán – Muhi Béla – Perduk János – Prisnjak Mária – Székely Győző – Zámecsnik Mária: A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 2001. 7–15. p.

- azonosságtudat kialakítása és fejlesztése (például történelem és polgári nevelés tankönyvek).

Székely szerint¹⁹ a kisebbségi tankönyv nem egy osztályban vagy egy iskolában hat, hanem egy régióban, a Kárpát-medencei kistérségben. Ahhoz, hogy a tankönyvek be tudják tölteni valódi funkciójukat, bizonyos követelményeknek kell megfelelniük.

Kojanitz²⁰ szerint a korábban megnevezett funkciókból vezethetők le ezek a követelmények, ún. „tulajdonságok” (ld. 1. táblázat): illusztráltság, érdekesség, problémák bemutatása, gondolkodásösztönző megoldások, érthetőség, életszerűség, tudományos pontosság, strukturáltság, a többi tankönyvvel való összehangoltság, színtezett tananyag, tanulásirányítás, kérdések és feladatok száma és változatossága, érzelmi hatást keltő eszközök száma és változatossága.

A tankönyvek megítélésének minőségi paramétereit Dárdai²¹ a következőkben határozza meg: szaktudományi, pedagógiai-didaktikai, nyelvi és könyvészeti szempontok. A tankönyvek minőségi kritériumai Manolescu²² szerint: tartalom, pedagógiai szemléletmód, szervezés/szerkesztés, nyelvezet, illusztrációk. E fő szempontok mellett javasolja még néhány mellékszempont figyelembevételét: rendező elv, tartalomjegyzék, az egyes fejezetek kivonatai. Bocoş és Jucan²³ általános, szerkezeti, valamint nyomtatási/tördelési követelményekben határozza meg a tankönyvek kritériumait. Fodor²⁴ még bővíti a szempontlistát, amelyet a tankönyvek elkészítésekor figyelembe kell vennünk, kiemelve a tudományos, pedagógiai, didaktikai, pszichológiai, logikai, higiéniai, esztétikai és gazdasági követelményeket.

Manolescu szerint²⁵ a tankönyvek három formájával találkozhatunk: *eredeti tankönyvek*, a *meglévő tankönyvek adaptációi és a fordítások*. Kisebbségi oktatásban, találkozunk mind *eredeti* (azaz anyanyelven írt), mind (román nyelvből) *fordított* tankönyvekkel.

Az oktatási reform lehetővé tette az *alternatív tankönyvek* elterjedését Romániában, ugyanis a centralizált tantervi szabályozás megszűnésével az

¹⁹ Uo. 5. p.

²⁰ Kojanitz László: A tankönyvek minőségének megítélése, i. m.

²¹ F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. I–II. ELTE BTK–Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozat, Pécs, 2006.

²² Manolescu, Marin: Curriculum pentru învățământul primar și preșcolar, i. m. 199–201. p.

²³ Bocoş, Muşata – Jucan, Dana: Fundamentele pedagogiei, i. m. 210–212. p.

²⁴ Fodor László: Általános és iskolai pedagógia, i. m. 263. p.

²⁵ Manolescu, Marin: Curriculum pentru învățământul primar și preșcolar, i. m. 198. p.

egységes tankönyveket az alternatív tankönyvek váltották fel. Az alternatív tankönyvek gyakorlata azt jelenti, hogy ugyanazon tantárgy számára egyidejűleg több tankönyvet dolgoztak ki, hagytak jóvá és terjesztenek. Jelenleg az oktatási minisztérium pályáztatja a tankönyveket, és csak a kedvező elbírálást kapó tankönyvek használhatók a közoktatásban.²⁶

1997-től a kisebbségi (magyarul és németül is tanító) pedagógusok is választhattak alternatív tankönyvet úgy, hogy a román nyelven megjelenő tankönyvek közül a minisztérium elrendeli a tankönyvek lefordítását (magyar nyelvre két, német nyelvre egy tankönyvet).²⁷ 1998-tól a román nyelven megírt és lefordított tankönyvek mellett a kisebbségi oktatás tankönyveiként már eredeti tankönyveket jelölnek meg (anyanyelv és irodalom, ének–zene, kisebbségek történelme), anyaországból átvett könyveket, valamint európai kooperációban készült könyveket.²⁸ A 2001/2002-es tanévtől három tankönyv engedélyezett egy tantárgyból évfolyamonként.²⁹

Az alternatív tankönyveket a tantárgyi program alapján szerkesztik, írják és hagyják jóvá, egyenlő esélyt adva minden egyes tanulónak, kiemelve a kötelező, közös ismerethalmazt, melyet az adott osztályban a tanulónak tudnia kell. A pedagógus számára választási lehetőség nyílik, hogy melyik tankönyvből szeretne dolgozni. Az alternatív tankönyvek tehát szakmai döntést igényelnek a gyakorló pedagógusok részéről, hogy kiválasszák a tanulócsoporthoz sajátosságainak, képességének, munkaritmusának, érdeklődésének, valamint a saját tanítási stílusuknak legmegfelelőbb tankönyvet.

A romániai alternatív tankönyvpiac fő jellemzője, hogy központosítva szabályozott, egy országos minisztériumi lista tartalmazza tanévenként az illető tanévre jóváhagyott könyveket.³⁰ A tankönyvpályázatok fő kritériumát a gazdaságosság képezi, általában a legkisebb előállítási költséggel rendelkező tankönyv nyeri meg a pályázatot. Az utóbbi években kevés új tankönyv jelent meg az elemi tagozat számára, a 2012-es tanévben megkezdődött tantervi váltás szükségessé teszi az új tankönyvek kidolgozását. A tankönyvek kidol-

²⁶ A tanévenként érvényben lévő tankönyvek listája az alábbi oldalon követhető nyomon: <http://administraresite.edu.ro/index.php/articles/c152/> (2013-11-29)

²⁷ Ádám Zita et al.: A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben, i. m. 55. p.

²⁸ Szatmári Bajkó Ildikó: Romániai magyar tankönyvek. In: Bodó Barna (szerk.): Romániai Magyar Évkönyv. Szórvány Alapítvány–Polis Könyvkiadó, Temesvár–Kolozsvár, 2000. 114–120. p.

²⁹ Péter Lilla: Reform és visszhangok. A romániai közoktatási reform fogadtatása a romániai magyar pedagógusok körében. Kolozsvári Egyetemi Kiadó, Kolozsvár, 2012. 106. p.

³⁰ <http://administraresite.edu.ro/index.php/articles/c152/> (2013-11-29)

gozását szabályozó keretmetodológia³¹ irányvonala szerint 2015-re teljes tankönyvcserére valósul meg, a hagyományos, papíralapú tankönyvek mellett elektronikus tankönyvek is bekerülnek az oktatási gyakorlatba, melyek nagyobb interaktivitásra adnak majd lehetőséget.

A tankönyveket vizsgálók³² szerint kisebbségi környezetben szegényesebb a tankönyvkiínálat, ugyanakkor a kisebbségi tankönyvek egy évvel később kerülnek használatba.³³

Kutatásmódszertani kérdések

Kutatásom során az elemi osztályos tankönyveket a kisebbségi közösség identitásmegőrző funkciójának szemszögéből közelítettem meg. A tankönyvkutatás nem ismeretlen terep számomra, foglalkoztam már az elemi osztályos matematika tankönyvek vizsgálatával,³⁴ valamint a pedagógiai tárgyú tankönyvek tartalmi kánonjainak vizsgálatával.³⁵

Jelenlegi kutatásom során az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

- A kisebbségi tankönyvkiínálat szegényesebb, mint a többségi kínálat.
- A tankönyvek közepes mértékben felelnek meg a minőségi követelményeknek.
- A fordított tankönyvek kevésbé színvonalasak, mint a magyar nyelven íródott tankönyvek.

³¹ Metodologia privind evaluarea/reevaluarea, aprobarea, achiziționarea și gestiunea manualelor școlare în învățământul preuniversitar. <http://www.edu.ro/index.php/articles/19771> (2013-11-29)

³² Péntek János: A kisebbségi tankönyvírás csapdái. In: A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest, 1999. 62–67. p.; Péntek János: Anyanyelv és oktatás. Pallas Kiadó, Csíkszereda, 2004. 89–98. p.; Székely Győző: A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben. In: Karlovitz János (szerk.): Tankönyvelméleti tanácskozás 2001. Tankönyvesek Országos Szövetsége, Budapest, 2002. 61–71; Székely Győző: Tankönyvek kisebbségi helyzetben élők számára. In: Könyv és Nevelés. 2004 (6) 2. 67–73. p.

³³ Ádám Zita et al: A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben, i. m. 46. p.

³⁴ Baranyai Tünde – Stark Gabriella: Examination of mathematics schoolbooks in use in Hungarian primary schools in Romania. In: Acta Didactica Napocensia. 2011. 2–3. 47–57. p.; Baranyai Tünde – Stark Gabriella: Az elemi osztályos matematika tankönyvek tanulhatósága és taníthatósága. In: PedActa. 2012 b/2. 1–12. p.

³⁵ Stark Gabriella: A középiskolai tanítóképzés pedagógiai tankönyveinek tartalmi kánonja. In: Fóris-Ferenczi Rita – Demény Piroška (szerk.): Interaktív eszközök és módszerek az oktatási folyamatban. Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2012. 107–117. p.

- A kisebbségi tankönyvek hozzájárulnak a kisebbségi identitás fenntartásához és megerősítéséhez.

Kutatásomat több szakaszban valósítottam meg: először feltérképeztem az erdélyi magyar tankönyvkiadást (tankönyvkiadók, minisztériumi jóváhagyással rendelkező magyar nyelvű alternatív tankönyvek); majd megvizsgáltam a kisebbségi magyar tankönyveket a minőségi paraméterek függvényében, különös tekintettel az identitásfenntartó- és megerősítő funkcióra.³⁶ Végezetül az elemi osztályok tanítóinak véleményét térképeztem fel a tankönyvkiadás és tankönyvek helyzetéről.

A kutatási kérdés megválaszolásához a dokumentum- és tartalomelemzési módszerét alkalmaztam, valamint a kérdőíves felmérést készítettem.

Az oktatáspolitikai dokumentumok elemzése során az oktatási törvény tankönyvekre és tankönyvkiadásra vonatkozó részeit tanulmányoztam, valamint az érvényben lévő elemi osztályos tankönyveket bemutató minisztériumi rendeletet. *A kérdőíves felmérés során* a pedagógusok véleményét térképeztem fel az érvényben lévő tankönyvekkel szemben, illetve az erdélyi tankönyvkiadás helyzetével kapcsolatban. A kérdőíves felmérés során a tanítókkal értékeltettem az érvényben lévő alternatív tankönyveket a tartalomelemzésnél nyomon követett szempontok alapján. A tanítók 5-ös skálán (1: egyáltalán nem vagyok elégedett, 5: teljes mértékben elégedett vagyok) értékelték a tankönyveket 30 szempont szerint, ezeket az értékelési szempontokat kategóriákba csoportosítva elemeztem.

Az elemzési szempontrendszert az elméleti megalapozásban bemutatott funkciók és a tankönyvek minőségi paraméterei alapján dolgoztam ki, figyelembe véve az F. Dárdai³⁷ és Kojanitz³⁸ által alkalmazott vizsgálati szempontokat. A következő kategóriákat vizsgáltam: általános elégedettség a tankönyvvel szemben, tudományos pontosság, nyelvezet, használhatóság (tanulhatóság és taníthatóság), munkáltató jelleg, önértékelés elősegítése, összehangoltság és koordinálás, rendszerezés, pszichopedagógiai követelmények, esztétikai követelmények, valamint identitásfenntartó és megerősítő szerep.

³⁶ Terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmány keretei között a tankönyvpiac helyzetét, valamint a kérdőíves felmérés eredményeit mutatom be.

³⁷ F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás, i. m.

³⁸ Kojanitz László: A tankönyvek minőségének megítélése, i. m.

Az elemi osztályos tankönyvek közül azokat választottam ki, amelyeknek kiemelt szerepük van az identitás megőrzésében, illetve a nyelvi jogok megvalósulásában: anyanyelv,³⁹ történelem, földrajz, zene (vö. elméleti megalapozás).

A kérdőíves felmérés *alapsokaságát* a magyar tagozaton dolgozó tanítók képezték, közülük választottam ki *rétegzett mintavétellel* 138 Szatmár megyei pedagógust. A mintát különböző cellákba soroltam a tanulmányok, régiség, didaktikai fokozat, tanítási hely, valamint a tanított osztály függvényében.

A megkérdezett pedagógusok több mint fele egyetemi szintű tanítói oklevéllel rendelkezik (55,1%), ennél alacsony a pedagógiai líceumot (23,2%), főiskolát (15,3%), valamint pedagógiai posztlíceumot (5,1%) végzett pedagógusok száma. Ezek az adatok is tükrözik azt a tendenciát, miszerint a pedagógusok többsége folytatja vagy kiegészíti tanulmányait a magasabb fokú szakmai végzettség megszerzése érdekében.

Régiség függvényében olyan pedagógusokat választottam túlnyomó részt a mintába, akik már legalább a harmadik generációjukat tanítják (52,9%), így volt alkalmuk többféle tankönyvet használni, s rendelkeznek viszonyítási alappal a jelenleg használt tankönyvek megítéléséhez. Természetesen az egyetlen generációt tanító (16,8%), a legalább két generációt tanító (9,4%), valamint nyugdíjkorhatárhoz közeledő pedagógusok (21%) is megtalálhatók a mintában kisebb arányban.

A didaktikai fokozat szerinti megoszlást illetően a minta nagyobb részét I. didaktikai fokozattal rendelkező pedagógusok képezték (46,4%), őket kompetensebbeknek véltem a tankönyvek minősítésére, mivel már nagyobb szakmai tapasztalattal rendelkeznek. De megtalálhatók a mintában a kezdő pedagógusok (10,9%), a véglegesítő (16,7%), valamint II. didaktikai fokozattal (26,1%) rendelkező pedagógusok is.

A tanítási hely szerinti megoszlást tekintve a városi tanítók túlréprezentáltak (63%), ők mutattak nagyobb hajlandóságot a kutatásban való részvételre. A tanított osztály függvényében viszonylag egységes rétegekbe sorolhatók a megkérdezett pedagógusok, nagyjából azonos százaléka a mintának dolgozik első (23,9%), második (21%), harmadik (25,4%), illetve negyedik (29,7%) osztályokban, 8%-uk pedig összevont osztályokban. A negyedik osztályos tanítók kicsit nagyobb elemszáma azért indokolt, mert történelem és földrajz

³⁹ Az eredeti tervek között szerepelt a román tankönyvek vizsgálata is, de az időkorlátok miatt ez kimaradt a vizsgálódásból, majd egy későbbi kutatás tárgyát fogja képezni.

tantárgyat csak negyedik osztályban tanulnak, s hogy értékelhetőek legyenek e negyedikes tankönyvek is, magasabb elemszámot kellett bevonni a kutatásba.

Kisebbségi tankönyvkínálat

Dokumentumelemzés módszerével feltérképeztem a kisebbségi magyar tankönyvkínálatot.

Mint a 2. táblázatban látható, első osztály számára három tankönyv közül választhatnak a pedagógusok, második és negyedik osztály számára két-két tankönyv közül, a harmadik osztályban pedig nincs választási lehetőség. Aki azonos tankönyvcsaládot akar használni az elemi ciklusban a folytonosság biztosítása érdekében, az a Kénosi tankönyvet választja.

Összehasonlítva a magyar és más kisebbségek anyanyelv tankönyvkínálatát,⁴⁰ még kisebb a választási lehetőség: mindössze egy-egy anyanyelv tankönyvet hagytak jóvá a bolgár, horvát, cseh, német, lengyel, orosz (lipovai), szlovák, török és ukrán kisebbségek számára; továbbá van egy gyűjteményes kötet, melyet több kisebbség egyaránt használhat.⁴¹

A roma kisebbség számára két első osztályos anyanyelv tankönyv van engedélyezve. A többségi (román) oktatásban négy elsős olvasókönyv közül lehet választani; négy-négy alternatív tankönyv közül választhatnak a második és harmadik osztályban dolgozó tanítók, illetve hét közül a negyedikes tanítók.

A kisebbségi magyar oktatásban a földrajz tantárgyhoz egyetlen eredeti tankönyvet engedélyeztek (Pilbak Enikő et al.), míg a többségi oktatásban nyolc alternatív tankönyv áll a pedagógusok rendelkezésére. A történelem tantárgyhoz egy eredeti (Zsigmond Zoltán Károly) és egy tankönyvfordítás (László L., Adăscăliței F., Lazăr L., Lupu V.) közül lehet választani a kisebbségi magyar oktatásban, a többségi oktatásban pedig tíz tankönyv áll rendelkezésre.

Zene tantárgyhoz eredeti tankönyveket kínál a kisebbségi tankönyvpiac (III–IV. osztály: Fórika Éva – Tomai Gyöngyi; III. osztály: Romocea Judit – Nagy Ágnes Magdolna). Harmadik osztályban magyar tagozaton két tankönyv közül lehet választani, román tagozaton három tankönyv közül;

⁴⁰ <http://administrare.site.edu.ro/index.php/articles/c152> (2013-11-29)

⁴¹ Leman Ali – Marioara Constantinescu – Condrut, Vierslava Timar – Valentina Jercea: Kommunikáció bolgár, horvát, roma, lengyel, orosz, szerb, szlovák és ukrán nyelven. EDP, Bukarest, 2002.

negyedik osztályban a kisebbségi magyar oktatásnak egyetlen tankönyve van, a többségi oktatásnak pedig hét alternatív tankönyve.

Ezek a számadatok is tükrözik, hogy a kisebbségi tankönyvkínálat szegényesebb, a kisebbségi pedagógusnak nincs reális választási lehetősége az alternatív tankönyvek közül. Az erdélyi magyar tankönyvpiacon a Stúdium kiadó, T3 kiadó, Corvin kiadó és Ábel kiadó képviselteti magát tankönyveivel.

2. táblázat. Minisztériumi jóváhagyással rendelkező anyanyelv tankönyvek⁴²

Osztály	Szerző	Tankönyv címe	Kiadó	Jóváhagyás száma, éve
I.	Makai Emese Márta, Nagy Anna Mária	Ábécéskönyv	Corvin	3885/2004
I.	Kénosi Dénes Ida	Ábécéskönyv	T3	3885/2004
I.	Lovász Andrea, Tunyogi Katalin	Ábécéskönyv	Stúdium	3885/2004
II.	Lovász Andrea, Tunyogi Katalin	Magyar nyelv és irodalom	Stúdium Servicii	3885/2004
II.	Kénosi Dénes Ida	Magyar nyelv és irodalom	T3 Info	3885/2004
III.	Kénosi Dénes Ida	Magyar nyelv és irodalom	T3 Info	3787/2005
IV.	Lovász Andrea, Tunyogi Katalin	Magyar nyelv és irodalom	Stúdium	3919/2005
IV.	Kénosi Dénes Ida	Magyar nyelv és irodalom	T3 Info	3919/2005

**3. táblázat. Minisztériumi jóváhagyással rendelkező történelem
és földrajz tankönyvek⁴³**

Osztály	Szerző	Tankönyv címe	Kiadó	Jóváhagyás száma, éve
IV.	Pilbák Enikő, Poszet Szilárd, Vincze Csilla	Földrajz tankönyv a IV. osztály számára	Stúdium Kiadó, Kolozsvár	3919/2005
IV.	Zsigmond Zoltán Károly	Történelem tankönyv a IV. osztály számára	T3 Kiadó, Sepsi- szentgyörgy	3919/2005
IV.	László László, Livi Lazar	Történelem tankönyv a IV. osztály számára	Corvin Kiadó, Déva	3919/2005

⁴² Forrás: <http://administrare.site.edu.ro/index.php/articles/c152> (2013-11-29)

⁴³ Uo.

Pedagógusok véleménye az elemi osztályos tankönyvekről

A tankönyvek elemzését nyomon követtem a végzettség, régiség, didaktikai fokozat és tanítási hely háttérváltozók függvényében (ld. a minta bemutatásánál), viszont nem tapasztaltam szignifikáns különbségeket, vagyis a tankönyvek megítélését nem befolyásolta sem a tanítók előképzettsége, sem a tanítási tapasztalata, sem a tanítás helye.

A továbbiakban bemutatom, hogyan ítélik meg a pedagógusok az elemi osztályos anyanyelv, történelem, földrajz és zene tankönyveket a felállított szempontok (általános elégedettség, matematikai tudományos pontosság, munkáltató jelleg, összehangoltság és koordinálás, rendszerezés, nyelvezet, használhatóság, pszichopedagógiai követelmények, esztétikai követelmények, önértékelés elősegítése, identitáserősítés) alapján (ld. 4. táblázat). A szempontok értékelésekor átlagot számoltam, szóródást vizsgáltam, valamint variancia-analízist végeztem (Anova-teszt). Értékeltem globálisan a tankönyveket, valamint évfolyamonként is.

4. táblázat. Anyanyelv tankönyvek általános megítélése (5 fokozatú skálán)⁴⁴

Elemzési szempontok	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. ⁴⁵ I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Általános elégedettség	0,000***	2,98	1,50	2,76	3,43	2,27	2,14	3,37	3,41	3,00
Ismeretátadás	0,005**	3,33	3,66	3,27	3,49	2,82	3,14	3,51	3,41	3,36
Munkáltató jelleg	0,000***	2,81	3,16	2,80	3,00	2,71	2,73	3,10	3,16	3,08
Összehangoltság, koordinálás	0,233	3,53	2,77	3,36	3,92	3,13	3,21	3,55	4,00	3,75
Rendszerezés	0,263	3,57	3,5	3,80	3,90	3,41	3,15	3,62	3,58	3,33
Nyelvezet	0,129	3,90	3,85	3,95	3,97	3,58	3,91	3,85	3,98	4,01
Használhatóság	0,004**	3,10	2,25	2,94	3,07	2,60	2,42	3,41	3,41	3,41
Pszichopedagógiai követelmények	0,058	3,51	3,50	3,45	3,70	3,48	3,04	3,75	3,72	3,08
Esztétikai követelmények	0,001**	3,82	4,50	3,70	3,47	2,62	2,84	3,66	3,47	3,14
Értékközvetítés	0,000***	3,16	3,25	3,06	3,92	2,50	2,67	3,29	3,48	3,12
Önértékelés elősegítése	0,438	2,57	2,50	2,72	2,29	2,20	2,07	2,74	2,78	2,38

⁴⁴ Itt és a továbbiakban: *** ha $p < 0,00$, ** ha $p < 0,01$, * ha $p < 0,05$.

⁴⁵ A táblázat fejlécében a tankönyvszerzőket a monogramjaikkal jelöltem

Az általános elégedettséget vizsgálva látható, hogy közepes minősítést kaptak az anyanyelv tankönyvek ($m=2.98$). Legelégedettebbek a pedagógusok az első Lovász tankönyvvvel, valamint a negyedikes Kénosi tankönyvvvel, legkevésbé elégedettek az első Makai-Nagy tankönyvvvel, valamint a második Kénosi tankönyvvvel kapcsolatban voltak. Globálisan tekintve a pedagógusok viszonylag elégedettek az anyanyelv tankönyvek kinézetével, a rendszerezéssel, a nyelvezettel, összehangoltsággal és koordinálással, illetve a pszichopedagógiai követelményeknek való megfelelés módjával. Negatívumként emelik ki a pedagógusok a munkáltató jelleg hiányát, valamint azt, hogy a tankönyvek nem segítik elő a tanulók önértékelését. A legtöbb terület megítélésében szignifikáns különbségek tapasztalhatóak az egyes tankönyvek között.

A továbbiakban részletesen bemutatom az elemzési szempontokat, elsőként az 5. táblázatban az *ismeretátadás* kritériumát.

5. táblázat. Ismeretátadás az anyanyelv tankönyvekben (5 fokozatú skálán)

Ismeretátadás – kategóriák	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Tudományos pontosság	0,175	3,49	2,50	3,68	3,57	3,13	3,21	3,37	3,94	2,88
Szaktudományos nyelvezet	0,02*	3,88	3,78	3,50	3,64	4,14	2,93	3,86	3,8	4,06
Értelmezés	0,252	3,98	4,50	4,04	4,29	3,40	3,86	4,03	4,13	3,88
Példák	0,000***	3,19	3,50	3,24	3,71	2,10	2,57	3,57	3,34	3,13
Életszerűség	0,294	3,23	3,50	3,04	3,57	2,80	3,07	3,29	3,52	3,13
Érthetőség	0,026*	3,37	3,50	3,44	3,43	2,80	2,71	3,71	3,53	3,13
Részterület átlaga	0,005**	3,33	3,66	3,27	3,49	2,82	3,14	3,51	3,41	3,36

A tanítók a közepes és jó határán mozognak minősítették az anyanyelv tankönyveket az ismeretátadás szempontjából. A tudományos pontosság, valamint helyesen értelmezett kifejezések és nyelvtani fogalmak és az életszerűség tekintetében nincsenek szignifikáns különbségek a tankönyvek között. A példákvaló alátámasztás esetében viszont mutatkoznak különbségek ($p<0,00$): a második Lovász tankönyvet példaanyaggal legkevésbé ellátottnak tapasztalták meg, s a leginkább ellátottnak az első Lovász tankönyvet.

A 6. táblázat adatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a tankönyvek munkáltató jellegével nem elégedettek a pedagógusok.

6. táblázat. Anyanyelv tankönyvek munkáltató jellege (5 fokozatú skálán)

Munkáltató jelleg	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Változatos feladatok	0,000***	2,93	3,50	2,40	3,00	2,13	2,21	3,31	3,50	3,25
Elegendő feladat	0,493	2,41	2,50	2,04	2,00	2,80	2,14	2,40	2,56	3,13
Differenciálás	0,074	2,09	2,50	1,84	2,29	1,87	1,57	2,40	2,25	1,87
<i>Részterület átlaga</i>	<i>0,000***</i>	<i>2,81</i>	<i>3,16</i>	<i>2,80</i>	<i>3,00</i>	<i>2,71</i>	<i>2,73</i>	<i>3,10</i>	<i>3,16</i>	<i>3,08</i>

A negyedik és harmadik tankönyvek inkább munkáltató jellegűek a tanítók szerint, mint az első és második tankönyvek (kivételt képez a Makai–Nagy első tankönyv). A tankönyvben található feladatok változatosságával közepesen elégedettek a tanítók, legelégedettebbek a Makai–Nagy első, illetve Kénosi negyedik tankönyvvel, legkevésbé elégedettek a két második tankönyvvel, a különbségek szignifikánsak ($p < 0,00$). Gyengének találják az anyanyelv tankönyveket a differenciálást illetően mindegyik osztály esetében. A szintezett tananyag hiánya többletmunkát ró a pedagógusra, hogy elegendő mennyiségű és nehézségű feladatot biztosítson mind a gyorsabb, mind a lassúbb ütemben haladó tanulónak. A szintezett tananyag hiányát egyénre szabott feladatlapokkal, munkafüzetekkel pótolják a megkérdezett tanítók.

Az összehangoltság, koordinálás kritériumát vizsgálva (ld. 7. táblázat adatai) megállapítható, hogy a pedagógusok többsége szerint az elemi osztályos anyanyelv tankönyvek össze vannak hangolva a tantárgyi programokkal ($m=4,18$). Kisebb mértékben vannak összehangolva a többi évfolyam tankönyveivel ($m=3,33$), egyetlen tankönyv esetében van meg a folytonosság négy évfolyamon (Kénosi tankönyv), míg a Lovász-tankönyvnek nincs második osztályos változata, a Makai–Nagy szerzőpáros pedig csak első osztály számára dolgozott ki tankönyvet. Valószínűleg a megkérdezett pedagógusok ezért használják ezt kevesebben. A pedagógusok szerint más tantárgyak tankönyveivel kis mértékben vannak összehangolva a vizsgált anyanyelv tan-

könyvek ($m=2,61$, nem mutathatók ki szignifikáns különbségek a különböző osztályok tankönyvei között).

7. táblázat. Koordinálás, összehangoltság (5 fokozatú skálán)

Összehangoltság, koordinálás	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Tantárgyi program	0,132	4,18	4,50	4,08	4,00	3,87	4,21	4,43	4,31	3,50
Többi évfolyam tankönyve	0,141	3,33	3,00	3,59	3,80	3,00	2,64	3,26	3,72	3,00
Más tantárgyak tankönyvei	0,710	2,61	2,00	2,64	2,71	2,53	2,21	2,8	2,75	2,00
Részterület átlaga	0,233	3,53	2,77	3,36	3,92	3,13	3,21	3,55	4,00	3,75

A rendszerezés részterületét vizsgálva a 8. táblázatból megállapítható, hogy a megkérdezett pedagógusok jó közepesnek minősítik a tankönyvek rendszerezettségét ($m=3,57$), kitűnik, hogy az anyanyelv tankönyvek többsége jó fejezetenkénti összefoglalásokat tartalmaz.

8. táblázat. A tankönyvek rendszerezettsége (5 fokozatú skálán)

Rendszerezés – alkategóriák	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Tananyag- elrendezése	0,134	3,09	2,00	3,32	3,29	3,80	2,86	3,23	2,75	2,38
Fejezetenkénti összefoglalás	0,060	4,09	5,00	4,52	4,57	3,67	3,38	4,00	4,19	4,00
Logikusan felépítés	0,054	3,57	3,50	3,63	3,86	2,80	3,36	3,66	3,81	3,63
Részterület átlaga	0,263	3,57	3,50	3,80	3,90	3,41	3,15	3,62	3,58	3,33

Az anyanyelv tankönyvek nyelvezetével elégedettek a pedagógusok: az igényes nyelvezet átlaga 4,02; a tudományos nyelvezet átlaga 3,78; szignifikáns különbségek nem mutatkoznak az egyes tankönyvek között. Az önértékelés elősegítését illetően viszonylag elégedetlenek a pedagógusok az anyanyelv tankönyveket illetően ($m=2,57$).

A használhatóság részterületét elemezve azt tapasztaltam, hogy a pedagógusok közepesen használhatónak tartják az elemi tagozatos anyanyelv tankönyveket ($m=3,1$), mind a tanulók, mind a pedagógus szempontjából.

9. táblázat. Az anyanyelv tankönyvek használhatósága (5 fokozatú skálán)

Használhatóság – kategóriák	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Tanulók	0,002**	3,17	3,00	3,08	3,29	2,60	2,21	3,49	3,50	3,50
Pedagógus	0,030*	3,03	1,50	2,80	2,86	2,60	2,64	3,29	3,34	3,38
<i>Részterület átlaga</i>	<i>0,004**</i>	<i>3,10</i>	<i>2,25</i>	<i>2,94</i>	<i>3,07</i>	<i>2,60</i>	<i>2,42</i>	<i>3,41</i>	<i>3,41</i>	<i>3,41</i>

A harmadik és negyedik osztályos tankönyveket jóval használhatóbbnak minősítették a pedagógusok az elsős és második osztályos tankönyveknél. A szignifikáns különbségek főként a pedagógusnak nyújtott segítségben nyilvánulnak meg ($p < 0,05$), egyes tankönyvek esetében (Makai–Nagy, I. osztály, Kénosi, II. osztály) a pedagógusok saját maguk számára kevésbé használhatónak minősítik, mint a tanulók számára. Természetesen nem kell megfedelkednünk arról a tényről, hogy a pedagógus számára a tankönyv csak betájéoló, irányt adó eszköz, a tanuló számára képezi a megismerés egyik alapvető eszközét.

A gyermekek számára fontos szempont a tankönyv kinézete, esztétikája is, hisz már a fedőlap milyensége is meghatározza, hogy mennyire szívesen veszik kézbe a tankönyvet.

10. táblázat. Esztétikai követelmények (5 fokozatú skálán)

Esztétikum – kategóriák	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Esztétikusság	0,002***	3,12	4,00	3,48	3,86	2,33	2,36	3,26	3,28	2,75
Papírminőség	0,003***	3,60	4,50	3,72	3,43	2,62	2,86	3,97	3,87	3,50
Színhasználat	0,100	3,63	4,50	3,96	3,71	2,87	3,29	3,91	3,5	3,63
Méret	0,003***	3,77	5,00	3,68	4,43	2,73	3,31	4,14	4,03	3,25
Illusztráltság	0,003***	3,43	4,50	4,16	3,57	2,60	3,00	3,51	3,31	3,25
Borító	0,001***	2,96	4,50	3,24	3,86	2,53	2,07	3,17	2,90	2,50
<i>Részterület átlaga</i>	<i>0,001***</i>	<i>3,82</i>	<i>4,50</i>	<i>3,70</i>	<i>3,47</i>	<i>2,62</i>	<i>2,84</i>	<i>3,66</i>	<i>3,47</i>	<i>3,14</i>

A 10. táblázat adataiból kitűnik, hogy az esztétikai követelmények alapján a tanítók megfelelőnek ítélik az elemi osztályos anyanyelv tankönyveket ($m = 3,82$), a legesztétikusabbnak a Makai–Nagy elsős olvasókönyvet tartják,⁴⁶

⁴⁶ Mivel ezt a tankönyvet kevesebben használják a gyakorlatban, az eredmények torzíthatnak.

a legkevésbé esztétikus minősítést pedig a második tankönyvek kapták ($p < 0,00$). Az esztétikai követelmények részterületének elemzése a tankönyvek borítójára irányítja a figyelmet, mivel nem tartják eléggé érdeklődést felkeltőnek a pedagógusok. A tankönyvszerkesztők és kiadók számára fontos szempontnak kellene lennie, hogy a tudományos tartalom mellett a kisiskolásoknak fontosak az esztétikai követelmények is: az érdeklődést felkeltő borító, a megfelelő színhasználat és illusztráció, a jó papírminőség, stb. Ahhoz, hogy a tankönyv betölthesse motiváló funkcióját, az esztétikai követelményekre is nagy figyelmet szükséges fordítanunk.

A tankönyveknek eleget kell tenniük a pszichopedagógiai követelményeknek is. A 11. táblázatban azt foglaltam össze, hogy az anyanyelv tankönyvek milyen mértékben felelnek meg a pszichopedagógiai követelményeknek a tanítók szemszögéből.

11. táblázat. Pszichopedagógiai követelmények (5 fokozatú skálán)

Pszichopedagógiai követelmények	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I.	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Életkori sajátosságok	0,014*	3,51	3,50	3,48	4,00	3,07	3,07	3,74	3,75	2,75
Előzetes tudásszint	0,659	3,66	3,50	3,48	3,57	3,60	3,36	3,80	3,91	3,38
Érthetőség	0,026*	3,37	3,50	3,44	3,43	2,80	2,71	3,71	3,53	3,13
Részterület átlaga	0,058	3,51	3,50	3,45	3,70	3,48	3,04	3,75	3,72	3,08

A tanítók többsége úgy véli, hogy az anyanyelv tankönyvek közepesen felelnek meg a pszichopedagógiai követelményeknek. Az életkori sajátosságok szempontjából az elsős Lovász tankönyvet tartják a megmegfelelőbbnek ($p < 0,05$), az érthetőség szempontjából a második tankönyvek kaptak kevesebb pontot az értékeléskor ($p < 0,05$).

12. táblázat. Értékközvetítő jelleg (5 fokozatú skálán)

Értékközvetítés – alkategóriák	Szign. (Anova)	Átlag	M.E. I.	K.I. I.	L.A. I.	L.A. II.	K.I. II.	K.I. III.	K.I. IV.	L.A. IV.
Értékközvetítés	0,001***	3,82	4,00	3,88	4,29	3,33	3,43	3,71	4,16	4,00
Identitáserősítés	0,056	4,11	4,00	4,04	3,98	4,12	4,10	4,23	4,20	4,24
Részterület átlaga	0,02*	3,96	4,00	3,96	4,13	3,72	3,76	3,97	4,18	4,12

A megkérdezett tanítók elégedettek az anyanyelv tankönyvek értékközvetítő jellegével ($m=3,96$), ám a második osztályos tankönyvek ismét gyengébb minősítést kaptak. A kisebbségi tankönyveknek jelentős szerepük van az identitás megőrzésében és –megerősítésében, a pedagógusok szerint be is töltik ezt a szerepet ($m=4,11$).

13. táblázat. Történelem, földrajz és zene tankönyvek a pedagógusok szerint (5 fokozatú skálán)

Elemzési szempontok	Történelem eredeti	Történelem fordítás	Földrajz	Zene III.	Zene IV.
Általános elégedettség	3,93	3,73	3,46	4,04	3,92
Ismeretátadás	3,82	3,54	3,97	4,07	4,12
Munkáltató jelleg	3,27	3,00	3,15	3,12	3,56
Összehangoltság, koordinálás	3,98	3,84	3,34	4,07	3,98
Rendszerezés	4,00	4,06	3,97	4,00	3,70
Nyelvezet	4,08	3,96	4,10	4,10	4,30
Használhatóság	4,22	4,20	3,80	4,32	4,12
Pszichopedagógiai követelmények	3,98	4,02	3,41	3,75	3,89
Esztétikai követelmények	3,79	3,84	2,98	3,24	3,40
Értékközvetítés (+ identitás)	4,27	4,12	3,79	4,34	4,21
Önértékelés elősegítése	3,82	4,12	4,00	2,90	2,40

Az identitáserősítés szerepét az anyanyelv tankönyvek mellett a történelem, földrajz és zene tankönyvekben is vizsgáltam. A történelem tankönyvek esetében egy eredeti és egy fordított tankönyv van használatban, összehasonlítottam a fordított és eredeti tankönyvek minőségét. A szakirodalomban megjelenő hipotézis tesztelésére (miszerint az eredeti tankönyvek jobb minőségűek, mint a fordítások) csak a történelem tankönyvek esetében nyílt lehetőségem. Földrajz tankönyvből nincs választási lehetőség, mert a magyar nyelven írt változat használatos a tanítási gyakorlatban. A zene tantárgy esetében első és második osztályban nem használnak tankönyvet, harmadik osztályban volna lehetőségük választani két tankönyv közül, de a megkérdezett pedagógusok mindegyike ugyanazt a tankönyvet használta, így csak az Ábel Kiadó gondozásában megjelent tankönyv elemzésére került sor. A zene tan-

könyvekre vonatkozó adatokat fenntartással kezeltem, ugyanis a minta 42%-a nem értékelte ezt a tankönyvet. A nagy mennyiségű hiányos adat magyarázható vagy a fáradtsággal (a kérdőív utolsó tömbje vonatkozott a zene tankönyvre), vagy azzal a ténnyel, hogy ezt a tankönyvet ritkábban használják a pedagógusok, s így kevésbé tudnak róla hiteles véleményt alkotni.

A történelem tankönyvek esetében nem igazolódott be az a feltevés, miszerint az eredeti tankönyvek jobb minőségek, mint a fordítások.⁴⁷ Minimális különbségek mutatkoztak az eredeti és fordított tankönyvek megítélésében, de e különbségek nem szignifikánsak. A kérdőíves felmérés adatai szerint a pedagógusok elégedettek a történelem és zene tankönyvekkel, míg a földrajz tankönyvvvel csak közepes mértékben. Kiemelkedik e tankönyvek érték-közvetítő jellege, a történelem és zene tankönyveket jónak ítélték a pedagógusok az értékközvetítést és identitáserősítést illetően. Szintén jó a megítélés a használhatóság, nyelvezet és rendszerezés tekintetében. A pedagógusok leginkább e tankönyvek munkáltató jellegével elégedetlenek ($m=3,27$).

Mivel a pedagógusok egy része elégedetlenségét fejezte ki a jelenleg használatban lévő tankönyvekkel szemben, a kérdőív egyik tömbje a tankönyvírással foglalkozott, azt próbálva feltérképezni, hogy a gyakorló pedagógusok bekapcsolódnának-e tankönyvírásba.

A pedagógusok fele (49,3%) azon a véleményen van, hogy igazán jó elemi tagozatos tankönyvet a kisiskolásokkal foglalkozó tanító tud összeállítani. A megkérdezett tanítók egyharmada (38,4%) a team-munka fontosságát hangsúlyozza, azt emelve ki, hogy igazán jó tankönyv a tanító, a szaktanár, valamint a pedagógia szakos tanár összefogásából születhet. Elenyésző azok száma, akik úgy vélik, hogy jó elemi osztályos tankönyvet csak szaktanár (8,7%) tudna írni, vagy oktatási szakember (2,9%).

A 9. táblázatban a tanítók tankönyvírási hajlandóságát szemléltetem. A megkérdezett pedagógusok fele (54,8%) részt venne tankönyvírást tanító tanfolyamon, s egyharmada írna is tankönyvet, ha megfelelő munkacsoport alakulna.

⁴⁷ Egy korábbi kutatás alakalmával a matematika tankönyvek esetében beigazolódott ez a feltevés, ld. Baranyai Tünde – Stark Gabriella: Examination of mathematics schoolbooks, i. m.; Baranyai Tünde – Stark Gabriella: Az elemi osztályos matematika tankönyvek tanulhatósága, i. m.

14. táblázat. Tankönyvírás

Részvétel	Tankönyvíró tanfolyamon	Tankönyvírásban
Igen	54,8%	38,7%
Nem	12,6%	21,2%
Nem tudom	32,6%	40,1%

Összegzés

A dokumentumelemzés eredményei alapján az első feltételezésem, miszerint a kisebbségi tankönyvkínálat szegényesebb, mint a többségi kínálat, beigazolódott. A kisebbségi magyar pedagógusok csak ritkán választhatnak legalább három tankönyv közül (első osztályos anyanyelv), jó esetben két tankönyv áll a rendelkezésükre (történelem, második, illetve negyedikes anyanyelv tankönyvek, harmadikos zene), de több tantárgy vagy évfolyam esetében egyáltalán nincs választási alternatívájuk (harmadikos anyanyelv, földrajz, negyedikes zene).

A kérdőíves felmérés eredményei szerint a magyar tagozaton tanuló kiskolások tankönyvei általában közepes mértékben tanulhatók, illetve taníthatók, vagyis felelnek meg a minőségi követelményeknek. Az elemzett tankönyvek közepes vagy jó színvonalúak, a pedagógusok általában a tankönyvek munkáltató jellegével és önértékelést elősegítő funkciójával elégedetlenek.

A szakirodalomra alapozott feltevés – miszerint a román nyelvből fordított tankönyvek kevésbé színvonalasak, mint a magyar nyelven íródott tankönyvek – egyelőre nem igazolódott be. Ezt a feltevésemet jelen kutatás keretei között csak a történelem tankönyv esetében ellenőrizhettem, ugyanis a többi tankönyv mind eredeti, magyar nyelven íródott. E feltevés igazolására vagy cáfolására további vizsgálat szükséges, mivel a történelem tankönyv esetén elvetődött, a matematika tankönyvek esetében – egy korábbi kutatás során⁴⁸ – beigazolódott, ezért további vizsgálatot tervezek a környezetismeret és polgári nevelés tankönyvekre fókuszálva.

Az a feltevés is beigazolódott, miszerint a kisebbségi tankönyvek hozzájárulnak a kisebbségi identitás fenntartásához és megerősítéséhez. A vizsgált anyanyelvű tankönyvek a magyar írók és költők munkáinak előtérbe helye-

⁴⁸ Baranyai Tünde – Stark Gabriella: Examination of mathematics schoolbooks, i. m. 56. p.

zése, a kiemelkedő személyiségek bemutatása, a néphagyományok és ünnepek bemutatása, továbbá az olvasmányokban megjelenő magyar népi jegyek révén, s természetesen az igényes nyelvhasználat révén törekszenek a kisebbségi tanulók identitás erősítésére. Az ének–zene tankönyvek a sajátos magyar dalanyag és a magyar folklór révén töltik be identitásőrző szerepüket; a történelem tankönyvek a felvillanó történelmi személyiségek, történelmi események, illetve a személynevek és földrajzi nevekkkel való familiarizálás segítségével; a földrajz tankönyvek pedig a magyar vonatkozású földrajzi helyek megismertetésével.

A pedagógusok tankönyvíráshoz való viszonyulása alapján tankönyvíró/tankönyvszerkesztő munkacsoportok alakítását javaslom. Egy korábbi munkában⁴⁹ már javaslat történt egy hatékonynak vélt munkacsoport összetételére: tanító(k), szaktanár, pedagógia tanár vagy tantárgypedagógus, valamint nyelvi lektor. A tanító(k) felelőssége volna, hogy a tankönyvben lévő ismeretek a gyermekcsoportok számára megfelelőek és hozzáférhetőek legyenek. A tankönyveknek biztosítani kellene a tankönyv munkáltató jellegét és a differenciált oktatás lehetőségét. A szaktanár a tudományos pontosságért felelne, a pedagógia/ szak módszertanos tanár feladatkörébe tartozna a tantárgyi programmal való összehangoltság biztosítása, a megfelelő módszertani koncepció kidolgozása, valamint a tanulás tanításának biztosítása. A munkacsoport munkáját egy nyelvi lektor segítené, aki a nyelvi igényességért felelne. Ilyen – kompetens szakemberekből álló – munkacsoportok által összeállított tankönyvek betölthetnék valódi funkciójukat.

Székely álláspontja,⁵⁰ hogy az általános iskolás tanulók esélyei elmaradnak a többség nyelvén tanulókéétól. Véleményem szerint az esélyegyenlőség biztosításában fontos szerepe van a tankönyvnek, ám a tankönyv csak egy statikus segédeszköz, amelyet a hozzáértő pedagógus változtathat interaktívra a felkínált tanulási helyzetek révén, ezért a pedagógus attitűdjének jóval nagyobb szerepe van a kisebbségi tanulók identitásának erősítésében, mint a tankönyveknek.

⁴⁹ Baranyai Tünde – Stark Gabriella: Az elemi osztályos matematika tankönyvek tanulhatósága, i. m. 10–11. p.

⁵⁰ Ádám et al: A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben, i. m. 46. p.

Gabriella Mária STARK

Hungarian alternative textbooks for primary schools in Transylvania

In my research I was trying to find out, whether the Hungarian textbook publication in Transylvania helps the function of maintenance and strengthening of identity in the minority education. As a research method I used documentation and content analysis, mapping the Hungarian textbook offer in Transylvania, and concerning textbook publishing and textbook situation I used a survey among primary school teachers. This sample is composed of 138 primary school teachers from Satu Mare Country. As the document analysis concluded the Hungarian textbook offer in Transylvania is poorer than that of the majority textbooks. According to the survey's result, Hungarian primary textbooks are learnable and teachable only to an average degree. Hungarian textbooks contribute to keep up and strengthen minority identity.

„Kizöldültek a fűk!”

Szóbeli szövegalkotás beregszászi óvodások körében*

Miért fontos az anyanyelvi nevelés?

A szocializáció folyamán a beszéd a gyerek környezetével való érintkezésének, önkifejezésének, gondolkodásának legfőbb eszközévé válik. A beszéd által erősödik a gyerek biztonságérzete, növekszik tájékozottsága, gazdagodnak ismeretei. A helyes és szép beszéd mélyíti érzelmeit, fejleszti esztétikai érzékét, előkészíti őt irodalmi élmények befogadására.¹

Családi környezetben indul el a gyermeki beszédfejlődés, de fontos, hogy emellett intézményes keretek között, az óvodában is folytatódjon, ott egészüljön ki, tehát fontos az anyanyelvi intézményhálózat megléte. A kisebbség (mint jelen esetben a kárpátaljai magyar beszélőközösség) megmaradására nézve a saját intézményhálózat megléte döntő tényező. Az intézményhálózat legfontosabb elemei: a teljes anyanyelvű oktatás (óvodától az egyetemig), az anyanyelvű liturgia (egyház), a népi hagyományok megtartó ereje, a család nyelvátadó szerepe. E tényezőktől függ egy kisebbségi közösség nyelvének megtartása. Teljes értékű emberré csak az válhat, aki műveltségét és nemzete kultúráját anyanyelvén sajátítja el. Ennek pedig része az iskoláskor előtti nevelés, az óvoda.²

Ahhoz, hogy a gyermek elsajátítsa környezete nyelvét, nem szükséges, hogy ezen a nyelven részesüljön óvodai nevelésben. A környezeti nyelven való nevelés és oktatás – azaz a gyermek ukrán nyelvű csoportba íratása – megfontolandó, mert ha gyermek még nem ismeri anyanyelvi szinten a környezeti

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Szoták Szilvia, Imre Samu Nyelvi Intézet (Alsóőr).

¹ Gödéné Török Ildikó: Az anyanyelvi nevelés lehetőségei az iskolára való előkészítésben. In: B. Nagy Ágnes – Szépe György (szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. Iskolakultúra, Pécs, 2005. 101. p.

² Szőke Anna: A magyar óvodahálózatról. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsa (szerk.): Kisebbségi létjelenségek. Vajdasági szórvány- és szociolingvisztikai kutatások. MTT Könyvtár 7. Újvidék–Szabadka, 2003. 187. p.

nyelvet, a beszéd- és értelmi fejlődésére káros következményekkel járhat, és érzelmi konfliktusok kialakulásához vezethet. Ha a gyermek az óvodába indulást megelőzően csak a magyar nyelvet használta, ajánlatos, hogy az óvodai nevelés is azon a nyelven történjék.³

Rehó Anna hivatkozik Láng Mihály módszertanára, amelyben a nem magyar anyanyelvű gyerek magyar óvónő általi neveléséről a következőket írja: „.... annak az óvónőnek, aki nem magyar ajkú gyermekeket nevel az óvodában, ismernie kell az adott etnikai kisebbség nyelvét, hogy megfelelően meg tudja értetni növendékeivel a tanított magyar szavak jelentését. Csak akkor lehet megszerettetni az óvodásokkal a magyar nyelvet, ha az óvónő ismeri a gyermekek anyanyelvét, népi szokásait és szertartásait, és összehasonlítva a magyar nyelvvel, népszokásokkal, kiemeli annak szépségét és fontosságát.”⁴

Az idézett módszertan is leszögezi a gyerek anyanyelve figyelembevételének fontosságát. Kérdés marad, hogy azok a gyerekek, akik magyar családból, esetleg vegyes házasságból érkeznek ukrán nevelési nyelvű óvodai csoportba, részesülnek-e ilyen vagy ehhez hasonló nevelésben, tehát ahol figyelembe veszik anyanyelvét, kultúráját.⁵ Az identitás meghatározásában jelentős szerepe van ugyanis az oktatásnak, de már az óvodai nevelésnek is. Csernicskó Istvánnál olvashatjuk: „Kutatásaink egyértelműen igazolják például, hogy a nem magyar tannyelvű iskolát végzett magyar gyökerű kárpátaljai magyarok jelentős része (közel fele) már nem (vagy nem csak) magyar identitásúnak vallja magát.”⁶ A magyar identitás megtartásához a magyar nyelv fenntartása nélkül kevés siker mutatkozik, írja később Csernicskó.⁷ S a magyar nyelv megtartásának pedig egyértelműen az anyanyelven folyó oktatás kedvez a leginkább (legalábbis a közoktatás szintjén mindenképp). A közoktatásnak pedig része az óvodai nevelés is.

³ Vö. Mikes Melánia: A kétnyelvűség fejlesztése a vajdasági óvodákban. Uo. 159–186. p.

⁴ Rehó Anna: Kisdedovás a történeti Kárpátalján a 19. században és a 20. század elején. In: Pro Minoritate. 2012 Tavasz. 146. p.

⁵ Jelen dolgozat e kérdés másik oldalát nem világítja meg, nem volt célja, hogy feltárja: a magyar nyelvű csoport óvónője milyen mértékben veszi figyelembe a csoportjában az ukrán/orosz anyanyelvű gyermek nyelvét, kultúráját, illetve beszél-e vele egyáltalán más nyelven is a magyaron kívül. Ezt a kérdést a későbbiekben érdemes megvizsgálni.

⁶ Csernicskó István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010). Gondolat Kiadó, Budapest, 2013. 477. p.

⁷ Uo. 478. p.

Az anyanyelv sokféleképpen meghatározható, az anyanyelv elsajátításának is több modellje ismert, s az is bizonyos, hogy anyanyelvét minden beszélni tudó egyén használja kommunikációja során. A kommunikáció sikerességéhez nagyban hozzájárul a nyelvhasználat milyensége, minősége. Az anyanyelv fejlődése, fejlesztése ilyen módon meghatározó szerepet tölt be használóinak verbális és non verbális információcseréjében. A hatékony anyanyelvi kommunikáció eléréséhez ugyanis fontos, hogy egy adott beszédhelyzetben az egyén rendelkezésére álljanak – megfelelő fokon – a nyelvhasználati eszközök (elemek, szabályok készségek).⁸ Mindezeket a családi minta mellett, illetve azon túl az intézményes oktatás keretein belül sajátítjuk el, mely intézmények közül időrendben az első helyen az óvoda szerepel.

Kárpátalján – ahol a magyar nyelv mintegy 150 ezer ember anyanyelve – a magyar nyelv megtartásának, hosszú távon való fennmaradásának lényeges feltétele, hogy az jelen legyen az oktatásban, s hogy ne szoruljon vissza a családi használat szintjére.

Jelen tanulmánnyal a kárpátaljai szociolingvisztikai kutatásokhoz kívánok hozzájárulni az óvodai nevelés nyelvének vizsgálatával. Tanulmányomban beregszászi óvodások nyelvi fejlettségét vizsgálom meg a szóbeli szövegalkotás szintjén, az óvodai nevelési nyelv függvényében. Kutatásom célja, hogy a 2013. április–május folyamán folytatott vizsgálatok alapján választ keressek arra a kérdésre, hogy milyen a vizsgált magyar nemzetiségű és/vagy anyanyelvű gyerekek mindennapi nyelvhasználata, főként a gyerekek beszédfejlettségét vizsgálom a nevelési nyelv szempontjából.

Előzmények

A Márton Áron Szakkollégium Kutatói Szakkollégiumának ösztöndíjasaként korábban már vizsgáltam a kárpátaljai iskolák tannyelvét a kisebbségpolitika és az oktatáspolitikai összefüggésében.⁹ Ezt követően az óvodák nevelési nyelvét kutattam, s a beregszászi óvodákat mutattam be tannyelvi szempontból az óvodák vezetőivel készített interjúk és az óvodák által használt nevelési terv

⁸ Vö. Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 124. p.

⁹ Molnár Anita: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István – Kötél Emőke (szerk.): Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig. Határhelyzetek III. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010. 186–212. p.

alapján. Olyan kérdésekre kerestem a választ többek között, hogy milyen mértékben jelennek meg a magyar nyelv és kultúra elemei Beregszász óvodáinak magyar nyelvű csoportjaiban a lehetőségekhez mérten. Ezt követően, 2012. június–július folyamán négy óvodából 58 szülővel tölttettem ki egy nyílt és zárt kérdéseket tartalmazó kérdőívet, amelyből az óvodai tannyelvválasztás motivációira szerettem volna fényt deríteni. A vizsgált óvodák: a Beregszászi 4. sz. óvoda (magyar és ukrán csoportokkal működik), a Beregszászi 6. sz. óvoda (magyar és ukrán csoportokkal működik), a Beregszászi 18. sz. óvoda (csak magyar csoportokkal működik), valamint a Beregszászi 19. sz. óvoda (csak magyar csoportokkal működik).

Az tapasztaltam, hogy a vizsgált beregszászi óvodák tannyelvpolitikája ad hoc módon működik. Az adott óvoda vezetőnőjének nemzetisége, anyanyelve is nagymértékben befolyásolja azt. Az interjúk arra is rávilágítottak, hogy a nem magyar nemzetiségű és anyanyelvű vezető óvónők álláspontja eltér magyar nemzetiségű társaikétól a magyar oktatáshoz való viszony tekintetében. A többségi óvónők nyilatkozata szerint az ukrán állam magyar oktatáshoz való viszonya pozitív, míg a magyar nemzetiségű vezetők ezt a viszonyt megengedőnek tartják. Ehhez hasonlóan az ukrán nemzetiségű vezetők nem érzik úgy, hogy veszélyben lenne a magyar oktatási hálózat fennmaradása Kárpátalján, míg magyar nemzetiségű kollégáik igen.¹⁰

Az ünnepek, jeles napok megtartását az óvodai nevelés keretei között a megkérdezett óvodákban identitásjelző szerepük miatt emelném ki. A vezetőnők, illetve az óvónők elmondása szerint a vizsgált óvodákban a magyar és ukrán csoportokban egyaránt megemlékeznek a magyar és a többségi nemzet ünnepeiről.¹¹

A szülőkkel kitöltetett kérdőívekben – ahogy a fentiekben is említettem – az óvoda tannyelvének megválasztásával kapcsolatos motivációkat kerestem. A kérdőívek eredményei alapján ezek között első helyen¹² szerepelt a magyarságtudat. Ha a szülők és a gyerek is magyar nemzetiségű, akkor egyértelmű

¹⁰ Molnár Anita: „Óvodában szívesen vagyunk” Elmélet és gyakorlat Beregszász óvodáinak oktatási nyelvében. In: Szoták Szilvia (szerk.): Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák kisebbségi léthelyzetekben. Határhelyzetek V. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2013. 231–258. p.

¹¹ Ukrajnában az ószláv (Juliánus) naptár szerint tartják az egyházi ünnepeket, tehát a többségi nemzet ünnepei, jeles napjai nem esnek egybe az európai, s köztük a magyar ünnepekörökkel.

¹² A szülők által adott válaszokat gyakorisági előfordulás szerint rangsoroltam.

volt a magyar nevelési nyelvű óvoda vagy óvodai csoport választása. Ezt követi az óvodai nevelés minősége – vagyis, mire és hogyan nevelnek az adott óvodában, továbbá térbeli közelsége (munkahelytől, lakóhelytől való távolsága). A válaszok között olyan is előfordult, hogy motivált volt a szülő (többeségi nemzet tagja) abban, hogy a gyereke elsajátítsa a magyar nyelvet, s ezért esett a magyar óvodára a választása, illetve az óvónők pozitív hozzáállása is segített a döntésben.

A szülőknél az óvodai tannyelvválasztási motivációk mellett arra is rákérdeztem, hogy milyen tannyelvű iskolát választanak majd gyermeküknek, s miért azt részesítik előnyben. A magyar iskolát választók elsősorban a magyar identitástudat kialakítása, illetve erősítése céljából döntenek az anyanyelvi oktatás mellett. Továbbá fontos szempont, hogy a szülők is anyanyelvükön tudnak az iskolai feladatokban érdemben segítséget nyújtani a gyerekeiknek. Motivációként jelent meg ezeken kívül az is, hogy a szülők úgyszólván „tanultak” az ukrán óvoda esetéből,¹³ így azt a helyzetet elkerülendő egyértelműen magyar tanítási nyelvű iskolába íratják gyerekeiket. Az ukrán nyelvű iskola választását elsősorban az államnyelv magas fokú ismeretének vágya motiválta a kérdezett szülőknél, valamint e tudás szükségessége a központi érettségi–felvételi tesztek¹⁴ megoldásához a középiskola végén. Az adatközlők számához mérten viszonylag magas arányban azzal indokolták meg az ukrán nyelvű iskola melletti döntését: „Mert Ukrajnában élünk!”

A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy az óvodai nevelés mint az oktatás egyik alapozó, fontos része kutatásra érdemes. A szakmai fejlesztések óvodai szinten is nagyobb mértékben járulhatnak hozzá az iskolázottság növeléséhez, ami a mindenkori célkitűzés a kárpátaljai közösség számára. S ezen fejlesztéseket a helyi döntéshozók külső értékelés alapján célszerűbben eszközölhetik.

¹³ A vizsgált 58 családból 8 családban fordult elő óvoda-, illetve óvodai csoportváltás, minden esetben ukrán nyelvű csoportból került át/vissza magyar nyelvű csoportba a gyerek.

¹⁴ ЗНО – Зовнішнє незалежне оцінювання – Külső Független Tesztelés, 2008-tól került bevezetésre. Bővebben ld. pl.: Molnár Anita: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? i. m. 186–212. p.

Hipotézisek

Kutatásom során az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

- A magyar környezetből érkező gyermekek beszédfejllettsége a magyar nevelési nyelvű csoportban magasabb arányú (vö. Bernstein korlátozott és kidolgozott kód¹⁵).
- A képolfvasás elsősorban szereplők, tárgyak felsorolásaként, esetleg cselekményleírasként működik az ukrán nyelvű csoportokból érkezőknél a szövegalkotás helyett.
- A beszéd folyamatossága akadozó a nem magyar nyelvű csoportból érkezőknél.

A gyermeki beszéd

A gyermeki beszéd vizsgálata előtt a gyermeki nyelvfejlődésről szeretnék ejteni néhány szót. Gósy Mária a hatodik életévről a beszédfejlődés kapcsán a következőket írja: „A beszédhangok rendszere stabilizálódik, a beszédprodukció kontextusfüggetlenné válik, azaz a gyermekek a beszédhangokat bármilyen hangkörnyezetben képesek pontosan, jól ejteni. A szintaktikai viszonyok gazdagodnak, az összetett mondatok gyakorivá válnak, a gyermek képes bonyolult tartalmak, összefüggések kifejezésére a megfelelő nyelvi szerkezetekkel. Viszonylag rövid idő alatt a gyermekek közléseiben megjelennek a hezitálások, és egyre gyakoribbak a többszörösen összetett mondatok. Gazdagodik, mennyiségileg növekszik a szókincs aktív része. A szavak már az első szótagjuk alapján is aktivizálhatók. Kialakul az agyféltekei dominancia.”¹⁶ Vagyis lehetséges például a gyermekek beszédfejllettségének vizsgálata az iskolakezdés előtt, mint ahogyan arra jelen tanulmány is kísérletet tesz.

A gyermeki beszéd vizsgálatánál most két tanulmányra szeretnék utalni. Neuberger Tilda pszicholingvisztikai módszerrel – szóasszociációval vizsgálta az óvodáskorú gyermekek szókincsét, annak bővülését az anyák iskolai végzettségétől függően.

A beszédfejllettség vizsgálatához én a szövegalkotást választottam egy kép alapján, s a szociológiai változó ebben az esetben az óvoda vagy az óvodai cso-

¹⁵ Basil, Bernstein: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: Melegh Csilla (szerk.): Iskola és társadalom. Szöveggyűjtemény. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 1975. 173–196. p.

¹⁶ Gósy Mária: Beszéd és óvoda. Nikol Gmk, Budapest, 1997. 25. p.

port nevelési nyelve volt. Neuberger Tilda kutatásában¹⁷ azt vizsgálta, hogyan bővül az óvodások szókincse az óvodáskor kezdetétől a végéig, s erre milyen hatással van a szülők iskolázottsága. Az általa vizsgált két csoport között mennyiségi és minőségi eltéréseket is tapasztalt: az iskolázott és iskolázatlan szülők gyermekeinek egyaránt bővült a szókincse óvodás éveinek számának növekedésével. Adatai azonban azt mutatták, hogy az értelmiségi családok gyermekei 4 évestől 6 éves korig 4 szóval többet használtak percenként, amíg az iskolázatlan anyák gyermekei csak hárommal javítottak eredményükön. Az értelmiségi családból származó gyerekek szóhasználata változatosabb, asszociációs stratégiájuk fejlettebb volt. A tapasztalt különbségek valószínűleg arra utalnak – állapítja meg a szerző –, hogy az anyák eltérő nyelvhasználat, az elérhető nyelvi minta tükröződik a gyermekek szókincsében is, ami főként majd az iskolába lépéskor a gyerekeket nyelvi előnyhöz vagy hátrányhoz juttathatja. Pedagógiai tapasztalat, hogy ha a gyermek nagyon keveset beszél, akkor a mentális lexikon bővülésének lehetőségei korlátozottak, a tanulás folyamata valószínűleg nehezített. Tehát pedagógiai szempontból is nagyon fontos a gyermekek szókincsének feltérképezése, hiszen csupán a problémák felismerése után nyílik lehetőség a fejlesztésre.

Egy másik vizsgálatban¹⁸ az iskolába lépő gyerekek szóbeli szövegalkotásának jellemzőit mérték fel egy nagyvárosi elitiskola és egy kétezer fős település első osztályos tanulói között. A feladat mindkét esetben ugyanaz volt, egy kép segítségével kellett a gyerekeknek szövegalkotási feladatokat megoldani. Az elemzés szempontjai a szöveg tartalmára és szerkezetére vonatkoztak. A szöveg tartalmával kapcsolatban a szereplőkre, a helyre, az időre és az eseményekre vonatkozó jellemzőket kerestek, míg a szöveg szerkezetével kapcsolatosan az egyes makroszerkezeti egységek meglétét vagy hiányát vizsgálták. A gyerekekre az iskola még nem volt különösebb befolyással, hiszen három hete voltak iskolások. A vizsgálat eredményeit összegezve azt találták, hogy mindkét településtípusnál a gyerekek produktív szövegalkotásában vannak általánosnak tekinthető jellemzők. Mindkét csoportban nehézséget okozott a szereplők, a tér és az idő azonosítása, valamint a befejezés és a bevezetés

¹⁷ Neuberger Tilda: A szókincs fejlődése óvodáskorban. In: Anyanyelv-pedagógia. 2008. 3–4. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=86> (2013-06-18)

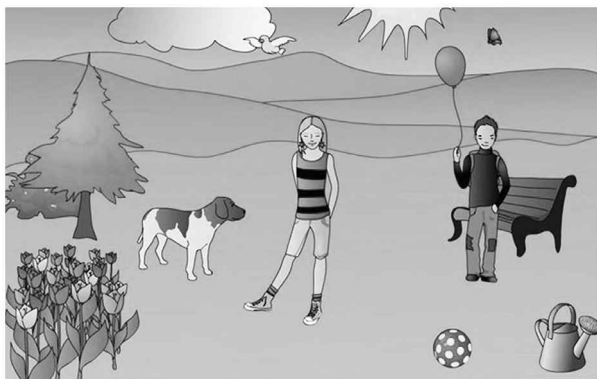
¹⁸ Csákberényiné Tóth Klára – Hajdu Tünde: Az iskolába lépő gyerekek szóbeli szövegalkotásának jellemzői. Anyanyelv-pedagógia, 2011. 3. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=332> (2013-06-10)

megalkotása. A falusi gyerekek gyakrabban használtak névmásos formákat, amivel nehezítették az általuk alkotott szöveg megértését.

A kutatás leírása

Kutatásomhoz a képleírás módszerét választottam. A gyerekek beszédfejlettségének egyik vizsgálati módszere a képolvasás, mely alkalmas a folyamatos beszéd, a szókincsfelismerés, a beszédfejlettség felmérésére.¹⁹ A képleírás, mint monologikus beszéd a gyerekek beszédérettségének kifejezője.²⁰

A kutatást 2013. március 27.–május 10. között végeztem 4 beregszászi és egy Beregszász melletti település óvodájában, Beregújfaluban. A gyerekeket mindig a délelőtti órákban kerestem meg. A vizsgálatban iskolába készülő 6 éves gyerekek vettek részt, ezért a különböző anyanyelv elsajátítási modelleket nem vettem figyelembe. E tekintetben az életkort szabtam meg egységes elemzési pontként. A megkeresett beregszászi óvodák nevelési nyelvük megoszlása szerint: 1 ukrán (Beregszászi 1. sz. óvoda), 1 magyar (Beregszászi 19. sz. óvoda) és 2 vegyes (Beregszászi 4. sz. és 6. sz. óvoda) csoportokkal működnek. A szövegalkotáshoz az alábbi képet használtam fel:

1. ábra. A vizsgált gyerekek szövegalkotásához használt kép²¹

¹⁹ Gödéné Török Ildikó: Az anyanyelvi nevelés lehetőségei az iskolára való előkészítésben. In: B. Nagy Ágnes – Szépe György (szerk.): Anyanyelvi nevelési tanulmányok, i. m. 108. p.

²⁰ Uo. 106. p.

²¹ Forrás: i-Doctum: Szövegértés – szövegalkotás 1. Interaktív tananyag. Balázs-Diák Kft., Budapest. <http://idoctum.hu/products/idoctum/szovegertes-szovegalkotas-i> (2013-06-18)

A gyerekeknek a képpel kapcsolatban az alábbi kérdésre kellett válaszolniuk:

1. Mit látsz a képen?
2. Mi történik a képen?
3. Milyen évszak van?
4. Ki hol van ezen a képen?

A folyamatos beszédet nem szakítottam meg közbekérdezéssel, a kérdéseket segítségnyújtásként használtam, amennyiben szükség volt rá, illetve az egységes kérdések, témakörök a későbbi elemzést is segítették.

A vizsgálatban 56 ép hallású és ép intellektusú iskolába készülő gyerek vett részt. Az óvodai nevelési nyelv tekintetében 44 magyar, s 12 ukrán csoportos óvoda volt az adatközlőm (*ld. 1. táblázat*).

A gyerekek családi hátterét vizsgálva két változót vettem figyelembe: a szülők házasságának típusát (homogén magyar, homogén ukrán, illetve vegyes) és az iskolai végzettségüket (mindkét szülő érettségivel rendelkezik, egyikük társadalmi mobilitása magasabb fokú, illetve mindkét szülő felsőfokú végzettséggel bír). A megkérdezett gyerekek közül 43 érkezett homogén magyar házasságból, s 5 ukrán házasságból. Vegyes házasságban nevelkedett 8 gyerek, s közülük ketten látogattak magyar nevelési nyelvű óvodai csoportot.

1. táblázat. A megkérdezett gyerekek óvoda és nevelési nyelv szerinti megoszlása (N=56)

Óvoda száma	Csoport nevelési nyelve		Összesen
	magyar	ukrán	
Beregszászi 4. sz. óvoda	4	2	6
Beregszászi 6. sz. óvoda	11	5	16
Beregszászi 1. sz. óvoda	0	5	5
Beregszászi 19. sz. óvoda	15	0	15
Beregújfalui óvoda	14	0	14
Összesen	44	12	56 ép hallású gyerek

Az iskolai végzettség szerint 39 gyerek érettségivel rendelkező szülők gyermeke, s hét párnak volt diplomája. A fennmaradó 10 gyerek szülei pedig vegyes iskolai végzettségűek, tehát egyikük közép-, másik felsőfokú tanulmányokat végzett (*ld. 2. táblázat*).

A gyerekek óvodai nevelési nyelvének megválasztása szempontjából látható, hogy a homogén ukrán házasságból érkező gyerekek közül mindegyik magyar nevelési nyelvű csoportot látogatta, ugyanakkor a vegyes házasságból érkező gyerekek (N=8) közül csak két gyermeket járattak magyar óvodába, a fennmaradó 6 ukrán nyelvű csoportba járt.

2. táblázat. A megkérdezett gyerekek családi háttere (N=56)

Házasság típusa						Iskolai végzettség					
Magyar		Ukrán		Vegyes		Középfokú		Vegyes		Felsőfokú	
43		5		8		36		11		9	
37	6	5	0	2	6	28	8	8	3	8	1
M	U	M	U	M	U	M	U	M	U	M	U

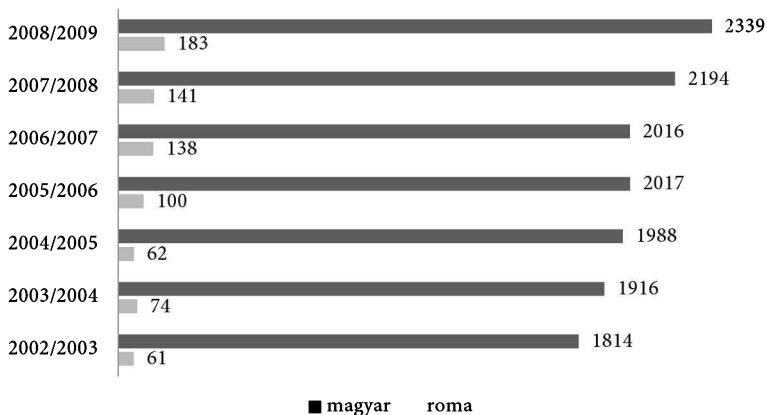
A szülők iskolai végzettségét vizsgálva megfigyelhető, hogy a felsőfokú tanulmányokat végzetek gyerekei egy kivétellel mindannyian magyar nevelési nyelvű óvodába/óvodai csoportba jártak, vagyis az értelmiségi szülők az anyanyelvi nevelést részesítették előnyben.

Óvodai nevelés

Kárpátalján a magyarok aránya 12%, a magyar tanítási nyelvű óvodáké 6% a 2009-es statisztikai adatok alapján.²² Kárpátalján a gyereklétszám 41%-a vesz részt az óvodai nevelésben, ami természetesen nem felel meg az állam által előírt követelményeknek, hiszen Ukrajnában 2009-ben vezették be a kötelező óvodai nevelést. Az ukrán állam által előírányzott támogatás, mellyel a gyerekvállalást szeretnék növelni, valamint a magyar állam által immáron az óvodások számára is folyósított oktatási-nevelési támogatás (is) kedvezően hat a gyerekek intézményi nevelésére. Ennek köszönhetően ez az arány 2009 óta növekvő tendenciát mutat. Ez a növekedés nemcsak a magyar

²² Статистичний щорічник Закарпаття за 2009 рік. Ужгород, 2010. 459. p.

nemzetiségű, magyar anyanyelvű gyerekekre vonatkozik. 2002 és 2009 között a cigány gyerekek száma az óvodákban megháromszorozódott (ld. 2. ábra).²³

2. ábra. Magyar és roma óvodások száma Kárpátalján 2002–2009 között²⁴

Iskolaérettség (nyelvi szempontból)

Az óvodai nevelés végén a gyerekek iskolaérettséget szereznek. Az iskolaérettséget értelemszerűen nem vizsgákkal, vagy tesztekkel, s azokra adott érdemjegyekkel állapítják meg az óvónők. Az óvodai nevelési programok különböző képességeket, részterületeket²⁵ vesznek figyelembe a gyerekek vizsgálatakor,

²³ A Magyarország által folyósított oktatási-nevelési támogatás igénylésének feltétele a magyar nyelvű oktatási-nevelési intézmény látogatása. A nem magyar nemzetiségű gyerekek növekedésének aránya a magyar nyelvű intézményekben ezzel is magyarázható. Azonban ezeknek a gyerekeknek az elhelyezése több ponton ütközik akadályba, pl. többek között nem áll módjukban, esetleg szándékukban az óvodai étkeztetés költségének térítése. Ezért Beregújfaluban pl. külön foglalkozásokon vesznek részt a délelőtti órákban, reggeli ideje után, s még ebéd ideje előtt, tehát nem veszik igénybe az étkeztetést sem, valamint a foglalkozások idején kívül az ottlétet sem. Az óvodalátogatásról szóló igazolást azonban ezzel már igényelhetik.

²⁴ Forrás: Molnár Eleonóra: A kárpátaljai magyarok oktatási-képzési stratégiai szülői vélemények alapján. In: Bocskor Andrea – Dobos Sándor (szerk.): A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye. PoliPrint, Ungvár, 2012. 71–96. p.

²⁵ Úgy, mint fizikai, ismeretbővítő, nyelvi, művészeti-esztétikai, játéktevékenység, munkatevékenység.

amelyek alapján az adott gyerek iskolaérettségét megállapítják. Ukrajnában a jelenleg érvényben lévő óvodai nevelési program²⁶ része az iskolakezdők számára kidolgozott program is, melynek címe: Впевнений старт (magyarul: Magabiztos kezdés/indulás). Ebben a dokumentumban található meg azok a kritériumok, amelyeket az ukrán állam támaszt egy iskolaérett gyerekkel szemben, többek között nyelvi szempontból.²⁷ Az állam (tehát az említett program) nyelvi érettségi szempontjai között az alábbiak vannak felsorolva:

- helyes hangejtés, légzés- és beszédtempó szabályozása stb.;
- hangerő, hangmagasság helyénvaló kiválasztása;
- a gyerek kifejezően beszéli anyanyelvét;
- meg tudja különböztetni anyanyelvét, más nyelvektől;
- megérti, mit jelent a beszéd az embernek;
- egyforma, s kielégítő szókészlettel rendelkezik a különböző életszinteken;
- nyelvtanilag helyes – egyszerű és összetett mondatokat szerkeszt;
- párbeszédet tud folytatni önként, rendelkezik a beszédfenntartás eszközeivel;
- betartja a társalgási szabályokat;
- különböző típusú kifejezéseket alkot önállóan;
- szabadon el tudja mondani egy szöveg tartalmát, cselekményét;
- kitalálja a találós kérdéseket, maga is talál ki találós kérdéseket;
- van fogalma a mondatról – a nyelvi egységeket el tudja különíteni (hang, szó stb.);
- hanganalizációt végez az egyes szavaknál;
- érdeklődik az olvasás, próbálkozik is vele;
- helyesen ül az asztalnál, helyesen tartja a tollat és a ceruzát;
- tájékozódik a könyvek, a füzetek kockái és vonalai között;
- magabiztosan mozog a lapon, vonalon belül marad stb.

²⁶ Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». Затверджено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Мандрівець, Тернопіль, 2012.

²⁷ A tanulmány a gyerekek nyelvi fejlettségével foglalkozik, a kutatás ezt vizsgálta, a gyerekek egyéb iskolaérettséget mutató képességét, tudását tehát itt nem fejtem ki.

3. táblázat. A gyerekekkel készített interjúk elemzési szempontjai²⁸

Beszéd folyamatossága szerint	Folyamatos Akadozó Segítségre szoruló
Mondattani megoszlás	Egyszerű mondat Összetett mellérendelő mondat Összetett alárendelő mondat
Szófaji megoszlás	Főnév Ige Melléknév Határozószó Számnév Kötőszó (mellérendelő) Kötőszó (alárendelő) Névelő
Grammatika	Helyes Helytelen

A vizsgálatban felkeresett óvodák óvónőit is megkérdeztem, hogyan vizsgálják a gyerekeket, hogyan állapítják meg azok iskolaérettségét,²⁹ a vizsgálat tárgya miatt, főként nyelvi szempontból. Összegezve a következő szempontokat veszik figyelembe:

- hogyan tanulja meg a verset a gyerek;
- hogyan kommunikál;
- hogyan mondja vissza a felolvasott szöveg cselekményét, tartalmát;
- hogyan épít ki kapcsolatot a társaival;
- milyen szinten, mértékben tud mondatokat alkotni;
- mennyire bő a szókinccse stb.

²⁸ Forrás: Gödéné Török Ildikó: Az anyanyelvi nevelés, i. m. 106. p.

²⁹ Az óvónők egyike kérdésemre válaszolva elmondta, újdonságnak számít a gyerekek effajta tesztelése, vizsgálása abban a tekintetben, hogy ezt az állam figyelembe is vegye az iskolába való felvételkor. Idén először készített az említett óvónő olyan jellemrajzokat a gyerekekről, amelyek azoknak iskolaérettségi mutatóit fejtik ki, s amelyeket idén várhatóan nem a saját íróasztala fiókjának írt meg.

A két szempontrendszer tehát nem különül el élesen egymástól. Az állami program magasabb követelményeket támaszt a gyerekekkel szemben, ezt az óvónők is megjegyezték, illetve egyhangúan hozzátették, hogy az utóbbi években történt programváltás óta³⁰ magasabb követelményeknek kell megfelelnie az óvodás, illetve az iskolakezdő gyerekeknek. A kutatás megtervezésekor tehát ezeket a szempontokat is figyelembe vettem. A vizsgálat során a gyerekekkel készített interjúk elemzését a következő szempontok szerint végeztem: a megkérdezett gyerekek beszédének folyamatossága szerint, az általuk alkotott mondatok mondattani megoszlása, kimondott szavak szófaji megoszlása, illetve grammatikája szerint is (ld. 3. táblázat).

Eredmények

Az általános eredményeket a gyerekek beszédfejllettsége kapcsán táblázatban foglaltam össze (4. táblázat), amelyben látható, hogy a megkérdezett 56 gyerek közül 6 adatközlő beszélt nehézkesen, szorult segítségre. A válaszadók közel fele használt mondatalkotása során az egyszerű mondatok mellett összetett mondatokat is (mellé- és alárendelő mondatokat egyaránt) a iskola-érettségi mutatóknak megfelelően. Viszonylag magas számban (18) azonban csak egyszerű mondatokkal fejezték ki magukat a megkérdezett gyerekek, s ők a képolvasás során főként főneveket használtak. Grammatikai szempontból a megkérdezettek közül 5 gyerek beszélt helytelenül.

4. táblázat. A megkérdezett gyerekek interjúinak elemzése számokban (N=56)

Beszéd folyamatossága			Mondattani megoszlás		
Folyamatos	Akadozó	Segítségre szoruló	Egyszerű	Egyszerű, összetett (mellér.)	Egyszerű, összetett (mellér. +alár.)
39	11	6	18	10	26
Szófaji megoszlás			Grammatika		
Főnév	Ige	Névelő, kötőszó	Melléknév, határozószó	Helyes	Helytelen
56	55	45	28	51	5

³⁰ Ld. Molnár Anita: „Óvodában szívesen vagyunk” i. m. 231–258. p.

Érdemes kiemelni ugyanakkor az ukrán csoportból érkező gyerekek beszédének ilyen szempontú elemzését. Látható, hogy az ide tartozó csoport (12 fő) kicsit kevesebb, mint fele akadozott vagy szorult segítségre szövegalkotás során. A gyerekek kétharmada egyszerű mondatokat használt, és csak egyharmada fejezte ki magát a válaszadás során melléknevekkel is. Továbbá e csoport negyede grammatikailag helytelenül beszélt (*ld. 5. táblázat*). Az anyanyelv-elsajátítás során ugyanis meghatározó tényező a társas környezet, az elérhető nyelvi minta. A nyelvi minta hatással van a gyermekek szókincsére, milyenségétől függően nyelvi előny vagy hátrány forrása lehet.³¹

A felnőtt-gyerek beszédkapcsolat – amilyen az óvónő és a gyerekek között is fennáll például – révén megtörténik a nyelv társadalmilag elfogadott használati módjainak átadása. Ez a kapcsolat része és eszköze is a szocializációs folyamatnak.³² Vagyis a nem magyar anyanyelvű, esetleg magyarul egyáltalán nem is beszélő óvónő nyelvi mintája egy magyar gyermek számára magyar nyelvi hátrányt eredményez, ahogyan azt a vizsgálat eredményei is mutatják.

5. táblázat. A megkérdezett ukrán csoportos gyerekek interjúinak elemzése számokban (N=12)

Beszéd folyamatossága			Mondattani megoszlás		
Folyamatos	Akadozó	Segítségre szoruló	Egyszerű	Egyszerű, összetett (mellér.)	Egyszerű, összetett (mellér. +alár.)
7	4	1	8	3	1
Szófaji megoszlás				Grammatika	
Főnév	Ige	Névelő, kötőszó	Melléknév, határozószó	Helyes	Helytelen
12	11	7	4	8	3

Összehasonlításképpen az alábbi interjúrészletek mutatják a magyar és az ukrán nevelési nyelvű csoportból érkező gyerekek beszédének különbségeit. Látható az első részletben, hány helyen hallgat, hezitál a gyerek a válaszadás-kor például.

³¹ Vö. Neuberger Tilda: A szókincs fejlődése, i. m.

³² Uo.

TM: (UCS_V_K)³³..., elmondod nekem, hogy mit látsz ezen a képen?

AK: Látok, jolkát (fenyőfa).

TM: Igen.

AK: Kvitát (virágot), kutyát. Lányot, meg egy fiút.

TM: Igen. Nagyon jó, nagyon ügyes vagy. Szerinted, mit csinál az a lány, meg az a fiú?

AK: A lány játszik a fiúval.

TM: És hogy? Mit?

AK: ...

TM: Te, mit szoktál játszani kint?

AK: Szoktam játszani lováncsit.

TM: Igen? És kivel?

AK: A barátommal.

TM: Igen? És hogy hívják a barátodat?

AK: Ánya.

TM: Jó, szerinted itt milyen évszak van?

AK: ...

TM: Tél vagy tavasz, vagy nyár vagy ősz?

AK: Tél.

TM: Tél? Miből látjuk, hogy tél van?

AK: ...

TM: Miből gondolod, hogy ez itt tél?

AK: Itt van ...

TM: Nyugodtan mondhatod. Mi van itt?

AK: ...

TM: Jó, azt meg tudod mondani, hogy hol van a kisleány meg a kislány?

AK: Itt van a lány, itt meg a kisleány.

TM: Igen. És hogyha csak szavakkal mondhatjuk? Hogy tudnád megmondani, hogy hol áll a kisleány, meg hol áll a kislány?

AK: Ő áll a lóka mellé.

TM: Igen. És a lány?

AK: A lány meg kutya mellé.

³³ UCS_V_K – az adatközlő kódja. UCS=ukrán nyelvű csoport, V=vegyes házasságból való, K=a szülők iskolai végzettsége középfokú. Az interjúk sorszámkódjai is tartalmaznak, azonban az anonimitás megőrzése végett itt azokat nem tettem közzé. Az itt felhasznált részlet egyéb kódjai: TM=terepmunkás; AK=adatközlő.

TM: Igen, és hol van a napocska, meg a felhő?

AK: Itt van a nap. (mutatja az ujjával a képen)

TM: Igen, és hogyha csak mondani szabad?

AK: Felhőbe.

TM: Igen, fent vannak az égen, igaz?

AK: (Bólint.)

TM: Jó, nagyon ügyes voltál, köszönöm szépen.

Az interjú egy ukrán csoportos kislíával való beszélgetés írott változata. Látható, hogy a gyerek több tárgynak, fogalomnak a képen nem birtokolja a magyar nyelvű változatát. Továbbá e fenti részlet (UCS_V_K) az egész interjút jelenti, ezzel szemben a következő részlet (MCS_M_F) egy magyar nyelvű óvodai csoportba járó gyerekekkel készült. Láthatjuk, hogy a gyerek választékos beszéde, mondat szerkesztése és grammatikája a korának megfelelő.

(MCS_M_F)

...

TM: A lóca igen. Jó. Szeretnél még valamit elmondani erről a képről?

AK: Hát, azt is elmondom, hogy a kislí meg a kislány azért játszik kint, mert szép idő van, és nincs hideg.

TM: Igen, így van. Miből látjuk, hogy nincs hideg?

AK: Abból, hogy nincs egy csepp, cafat hó se.

TM: Bizony. Nincsen. Hanem, mi van itt kint?

AK: Napocska, meg a kislí és a kislány, játszik a kutyájukkal, meg a labdájukkal, meg a lufijukkal.

TM: Igen. Azt látjuk, hogy nincsen hideg, de miből látjuk, hogy nincsen hideg, a kislányon miből látjuk?

AK: Abból, hogy nincsen rajta vastag dzseki meg ruha.

TM: És nézd csak, a kislí meg van.

AK: Igen.

TM: Akkor ő fázik vajon? Vagy ő miért öltözött így fel?

AK: Szerintem azért, mert, szerintem ... hát, nem tudom, szerintem ő egy kicsit érzi, hogy fúj a szél.

TM: Lehet, hogy érzi, hogy fúj a szél. Tudnál róluk mondani valamit? A kislíuról meg a kislányról? Szerinted milyenek ők?

AK: Barátok?

TM: Biztosan barátok. És a kinézetük milyen? Hogy néznek ki?

AK: Kedvesen.

TM: Kedvesen. Jó, te is nagyon kedves és ügyes voltál. Köszönöm szépen.

A gyerekek eredményeinek vizsgálata a szülők iskolai végzettségének tekintetében nem hozott releváns különbséget a csoport nyelvének független szociológiai változóként való használatának tekintetében. A fenti adatokból ugyanis látható volt (ld. 2. táblázat), hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők magyar nyelvű óvodai csoportba járatják gyermeküket. Így tehát az eredmények vizsgálata a gyerekek óvodai csoportnyelvének és a szülők iskolai végzettségének független változóként való figyelembevételével releváns különbséget nem tartalmaz.

Összegzés

2013. március 27. és május 10. között négy beregszászi, illetve egy Beregszász környéki óvodát kerestem fel, ahol a gyerekek nyelvi fejlettségét vizsgáltam a szóbeli szövegalkotás szintjén. A vizsgálathoz a képalvasás módszerét választottam. Rövid mini interjúkat³⁴ készítettem a felkeresett óvodák iskolába készülő gyerekeivel. A vizsgálatban 56 ép hallású és ép intellektusú gyerek vett részt. A nyelvi szempontú iskolaérettségről az adott óvodák óvónőit is megkérdeztem. A vizsgálat eredményeinek adatai alapján a kutatás megkezdése előtti hipotéziseim beigazolódtak.

Mindezeket figyelembe véve e rövid vizsgálatral is szeretnék hozzájárulni a korábbi tudományos munkák azon eredményeihez, melyek az iskolai tantervválasztás fontosságát emelik ki.³⁵

³⁴ Az említett interjúkat terjedelmük miatt neveztem így el. Ezek hossza nem haladta meg a 7–8 percet, s nem volt kevesebb, mint 3 perc egy-egy gyerek esetében.

³⁵ Ld. pl.: Molnár Anita: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? i. m. 186–212. p.; Séra Magdolna: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján). In: Fábri István – Kötél Emőke (szerk.): Önmeghatározási kísérletek, i. m. 161–185. p.; Séra Magdolna: Cél vagy/és eszköz? Az oktatáspolitikai lehetséges hatásairól Kárpátalján. In: Kozmács István – Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): Közös jövőnk a nyelv II. Nyelvtudomány és pedagógia. Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért. Veda pre vzdelenie – vzdelenie pre vedu, Science for Education – Education for Science. Univerzita Konštantína

A kutatás felhasználhatósága, társadalmi haszna több pontban is megfogalmazható: már az óvodában, tehát az oktatás–nevelés első fokától vizsgálja a (jelen esetben) beregszászi (később kárpátaljai) gyerekek anyanyelvi fejlődését; a kutatási program következtetései alapjául szolgálhatnak a magyar nyelvtervezési, nyelvpolitikai döntéseknek, s a további kutatásoknak; emellett a vizsgálat eredményei alapján képet kaphatunk a közösségben nyelvi, nyelv-választási alapon kitapintható törésvonalaknak is.

E viszonylag rövid ideig tartó vizsgálódás azt mutatta számomra, hogy az óvodás gyerekek nyelvi beszédfejltségét a továbbiakban is érdemes kutatni. A további kutatások előkészítését nagyban segítheti, hogy az ukrán oktatási szervek az óvodák és általános iskolák alapadatainak elektronikus úton való elérését szorgalmazandó adatbázis³⁶ készítésére kötelezik az említett oktatási intézményeket, melyek elkészülését követően lehetőség nyílik a hasonló kutatások elvégzése előtt reprezentatív mintát készíteni. Ez nagyban segítené és statisztikailag is pontosabbá tehetné az eredményeket.

Anita MOLNÁR

Monitoring preschoolers' verbal text production skills in Beregszász

The given paper is trying to provide some detailed information to the field of sociolinguistics in terms of the teaching/educational language of the kindergartens. In this study I'm trying to monitor the linguistic state of development of preschoolers in Beregszász, Ukraine in terms of their verbal text production skills paralleled by the teaching/educational language used in the given kindergarten. The main goal of the whole research is to study the everyday language usage of those childrens (having Hungarian nationality or Hungarian as their mother tongue), who took part in this research, especially regarding their talking ability in light of the kindergarten's teaching language, they are currently attending. These children are the representatives of the Hungarian minority in Transcarpathia. The research process was using the method of picture reading. 56 mentally sane children with uninjured auditory skills had taken part in the research. Based on the analysis of the research we

Filozofa v Nitre Fakulta stredoeurópskych štúdií, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2010. 125–134. p.

³⁶ Részletek: <http://dnz.ekyrs.org/> (2013-06-18)

can declare, that there is a higher level in speech advancement achieved by those participants, who are attending a kindergarten/preschool, where the language of the everyday communication as well as the teaching/educational sessions is the Hungarian. Furthermore, there is a significant difference checking these factors in terms of those children, whose kindergarten's teaching language is the Ukrainian. In many cases their speech was lacking the essence of fluency.

VI.
SZEMÉLYES ÉS KÖZÖSSÉGI TEREK

Életminőség és egészségmegtartás a vajdasági magyar fiatalok körében*

Az életminőségről

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) 1946-os meghatározását alapul véve elmondható, hogy az egészség nem egyszerűen a betegség vagy fogyatékos-ság hiánya, hanem a teljes testi, lelki és társadalmi jóllétet is magába foglalja.¹ Az életminőséget pedig olyan fizikai és pszichológiai tényezők összességének tekintjük, amelyek meghatározzák, hogy a személy mennyire talál örömet az életvezetésében és a tevékenységeiben. Napjainkban az életminőség kutatása meglehetősen elterjedt téma. A World Values Survey szociológiai kutatásokat végző nemzetközi szervezet World Database of Happiness projektjében például arra mutat rá, hogy melyek a boldogságérzetet és elégedettséget kiváltó okok a különböző kultúrákban. A szervezet 1946 és 2007 között 146 ország boldogságszintjét vizsgálta meg. Eredményeik alapján elmondható, hogy országonként eltérő mértékben boldogok az emberek. A boldogság mérté-ke² Mexikóban a legerősebb (7,1), az általam vizsgált területeken Szerbiában 5,6-os, Magyarországon 4,6-os értéket mutat.³

A pszichológiai egészség magába foglalja az általános jólétünket, önma-gunk elfogadását, a világos gondolkodási képességet, az eredményes megbir-kózási képességeket, az érzelmi stabilitást, a kreativitást, a nyitottságot, a sze-mélyiség és az azonosságtudat életkornak megfelelő érettségét.⁴ Az egészség fogalmán belül elkülöníthetünk testi, pszichológiai és társas egészséget.

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Mirnics Zsuzsanna, Károli Gáspár Refor-mátus Egyetem (Budapest).

¹ Idézi Kopp Mária – Pikó Bettina: Az egészséggel kapcsolatos életminőség pszichológia, szo-ciológiai és kulturális dimenziói. In: Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006. 10–19. p.

² Egy 1-től 10-ig terjedő skálán.

³ Michael R. Hagerty – Ruut Veenhoven: Wealth and happiness revisited. Growing wealth of nations does go with greater happiness. In: Social Indicators Research. Vol. 64. 2003. 1–27 p.

⁴ Vicki Helgeson: The relation of agency and communion to well-being: Evidence and poten-tial explanations. In: Psychological Bulletin. Vol. 116. 1994. 412–428. p.

A lelki tényezőkről

A 20. század végén indult pozitív pszichológiai irányzat úttörői, Seligman és Csikszentmihályi a pozitív fejlődés és az emberi erősségek vizsgálatának fontosságára hívják fel a figyelmet.⁵ A pozitív pszichológiában a mentális egészség modellje három összetevőt tartalmaz: a pozitív érzelmeket, az elköteleződést és tartalommal teli életcélt.⁶ A megközelítés egyik központi fogalma a boldogság, amelyet a pszichológia nyelvén leginkább szubjektív jóllétnek nevezünk, és amelybe beleértjük az étellel való elégedettséget és az affektív értékelést. A pozitív pszichológia az emberi tapasztalatok spektrumát a pozitív és a negatív élményekkel együtt vizsgálja. Adott személy akkor jellemezhető magas szubjektív jólléttel, ha gyakran él át pozitív érzelmeket, ritkán él át negatív érzéseket, valamint életét kielégítőnek találja.

A boldogsággal rokon fogalom az optimizmus, amely a pozitív kimenetek elvárására vonatkozó általános tendenciaként fogalmazható meg, és meghatározza, hogy az adott személy mennyire bizakodó, illetve pesszimista a helyzetek kimenetelével kapcsolatban. Mindez a magatartásra is hatással van. Pozitív elvárások hiányában a személy nem fektet energiát a cél elérésébe.

Ryff és Singer ezt azzal egészíti ki, hogy a jó élet nem a nyugodt, gondtalan életvitelből fakad, hanem a nehézségekkel való aktív szembenézéssel keresztesül valósul meg.⁷ A stresszel teli életeseményekkel való megbirkózás során alkalmazott kognitív és viselkedési stratégiákat megküzdésnek nevezzük. A megküzdést környezeti és személyes tényezők kölcsönhatásaként tartjuk számon, amely magába foglalja a stresszt keltő esemény kiértékelését, a rendelkezésre álló kapacitások számbavételét, és a megküzdési stratégiák végrehajtásához szükséges erőfeszítést.⁸

⁵ Martin E. P. Seligman – Csikszentmihályi Mihály: Positive psychology: An introduction. In: American Psychologist. Vol. 55 (1). 2000. 5–14. p.

⁶ Martin E. P. Seligman: Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfilment. Free Press, New York, 2002. 321. p.

⁷ Carol D. Ryff – Burton Singer: Ironies of the human condition: well – being and health on the way to mortality. In: Aspinwall, L. G. – Staudinger, U. M. (szerk.): A psychology of human strengths. APA, Washington, 2003. 271–289. p.

⁸ Susan Folkman – Richard Lazarus: An analysis of coping in a middle aged community sample. In: Journal of Health and Social Behavior. Vol. 21. 1980. 219–239. p.

Az életminőség és háttértényezők

Kopp Mária és munkacsoportja reprezentatív, egész Magyarországra kiterjedő epidemiológiai vizsgálataikban számos összefüggést tártak fel a magyar lakosság jóllétéről, hangulati állapotáról (szorongás, depresszió, egészségvédő és károsító magatartás).⁹ Minden olyan viselkedést egészségvédő magatartásnak tekintenek, amelyet a személy azzal a céllal végez, hogy elősegítse, fenntartsa vagy védje egészségét; függetlenül attól, hogy az adott viselkedés objektíven hatékony-e. Az egészségkárosító viselkedések esetében viszont más a helyzet; objektívebbek a kritériumok: ide tartozik a nem megfelelő táplálkozás, a kevés fizikai aktivitás, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és a drogok használata, valamint a közlekedésbiztonság elhanyagolása.¹⁰

A szerzők konklúzióikban kiemelik, hogy a magyar lakosság 20 százaléka kezelésre szoruló depressziós tüneteket mutat, bizonytalan, pesszimista, és idegenkedik a kihívásoktól; mégis mindezzel együtt 72 százalékuk boldognak érzi magát. A boldogságérzet együtt jár a sportolással, a társasági élettel, az anyagi helyzettel és természetesen a kedvező álláspiaci helyzettel.¹¹ Az egészségvédő magatartáson belül a rendszeres fizikai aktivitás jelentősen csökkenti a mortalitást, számos krónikus megbetegedés esetében protektív hatásúnak bizonyul. A rendszeresen sportoló személyek jobbnak ítélik meg egészségi állapotukat, mint a nem sportolók. Depresszió, vitális és kimerültség tekintetében a testmozgást végzők alacsonyabb pontszámot érnek el a fizikailag inaktívakhoz képest.¹²

Az egészségkárosító viselkedésformák sorában jelentős szerepet tulajdonítanak dohányzásnak, valamint az alkohol és a kábítószer-fogyasztásnak. A magyar lakosság körében végzett vizsgálatok során arra jutottak, hogy a dohányzó férfiak a nemdohányzó társaikhoz képest gyengének ítélik meg anyagi helyzetüket, keveset sportolnak, gyakran fogyasztanak alkoholt és ellenséges attitűdök jellemzik őket. A dohányzó nők esetében szintén jellemző a kevés sportolás, a gyakori alkoholfogyasztás és a magasabb szorongási

⁹ Kopp Mária (szerk.): A magyar népesség életminősége az ezredfordulón. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2006. 560. p.

¹⁰ Kulcsár Zsuzsanna: Egészségpszichológia. Eötvös Kiadó, Budapest, 2002. 272. p.

¹¹ Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): A magyar népesség, i. m. 560. p.

¹² Gémes Katalin: Sport és életminőség. In: Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): A magyar népesség, i. m. 167–180. p.

arány, továbbá szignifikánsan rosszabbnak ítélik meg a családi helyzetüket, mint azok a nők, aki nem dohányoznak.¹³

A kisebbségi identitás és a Vajdaságban végzett kutatások az egészségmagatartással kapcsolatban

Tajfel szerint az etnikai identitás az egyén szubjektív, történelmi és társadalmi tényezőkön alapuló tudata, amely a nemzeti-etnikai csoporthoz tartozás élményéből és tudatából származik. A csoporthoz tartozás értékelő, érzelmi és viselkedéses mozzanatokat egyaránt tartalmaz. Az etnikai identitás a személyes és a szociális identitás körül szerveződik, elemei pedig rendkívül széleskörűek.¹⁴ Gereben úgy véli, az identitástudat horizontálisan és vertikálisan rétegzett fogalom: vertikálisan az egyén önmagát – a családtól a társadalomig – lépcsőzetesen emelkedő társadalmi előtérben helyezi el. A horizontális megközelítés az egymás mellett elhelyezkedő társadalmi szintereket és dimenziókat vizsgálja, így a csoport-hovatartozást, az énképet, valamint a kulturális és vallási identitást.¹⁵ A kisebbségi identitást jellemzi az olyan lényegi identitás-jellemzők megőrzésére való törekvés, amelyek erőteljesen meghatározzák az adott csoportot (akár a többségi csoporttal szemben). Ugyanakkor a kisebbségi csoport identitása valamelyest igazodik a befogadó társadalmi közegehez, ebből kifolyólag fokozatos asszimiláció történik, általában új identitás komponensek törvényszerű befogadásával, az asszimiláció hiányában kirekesztődés lép fel.¹⁶ A kisebbségi csoportok identitásuk védelmében a komplex önmeghatározás mellett különféle, meg-megújuló stratégiákat dolgoznak ki, melyeknek Breakwell értelmezésében szintén jelentős identitásformáló erejük van.¹⁷

¹³ Csoboth Csilla: Dohányzás összefüggése az életminőséggel a magyar lakosság körében. In: Kopp Mária – Kovács Mónika Erika (szerk.): A magyar népesség, i. m. 203–209. p.

¹⁴ Idézi: Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom. Az identitás elmélet vitatott kérdései. In: Megismerés, előítélet, identitás. Szociálpszichológiai Szöveggyűjtemény. Új Mandátum Könyvkiadó – Wasley János Lelkészképző Főiskola, Budapest, 1998. 360–394. p.

¹⁵ Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. Felmérés a közép-európai magyar népesség körében. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1999. 56–139. p.

¹⁶ Vamik D. Volkan: Bloodlines. From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism. Westview Press, Boulder, 1998. 280. p.

¹⁷ Glynis Breakwell: Coping with Threatened Identities. Methuen, London – New York, 1986. 222. p.

2000-ben a Nemzeti Ifjúságkutató Intézet kezdeményezett átfogó vizsgálatot a határon túli fiatalok, főként a serdülőkorúak attitűdjeinek és életvitelének feltárása céljával. A kutatás leginkább a sportolási szokások és az egészségkárosító szokások (dohányzás, alkohol- és kábítószer-fogyasztás) elterjedtségét vizsgálta. Az eredmények alapján arra jutottak, hogy a vajdasági magyar fiatalok akkori egészségi állapota számos veszélyt vetít előre, ugyanis a stressz csökkentésére leginkább önkárosító magatartásformákat alkalmaznak, kevésbé elterjedt a sport. Ezen problémák okai eredhetnek a háborús időszakból, ugyanis a lakosság nagy részének mindnapjait a tehetetlenség és a nincstelenség szötte át, ebből kifolyólag másodlagos lehetett a sportolás.¹⁸ Az áttekintett szakirodalomban nem találtam olyan kutatást, amely kimondottan a vajdasági fiatal felnőttek életminőségével, lelki állapotával kapcsolatban tartalmazott volna adatokat.

Hipotézisek és a vizsgálati módszer

A korábbi szakirodalmakat figyelembe véve kiinduló tétel, hogy az adatközlők vajdasági és magyarországi csoportja között szignifikáns különbség van az étellel való elégedettség tekintetében.¹⁹ Második hipotézisem szerint egyes megküzdési stílusok tekintetében a két csoport között szignifikáns különbség tapasztalható.²⁰ Továbbá azt feltételezem, hogy a depresszió előfordulásának mértékében lehet szignifikáns eltérés a vajdasági és a magyarországi csoport között.²¹

A vizsgálatot online formában végeztem önkitöltős kérdőív segítségével. Adatközlőimet a különböző közösségi portálokon szőlítottam meg levélben. Főként olyan fiatalok jelentkezését vártam (18–35 év), akik Magyarországon vagy Vajdaságban élnek, és 6 hónapnál hosszabb időt nem tartózkodtak folyamatosan más országban. A feltett kérdésekre teljesen őszintén válaszolhatott mindenki, hiszen a felmérés online formában, névtelenül, a felismerhetőség lehetősége nélkül történt meg.

¹⁸ Mirnics Zsuzsanna: A vajdasági magyar fiatalok egészségvédő és egészségkárosító magatartása. In: Gábrity Molnár Irén – Mirnics Zsuzsanna (szerk.): Közérzeti barangoló. Magyar-ságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2005. 109–138. p.

¹⁹ Michael R. Hagerty – Ruut Veenhoven: Wealth and happiness, i. m. 1–27. p.

²⁰ Glynis Breakwell: Coping, i. m. 222. p.

²¹ Kopp Mária – Pikó Bettina: Az egészséggel kapcsolatos életminőség, i. m. 10–19. p.

Összesen 233 kérdőív érkezett meg hozzám, ebből az adattisztítás után 168 kérdőívet tudtam felhasználni. Az a 65 személy, akinek az eredményeit nem használtam fel, nem felelt meg a kutatásban való részvétel kritériumainak, azonban mégis részt vett a vizsgálatban (pl. nem Vajdaság vagy Magyarország területén élt, nem tartozott bele a 18 és 35 év közötti életkorba stb.). Vélhetően azért történhetett, mert a vizsgálati személy figyelmen kívül hagyta a kitöltési instrukciókat. Az adatok elemzését a ROPStat nevű statisztikai program 1.0-s verziójának segítségével végeztem.

Az áttekintett szakirodalom alapján a vizsgálatához az alábbi kérdőívcsomagot állítottam össze, az összeállítás folyamán a fontos szempont volt, hogy a szakirodalomban tárgyalt és a hipotéziseként megfogalmazott állításokat objektív módszerek segítségével mérni tudjuk:

- *Általános- és demográfiai adatokra vonatkozó kérdések.* A kérdőívcsomag kezdetén demográfiai szempontok szerepeltek: a nem, az életkor, a lakhely típus, az iskolai végzettség és a foglalkozás.
- *Élettel való elégedettség skála (Satisfaction With Life Scale – SWLS).* A szubjektív jóllét vizsgálatára általános mérőeszközként Diener élettel való elégedettség skáláját használják a leggyakrabban²². A kérdőív öt állítást tartalmaz, a vizsgálati személyeknek hétfokozatú skálán kell jelölniük azt, hogy önmagukra vonatkozóan mennyire értenek egyet a tételekkel. A publikációk alátámasztják a skála megfelelő pszichometriai jellemzőit.²³
- *Életszemlélet Teszt (LOT – Life Orientation Test).* Az Életszemlélet Teszt az optimizmus kutatás leggyakrabban használt mérőeszköze. A teszt nyolc tételből és négy úgynevezett „töltelék tételből” áll. A nyolc valódi tétel közül négy pozitív (például: „Bizonytalan helyzetekben általában a legjobbat várom.”) és négy negatív megfogalmazású (például: „Szinte sohasem számíthatok arra, hogy a dolgok úgy fordulnak, ahogyan szeretném.”). A kitöltők 0-tól 4-ig jelezhetik, mennyire értenek egyet magukra vonatkozóan az adott állítással.²⁴

²² DeNeve, Kristina M. – Cooper, Harris: The happy personality: a meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. In: Psychological Bulletin. Vol. 124. (2.) 1998. 197–229. p.

²³ Atienza F. L. – Balaguer I. – Garcia-Merita M. L.: Satisfaction with Life Scale: analysis of factorial invariance across sexes. In: Personality and Individual Differences. Vol. 35. (6.) 2003. 1255–1260. p.

²⁴ Carver, C. S., – Scheier, M. F.: Assessing Coping Strategies: A Theoretically Based Approach. In: Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 56. (2.) 1989. 267–283. p.

- Rövidített COPE kérdőív (BCOPE). A COPE²⁵ egy széleskörűen használt megküzdési kérdőív. A Rövidített COPE 14 skálát tartalmaz, amelyek 2–2 tételből állnak, a vizsgálatok alapján a megküzdés megbízható és érvényes mérőeszköze. A mérőeszköz skálái: aktív megküzdés, tervezés, pozitív újraértelmezés, elfogadás, humor, vallás, érzelmek kifejezése, érzelmi támogatás és instrumentális támogatás használata, figyelemelterelés, tagadás, ventilálás, szerabúzus, viselkedéses feladás, önhibáztatás.²⁶
- Beck-féle depresszió kérdőív (BDI) rövidített változata. Epidemiológiai vizsgálatok során a kutatók leginkább a Beck-féle depresszió kérdőív rövidített változatát alkalmazzák²⁷ a hangulatzavarok szűrésére. A kérdőív 9 tételből áll, a válaszadók négyfokú skálán jelölhetik az egyes állapotok jellemzőire vonatkozó önértékelésüket (például: döntésképtelenség, alvászavar, örömképesség hiánya), majd a depresszió mértéke alapján adott személy, különböző kategóriákba sorolható.
- Életmód, egészségmagatartás kérdőív. Az egészségmagatartással és testmozgással kapcsolatos kérdőívet a 2002-es, illetve a 2006-os Hungarostudy²⁸ és HBSC²⁹ egészségmagatartást vizsgáló tanulmányok alapján állítottam össze. A kérdőív a szabadidő eltöltésével, a testmozgással, a dohányzással és az alkoholfogyasztással kapcsolatos szokásokra kérdez rá.

²⁵ Carver, C. S. – Pozo, C. – Harris, S. D. – Noriega, V. – Scheier, M. F. – Robinson, D. S. – Ketcham, A. S. – Moffat, F. L. Jr. – Clark, K. C.: How coping mediates the effect of optimism on distress: a study of women with early stage breast cancer. In: Journal of Personality and Social Psychology. Vol. 65. (2.) 1993. 375–390. p.

²⁶ Szondy Máté: Optimizmus, pesszimizmus, egészség és egészségmagatartás. Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Budapest, 2008. 256. p.

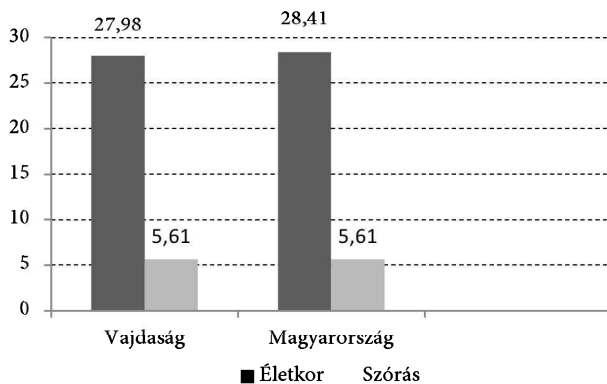
²⁷ Rózsa Sándor – Szádóczky Erika – Füredi János: A Beck Depresszió Kérdőív rövidített változatának jellemzői hazai mintán. In: Psychiatria Hungarica. 2001. (16) 4. 379–397. p.

²⁸ Kopp Mária (szerk.): Magyar lelkiállapot. Semmelweis Kiadó, Budapest. 2008. 629. p.

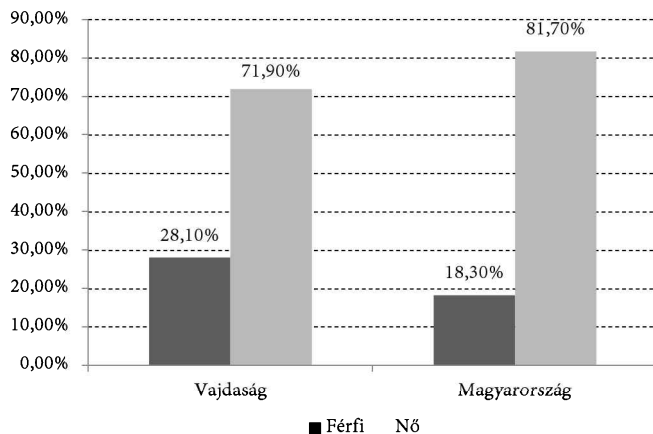
²⁹ Németh Ágnes – Költő András: A serdülőkorú fiatalok egészsége és életmódja. Országos Gyermkegészségügyi Intézet, Budapest. 2010. 160. p.

Vizsgálati személyek

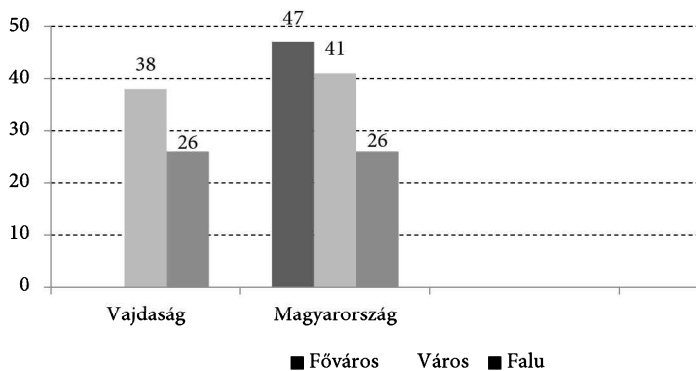
A Vajdaságból összesen 64, Magyarországról 104 kitöltött kérdőív érkezett hozzám.

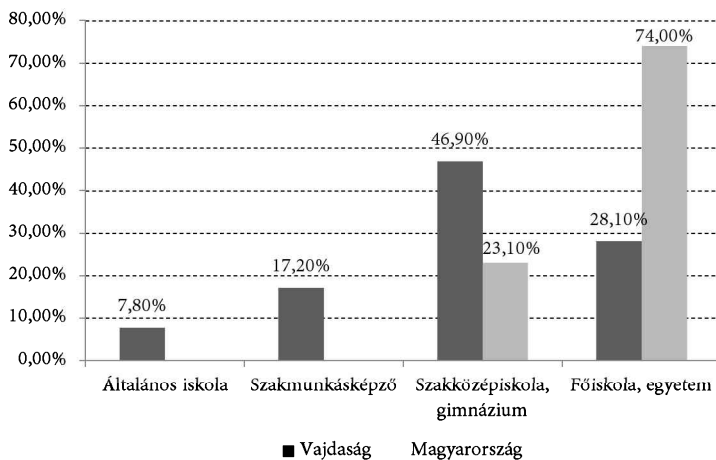
1. ábra. A vajdasági és magyarországi kitöltők életkorának átlaga

2. ábra. A kitöltők nemének százalékos eloszlása csoportonként

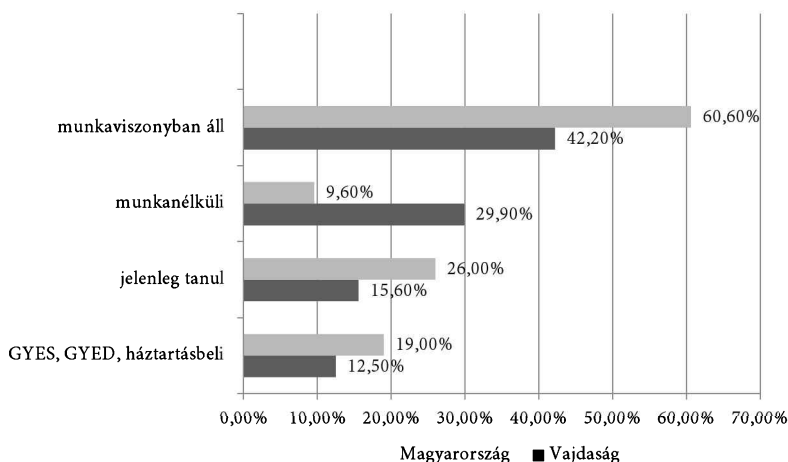

3. ábra. A vajdasági és magyarországi kitöltők számának településenkénti megoszlása

4. ábra. A két csoport százalékos megoszlása iskolai végzettség alapján

A vajdasági adatközlők közül 5 fő (7,8%) általános iskolai végzettséggel, 11 személy (17,2%) szakmunkás képesítéssel, 30 fő (46,9%) szakközépiskolai/gimnáziumi, 8 fő (28,1%) pedig főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkezett. A magyarországi kitöltők közül 24-en érettségivel, (23,1%), 77-en (74%) felsőfokú végzettséggel rendelkeztek.

5. ábra. A vizsgálatban résztvevő személyek foglalkoztatottságának megoszlása csoportonként

Megvizsgáltam az adatközlőim munkaerő-piaci jelenlétét is, s a rendelkezésemre álló adatokból az derült ki, hogy a vajdaságiak 29,9%-a munkanélkülinek jelölte magát, míg ez a szám a magyarországi fiatalok körében jóval alacsonyabb volt (9,6%).

A felmérés eredményei

a) Egészségi állapot és az élettel való elégedettség (SWLS)

1. táblázat. Az egészségi állapot leíró statisztikája

Változó	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Egészségi állapot (Va)	4	4,16	0,99	-0,31	-0,68
Egészségi állapot (Mo.)	4	4,07	1,09	0,05	-1,01

Az eredmények alapján elmondható, hogy a kitöltők egy 1-től 6-ig terjedő skálán átlagosan jónak, megfelelőnek ítélik meg egészségi állapotukat, s a két csoport esetében nem mutatható ki szignifikáns különbség ($p < 0,588$).

2. táblázat. Az Élettel Való Elégedettség Skála (SWLS) leíró statisztikája

Változó	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Vajdaság	18	18,44	7,15	0,02	-1,02
Magyarország	21	20,92	6,05	-0,06	-0,50

A fenti táblázatban az élettel való elégedettséggel kapcsolatos válaszok leíró statisztikája szerepel. Mivel sérült a szórás homogenitás ($p < 0,039$), a Welch-féle d-próbát, a két mintás t-próba robosztus – a feltételekre kevésbé érzékeny – változatát használtuk. A próba eredményeit figyelembe véve elmondható, hogy a magyarországi kitöltők szignifikánsan elégedettebbek az életükkel, mint a vajdaságiak ($p < 0,02$).

b) Életszemlélet Teszt (LOT – Life Orientation Test)

3. táblázat. Az Életszemlélet Teszt (LOT) leíró statisztikái

Változó	Esetek	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Vajdaság, LOT opt ³⁰	64	15	14,39	3,45	-0,37	-0,37
Vajdaság, LOT pessz ³¹	64	11	10,72	3,43	0,23	0,03
Magyarország, LOT opt	104	14	14,05	3,60	-0,25	-0,51
Magyarország, LOT pessz	104	8	9,115	3,88	0,54	-0,36

A fenti táblázatban az Életszemlélet Teszt leíró statisztikája látható. A szórás homogenitás az optimizmust mérő faktor ($p < 0,001$) és a pesszimizmust mérő faktor ($p < 0,000$) esetében is sérült, így a Welch-féle d-próba mutatóival dolgoztam. Az elemzés alapján megállapítható, hogy optimizmus tekintetében nincs szignifikáns különbség a két csoport között ($p < 0,54$). A vajdasági csoport pesszimizmus mutatói azonban sokkal magasabbak ($p < 0,005$).

³⁰ LOT opt – optimizmust mérő skála.

³¹ LOT pessz – pesszimizmust mérő skála.

c) A rövidített COPE kérdőív eredményei

4. táblázat. A BCOPE leíró statisztikája a vajdasági csoport esetén

	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Tervezés	8	7,66	1,73	-0,62	0,24
Pozitív értelmezés	8	7,36	2,35	-0,67	-0,33
Aktív megküzdés	7	7,34	1,80	-0,10	-0,65
Érzelmi támogatás használata	7	6,78	1,80	-0,36	-0,36
Tagadás	7	6,59	2,03	-0,41	-0,23
Érzelmek kifejezése	7	6,59	2,03	-0,41	-0,23
Humor	7	6,53	2,49	-0,31	-0,94
Instrumentális támogatás használata	7	6,39	2,24	-0,31	-0,71
Viselkedéses feladás	6	6,33	2,35	-0,10	-0,84
Önhibáztatás	6	6,33	2,35	-0,10	-0,84
Elfogadás	6	6,31	2,25	0,02	-0,81
Figyelemelterelés	6	6,05	2,13	0,16	-0,50
Szerabúzus	4	4,34	2,02	0,59	0,00
Vallás	2	3,89	2,48	1,20	0,38
Ventilálás	2	2,38	1,16	3,92	17,79

A vajdasági csoport tagjai megküzdés esetén a tervezést, a pozitív értelmezést és az aktív megküzdést preferálják (4. táblázat). E csoportra kevésbé jellemző a szerabúzus, a vallásgyakorlás, illetve a ventilálás.

A magyarországi válaszadóknál szintén a tervezés áll az első helyen, ezt követi a tagadás és az érzelmek kifejezése. A vallásgyakorlás, a szerabúzus és ventilálás esetükben is alacsony átlagértéket mutat (5. táblázat).

A vajdasági és a magyarországi fiatalok esetében tendenciaszintű eltérést mutat a figyelemelterelés ($p < 0,006$), a szerabúzus ($p < 0,051$), valamint szignifikáns különbség fedezhető fel az aktív megküzdés ($p < 0,034$), az érzelmek kifejezése ($p < 0,002$), az érzelmi támogatás használata ($p < 0,038$), valamint az önhibáztatás ($p < 0,003$) és a tagadás ($p < 0,002$) szempontjainál.

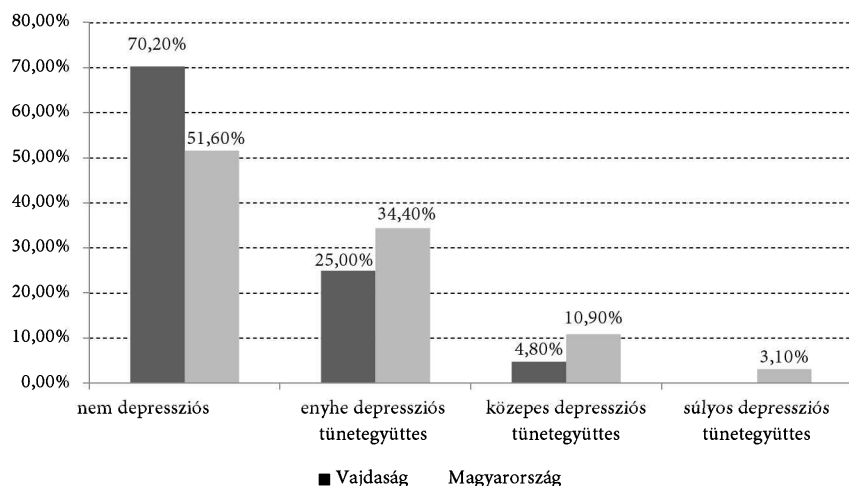
5. táblázat. A BCOPE leíró statisztikája a magyarországi csoport esetében

	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Tervezés	8	8,15	1,64	-0,91	0,58
Aktív megküzdés	8	7,92	1,65	-0,70	0,48
Tagadás	8	7,58	1,85	-0,76	0,63
Érzelmek kifejezése	8	7,51	1,81	-0,74	0,61
Pozitív értelmezés	8	7,45	2,03	-0,49	-0,35
Érzelmi támogatás használata	8	7,42	2,02	-0,70	0,09
Humor	7	6,78	2,47	-0,33	-0,85
Elfogadás	6	6,40	1,69	-0,10	0,01
Instrumentális támogatás használata	6	6,39	1,94	-0,20	-0,33
Viselkedéses feladás	6	6,37	1,93	0,03	-0,41
Önhibáztatás	6	6,37	1,93	0,03	-0,41
Figyelemelterelés	5	5,10	2,20	0,38	-0,49
Vallásgyakorlás	3	4,34	2,70	0,84	-0,70
Szerabúzus	3	3,72	1,95	1,10	0,46
Ventilálás	2	2,50	1,25	2,59	6,15

d) Beck-féle depresszió kérdőív (BDI) rövidített változatának leíró statisztikája

6. táblázat. A Beck-féle depresszió kérdőív rövidített változatának leíró statisztikája

	Esetek	Átlag	Szórás	Medián	Ferdeség	Csúcsosság
Beck_Vajdaság	64	10,81	6,733	9	0,821	0,09
Beck_Magyarország	104	8,279	4,886	7	1,23	0,92

6. ábra. Beck-féle depresszió kérdőív rövidített változatának kategóriánkénti százalékos eloszlása csoportonként

A Welch-féle d-próba eredményeit figyelembe véve megállapítható, hogy a vajdasági kitöltők szignifikánsan magasabb pontszámot értek el a depressziót mérő kérdőíven ($p < 0,0102$).

e) Szabadidő eltöltése és sportolás

7. táblázat. A szabadidő eltöltésének leíró statisztikája a vajdasági kitöltők esetében

	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Számítógépezés	4,50	4,22	0,92	-0,84	-0,40
Házimunka	4,50	4,16	1,07	-1,52	2,91
Beszélgetés a barátokkal	4,00	3,67	1,02	-0,39	-0,93
Olvasás	3,00	3,38	1,19	0,04	-1,33
TV-zés/Filmezés	3,00	3,11	0,93	0,15	-0,04
Hobby	3,00	2,89	1,14	0,16	-0,70
Sport	2,00	2,55	1,19	0,38	-0,78
Plázázás	2,00	2,20	0,98	0,73	0,09
Bulizás	2,00	2,02	1,02	0,81	0,03

	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Részvétel vallásos rendezvényeken	2,00	1,78	0,97	1,22	1,47
Színházba járás	1,00	1,78	0,92	1,22	1,08
Céltalan csavargás	1,00	1,75	1,02	1,26	0,79
Koncertekre járás	1,00	1,69	1,02	1,41	1,14

A 7. táblázatból azt mutatja meg, hogy a vajdasági fiatalok a szabadidejüket leginkább számítógépezéssel, házimunkával és a barátokkal való beszélgetéssel töltik. A vizsgálati csoport a színházba járásra, a vallásos rendezvényeken való részvételre és a céltalan csavargásra fordít a szabadidejéből a legkevesebbet.

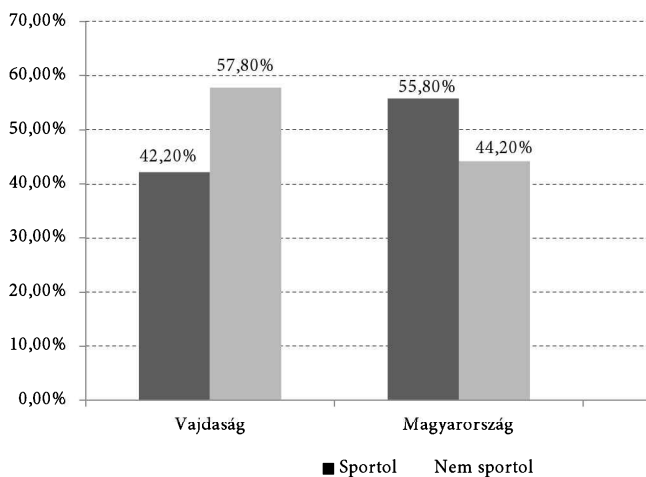
8. táblázat. A szabadidő eltöltésének leíró statisztikája
a magyarországi kitöltők esetében

	Medián	Átlag	Szórás	Ferdeség	Csúcsosság
Számítógépezés	5,00	4,49	0,75	-1,37	1,20
Beszélgetés a barátokkal	4,00	4,12	0,96	-0,78	-0,45
Házimunka	4,00	4,08	0,97	-0,93	0,24
Olvasás	4,00	3,88	1,06	-0,50	-0,99
Hobby	4,00	3,61	0,94	-0,28	-0,45
TV-zés/Filmezés	4,00	3,44	1,13	-0,33	-0,71
Sport	3,00	3,17	1,10	0,14	-0,68
Plázázás	2,00	2,46	0,88	0,42	0,22
Koncertekre járás	2,00	2,40	1,04	0,50	-0,14
Színházba járás	2,00	2,28	1,04	0,74	0,19
Céltalan csavargás	2,00	1,94	0,97	0,70	-0,31
Bulizás	2,00	1,93	0,88	0,82	0,52
Részvétel vallásos rendezvényeken	1,00	1,57	0,97	2,06	4,21

A magyarországi kitöltőknél is a számítógépezés, a barátokkal való beszélgetés és a házimunka teszi ki a szabadidő nagy részét (8. táblázat). A céltalan csavargás, a bulizás és a vallásos rendezvényeken való részvétel kevésbé jellemző.

A magyarországi vizsgálati személyek szignifikánsan több időt fordítanak a barátokkal való beszélgetésre ($p < 0,006$), a hobbijukra ($p < 0,0001$), a koncertekre járásra ($p < 0,000$), az olvasásra ($p < 0,0001$), a sportra ($p < 0,009$),

a számítógépezésre ($p < 0,048$), a színházlátogatásokra ($p < 0,002$), valamint a tévézésre és filmezésre ($p < 0,039$).

7. ábra. A vajdasági és magyarországi kitöltők sportolási szokásai (végez-e heti rendszerességgel testmozgást)

A Kh2-próba eredményei alapján a magyarországi vizsgálati személyek többet sportolnak, mint a vajdaságiak ($p < 0,087$).

f) Egészségkárosító magatartásformák gyakorisága

9. táblázat. A kitöltők dohányzási szokásai (gyakoriság)

	Vajdaság	Magyarország
Soha nem dohányzott	53,10%	47,10%
Minden nap dohányzom (több mint 10 szál)	14,10%	13,50%
Legalább egy éve nem dohányzik	12,50%	13,50%
Havonta egyszer-kétszer dohányzom	10,90%	7,70%
Kevesebb mint egy éve nem dohányzik	4,70%	3,80%
Minden nap dohányzom (max. 10 szál)	4,70%	14,40%

10. táblázat. A kitöltők alkoholfogyasztási szokásai (gyakoriság)

	Vajdaság	Magyarország
Max. 2–3 deci bort / 1–2 deci töményt	32,80%	40,40%
Max. fél liter bort vagy sört / több mint 3 deci töményt	21,90%	15,40%
Több min fél liter bort vagy sört	15,60%	15,40%
Nem fogyaszt alkoholt	18,80%	18,30%

	Vajdaság	Magyarország
Kipróbálta	64,10%	53,80%
Nem próbálta	35,90%	46,20%

11. táblázat. A kábítószer-használat gyakorisága

	Vajdaság	Magyarország
Kipróbálta	31,30%	25,00%
Alkalmanként	4,70%	16,30%
Rendszeresen	1,60%	4,80%

Összegzés

A kutatás elsődleges célja az volt, hogy felmérje, milyen hasonlóságok, illetve különbségek vannak a vajdasági és a magyarországi fiatalok körében az életminőség és egészségmagatartás tekintetében.

A két csoport összehasonlításakor az első szembetűnő különbség, hogy a vajdasági fiatalok körében magasabb a munkanélküliség aránya (29,9%) a magyarországi adatközlőkhöz képest (9,6%). Továbbá az iskolázottság is eltérő eloszlást mutat a két vizsgált csoport esetében: a vajdasági kitöltők legnagyobb részének van érettségije (46,90%), míg a magyarországi kitöltők főiskolai/egyetemi végzettséggel rendelkeznek nagyobb százalékban (74%), tehát a foglalkoztatás tekintetében nem volt azonos a minta.

Az eredmények alapján megállapítható, hogy a magyarországi kitöltők szignifikánsan elégedettebbek az életükkel, mint a vajdaságiak ($p < 0,02$). A vajdasági vizsgálat személyeket a tervezés, a pozitív értelmezés és az aktív megküzdés preferenciája, a magyarországi válaszadókat az aktív megküzdés, a tagadás és az érzelmek kifejezése jellemzi.

A vajdasági csoport esetében a figyelemelterelés ($p < 0,006$) és a szerabúzus ($p < 0,051$) mutat tendencia szintű eltérést a kontrollcsoporthoz képest, továbbá szignifikáns különbség fedezhető fel az aktív megküzdés ($p < 0,034$), az érzelmek kifejezése ($p < 0,002$), az érzelmi támogatás használatánál ($p < 0,038$), valamint az önhibáztatásnál ($p < 0,003$) és a tagadásnál is ($p < 0,002$).

A vajdasági vizsgálati személyek szignifikánsan kevesebbet sportolnak, mint a magyarországiak ($p < 0,087$), s magasabb pontszámot értek el a pesz-szimizmus ($p < 0,005$) és a depresszió vizsgálatokor ($p < 0,0102$). A szabadidő eltöltésekor a magyarországi adatközlők szignifikánsan több időt fordítottak a barátokkal való beszélgetésre ($p < 0,006$), a hobbijukra ($p < 0,0001$), koncert látogatására ($p < 0,000$), olvasásra ($p < 0,0001$), sportra ($p < 0,009$), számítógépezésre ($p < 0,048$), színházba járásra ($p < 0,002$), valamint tévézésre és filmezésre ($p < 0,039$) is a vajdaságiaknál.

Az eredmények megerősítették azt a hipotézist, hogy a kisebbségi identitás elemei eltérnek a többségi identitásától. Eltérőek az affektív elemek és ennek következtében eltérőek a hangulati állapotok. Összhangban Breakwell elméletével megállapíthatjuk, hogy ha a kisebbségi és többségi válaszadók megküzdésében jelen kutatásban nincs is markáns különbség, kimutathatóak benne eltérő minőségek. A két csoport nem tér el egymástól az egészséges aktív megküzdés preferálásában, azonban – Kopp Mária említett kutatásaival összhangban – az érzelmek társas kifejezése, a „panaszkodás” inkább a magyarországiakra jellemző. A vajdaságiak – vélhetően kulturális okokból, vagy kisebbségi hovatartozásuk, esetleg nyelvi akadályok miatt – inkább a tagadást, érzelmeik elnyomását választják. Ez a körülmény is egyik oka lehet annak, hogy a ki nem fejezett érzelmek hosszú távon nyomott, depresszív állapotot hoznak létre. Mindemellett Vajdaságban nyilvánvalóan maguk az objektív életkörülmények is nehezebbek, (például alacsonyabb iskolázottsági szint, magasabb munkanélküliség), ami közvetlenül is befolyásolhatja az életminőség-mutatók kedvezőtlenebb alakulását. A megküzdési különbségek harmadik tényezőjeként említhetjük, hogy a vajdasági válaszadók szabadidejének eltöltési módjai kevésbé változatosak: kevesebbet sportolnak, s ezáltal lelki egészségük védelmében kevesebb feltöltődési lehetőséghez jutnak. Ez utóbbi ponton helyezhető el legkönnyebben az intervenció lehetősége: a fiatalok szabadidejének strukturalása, az egészségvédő lehetőségek promóciója és terjesztése akár életminőség-fejlesztő faktorként is működhet. Talán ez az a pszichológiai lehetőség, amely a magyarság érdekvédelmi szervezetei által legegyszerűbben támogat-

ható lenne. Megoldásra vár annak a továbbgondolása, hogy a depresszívebb hangulat, pesszimistább hozzáállás miként enyhíthető – vélhetően tágabb, társadalmi léptékű beavatkozásra lenne szükség.

Jelen tanulmány módszertani korlátairól is említést kell tenni. A két minta nem reprezentatív, egyes demográfiai paraméterek mentén eltérés mutatkozik: a magyarországi kitöltők egy része a fővárosban él, a vajdasági kitöltők esetében a régió fekvéséből fakadóan fővárosi személy gyakorlatilag nincs is. Mindazonáltal az eredmények mindenképpen továbbgondolásra érdemesek, hasznos lenne a jövőben kontrollvizsgálatot végezni.

Bertalan FENDRIK

Analisis on the quality of life and health behavior of Hungarian young adults living in Vojvodina

The current study compared quality of life and health behaviour of young adults from the Hungarian minority of Vojvodina and Hungary. According to the results young adults from Hungary reported significantly better quality of life than young adults from Vojvodina ($p < 0,02$). Subjects from Vojvodina scored significantly higher on pessimism ($p < 0,0102$) and depression ($p < 0,0059$). Regarding coping strategies, subjects from Vojvodina were characterized by planning, positive interpretation and the preference of active coping. Subjects from Hungary were characterized by active coping, denial and expression of feelings. Subjects from Vojvodina scored higher on distraction ($p < 0,006$) and drug abuse ($p < 0,051$) in comparison to the control group. Further higher scores were made by them on active coping and expression of feelings in the cases of emotional support, selfblaming and denial. Subjects from Vojvodina were significantly less active in sports ($p < 0,087$). Subjects from Hungary spent significantly more time on meeting friends ($p < 0,006$) and doing hobbies ($p < 0,0001$), attending concerts ($p < 0,000$), reading ($p < 0,0001$), sports ($p < 0,009$), PC use ($p < 0,048$), going to theater ($p < 0,002$), watching tv and movies ($p < 0,039$).

Életmód, mentális egészség és asszertivitás a kárpátaljai fiatalok körében*

Napjainkban számos olyan hatásnak vagyunk kitéve, mely mind fizikai, mind mentális egészségünket, harmóniánkat veszélyezteti. Igaz ez azokra a fiatal értelmiségiekre is, akik naponta több órát töltenek egyetemi vagy munkahelyi kötelezettségeik miatt számítógép előtt. Az ülőmunka, mozgásszegény életmód és a kiegyensúlyozatlan táplálkozás számos olyan következménnyel jár, melyek negatív hatást gyakorolva szervezetünkre immunrendszerünk védelmének gyengülését, mentális harmóniánk felbomlását, szociális kapcsolataink romlását eredményezheti.¹ Kutatásomnak az volt a célja, hogy feltérképezzem a kárpátaljai fiatal értelmiségiek életmódját, detektálva azokat a veszélyt jelentő pontokat, amelyek hosszú távon az egészség romlásához, fizikai vagy lelki megbetegedésekhez, az élet különböző kontextusaiban eléjük álló feladatokkal való megküzdéssel kapcsolatos kudarcokhoz vezethetnek.² A felmérésből emellett az is kiderült, hogy milyen összefüggések mutathatóak ki a tudatosan választott életmód és a mentális egészség,³ rugalmasság és asszertivitás⁴ között, továbbá választ kaphattunk arra a kérdésre is, milyen

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Darcsi Karolina, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász).

¹ Uray Zoltán: Célkövető testedzés. Our Age. In: Korunk. 2011. 4. 41–46. p.; Baranyai Réka – Bakos Gellért – Steptoe, Andrew – Wardle, Jane – Kopp Mária: Egyetemisták és főiskolások szívbetegséggel kapcsolatos egészségmagatartása, rizikótudata és hiedelmei. In: Mentálhigiéne és Pszichoszomatika. 2006. (7) 2. 125–138. p.

² Ezúton szeretném megköszönni minden kárpátaljai fiatal értelmiségi segítségét, akik részvételükkel hozzájárultak a kutatás megvalósulásához.

³ A mentális egészségnek nevezzük azt a jóléti állapotot, melyben az egyén képes érvényre juttatni képességeit, adekvátan birkózik meg a mindennapi élet stresszt kiváltó helyzeteivel, hatékony munkavégzést produkál és aktívan képes hozzájárulni közössége életéhez. Buda Béla: A lélek egészsége – A mentálhigiéne alapkérdései. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003. 16. p.

⁴ Az asszertivitás olyan konfliktuskezelési stílus, mely során az egyén konszenzusok megkötésére törekszik, képviseli saját véleményét, érdekeit, de empátiával fordul a másik fél céljai felé is. Mészáros Aranka: Tananyag az asszertivitás és kommunikáció fejlesztése tréninghez. Gödöllő, 2011. 5–6. p. http://tki.szie.hu/oktatas/pluginfile.php/12760/mod_resource/content/1/asszertivitas%20%C3%A9s%20kommunik%C3%A1ci%C3%B3.pdf (2013-08-08)

támogatást nyújtanak az önkormányzatok, egészségügyi intézmények a kárpátaljai fiatalok egészségmegőrzésének, prevenciójának elősegítésére.

Egészség, egészséges életmód meghatározása

Az egészség fogalma különbözőképpen definiálható attól függően, hogy milyen megközelítést alkalmazunk a meghatározás során. A negatív megközelítések a betegségek hiányára helyezik a hangsúlyt,⁵ míg a pozitív egészségmegfogalmazások fókuszában az alkalmazkodás és a pozitív attitűdök megléte áll.⁶ Napjainkban elterjedt az egészség bio-pszichoszociális elmélete, mely szerint az ember egészségét fizikai, mentális, érzelmi, társadalmi, személyiségi és spirituális dimenziói egymással kölcsönhatásban határozzák meg.⁷ Kutatási eredmények szerint négy tényező játszik fontos szerepet abban, hogy milyen egészségi állapottal rendelkezünk. Ezek közül legdominánsabb az életmód (35–40%), majd a környezet (25–30%), ezt követik a genetikai vonások (20–25%), s legvégül az egészségügyi ellátórendszer működése (15%) zárja a sort. Erről az empirikus kutatásokon alapuló elméleti keretről elmondható, hogy az életmód mindközül a legdominánsabb tényező egészségi állapotunk tekintetében.⁸ Az egészséges életmód összetevői különböző megközelítések szerint szintén több kategóriába rendezhetők. Integratív megközelítésként elmondható, hogy az egészséges életmód tartalmazza a rendszeres testedzést, az egészséges táplálkozást, a kiegyensúlyozott, harmonikus családi életet és a szexualitást, a személyi higiéniét, a hivatást, a baráti és társadalmi kapcsolatok meglétét, a szükség esetén való orvoshoz fordulást – mely az önkontrollal

⁵ Blayter, M. – Paterson E.: Mothers and Daughters: A Three-Generational Study of Health Attitudes and Health Behaviour. In: *Sociology of Health and Illness*. 1983. (5) 3. 359–360. p.

⁶ Parsons Talcott, 1972, idézi: Pál Katalin – Császár Judit – Huszár Anikó – Bognár József: A testnevelés szerepe az egészségtudatos magatartás kialakításában. 2005. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00093/2005-06-ta-Tobbek-Testneveles.html> (2012-12-13); Halmi Réka: A mezőkövesdi gimnazisták egészségmagatartása a szocializációs ágensek tükrében. 2010. <http://hdl.handle.net/2437/95293> (2013-04-05)

⁷ Meleg Csilla, 2002, idézi Pál Katalin – Császár Judit – Huszár Anikó – Bognár József: A testnevelés, i. m. 12. p.

⁸ Uray Zoltán: Célkövető testedzés. Our Age. In: *Korunk*. 2011. 4. 41–46. p. www.cceol.com (2012-04-04)

is összefüggésben van –, a stressztűrést és stresszkezelést, a nemdohányzó életvitelt, a drogtagadást, valamint a társadalmi felelősségvállalást.⁹

Több kutatás rávilágított arra, hogy az ismeret az egészség megőrzésének módjairól, valamint az azt károsító tényezőkről még nem elégséges ahhoz, hogy gyakoroljuk is az egészséget megtartó szokásokat és elhagyjuk azokat, melyek negatív következményekkel járhatnak.¹⁰ Az egészségérték fogalma az, mely kulcsfontosságú e kérdéskörben. Bár a családi és társadalmi szocializáció nagyban rányomja bélyegét az egészségértékkel kapcsolatos attitűdjeinkre,¹¹ felnőttként is tudunk ezen változtatni, ha elég áthatóan tudatosítjuk azt, hogy életünk során milyen negatív testi-lelki következményei lehetnek a nem megfelelő egészségmagatartásnak, valamint hogy mekkora fejlődésre tehetünk szert mind fizikai, mind mentális szinten, ha jobban odafigyelünk életvitelünk minőségére.

A tudatos életmódváltás, a rendszeres fizikai aktivitás, az egészséges táplálkozás melletti elkötelezettség pozitív hatást gyakorolhat nemcsak önértékelésünkre, de ezen keresztül szakmai előmenetelünkben és a mindennapokkal szembeni attitűdök pozitív transzformációjában is esszenciális szerepet tölthet be.

Egészség és életmód összefüggései

Az általunk folytatott életmód erőteljesen meghatározza a mindennapi életünk színvonalát, közérzetünket, a betegségekkel szembeni ellenálló képességünket, és számos betegség rizikófaktorát. A rendszertelen, nem teljes értékű (egyoldalú),¹² a szükségesnél nagyobb kalóriaszámú táplálkozás a mozgáshiányos életmóddal kiegészülve súlyos elhízáshoz vezethet, s mára az obezitás sajnos a lakosság igen nagy részét érinti. A túlsúly növekedése a szív- és érrendszeri megbetegedések valószínűségének növekedésével jár együtt.

⁹ Uo. 42. p.

¹⁰ Baranyai Réka – Bakos Gellért – Steptoe, Andrew – Wardle, Jane – Kopp Mária: Egyetemisták és főiskolások szívbetegséggel kapcsolatos egészségmagatartása, rizikótudata és hiedelmei. In: Mentálhigiéne és Pszichoszomatika. 2006. (7) 2. 125–138. p.; Veresné Balajti Ilona: Egyetemi hallgatók egészségi állapota és egészségmagatartása. 2010. <http://hdl.handle.net/2437/95578> (2013-04-05)

¹¹ Meleg Csilla, 2002, idézi Pál Katalin – Császár Judit – Huszár Anikó – Bognár József: A testnevelés, i. m. 2. p.

¹² Pl. többnyire csak szénhidrátok fogyasztása.

A testmozgás hiánya és a nem megfelelő táplálkozás a koleszterinszint növekedésével is összefügg, ami az érlemeszesedés, hipertónia és kardiovaszkuláris betegségek kialakulásában hangsúlyos szerepet tölt be. Azonban a rendszeres fizikai aktivitás és a tudatos, egészséges táplálkozás csökkenti a testsúlyt, véd az érlemeszesedés és a kardiovaszkuláris megbetegedések kockázatától, valamint csökkenti az elhízás következtében kialakuló betegségeket.¹³

Az elhízás a 2-es típusú cukorbetegség legfőbb rizikófaktor. Ezen kívül hosszú távon számos szövődménnyel is együtt jár, ilyen például a szívinfarktus, a trombózis, az agyvérzés, valamint a szem- és vesekárosodás. A nem megfelelő táplálkozás és az ülő életmód nagy százalékban felelős a cukorbetegség, különböző rákos megbetegedések, epehólyag- és mozgásszervi megbetegedések valamint a szív-érrendszeri betegségek létrejöttében. Mindez azonban megelőzhető a rendszeres testmozgás és a kiegyensúlyozott táplálkozás gyakorlásával, ezen kívül pedig a celluláris és humorális immunválaszra is pozitív hatással van a megfelelő intenzitású és gyakoriságú testmozgás, így az immunrendszer működésének javításában is kiemelkedő szerepet tölt be, melynek köszönhetően a rendszeresen sportoló személyek esetén ritkább a betegségek és fertőzések gyakorisága, a megbetegedések esetén pedig gyorsabb felépülés várható. Fontos azonban megemlíteni, hogy a magas megterhelés ellentétes hatását: nagyobb érzékenységet idéz elő a betegségek kialakulására. A megfelelő intenzitással és rendszerességgel folytatott testmozgás ezzel szemben hozzájárul a betegségekkel szembeni hatékony védekezéshez, csökkenti a cukorbetegség, a csontritkulás, a magas vérnyomás, a szív- és érrendszeri betegségek kialakulásának valószínűségét, valamint az életkor előrehaladtával ezek esetleges kialakulása a rendszeres testmozgást nem végzőkhöz képest jelentősen későbbre várható, s ily módon a helyes fizikai aktivitás elősegíti a hosszú és minőségi életet. Idősebb korban a jó közérzet megteremtésében, a szorongás és a stresszhatások csökkentésében játszik fontos szerepet.¹⁴

¹³ Uray Zoltán: Célkövető testedzés, i. m. 42. p.

¹⁴ Antal Magda – Regöly Mérei Andrea: Táplálkozás, életmód idős korban – kockázati tényezők és ajánlások. In: Orvosi Hetilap. 2011. (152) 5. 182–189. p.

Az életmód és a stressz összefüggései

Számos tanulmány bizonyította már be, hogy az egészséges táplálkozás, a testmozgás nagyban hozzájárul a betegségekkel szembeni immunitáshoz, a különböző szív- és érrendszeri panaszok elkerüléséhez,¹⁵ a jó közérzethez, a kreativitás és új ötletek felvállalásához, a stresszel való adekvát megküzdéshez,¹⁶ a depresszió és szorongás elkerüléséhez vagy kezeléséhez.¹⁷ Ezen kívül szükséges megemlítenünk a betegségek megelőzése nyomán elkerülhető anyagi források felhasználását, s rávilágítani arra a tényre, hogy ezáltal nemcsak egyéni, de állami szinten is komoly anyagi erőforrások szabadulhatnak fel. Az egészséges életmód gyakorlása, a táplálkozásra való odafigyelés és a rendszeres mozgás jelentősen kevesebb anyagi forrást igényel, mint a figyelmetlenség okozta betegségekből való felgyógyulás finanszírozása.¹⁸ Emiatt a közegészségügy szempontjából sem irreleváns, hogy az állampolgárok milyen életmódot folytatnak, hisz az egészséges életmód kialakítását célzó programokkal, a fiatal generációk adaptív életmódbeli szokásainak pozitív irányba való terelésével hosszú távon sokat tehetünk nemcsak az életminőség javulásáért, de az anyagi ráfordítások minimalizálásáért is.

Az asszertivitás fogalma¹⁹

Az asszertivitás, vagy más néven önérvényesítő kommunikáció a latin „asse-rere” szóból származik, melynek jelentése: jogot formálni valamire, kijelenteni, fenntartani, megerősíteni. A mai gyakorlatban olyan viselkedést tükröz, melynek során az egyén egy adott konfliktusban képes magát megvédeni,

¹⁵ Baranyai Réka – Bakos Gellért – Steptoe, Andrew – Wardle, Jane – Kopp Mária: Egyetemisták és főiskolások, i. m. 125–138. p.

¹⁶ Salmon, Peter: Effects of physical exercise on anxiety, depression, and sensitivity to stress: A unifying theory. In: Clinical Psychology Review. 2001. (21) 1. 33–61. p.; Petrika Erzsébet: Rendszeres testedzés hatása a mentális egészségre és az életminőségre fiatal felnőtteknél: depresszív tünetek, stressz és stresszkezelés empirikus vizsgálata. 2012. <http://hdl.handle.net/2437/132063> (2013-04-05)

¹⁷ Moor, D. – Beem, A. L. – Stubbe, J. H. – Boomsma, D. I. – de Geus, E. J.: Regular exercise, anxiety, depression and personality: A population-based study. In: Preventive Medicine. 2006. (42) 273–279. p.

¹⁸ Apor Péter: Az egészség ára. A gazdaságosság kérdései életmód-változtatás esetében. In: Orvosi Hetilap. 2010. (151) 19. 788–794. p.

¹⁹ Mészáros Aranka: Tananyag, i. m. 5–7. p.

képes kifejezett indulat nélkül reagálni amellett, hogy határozott marad és védi én-határait, ugyanakkor a másik fél szükségleteit is tiszteletben tartja, empátiát tanúsít. Nem kompromisszumokra törekszik a konfliktushelyzetekben – ami kölcsönös lemondásokkal jár mindkét fél részére –, hanem konszenzusra, ami a nyertes-nyertes pozíciót eredményez. Az asszertív viselkedés tartós gyakorlása együtt jár az önértékelés növekedésével, a konfliktushelyzetekben kisebb stressz megélésével, ezáltal az asszertív kommunikációt alkalmazva hatékonyabbnak, eredményesebbnek aposztrofálhatjuk magunkat, mely szintén az önbecsülést, önelfogadást erősíti. Fontos megemlítenünk, hogy az asszertív magatartás nem gyökerezik mélyen a személyiségben, ily módon nem velünk született, hanem tanulható.

A kutatás hipotézisei

A feltárt szakirodalomra, valamint a korábbi kutatási eredményekre alapozva a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- A megkérdezettek kisebb százaléka jellemezhető az egészségtudatos magatartással.
- Az egészségmegőrzés szempontjából tudatos cselekedetek pozitív kapcsolatban vannak a kiegyensúlyozottsággal és önmegvalósítással.²⁰
- Azok a személyek, akik nem tesznek lépéseket az egészségük megőrzése érdekében, az élet különböző területein kisebb rugalmasságot és alkalmazkodó képességet mutatnak.²¹
- Az egészséges életmódot folytató kárpátaljai magyar fiatalok nagyobb pontszámokat érnek el az asszertivitás (önérvényesítő kommunikáció) értékeiben.

A vizsgálatban alkalmazott módszerek

Kutatásomban öt kérdőív segítségével igyekeztem minél több információt megtudni a résztvevők életmódjának sajátosságairól, mentális egészségének állapotáról, valamint az általuk különböző helyzetekben alkalmazott kommunikációs gyakorlatokról. Ezenkívül a kérdőívek segítségével arról is

²⁰ Moor, D. – Beem, A. L. – Stubbe, J. H. – Boomsma, D. I. – de Geus, E. J.: Regular exercise, i. m. 273–279. p.; Salmon, Peter: Effects of physical exercise, i. m. 33–61. p.

²¹ Salmon, Peter: Effects of physical exercise, i. m. 2001.

információkat gyűjtöttem, hogy a vizsgálatban résztvevők számára az intézményi támogatottság milyen mértékben és minőségben van jelen, valamint arra is fény derült, hogy milyen mértékben tájékozottak a kárpátaljai fiatalok az egészséges életmódot segítő intézményi lehetőségeikről. A vizsgálat elvégzéséhez három kérdőív került kidolgozásra, ezek tételei a demográfiai adatok, egészségmagatartás és intézményi támogatás felmérését szolgálták. A skálák tételeinek összeállítása során szem előtt tartottuk a releváns szakirodalmi elméleteket és korábbi kutatások eredményeit.²² A Mentális egészség teszt²³ egy 30 tételes, 5 alskálát tartalmazó kérdőív, mely az élet élvezetére való képességet, rugalmasságot, egyensúlyt, önmegvalósítást és alkalmazkodóképességet méri. A kommunikációs stílus felmérésére a Rathaus-féle Asszertivitás Skála²⁴ szolgált, mely segítségével 30 tétel és 6 alskála mentén jellemezhetőek a kitöltők, ezek a bizonytalanság, önértékelési zavar, érzések kimutatása, fogyasztói helyzetekben megjelenő önérvényesítés, nemet mondas, és a kapcsolatokban való részvétel. A vizsgálatban résztvevők toborzása hólabda módszerrel,²⁵ valamint közösségi hálókön, főiskolai levelezőlistákon való megkereséssel történt. A kérdőívek felvétele a google.docs szolgáltatás igénybevételével, online módon valósult meg. Az eredmények beérkezése után az adattisztítást és adatfeldolgozást az SPSS statisztikai programcsomag elemzési próbáival végeztük el.

A vizsgálati minta demográfiai jellemzése

Kutatásomban 90 kárpátaljai fiatal vett részt, közülük 50-en még egyetemre, főiskolára járnak, 40-en pedig már diplomával rendelkeznek. A nemek sze-

²² Bíró Éva – Balajti Ilona – Ádány Róza – Kósa Karolina: Az egészségi állapot és az egészségmagatartás vizsgálata orvostanhallgatók körében. In: Orvosi hetilap. 2008. (149) 46. 2165–2171. p.; Blayter, M. – Paterson E.: Mothers and Daughters, i. m.; Fuzné dr. Pikó Bettina Franciska – Lencsés Gyula – Piczil Márta: Dél-Alföldi ifjúságkutatás: életmód, szabadidő, értékorientációk, egészségmagatartás. 2007. http://real.mtak.hu/624/1/42490_ZJ1.pdf (2013-04-05); Fülöp Nikolett – Szakály Zoltán: Fiatalok táplálkozási szokásai, egészségmagatartása – székunder kutatás. Élelmiszer. In: Táplálkozás és Marketing. 2008. (5) 1. 81–86. p. stb.

²³ Védőháló a Lelki Egészségért Alapítvány, 2007.

²⁴ Rathaus, S. A.: A 30-item schedule for assessing assertive behavior. In: Behavior Therapy. 1973. 4. 398–406. p.

²⁵ Ismerősök megkeresése után azt kérjük a résztvevőktől, ajánljanak további személyeket a kutatásban való részvételre.

rinti megoszlást a nők felülreprezentáltsága jellemzi, 21 férfi és 69 nő töltötte ki a kérdőíveket. Kárpátalján a magyar lakosság többsége vidéken él, ez a mintában résztvevők lakhelyében is megjelenik, életvitelszerűen 69 vidéken és 21 városban élő személy töltötte ki a kutatás alapjául szolgáló kérdőíveket.

Intézményi támogatás felmérésének eredményei

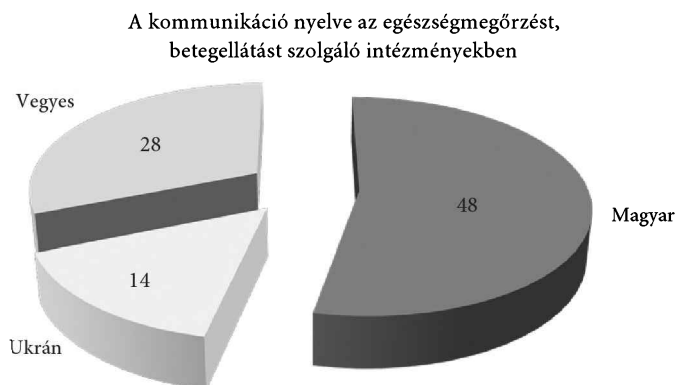
A kárpátaljai fiatalok egészséges életmóddal kapcsolatos intézményi támogatásának felmérése során kiderült, hogy a vizsgált mintában szereplő személyek lakóhelyének önkormányzatai elsősorban a szűrővizsgálatokra való figyelemfelhívással, szakkörökkel, sportterem/sportpálya biztosításával járulnak hozzá a lakosok egészségmegőrzéséhez, azonban ez az esetek felére sem jellemző, a sportnapok szervezése és uszoda biztosítása pedig szintén elenyésző mértékben fordul csak elő.

A megkérdezettek lakóhelyén orvosi rendelő található,²⁶ egészségmegőrző központ²⁷ és kórház pedig csak néhány településen volt megtalálható. Ezekben az intézményekben legtöbbször magyarul folyik a kommunikáció, ezt követi az ukrán és magyar nyelv vegyes használata, illetve kisebb arányban az ukrán nyelven való kommunikáció (*ld. 1. ábra*).

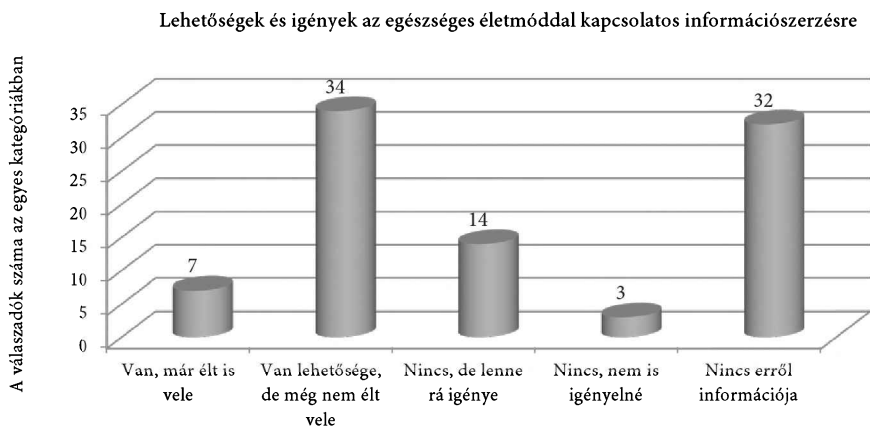
Az intézményi támogatást felmérő kérdőív kitért arra is, hogy milyen igényekkel rendelkeznek a kárpátaljai fiatalok az életmódra fókuszáló tanácsadással kapcsolatban. Az eredmények tükrében elmondható, hogy azok a személyek, akiknek lenne lehetősége szakemberektől tanácsadásban részesülni, a legtöbb esetben nem használják ki az ebben rejlő potenciált, azonban a szakemberekkel való konzultáció hiánya esetén többen vannak azok a személyek, akik igényelnék a tanácsadást. Ezzel együtt a válaszadók mintegy harmadának szinte semmilyen információja nincs arról, hogy lakóhelyén opcionális-e ez a lehetőség (*ld. 2. ábra*).

²⁶ Ez főként azzal magyarázható, hogy a mintában résztvevők többsége vidéken él, ahol elsősorban rendelők vannak, a kórház megléte a városok privilégiuma.

²⁷ Az egészségmegőrző központot sportolási lehetőségek, táncház valamint ehhez hasonló programokat biztosító intézményekben definiáltuk.

1. ábra. A válaszadók által látogatott egészségügyi intézmények nyelvhasználata

2. ábra. A szakemberekkel való konzultációk lehetősége az életmód kérdéseiben

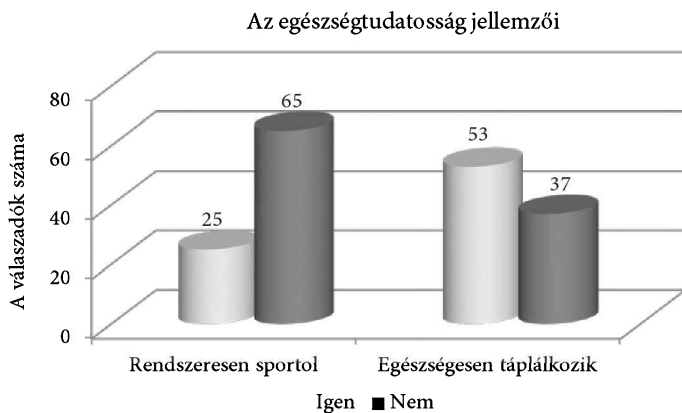
A kérdőívekből az is kiderül, hogy a kárpátaljai fiatalok nagy része főként az interneten és a média csatornáinak köszönhetően találkozik az egészséges életmódra való figyelemfelhívó programokkal (87 személy), s azok a személyek, akik egyedül kórházban, orvosi rendelőben kapnak információkat az

egészséges életvitelről, csak nagyon kevesen képviseltetik magukat a mintában (3 személy). Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a vizsgálat mintáját egyetemisták és diplomások alkotják, s az egyetemi campusokban az internet hozzáférésnek köszönhetően nagyobb eséllyel értesülhetnek az életmódot célzó különböző felhívásokkal.

A hipotézisek tesztelése

A vizsgálat elején az első megfogalmazott hipotézisem az volt, hogy a megkérdezettek között szignifikánsan kevesebben lesznek azok a személyek, akik tudatosan odafigyelnek egészségük megőrzésére. A rendszeres sportolás, valamint a sporttal kapcsolatos általános attitűdök, egészséges táplálkozás, betegségmegelőzés, szűrővizsgálatokon való részvétel képezte azokat a dimenziókat, melyek segítségével az egészségtudatosság felmérésre került.

A hipotézist csak részben sikerült verifikálni. Az eredmények szerint a megkérdezettek körülbelül 1/3-a figyel oda a betegségmegelőzésre és tesz ez irányba tudatos lépéseket. Ennél is kevesebben vannak azok, akik rendszeresen sportolnak. Azonban az egészséges táplálkozással kapcsolatban úgy tűnik, hogy a kárpátaljai hallgatók és diplomások tudatosabbak: a személyek több mint felénél a viselkedéséről szóló bevallás alapján elmondható, hogy igyekszik az egészséges táplálkozás elveit követni (zsírbevitel csökkentése, rostban gazdag táplálkozás, napi szintű gyümölcsfogyasztás, stb.). A betegségmegelőzés iránti attitűdök a felmérés alapján azt mutatták, hogy a válaszadók egy jelentős része (50) bár fontosnak tartja, mégsem figyel tudatosan a prevencióra. A sporttal kapcsolatos attitűdöket értékelve a vizsgálatban résztvevők egy nagyobb százaléka (38) nyilatkozik közömbös attitűdről. Ezek a személyek potenciált képeznek az életmódváltás előmozdítására, a prevenció fontosságának tudatosítására. A sporthoz való pozitív hozzáállás és a betegségek elkerülése érdekében tett céltudatos lépések ezeknél a személyeknél megfelelő informálással, esetleg az önkormányzatok által szervezett egészségtudatosságot előmozdító programokkal, szakemberekkel való konzultálással könnyen előmozdítható lehetne. A szűrővizsgálatokon való megjelenés sajnálatos módon nem képezi kifejezett fórumát azoknak az opcióknak, melyek segítségével a kárpátaljai fiatalok elérhetőek lennének, hiszen a válaszadóknak kevesebb, mint negyede vesz csak részt időszakos szűrővizsgálatokon (*ld. 3. ábra*).

3. ábra. A vizsgálati személyek életmódjának jellemzői

Második hipotézisem, miszerint az egészségmegőrzés szempontjából tudatos cselekedetek pozitív kapcsolatban vannak a mentális egészség mutatóival, a GLM, vagyis az Általános Lineáris Modell nevű statisztikai elemzés során igaznak bizonyult ($p < 0,05$). Tehát azok a személyek, akik egészségesen táplálkoznak és rendszeres fizikai aktivitás jellemzi őket, összességében kiegyensúlyozottabbak és az önmegvalósítás iránti törekvés is inkább az ő ismertetőjegyük. Fontos kiemelni, hogy mivel olyan statisztikai elemzésről van szó, mely a korreláció és varianciaanalízis együttes használatát teszi lehetővé, nem beszélhetünk ok-okozati összefüggésekről a feltárt kapcsolatokat jellemezve, ami azt jelenti, hogy azt nem állíthatjuk biztosan, hogy amiatt kifejezettebb a személyek mentális egészsége, mert egészséges életmódot folytatnak. Ami azonban ennél helytállóbb megfogalmazás: azok a kárpátjai fiatalok, akik tudatosak életmódjukat tekintve, rendszeresen sportolnak és kiegyensúlyozottan táplálkoznak, egyidejűleg nagyobb harmóniával és önmegvalósítással is rendelkeznek.

Harmadik hipotézisem, miszerint a prevencióra figyelő és egészséges életmódot folytató személyek az élet különböző kontextusaiban nagyobb rugalmasságot és alkalmazkodó képességet mutatnak, részben falszifikálva lettek. A rendszeresen nem sportoló és egészséges életmódot nem folytató személyek valóban kevésbé rugalmasak, ha a két tényező interakcióját nézzük

($p < 0,0001$), az alkalmazkodóképességgel kapcsolatban azonban nem sikerült ugyanezt az összefüggést kimutatni ($p > 0,05$).

Végül elmondhatjuk, hogy az egészséges életmód egyenként, és a két hatást együtt véve is szoros, pozitív kapcsolatban van az asszertivitással ($p < 0,05$): tehát azok a személyek, akik egészséges életmódot folytatnak, valószínűbb, hogy konfliktushelyzetekben asszertív kommunikációs stílust, viselkedést tanúsítanak. A konszenzus iránti törekvés, önérvényesítés, indulatkezelés és empátiát követő magatartás jobban jellemzi őket ezekben a szituációkban, mint az egészséges életmódot figyelmen kívül hagyó társaikat.

Diszkusszió

Jelen kutatással az volt a célunk, hogy feltárjuk a kárpátaljai fiatal értelmiségiek életmóddal kapcsolatos alkalmazott gyakorlatait, továbbá fényt derítsünk azokra az összefüggésekre, melyek az életmód, a prevenció, az egészségmegőrzés és a mentális egészség mutatói, az alkalmazkodóképesség, rugalmasság, valamint az asszertivitás között feltételezhető. Célunk volt továbbá, hogy feltérképezzük a Kárpátalján működő önkormányzatok, egészségügyi központok által biztosított támogatottságot is, tehát azokat a programokat, infrastruktúrákat, melyekkel lakosaik figyelmét kívánják felhívni az egészségmegőrző gyakorlatra, illetve amivel teret kívánnak biztosítani ezek beépítésére a mindennapokba. A vizsgálatban résztvevő 90 egyetemista és diplomás fiatal eredményei nyomán elmondható, hogy pozitív összefüggéseket találtunk az életmód, a mentális egészség, a rugalmasság és az asszertív viselkedés között. A mentális egészség és életmód közötti összefüggések egybeesnek Salmon²⁸ és Petrika²⁹ eredményeivel.

A statisztikai elemzések arra engednek következtetni, hogy azok a kárpátaljai fiatalok, akik tudatosak életmódjukat tekintve, előtérbe helyezik és gyakorolják a rendszeres fizikai aktivitást és kiegyensúlyozott táplálkozást, életük különböző kontextusaiban rugalmasabbak az őket érő ingerekkel, szituációkkal szemben, harmonikusabb mentális állapottal és jelentősen magasabb önérvényesítő gyakorlattal rendelkeznek.

²⁸ Salmon, Peter: Effects of physical exercise, i. m.

²⁹ Petrika Erzsébet: Rendszeres testedzés hatása a mentális egészségre és az életminőségre fiatal felnőtteknél: depresszív tünetek, stressz és stresszkezelés empirikus vizsgálata. 2012. <http://hdl.handle.net/2437/132063> (2013-04-05)

Ezek az összefüggések megerősítik azokat az elméleteket, korábbi kutatások eredményeit, melyek az egészséges életmód pozitív hatásait tárták fel a harmonikus lelki egészséggel kapcsolatban.³⁰ Természetesen az alkalmazott statisztikai próbákat figyelembe véve nem beszélhetünk ok-okozat összefüggésekről, azonban nagyon erős együtt járással tapasztalhatóak a vizsgált változók értékei között. Az életmód felmérésekor azt találtuk, hogy a betegségekkel kapcsolatos prevenció és a rendszeres fizikai aktivitás a kárpátaljai fiatalok csak egy kis részét jellemzi, azonban egy nagyobb potenciál található azokban a személyekben, akik közömbös attitűddel rendelkeznek mind a rendszeres testmozgással, mint az egészségmegőrzéssel kapcsolatos tudatos lépésekkel szemben.

Az egészséges táplálkozás eredményeink alapján a rendszeres fizikai aktivitástól jelentősen nagyobb gyakorlattal rendelkezik a kárpátaljai fiatal értelmiségiek körében. A napi szintű gyümölcs- és zöldségfogyasztás, a rostban gazdag táplálkozás, a zsírbevitel csökkentésére való törekvés tekintetében a vizsgálatban résztvevők nagy része tudatosnak aposztrofálható. A vidéki életmóddal Kárpátalján együtt jár a növénytermesztés és mezőgazdasági termékek konyhakertekben történő előállítás, így ez is esszenciális elemét képezheti annak, hogy az itt élő fiatalok előnyben részesítik az egészséges táplálkozást, odafigyelnek arra, hogy milyen típusú és mennyiségű táplálékot vesznek magukhoz.

Az intézményi támogatás felmérése során vegyes eredmények születtek. Az eredmények azt mutatják, hogy ha a kárpátaljai önkormányzatok és egészségmegőrzést, betegellátást biztosító intézményekben van is gyakorlat a prevencióra, adaptív életmódra felhívó programokra, az legtöbbször nem elégséges: ezeken a fiatalok nem vesznek részt, nem élnek a szakemberekkel való konzultálás lehetőségével, vagy nem is tudnak ezekről az alkalmakról. Bár a szakkörök látogatása, a sportpályák használata többnyire adott, azonban szükséges lenne további lehetőségek biztosítására, gyakorlatba ültetésére is a rendszeres fizikai aktivitás megvalósítása érdekében. Kárpátalján – mivel a magyar lakosság jellemzően elsősorban falvakban él – ilyenformán az életvitelszerűen a kistérségeken élő értelmiségieknek nagyon kevés lehetőségük van élni azokkal a változatos és jó felszerelt, megfelelő eszközöket biztosító sportolási lehetőségekkel, ami a nagyvárosokban természetesnek számít. Így

³⁰ Fuzné dr. Pikó Bettina Franciska – Lencsés Gyula – Piczil Márta: Dél-Alföldi ifjúságkutatás, i. m.; Moor, D. – Beem, A. L. – Stubbe, J. H. – Boomsma, D. I. – de Geus, E. J.: Regular exercise, i. m.; Petrika Erzsébet: Rendszeres testedzés, i. m.; Salmon, Peter: Effects of physical exercise, i. m.

például ezekben a községekben nem találunk fitnesstermeket, squash vagy teniszpályákat. Talán emiatt is látjuk azt a tendenciát, hogy a legtöbb személy közömbösséget mutat a sportolással szemben, hisz nincs erre gyakorlat, nincs rá sem modell, sem pedig lehetőség. Azonban a felmérésből is láthatjuk, hogy ennek ellenére a megkérdezettek harmadára jellemző, hogy heti szinten él valamilyen mozgásos gyakorlattal. Ha az intézmények nagyobb figyelmet fordítanak a rendszeres testmozgás előnyeire való figyelemfelhívásra, akár családi programokat, sportnapokat szervezve igyekeznének pozitív asszociációkat kapcsolni a mozgáshoz, elmélyíthetnék a mozgás iránti elkötelezettséget azokban, akik már most is figyelmet fordítanak a rendszeres fizikai aktivitásra, valamint kihasználhatnák azt a potenciált, ami azokban a fiatalokban rejlik, akik nem zárkoznak ugyan el a sporttal fűszerezett életmódtól, de nem is gyakorolják azt rendszeresen. Ahogy azt Apor³¹ tanulmányában is láttuk, a sporttermek, edzőtermek létrehozása és a különböző aerob mozgásórák bevezetése mindenképp olyan befektetések lehetnének, melyek hosszútávon, többszörösen megtérülnének. Köszönhető ez annak, hogy a rendszeres testmozgásnak nem csak a testre vannak nagyon kedvező hatásai – betegségmentesség, gyorsabb felgyógyulás, s így a betegellátás anyagi terheinek csökkenése –, hanem a személyes jólléttel, az asszertivitással és az önmegvalósítással is együtt járhat, ami az e kvalitásokkal rendelkező személyek egész környezetére pozitív hatással lehet.

Kitekintés

A tanulmányban láthattuk, hogy a legtöbb esetben egyértelmű eredményeket találtunk a vizsgált változók tekintetében, azonban fontos lenne a kutatás populációjának kiterjesztése más határon túli régiókra is (erdélyi, vajdasági fiatalok), valamint illesztett kontrollcsoportként magyarországi fiatal értelmiségiek vizsgálata is többlet információt szolgáltathat az összefüggések jobb megértéséhez. A kutatás hipotéziseit, az életmóddal kapcsolatos gyakorlatokat a többi mintán felmérve és ezeket egymással összehasonlítva komplett képet kaphatunk a magyar fiatalok egészségmagatartásáról, prevencióval kapcsolatos attitűdjeiről.

³¹ Apor Péter: Az egészség ára, i. m. 788–794. p.

Andrea MEZŐ

Lifestyle, Mental Health and Assertiveness correlations of young people in Transcarpathia

The aims of current research were to explore the practice of health behavior of young intellectuals in Transcarpathia, examine relationship between lifestyle, mental health and assertiveness, as well as to survey the preventive service support offered by municipalities and medical institutions. The results suggest that although there is some support of health awareness by these institutions, they are deficient in many cases and the information about the programs do not reach the target groups. In addition were found strong relationships between most of the examined variables, where relationship between a healthy lifestyle and assertive communication proved to have an outstanding strength.

Falusi turizmus Visken*

Az elmúlt évszázad világgazdaságának meghatározó szereplőjévé lépett elő az idegenforgalom.¹ A turizmus² jelentősége és prognosztizált fejlődése a Földünkön folyamatos bővülést mutat, így a jövőben valamennyi ország és terület meghatározó gazdasági szereplőjévé válhat. Ugyanakkor számos olyan régió, terület ismert, amely megfelelő turisztikai adottságai ellenére idegenforgalmi szempontból még kevésbé fejlett. Ezek közé tartozik Kárpátalja is, ahol egyelőre csak egyes területeken jelentek meg a turizmus csírái. Ezek közé tartozik a sajátos fejlődési úton kialakult magyar szempontból szórvány település, Visk nagyközség falusi turizmusa is. A közel ezer éves múlttal rendelkező településen már több mint másfél évtizede foglalkoznak falusi vendéglátással. Kárpátalja lakosságának életkörülményeit ismerve, illetve mint viski lakos, helyi sajátosságként emelném ki, hogy az itteni falusi turizmus jelentősen eltér a klasszikus értelemben vett falusi vendéglátástól.

Tanulmányom nagyrészt a falusi turizmus kérdéskörével foglalkozik Visk községben. A kutatásom célja a szakirodalomra támaszkodva, empirikus vizsgálat és interjúk segítségével egyrészt feltárni a viski falusi turizmus másfél évtizedes múltjának fontosabb szakaszait, másrészt rámutatni annak helyi sajátosságaira, harmadrészt bemutatni a falusi turizmus és a helyi hagyományok összefonódását, beépülését a turisztikai kínálatba, felsorakoztatni a további idegenforgalmi lehetőségeket.

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Berghauer Sándor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász).

¹ „Idegenforgalom alatt azt a nemzetközi személyforgalmat értjük, am időn a külföldre távozik ideiglenes tartózkodásra, kereseti tevékenység nélkül szórakozás, gyógyulás stb. céljából mennek külföldre.” Michalkó Gábor: A turizmuselmélet alapjai. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2007.

² „A turizmus magába foglalja a személyek lakó- és munkahelyén kívüli minden szabad helyváltoztatást, valamint az azokból eredő szükségletek kielégítésére létrehozott szolgáltatásokat.” (Hágai Nyilatkozat, 1989)

Elméleti háttér

A falusi turizmus nem más, mint a falvak magánhasználatú lakó ingatlanjainak idegenforgalmi célú hasznosítása, ami párosul a természeti környezet, valamint a falusi élet értékeinek felmutatásával, illetve az egyedi vendéglátással. A falusi turizmus olyan közösségi alkotás, amelyben a kihasználatlan, sok esetben értéktelennek tűnő erőforrások feltárása és piacképesé tétele, valamint értékesítése a helyi társadalom összefogásával valósul meg. Akik a falusi turizmus szolgáltatásaiban részesülnek, a városi élet minden hátrányától mentes természeti környezetben ismerkedhetnek meg a falusi életmóddal, a helyi hagyományokkal és szokásokkal. A falusi turizmus ugyanis nem egyenlő a falusi szállásadással, vendéglátással.

A falusi turizmusnak a meghatározását, annak ellenére, hogy az alaptörvényben nem találhatjuk meg, az ukrán szakirodalom „falusi zöld turizmusként” emlegeti, ugyanis egy 2004-ben el nem fogadott törvényjavaslatban ily módon szerepel. Ennek értelmében:

„Falusi zöld turizmus – az üdülő turizmus fajtája, melynek során ideiglenesen tartózkodnak a turisták falvakban (falusi jellegű településeken), és ahol a falusi zöld turizmus szolgáltatásaiban részesülnek.

Falusi zöld turizmus szolgáltatásai – az egyénileg vagy vállalkozóként gazdálkodó falusi lakosság szállásadásra, étkeztetésre, információnyújtásra és más a turisták kiszolgálására irányuló tevékenysége.”³

„A kárpátaljai falusi turizmus kialakulásában nagy szerepet játszott a rendszerváltást követő időszak kereskedelmi szálláshely-kínálatának alacsony színvonala. Sok turista ebben az időszakban a falusi vendéglátóknak szavazott bizalmat az elhanyagolt állapotban lévő, kedvezőtlen árfekvésű kereskedelmi szálláshelyekkel szemben. Ennek köszönhetően a Kárpátalja magyar lakta településein kialakuló falusi turizmus Ukrajnában úttörő szerepet játszott. Annak ellenére, hogy az elmúlt időszakban a kereskedelmi szálláshelyek kínálata és megbízhatósága jelentősen javult, a falusi turizmus virágzása tovább tart a kedvező árak, a helyi hagyományokat felelevenítő vendéglátás és

³ A falusi zöld turizmusról. Törvénytervezet 2004. http://tourlib.net/zakon/pro_siltur.htm (2013-09-30); Berghauer Sándor: A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján (?) (Értékek, remények, lehetőségek Ukrajna legnyugatibb megyéjében). Pécsi Tudományos Egyetem, 2012.

a vidékre jellemző vendégszeretet jóvoltából.”⁴ A rendszerváltás óta eltelt időszak azonban nem volt elég arra, hogy a falusi turizmus turisztikai terméké formálódjon Kárpátalján. A megyében jelenleg a falusi turizmus egyelőre és elsősorban falusi szállásadást jelent. A vendégeket elsősorban az érintetlen táj szépsége vonzza a területre, és nem igazán az, hogy az adott falu hagyományaival és életmódjával megismerkedjenek.⁵

A falusi turizmus nagyságrendjéről Kárpátalján csak becsléseink vannak. A jelenleg ismert falusi vendégházak számát a turisztikai főosztály 500-ra becsüli. Azonban az interneten elérhető hirdetések alapján 300 falusi szálláshely valószínűsíthető.

Etnikai-felekezeti összetétel

Visk (ukránul: Вишково) a Felső-Tisza vidék egyik legnagyobb magyar nyelvszigete, az egykori máramarosi koronavárosok egyike. A település a Huszti járásban, a Tisza-folyó bal partján helyezkedik el (1. ábra). Közigazgatásilag hozzá tartozik: Saján, Fenes (Jablonyivka), Mogyorós és Rákos. Határát északról és keletről a Tisza, délről és nyugatról Máramarost a romániai Szatmártól elválasztó, délkeleti csapású, a Keleti-Kárpátok vulkáni övéhez tartozó Avas-hegység képezi.

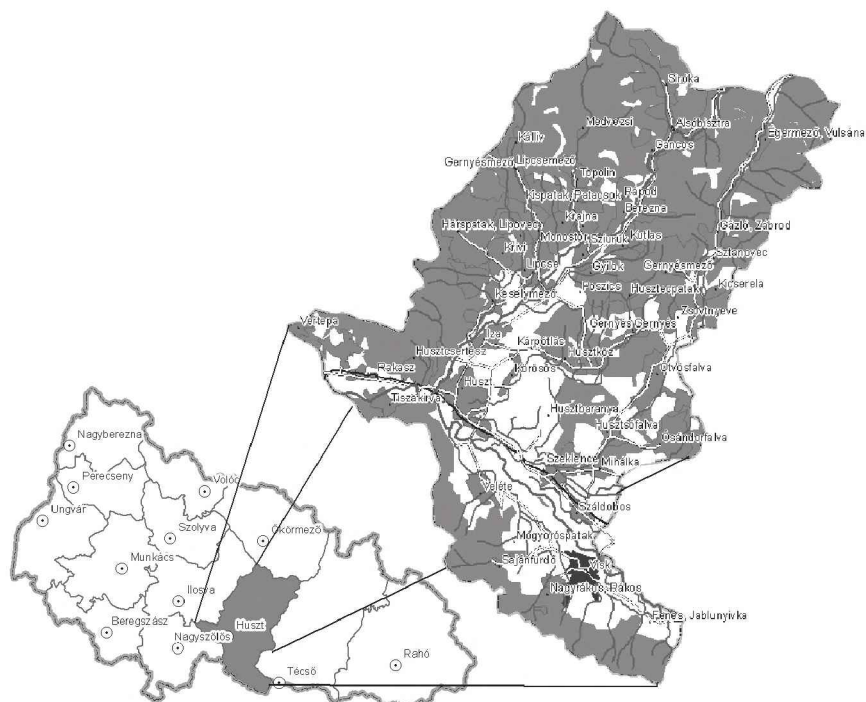
A rendelkezésre álló 2011-es adatok szerint Visk lakossága, a nagyközség önkormányzatához tartozó környező településekkel együtt, 11 461 fő, míg a Visk magterületén élők száma 8142 fő. A település ugyan magyar nyelvszigetnek számít, az ukránok száma mégis meghaladja a magyarok számát (2. ábra). A fentiekén kívül a település lakosai között csekély számban találunk még orosz nemzetiségűeket, valamint romákat is: a helyi rendelőintézet adatai szerint Viskén mintegy 340 orosz, illetve 624 roma lakos él.⁶

Visk demográfiai adatai az utóbbi néhány évben pozitív képet mutatnak. 2010-ben a természetes szaporulat 3,7‰, a rendelkezésre álló legutóbbi,

⁴ Berghauer Sándor: Kereskedelem, külkereskedelem. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs–Budapest, 2009. 328–332. p.

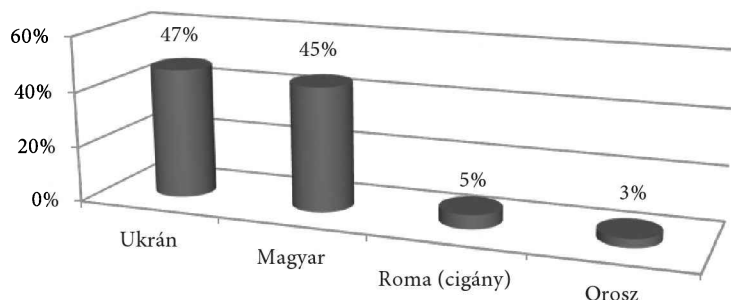
⁵ Gönczy Sándor – Szilágyi Zsuzsanna – Berghauer Sándor: A kárpátaljai falusi turizmus lehetséges irányai. XIX. Kárpátaljai Nyári Szabadegyetem. Felsőszinevér, 2011. június 28. – július 3. 43. p.; Berghauer Sándor: A turizmus, i. m.

⁶ Kovács Mihály, adatközlő, 2011.

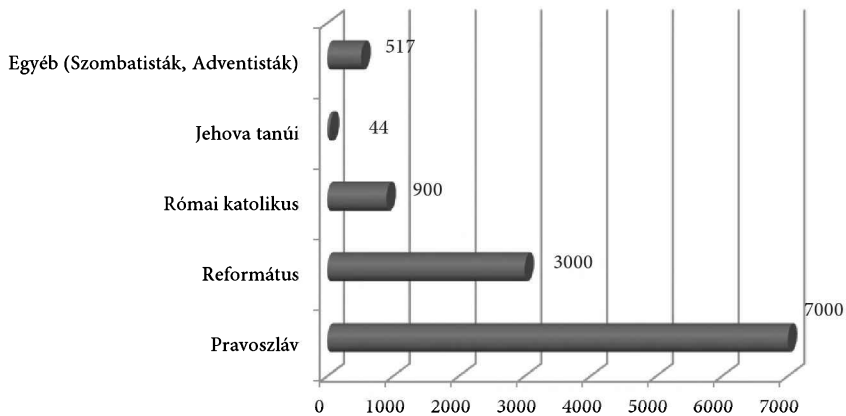
1. ábra. A Huszti járás térképe

Saját készítésű ábra.

2. ábra. Visk nemzetiségi összetétele

Forrás: a viski rendelőintézet adatai, 2011

3. ábra. Visk felekezeti megoszlása

Forrás: Jenei Károly, adatközlő, 2012

2011. évi adat pedig 3,4‰ pozitív szaporulatot mutat.⁷ A 2010-es érték az utóbb néhány évtized legjobb adata, ami különösen fontos, hiszen Ukrajnában jelentős problémának tekinthető a népességfogyás.⁸

A településen a pravoszláv vallás hívei vannak a legtöbben: 61% (7000 fő). A magyar lakossága és a falusi turizmusban dolgozók többsége református vallású.⁹ A reformátusok száma közel 3000 fő. A fentiekén kívül Viskén mintegy 900 római katolikus él, 44 a Jehovai tanúinak száma, illetve több mint fél-ezer lakos más kisebb vallási közösség tagjaként van nyilvántartva (3. ábra).

Gazdaság és életvitel

Viskén és a hozzá tartozó területeken néhány gyár és üzem is működik. Így találhatunk a településen ásványvíz palackozó üzemet, varrodát, téglagyárat

⁷ Kovács Mihály, adatközlő, 2011

⁸ Ukrajna lakossága a függetlenné válást követően több mint hat millió fővel csökkent (52 millióról 46 millió körülire).

⁹ Jenei Károly, adatközlő, 2012

4. ábra. Visk komplex térképe

Saját készítésű ábra.

és húsfeldolgozó üzemet. A korábbi időszakban higanyfeldolgozás is folyt a közelben, de ez az üzem ma már a higanyérc teljes kitermelése miatt bezárt.

Visk lakosságára a hagyományos életvitel a jellemző. A lakosság egy része mezőgazdasággal foglalkozik. Sokan rendelkeznek kisebb földterülettel, vagy csak bérlik azt. A település lakosai termelnek búzát, árpat, kukoricát, burgonyát, babot, illetve különböző zöldségféléket (pl. paprikát, paradicsomot, hagymát stb.). A zöldségféléken kívül nagy számban találunk alma-, cseresznye-, körtefát, illetve egyéb gyümölcsfajtákat is a kiskertekben. Mindezek művelése hagyományos („elavult” vagy „bio”) módon történik. Az emberek többsége saját részre termel elsősorban, ám vannak olyan termelők is, akik áruba bocsájtják termékeiket a viski, vagy akár távolabbi piacokon, de a termelt javak csak nagyon ritkán kerülnek ki a járás határain túlra.

A hagyományos életvitel része a háztáji gazdálkodás és az állattenyésztés is. Az emberek nagy része szarvasmarha-, sertés- és baromfitenyésztéssel foglalkozik. Ha szarvasmarha nem is, de a baromfi szinte minden udvaron megtalálható.

Összességében ez a vidék iparilag és mezőgazdaságilag fejletlen. Inkább munkaerő kibocsájtó területnek tekinthető, hiszen sokan nyaranta elutaznak idénymunkára. A munkavállalás célterületei elsősorban Magyarország, illetve Belső-Ukrajna megyéi.

Viskén az ásványi kincsek kiemelt figyelmet érdemelnek. Különösen a több évszázada ismert sajáni ásványvizek, melyek kitermelése ma is ipari méretekben történik. Az ásványvizeket ezenkívül gyógyüdülőkben és szanatóriumokban is hasznosítják. Elismert gyógyhatásuk különböző máj-, gyomor-, epe- és bélgyulladásos megbetegedések kezelésére hasznosítják.¹⁰

Visk és környéke turisztikai lehetőségei

Az elmúlt években igen nagy hírnévnek örvend a Saján közelében létesített üdülőövezet. Három víztározót és környékét tették üdülésre alkalmassá. A három tó közül egy a fürdőzőké, valamint a vízi sportot kedvelőké (vízi biciklizés, csónakázás stb. lehetséges a tóban), a másik kettő pedig a horgászatot teszi lehetővé. Azonban nem csak a vízi sportok kedvelői szórakozhatnak

¹⁰ <http://www.karpataljalap.net/2011/01/28/szanatoriumi-gyogymodokkal-az-emesztorendszeri-megbetegedések-ellen> (2013-09-30)

A viski református templom

Saját készítésű fotó.

itt jól, a közelmúltban egy lovarda is nyílt.

Több kereskedelmi egység kínál szálláshelyet a Visk melletti Sajánba látogatóknak. A szállodák többségében szaunával, medencével, tenispályával, röplabdapályával, valamint játszótérrel is rendelkeznek. Megyei szinten különlegesnek számít az elmúlt években megnyitott aquapark, melyben több tíz méteres csúszda várja a vállalkozó kedvű vendégeket.

Visk egyik nevezetessége a falusi turisták körében is népszerű református templom. A templom még V. István idején épült az 1270-es években. A fennmaradt történelmi adatok szerint ez a templom volt az első Máramaros vármegyében. Mint ma is látható és tartós állandósága is mutatja, forró mésszel ragasztott kőből épült, gót stílusban. Az ősi templom nem csak mint Isten tiszteletére szolgáló szent helyként ismert, hanem számos történelmi esemény színtere is. A régi kor háborúiban ide menekült a város lakossága, mert a templom több mint egy méter széles kőfalával és ugyanolyan vastag kőkerítésével jó rejtékhelyül szolgált. Emiatt egy erődtemplomról beszélhetünk. A templom padlózata alatt altemplom van, amelyben sírboltok vannak, régi lelkipásztoraikat, tanítóikat temették ide a hívek. A templom mennyezetén pedig 1789-ből származó festés látható. A szószéken egy 1686-ból származó biblia látható. Ami pedig az orgonát illeti, azt 1880-ban építették. A templom mellett található a harangtorony, melyben egy 1887-ben Temesváron készített és egy 1923-ban Kiscegyőn öntött harang lakik a mai napig. A templom kertjében pedig számos rózsabokor és emlékmű található, melyek még különlegesebbé teszik. Így templomunk turisztikai szempontból is látványos épületnek számít.¹¹

¹¹ Peleskey Sándor: A Viski református egyház története. Kiadja: a Viski református egyház-község. Kálvin Nyomda, Beregszász, 1925.

A viski zöld falusi turizmus

A falusi turizmus beindításának lehetőségeit 1996-ban nagy érdeklődéssel kezdték el tanulmányozni az alapító tagok, de mint hivatalosan bejegyzett, Viski Zöld Falusi Turizmus Szövetség elnevezésű társadalmi szervezet csak 2000-től működik. Megalapítása családi ötlet, az alapító tagok 8 pedagógus: Takács Zsuzsanna, Forgon Ilona, Lator Erzsébet, Hánka Éva, Czébely Ilona, Tánczer Katalin, Pál Ibolya és Ötvös Ida. Eleinte kereset-kiegészítésként tekintettek a falusi turizmusra, az időszakban az ország gazdasági válsággal küzdött, az állami alkalmazottak hónapokig nem kaptak fizetést.

Maga a megalapítás folyamata önerőből történt. *„Nem segített senki. A bejegyzési folyamatot is saját magam intéztem. Csak egy huszti ismerős volt, aki az alapszabály elintézésében segített, mivel akkor még Kárpátalján nem volt ilyen falusi Turizmus Szövetség”* – mondta el Ötvös Ida, a Zöld Falusi Turizmus Szövetség elnöke. Jelenleg a Szövetséget egy szervezet sem támogatja. Minden újítás, fejlesztés csupán pályázati pénzekből, valamint a szervezők saját erejéből valósul meg. *„Folyamatosan fektetünk. Van egy kasszánk, ami-ben minden nyáron összegyűjtünk, egy bizonyos összeget, mivel nem várha-tunk mindig a pályázati pénzekre. Mert az hol van, hol nincs. Tehát úgy álltunk hozzá, hogy gyűjtünk és megpróbáljuk a munkákkal annyi pénzt összehozni, hogy a szükséges anyag készletet vegyük meg a munkálatot pedig azt mindig is vállaltuk. Arra tehát sosem kellett fizetni.”*¹²

A településre a legtöbben Magyarországról érkeznek, annak is a Dunántúli részéről. Visszatérő vendégekkel találkozhatunk Pécsről, Sopronból, Veszprémből, illetve Győrből is. Más országokból is érkeznek ide vendégek. *„Eddig legmesszebből Ausztriából (Bécsből) érkeztek, illetve volt egy földrajzszakos diák csoport, akik Londonból érkeztek hozzánk. Ebben az időben még nem rendelkezünk megfelelő angol tudású személlyel, aki kommunikálni tudott volna velük, emiatt Debrecenből kértem egy idegenvezető kollégát, aki segített a tolmácsolásban angolról magyarra [...]”*¹³

A viski falusi turizmus időnyellegű, így többnyire márciustól novemberig érkeznek a turisták. A Zöld Falusi Turizmus Szövetségnek jelenleg 3 idegenvezetője van: Ifj. Ötvös Sándor, id. Ötvös Sándor és Takács Miklós. Ők azok,

¹² Ötvös Ida, adatközlő, 2012.

¹³ Uő.

akiknek már engedélyük is van, szakképzett idegenvezetők. Ötvös Ida szerint örülnének, ha többen is csatlakoznának hozzájuk. Az elmúlt években két fiatalember is próbálkozott, de néhány alkalom után mind a ketten feladták. „*Sanyi bácsi szívesen betanít és segít, amiben csak kell, mivel ő már 1996 óta foglalkozik idegenvezetéssel és már ő ezt rutinból csinálja, és nagyon szívesen teszi [...]*.”¹⁴

A viski Zöld Falusi Turizmus eleinte úgy indult, hogy az ide érkező vendégekkel megismertessék Kárpátalja történelmi nevezetességeit. Azonban később rádöbrentek arra, hogy nem elég, ha csupán Kárpátalja történelmi nevezetességeivel ismerkednek meg az ide látogató vendégek, hanem meg kell ismerniük Visk nevezetességeit, hagyományait, valamint gasztronómiáját is. Emiatt elkezdtek ennek a kínálatnak a fejlesztését is, és ma már úgy szervezik az utakat, hogy az ide ellátogató turistacsoportok egy napot mindenképp a településünkön tölthessenek. Ennek a napnak a keretében különböző rendezvényeket szerveznek, beavatják a turistákat a helyi szokásokba, gasztronómiába, lehetőségük nyílik különböző hagyományos ételek elkészítésének a megtanulására, néptánc tanulására, és még számos más érdekességre. Ilyen jellegű esemény volt 2012-ben a Máramarosi Öt Koronaváros találkozója, melyre Magyarországról és Romániából is érkeztek vendégek. A Szövetség igyekszik a fiatalabb korosztálynak is szórakozási lehetőséget nyújtani, például a népzenei és néptánc tábor keretében.¹⁵

A programokat általában az igényeknek megfelelően állítják össze. Akadnak olyan csoportok, akikkel a kárpátaljai fatemplomokat járják körbe, de akadnak olyan csoportok is, akik egyáltalán nem kérnek templomnézést. Tehát a körutak megszervezése igény szerint történik. Az esetek többségében jó a kapcsolat a viski és a magyarországi szervező között, már előre felveszik a kapcsolatot, és a felmerülő szempontoknak megfelelően állítják össze a turisták számára az utazás programját. A település melletti Sajánban egyre inkább kihasználják a lovaglási lehetőségeket. A turisták nagy előszeretettel lovagolnak az ottani lovardában, valamint vesznek rész szekeres túrákon. „*Nagyon bevált a szekerezés. 6 lovas szekérrel indulnak el a Rákoson keresztül a Sajánba. Ott megállnak a Halas tónál, pihennek, és akkor úgy jönnek vissza. Végig éneklük a falut és lovas kocsin nézik meg határt.*”¹⁶ Külön kéréseket rit-

¹⁴ Uő.

¹⁵ Uő.

¹⁶ Uő.

kán fogalmaznak meg a látogatók, legfeljebb ajándéktárgyak beszerzéséről, vagy egyéb vásárlási lehetőségekről érdeklődnek.

„A Viski református templomot szoktuk nekik bemutatni, a tájházat, a főteret. Nekünk ez a mi tájházuk a Falusi Turizmus Szövetségnek ez a büszkesége. Hogy kaptunk két pályázati összeget is rá, hogy áttsindelyeztettük, valamennyire felújítottuk. De ami ott van, azt mi

A viski tájház

Saját készítésű fotó.

mind közös összefogásban és csapatmunkával hoztuk össze. Az asszonyok tudtak takarítani, meg meszelni, a férfiak tudtak barkácsolni és sok mindent mi magunk csináltunk ott [...]”¹⁷

A fiatalabb falubeliek nem érdeklődnek a falusi turizmus iránt. „Viszont nem ígértem semmit, mivel ezzel a gazdasági válsaggal én sem tudom, hogy konkrétan mire számíthatok. Jelen pillanatban 15 vendégházam van. És az bőven elég. Nekem van egy füzetem, amiben írom, hogy most itt volt vendég, akkor, ha következő busz jön és kevesebben jönnek, akkor ez nem kap, hanem az kapja, aki azelőtt nem kapott. A 15 vendégházban november 1-jére gyakorlatilag majdnem, egy nagyon kicsi eltéréssel, egyforma vendég és vendégéjszaka szám legyen. Tehát ez már a Szövetség tagjai. Ezeket muszáj ellátni. Ha a Jó Isten úgy adná, hogy bővülne a vendégek száma, akkor nagyon szívesen most már van 4-5 vendégház, akik fiatal 30 év körüli személyek és szívesen csatlakoznának a Szövetséghez [...]”¹⁸

10 interjút készítettem olyan személyekkel, akik turisták elszállásolásával foglalkoznak. Többségük elengedhetetlen feltételként említette a tisztaságot, a megfelelően felszerelt fürdőszobák, illetve mellékhelyiségek, összkomfortos hálósobák meglétét. Nem utolsó sorban szükség van a megfelelő felszereltséggel rendelkező konyhára is. Czébely Ilona szerint: „Feltétlenül szükséges olyan helyiség, ahol megfelelőképpen el tudnak helyezkedni, aludni tudnak. Feltétlenül szükséges, hogy legyen fürdőszoba. [...] most már igénylik azt is, hogy

¹⁷ Uő.

¹⁸ Uő.

benti WC legyen. Eleinte, amikor elkezdtünk foglalkozni vele, akkor ugye még csak hébe-hóba voltak WC-k bent a lakásba, csak kinti WC volt. Ezután ez probléma kezdett lenni. És utána ez megoldódott. Tehát mindenféle képen kell, hogy legyen olyan hely, ahol megfelelő nagyságú megfelelő tér legyen ahhoz, hogy el tudjanak helyezkedni a vendégek. És egymásnak tulajdonképpen ne zavarjunk. Tehát, ha azt akarják, hogy külön akarnak vonulni a vendéglátótól, akkor mindenféleképp ezt meg kell oldani, hogy ezt meg tudják tenni.”

A gazdasági válság érezte hatását a viski falusi turizmus vendéglátóinak körében, a látogatószámban enyhe csökkenés volt tapasztalható. Lator Erzsébet elmondása szerint: „Na most, hát ha jól emlékszem akkor 2007-ben volt a legtöbb, mert akkor úgy volt, hogy ahogy elment az egyik csoport, jött a másik csoport. Szinte pihenésnyi időnk nem volt. Elég fárasztó is volt, de anyagilag elég jó év volt. A legkevesebb pedig évről-évre az utóbbi 2-3 évbe, hogy kevesebb és kevesebb csoport jön hozzánk [...]”

A turisták elszállásolása nem könnyű feladat és nem kevés felelősséggel, valamint anyagi ráfordítással jár. A megkérdezettek nem szívesen beszéltek az anyagiakról. Az esetek többségében vagy azt nyilatkozták, hogy még ennek nem számoltak utána, vagy csak egyszerűen és tisztán megmondtak, hogy ők erről nem szeretnének beszélni. Csupán két személy volt hajlandó beszélni az anyagiakról is. Az elhangzottak alapján elmondható, hogy egy turista elszállásolás kb. 4000-4500 Ft/fő/éjszaka között ingadozik. Persze ezt nagyban befolyásolják a pillanatnyi árak.

A szállások minőségét napraforgóval határozzák meg, melyet egy értékelő bizottság ítél meg. A legjobbra értékelt vendéglátók „4 napraforgós” szállást tudnak biztosítani.

A falusi turizmus versenyképessége érdekében a szövetség tagjai együttes erővel rendbe hozták és felújították a tájház épületét. Különböző felújításokat végeztek pályázati, illetve az erre a célra szánt perselypénzekből. Ezen kívül minden vendéglátó saját háza körül is felújításokat végzett. Viszont akadnak olyan szállásadók is, akiknek semmilyen komolyabb változtatásra nem volt szükségük, mivel a házuk csak nemrégiben épült. Azonban többeknek komoly átalakítást kellett végrehajtaniuk a versenyképesség érdekében. Mint Forgon Ilona elmondta: „Na, hát a falusi turizmus versenyképességére ott kiállítottuk a tájházat. Az udvarán kemence van. Lehetőség van a népi hagyományok ápolására, pokrócszövés, kukoricacsuhéból készített termékeket lehet megtanulni, aki akarja. Hát aztán itthoni feltételek, hát fokozatosan igyekszünk

a lakásunk valamivel fejleszteni. Például most én a fürdőszobát teljesen átalakítottam. Régi típusú, 33 évvel ezelőtt épült a házunk, úgyhogy igyekszem úgy, hogy megfelelő legyen, hogy a követelményeknek maximálisan eleget teljesítsek [...]”

A 10 megkérdezett személy közül csupán 2 személy nem részesült képzésben. A képzés végén vizsgáznuk is kellett elméleti, illetve gyakorlati részből. *„Igen, részt vettünk. Egy a Budapesti Gazdasági Főiskola Kereskedelmi, vendéglátó ipari és idegenforgalmi főiskolai kar tanárai egy gyorsított 3 hónapos képzésben részesítettek. Ez 2005 januárjában történt meg. [...] a gasztronómiára, a gasztronómiából tett képzést, a piár részlegbe is meg maga a feltételek, hogy megfelelők legyenek, maga a szoba négyzetmétere legyen, meg mi szükséges a szobába egy ágyhoz. Kell egy kis asztalka lámpával, írófelszerelés, pohár külön. Szóval sokrétű volt [...]”*¹⁹

Lényegében maga a képzés csak hétvégéken zajlott. Péntektől vasárnap délutánig tartott az oktatás. Az órák megtartására a viski Kölcsény Ferenc Középiskola falai között került sor. *„[...] a Budapesti Vendéglátó Főiskola tartott itt tanfolyamat. Ezelőtt egy olyan 6 évvel. A tanfolyam olyan 3-4 hónapos volt. És Magyarországról érkeztek ki tanárok, és ők tanítottak minket. Itt volt helybe, a magyar iskolába. A tanfolyam úgy volt, hogy pénteken, mindig pénteken kezdődött déltől és vasárnap délig tartott. És minden szombaton is reggeltől estig tanultunk. Szóval azokat az órákat, ami megfelelő volt, de viszont vizsgáznunk meg már Nyíregyházán vizsgáztunk [...]”*²⁰

A feldolgozott interjúk alapján kijelenthető, hogy a megkérdezett személyek többsége 2-3 szobát ad ki. Csupán egy különleges szálláshely emelhető ki, Tánczer Katalin otthona, aki a háza emeleti részén 3 szobát, míg az építmény hátsó részében még 2 szobát ad ki. Elmondása szerint többnyire a buszsofőrök szeretik igénybe venni, mivel nekik több pihenésre van szükségük. Illetve a fiatalok körében is közkedvelt helynek számít, ugyanis nem igazán van szomszédság, így itt megengedett az akár hajnalokig tartó mulatozás, szórakozás is. *„Tegyük, fel én is kiadok fent 3 szobát, és lent van 2 szoba, ami az udvaron. De ezt mindig úgy osztottuk meg, hogy úgy szoktuk megoldani, hogy ha söfőr jön, az autóbusz vezető, akkor ugye ő több pihenésre van szüksége, mint egy, mint egy vendégnek, akkor ők hátul, ő ott van a hátsó részbe, mert akkor ő ott többet tud pihenni. Ott külön van fürdőszoba, minden ott külön*

¹⁹ Uő.

²⁰ Tánczer Katalin, adatközlő, 2013.

*van teljesen. ... Két szobát szeretek kiadni. Szükség esetén, ha nagyon muszáj, akkor hármat szoktam kiadni, de ha tehetem, akkor csak hármat adok ki. Néha jó volna 3, de az az igazság, hogy én nem szeretném, én magam nem szeretném azt, hogy egyik vendég a másik vendégen keresztül járjon éjszaka. És ugye a vendégeknek egy olyan 80%-a, de 70 idős ember, aki csak kimegy éjszaka is WC-re [...].*²¹

Pontos választ egyik interjúalany sem adott azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen forgalmuk is van évente. Többen is elmondták, hogy évente 14-15 csoport fordul meg a településen. De nem mindenkinek egyforma a forgalma. Akadnak olyan szállásadók, akiknél a 14-15 csoportból mindig van néhány turista. Viszont akadnak olyanok is, akik csak kísézők, vagy csak nemrég csatlakoztak a szövetséghez és egy szezonnal alatt csak 2-3 csoportból kapnak vendégeket. *„Nekem 4-5 csoportom volt eddig évente. Ezt annak is tanúsítanám, hogy még kezdőnek számítok. De reménykedek benne, hogy ez évről évre csak gyarapodni fog, nem pedig csökkenni [...].*”²²

Sokan újítanának, illetve befektetnének, ha lenne arra biztosíték, hogy az elkövetkezőkben igény lesz a szolgáltatásaikra, és a turisták száma növekedni fog a jövőben. *„Hát ez attól fog függni, hogy milyen lesz a forgalmunk. Ha egyre fog csappanni a forgalom, akkor nagyon sokat már nem fogok befektetni, amit kell még a legszükségesebbet, amit kell, még megcsinálom a lakásba és és kész. Mondjuk hát a folyamatos tatarozás, ami ugye szükséges, úgyis kell, hogy legyen, azt ugye fogom csinálni. De úgy, hogy most valamit különösen, valamit fejlesszek, hát úgy gondolom, hogy már kialakítottam úgy a lakást is, meg a környékünket is, meg az udvart is, hogy már nagyon nagy fejlesztésre nincs szükség szerintem.”*²³ Van, aki egy újabb fürdőszobát szeretne csinálni, van, aki a kertet tenné szebbé, hogy az esti kinti pihenések még komfortosabbak és kényelmesebbek legyenek. *„Hát igen. Erre folyamatosan szükség van. Ugyanis egy falusi háznál mindig vannak olyan dolgok, amit javítani kell, szépíteni kell. Most aránylag a lakás már rendbe van, és most az udvar, az udvaron szeretnék valamit szépíteni. Több virágot, egy nyári lakkal szeretnénk bővíteni, egy ilyen szalonnasütő hellyel még, meg bővíteni a kertünket.”*²⁴ Akadt olyan szállásadó is, aki úgy vélte, hogy az ő szállása teljes mértékben megfelel a jelenlegi elvá-

²¹ Uő.

²² Becske Ilona, adatközlő, 2013.

²³ Forgón Ilona, adatközlő, 2013.

²⁴ Bodnár Erzsébet, adatközlő, 2013.

rásoknak és nem készül újítani, illetve további anyagi befektetéseket eszközölni. *„Hát nekünk most meg van minden csinálva, hát, ha fognak adni, akkor még esetleg fogjuk tovább fejleszteni, hogy még többet tudjunk fogadni, de hát most látszik, hogy krízis van, és egyre kevesebben jönnek. Nincsenek sokan sajnos [...]”*²⁵

Összegzés

A kárpátaljai szórvány magyarság sok tekintetben sajátos körülmények közepe éli életét. Sajátos a társadalmi környezet, amelyben a nyelv és kultúra értékeinek megléte és fenntartása nem olyan egyértelmű, mint bármely más homogén összetételű társadalomban. A viski falusi turizmus a fentiekén túl sajátos gazdasági lehetőséget is jelent a helyieknek, ugyan nem tekinthető kiemelkedő húzóágazatnak, de a szállásadó családok számára fontos kiegészítő forrást biztosít.

Annak ellenére, hogy ma már több kárpátaljai településen is foglalkoznak falusi szállásadással, mégis azt kell kiemelnünk, hogy a viski falusi turizmus sikere példaértékű. Ennek egyik fontos momentumja, hogy több mindent is elsőként ismertek fel, valósítottak meg. Egyrészt az elsők között ismerték fel a meglévő igényt a 1990-es évek derekán és mertek vállalkozni vendégfogadásra. 2000-ben Ötvös Ida vezetésével elsőként hoztak létre Kárpátalján hivatalosan bejegyzett falusi turizmussal foglalkozó civil szervezetet. Az elmúlt időszakban fontos lépéseket tettek a kínálat fejlesztése érdekében. A szállásadó személyek megszerezték a megfelelő képzést, a szállásokat pedig külső szakértők minősítették az általánosan elfogadott napraforgós rendszerben. Megfelelő figyelmet fordítottak a szállások színvonalának emelésére, hogy hosszabb távon is biztosítsák a megfelelő komfortot a Viskre érkező vendégeknek. Jelenleg is előrébb járnak olyan tekintetben, hogy a helyi falusi turizmus fejlesztése révén már nem csak egyszerűen szállásadással foglalkoznak. Figyelemmel kísérték azokat a szakértői véleményeket, amelyek az elmúlt 8-9 esztendőben azt szorgalmazták, hogy a vendéglátók fejlesszék a falusi turizmust teljes értékű turisztikai terméké. Kárpátalja más településein elterjedt „egyszerű” falusi szállásadás mellett a Viskre érkező csoportok már

²⁵ Hecz Erzsébet, adatközlő, 2013.

szinte mind legalább egy napot helyben töltenek el. Megújul a viski tájház, a helyi magyar hagyományokra épülő programokat kínálnak.

A helyi és ehhez hasonló helyzetben lévő közösségek sajátos társadalmi, gazdasági körülményeit ismerve az értékek, a hagyományok ápolása és a közös identitás erősítése az egyik legfontosabb záloga annak, hogy a szór-ványközségek hosszabb távon fennmaradhassanak.

Mónika LŐKÖS

Rural tourism in Visk (Transcarpathia)

The present work examines the functioning of rural tourism in one of the well-known settlements of the Hungarian diaspora in Transcarpathia, Visk. Its aim is to reveal the most important stages of the one-and-a-half decade history of the rural tourism in Visk, to point out its peculiarities and to examine the interlocking of the local traditions and rural tourism – how are they built in the offer of the tourist industry. The exploration of the subject is based on the elaboration of the professional literature and an empirical research. During the research interviews were made with the organizer-in-chief of the Visk rural tourism and with persons who take active part in it, dealing with the accommodation of the tourists arriving in the village. As a result of the research we can state that the key to the success of the rural tourism in Visk is the fact that the local inhabitants have realized and worked out many things foremost. Firstly, they have recognized the growing demand in the mid-1990's and incorporated their activity within frames of a legal organization. Secondly, they are still leaders in the field as by developing the rural tourism they are not simply accomodating the tourists but are listening to and following those professional opinions that urge the hosts to improve the rural tourism into a full-value tourist product. This is fulfilled by the community of Visk building upon the local Hungarian traditions. All this is important not only in economic terms, but also helps to cherish the traditions, strengthens the ethnic identity of the local population, on the whole has a positive influence on holding up the diaspora community in longer terms.

Fejlesztési partnerség Marosvásárhely vonzáskörzetében*

Mindnyájunknak „világos” képe van arról, hogy mi köze a településfejlesztésnek az önkormányzathoz, arról azonban már kevésbé határozottak az elképzeléseink, hogy mi köze van a civilekhez. Kutatásomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az általam vizsgált terepen – Marosvásárhely metropoliszövezetében – érvényesül-e a helyi fejlesztéspolitikában a partnerség elve? Fellelhetőek-e olyan területfejlesztési gyakorlatok, amelyek a civilek részvételére támaszkodnak, vagy civileket vonnak be a fejlesztésekbe? És ha igen, hogy néznek ki ezek a fejlesztési gyakorlatok, modellek? Mivel magyarázhatók azok az esetek, amelyekben nem alakultak ki partnerségek a civil szervezetek és helyi önkormányzatok között?

A településfejlesztésről

„A településfejlesztés adott térbeli közösség, egy meghatározott település megnyilvánulásainak összessége, amely a közös élet feltételeinek javítására, annak jobbítására vonatkozik.”¹ E meghatározás szerint a településfejlesztés valamiféle beavatkozást igényel a település működésébe, de ha empirikus megfigyeléseket végzünk, láthatjuk, hogy a települések állandó fejlesztés alatt vannak, állandóan megújulnak, folyamatosan változnak. Ezért hasznosabb lehet a leszűkített meghatározást használni, amely szerint a településfejlesztés „mindazon rendszerek, objektumok, intézmények létrehozása, amelyek felett közösségi kontroll valamilyen formában érvényesül, s ezáltal a közösség jövőbeli céljait szolgálják, annak korábbiaktól eltérő kedvezőbb működési terét létrehozva.”²

* A tanulmány megírását külső tutorként segítette: Kiss Dénes, Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár).

¹ Rechnitzer János (szerk.): A településfejlesztés tartalma és működési rendszere. In: Település és fejlesztés. A közszolgáltatások hatékonyságának növelése a településfejlesztésben. KSKZ ROP 3.1.1. Programigazgatóság, Budapest, 2007. 15. p.

² Uo.16. p.

A fejlesztési stratégiák kiválasztását több tényező is befolyásolja. Az általános keretet az aktuális központi politikák, ezek törvényhozásai, regionális törekvések, illetve az ezek miatt létrehozott intézmények határozzák meg. Ezek az intézményrendszerek folyamatos változásokon mennek át. Emellett a helyi és megyei önkormányzatok általános területfejlesztési célkitűzései, tervei is megvalósításra várnak. A település helyi önkormányzata csak ezeket figyelembe véve készítheti el saját, önálló településfejlesztési koncepcióját, tervét. Ma a települések maguk döntenek fejlesztési stratégiájukról, főleg az Európai Unió pályázati rendszerének elterjedése miatt, így az állami szerepvállalás szükségessége visszaszorulóban van.³ Fontos szerepe van az Európai Unió szabályozásoknak a fejlesztési elvek meghatározásában, ami társadalmi egyeztetést, részvételt igényel. Az Európai Unió szabályozásoknak köszönhetően 1994-től a partnerség elvét kiterjesztik a „gazdasági és társadalmi partnerekre is”, ezzel terjed a „korporatista-asszociatív modell”, amely a bürokratikus, képviseleti (állami) intézményeknek a kiegészítője lehet.⁴

Az Európai Unió hozadékának tekintik a fejlesztésekben résztvevők új hatalmi struktúráinak kialakulását is. Az eddig elterjedt redisztributív fejlesztési modelleket, az Európai Unió pályázati rendszere váltja fel, ami kvázi piaci logika szerint működik, azaz a források eloszlása és megszerzése is versenyhelyzet eredményétől függ. A versenyhelyzetben való érvényesüléshez új típusú kapcsolati tőkére és tudásra van szükség, amelyekkel az önkormányzati képviselők nem mindig rendelkeznek, ezért a fejlesztési forrásokból fakadó hatalom részben egy új csoport, a „projektosztály” kezébe kerül. Ezt nagyrészt tervezők, szakértők, pályázatírók és projektmenedzserek alkotják, akik birtokolják a szükséges intellektuális tőkét és közvetíteni tudnak a döntéshozók és a forrást felhasználók között.

Vannak olyan megközelítések is, amelyek a projekt formájú szervezés miatt másfajta kormányzás kialakítása mellett érvelnek. A „government”-féle kormányzásról a „governance”-ra térnek át, ami elsősorban a közhatalmi feladatok ellátásának módszereit és intézményeit változtatná meg. Így a közhatalmi feladatok kiszervezése, projektek formájában, lehetővé tenné a részvételi

³ Uo.

⁴ Pálné Kovács Ilona: Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 2001. 90–101. p.

demokrácia megalapozását, kiegészítve a képviseleti demokráciát.⁵ Az új kormányzás sajátosságait taglaló elméletek szerint a governance legfontosabb sajátossága, hogy egyszerre tartalmaz formális és nem formális elemeket, társadalmi önszabályozásra épít – ezáltal horizontális struktúrákat eredményez, „rögzített eljárások helyett kommunikáció-központú”, közügyek és magánszféra közötti érintkezéseket hoz létre, delegitimálhat (mert hiányzik a demokratikus legitimáció), csökkentheti a hatékonyságot (mert hosszadalmas a konszenzusig elérni, és az eredmény ezért „puha megoldást” eredményezhet). A delegitimáló funkciója miatt van, aki azt mondja, hogy a governance ott kell szerepet vállaljon, ahol legitimitás válság van. Guy Hermet szerint ily módon a governance választ adhat a kockázattársadalom kihívásaira, miközben a nyilvánosság megtestesíti a kontrollt.⁶

A területi tőke koncepciója is hasonló a fenti megközelítéshez. A területi tőke koncepciója, Bourdieu tőkeelméletét veszi alapul, és hangsúlyozza, hogy a területi fejlesztések vizsgálatánál figyelembe kell venni a materiális és immateriális tőkejavakat egyaránt. A terület fejlődését befolyásoló tényezőként tüntet fel olyan „látható és nem látható” tőke elemeket, amelyek a területi fejlesztések kidolgozásánál fontos szempontként szerepelhetnek.⁷

Az önszabályozásokra építő kezdeményezések egyik példája a Leader program. Az operatív program célkitűzése olyan, a közösség érdekében álló kezdeményezések támogatása, amelyek a tagállamok terveiből kimaradtak. A program sajátosságai közé tartozik, hogy a partnerséget megköveteli és az alulról jövő kezdeményezéseket kiemelt figyelemmel kíséri.⁸ A Leader program Magyarországon már a második programozási fázisban tart, Romániában csak ezután következik a második szakasz.

⁵ Kovách Imre: Önkormányzati hatalom, projektelés és az új kormányzás. In: Bódi Ferenc (szerk.): A területfejlesztés útjai az Európai Unióban. Politikai Tudományok Intézete, Miskolc, 2008. 113–128. p.

⁶ Idézi: Boda Zsolt: A civil szervezetek közösségi döntéshozatalban: participáció és kormányzás. Uo. 159–168. p.

⁷ Jóna György: A területi tőke fogalmi megközelítései. In: Tér és Társadalom. 2013. 1 szám. 30–51. p.

⁸ Kulcsár László – Obádovics Csilla: Vidékfejlesztési módszertani és gyakorlati kézikönyv. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Sopron, 2013. 10–13. p.

A településfejlesztés két fontos szereplője: az önkormányzatok és a civil szféra

Az önkormányzatok „az állam valamely egységének önálló, saját hatáskörű intézkedést biztosító közigazgatási helyzete. Ilyennel felruházott települési egység. Valamely területnek, „közösségnek az a joga, hogy az ügyeit önállóan intézhetti.”⁹ Az önkormányzatok típusai, az állami újraelosztás következtében, többfélék lehetnek: klientelista (azaz, az önkormányzat helyi fejlesztéseket végez, kreatív, aktív módon) gazdaságfejlesztő feladatokat felvállaló (vállalkozó önkormányzat), jóléti szerepet elvállaló (erős központi függés jellemzi).¹⁰ E típusok milyensége és az önállósodási kísérletek érvényesítése szoros összefüggésben van, hiszen ezek sikeressége is számtalan tényezőtől függ. Két fontosabbat emelnék ki. Az első és nagyon fontos befolyásoló tényező a helyi döntést megelőző társadalmi egyeztetés, ennek során azonosíthatók az érintett és érdekelt társadalmi csoportok. Az azonosítás után a kezdeményező félnek tanácsos bevonni a döntéshozási és fejlesztési folyamatba e csoportokat. A második fontos befolyásoló tényező a társadalmi részvétel.

A civilek (az érintettek, érdekelték) beépítése hatékonyabb, ha valamilyen szervezet külön feladatként hajtja végre.¹¹ Ezek a szervezetek lehetnek „civil szervezetek”, „non profit szervezetek”. Ahhoz, hogy meghatározhassuk a civil szervezeteket, először a civil társadalom fogalmát kell tisztáznunk. A szakirodalomban e fogalom meghatározása nem egységes. A „civil társadalom” fogalmát először a 18. században használták a „társadalmi kölcsönösség szférájának megjelölésére”, de a fogalom gyökere Arisztotelészig és Ciceroig is visszavezethető.¹² Majd a 19. században az államtól elkülönülő társadalmi szférát jelölték a fogalommal. Ezekben a meghatározásokban a közös, hogy „a köz és a magán, az egyéni és a társadalmi, a közérkölc és a magánérdek, az egyéni szenvedélyek és a közüdv problémájából indultak ki”. A különböző értelmezések szerint lehet az egyéni érdekérvényesítés küzdőtere, az önkén-

⁹ Böhm Antal: Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés. Agroinform Kiadóház, Budapest, 2002.

¹⁰ Pálné Kovács Ilona: Regionális politika, i. m. 101. p.

¹¹ Rechnitzer János: A településfejlesztés tartalma, i. m. 11. p.

¹² Reisinger Adrienn: Civil/nonprofit szervezetek a kohéziós politikában- elméleti alapok In: Tér és társadalom. 2012. 1. szám. 44. p.

tes érdekérvényesítés tere, vagy felfogható egyfajta kapcsolódási pontként az állami és a gazdasági szféra között.¹³

A civil társadalom funkciójáról számos elmélet született. A legelterjedtebb megközelítés szerint „a harmadik szereplőként” emlegetett civil társadalom elsősorban korrekciós folyamatokat lát el, amelyeket sem a piac szereplői, sem az állam nem tud ellátni.¹⁴ Egy másik megközelítés szerint a civil szervezet „a kollektív cselekvés eszköze, amely a társadalom alkalmazkodóképességét szolgálja, bizonyos explicit célok érdekében hozzák létre illetve jól meghatározott határokkal rendelkezik és szabályozott tevékenység-rendszerrel jellemezhető.”¹⁵ Emellett a civil társadalom súlya és sűrűsége mutatója lehet az adott társadalomban jelenlévő bizalomnak, beágyazottságnak. (Vagyis minél több civil szerveződés él egy társadalomban, annál több bizalom és együttműködési készség halmozódik fel az adott társadalomban.¹⁶) A civil társadalom terepe lehet különböző érdekcsoportok intézményesített versenyének, olyan csoportokénak, amelyek a saját érdekeiket egymástól elszigetelten képviselik az adott önkormányzattal szemben és ilyen módon igyekeznek nyomást gyakorolni rá.¹⁷ Ehhez hasonló megközelítések szerint a civil társadalom terepet biztosíthat a politikai akarat alulról történő érvényesítéséhez.¹⁸ A civil társadalom a kohéziós politikában is fontos szerepet tölt be, elsősorban a fent említett új kormányzásra való igény kifejezéséeként. (A képviseleti demokráciában a részvételi demokrácia iránti igény tematizálásának terepeiként jelennek meg a civil szervezetek.¹⁹)

A civil társadalom funkciói, szerepei mellett számos elmélet van a civil társadalom fejlődésének leírására, most csupán két irányt mutatok be. Az egyik elméleti irány szerint a civil társadalom funkciója erősödik, a globalitás,

¹³ Uo. 44–66. p.

¹⁴ Kiss Dénes: Romániai magyar non-profit szervezetek 2009–2010. A szervezetek adatbázisának bemutatása és a non-profit szektor szociológiai elemzése. (Műhelytanulmányok a Romániai Kisebbségekről, 37.) NKI, Kolozsvár, 2010.

¹⁵ Idézi: Dániel Botond: A CIVIL szervezetek szerepe a fiatalok karrierjének fejlesztésében. A romániai magyar civil szervezetek életpálya-támogató szolgáltatásainak elemzése. Kézirat, 2011.

¹⁶ Kákai László: A civil összefogás dilemmái. Soros Alapítvány, Budapest, 2005. 1. p.

¹⁷ Idézi Kákai László: A civil összefogás, i. m. 2. p.

¹⁸ Bodács Emil: A civil szektor funkciói és tevékenységformái a helyi társadalomban In: Szrettykó György: A helyi társadalom szociológiai dimenziói: különös tekintettel a Balaton régió specifikumaira. Comenius, Pécs, 2003. 184–195. p.

¹⁹ Reisinger Adrienn: Civil/nonprofit szervezetek, i. m. 44–66. p.

glokalitás következtében, hiszen a helyi társadalom szerepe egyre inkább növekszik, az értékörzés és a polgári szocializáció szintere lesz.²⁰ A másik irány szerint azonban a közvetítő szervezetekkel szembeni érdeklődés csökken, mivel az egyéni, önálló érdekérvényesítés kerül előtérbe.²¹ Sok, elsősorban „hagyományos” szervezet (szakszervezet stb.) tagsága csökken, de ugyanakkor az „új típusú” szervezetek (emberjogi, környezetvédő stb.) tagsága és létrehozási gyakorlatai is növekvő tendenciát mutatnak. A kérdés ellentmondásaira az önkéntesség motivációinak változásai lehetnek a válaszok.²²

A szereplők közti kapcsolatokról

A civil szervezetek elterjedése és társadalmi elfogadása, „emancipációja” után, ezek fontos funkciókat láthatnak el a helyi társadalomban, az önkormányzatok hasznára. Ezek lehetnek szolgáltató, forrástermelő, döntés- előkészítő, mozgósító, presztíznövelő, legitimációs illetve kommunikációs funkciók. Ez utóbbi fontos szerepet tölthet be az alulról jövő ötletek tolmácsolásában, megvalósításában.²³

A hiánypótlás, vagy a könnyebb érvényesülés miatt gyakran figyelhetjük meg olyan „civil” szervezetek megszületését, amelyek valójában az önkormányzati szervezet szerepének kiterjesztéseiként élnek. E felfelé integrált „civil” szervezeteket, amelyeket felszippant a helyi hatalom, vagy azonosul velük, „kvázi non profit szervezeteknek”²⁴ nevezik. A civil szervezetek és önkormányzati szervek közötti viszonyt az is meghatározhatja, hogy milyen tevékenységi kapcsolat van közöttük, amely lehet „beépülő”, „konkurens”, „közömbös” vagy „kritikai”.²⁵ Tanulmányom szempontjából a legérdekesebb

²⁰ Bóhm Antal: Helyi társadalom, önkormányzatok, településfejlesztés. Agroinform Kiadóház, Budapest, 2002.

²¹ Kákai László: A civil összefogás, i. m. 9. p.

²² Nárai Márta: A civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. In: Educatio. 2004. 4. szám. 616–634. p.

²³ Sebestény István: A civil szervezetek funkciója az önkormányzatok működésében. In: Civil Fórum. 2005. 1. szám. 10–12. p.

²⁴ Ágh Attila: Civil társadalom és korai konszolidáció az EU-csatlakozás jegyében Magyarországon. In: Csefkó Ferenc – Horváth Csaba (szerk.): Magyar és európai civil társadalom, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet–Pécs-Baranyai Értelmisségi Egyesület, Pécs, 1999. 45–48., 9–61. p.

²⁵ Kósa András: Település és ifjúság. Elméleti modellek és Európai elvek. In: Civil Fórum. 2005. 1. szám. 18–22. p.

kapcsolati formák azok, amelyek a részvételre alapoznak, a továbbiakban az e kapcsolati formákról született elméleteket fogom áttekinteni röviden.

A részvétel szintjei többfélék lehetnek, e szintek „létráját” Arnstein készítette el: állampolgári ellenőrzés, delegált hatalom, partnerség, közeledés, konzultáció, informálás, „terápia”, manipuláció.²⁶ A részvétel más megközelítése szerint a részvételnek öt módja különíthető el: informálás, konzultáció, bevonás, együttműködés – a tulajdonképpeni partnerség –, felhatalmazás.²⁷ Mindezeknek különböző céljai és ígéretei vannak, melyek a szintek közötti különbséget tökéletesen tükrözik.

Partnerségnek tehát a civil szervezetek és önkormányzati szervek közötti „ideális” együttműködést nevezik.²⁸ Ez egy olyan szerződéses kapcsolatot feltételez, amely által a civil szervezetek döntéshozatali részvételt nyernek, az önkormányzati szervek pedig legitimációt, költségcsökkentést vagy esetleg megoldást valamilyen feladatra. Partnerségek kialakulhatnak közszolgáltatások biztosítása vagy projekt alapú közreműködések céljából. A közszolgáltatások biztosítása történhet alulról jövő vagy önkormányzati szervek kezdeményezésére. Az előbbi esetben valamilyen társadalmi igény felismerése civil kezdeményezésre történik meg. Az utóbbi esetben az önkormányzat átruházza a szükséges költségvetési keretet a civil szervezetre (vagy esetenként civilek egy adott csoportosulására).

A projekt alapú közreműködések meghatározott időre vagy meghatározott projekt célulérése miatt jönnek létre.²⁹ Az önkormányzati szervek és a civilek közötti kapcsolatot nemcsak a célulérés befolyásolja, hanem számtalan olyan tényező, amely előfeltétele lehet ennek, például: a település hagyományai, személyek közötti kapcsolatok, (szakmai) felkészültség, a szereplők (politikai) nézetei, motivációi, konfliktuskezelő technikái.³⁰ Ilyen előfeltétel lehet az ún. „policy network”-ök megléte, ezek elsősorban a meglévő bizalom miatt jelentős tranzakciós költségeket spórolnak meg. Emellett az együttműködésen alapuló hálóknak további haszna lehet, mint például mások tapasztalatainak

²⁶ Idézi: Reisinger Adrienn: Civil/nonprofit szervezetek, i. m. 49. p.

²⁷ Uo. 50. p.

²⁸ Uo.

²⁹ Balogh Márton: A partnerségről. In: Civil Fórum. 2005. 1. szám. 3–4. p.

³⁰ Belényesi Emese: Az önkormányzati civil referensek és a civil szervezetek érdekelt vezetőinek képzési lehetőségei a képzés területén. Kutatási jelentés. Magyar Közigazgatási Intézet, Budapest.

felhasználása helyi közösségek fejlesztésekor, közös stratégia kidolgozása negatív társadalmi jelenségeknél, értékek, tudások kamatoztatása és kölcsönös érzelmi támogatás.³¹

A partnerségi elv területfejlesztési stratégiákban való érvényesülésének sajátos esete a BID (Business Improvement District) modell, melyben a fejlesztési költségekhez, a beruházásokhoz azok járuljanak hozzá, akiknél a haszon „közvetlenül lecsapódik” (pl. sétálóutca fejlesztésének költségeibe az ottani bolttulajdonosok szállnak be).³² Saját Mezőpaniti kutatásomban hasonló eseteket írtam le, a fejlesztések olyan közmunkára/kalakára támaszkodó eseteit (járdaöntés, játszótérépítés, patakmeder takarítás), amelyek tervezésében, kivitelezésében a civilek aktívan részt vettek, anélkül, hogy egyik esetben formális szervezetbe tömörültek volna. Az elemzett esetek sajátosság volt, hogy a civilek bevonása egy archaikus közösségi segítségnyújtási forma, a „kaláka” újjáélesztésével történt meg.³³

Számos elemzés taglalja azt a kérdést is, hogy Közép-Kelet-Európában milyen problémák és hiányosságok miatt nem valósulnak meg ezek, vagy miért ilyen kevés esetben.

Ilyen befolyásoló tényező lehet a civil szektor fejlettségének mutatója. A civil szektor akkor tud hatékonyan működni, ha az egyének életstratégiáinak kiválasztása önálló, ha a stratégiák nem eleve adóttak a rendszer által. Romániában és más kelet-európai országokban az egyéni életutak irányát a rendszer jelölte ki, ezért a jelenlegi privát szférába való visszavonulás a jellemző az egyénekre. A privát szférába való visszavonulás nem szolgálja hatékonyan a civil szektor működését.³⁴ A fejlettségi mutató mellett jelentős szerepet tölt be a társadalmi tőke is, ami a volt szocialista államokban egy újabb

³¹ Kákai László: Lokális szerveződések hálózatosodása és az önkormányzatok In: DIEIP. 2010. 3-4 szám. 99–117. p.

³² Varga Ötvös Béla – Vesmás Bence: Bid-modell: Business Improvement District. In: Letenyei László – Sándor Csaba (szerk.): Kortárs városfejlesztési modellek. TeTT könyvek, Budapest, 2011. 156–162. p.

³³ Bodó Izabella: Településfejlesztés és üzemeltetés közösségi összefogásban. Mezőpaniti esetek: járdaöntés, játszótér-építés, pataktisztítás, futballpálya. In: Letenyei László – Augusztinovic Ottó (szerk.): Civilcity. Helyi önkormányzatok és a települési lakosság, illetve civil szervezetek együttműködése. Romániai jó gyakorlatok. E-book. Asociatia IT Carei, TeTT Consult Kft, 2012. <http://civilcity.itcarei.ro/04JoGyakRom.html> (2013-09-26)

³⁴ Bóhm Antal: Civil szervezetek a helyi társadalomban. In: Comitatus. 1999. 3. szám. 19–26. p.

hiányosság.³⁵ Volt szocialista országokban a civil szervezetek csak formálódnak, sok esetben vezetési, szervezési és finanszírozási problémákkal küzdenek, s ezek a tényezők is akadályozhatják a partnerségek kialakulását.³⁶

Ha a partnerségek mégis elkezdenek kialakulni, számos probléma lép fel a programozási és megvalósítási folyamatokban. A programozás során fellépő gyakori hiányosságok: az előkészítő munkába való bevonás hiánya, információs hiányosságok, visszajelzés elhanyagolása, a menet közben fellépő változtatások, későn kezdődő konzultációk, kész dokumentumok véleményezését tartják együttműködésnek, kevés az erős nonprofit szervezet. A megvalósítás folyamatában fellépő gyakori hiányosságok: a civil szektor képviselői nincsenek jelen a megvalósításért felelős intézményekben, a hiányos információáramlás, bizonyos „közeli” szervezetek gyakori érvényesülése, politikai befolyás a döntések meghozásában, az önkéntességen alapuló munkaszervezés hátrányai, a szakértelem hiánya. A szakértelem és a szükséges tudások hiányának fontosságára Oriniakova is felhívja a figyelmet. Kutatási eredményei szerint a szervezetek képviselői sok esetben felkészületlenek az EU-s dokumentumcsomagok összeállításában, pályázatok megírásában, véleményezésében.³⁷

A területfejlesztési anomáliák a sokszereplős rendszer összetételéből is eredhetnek, az okok a következők lehetnek: európai elvárásokra vonatkozó megtévesztő hivatkozások, szervezeti és személyi integráció hiánya, szakmai szempontok alárendelése napi pártpolitikának, stratégiai gondolkodás gyengesége, intézményrendszer stabilitásának hiánya.³⁸ Az anomáliák javítását célzó törekvéseket elsősorban az Európai Unió szorgalmazza, számos kiadott közlemény, törvénykezés stb. segítségével. A legfontosabb törekvések, amiket szorgalmaznak: a jó gyakorlatok kézikönyveinek kiadása, potenciális partnerek elérhetőségének biztosítása (pl. adatbázis-építés), helyi és regionális törekvések támogatása stb.³⁹

Romániai civil szervezetek helyzetéről készített felmérés eredményei szerint a romániai magyar civil szektor leginkább az önkormányzati szektorral

³⁵ Reisinger Adrienn: Civil/nonprofit szervezetek, i. m. 57. p.

³⁶ Uo. 58. p.

³⁷ Idézi: Uo. 55–56. p.

³⁸ Zongor Gábor: Területfejlesztési anomáliák alulnézetből. In: Bódi Ferenc (szerk.): A területfejlesztés útjai, i. m. 255–267. p.

³⁹ Reisinger Adrienn: Civil/nonprofit szervezetek, i. m. 59. p.

van összefonódva.⁴⁰ A megkérdezett szervezetek többségének (68,7%-ának) volt az önkormányzattal közös tevékenysége. E felmérés eredményei szerint a romániai magyar civil szervezetek legnagyobb része a „kulturális tevékenységeket” tekinti főbb feladatának (51,5%), azonban jelentős részük (7,5%) foglalkozik gazdaság-, település- és közösségi fejlesztéssel. (A tanulmányomban azonban rengeteg esetben az alanyok öndefiníciói miatt e településfejlesztési tevékenységet végző szervezetekhez fogom sorolni a kulturális, a szociális segítségnyújtó és környezetvédelmi tevékenységeket ellátókat is.) A megkérdezett szervezetek kapcsolatait vizsgálva elsősorban arra az eredményre jutott a fent említett kutatás, hogy a civil szervezeteknek leginkább más civil szervezetekkel van kapcsolatuk. Emellett megvizsgálták, hogy néznek ki tevékenységterületi bontásban a szervezetek belső kapcsolatai. Az adatok szerint a gazdaság és településfejlesztéssel foglalkozó szervezetek többsége is a leginkább befelé integráltak közé tartozik. A civil szervezetek és az önkormányzatok kapcsolatára következtethetünk még a bevételi források származásából és a székház tulajdonlási jogából is. A romániai magyar civil szervezetek legfontosabb bevételi forrásai a hazai pályázati forrásokból valók (31,4%), ezt követi a pályázati támogatások más külföldi forrásokból kategória (13,4%) és a szponzorálások (10,9%). Az „állami támogatások alanyi jogon” kategória mértéke elenyésző, mindössze 2,1%. Az önkormányzati és civil szervezetek közötti kapcsolatokat vizsgálva fontos megnézni azokat az adatokat, amelyek a székház tulajdonjogára utalnak. A legtöbb esetben a civil szervezetek nem rendelkeznek saját székházzal, a leggyakoribb esetekben a szervezet valamely tagjának magánlakása biztosítja a székházat, de emellett jelentős mértékben szerepel a helyi önkormányzat is.

Kérdések és hipotézisek

A szakirodalmi és előzetes tapasztalatok áttekintése során az alábbi kérdések fogalmazódtak meg bennem:

- Kutatásomban elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy az általam vizsgált terepen (Marosvásárhely metropoliszövezetében) érvényesül-e a helyi fejlesztéspolitikában a partnerség elve?

⁴⁰ Kiss Dénes: Romániai magyar non-profit szervezetek, i. m.

- Fellelhetőek-e olyan területfejlesztési gyakorlatok, amelyek a civilek részvételére támaszkodnak, vagy civileket vonnak be a fejlesztésekbe? És ha igen, hogy néznek ki ezek a fejlesztési gyakorlatok, modellek?
- Vannak-e kimondottan csak a helyi sajátosságokra építő fejlesztési modellek, és ha igen, hogy néznek ezek ki?
- Létezik-e a Metropoliszövezet Egyesület célkitűzéseinek megfelelően, az általuk megálmodott „fejlesztési hálózat”?
- Van-e a környéken projektosztály? Mennyire vannak bevonva a fejlesztésekbe?
- Milyenek a helyi önkormányzati szervezetek és civil szervezetek közötti kapcsolatok?

A terepen végzett első kutatásaim eredményeként született esettanulmányban⁴¹ leírtak és a szakirodalmi áttekintés fényében a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

- A metropoliszövezet hivatalos fejlesztési stratégiája központilag irányított, főként a közszolgáltatások biztosításában merül ki. A civil lakosok nincsenek a megvalósítások szereplői között.
- A „helyi társadalmakban” léteznek a partnerség jegyében történő fejlesztések, azonban ezek elsősorban kisléptékű és projekt alapú együttműködések eredményei.
- Az „alternatív fejlesztések” formái rendkívül változatosak lehetnek. Elképzelhető a kaláka, a közmunka vagy más tradicionális, kis közösségekre jellemző közösségi megnyilvánulások településfejlesztésekben való felhasználása.
- A Metropoliszövezet Egyesület célkitűzései között szerepel a fejlesztési hálózat kiépítésének megvalósítása. Ez már az egyesület megalakulásával kezdetét vette, hiszen formálisan elkezdett tömörülni a kistérség, azonban ez a háló formális kereteinek megteremtése. A valós fejlesztési hálók elsősorban kölcsönös baráti szívésségek hálójához hasonlíthat.
- A projektosztály elterjedtsége csekély mértékben figyelhető meg a településeken.
- A helyi önkormányzati szervezetek és civil szervezetek közötti kapcsolatok leginkább függők, de valószínűsíthető a települések kisebb volta miatt,

⁴¹ Bodó Izabella: Településfejlesztés és üzemeltetés, i. m.

hogy ezek a kapcsolatok sokkal perszonalizáltabbak és gyakoriak a projektalapú együttműködések.

A terep, a vizsgálat alanyai, a módszer

Az általam vizsgált terep konkrét, lehatárolt terület: Erdély egyik központi városának, Marosvásárhelynek a metropoliszövezete. A Metropoliszövezet Egyesület 2006 óta bejegyzett, nonprofit szervezet, mely a kistérségben levő önkormányzatok társulásához biztosít törvényes keretet. A következő települések önkormányzatai a tagok: Marosvásárhely megyei jogú város, Nyárádtő város, valamint Ákosfalva, Jedd, Kerelőszentpál, Koronka, Lukafalva, Maroskeresztúr, Marosszentkirály, Marosszentgyörgy, Mezőpanit, Mezőcsávás, Nagyernye és Nyárádkarácson. A szervezet legfontosabb céljának az ide tartozó települések közös érdekeinek kidolgozását, a közös projektek kivitelezését tekinti. Elsősorban ernyőszervezeti funkciókat szeretne ellátni. Emellett a hatékony közszállítást, szemétkerakok létrehozását, ivó- és szennyvízzel kapcsolatban felmerült kérdések megoldását is fontos szempontnak tekinti. Az eddig megvalósult konkrét elképzelések a következők: kétnyelvű táblák kirakása, képzések, tapasztalatcserek szervezése, közös stratégia kidolgozása, információs hálózat, terelőutak, közszállítást, biciklis utak tervezése. A metropolisz övezet elnökségi tanácsának tagjai a közösségek polgármesterei és a megyei tanács képviselői.

Egyes települések polgármestereivel és alpolgármestereivel, helyi civilekkel, a Metropoliszövezet Egyesület volt tagjaival, egy volt alkalmazottal készítettem interjút. Az interjú elkészítése során a hólabda módszert alkalmaztam. Nehezítette a munkát az interjúban az egymásnak ellentmondó információk feldolgozása, egyes esetekben a bizalmatlanság, a célcsoport nehéz elérése. Voltak olyan alanyok, aki a személyes találkozást nem vállalták, ezért be kellett érnem a facebookos, telefonos vagy e-mailes válaszadással. A félstrukturált interjúkon, és az internetes beszélgetéseken kívül még kutatási eszközként felhasználtam a terepen töltött idő alatt a téma kapcsán kialakult spontán beszélgetéseket. Sok releváns információra tettem szert a Metropoliszövezet Egyesület honlapján közzétett dokumentumokból, illetve néhány helyi sajtótermékből is.

Összesen 10 interjút készítettem 14 emberrel, ezek időtartama változó – a legrövidebb 19 perces, a leghosszabb 161 perces.

Az önkormányzati képviselők és a partnerség

Az önkormányzati képviselőkkel készített interjúk során elsősorban a települések fejlesztési stratégiáiról beszélgettünk, konkrét megvalósításokról, ezek pályázati pénzekből vagy hivatalos állami lehívásokból valósultak meg. A partnerségek, a civilekkel való együttműködésekéről való megítélések emellett mindig rákérdezésre jöttek elő: *„Hát ezeket a civileket is meg kéne szólítani, de azokat is, hogy, sőt mi több nem jogi személyek, [...] még támogatni se lehet őket. Mert a közpénzt elosztva, elosztani csak úgy lehet, ha bankszámlájuk van, s ha jogi személyek, s ők a kapott pénzt bemutatják számlákkal, hogy mire költötték, ami nem igazán történik meg, mert nincs is bankszámlájuk. Szóval vannak ilyenek. Egyre nehezebb támogatni ezeket a civileket.”*(M., 55 éves, férfi)

A diskurzus szintjén az önkormányzati képviselők nyitottak, azonban kevés olyan település van, ahol partnerségekre példát tudnak mondani. A legtöbb esetben ezek az együttműködések kimerülnek az anyagi támogatásban, egy rendezvény, egy esemény megszervezése során. Ezek függő kapcsolatról árulkodnak, ahol az önkormányzati szervezet anyagi támogatásától függenek a civil szervezetek programjának megvalósításai (pl. M. településen a civil szervezet programjait önkéntesek bonyolítják le, a szervezet egyik legfontosabb anyagi forrását az önkormányzat biztosítja, kevés önrésszel tudnak hozzájárulni a saját programjaik, célkitűzéseik megvalósításához). Erre alapozva mindkét fél részéről legitimálva van a patriarchális viszony léte. Ebből a viszonyból való kitörés haszna a diskurzusok szintjén megjelenik: *„Együtt kell működünk, persze, ha akarjuk, ha nem, na de miért ne akarjuk? (Nevet) A polgármesteri hivatal adja a pénzt, most is a falunapokra [...] vagy a festőtáborra, vagy ami van, arra szokott adni támogatást, jó, emellett, kell mi is, de hát a 2%-osból van még, de, hát egyéb nem sok van.”*(Á, 46 éves, férfi) *„Ha létrehozol egy civil szervezetet, hogy az önkormányzattól kérjél pénzt, akkor nem csináltál semmit. És az önkormányzattól kapott pénzből tartod fenn magad, akkor nem értél semmit. Az volna jó, hogy legyen meg a civil szervezet, szervezzen bizonyos eseményeket, amire szerezzen pénzt, és az önkormányzat is járuljon hozzá bizonyos pénzüsséggel [...] önellátóak kellene legyenek [...]”* (M., 55 éves, férfi)

Sz. településen nincs együttműködés, területfejlesztésnél fel sem merül, rákérdezés után az egyik alpolgármester maximum szankcióként tudta elképzelni a civilek bevonását a fejlesztésekbe. (Mindemellett a településen jelentős fejlesztések történtek az utóbbi években, főként pályázati pénzekből.) *„Hát*

bevonni? Nem tudom, így esetleg kisebb dolgokba, például aki nem fizet adót, az fesse le a fákat vagy ássa a sáncot ki. Ilyenek, de egyébbe nem lehet, nem érdekli az embereket, s nincs is, ami összefogja, sokan vagyunk [...]” (E., 39 éves, férfi)

J. településen az önkormányzati és civil szervezetek közötti együttműködés településfejlesztési ügyekben az alpolgármester elmondása szerint nem létezik.

Ma. településen a civil szervezeti tag helyi önkormányzatba való beépülési kísérlete kudarcba fulladt, és a civil szervezet legitimításának elvesztéséhez vezetett. (A civil szervezet, amíg az ún. „korrekciós” funkciókat töltötte be, azaz szociális tevékenységeket, vagy ezekhez közelálló feladatokat látott el, teljesen legitim módon működött, a beépülési kísérlet után megszűnt.)

A fent leírt példák mutatják, hogy a partnerségről elvben van csak szó. A megkérdezettek többsége elvben fontosnak tartja a civilek bevonását a fejlesztésekbe, azonban a meglévő patriarchális viszonyt mindkét fél legitimként tartja számon. Az önkormányzati szereplők sok esetben a partnerségeket „kötelezőnek” tekintik, hiszen az Európai Unió elvárások erre sarkallnak, azonban a gyakorlatban ezek a partnerségek formálisak maradnak. (Például a települések többsége papíron több ilyen partnerségben benne van, azonban a gyakorlatban a nagyobb léptékű fejlesztéseket önállóan vagy önálló pályázati pénzekből, állami pénzekből valósítják meg.)

A legtöbb általam vizsgált településen a társadalmi részvétel első és nulladik lépcsőfoka között helyezkednek el a fejlesztési kísérletekbe való bevonások. Az informálás sok esetben meg sem történik, vagy a bevonás megreked ezeken a szintereken. Ha a bevonás mégis megtörténik, akkor kialakul a függő kapcsolat. Ez a függőség elsősorban anyagi természetű. A településeken az elenyésző számban létező ún. „projektosztály” implikálása a fejlesztési folyamatokba kevés esetben történik meg. (Maximális együttműködésük a projektalapú együttműködés egy-egy pályázat megírása erejéig.)

A helyi civil szervezetek és a partnerségi elv

A civil szervezetekkel készített interjúk kapcsán a felmerült főbb témák a szervezetek megvalósításai, jövőbeni tervei és az önkormányzatokkal való kapcsolatuk köré szerveződtek.

A megkérdezett szervezetek célkitűzéseik szerint a következő kategóriákba sorolhatóak: ifjúsági szervezetek, hagyományőrző szervezetek, telepü-

lés-fejlesztést célul kitűző szervezetek és kvázi nonprofit szervezetek (egyház, iskola stb. árnyékában működők, és ezek céljaival azonosulók). A valóságban tevékenységeik sokfélék, kevés közöttük a specializálódott szervezet, azonban a Rechnitzer-féle meghatározást figyelembe véve mindegyik foglalkozik a településhez köthető valamilyenfajta fejlesztéssel is.

A szervezetek nemcsak a konkrét objektumokat tekintik településfejlesztési tevékenységnek, hanem a közösségfejlesztést, a humán erőforrás fejlesztését is. Leginkább ennek elterjedtsége figyelhető meg. *„Hát milyen fejlesztést? Hogy építesz valamit, vagy csinálsz valamit a faluért? Mert nálunk van például tánccsoport, voltak Magyarországon táncolni, sokszor már, és még készülnek most is menni valahova, nem is tudom már hova [...] Na de vagy szemétszedés, az is fejlesztés, mert aki nem tudja, megtanulja, hogy ne dobja el a szemetet, vagy szégyelli legalábbis, s evvel, ha megtanítod őket, akkor már kicsit is, de javítod a falut. Na de így, hogy építsünk valamit, nem volt, ahhoz sok pénz kell, még ember [...]”* (H., 37 éves, nő)

„Például van néptáncoktatás [...], vagy angol nyelvoktatás [...] s nem lesznek buták az emberek, [...] s vannak például egy réteg, a mezőgazdasággal foglalkozók, [...] lassan-lassan el kellene kezdeni a fejlesztést [...]” (I., 38 éves, nő)

A szervezetek megvalósításai elsősorban olyan korrekciós funkciókat látnak el, amelyeket az önkormányzat vagy a helyi szolgáltatók nem tudnak ellátni, vagy nem látnak el: pl. szemétyűjtés, falunapok szervezése, szociális kávéház működtetése, mosoda működtetése, koncert vagy más szórakozási lehetőségek szervezése. Sok esetben e korrekciós feladatokat ellátó tevékenységek során kéri a civil szervezetek az önkormányzatok főleg anyagi segítségét. Vannak települések, ahol az önkormányzat és a civil szervezetek közösen szervezik meg például a falunapokat, ezekben az esetekben főként a munka megszervezése történik meg, projekt alapú együttműködés formájában.

A korrekciós feladatokat ellátó szervezetek nemcsak az önkormányzat tevékenységeit korrigálhatják, vagy egészíthetik ki, hanem a más nagyobb helyi intézményekét is, például iskola, vallásos közösség, egyház árnyékában tevékenykedő szervezetek elterjedtsége és korrekciós tevékenységei figyelhetők meg. E szervezetek partnerségei elsősorban a „nagy” szervezettel való együttműködésekben merülnek ki.

Az ún. projektosztály tagjai közül kevesen tartoznak az általam megkérdezett civil szervezetek tagjai közé. A civil szervezetek és a helyiekkel való kapcsolat tárgyalása során gyakran felmerült a probléma, miszerint

a szervezeteket nem tekintik sajátjuknak a helybeliek, ezért nehezebben tudják bevonni őket olyan feladatokba, amik nagyobb humánerőforrás-bázist igényelnek. A „közömbösség” köré szerveződnek a civilek helyi lakosokat megítélő asszociációi, azonban rákérdezés nélkül gyakran kiemelik az eredményességet. *„Hát nem érdekli, nálunk, az az igazság, nem érdekli az embereket, hogy tisztaság [...] Üljenek a tv előtt s kész [...] na, de azért valamit csak számít, meg na, a gyermekek azok ügyesek, s megtanulják, hogy nem szabad, s akkor nem dobják el [...] de azért már ez is nagy dolog, hogy nincs azért annyi szemét, mint az első évekbe’ [...]”* (A, 43 éves, férfi)

A Marosvásárhelyi Metropoliszövezet Egyesület és a partnerségi elv

A Metropoliszövezet tagjaival és volt tagjaival, alkalmazottjával készített interjúk, beszélgetések, levelezések során a szervezet tervei, célkitűzései és egységesítési stratégiák kidolgozására való törekések kerültek szóba. Emellett a konkrét megvalósítások is felhozódtak: honlap létrehozása és üzemeltetése, terelőutak tervének kidolgozása, képzések (pl. pályázatírás), a biciklis úthálózatok terveinek kidolgozása, névtáblák kihelyezése stb. E tevékenységekben a szervezeti tagok vettek részt és az önkormányzati képviselők. Kevés esetben történt meg a civilek bevonása (ilyen eset a biciklis úthálózat tervének kidolgozása). A partnerség megítélése a diskurzus szintjén pozitív konnotációt kap. *„Jó, ha van, ha be van vonva. Tehát a lehetőség adott, bármikor lehet jönni.”* (C., 56 éves, férfi)

A honlapon a bemutatkozó szövegben is a partnerséget emlegetik, azonban nem a civilekkel való partnerségre utalnak, hanem a települések közötti partnerségre: *„A megyei önkormányzat megtette az első lépéseket annak érdekében, hogy partnerség alakuljon ki, mely ma 15 helyi önkormányzatot foglal magába [...]”*⁴²

Az együttműködés hasznosságának jellemző megítélését a következő interjúrészlet mutatja: *„Hát a civil szervezetek már ilyen vonalon általában a kritika lehetőségével élnek, tehát kevésbé kezdeményeznek. Inkább elmondják, hogy mit kéne csinálni. S időnként próbálják mondani azt, hogy kellene csinálni. Van, ahol van szakszerűség, van, ahol nincs. Vannak köztük olyanok, akik inkább politizálnak, nem a szakszerűséggel foglalkoznak, de hál’ Istennek vannak köztük olya-*

⁴² Forrás: <http://www.tgmures-metropolitan.ro/hu/bemutakozas> (2013-09-26)

nok is, akik szakmailag mennek rá [...] Én azt látom, hogy Romániában a civil szféra nincs annyira kifejlődve, tehát nem nőtt fel annyira, hogy partnerséget tudjunk vele. Most Marosvásárhelyről konkrétan beszélhetek, de Romániában ez egy komoly probléma. [...] Partnerséget felajánlani lehet, az önkormányzatok az igazság az, hogy elég formaian kezelik a civil szférával való együttműködést, de [...] ott is elhangzott a civilek részéről, hogy nincs átiütő, életképes civil világ. [...] Hogy hogyan lehet együttműködni, aki konstruktívan áll a dolgokhoz, mindenkivel lehet együttműködni. Általában az önkormányzatoknál azt a típusú hozzáállást szeretjük, ahol nemcsak megmondják, hogy kiosztják az észet, hogy így a jó, vagy úgy a jó, vagy mit tudom én, hanem megoldásokat is javasolnak, illetve odaállnak és segítenek. Nos, a civil szervezetek nagy része csak addig látja a szerepet, hogy jelzi, hogy a fát nem így kell vágni [...]” (C., 56 éves, férfi)

A tagokkal készített interjúk során előtérbe kerültek azok a problémák, amelyek a szervezet hatékonyságának csökkentéséhez járulnak hozzá. Az első ilyen problémának tekintik a tagok a metropoliszövezetek törvényes keretének hiányosságait, az intézményes keret hiányait, az elnökség körüli vitákat, a város és megyei elnökség között feszülő nézeteltéréseket, a részben hatalmi harcok miatt bekövetkező régebbi tagok kilépéseit vagy elbocsátását, ezek miatti folytonosság hiányát. „Nem igazán törődik az új elnök, hogy összehívjon, hogy beszélgessünk közös dolgainkról [...] Eddig gyakrabban volt, tehát minden két hónapba’ találkoztunk, sőt, ha volt valami szükséges, még hamarabb, havonta is volt, hogy összegyűltünk, de most februártól, amióta megvolt ez a választás, nem igazán találkoztunk, jó, márciusba’ vagyunk, remélem, hogy még lesz [...]” (M., 55 éves, férfi)

Voltak olyan nem metropoliszövezeti tagok, akik a hatalmi harcok eredményeit román–magyar küzdelemként értelmezték. Példa rá a magyar volt megyei elnök, és magyar volt alkalmazottak felváltása román elnökre és román alkalmazottakra: „Az elnök asszony most félre van állítva. Románok lettek az alkalmazottak, román lett az elnök, s kész.” (E. 42 éves, férfi)

A fejlesztési hálózatok létrehozási kísérlete – az ún. „policy network”-ök létrehozása – elindult a szervezet megalakulásával. A Metropoliszövezet Egyesület megalakulásakor fontos szempont volt e háló létrehozása (a tagok közötti kapcsolatok létrehozása és megerősítése), és a tagok közös terveinek kidolgozása. Mindez megtörtént, azonban a háló fenntartása, bővítése és funkcióinak kihasználása még várat magára a megfelelő eszközök hiánya miatt. „A lényege, hogy közös legyen az elképzelés arról, hogy mit fejlesztenek

[...] Nagyszabású projektek nem voltak, mert nincs meg a megfelelő törvényes keret, csak továbbképzések voltak, és tanulmányok ennek a körzetnek a jövőbeni fejlesztéséről.” (L., 60 éves, nő)

A tipikus esetek

a) A mezőbergenyei tűzoltópumpa kiállítása

A „magyar világból” maradt, a rendszerváltás után elhanyagolt mezőbergenyei tűzoltópumpa restaurálása és kiállítása kitűnő példája azon emlékéllátásoknak, amelyekben a helyi civilek vettek részt, az önkormányzattal közösen. A tűzoltópumpa restaurálást egy helyi civil szervezet kezdeményezte, a munkálatokat önkéntesek végezték, az anyagi támogatást az önkormányzat és a civil szervezet biztosította. A munkálatok végén, a „falunapok” ünnepségén felavatták és kiállították a restaurált pompát. Kis kiállítóteret is építettek köré, amit a rongálók elől kerítéssel zártak el.

Az interjúk során a pumpa értékéhez kapcsolódó asszociációk igencsak figyelemfelkeltőek. A „magyar világból” maradt pumpát a kommunizmus első éveiben használta a helyi önkéntes tűzoltócsoporthoz. A tűzoltócsoporthoz a tipikusan helyi segítségnyújtás alapelvei szerint működött, a tűz esetén a helyi biztonságot és feladatmegosztást garantálta, a lakosok egymásba vetett bizalmán és kölcsönös segítségnyújtásán alapult (kint hagyott kulcsok, szerszámok stb.). Emellett közösségépítő funkciókat is ellátott, helyi képzések, gyakorlatok voltak rendszeresen, a feladatmegosztás mindenkire speciális szerepet és feladatot rótt tűz esetén, emellett „nyitottsága” ösztönözte a lakosokat.

„A: Önkéntes tűzoltó csoport volt, s az volt a kedvezmény abba az időben, hogy közmunka, öt napot kellett ingyen dolgozni az államnak, s akkor ez elől mentve voltak, nem kellett ledolgozzák azt az öt napot, mert ugye éjszaka is ha tűz volt, fel kellett keljenek, s kellett menni tüzet oltani, s evvel kompenzálták, hogy szóval levonták azt az öt napot, nem kellett menni.

B: Az önkéntes tűzoltóknál volt a kapura kiszégezve egy tábla, hogy önkéntes tűzoltó, s akkor az éjjeli őr, ha látta, észrevette, hogy valahol tűz, szólt, hogy tűz van, s akkor kellett menjenek, szóval azok mentek elsőnek. Akkor kellett, hogy ha nem kézzel, lovakkal (közbeszól)

A: S megvolt mindenkinek a beosztása, hogy mit kellett csináljon.

K: Ezek falubéliek voltak?

A: Igen, sőt olyanok is voltak, akik nem voltak tűzoltók, de azé a kapura kiszegték, s ki volt téve, hogy tűz esetén használható szerszám, s volt egy létra, egy lapát, egy villa, kinek mit tett ki, ilyen kis cetlik, s voltak ilyen táblák, és mikor tűz volt, tudtad, én viszek egy vedret, egy lapátot, egy gereblyét vagy mit tudom mi volt kitéve. S azzal mentek tűzoltani, nem úgy, hogy mindenki csak azt vitte, akkor mi lett volna, nem tudták volna.

B: Mindenki vitt volna vedret.

A: Igen mindenki vitt volna egy villát [...] s a tűzoltóknál pedig rendesen tudta az ő beosztását, hogy ki hol van, úgyhogy nem kellett kapkodni, mindenki ment a helyére és tudta, hogy mit kell csinálni. [...] s nem volt létszám, hogy na, csak 10-ig, lehetett 100 is, s az épület, ahol volt a pompa, ki volt akasztva a kulcs, ügyesen ott a bejáratnál egy szegre fel volt akasztva, s éjjel-nappal [...] az első, amelyik odaért, kinyitotta a kaput, s aztán tolták ki a pompát, s ha kellett messzire vinni vagy lovakat kaptak, vagy, akkor elhívjuk a lovasakat is [...] de addig, amíg olyan nagy tűz volt, hogy már tényleg nem bírta, addig, amíg jöttek a vásárhelyi tűzoltók, addig ez sokat csinált, mert fékezte a tüzet. [...] Nem volt kurzusok, helybe volt csinálva, például volt minden második vasárnap, vagy harmadik vasárnap volt gyakorlat [...] Oda volt figyelve annak idején azért kicsit komolyan mit kell, s hogy kell csinálni, sajnos ez most leépült [...]” (interjúrészlet; A., 43 éves, férfi; B., 68 éves, férfi)

b) Civilből önkormányzativá válni – egyenlő elvesztett legitimitás?

Az egyik nem metropoliszövezetbe tartozó településen – nevezzük A.-nak – a civil szervezet példája szemléletesen árulkodik az esetleges együttműködések megítéléséről, azok elképzelt rendjéről. A szervezet elsődleges célja a településfejlesztés, az egyesület vezetőjéhez a Leader program kapcsán irányítottak. Mint a Leader egyik kezdeményezője számos információt szolgáltatott egy Helyi Akció Csoport létrehozásának kísérletéről,⁴³ emellett a beszélgetésben

⁴³ A helyi Leader próbálkozás több települést tömörített magában, a metropoliszövezet falvai közül is. A pályázat megírásához szakértő csoportot szerződtek. Az egyik polgármester szerint azért nem volt sikeres a próbálkozás, mert „Romániát ez is felkészületlenül érte”, és kistelepülésekről volt szó: „kicsik voltunk, hogy megnyerjük az országost”. A fent említett civil szervezeti vezető szerint a Leader sikertelenségéhez a „partnerség visszautasítása”

hangsúlyosan megjelent az a fajta érvelés, miszerint mint a településfejlesztés „legitim és hozzáértő”⁴⁴ szereplője, a program megvalósításából kimaradt. A kimaradás okát abban látta, hogy nem tagja egy politikai szervezetnek sem.

Az „elődszervezetnek”⁴⁵ az a fajta próbálkozása, hogy beépüljön az újonnan visszatelepített önkormányzati képviselők közé a településfejlesztési célok eléréséhez szükséges eszközök könnyebb elérésének reményében, kudarcba fulladt. Az „elődszervezet” összeomlott, legitimitását elveszítette.⁴⁶ A mai szervezet később alakult, de kimondottan „egyedül”, pályázati pénzekre alapozva próbál boldogulni. Az önkormányzatok és a civil szervezetek közötti különbségek miatt úgy gondolja a szervezeti vezető, hogy a partnerség elvárása egyelőre „naivitás ezen a területen”. A beépülési kísérlet során történt legitimitásvesztés példázza az önkormányzati és civil szervezetek legitimitása közti különbségeket, illetve az ún. „projektsztály” és a helyiek közötti szakadékot, kommunikációs problémákat egyaránt.

Összegzés

A metropoliszövezet hivatalos fejlesztési stratégiája központilag irányított, főként a közszolgáltatások biztosítását és a kistérség egységes stratégiájának kidolgozását tartják elsődleges szempontnak. A civil lakosok nincsenek a megvalósítások szereplői között. A megvalósítások elsősorban pályázati pénzekből jönnek létre. Kivételesnek számítanak azok az esetek, amikor a civileket bevonják a projektekbe. A Metropoliszövezet Egyesület „kvázi nonprofit” jellegéből fakadóan a tevékenységek és a „partnerségek” megcélzottjai elsősorban önkormányzati képviselők. (A megszervezett képzések, a szervezett beszélgetések stb. résztvevői az önkormányzatokhoz közel állók,

járult hozzá. Véleménye szerint túl kevés vállalkozót és civil szervezeti vezetőt vontak be, talán mert a polgármesterek nem bíztak eléggé az általuk kevésbé ismert, „nem személyes barát” vállalkozókban, civil szervezetekben.

⁴⁴ Autodefiníció. Az alany, elmondása szerint, rengeteg településfejlesztés konferencián, falukutatásban vesz részt. Emellett gyakorlott projektíró, sikeres nagyléptékű EU-s projektek előkészítésében és lebonyolításában vett részt. Mondhatjuk, az ún. „projektsztály” tagja.

⁴⁵ Az „elődszervezet” egy elszármazott helyi alapította, aki évekig az Európai Uniónál dolgozott kutatásfejlesztőként.

⁴⁶ A helyi lapok szerint a felháborodott helyiek veszélyeztetve érezték az amúgy is alacsony fizetésű önkormányzati képviselők állásait az „igen magasra törő” civil szervezeti képviselőtől, akit véleményük szerint „a pénzszerzés érdekel csak”.

a hatalom ideiglenes képviselői.) A képviselők mellett ritka esetben, szinte soha nincsenek fejlesztési szakértők. A képviselők nem rendelkeznek elegendő szakismerettel, hatalmuk ideiglenes, emellett sok esetben túlterhelt alkalmazottak, akik *„le szeretnék papírozni az egészet, nem, hogy csáljanak, csak mert akkora bürokrácia van, és ezeket meg kell csinálni”* (M., 55 éves, férfi). Tehát a szakértelem, a kapcsolati tőke, a fejlesztések iránti elkötelezettségek különböző egyéneknél vannak szétszórva, a szükséges tudások, kapcsolatok és elkötelezettségek összehangolásának szükségessége hangsúlyosan megjelenik a Metropoliszövezet tagjainak diskurzusában, azonban az egyesület egyelőre a hatalom képviselőit gyűjtötte össze. Az egységes stratégiák kidolgozását a politikai hatalmi harcok is akadályozzák. A fejlesztések összefonódása a politikai szférával bizalmatlanságot kelthet a civilekben (ld. beépülési kísérlet).

A „helyi társadalmakban” léteznek a partnerség jegyében történő fejlesztések, azonban ezek elsősorban kisléptékű és projekt alapú együttműködések eredményei. Viszonylag kevés van belőle. Az önkormányzati szervezetek és a helyi civil szervezetek közötti kapcsolatokat elsősorban az alanyi jogon járó támogatások miatti, függő kapcsolatok jellemzik. Előfordul bizonyos esetekben, hogy az önkormányzati szervezet kiszervezi szolgáltató tevékenységeinek körét a civil szervezetekhez.

Az „alternatív fejlesztések” formák elterjedtsége nem jellemző, egy-két kivételes esetet leszámítva (pl. pumpa emlékállítás), azonban gyakoriak a humán erőforrást megcélzó közösségfejlesztések. Ezeket leginkább hagyományőrző vagy vallásos közösségek végzik, saját értékeiket népszerűsítve. Gyakoriak a különböző civil szervezetek környezetvédő tevékenysége, illetve mezőgazdasági képzéseik, ez utóbbi egyre kevesebb számban. Egy civil szervezet esetében előfordult angol nyelvű képzések szervezése, illetve településfejlesztést célzó kurzusoké is.

A Metropoliszövezet Egyesület célkitűzései között szerepel a fejlesztési hálózat kiépítésének megvalósítása, ami az egyesület megalakulásával kezdődött, hiszen formálisan elkezdett tömörülni a kistérség. Emellett a települések benne vannak még sok más fejlesztést célzó tömörülésben, melyek nem spontán módon alakultak, hanem az épp meghirdetett pályázati elvárásoknak próbáltak megfelelni. A többfajta fejlesztési hálóba való tartozás miatt sok esetben egymásnak ellentmondó, vagy egymástól távol álló stratégiák kidolgozását kell elvégeznie egy-egy településnek.

A projektosztályhoz tartozók elenyésző számban vannak a településeken, és ezek implikálása a fejlesztésekbe csekély mértékben figyelhető meg. A fejlesztésekben résztvevő egyéneknek nem minden esetben van meg a kellő tudásuk, kapcsolati tőkéjük, hogy a projektosztály tagjai lehessenek.

A helyi önkormányzati szervezetek és civil szervezetek közötti kapcsolatok leginkább függőek, de a települések kisebb volta miatt ezek a kapcsolatok sokkal személyesebbek, és gyakoriak a kisléptékű projektalapú együttműködések. Ezek az együttműködések a szolgáltatások átruházásakor figyelhetők meg. Partnerségek előfordulnak kisléptékű civil kezdeményezések esetében, úgy mint brandépítés, közösségi élet szervezése, egyházi célok. Egyéb strukturális problémák, amelyek a partnerséget nehezítik: pályázatírási kompetenciák hiánya, túlterhelt tanácsosok (pl. be nem töltött pozíciók miatt stb.). A partnerségek kialakulását akadályozza a magas fokú bizalmatlanság (ld. a Leader tanulságait) és a mindkét fél részéről legitimált patriarchális viszony.

Izabella BODÓ

Development partnership in Târgu Mures Region

In the event the phrase "local development" is mentioned, everybody thinks about local government, local mayor, and about the unsuccessful stories of road constructions in Romania etc. These mostly negative associations are primarily transmitted by the media and has a focus on unrealized developments with their main characters: the "representatives of power". However, according to the criteria of the European Union those projects are financed mainly, that contain such characteristics as intense social consultation and participation. There is more and more literature published about local development, which describe strategies in which the principle of the partnership is more emphatically present. In my research I would like to be able to answer questions like: is the principle of partnership applied on the areas studied by me (the Târgu Mureş metropolitan area)? Are there any local developmental practices present, that rely upon the participation of civils or involve civils in their development? If there are, than what do these developmental practices/models look like? If there aren't, than why aren't they?

UTÓSZÓ

2012 őszén indítottuk útjára a Márton Áron Szakkollégiumi Program hatodik évfolyamát (eredeti nevén Elit Szakkollégium, majd Oktatáskutató Szakkollégium). A programot idén első ízben dolgoztuk ki és hirdettük meg közösen az Emberi Erőforrások Minisztériuma Külhoni Magyarok Osztályával.

Az ösztöndíjat határon túli fiatal kutatók és tutoraik részére írtuk ki oly módon, hogy minden kutató saját maga jelölhette meg vezetőtanárát. Ezzel azt kívántuk biztosítani, hogy kutató és tanára szoros együttműködésben dolgozhasson, s a tutor folyamatosan követni, irányítani tudja a kutatás előrehaladását.

Az alábbi témacsoportokra vártuk a hallgatók és doktoranduszok pályázati anyagait:

1. Két- és többnyelvűség a gyakorlatban. A magyar és a többségi nyelv státusza a Magyarországgal szomszédos országok magyarlakta régiók kiválasztott nyelvhasználati színterein.
2. Történeti emlékezet, köztörténet, történelemoktatás és történelemkutatás hatása a Kárpát-medence szomszédnépi kapcsolataira, valamint a kisebbségi magyar közösségek történeti identitására.
3. Etnikai és többségi pártok versenye. A kisebbségi magyar közösségek lokális, megyei és országos választási eredményeinek összehasonlító politológiai, szociológiai vizsgálata.
4. Életmód, életvitel, egészségmegőrzés a szomszéd országok magyarlakta kistérségeiben, városi agglomerációiban.
5. Fittségi teljesítménymutatók viszonya egy határon túli régió és az anyaországi állapotok között.
6. Irodalmi folyóirat-kiadás története és/vagy helyzete a határon túli régiókban.
7. Az irodalom, mint kisebbségsszervező erő.
8. Magyar nyelvű tankönyvkiadás helyzete egy adott régióban.
9. Regionális sajátosságok és érvényesítési lehetőségeik az uniós források felhasználásában.
10. A partnerség elvének érvényesülése a fejlesztéspolitikában - a részvétel lehetősége a területi tervezésben.

11. Önkormányzatiság és regionális identitás, központi szabályozás, helyi gyakorlatok.
12. A határ menti együttműködések szerepe a nemzeti kohézió erősítésében.

A beérkezett tanulmányok jelentős része történelmi-politológiai témával, a két- és többnyelvűség problémakörével, nyelvpedagógiai és irodalmi kérdésekkel foglalkozik, de – a tanulmánykötet tanúsága szerint – a kutatók nem riadtak vissza regionális témáktól sem, sikeres pályamunkák dolgozták fel többek között a szórványmagyarság idegenforgalmi sajátosságait, a kistérségek életmód-életviteli szokásait, vizsgálták a fiatalok élettel való elégedettségét, foglalkoztak a partnerség elvének érvényesülésével.

Érdemes említést tenni a küldő intézményekről – fontos eredményként tartjuk számon, hogy pályázati felhívásunk széles körben talált visszhangra, így a szülőföldi felsőoktatási intézményekben is. Összesen 13 egyetemről és főiskoláról érkezett a 25 ösztöndíjat elnyert hallgató, közülük tizennégyen a legnevesebb magyarországi egyetemekről, kilencen a szülőföldi magyar nyelven oktató felsőoktatási intézményekből – a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemről, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskoláról, az Ungvári Nemzeti Egyetemről, az Újvidéki Tudományegyetemről és a révkomáromi Selye János Egyetemről.

Változó volt a nyertes pályázók „kutatói kora”, tapasztaltsága – a nyertesek között egyaránt szerepeltek olyan egyetemi hallgatók, akik talán első szárnypróbálgatásaikat tették, és tapasztalt doktoranduszok, számos tanulmánnyal, publikációval a hátuk mögött. Úgy érezzük, kezdőknek, haladóknak helye volt a programban, felkért szakembereink-témavezetőink személyre szabott foglalkozása valamennyiük szakmai-emberi fejlődését szolgálta.

Örülünk, hogy az ösztöndíjasok be tudták illeszteni programunkba folyamatban lévő kutatásaikat, s túlnyomó többségük kiváló tanulmányba foglalta munkája eredményét. Ebben több rendezvényünk is segítette őket. A program elején – az idei évad újításaként – módszertani konferenciát szerveztünk a kutatók és tutoraik részére, ahol tapasztalt, kiváló szakemberek előadásait, útmutatásait, gyakorlati tanácsait hallgathatták. A kutatás félidejében beszámoló konferenciát tartottunk, témacsoportonként folyt a műhelymunka. A kutatók a témavezetők irányításával, egymást meghallgatva, a jó tapasztalatokat felhasználva, saját és mások hibáiból okulva foghattak tanulmányuk

végző kidolgozásába. A harmadik találkozót Pécsen szerveztük, a Pécsi Tudományegyetem vendégszeretettel élvezve. A kutatók nyílt fórumon, részben a plenáris ülésen, részben szekciókra bontva mutatták be éves kutatási eredményeiket.

Úgy érzem, a találkozóknak nem csak szakmai hozadéka, hanem közösségformáló ereje is volt. Többnapos rendezvényeinken lehetőség nyílt a szülőföldön, illetve az anyaországban tanuló fiatalok számára, hogy egymást közelebből megismerjék, valamint Budapesten a Misztrál, Pécsen a Szelkiáltó együttes hangulatos koncertjén a zene és az irodalom világában is megmártózhattak.

Elismerésünk szól a vezetőtanároknak, akik szakmai támogatást nyújtottak számukra. Különösen azon tanárok munkáját köszönöm, akik rendezvényeinkre is eljöttek, vagy – ha idejük nem engedte –, levelezés útján tartották velünk is a kapcsolatot, tájékoztódtak és tájékoztattak. Azt éreztük, hogy valóban fontos számukra tutoráltjuk tudományos fejlődése, szakmai előrehaladása.

Köszönet illeti a két szerkesztőt, Fedinec Csillát (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet) és Szoták Szilviát (Termini Egyesület, Károli Gáspár Református Egyetem). Rendkívül lelkiismeretesen, nagy szeretettel és energiaráfordítással dolgoztak azon, hogy a tanulmánykötet időben és magas színvonalon jelenhessen meg. Egyetértettünk szakmai véleményünkkel, miszerint nem feltétlen cél minden tanulmány kötetben való megjelentetése, a kiadványban valóban a legjobb munkák kapjanak helyet. Úgy gondoljuk, az ösztöndíjasok már azzal is sokat nyertek, hogy a program révén kutathattak, fejlődhettek, témavezetőink útmutatásával sok-sok módszertani és szakmai ismerettel gazdagodhattak, s a szerkesztők értékeléséből-bírálatából a jövőre nézve tanulhatnak. Sok sikert kívánunk további munkájukhoz!

S végül Szarka László tanár úrnak (Selye János Egyetem) mondok köszönetet, aki több éven át irányította kutatásvezetőként a szakmai programot. Több éven át, de mindig megújulva, előremutató ötletekkel, javaslatokkal, minden lépésében fiatal kutatóink, s rajtuk keresztül a határon túli magyar-ság javát, szellemi felemelkedését szolgálva.

Harsányi Zoltánné

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
oktatási és pályázati igazgatóhelyettes

A KÖTET SZERZŐI

Bajcsi Ildikó (1985, Komárom)

Eszterházy Károly Főiskola (Eger), Történelemtudományi Doktori Iskola, I. éves hallgató. Kutatási területe: a (cseh)szlovákiai magyar társadalom változásai élettörténetek tükrében (1920–2004).

Bodó Izabella (1989, Marosvásárhely)

Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár), kormányzati és nem kormányzati szervezetek vezetésében alkalmazott szociológia szak, II. éves mesterszakos hallgató. Érdeklődési területe: településfejlesztés, civil szféra.

Boros László (1986, Csetfalva)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest), Történelemtudományi Doktori Iskola, II. éves hallgató. Kutatási területe: a magyar és német csapatok tevékenysége Kárpátalján (1938–1944).

Bóna László (1988, Fülek)

Selye János Egyetem (Komárom), történelem–informatika szak, II. éves mesterszakos hallgató. Érdeklődési területe: a szlovák–magyar kontaktuszónák, a népszámlálások és az etnikai térképek vizsgálata.

Fendrik Bertalan (1989, Zenta)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest), pszichológia szak, I. éves mesterszakos hallgató. Érdeklődési területe: tanácsadás, egészségpszichológia és pályaválasztás.

Gazdag Vilmos (1984, Zápszony)

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), Szlav nyelvészeti Doktori Program, III. éves hallgató. Kutatási területe: a szlav–magyar kontaktushatások vizsgálata.

Görög Nikolett (1990, Beregszász)

Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár), magyar nyelv és irodalom szak, V. évfolyamos hallgató. Érdeklődési területe: nyelvhasználati és névtani vizsgálatok Kárpátalján.

Koszttyó Gyula (1986, Beregdéda)

Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Budapest), Történelemtudományi Doktori Iskola, II. éves hallgató. Kutatási területe: szovjet propagandatevékenység Kárpátalján 1944–1964 között.

Lőkös Mónika (1991, Visk)

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (Beregszász), földrajz szak, III. éves hallgató. Érdeklődési területe: falusi turizmus, szórványkutatás Kárpátalján.

Lulić Emil (1990, Szabadka)

Újvidéki Tudományegyetem (Újvidék), Jogtudományi Kar általános szak, IV. éves hallgató. Érdeklődési területe: nemzetközi közjog, nemzetközi büntetőjog, nyelvi jogok, választott bíróságok.

Mátyus Ákos (1990, Zombor)

Szegedi Tudományegyetem (Szeged), közgazdálkodás és közpolitika szakirány, I. éves MA hallgató. Érdeklődési területe: nemzetpolitika, a határon túli magyar közösségek és a szomszédos államok politológiai, közgazdasági vizsgálata.

Mező Andrea (1989, Eszény)

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (Budapest), munka- és szervezetpszichológia szakirányú mesterképzés, I. éves hallgató. Érdeklődési területe: egészség- és szervezetfejlesztés, a kárpátaljai fiatalok attitűdjei, a tudatos egészségmagatartás előnyei.

Molnár Anita (1985, Beregújfalú)

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), Nyelvtudományi Doktori Iskola, III. éves hallgató. Kutatási területe: a kárpátaljai beszélőközösség nyelvhasználatának vizsgálata, a tannyelvválasztás különböző aspektusai szociolingvisztikai szempontból.

Molnár Ferenc (1986, Zápszony)

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest), Történelemtudományi Doktori Iskola, III. éves hallgató. Kutatási területe: a Munkácsi Görög

Katolikus Egyházmegye és az északkelet-magyarországi nemzetiségek 1848–1849. évi története.

Roginer Oszkár (1986, Újvidék)

Pécsi Tudományegyetem (Pécs), Irodalomtudományi Doktori Iskola, III. éves hallgató. Kutatási területe: a kisebbségi irodalmak, valamint a közösségi identitások összefonódása.

Rózsa Rita (1984, Zenta)

Pécsi Tudományegyetem (Pécs), Interdiszciplináris Doktori Iskola, II. éves hallgató. Kutatási területe: Szerbia uniós csatlakozása és a vajdasági magyarság migrációját, identitását és a felnőttképzést érintő kérdések.

Stark Gabriella Mária (1977, Túrterebes)

Debreceni Egyetem (Debrecen), Humán Tudományok Doktori Iskola, III. éves hallgató. Kutatási területe: kisebbségi pedagógusképzés, kisebbségi oktatásügy.

Suslik Ádám (1986, Beregszász)

Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest), Történelemtudományi Doktori Iskola, I. éves hallgató. Kutatási területe: az I. világháború, különös tekintettel Magyarország északkeleti vármegyéi gyalogezredeinek történetére, valamint az orosz front hadászati szerepének a vizsgálata.

Szakács Tímea (1992, Sepsiszentgyörgy)

Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kézdivásárhelyi Tagozat), óvodapedagógia és az elemi oktatás pedagógiája szak, II. éves hallgató. Érdeklődési területe a kortárs erdélyi irodalom, a kortárs erdélyi gyermekirodalom.

Szentgyörgyi Noémi Erzsébet (1986, Kézdivásárhely)

Közgazdász, valamint óvopedagógia és elemi oktatás pedagógiája szakos diplomával rendelkezik. Érdeklődési területe: a kisiskolai tankönyvek elemzése.

MUTATÓ

7Nap 259, 266, 272, 275, 286

Ács Zoltán 15–16

Ádám Zita 340

Ádány Róza 406

adatközlők 243, 246–247, 256, 363, 385,
389, 398

Adriányi Gábor 35

Ágh Attila 436

Ágoston András 148–149

államnyelv 200, 337, 363

Almássy Ágnes 84

Antal Magda 403

anyanyelvi nevelés 309, 340, 359, 366, 371

Apor Péter 404, 413

Arató Endre 16, 22–23

Asbóth Oszkár 204

asszertivitás 7, 400, 404–406, 411

Babeş-Bolyai Tudományegyetem 290,
309, 431

Backhaus, Peter 178, 187

Bácska 157, 261, 265, 270, 272

Badis Róbert 153, 156

Bakk Miklós 138

Bakó Boglárka 109

Bakos Gellért 400, 402, 404

Balajti Ilona 406

Balázs Géza 200

Balácsi Ildikó 312, 320

Balázs Sándor 78, 80, 84

Balkányi Péter 312, 320

Balla Tibor 40, 43, 59

Balogh Márton 437

Bánát 261, 265, 270

Bánfi Ilona 312, 320

Baranyai Réka 400, 402, 404

Bárany Erzsébet 199

Barczy Zoltán 63–68, 71–72

Bárdi Nándor 142

Basil, Bernstein 364

Belényesi Emese 437

Benő Attila 204

Bendász István 16, 21, 24–25, 31

Benedek András 15

Benisch Artúr 47

Benkő Loránd 205

Beregdéda 82, 85, 458

Beregi Hírlap 208, 225–226, 228–241

Beregszász 20, 38, 74, 78, 178, 199, 203,
207–208, 212, 214, 225–226, 228–244,
337, 362, 366, 376–377, 400, 415, 422,
457–459

Berghauer Sándor 415–417

Berkovics Gábor 62–63, 65–69, 71

Böhm Antal 434, 436, 438

bio-pszichoszociális 401

Bíró Éva 406

Bocoş, Muşata 338–339, 341

Bocskor Andrea 369

Bodács Emil 435

Bodart Gaston 40, 55, 57

Boda Zsolt 433

Bödök Zsigmond 61

Bodó Barna 342

Bogdánfi Sándor 266

Bognár József 401–402

Boros László 19, 457

Bosznia 160–161, 267, 270–271, 275–276

Bozóki Antal 152

Budai Katalin 292

Budapesti Híradó 8–30, 33, 35

- Bukovina 55–56
 Bunyik Zoltán 340
- Carrington-dokumentum 163
 couleur locale 291
 Csákberényiné Tóth Klára 365
 Császár Judit 401–402
 Csefkó Ferenc 436
 Csehszlovák Köztársaság 64, 91, 107,
 110–111, 119, 121, 126, 131–132
 Csépe Imre 277
 Csepeli György 81, 84
 Csernicskó István 202–203, 212, 243–
 244, 254, 337
 Csikos István 266, 274
 Csoboth Csilla 384
 Csurgovics János 32
 Czine Mihály 291
- Danczer Alfons 46, 48, 50
 Dániel Botond 435
 Darcsi Karolina 400
 Dárdai Ágnes 314, 338–339, 341, 344
 Deák István 42, 47–49, 53
 Debreczeni József 282–284
 Demeter Gábor 94
 depresszió 383, 385, 387, 393–394, 398,
 404
 digráfia 179
 Diósi Árpád 141
 Dobos Sándor 369
 Dobránszky Viktor 27
 Dobszay Tamás 15
 Dolgozók 259, 261, 264, 267, 269–270,
 276, 278
 Doromby József 40, 44
 Dósa Zoltán 316, 318
 Drucker, Kathleen 312
 Duba Gyula 110, 113, 115–116
- egészségmagatartás 387, 397, 406, 458
 Egészségügyi Világszervezet 381
 életminőség 7, 170–171, 381, 383, 385,
 397–398, 404
 Életszemlélet Teszt 386, 391
 életútinterjúk 5, 107, 109, 131
 Eötvös Lóránd Tudományegyetem 16
 Erdődy Gábor 15
 Erdélyi Magyar Írók Ligája 290
 Eöry Vilma 245
- Fábri István 206, 361, 376
 falusi turizmus 7, 415–417, 423–426, 429,
 458
 Fedinec Csilla 65, 82, 84–86, 142, 178,
 199–200, 202, 207
 Fehér Rózsa 145
 Fekete Vince 6, 290, 294–300, 302, 304–
 306
 Felvidék 63, 65, 245
 Fényes Elek 19–20
 Ferenc Viktória 337
 Ferenczi Rita 343
 főkomisszár 91
 Fodor László 338–339, 341
 Fónagy Zoltán 15
 Foy, Pierre 312
 Fülöp Nikoletta 406
 Füredi János 387
 Fuzné dr. Pikó Bettina Franciska 406, 412
- Gábrity Molnár Irén 157, 359, 385
 Gajdos Tibor 275
 Galamb János 265, 280
 Galánta 65
 Galícia 55–56
 Gál László 261–262, 266–267, 269–272,
 274–276, 279, 281–282, 285–286
 Gazdag Vilmos 199, 206, 214, 457

- Geőcze Bertalan 56
 Gellér Lajos 279
 Gémes Katalin 383
 Gerbert Károly 50
 Gereben Ferenc 384
 Gergely András 15, 22
 Gergely Jenő 15
 Gerstenberger Friedrich Valentin 43
 Gödéné Török Ildikó 359, 366, 371
 Göncz Lajos 199
 Gönczy Sándor 417
 Gósy Mária 364
 Gottesmann Tibor 275
 Gramma Nyelvi Iroda 204, 244
 Gulyás László 137
 Gyáni Gábor 108–109
 Györke Magdolna 243
 Győri Szabó Róbert 139, 142, 165
- Hadfy Imre 43
 Hadtörténeti Intézet és Múzeum 40
 Hajdu Tibor 42–43, 47–49
 Hajdu Tünde 365
 Halmai Réka 401
 Hazai Samu 50–51
 Herceg János 261, 274–275
 Herner-Kovács Eszter 146
 Híd 259–261, 263, 265–266, 271–277,
 279, 282–285, 287
 hipertónia 403
 Hódi Sándor 163
 Horváth Csaba 436
 Horváth László 51
 Horváth Miklós 61
 Horváth Sándor 108–109
 Horvátország 9, 160–161, 172, 243, 245,
 270
 Hroch, Miroslav 37
 Huszár Anikó 401–402
- Ifjúság Szava 259, 261, 263–264, 266, 268,
 274, 280
 Illéshalvi Papp Mihály 44–45, 49
 Ilyés Zoltán 178
 Imre Samu Nyelvi Intézet 244, 359
 információszerző szöveg 320, 328
 Iványi Emma 50–51
- Jakab Albert Zsolt 110
 Jenei Károly 419
 Jóna György 433
 Jucan, Dana 338–339, 341
 Julier Ferenc 40, 58
- Kákai László 435–436, 438
 Kálmán Tamás 273
 Kántor Zoltán 138, 165
 Karlovitz János 339, 343
 Károli Gáspár Református Egyetem 381,
 459
 Kárpátalja 5, 16, 19, 61, 63, 65–67, 69,
 72–73, 78–86, 178, 200, 202, 206–208,
 213, 224–241, 243, 245, 360, 415–417,
 424, 429
 Kárpáti Igaz Szó 80, 82, 85–86, 207, 213,
 224–242
 Kárpátinfo 207, 212–213, 224–242
 Kartali Róbert 149
 Kasanga, Luanga Adrien 179
 Kassa 38, 71, 74, 90, 120, 178, 273
 Katus László 47
 Kecskeméti Károly 35
 Kénosi Dénes Ida 316, 322, 328, 347
 kényszerasszimiláció 5, 90
 Keszeg Anna 110
 Keszeg Vilmos 110
 Király János 148
 kisebbségpolitika 119, 159, 163, 165, 361
 Kiss Dénes 431, 435, 440

- Kiss Gábor 204–205
 Kiss Jenő 201
 Kiss Tamás 336
 Kobály József 31
 Kocsis András Sándor 15
 Kojanitz László 315, 326–327, 339, 341, 344
 Kókai Sándor 19–20
 kölcsönszavak 209–210, 212, 214, 217, 222–223, 243–246, 254–255, 304
 kolhozositás 83–84, 88
 Kolozsvár 110, 204, 209, 273, 290, 309–310, 316, 318, 338, 340, 342–343, 347, 431, 435, 457
 Költő András 387
 kontaktuselemek 6, 199, 201, 206, 208–209, 212, 214, 222, 243, 249, 251–252, 255
 kontaktusjelenségek 6, 243, 245, 247, 255
 Kontra Miklós 211–212, 244
 Kopp Mária 381, 383–385, 387
 Kopp Mária 381, 383–385, 387, 398, 400, 402, 404
 Korhecz Tamás 139, 141, 156, 159, 164
 korporatista-asszociatív modell 432
 Kósa András 436
 Kósa Karolina 406
 Kosáry Domokos 17
 Koszovó 137, 161–162, 164, 197
 Kötél Emőke 206, 361, 376
 Kovách Imre 433
 Kovács Éva 107–109
 Közlöny 18, 26, 31–33, 35–36, 52–53
 Kulcsár László 433

 Laczkó Krisztina 245
 Laihonen, Petteri 178
 Lándor Tivadar 50–51
 Láng Mihály 360

 Lanstyák István 201, 203
 Laták István 267–269, 272
 Lencsés Gyula 406, 412
 Letenyei László 438
 Lévy Endre 261–262, 265
 Lizanec Péter 201, 205, 251
 Löbl Árpád 275
 Losonci járás 90–91, 93–94
 Lovász Andrea 316
 Lőrinc Péter 267, 275, 277, 279
 Lukács Gyula 275

 Macedónia 160–161, 267, 270, 275
 Magocsi, Paul Robert 16, 23, 28
 Magyarország 9, 15–16, 19–23, 27–28, 37, 40, 47, 51, 62, 67, 73, 156, 159, 166–167, 243, 245, 263, 369, 386, 391, 393, 396–397, 421, 459
 Magyar Polgári Szövetség 141
 Magyar Szó 141, 144–146, 148, 151, 259, 261, 265, 267–272, 274, 276, 279, 281, 285–286, 292
 Manolescu, Marin 339, 341
 Markovics János 282, 284
 Márku Anita 202
 Marosvásárhely 7, 431, 440, 442, 457
 Marosvásárhelyi Metropoliszövezet Egyesület 446
 Mártonfi Attila 245
 Mátyás Sándor 51–52
 megküzdés 387, 392–393, 397–398
 Meleg Csilla 401–402
 Melich János 204
 mentálhigiéné 400, 402
 mentális lexikon 365
 Mészáros Aranka 400, 404
 Mészáros Károly 18, 31, 61–63
 mezőbergenyei 448
 Michalkó Gábor 415

- Mikár Zsigmond 43
 Mike Gyula 40, 55
 Mikes Melánia 360
 Miklosich, Franz 204
 Mirnics Károly 143
 Mirnics Zsuzsanna 381, 385
 Molnár Anita 359, 361–363, 372, 376, 458
 Molnár Edit Katalin 309–310
 Molnár Eleonóra 369
 Molnár József 207
 Montenegró 160, 165, 180–182, 185–186, 270
 Mózes László 293
 Muhi Béla 340
 Mullis, Ina 312
 Munkácsi Görög Katolikus Egyházme-
 gye 458
 Munkánk 259, 268
 Muravidék 164, 245

 Nagy Beáta 108
 Náš Národ 97, 101
 Nárai Márta 436
 Nemesócsa 110–111
 Németh Ágnes 387
 népcsoport 155, 220, 230, 296
 Niedermüller Péter 109
 nőtörténeti kutatások 108
 nőtörténetírás 108–109
 nyelvi tájkép 177–179, 193
 nyelvjárás 205, 218, 302, 304
 nyelvpolitika 85, 200, 337, 360

 Obádovics Csilla 433
 obezitás 402
 oktatáspolitikai 344, 376
 optimizmus 68, 382, 386–387, 391
 Ötvös Ida 423–424, 429

 Pajkossy Gábor 22, 36
 Palics 163–164, 166, 268
 Pál Katalin 401–402
 Pálmány Béla 21, 25, 31, 34
 Pálné Kovács Ilona 4, 432, 434
 Pap József 268
 Parsons Talcott 401
 pártfunkcionárius 81
 partnerségi elv 438, 444, 446
 Pásztor István 145, 148–149
 Pataki Ferenc 384
 Pécsi Györgyi 298
 Pécsi Tudományegyetem 259, 459
 pedagógikum 314
 Peleskey Sándor 422
 Péntek János 199, 204, 343
 Perduk János 340
 Perényi József 16, 22–23, 25, 28
 Pesti Hírlap 30, 33, 35
 Péter Lilla 316, 336, 342
 Petkovics Kálmán 270, 278
 Petrika Erzsébet 404, 411–412
 Piczil Márta 406, 412
 Pikó Bettina 381, 385, 406, 412
 Pirigyi István 16, 23–25, 32, 34
 Pletl Rita 310
 Popély Árpád 90
 Popovics Vazul 21
 Pressburger Csaba 144
 Prisnjak Mária 340
 pszichoszomatika 400, 402

 Rácz Vince 259
 Radical Lap 26
 Rahó 66–67, 74
 II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főis-
 kola 78, 178, 199, 212, 248, 369, 400,
 415, 458
 Raveaud, Maria 337

- Rechnitzer János 431
 Református Zsinati Levéltár 51, 53, 56, 58
 Regöly Mérei Andrea 403
 Rehó Anna 360
 Reisinger Adrienn 434–435, 437, 439
 Reisz Terézia 155
 reszlovakizáció 5, 90–91, 93–95, 97–98,
 100–102, 122
 Rot Alexander 205
 Rubint Dezső 41
- Salmon, Peter 404–405, 411–412
 Sántha Attila 290, 293–294
 Sárhidi Gyula 64–68, 72
 Satisfaction With Life Scale 386
 Sebestény István 436
 Selye János Egyetem 90, 107, 457
 Séra Magdolna 376
 Simon Attila 91, 178
 Sinkó Ervin 263
 Solymosi József 16, 21, 31, 33
 Stark Gabriella 314, 336, 343, 355–357,
 459
 Steptoe, Andrew 400, 402, 404
 stresszkezelés 404, 411
 Stromfeld Aurél 50
 Sulán Béla 209
 Sütő László 52
 Szabadka 151, 156–157, 164, 179, 249,
 259, 275–277, 359, 385, 458
 Szabó Mihály Gizella 178, 201, 203
 Szabó Tamás Péter 255
 Szádóczky Erika 387
 Szakály Zoltán 406
 Szalatnay Rezső 107
 Szalay Balázs 312, 320
 Szántó Bíborka 290, 309, 318
 Szarka László 4–5, 11, 107, 142, 165, 202,
 207, 455
- Székely Győző 340
 Szekula András 268, 280
 Szépe György 359, 366
 Szepesi Ildikó 312, 320
 Szerbia 9, 52, 137, 139, 145–147, 158,
 160–163, 166–169, 172, 178–182, 185–
 186, 197, 243, 267, 276, 459
 Szikszainé Nagy Irma 309
 Szilágyi Zsuzsanna 417
 Szlovénia 164–165, 243, 270, 275
 szókölcösznés 209–210, 245
 Szondy Máté 387
 szorongás 170, 383, 403–404
 Szoták Szilvia 199, 362
 szövegalkotás 6, 359, 361, 364, 366, 373,
 376
 szövegértés 309, 313, 329, 333, 366
 Szovjetunió 67, 80, 90, 179, 203, 220,
 236–239, 284–285
- Takács Izabella 178–179, 193
 tankönyvkutatás 314–315, 338–339, 343
 tartomelemzés 315
 településfejlesztés 431, 434, 436, 438, 441,
 449–450, 457
 temerini fiúk 167
 Termini 178, 204, 214, 244–246, 254, 455
 Termini magyar–magyar szótárban 244,
 246
 Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat 178,
 204, 244
 Tevesz László 38
 Thomka Beáta 259
 Thurzó Lajos 262, 266–267, 272, 287
 Tisza István 50–51
 Tomai Gyöngyi 346
 Tóth Eszter Zsófia 108–110
 transzközép 6, 290, 293–295, 300, 304
 transzközép irodalom 293

- transzszilvanizmus ideológiája 291
 Tunyogi Katalin 316, 347
- Udvari István 16, 208
 Újvidék 6, 177, 180–182, 185–187, 189–190, 192–193, 197, 259, 262, 275–276, 278–279, 288, 359, 458–459
 Ukrajna Nyelvtörvénye 200
 Ungvár 16, 20, 24, 31, 38, 67, 71–72, 74, 85, 201–203, 205, 214, 243–244, 246, 251, 369, 457
 Ungvári Nemzeti Egyetem 243, 247, 457
 Uray Zoltán 400–401, 403
- Vadkertý Katalin 90, 95, 97
 Vajdaság 5, 137, 140, 155, 162–164, 171, 177, 180–182, 184, 191, 196–197, 245, 259–262, 264, 268–271, 275–277, 386, 391, 393, 396–397
 Vajdaság Autonóm Tartomány 181
 Vajdasági Magyar Demokrata Párt 141
 Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége 141
 Vajdasági Magyar Szövetség 141
 Valentina Jercea 346
 Varga László 159, 163–164, 166–167
- Varga Ötvös Béla 438
 Vasvári Pál Társaság 16
 Veres Mihály 62
 Veresné Balajti Ilona 402
 Vesmás Bence 438
 Virág Árpád 146, 148
 Vizi Balázs 178
 Volóc 67, 74
 Vörös Zászló 79, 81–83, 87, 207–208
- Walter Emil 283
 Wardle, Jane 400, 402, 404
 Wolfdieter Bihl 47, 58–59
- Zágrábi Magyar Újság 259, 282–283, 286
 Zaicz Gábor 204–205
 Zákány Antal 285
 Zámecsnik Mária 340
 Zetelaki Író tábor 290
 Zoltán András 202–203
 Zólya Andrea Csilla 293
 Zongor Gábor 439
- Zsár Virág 152
 Zsidó Ferenc 291
 Zsigmond Zoltán Károly 346–347

HATÁRHELYZETEK

Sorozatszerkesztő: Szarka László

ISSN 2064-3918

A Balassi Bálint Intézet Márton Áron Szakkollégium

**Kutatói Szakkollégiumának könyvsorozatában
eddig megjelent kötetek**

**Külhoni magyar egyetemisták peregrinus
stratégiái a 21. század elején**
HATÁRHELYZETEK I.

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2008

ISBN 978-963-87423-3-9

Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika
HATÁRHELYZETEK II.

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szarka László

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2009

ISBN 978-963-87866-6-1

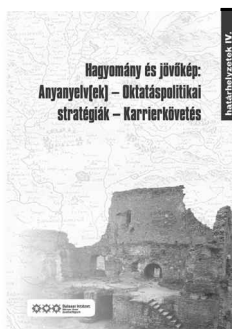

**Önmeghatározási kísérletek:
hagyományörzéstől a nyelvi identitásig
HATÁRHELYZETEK III.**

Szerkesztette: Fábri István és Kötél Emőke

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2010

ISBN 978-963-88739-4-1

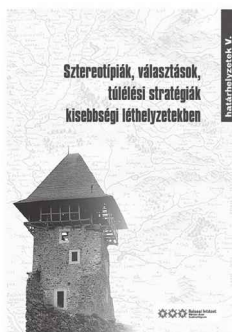
**Hagyomány és jövőkép:
Anyanyelv(ek) – Oktatáspolitikai stratégiák
– Karrierkövetés**

HATÁRHELYZETEK IV.

Szerkesztette: Kötél Emőke és Szoták Szilvia

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013

ISBN 978-963-87423-7-7

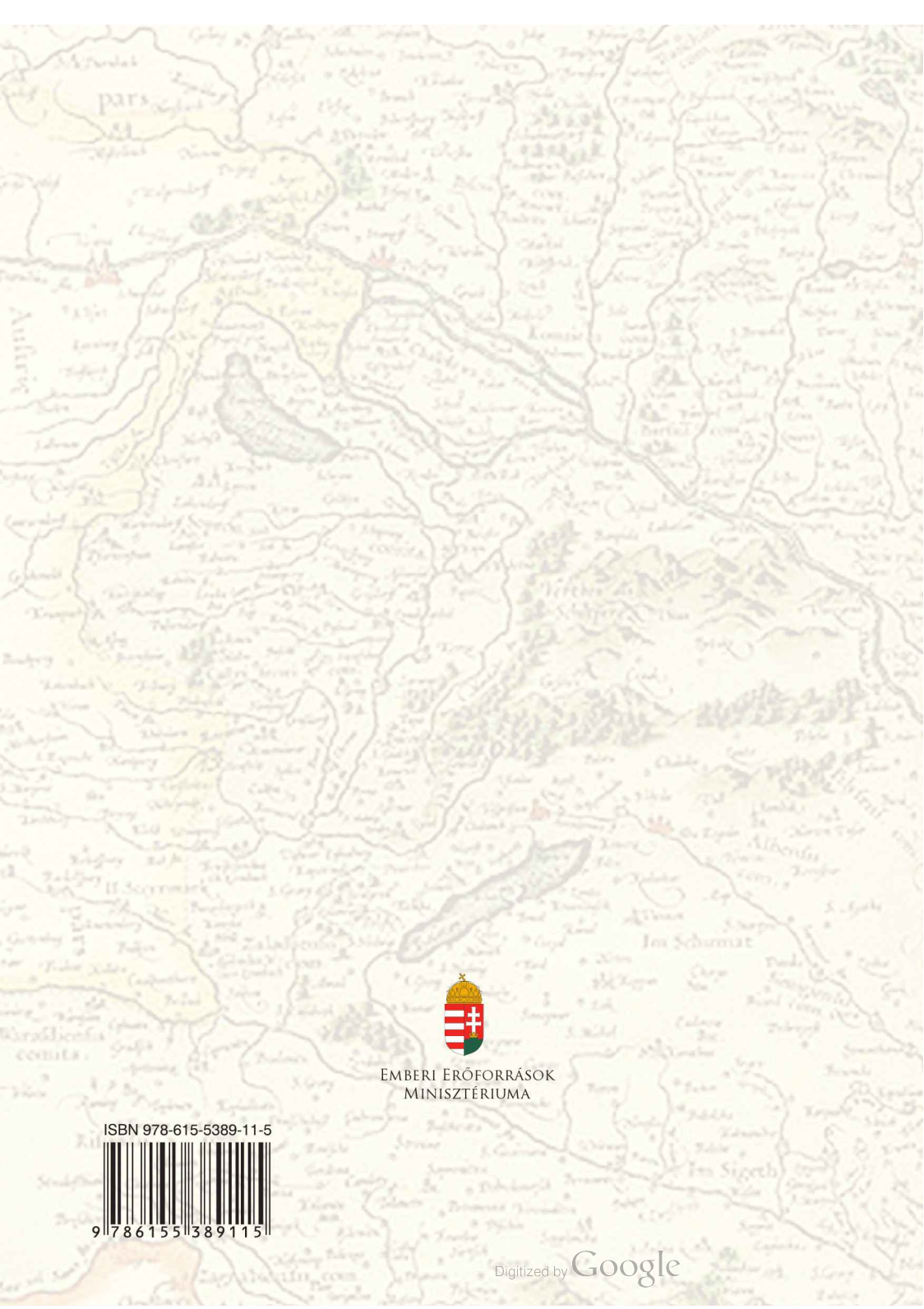

**Sztereotípiák, választások, túlélési stratégiák
kisebbségi léthelyzetekben
HATÁRHELYZETEK V.**

Szerkesztette: Szoták Szilvia

Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, 2013

ISBN 978-963-87423-4-6

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

ISBN 978-615-5389-11-5

9 786155 389115